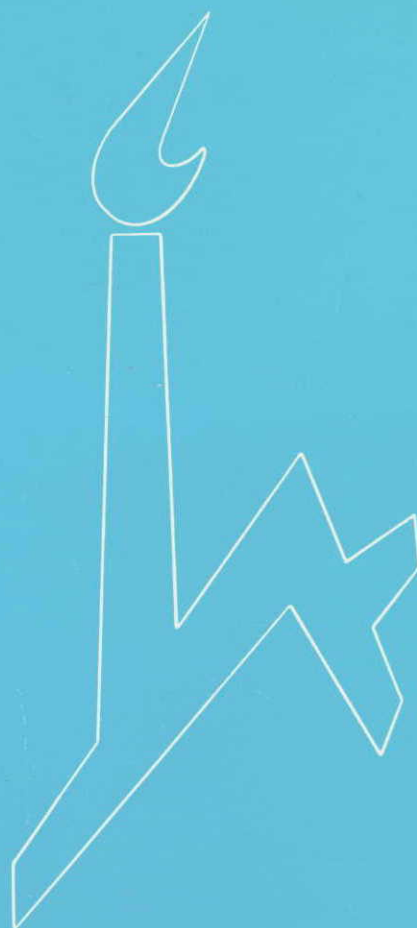

האזנה
למסע

האזנה
למסע
בירושלים

הפקולטה
למדעי
הרוח

פרסומי
המדרשה
ללימודים
מתקדמים

מנחם כהנא

אקדמות להוצאה חדשה
של ספרי במדבר

מנחם
כהנא

אקדמות
להוצאה
חדשה
של ספרי
במדבר

אקדמוח להוצאה חדשה של ספרי במדבר

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת מנחם כהנא

הוגש לסיננט האוניברסיטה העברית בחדש ניסן תשמ"ב.

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של

פרופ' א"ש רוזנטל ז"ל

תוכן עניינים

<u>סעיף</u>	<u>עמ'</u>
פתח דבר	א
<u>חלק ראשון: תאור עדי הנוסח העיקריים</u>	1-115
א. <u>עדי נוסח ישירים:</u>	2-36
1 כ"י רומי (ר).	2
2 כ"י אוקספורד (א).	7
3 כ"י ברלין (ב).	12
4 כ"י לונדון (ל).	23
5 דפוס ונציה ש"ו (ד).	27
6 כ"י רומי קזנטזה (ק).	33
7 כ"י האוניברסיטה העברית.	34
8 (קטעי גניזה).	35
ב. <u>ילקוטים המצטטים את הספרי:</u>	37-57
9 ילקוט תלמוד תורה (ח).	37
10 ילקוט שמעוני (ט).	42
11 ילקוט המכירי (כ).	50
12 ילקוט מדרשי מועדים מדרבנן (י).	54
ג. <u>פרושי ראשונים לספרי:</u>	58-91
13 פרוש ר"ח (ח).	58
14 הפרוש בכ"י מנסובה (ת).	70
15 הפרוש בכ"י ששון ואוקספורד (צ).	77
16 פרוש ר' סולימאן אוחבא (ס).	82
17 פרוש ר' ידעיה הפניני.	86
18 נספח - פרושים לספרי שלא הגיעו לידנו	89
ד. <u>מדרשים שנעזרו בספרי:</u>	92-113
19 מדרש חכמים (מ).	92

סעיף	עמ'
20	מדרש לקח טוב (פ).
21	מדרשי-תימן (מדרש הגדול, מדרש הבאור, מדרש החפץ).
22	מדרש כמדבר רבה (ו).
23	שרידי מדרשים בגניזה.
24	ה. <u>ציטוט קטעים מהספרי ע"י הראשונים</u>
114-115	
116-227	<u>חלק שני: סיכור המעולה של כ"י רומי</u>
1	מבוא
2	א. שרידי חלוקה קדומית בכ"י ר.
3-28	ב. שרידי ל"ח א"י בכ"י ר (כתיב, פונולוגיה, מורפולוגיה, תחביר).
29	ג. מילים נדירות, או קשות, שנותרו רק בכ"י ר.
30	ד. מילים ארמיות בכ"י ר.
31-34	ה. טרמינולוגיה מדרשית מקורית שנשתמרה בכ"י ר.
35	ו. נוסח דרשות הספרי בכ"י ר.
36-37	ז. סגנון דרשות הספרי בכ"י ר.
38-39	ח. משנת הספרי ע"פ כ"י ר.
40	ט. ברייתות בספרי השונות ממקבילותיהן בבבלי רק בכ"י ר.
41	י. שרידי הלכות קדומות בכ"י ר.
42	י"א. נוסח המקרא בכ"י ר.
43	י"ב. השתקפות גופים זרים בכ"י ר.
228-276	<u>חלק שלישי: אילן היוחסין</u>
1	מבוא
2-4	א. נוסח אטליה (ר ק. ב מ. ר ב מ).
5-7	ב. נוסח אשכנז-צרפת (ד ל. א ט. א ד-ס ל).
8	ג. נוסח תימן (י מה"ח. י-מה"ג. י-מה"ב).
9	ד. נוסח ביזנץ (ה - פ - ר' מיוחס).
229	
231	
239	
251	
254	

סעיף	עמ'
10	ה. נוסח ילקוט ת"ת (ח ו. ח ס' הזכרון).
11-12	ו. מוצאם המשותף של עדי הנוסח (גליונות ושיבושים משותפים. בחינת תלות בכ"י ר).
13	ז. טבלה מסכמת.
	<u>חלק רביעי: מהדורת רח"ש הורוביץ לספרי במדבר</u>
1	מבוא
2	א. עדי הנוסח.
3	ב. נוסח הפנים.
4	ג. מדור חילופי הנוסחאות.
5-6	ד. מדור המקבילות והפרוש.
	<u>חלק חמישי: דוגמא למהדורת החדשה המוצעת - פרשת חלה</u>
	מבוא
	א. נוסח הפנים חילופי נוסחאות ומקבילות.
	ב. הפרוש.
	ג. טיב עדי הנוסח בפרשת חלה - סיכום סכמטי.
	רשימת כתבי היד ודפוסים ראשוניים בהם בעזרתי וסימניהם.
	דפוס הספרי, פרושיו המודפסים וקיצוריהם.
	ביבליוגרפיה.
	מפתחות

מסכת תורה

זכות גדולה נפלה בחלקי להיות מתלמידיו שומעי לקחו של מדריכי בעבודה זו מו"ר פרופ' א"ש רוזנטל ז"ל. הוא אף הדריכני במהדורות הראשונה של העבודה "סוגיות נבחרות בספרי במדבר", שהגשתי בשלהי תשל"ו כעבודת גמר.

אין מילים בפי לבסא את רגשות ההערצה שהנני רוחש לו, ואת תחושת החוב שאני חב לו. לתורתו ודרכו המיוחדת במחקר התלמוד נודעת השפעה מכרעת על חיבור זה. במשך שנים נאות להקדיש לי מזמנו היקר ולהדריכני. במהלך עשרות פגישות ארוכות, שבהן ארחני בביתו-מבצרו, דנתי לפניו בכלליה ורבים מפרטיה של עבודה זו. והוא, כדרכו, דק עמי בקטנות כבגדולות. וברוחב ליבו בתורה ובחכמה, שליטתו בכל מכמני הפילולוגיה, הדרך המתודולוגית שסלל, כושר ניתוחו המרשים והאינסואיציה הגאונית בה ניחן - כיוון והנחה צעדי, כשהוא מעמידני פעמים אין ספור, על סכריו הקדושות, טעויותיי וביסוחיי המעורפלים, ומורה לי את הדרך הישר. לצערי לא זכיתי שינפה גם את ניסוחה האחרון של עבודתי זו משגיאות ומאי דיוקים מרובים, שבוודאי היה מוצא בה.

זכרו הברוך והאתגר שהציב בתורתו ובחכמתו, ילווני כל ימי חיי.

חוב גדול הנני חב אף לשאר מורי ורבותיי בחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית, שמתורתם שתייתי במשך שנים ארוכות. פרופ' א' גולדברג אשר פתח לי פתח לעולמם של מדרשי ההלכה, והשפיע עלי רבות. בגישתו הספרותית לפרשנותם ומחקר בתי מדרשותיהם; פרופ' ש' אברמסון ופרופ' א"א אורבך, שמחקריהם על תקופת הגאונים והראשונים היו לי לעיניים אף בברורים שונים אודות פרשניו הראשונים של הספרי שערכתי במחקר זה; ופרופ' ד' זוסמן שעודדני בכל שלביה של עבודתי, וסייע לי רבות, בנפש חפצה, בליבונו נושאים מנושאים שונים בהם דנתי לפניו. כפי שיראה הקורא הרבה מתורתו משוקעת בחיבור זה.

חווה מיוחדת הנני חב לידידי דר' מ' בר-אשר, אשר נאות להדריכני בליבונו ובעיבודו של החומר הנוגע לענייני לשון ודקדוק לשון חכמים, שבו עסקתי בעבודה זו.

כן ייזכרו לסובה ידידי מ' גלצר, עמו נועצתי בשאלות פלאוגרפיות, ורעי דר' ד' רוזנטל, שעמד לימיני בעצה סובה, והשפיע עלי מטובו ומתורתו בתחומים רבים.

חובה נעימה לי להודות גם לספרני מכון כה"י שליד האוניברסיטה העברית ובראשם ב'

ריצ'לר, שסייעו בידי בכל משאלותיי, ולאנשי המכון התלמוד הישראלי השלם, בראשם הרב הוטנר והרב קליין, שאפשרו לי לעיין בכתבי היד וברשימת חילופי הנוסחאות המצויים ברשותם. ויזכר לטוב ידידי א' דסברג שהעתיק עבורי חלק מחומר זה.

כן יעמדו על הברכה: פרופ' א"א פינקלשטיין, אשר שלח לי בטובו צילום מכ"י ורטהימר המצוי בידו; דר' מ' בניהו, שסייע בידי לצלם את עותק הספרי עם פרוש ר"ס אוחנא המצוי בספרי אביו - הרב גיסים ז"ל; הרב קצנלנבוגן, שהרשה לי לצלם את גוף כ"י מדרש הבאור בספרי מוסד הרב קוק; הרב מ' כשר, שנאות לצלם עבורי קטעים מכתבי היד של מדרש הבאור ומדרש החפץ המצויים בידו, וספרני הספריות באוניברסיטה העברית, אוקספורד, בריטיש מוזאום, ברלין, זינה, מינכן, מנטובה, פריז, פרנקפורט, ששון. ובית המדרש לרבנים בניו-יורק, אשר אפשרו לי לצלם מכ"י אשר באוצרותיהם.

כאן המקום להודות גם לכל אלה שזיכוני במענקי מחקר מטעם קרן הזכרון, הקרן ע"ש סגן אברהם יחודה אורכך ז"ל, הקרן ע"ש גיורא ישיבסקי ז"ל, זפרס ורבורג. מענקים אלו הם שאיפשרו לי להתפנות לעבודה זו ולהביאה לידי סיום.

ברצוני לסיים מסכת תודה זו בהבעת רגשי הוקרה למורי בבית הספר בקבוצת יבנה, אשר עיצבו אורחותיי, בראשם מחנכי שמעון הקשר, שפתח לי צוהר ראשון למחקרו של החלמוד.

ואחרונים אף חביבים, הורי היקרים, ברוך וחנה כהנא, שהשכילו לסעת כי אהבת תורה ויראת שמים.

כולם יעמדו על הברכה וישלם ה' פועלם.

- א -

פתח דבר

מטרתה של עבודה זו כשמה: 'אקדמות להוצאה חדרה של ספרי במדבר'. קרי: תאור עדי הנוסח העיקריים (ח"א), הוכחת סיבו המעולה של כ"י ר, שעל פיו יש לייסד את נוסח הפנים של המהדורה החדשה (ח"ב), הצגת אילן היוחסין של העדים השונים (ח"ג), תאור מהדורת רח"ש הורוביץ לספרי במדבר - על מגבלותיה (ח"ד), והדגמת המהדורה החדשה המוצעת (ח"ה).

מחקרו המחדש של ספרי במ' - שאותו ניתן לערוך, לענ"ד, רק לאחר ייסודה של המהדורה החדשה - אינו מעניינה של עבודה זו. במדה ונזקקנו, פה ושם, לדיונים ראשוניים בחלוקתו של ספרי במ', מונחיו, משנתו, דרכו המדרשית וכו', עשינו זאת רק לצורך אקדמוני בלבד, כגון הצגת סיבו המעולה של כ"י רומי בתחומים אלה, אגב הדגמת המהדורה החדשה המוצעת, וכיו"ב.

בשליבה הראשונים של הכנת העבודה, לפני למעלה מעשור, חשבתי לתומי כי אוכל לסיים במהירות יחסית את "העבודה השחורה" הכרוכה בריכוז החומר והעתקתו המשווה. אולם עד מתרה התברר לי שטעיתי, וזאת בעיקר מחמת מחקרם של עדי הנוסח העיקריים של הספרי - פרשניו, הילקוטים שציטטו והמדרשים שבעזרו בו - המצוי לפי שעה בראשית דרכו. רובו של החומר טמון בכתבי יד - כולל לא מעט כתבי יד שבעלמו עד עתה מעיניהם של חוקרי הספרות התורנית, שאיתורם ומיונם מצריך עמל רב (ובוודאי שחלק מהחומר בעלם גם מעיני). על המהדורות הבדפסות המועטות מחומר זה, לא ניתן לסמוך כלל ברוב המקרים!

יתר על כן מספר לא מבוטל של העדים העקיפים אשר בשתמרו בכמה עדי נוסח, משוב - פעיטם בחילופי נוסחאות משמעותיים למדי. לדוגמה בידנו ארבעה עדי נוסח ישירים וארבעה עדי נוסח עקיפים חשובים של פרוש ר"ה לספרי. אך חה"נ בין שמונת העדים הנ"ל מרוכזים כ"י ר, כך שלא ניתן לדבר על נוסחת הספרי שעמדה בפני ר"ה, לפני בדיקת אילן היוחסין של עדי השוברים. הוצרכתי איפוא, בליט ברירה, להשקיע מאמץ ניכר בברורים ראשוניים אודות עדי נוסח עקיפים אלו לגופם, הן בבדיקת טיב עדי הנוסח שנשתמרו מהם, והן בבחיבת דרכו של כל אחד מהם בציטוט הספרי ועיבודו.

מיותר לציין כי במקרים רבים לא היה באפשרותי למצות ברורים אלה, להם

נזקקתי לצורך הכנת התשתית להוצאת הספרי גופו. וכמה וכמה מהמסקנות שהעליתי, עוד

- ב -

מצריכות עיון נוסף, על יסוד מחקר מקיף יותר, שיתבסס על ההדרה מהודות

ומושלמת של כל עד עקיף לעצמו!

במהלך העבודה נקטתי בכללי הציטוט הבאים:

את המובאות הסתמיות מספרי במדבר צטטתי ע"פ כ"י רומני כלשונו - על קיצורי מילותיו, אלא אם כן ציינתי במפורש אחרת.

את המובאות הסתמיות מהעדים העקיפים שנשתמדו בכמה כתבי יד, צטטתי ע"פ כה"י שסומן ברשימת עדי הנוסח כמספר 1 (המעיד, לענ"ד, על סיבו היחסי), אלא אם כן ציינתי במפורש אחרת. לדוגמה ציטוט סתמי של ר"ה המסומן באות ה הוא ע"פ כ"י וינה 60 שסימונו ה¹ (ראה רשימת סימני העדים בעמ' 415 להלן), וה"ה אף לשאר העדים העקיפים: ו = ו¹, ס = ס¹, ס = ס¹, פ = פ¹, צ = צ¹ וכו'.

את המובאות המשותפות לכמה מעדי הנוסח צטטתי בד"כ במדויק ע"פ עד הנוסח שצינתי - רא-שון ברשימת העדים. לדוגמה מובאה המיוחסת לעדים בא ד צוטסה במדויק ע"פ כ"י ב. אמנם במספר מקרים השלמתי את קיצורי המילים של העד המצוטט ע"פ העדים האחרים ברשימה, כשתיקה. את מראי המקומות לספרי במ' ציינתי ע"פ תחילת הציטוט במהדורת הורוביץ (וזאת גם במקרים שעד הנוסח המצוטט לא עמד בפני הור'), למעט מקרים שבהם ציינתי במפורש שהעימוד הוא ע"פ דפי כה"י. לדוגמה 25/4 א = ציטוט מספרי במ' הפותח בממד' תור' עמוד 25 שורה 4 ע"פ כ"י א.

מחמת אילוצים טכניים לא השתמשתי במהלך העבודה בסוגריים מרובעים [] ואת מקומם תפסו הסוגריים המזונבים { }. לעומת זאת בחוברת העצמאית של סכסט פרשת חלה מסמלים הסוגריים המזונבים סימן אחר, כפי שאפרט במבוא שם.

כן ברצוני להדגיש כי עבודתי התבססה, רובה ככולה, על צילומים של כה"י. ויש לאושש כמה מקריאותי המסופקות ע"פ בדיקת כה"י עצמם. במיוחד אמורים הדברים ביחס לעדי הנוסח הישירים של הספרי שלקריאתם המדויקת - כולל הגהותיהם, מחיקותיהם וכיו"ב, נודעת חשיבות מכרעת.

הנני תקוה ותפלה כי כשם שזכיתי לסיים 'אקדמות' אלה, כך אזכה, בסייעתא דשמיא, להוציא את המהדורה גופה.

- 1 -

ח ל ק א'

ת א ו ר ע ד י ה נ ו ס ח ה ע י ק ר י י מ

פרק א' - עדי נוסח ישירים1. כ"י רומי 32 (ר)

- 1.1 כ"י רומי 32¹ כולל את ויק"ר (עמ' 2-75)² וספרי במדבר ודברים (עמ' 78-230). בעמודים שבתוך הועתקו פיוט לברכת המזון, תשובת ר' פלטי גאון בעניין ספר תורה, ותשע תשובות "שהשיב למינין רבנא משלם הרב בחנמה"³. ככה"י חסרים מספר דפים מויק"ר⁴, ובספרי דברים נשמטו שני הקונטרסים האחרונים⁵. באופן כללי נשתמרו הדפים שנותרו בצורה טובה למדי⁶. ככה"י, החסר כאמור בתחילתו ובסופו, לא נשתמר קולפון. להערכת פלאוגרפים הוא נכתב לערך בראשית המאה האחת-עשרה (!), ואולי אף קודם לכן, באסליה⁷. במדה והצדק אתם לפנינו אחד מכה"י העבריים הקדומים ביותר ששרדו בשלמותם⁸, ועכ"פ כ"י ר הוא כה"י הקדום ביותר של הספרי שהגיע לידינו. מקום כתיבת כ"י רומי (!) באטליה מאושש ע"י קרבן הרבה של נוסחאותיו לנוסחאות כ"י רומי קזנטנזה 67 (ק), שכתבתו באטליה מוכחת מהקולפון המצוי בו⁹.

1. עיין תאורו המפורט ע"י מ"ד קטוטו *Bybliothecae Apostolicae Vaticanae*, עמ' 41-43, ולאחרונה בהקדמה האנונימית של ידידי דור רוונטל לצלום כה"י ע"י הוצאת 'מקור' - ירושלים תשל"ב. לפי הוצאה זו אציין את מספרי העמודים להלן.
2. ר"מ מרגליות במבואו לויק"ר, עמ' XXXV חכיר בכ"י ר כ"ס פס ח ש ו ב ו מ ע ו ל ה", וציין כי "בגרסאותיו הוא דומה עפ"י לכת"י לונדון" (שעל פיו קבע את פנים מהדורתו).
3. שלושת הקטעים נדפסו (ר' בספרות הנ"ל בהערה 1). כדאי להעיר רק כי בסוף תשע התשובות מצוי קולפון: "חסלת תשובות שלר' משולם אור עולם. תשובות הגונות לעם בינות. י ה ו ד ה ב ר מ ש ה כ ת ב ל ר' א ו ל ש ר ג ו ב ר ל ו י". לדעת קסטור השם אולשרגו הוא שם גרמני עתיק, וצ"ע נוסף. וברי שקטעים אלה נוספו לאחר כתיבת גוף כה"י; העתקת ויק"ר נשלמה בתחילת עמ' 75. בעמ' 76 מסתיים הקונטרס החמישי של כה"י. בעמ' 77 מצויה כותרת "ספרי", ובעמ' 78 מחחילה העתקת ספרי במ'. הקטעים הנ"ל נוספו בעמודים שנותרו ריקים, ומסכיב (!) לכותרת "ספרי". ור' עוד להלן הערות 5, 11.
4. הדף הראשון והאחרון (לאחר עמ' 12) של הקונטרס הראשון, וכשני דפים בתחילת הקונטרס הרביעי (לאחר עמ' 44), השווה מרגליות שם.
5. כך עולה מגורל ההשמטה (הוא מסתיים בספרי דברים מהד' רא"א פינ' עמ' 339/4 במילים: "שני סדריו או שני")¹⁰, ושומר קונטרס: "ספרי" ("ספרי"). ס"ה כולל כה"י שהגיע לידינו י"ד קונטרסים. קונטרסים א'-ג' כללו, כנראה, 8 דפים כל אחד (ר' בהערה הקודמת). בסוף

- 1.2 ספרי כמ' נכתב בכ"י ר ע"י ש נ י ס ו פ ר י ס. הסופר הראשון כתב את ארבעת הקונ-
טרסים הראשונים של ספרי כמ' ¹⁰ (קונטר' ו-ט במנין הקונטר' ככה"י כולו), המהווים
כת ש ע י ס א ח ו ז מהספר. הסופר השני כתב את חציו הראשון של הקונטרס הבא, וסיים
כתיבתו בסוף ספרי במדבר ¹¹. (ועל עותק הספרי שעמד לפנייה ר' להלן).
בדרך כלל ניתן להבחין בנקל בין האותיות הדומות כ-כ, ד-ר, ה-ח, ו-ז בכתיבת ידם של
שני הסופרים. המילים אלהים, אלהינו, אלהיכם וכיו"ב נכתבו בכ"י ר דרך קבע, ע"י שני
סופריו, בלי ה"א, כשהלמ"ד מחוברת לאל"ף בצורה מיוחדת. לעיתים תדירות נכתבו ביה"ס
נקודות מעל המלה המקום (כשהוראתה = הקב"ה) ¹².

(המשך הערה 5)

- הקונטר' השלישי שומר קונטרס (להלן: ש"ק). קונ' ד': 9-10 דפים (ר' בהערה הקודמת);
בסופו ש"ק. קונ' ה' - 8 דפים, ובתחילתו נכתבה תאוד' ה' - מספר הקונטר' קונ' ו': 8
דפים. קונ' ז': 8 דפים, ובתחילתו נכתבה תאוד' ב' (והוא אכן הקונטרס השני של ספרי
במדבר (!) ו ל כ א ו ר ה נ י ת ה ל ה ס י ק מ כ ר ש מ ל כ ת ח י ל ה
ל א ה י ו ו י ק " ר ו ת ס פ ר י כ ת " י א ח ד (וכאמור לעיל ספרי כמ'
נפתח ב ת ח י ל ת קונ', אך ר' גם להלן הערה 11)), ובסופו ש"ק. קונ' ח': 8 דפים,
בסופו ש"ק. קונ' ט': 10 דפים, בסופו ש"ק. קונ' י': 11 דפים, בסופו ש"ק. קונ' י"א-
י"ד: 8 דפים, בסופם ש"ק.
6. רק מספר קטן יחסית של אותיות המצויות בעמודים הראשונים ותאודות של כמה מהקונטר-
סים (!) נמסעשו במקצת. ר' (בקטעי ספרי כמ') עמ' 92-3, 108-9, 124-5, 144-5 בצלום
כה"י.
7. כן היא הערכת דר' בית אריה וידידי מרכזי גלצר. (קסוטו שם משער שכה"י נכתב במאה
העשירית). גם רא"א פינ' 'אקדמות', עמ' 12 שיער שמוצא כה"י באסליה, ור' עוד להלן.
8. השווה למ"ש לאחרונה ידידי ר' רוזנטל, משנה עבודה זרה - מהדורה ביקורתית ומבוא,
עמ' 96-106.
9. ר' תאוד' להלן § 68. ומצינו גם קרבה, אם כי פחות הדוקה בין כ"י ר לבין כ"י ב וכ"י
מ ה א ט ל ק י ס - ר' תאוד' להלן § 38, 19, ותאוד' מסורת הנוטה האסלקית להלן,
חלק ג § 4-2.
10. עמ' 77-144 בצלום כה"י = מהד' הור' עמ' 1/1 - 193/17.
11. להערכת מ' גלצר נכתב כה"י כולו ע"י חמישה סופרים: (א) עמ' 27-2; (ב) עמ' 144-28;
(ג) עמ' 145-154, עמ' 163-166; (ד) עמ' 155-162; (ה) עמ' 167-230. חלקו העיקרי של
ספרי כמ' נכתב איפוא, לדעתו, ע"י הסופר השני (שהוא גם כתב את רב ויק"ר!), בעוד
שהסופר השלישי השלים הן את ספרי כמ' והן את הקונטרס העשירי!
12. לרב ארבע נקודות, אך לעיתים שלוש או שתיים. וכן נכתב תדיר אף ברעו ק. בכ"י א
מצינו לעיתים נדירות קו מעל: המקום כגון עמ' 92/4, 16, 95/9, 21. ובכ"י ל נותרה
בעמ' 196/16 נקודה מעל הקו"ף בלבד. ור' מ"ש ש"ח קוק בעיונים ומחקרים ח"ב, עמ' 158

מספר פעמים השאיר הסופר הראשון ריוח ולא העתיק מלה קשה¹³, או מילה שמרובים בה חלופי הנוסחאות¹⁴. ולעיתים תיקן הוא שרידי ל"ח שהיו לפניו, אם ע"י כתיבת אות על גבי אות שכתבה קודם¹⁵, ואם ע"י תוספת אותיות מע"ה¹⁶. בדרך כלל הוסיף הסופר השמטות בהם חש במהלך העתקתו מע"ה, ולא בגליון¹⁷. את האותיות שרצה למחוק סימן ע"י נקודות שרשם מע"ה (א * א *)¹⁸. פעם אחת שנאלץ למחוק את שם ה', סימן עיגול מסביבו, מחמת קדושתו¹⁹.

(המשך הערה 12)

הערה 10 אודות ר"ת הגש"ס: "שכן דרך הספרדים כשהם משתמשים באיזו מילה או מליצה לא לפי משמעותה המקורית, מציינים אותה בר"ת, כדי שישמו לב לאופן השימוש של המלה". ונדמה שזה פשרן של נקודות אלה גם כאן (והן מצויות גם בכ"י נוספים, לאו דווקא ספ-רדיים, ואכמ"ל בזו).

13. ר' להלן ח"ב 14.58, הערה 96 (בתחילה).

14. ר' למשל עמ' 57/3 דל המנורה, בחמץ ורא"ם הנרות. הסיסת הרוח. אהרורו (?!). בדרשי הכירה (למעט כ"י המבורג הכיח). וסופר השאיר ריוח! וכן בעמ' 85/6 לאחר המלה "מחתה" השאיר הסופר ריוח, ולחלק מחת"נ ציין הור' וביתר פרוט רא"א פינ' תרביץ תש"ך, עמ' 99, ע"ש ואכמ"ל.

15. ר' למשל להלן ח"ב 7.38, 9.1.

16. כגון שם 6.28, 10.3, 25.7. ח"ה שו' 14-15, הערה 4.

17. ר' למשל צלום כ"י ר עמ' 83 (=הור' 18/5), עמ' 92 (=תור' 40/10) שם הוסיף משפטים שהשמיט בתחילה מחמת הרומות, ועוד ועוד.

18. ר' למשל צלום עמ' 102 (=הור' 73/8), עמ' 132 (=הור' 160/8) ועוד, וכן הסופר השני ר' עמ' 153 (=הור' 220/3).

19. צלום עמ' 115 (=הור' 110/11). ובצורה זו נמחק שם ה' אף בכ"י קויפמן למשנת סוכה ד' ה' (ע"י מי?), כפי שהעיר יריד מ"צ פוקס בדיסרטציה שלו על מסכת סוכה ח"א עמ' ל"א, הערה 10, ח"ב עמ' 135. וציין למסכת סופרים מהד' היגער, עמ' 8-137, 156, ע"ש!

בנוסף להגהות שנוספו ביה"ס, הוגה כ"י ר לפחות ע"י שלושה מגיחים, כפי שניכר מכתיבת ידם.²⁰ הם הוסיפו את תיקונייהם בין השורות ובגליונות, והעבירו קוים מעל האותיות והמילים שרצו למחוק (א א א)²¹, או על גביהן (א-א-א)²². מספר מסויים של נוסחאות טובות נגרדו, וכנראה שלפחות חלק מגרידות אלה נעשו בי"א ולא ביה"ס.²³ אמנם מוכן כי קריאת ההגהות²⁴ וההבחנה המדויקת ביד מי נעשו, מצריכה, לעיתים, עיון בגוף כה"י, דבר שלפי שעה לא עשיתי.²⁵

1.3. להלן (חלק ב') נדון בהרחבה בטיבן של נוסחאות הספרי בכ"י ר. כאן ברצוני לציין כי לא מצאתי הכול של ממש בין נוסחאות הספרי שהועתקו ע"י הסופר הראשון, לבין נוסחאות הספרי שהועתקו ע"י הסופר השני! והדברים אמורים ביחס לשרידי חלוקה קדומים, שרידי ל"ח, ותחומים אחרים שנפרס שם. יתר על כן, בכ"י ר לספרי במ' - על שני חלקיו, מצינו אחידות בכתיבן של מילים מסויימות כ צ ו ר ה מ ל א ה ד ו ק א, ולא בראשי תיבות מחד גיסא²⁶,

20. השווה למשל צלום ר עמ' 89, 103, 127.

21. כגון צלום עמ' 90 (=הור' 37/8): ואם, עמ' 111 (=הור' 101/1): שלא' (המגיה לא הבין שפתרוננו: שלאדם!).

הפקדון

22. ר' למשל צלום עמ' 89 (=הור' 34/18,19): העדוה 2x (ועיין חח"נ שם).

23. ר' למשל צלום עמ' 89 (=הור' 33/13, ע"ש היטב), עמ' 112 (=הור' 102/7) ק"ה: ו ה ל י אף כרגיל בכ"י ר - ר' ח"ב 14.38! אחר גרידה: והלא. ור' עוד לחלן ח"ב 29.58 ועוד.

24. ובכמה מההגהות בי"א נשתמרו נוסחאות חשובות, ר' למשל לחלן ח"ב 14.58 הערה 96, או בצלום עמ' 127 שם מצינו בגליון נוסחה טובה של הספרי זוטא (!) - השווה מהד' הור' 297/21.

25. הור' במהדורתו התעלם מרובם המכריע של ההגהות (ר' למשל בדוגמנת הנ"ל בהערות 13-24), וכשציין להן, לרב לא טרח לציין אם נעשו ביה"ס, או בי"א. ור' לחלן ח"ד.

26. כגון עבודה זרה - ר' ע"כ לחלן ח"ב 35.48 הערה 21, אף על פי, אחר כך, ועוד (ובשאר עדי הנוסח נכתבות מילים אלה פעמים רבות בר"ת!).

ובכתיב כמעט אחיד של קיצורי מילים תירוט בצורה שווה מאידך גיסא²⁶. גם העובדה הבולטת שכ"י ר משופע בקיצורי מילים ביחס לשאר ערי הנוסח - הן בציוטי הפסוקים והן בדרשות החכמים, באה לידי ביטוי בשני החלקים. לאור כל זאת קרוב בעיני, כי לפני שני הסופרים עמד אותו סופס של הספרי, שהצטיין בתכונות הנ"ל, כשהדמיון הרב שבין שני הסופרים מורה, כנראה, שהם העתיקוהו כנאמן ותו לא! ההבדל העיקרי שבין שני הסופרים הוא במספר סימני ההפסק שנוספו בכתיבת ידם. הסופר השני נהג בדרך כלל לציין נקודת הפסק ורווח קטן לאחר; דיבורי המתחיל המקראיים בראש הדרשה, כסופי משפטים כאמצע הדרשה ובסיום הדרשה. הסופר הראשון לעומתו, מיעט בציוני נקודות הפסק ורווחים לאחר דיבורי המתחיל ובסופי משפטים. בסיומי דרשות כתב פעמים רבות נקודות הפסק, אך גם זאת בצורה בלתי סדירה²⁸. לאור האמור לעיל כי סביר שלפניהם עמד עותק אחד של הספרי, אין להוציא מכלל אפשרות כי לעיתים ציינו סופרי כ"י ר לנקודות הפסק אלה מדעתם. ועכ"פ ברי שלא ניתן לקבוע על פיהם את המיקום המדויק של סיומי הדרשות ותחילת הדרשות החדשות. לעובדה זו השלכות חשובות בנוגע לההדרת נוסח הפנים ע"פ כ"י ר - ר' מ"ש ע"כ להלן חלק ה'²⁹.

27. כגון או' = אומר, שנ' = שנאמר, נא' = נאמר, דב' = דברי, הכת' = הכתוב, ועוד.

28. במיוחד מועטות הנקודות בהעתקת הסופר הראשון בתחילת הספרי. לדוגמה בפס' א'-ב' מצויות רק 7 נקודות בסיומי דרשות מתוך 17 סיומי דרשות. לעומת זאת בפס' ק"ז למשל, מצויות 16 נקודות בסיומי דרשות מתוך 20.

29. הן במבוא שם אודות החלסתנו העקרונית לקבוע את הפיסוק ע"פ שיקול דעתנו, והן בהשלכות טכסטואליות ופרשניות מפליגות, הנובעות מכך לעיתים - ר' שם שו' 30 הערה 83, שו' 37-9, הערה 18.

2. כ"י אוקספורד (א)

- 2.1 כ"י אוק' 151¹ כולל את פסיקתא דרב כהנא², מכילתא דר"י³, הספרא, וספרי במ' ⁴ ודברים - קטוע בסופו ⁵. בסוף הפסיקתא קולפון בו מעיד הסופר י ה ו צ ד ק ב ן אל ח נ ן שסיים להעתיק את הפסיקתא "בששי בשבת בחשעה ועשרים יום לירח אדר שנת חמשים ואחת לפרט לאלף הששי" (1 2 9 1). נדמה כברור כי כה"י כולו נכתב ע"י אותו סופר, ומכאן שאף הספרי הועתק קרוב לתאריך הנ"ל. (כמה דפים שנחלשו מכה"י המקורי, הושלמו ע"י סופר אחר ⁶). להערכת פלאוגרפים נכתב כה"י ב א ש כ נ ז ⁷. השערה זו מאוששת ע"י נוסחאותיו

1. ר' תאודור ע"י נויבאר כסלוג כה"י העבריים באוק' (אמנם נפלו שם מספר שיבושים במספרי העמודים ועוד).

2. דוב מנדלבוים: הניח אזהו כביס למחזורת הפסיקתא שחדיר (הוצאת בית המדרש לרבנים בנויארק, תשכ"ב), ר' מבוא שם עמ' י"ט. ושם כתב בין היתר כי: "הכתיב המקורי בו הוא הקרוב ביותר לכתיב הארצישראלי הקדמון, ואפשר למצוא את גירסאותיו העדיפות על כל הנוסחאות כמעט בכל עמוד ועמוד".

3. וראה הערכתו ע"י ר"ש ליכרמן בביקורתו על מהד' לאוטרך, ק"ס שנת י"ב, עמ' 56: "בכלל יש לציין כי כ"י אוק' מצטיין בנוסחאותיו המקוריות והנכונות". והשווה גם להערת רבינוביץ, כי קטע המכילתא שפרסם בגנזי מדרש עמ' 3 ואילך "לפעמים קרובות נוטה לכ"י אוק' (וזהו קטע גניזה מעולה - ר' עליו עוד להלן ח"ב 236, 24).

4. דפים 307-376 בכה"י. רח"ש חור' לא נעזר בכ"י זה.

5. הוא מסתיים באמצע פס' שכ"ט, מהד' פינ' עמ' 380/4 במילים "כופרו שני". ונוסף שם שומר קונטרס: "אח". (ומספירת הדפים עולה שנשמט בו קונטרס אחד, או שניים).

6. כיניהם דף אחד (307) הכולל את סוף הספרא ותחילת ספרי במ' (עד חור' עמ' 2/16), ושלושה דפים מספרי דברים (379, 387, 396), ור' מנדלבוים שם, עמ' ט', הערה 4.

7. ר' מנדלבוים שם: "צורת הכתיבה מגלה השפעה גרמנית", (וזאת כנראה ע"פ הערכת מ' לוצקי - ר' שם הערה 3). זאת גם מסקנת אנשי המכון לפלאוגרפיה שליד האונ' העברית, שבדקו כ"י זה בצורה שיטתית (סימונו שם: C26). אמנם השווה להערת מנדלבוים שם כי השם יהוצדק בן אלחנן "מראה על מוצאו האסלקי של הסופר". (?) ולדעת ידידי מ' גלצר נכירות בכתיבת היד האשכנזית נטיות אסלקיות מסוימות.

של כ"י א הקרובות במיוחד לנוסחאות הספרי המצוטטות בילקוט שמעוני לר' שמעון הדרשן
מ פ ר נ ק פ ו ר ט ⁸, וחכמים אשכנזיים נוספים ⁹. כה"י נשתמר בצורה טובה. לעיתים קשה
להבחין בין האותיות כ-כ בכתבת ידו של הסופר.

2.2 ספרי במ' בכ"י א מחולק בתחילתו לפיסקאות ואח"כ לפרקים ¹⁰. החלוקה המאוחרת לפרשות
השבוע הבבליות לא נוספה בו ¹¹. נותרו בו שרידים מרובים יחסית מלשון חכמים הא"י בכתב,
פונולוגיה, מורפולוגיה ותחביר ¹². ב ר י כ י מ ה ב ח י נ ה ה ל ש ו נ י ת כ " י
א ה ו א כ ה " י ה ש נ י ב ע ר כ ו ל א ח ר כ " י ר . ו נ ד מ ה כ י
ב א ו פ נ כ ל ל י כ ר י ש ל ה ע ר י כ ו ג מ מ כ ח י נ ת ט י ב נ
ה ת ו כ נ י ש ל נ ו ס ח א ו ת י ו !! נותרו בו הרכה גירסאות מקוריות. חלקן
נשתמרו רק בו ובכ"י ר ¹³, ולחלקן מצינו סיוע חלקי בלבד בעדים אחרים ¹⁴. ולעיתים,

8. ר' ע"כ להלן ח"ג § 6. {אך ר' גם מ"ש להלן ח"א § 10, הערה 1 על ר"ש הדרשן
מ פ ר נ ק פ ו ר ט }.

9. ר' ח"ג § 7.2, 7.7.

10. מפס' א-ס: סליק פ ס ו ק א, או בקיצור: סליק פסוק', סלי' פסו', סלי' פס' (למעט
ל"ט {סוף נזיר} ונ"ט {סוף חנוכה הבית!}: סליק פירק'). מפס' ס"א ואילך: סליק
פ י ר ק א, או בקיצור: סלי' פירק', סלי' פיר', ס' פר' (למעט קכ"ג: סלי' פס' {לפני
"סליק ספר וידברי!}). ור' מ"ש להלן ח"ב § 2.18.

11. כן הוא בספרי במדבר. בספרי דברים נוספו כמה כותרות בתחילת פרשות השבוע כגון "ויהי
עקב", "האזינו השמים", ור' עוד להלן ח"ב, שם.

12. עיין פרוס רבים מהם להלן ח"ב § 4.2, 4.3, 5.2, 5.5, 5.6, 6.1, 6.2, 7.1, 9.2
והערה 50 שם, 9.6, 9.11, 10.1, 10.2, 10.5, 12, 13.1-6, 14.6, 14.7, 15, 16.1,
19.1, 19.2, 20.1, 24. והשווה לדברי מנדלבוים לעיל הערה 2.

13. ר' למשל להלן ח"ב § 22.2 וכן מהד' הור' עמ' 16-19/15, 179/5. ולעיתים נשתמרו
בגירסאותיו שרידים אפשריים לגירסת ר', ר' למשל להלן ח"ב § 35.3, 38.3.

14. ר' למשל עמ' 68/4, 189/12, 194/11 - בניגוד לרב עדי הנוסח הגורסים "שלא להוסיף
ושלא ל ג ר ו ע" בשלושת המקומות (וזאת בהשראת הפסוק בדברים ד' ב' - והשווה
גם משנת זבחים פ"ח מ"י!), גורס א בשלושת המקומות " ל מ נ ו ע " (או: למנע)
במקום "לגרוע"! וכן היא גירסת ט בפעם הא', ר ב בפעם הב', ב בפעם הג'. {וגם
במכילתא עמ' 9/2 גורסים כ"י אוק' (!) ומינכן: "מוסיף את, ואין את מ ו ב י ע"
(ד ט גורע), וכן הוא מצי' לדברים עמ' 90 (ע"פ המכילתא לשמות?). ור' גם דיון המכילתא
בעמ' 259 אודות הפסוק "שארה כסותה וענתה לא י ג ר ע" - אלו דברים "אי אתה רשאי
ל מ נ ו ע ממנה, ע"ש!}
ובעמ' 134/20 גורס א: "קחשיל בני ישראל - כרת ה כ ר ת ברית עם אהרן על קדשי
הקדשים ל ג ו ד ר נ ולכרות להם ברית לפי שבא קרח כנגד אהרן ועירר על הכהונה".
וזאת בניגוד לרב עדי הנוסח {ר ב ד ח וכן ה פ צ ת} הגורסים "כרת ה כ ת ו ב"

אמנם נדירות, נשתמרו בו נוסחאות מעולות בניגוד ל כל שאר עדי הנוסח¹⁵!

מאידך מצויות בכ"י א סעויות סופרים מרובות. ואין הכוונה להשמטות מחמת הדומות,

אשגרות וכיו"ב - המצויות בו כבשאר עדי הנוסח, אלא במיוחד לשיבושים רבים ש נ ג ר מ ו

ב ע ק ב ו ת ק ר י א ה מ ו ט ע י ת ש ל א ו ת י ו ת ד ו מ ו ת, כגון:

(המשך הערה 14)

(הכת' הכתו') במקום "כרת הכרת", וכן "ל ג ז ו ר ד י ן" במקום לגודרן. סיוע חלקי לגירסאות א מצינו בגירסת ל "כרת הכר" ובגירסת ט "לגודרן". ואף להלן בספרי עמ' 20, 135/17, 136/6, 142/6 גורס א ת מ י ד (4x): "כרת הכרת" או בקיצור "כרת הכר". וכן גורס ל בשלושת הפעמים הראשונות {והור' לא ציינ' לנוסחתו זו!}, לעומת כרת הכת' (הכתוב) ברב עדי הנוסח {ר ח ט 4x. כ ד 3x. מ פ 2x}. וגירסה זו קשה במקצת, שהרי לא הכתוב עצמו כרת ברית. ואמנם מצינו גירסאות נוספות (!): כ ר ת ה ב ם / ה ק ב ם ה {ס 2x. מ 4x. פ 1x}. ה ק ב ם ה כ ר ת {ד 1x. מ 1x}, כ ר ת ה מ ק ו ס {ר' מיוחס לבמ' י"ח י"ס}. כ ר ת בלי המלה "הפרובלמטית" (!) {ב 1x. פ 1x וכן רש"י לבמ' שם}, שאולי יש בהן תד לקושי הנ"ל, או לגירסת א! ובספרי להלן עמ' 9, 136/8 גורס א: "מגיד הכת' שכשם שכלל הכת' את קדשי מקדש ל ג ו ד ר ן ולכרות להן ברית, כך כלל הכת' את קדשי הגבול ל ג ו ד ר ן ולכרות להן ברית". ואף לעיל שם שו' 3 גורס א "ל ג ו ד ר ן" (בפעם הב' השמיט מחמת הדומות). ומסייע לו ט 1 ל ג ו ד ר ן 4x. ט 2 ל ג ו ד ר ן 2x. ל ג ו ד ר ן 2x. לעומת ר ב ד ח ל מ ל ג ז ו ר ד י ן 4x. את הביטוי הקשה "לגזור דין", שהוא לכאורה אף חסר הקשר כאן, פירש ר"ש ליברמן בתוספת"ש לחלה עמ' 813 "לפסק דין במחלוקת קרח". אך לענ"ד גירסת א עיקר ופרושה כרת הכת' (הכח?) = כ ר ת ה ק ב ם ה {מעין אמר האומר, שאל השואל} ברית עם אהרן על קדשי הקדשים לגודרן = ל י ח ד ם {לכתבים}, ולכרות להן ברית וכו'. גירסת לגודרן נראית כט"ס, שהרי צורת המקור בל"ח היתה צריכה להיות "לגודרן" - ר' הנמן קובץ ל"ח ב', עמ' 1-2 וכיתר הרחבה בספרו תורת הצורות של לשון המשנה, עמ' 304 ואילך. וה"ה לגירסאות לגודרן לגודרן (וממנה?) לגזור דין. ור' עוד מאמרי "למי נתחלקה הארץ" בספר הזכרון לדורי מ' וייזר, עמ' 258-260 שם העמדתי על גירסה מקורית נוספת שנשתמרה בכ"י א ובעדים העקיפים ה ח ת, ע"ש.

15. ר' למשל להלן ח"ב 2.2§ (ספר זאת) וכן שם 9.2 (צחובין) והערה 96 (לתחלל = לחלחל). ובעמ' 95/6 נוסף בכ"י א משפט - אותו אדגיש להלן, שנשמט ב כל שאר העדים - ר ב ד ח ט ל מ ומת"ג - מחמת הדומות: "אם את כל דגי הים - אפי' את' מכנס להן כל דגי הים ספיקין הן להן. ואני או' וכו' מ פ נ י ש א י ן ל ה ן דגים לאכל היו מתרעמין והלא (!) באר היתה עמהן במדבר והיתה מעלה להם דגים שמינים יותר מצורכן, אלא שמבקשין עלילה היאך לפרוש מאחרי המקום". ודוק סגנון השאלה "והלא" צורם לגירסת שאר העדים {ואכן מה"ג 'תיקן': "י כ ו ל מ פ נ י ש ל א היה להם דגים לאכול היו מתרעמין והלא..."} לגירסת א אין לפנינו דף חדש אלא המשך דברי רשב"י לעיל בסמוך כעניין הצאן והבקר. ושם מוצג ויכוח המקביל לנוסח כ"י א ב כ ל העדים, ע"ש. {וכבר הור' שיער מדעתו שיש להשלים את המשפט אותו מצינו בכ"י א}. ור' אף במקבילה בתוספתא סוטה ו' ז' שגם ממנה עולה שרשב"י חלק על ר"ע בפרוש ש נ י חלקי הפסוק, ואכמ"ל.

ב-כ¹⁶, ד-ר¹⁷, ו-ז¹⁸, ו-י¹⁹, נ-מ²⁰ ועוד²¹ (ולעיתים כמה אותיות במלה אחת!)²². ומכאן, שמעתיק כ"י א, יהוצדק בן אלחנן, לא נתן דעתו בצורה מדוקדקת לתוכן הדרשות אותן העתיק. והדברים אמורים לשבחו של כה"י, משום שסביר לשער בעקבות כך, כי גם נסיונות החיקון מדעת, שנעשו אישית על ידו - מועטים ביחס²³.

אמנם מצינו בכ"י א גם מספר נוסחאות יחידאיות בהן 'תוקן' נוסח הספרי ע"פ המקבילות במשנה²⁴ ובבבלי²⁵, או שעובד מחמת קושי²⁶. נוספו בו לשונות

-
16. ר' למשל 100/20 {ואציין את הגירסה הנכונה במסוגר} בעס (כעס), 116/18 כמה (במה), 177/12 כן (כן), 179/18 כשר (בשר), 107/23 חילוף כפול: בכשי (כבשי)!.
 17. ר' למשל 89/16, 18/20, 89/16 (חדד), 91/21 עוד (עור), 99/20 שהספיד (שהספיר), 150/15 גר (גר), 123/14 דגימחו (רגימחו), 128/18 שיגר (שיגר), 158/12 בשדה (בשרה).
 18. ר' למשל 173/18 זו (זז), 183/16 ומנכס (זמנכס), 188/19 הוה (הזה), ור' עוד הערה 22.
 19. ר' למשל 13/17 ומקוץ (ומקיץ), 15/19 יעמוד (יעמיד), 18/2 משכועה (משכיעה), 18/12 ולדות (ילדות), 21/6 ומחה (ימחה), 23/14 וידיי (וודיי).
 20. ר' למשל 17/12 ומוסרו (וניוסרו), 63/6 מטמו (ניטמו), 75/21, 22 עימן, עימן (עינין), עינין, 106/12 בבניה (בכמה), 129/1 ונידניו (ונדמו), 197/4 שמדרו (שנידרו).
 21. ר' למשל 17/4 באה (נאה), 4/15 זמן (זכין), 59/3 ביון (מין), 62/20 באפר (באפר), 107/14 קרי (הרי), 46/9 נטש (נטעו), 72/19 שחיבש (שחיבכו), 106/13 עולמים (עול-מים), 171/2 נאמ' (נאס'), 15/18 סוסות (סוסות), 205/2 תדר (ונדר), 222/9 שחין (שווין), 126/19 מצות (מינות), 129/1 ציוניותיו (ציוניותיו), 9/11, 17 נטע דבר, נטע דברי (נטע רבעי), 7/5, 6 בנעלא2 (בנגזל), ועוד.
 22. ר' למשל 15/8 ומית (זכות), 171/4 לות (לזה), 127/23 בעיניו (כעיניו), 173/11 שנאדר (שנארך), 10/19 דכת (דברי), 22/2 וטמא (ומביא), 61/21 התניי (התמיר), 173/2 למגלגלה (למעלה), 11/2 מנחס לא (מהללאל), 8/1, 3 ליהודיסא2 (ליהוריב) ועוד.
 23. וכנראה שזאת הסיבה שנוחרו בו שרידים מרובים יחסית של ל"ח-ר' לעיל הערה 12 וכן הערה 2!
 24. כגון עמ' 20/10; בניגוד למשנת הספרי שנשתמרה בכ"י ר ד ל מ: "...אמן אם ארוסה אמן אם נשואה אמן אם שומרת יכם אמן אם מ ש נ י ת י ב מ ת י", גורס א בסיפא "אמן עם כנוסה" ע"פ משנת סוטה פ"ב מ"ה: "אמן שלא שטיתי ארוסה ונשואה ושומרת יכם ו כ נ ו ס ה" (וכך ב כ ל עדי הנוסח של המשנה - עיין ד"ס השלם עמ' רס"ג).
 25. כגון עמ' 24/6 שם נוספו בכ"י א בלבד לאחר "להביא אשת חרש", המילים: "ו א ש ת ש ו ט ה" (ר ב ד ח ט ל מ חסר) ע"פ המקבילות בבבלי סוטה כ"ד א', כ"ז א', ע"ש. ור' עוד להלן ח"ב 40.4\$ ("תחית המתים" במקום "מתים חיים", ע"ש).
 26. ר' למשל להלן ח"ב 19.4\$, 30.6, הערה 18, 33.1, 37.2, הערה 7.

פרוש²⁷, ונשמטנו בו מילים או משפטים פרובלמטיים²⁸. ולעיתים נוצרו נוסחאותיו היחידאיות כתוצאה מהרכבת שתי מסורות נוסח זו על גבי זו²⁹. אך לענ"ד סביר לשער ע"פ דרכו הנ"ל של יחוצדק בן אלחנן, כי רוב נוסחאותיו היחידאיות - מתוקנות של כ"י א כבר היו בסופס הספרי ממנו העתיק. ואכן בנוסף לחיקונים שהדגמתי לעיל המצויים. ר ק בכ"י א, מצינו חיקונים מ ר ו ב י ס י ו ת ר (י) ע"פ המשנה, הבבלי, הענין, לשונות פרוש וכיו"ב, המשותפים לכ"י א ו ר ע ו ה ק ר ו ב י ל ק ו ס ש מ ע ו נ י (ט), ולעיתים אף לעדים האשכנזיים ד ל!³⁰

27. ר' למשל גירסת א בעמ' 18/13: "או' לפניה דברי הגדה ומעשים שאירעו בכתובים הראשונים כגון אשר חכמים יגידו ולא כיחדו מאביו, או' לפניה דבר (צ"ל: דבר) = דברים, כבשאר) שאינן ר א ו י י נ כדי לשומעו היא וכל משפחת בית אביה מעשה תמר ויהודה וכיוצא בו...". לפנינו שתי לשונות פרוש המצויות ר ק בכ"י א: א) "ראויין" - פרוש ל'כדי' (בשאר: כדיי). ב) "מעשה תמר ויהודה וכיוצא בו" - פרוש מה אומר לפניה כמבואר בבבלי סוטה ז' ב' (והשווה גירסת כ"י מינכן שם - ד"ס השלם לסוטה עמ' ע"ו והערה 61 שם), וירושלמי שם פ"א ה"ד ט"ז ד', ובעקבותם במפרשים.
28. ר' למשל להלן ח"כ 31.28 (השמט "שומע אני" בניחותא), 43.3 (השמט חמלה הפרו-כלמסית ומוציא/ומביא). ובחוברת הזכרון למו"ר פרופ' אליעזר שמשון רוזנטל ז"ל - המכון למדעי היהדות, האוני' העברית תשמ"א, עמ' 38 הצבעתי על שלושה משפטים הסותרים לפסק הרמב"ם החסרים בכ"י א, ע"ש.
29. כגון עמ' 8/14 ר ד ל משם תלמוד ויראה. ס למען תלמד (ס² תלמוד) ליראה. א משם למען תלמד ליראה! 15/6 ר ד ל תיקון הוולד. ט¹ תיקון העולם. א תיקון העול לד! 133/2 ר ס פ ולא יהיה עוד המיסלמבול (ברא' ס' ט"ו). א(!) בד המ ולא יהיה עוד מבול (שם ט' י"א). אך בהמשך בשו' 3 לאחר "שכבר היה" נוסף בכ"י א "ולא יהיה עוד המיסלמבול וגו'" ע"פ המסורת הראשונה, שלא במקומו (מגליון!).
30. ר' על כל זאת להלן חלק ג' § 6, 7.

3. כ"י ברלין (ב)

- 3.1. כ"י ברלין סיבנגן 33 1594 or 4⁰ ¹ כולל את ספרי ב' ודברים ². בראשו חסר קונטרס והוא פותח באמצע פיס' י"ט שבספרי ב' (=מהד' הור' עמ' 24/2) במילים: "שאינה ראויה לליר". גם בסופו חסר קונטרס ³. ס"ה נותרו בו 173 דפים ⁴. בכה"י, החסר כאמור בראשו ובסופו, לא נותר קולפון. להערכת פליאוגרפים נכתב ב מ א ה ה א ר ב ע - ע ש ר ה כ א ט ל י ה ⁵. השערה זו מאישת ע"י קרבתן הרבה של נוסחאותיו לנוסחאות כ"י מדרש חכמים (מ) ה א ט ל ק י ⁶.

1. רח"ש הור' לא נעזר בכ"י זה. צלום כה"י במיקרופילם שבמכון כה"י באוני' העברית הוא גרוע. את רב ההגהות לא ניתן כלל לקרוא על פיו. לעומת זאת מצוי בספרית מכון שוקן צילום מעולה; שנעשה בזמנו עבור רי"ן אפשטיין {שלעיתים ציין לנוסחאותיו במלה"ת} ובו נעזרתי. בפתיחת צילום זה נוסף דף בו מתואר כה"י בגרמנית (ע"י הספרן של הספריה בברלין?). גם Karl Georg Kuhn הרבה להסתייע בכ"י זה בתרגום הספרי לגרמנית (Sifre zu Numeri - ברלין 1954).
2. רא"א פינ' בהקדמתו לספרי דברים, העריך את כ"י ברלין ככתב היד ה ש נ י כ ע ר כ ו לאחד כ"י ר. {ולכן, כנראה, סימנו כאות א, כעוד שאת כ"י אוק' סימן באות ב! (?)}. ומו"ר פרופ' י' זוסמן העיר במאמרו על הכתובת ההלכתית מבית שאן לכמה נוסחאות טובות שנשתמרו רק בו (ר' תרכיץ מ"ה {עמ' 213 ואילך} הערות 100, 165, 263). אך ר' מ"ש להלן אודות אופיו ה ב ל ת י א ח י ד של כה"י, המקשה על ההיקש מספרי דברים לספרי ב'. (גם הבחנותיו של רא"א פינ' בין נוסח טוב מחד לנוסח "מתוקן" מאידך, מצריכות לעיתים עיון נוסף, ואכמ"ל).
3. הוא מסתיים בספרי דברים פיס' שני' מהד' פינ', עמ' 423/10.
4. במקורו כלל כה"י 20 קונטרסים, מהם נותרו כאמור 18 (קונ' ב'-י"ט). רב הקונטרסים ממוספרים ע"י אותיות, שנכתבו בפנה השמאלית-תחתונה של העמוד האחרון שבכל קונטרס. בארבעה מהם מצויים שמונה דפים (ד' ו' ח' י'). בשאר עשרה דפים.
5. כן היא הערכת הספרן הנ"ל (בהערה 1), רא"א פינ' 'אקדמות', עמ' 4 הערה 3, וידידי מ' גלצר.
6. ר' תאורו להלן ח"א 19§. הוא קרוב אף לעדי הנוסח האטלקיים הקדומים ר וכן ק, ר' להלן ח"ג 4§, אך אין זו קרבה הדוקה כ"כ כמו קרבתו לכ"י מ. ור' להלן בסמוך אודות מציאותו של כה"י באטליה במאה ה-16 ואילך.

כל כה"י הוגה באופן שיטתי, בכתיבת יד אטלקית מהמאה ה-16 לערך, ע"י חכם א ס ל ק י, כמוכח מל ע ז י ו⁷. בנוסף למאות תיקונים הנוסח אותם ייסד חכם זה (ככל הנראה, ע"פ שיקול דעתו ולא ע"פ כ"י!) אף הוסיף בד"כ מראה מקומות לפסוקי המקרא המצוטטים בספרי, וכן פרושים רבים.

לעיתים צדירות מצינו הגהות נוספות, בכתב יד אחר. החשובה שבהן מצוייה בדף 70 ובה כתוב בגליון: "בכא זו אנני עזריה ראיתיה יפה מפורשת במהדור(ה) השנית של רבינו ישעיה ראשון"⁸. ור' בהקשר לכך את הערת ר' עזריה מן האדומים במאור עיניים אמרי כינה פרק כ'⁹: "וכן תמצא בספרי סוף פרשת בלק ובבנ סחאות מדוייקות הוא ראש פרשת פנחס וז"ל: לכן אמור וגו' מלמד שעמדו ממנו בבנין ראשון ל"ח כהנים נביאים... שכן היא הגרסא הנכונה לפי מה שראיתי בשני ספרי כתובים יד קדמונים מאד". והנה רק בכ"י ב וכן מהאטלקיים (1)

7. כן היא קביעת דר' טרמוניטה איתו נועצתי בנושא זה - תודתי לו על עזרתו הנדיבה. ר' דף 22 כה"י "כמין פנס" פורש בגליון: "לינסירנא בלע" (lentera). דף 34: "אורז-ריזו" (riso) (במקביל ללעזיהם של פרשני המשנה האטלקיים ר"י מלכיצדק ורע"ב למשנת שביעית פ"ב מ"ז (השווה דס השלם שם, עמ' כ'!), וכן צוטס הערוך בשם המהרי"ל, ולפנינו בערוך אינו - ר' קוהוט ערך 'דוחן'). "דוחן-מיליו" (miglio) (= ר"י מלכיצדק ורע"ב שם, אך גם ירד"ק ליחז' ד' ס' ורש"י לר"ה י"ג ב' ועוד). "שומשמן זרעונין ירוקים שושמי בלע" (susemi) (ובדומה לכך בערוך: "שמשם ובלעז סיסמי" -) כן הוא בדיסרטציה של לואיזה קואומו "הלעזים שבערוך לר' נתן בן יחיאל מרומה" - האונ' העברית תשל"ד. והעירה שם למספר גרסאות בכ"י: סיסמי, סיסומי ועוד). דף 50 כיחס ל"אזוב כוחלית" נכתב בגליון: "ר"ל אזוב שדומה לצבע הכחל שהוא קרוב לצבע הכבר ליאוניסו סקורו בלע" (liouto scuro). דף 55 "צרצור - ר"ל בקבוק פיאסקו בלע" (fiasco). דף 112 "ליפא - ריפא בלע" (repa). "צנון - ראדיצא בלע" (radicia) {וכן ר"י מלכיצדק למשנת כלאים פ"א מ"ה: "צנון לעז רדיצל". "שחלים - מין עשב הנקרא קריסו" (creso) {והשווה רע"ב למעשרות פ"ד מ"ה}. דף 113 "וחלתית - בלע" לאזרו פוצוליניסו" (lassaro puzzolento) (ערוך שם: לטרא פודלינסא ובכ"י שם: לאזרו/לזרו פודולינסו/פודולנסו ועוד). דף 144 "גרדמין - ר"ל השירים שבמאזנים כמין גבעולין פיוקי בלע" (fiocchi). דף 171 "טריה - דג גדול שנקרא טונינא בלע" (tonnina) {וכן בערוך שם: "... בלעז טונינא" ובכ"י טונינא תונין}. וכמה מהלעזים עדיין צ"ע, כגון דף 4 "סיפר - הוא הוא הנקרא רהיטני ציסוריטי פופיצטי בלעז", ועוד. חלק מהלעזים הנ"ל מצויים גם במ"ח ר' להלן 198, הערה 13.

8. = תוס' רי"ד סוף מסכת ע"ז, ע"ש.

9. העיר לכך, בהקשר אחר, ר"ש ליברמן בספרו 'ספרי זוטא', עמ' 10, ע"ש.

- 14 -

מצויה דרשה זו של הספרי (=הור' 173/10) כראש פרשת פנחס, כמו בנוסחאות המדוייקות עליהן העיר¹⁰. קרוב איפוא כי כ"י ברלין גופו היה אחד משני כה"י של הספרי שעמדו לפני החכם האטלקי (!) ר' עזריה מן האדומים, ו ה ו א ה ו א "א נ י ע ז ר י ה" ש כתב את ההגהה הנ"ל!!¹¹

3.2 מסורת הנוסח בכ"י באינה אחידה. חוסר עקיבותו ותנודותיו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, ניכרים הן בחלוקתו החיצונית של הספרי והן בגירסאותיו: מחד כ"י ב הוא היחיד מבין כה"י השלמים של הספרי, בו נשתמרו שרידי חלוקה קדומה להלכות בשני מחזורים כמעט סדירים של האל"ף בי"ת, בתחילת ספרי דברים¹³. אך מאידך כ"י ב הוא גם כה"י היחיד, שבו נוספו - בדומה לדפוס - כותרות בלתי מקוריות של פרשות השבעה בליות - כולל כותרת פרשת פנחס הנ"ל, המפסיקה באמצע דרשה (!)¹⁴. חוסר העקיבות ניכר גם בציוני הכותרות; לפני כמה מהן נוספה הקידומת

10. לעצם החלוקה ר' עוד להלן בסמוך והערה 14.

11. אמנם ציטוט הספרי הנ"ל הוא במדוייק לכ"י רמ האטלקיים (וכן א ט), בעוד שבכ"י ב מצוי ח"ב קטן: י"ח כהנים גדולים, ולא: י"ח כהנים נביאים, אך לא בכך עסק ר' עזריה שם, אלא בדחיית גירסת ר"ח במקום י"ח, ע"ש {ור' עוד להלן § 4 הערה 20}, וסביר שציטט מכה"י השני שעליו מעיד (מ??).

13. המחזור הראשון אינו פותח בתחילת ספרי דברים (דף 73 בכה"י), אלא לאחר כמה דפים (בדף 75) באות י"ב. הוא מסתיים באות מ"ב בסוף פרשת דברים (דף 80 בכה"י). המחזור השני פותח, בסמוך לו, כראש ואתחנן, ומסתיים באות ס"ו באמצע עקב (דף 93 בכה"י). הציונים ו, ז, ט, כ-כ"ה, נ"ג חסרים במחזור השני. ובדף 115 בכה"י מצוי הסימון: ע"ח - שריד למחזור אלפא-ביתי נוסף.

14. "...משיב חמה בן משיב חמה סדר פינחס השיב את חמתי (הור' עמ' 173/9), בעוד שהדרשה החדשה פותחת רק במילים "לכן אמור" (הור' שם שו' 10). {וברעו מ נוספה הכותרת פנחס לאחר המילים "שנ' פנחס בן אלעזר" (שו' 8) - שוב באמצע הדרשה}. בדפוס נוספה הכותרת בתחילת פרשת חלוקת הארץ (עמ' 174/1). {ור' ע"כ רי"ן אפשטין מלה"ת, עמ' 615 והערה 113 שם. מלמד חרביץ, שנה ה', עמ' 387-8}. גם הכותרת "סדר והיה עקב" מפסיקה באמצע הדרשה, ע"ש.

"סדר" ¹⁵, באחרות חסרה קידומת זו ¹⁶, לפני שלוש פרשות לא נוספה כותרת כלל ¹⁷. ובסיום כמה מהפרשות בלבד נוסף "סליק פרשתא" ¹⁸, או "סליק סיפרא" ¹⁹. ואודות חוסר האחידות הניכרת בדרכים שונות לציון סיומי פיסקאות ושרידי חלוקה לברייתות, ר' עוד להלן בסמוך (3.3§).

ותוכו כברו; בכ"י ב נשתמרו הרבה גירסאות מקוריות, פעמים רבות יחסית נותרו הן רק בו ובכ"י ד ²⁰, ולעיתים מצינו נוסחאות חשובות רק בו ²¹. במיוחד ראוי לציון כי נותרו בכ"י ב כעשרים משפטים (1) אשר נשמטו בכל שאר עדי הנוסח הישירים מחמת הדומות! (ורובם מצויים, בנוסף לכ"י ב, במספר עדים עקיפים) ²². מאידך באופן כללי ניתן לומר בבטחה,

15. סדר בהעלותך, סדר פינחס, סדר ראשי המטות, סדר והיה עקב (אגב, כותרת אחרונה זו נכתבה באותיות רגילות, ולא באותיות גדולות כשאר הכותרות).

16. שלח לך אנשים, וירא בלק, וכן כל הפרשות בספר דברים, למעט עקב.

17. קרח, חוקת, מסעי.

18. פנחס, מסעי, עקב.

19. ראה ושופטים (?).

20. ר' למשל להלן ח"ב 9.3§ הערה 52, 33.1 הערה 17, 29.4 הערה 12, 37.2 (והשווה גם שם 31.2, 33.2, 42.1 ולהלן ח"ג § 4).

21. ר' למשל להלן ח"ב 36.1§ הערה 1. ונפרט כאן דוגמה נוספת; בעמ' 170/21 גודס ב: בוטנין, לעומת ראל כיסנין. חמסצ וכן ח א"ה בי"א כסנין. מה"ג כיסאנין. ה"1 סנין. 32 טיגין. דס בשמים. סיוע לגירסת ב מצינו בנוסחתו המנוקדת של מה"כ כ"י מוסד הרב קוק ב"קאנין (ואפשר שכן היה לפניו במה"ג, ממנו העתיק את הקטע!) והוגה בי"א כיסנין. וראה גם גירסת ח ק"ה שקשה לפענחה בברור: כסאנין? כסאנין? עכ"פ גירסת כ"י ב ומה"כ מחזקת את השערת רי"ן אפשטיין 'השלח' מ"ד, עמ' 399-404 (ובקיצור מלח"ת, עמ' 743) - שלפניו לא עמדו גירסאות אלה (!) - כי יש לגדוס ביסנין ופרושו מטיסטט כלל פשחן, ע"ש.

22. במסגרת זו אסתפק בשתי דוגמאות בהן מצינו במשפטים שנשתמרו בכ"י ב מילים נדירות. עמ' 157/7 ב: "במים במים - ב' פעמים מה ח"ל, שהיה בדין הואיל ואדם טעון טביל' וכלים טעונין טבילה, מה אדם טובל בראוי לו אף כלים טובלין בראוי להן, ח"ל במים - מקום שאדם טובל שם ידים וכלים טובלין. במה דברים אמורים כמקוה, אבל בהמין (!) {אדם} טובל בראוי לו כלים טובלין בראוי להן". המשפט המודגש ברייזון חסר ראש סל. (ודוק המילים "בראוי להן" בסיפא, שהן חסרי מובן לאחר ההשמטה מחמת הדומות, נותרו רק בכ"י ד ור"ס אוזנא הגיה את ד: ולא בראוי להן, מחמת הקושי!) אחסל השמיטו גם אותן, כנסיון תיקון!). משפט זה

כי מבין עדי הנרשם הישירים של ספרי במדבר כ"י ב הו א ה מ ע ו כ ד
 ב י ו ת ר! בכמה וכמה מנוסחאותיו ניכרת ידו של מעבד מאוחר, ת"ח מובהק. לשונו תואמת
 בדרך כלל ללשון המקרא²³, נותרו בורק שריריים מועטים ביחס
 מל"ח²⁴. והעיקר הוא משופע בגירסאות יחידאיות -

(המשך הערה 22)

נשתמר גם בעדים העקיפים מ, ר' מיוחס בפרשו לתורה שם, ומה"ג (ואינו ס"ז כהשערת
 הור' במהדורתו עמ' 304, כמוכח מחסרונם בקטע הגניזה שפירסם רי"ן אפשטיין בתרביץ,
 שנה א' ספר א'; עמ' 58, ע"ש!). אך שלושתם גורסים "כ מ ע י ן" במקום גירסת
 ב "ב ח מ י ן". וסביר שאמנם כך יש לפרש את גירסת ב: ב ח מ י ן = כ מ ע י ן
 מ י ס ח מ י ס (ודבריו חכמים כהוה חמת סכריא? חמת גדר? וכיו"ב?).
 עמ' 180/16 ב: "... החזקה - שאתה כובש ברחמיך את מדת הדין, שנ' מי אל כמוך נושא
 עון, ישוב ירחמנו, תתן אמת, אשר מי אל - לפי שאין כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת
 בשר ודם הגדול מחברו מבטל גזירת חברו, אבל מי יכול למחות את ידך. מ ל ך
 ב ש ר ו ד ס ג ו ז ר ג ז י ר ה ב ו ש ל ח ז ו ר כ ה מ פ נ י
 ה י ו ש נ י ן (!), א ב ל א ת ה מ י י כ ו ל ל ע מ ו ד ע ל י ד ,
 וכן הוא אומ' והוא באחד". המשפט המודגש חסר בכ"י ראדלס (לתורה, וכן לנ"ך
 רמ"ז תתק"ח) ח (לדברים), מכירי לישעיה מ"ד כ"ב ומנוה"מ לאלנקוה ח"ג עמ' 11.
 בנוסף לכ"י ב נותר הוא רק בעדים העקיפים מ פ לספר דברים ג' כ"ד, שהוא הפסוק הנדרש
 כאן (ולכן לא חש בהם הור'), אך במקום גירסת ב "ה י ו ש נ י ן" גורס מ
 "ה י ו ש ב י ן", פ "ה י ו ש ב י ס ל פ נ י ן"!
 אין להוציא מכלל אפשרות כי בגירסת ב הוחלפה כט"ס האות בי"ת בנו"ן, אך גם גירסת
 "היושבי"ן" שתומה במקצת, ולכן הוצרך ר' טוביה בר' אליעזר לתקן בל"ס (פ): היושבים
 ל פ נ י ן! ובגליליון ב מציינו פרוש בי"א (הפרש הקבוע - עיין לעיל 3.18). ע"פ
 ההקשר: "היושבי"ן - ר"ל שרי מלכותו". היינו "היושבי"ן" הוא כינוי לכני המלכים
 המרכיבים לישוב. שימוש לשוני זה (!) שופך אור
 על פסוק ההלכה של ר' יהושע במשנת ברכות פ"א מ"ב, שקורין
 את שמע (בקומך) "עד שלש שעות, שכן דרך בני מלכים לעמד
 בשלש שעות, ובבלי שם ד' א': "... שכל מלכי מדרח (!) ישיש עד
 שלש שעות, ואני חצות לילה אקום להודות לך". וכן בירושלמי שם דרכן של מלכים להיות
 ישיש עד שלש שעות! (ור' גם מכילתא דרשב"י עמ' 29 ובהשלמות שם, עמ' 250).
 ולעצם הדרשה; לפי שאר עדי הנוסח - בהם חסר המשפט הנ"ל, מתריס משה כלפי
 המקום: "אבל מי יכול למחות על ידך (ר' ירדך - ר' להלן ח"ב 5.78) וכן הוא או' והוא
 באחד ומי ישיבנו" כפרוש פסוק זה מאיוב כ"ג י"ג, ע"י פפוס במכילתא עמ' 112: "ידך
 יחירי לכל באי העולם ואין מי ישיב על דבריו", ע"ש. אך התרסה זו מנוגדת
 לתחילת דרשתנו בספרי כמ' שציטטנו לעיל, ממנה משמע שמה מכש
 רחמים מלפני המקום! (וכן עולה גם מהדרשות הקודמות בספרי, ע"ש). מאידך
 לגירסת ב מ פ הו ל מ ת ס ו ף ה ד ר ש ה ל ת ח י ל ת; הפסוק "והוא
 באחד ומי ישיבנו" בא להסביר את סיעון משה מלפני המקום, שלא יהא בוש לחזור בו,
 שחרי אין מי ששיבנו!!
 ואציין בקצרה למיקום שאר המשפטים שנותרו בכ"י ב (ולעיתים גם בעדים עקיפים), אך
 נשמטו בכל שאר העדים הישירים מחמת הדומות: עמ' 26/7 (+ ר' מיוחס), 29/2, 64/1
 (ובדומה לכך פ), 75/17 (+ ח מ ס), 76/8 (+ ו א ו ל י פ), 125/6 (+ מ ת ו ה ר א"ש),
 125/13 (+ ה ס פ ת), 141/2 (+ ה מ ת), 152/4 (+ ח מ צ), 154/5 (+ ה ת), 189/21
 (+ ה מ פ ת), 193/11 (+ מ פ), 194/14 (+ ה מ). ומניתי כאן רק
 מקרים שהם לענ"ד, ודאיים כפי שניתן להוכיח מכל מקרה
 ומקרה לגופו. בנוסף להם מצויים מספר משפטים שקשה להכריע האם לפנינו תיקון, או
 גירסה מקורית - ר' ע"כ עוד להלן. ולעיתים נוספו בכ"י ב משפטים, שלכאורה ניתן לראות
 גם בהם השמטה מחמת הדומות בשאר, אך ניתן להוכיח משונם או עניינם, שאינם אלא תוספות
 בלתי מקוריות. ר' למשל להלן הערות 30, 33.

- המנוגדות לכל שאר עדי הנוסח²⁵, בהן מצינו; תיקונים ותוספות ע"פ המקבילות במשנה²⁶ ובבבלי²⁷, עיבוד דרשות בהשראת הס"ז²⁸, הרמב"ם²⁹, הרמב"ן³⁰, או קשיים שונים³¹.

23. הוא אף ממעט בקיצוריי מילים בניגוד חריף לכ"י ר המרבה בהם.

24. לרבים מהם ציינו להלן ח"ב 4.38, 5.6, 6.1, 7.4, 8.2, 9.5, 9.9, 9.10, 10.2, 13.1, 13.3, 16.1, 17.4, 17.5, 19.2, 26.2.

25. למעט, במקרים רבים, את העד העקיף מ, שלפניו עמד טופס ספרי קרוב מאד לכ"י ב ואולי אף ב עצמו - ר' להלן 19.38.

26. כגון: 29/13 ב מ ר' יוסי, ע"פ משנת נזיר פ"ו מ"ב, בשאר ר' יוחנן. 204/5 ב: "והחריש לה - עד שיהא מתכוין לה, שאם נדרה אשתו ואמ' סבור הייתי שיהא בתי נדרה בתו ואמ' כסבור היתי שיהא אשת אשת הרי זה יחזור ויפר". המשפט המודגש - החסר בכל השאר, נוסף ע"פ משנת נדרים פ"א מ"ה שם שנינו ב ס מ ו ר: "נדרה אשתו וסבור שנדרה בתו, נדרה בתו וסבור שנדרה אשתו... הרי זה יחזור ויפר". בעוד שבספרי נלמדה הלכה אחרונה זו בכל עדי הנוסח - כולל ב, בעמ' 201/9 (מפסוק אחר), ע"ש. ור' דוגמאות נוספות להלן ח"ב 39.38 (הפוער במקום המפער), ח"ה פרוש לשו' 41-43 (המעשרות במקום המעשר 5א).

27. כגון 129/4 ב מצוה קלה שצונו ה' אלהינו וציצית שמה וכת' (1) בה אני ה' אלהיכם. המילים "וציצית שמה" החסרות בשאר, נוספו ע"פ המקבילה במנחות מ"ד א, ע"ש. 176/14 ב מ: עשו גדל בין שני צדיקים ולא למד מעשיהם. בניגוד לשאר: עשו גדל בין שני צדיקים בין יצחק ובין רבקה ולא עשה כמעשיהם. אך בהמשך בכל עדי הנוסח, כולל ב מ: עובדיה גדל בין שני צדיקים בין אהאב לאיזבל ולא עשה כמעשיהם. וחוסר האחידות בכ"י ב מ נבעה מהתיקון הכפול שעשו ברישא בלבד ("למד" במקום "עשה" + השמטת "בין יצחק ובין רבקה"), בדיוק ע"פ לשון המקבילה בסנ' ל"ט, ב, ע"ש. 178/9 ב מ: ר' א ו' בכולן הוא או' ונתחם, ע"פ המקבילה בב"ב ק"ט ב, בניגוד לשאר שלא שנו את "ר' או"י כאן, אלא בשו' 10 בהמשך: ר' א ו' אין לו מעביר בנחלה אלא בת (ושם ב מ חסר: ר' או'!). ובסמור שם: ב מ ה ו א י ל ו ב נ ה ובעלה - שוב ע"פ הבבלי שם, בניגוד לשאר: מ פ נ י ש ב נ ה ובעלה. 179/9 ב מ: וכי מנין היה לפינחס בהר אפרים מה שלא היה לו לא לעזר, אלא מלמד שנשא אשה מכנות אפרים. המילים המודגשות - החסרות בשאר, נוספו ע"פ המקבילה בב"ב ק"א ב. ובסמור שם שו' 12 ב מ: וכי מנין לו ל י א י ר - תיקון נוסף ע"פ הבבלי שם, בניגוד לשאר: וכי מנ' היה ל י ה י ד ה. ור' דוגמאות נוספות להלן ח"ב 40.18 הערה 4 (נכסיה במקום ממונה), 41.3 הערה 5א (כגון במקום כפרשת) ור' גס שם 37.1, 38.1 הערה 7 ועוד ועוד.

28. ר' קטע הספרי הארוך במהד' הור' עמ' 26/15 - 27/5, שבו נדחקו כל המפרשים (!) שבמקומן נכתב בכ"י ב קטע אחר לגמרי (!) שהועתק מהס"ז (=מהד' הור' עמ' 240 ע"פ מה"ג, וניתן לחקן את הנוסח שם ע"פ כ"י ב!). (בחוסר מקורייתו של הקטע. בספרי ניתן לחוש בנקודת ה"שבר" ביפא שם: "... ת"ל מיין ושכר יזיר לעשות יין מצוה כיון רשות / ועוד קל וחומר...". וזאת בניגוד למקובל בספרי בב"מ, להביא את "ועוד קל וחומר" לפני הדרהיה "תלמוד לומר...". ר' למשל עמ' 28/8, 32/3, 33/2). ור' גס ספרי עמ' 133/9 שם נוסף בכ"י ב ובדומה לו ח משפט המצוי כלשונו בס"ז עמ' 293/8-9 ("אמרו עליו על ר' סרפון...") ולא ניתן להסביר את חסרונו בשאר העדים רא ד ל מ כהשמטה מחמת הדומות, וסביר לענ"ד שאף הוא נוסף בכ"י ב ע"פ הס"ז.

29. ר' למשל להלן ח"ה בפרושנו לחלה שו' 28 ד"ה 'שאין מפרישין חלה מן הקמח', וכן שם, שו' 28-30, והשווה גם שם שו' 30 ד"ה 'סוף דבר' ושו' 49-50, הערה 5.

לשונות פרוש 32 - חלקן בארמית 33 (1), המרת לשון קשה בלשון קלה 34, החלפת מונחים

30. עמ' 62/8 ב: "בכל הקותידן; אלו מצות שבגופו - שה תמים זכר בן שנה. וכלל משפטיו; אלו מצות שעל גופו - צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו. שחופץ לגופו - לשבעה ולמצה ולביעור חמץ". המשפט המודגש חסר בכל שאר עדי הנוסחראדחטלמ, ואף לא היה כפני; הפרשנים הצת כמוכח מפרושיהם, המדרש אשר נשתמר בק"ג T.S C233 (ר' עליו להלן 238), רש"י בפרושו לכמ' ט' ג' והרא"ם שם, ע"ש. והנה הרמב"ן בפרושו לתורה שם, הביא את דברי רש"י והעיר "וסעות סופר הוא, אלא מצות שבגופו - שה תמים זכר בן שנה, שעל גופו - צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו, שחופץ לגופו - מצה וביעור חמץ". ודוק לא ניתן לומר כי הרמב"ן מצטט כאן נוסח ספרי המקביל לנוסח ב שהיה לפניו (ונשמט בשאר מחמת הדומות!), שהרי בדברי הרמב"ן לא מציינו ציטוסי פסוקים ודרשות, אלא הגדרות והדגמות מהן שלוש סוגי המצוות בפסח. [ובנוגע לקטגוריה השלישית שחירש מצוות "שחופץ לגופו", עיין היטב בפסחים צ"ה א'. והרמב"ן בהמשך פרושו לתורה מפרש, שהמניע לתיקונו הוא ההשוואה לפסח שני, ע"ש!]. ויש לשים לב כי הרמב"ן אכן לא אמר שהוא מבסס דבריו על הספרי (וגם רש"י, שלדבריו התייחס, לא ציין במפורש שמקורו הוא הספרי), וזאת בניגוד לדרכו של הרמב"ן בפרושו לתורה בעשרות מקומות בהם מקדים במפורש: "ולשון ספרי", "אבל אמרו בספרי", וכיו"ב. בכ"י ב הגיהו אפוא את דרשת הספרי ע"פ הרמב"ן, והדבר ניכר בכרוך מעובדת חסרונו של ד"ה למצות - שחופץ לגופו בכ"י ב, וזאת בניגוד למציאות ד"ה לפני מצות שגופו - "בכל הקותידו", ולפני מצות שעל גופו - "ובכל משפטיו" (וכאמור בכל שאר עדי הנוסח מתייחסות הדוגמות ולמצה ולביעור חמץ" לר"ה זה)!
31. ר' למשל להלן: ח"ב 2.28, 33.1, 33.2, 35.3. ובנוסף לשינויים המפליגים שעשה מידי פעם דק אף ב"קסנות". ר' למשל גירסתו בספרי עמ' 101/13: (בכל ביחי נאמן הוא) חופץ ממלאכי השרת. ר' יוסי או' אף כמלאכי השרת. וזאת בניגוד לשאר העדים הגורסים: ... ר' יוסי או' אף כמלאכי השרת. ונוסח ב שצרימתו הסגנונית מורגשת (!) נקשה ככל הנראה מחמת הקושי הכרוך בתפיסת ר' יוסי בשאר העדים, לפיה היה משה גדול ממלאכי השרת. ורבים כיו"ב, ואכמ"ל.
32. כגון 122/15 {את לשון הפרוש, המצויה רק בכ"י ב, אני מדגיש ברווח}: מגיד שמינה משה שומרים על השבת ומצאו את המקושש. 221/13: הרי שיצא ליהרג וחבל באחרים חייב בה' דברים (וכן מ). 202/18: אם המתכוין לאכול בשר חזיר ואכל בשר טלה צריך סליחה (!), ק"ו למתכוין לאכול בשר חזיר ואכל בשר חזיר שצריך סליחה (ובמקבילות להלן עמ' 204/22, 206/4 גם ב חסר "שצריך סליחה" בסיפא). 220/20: ר' מאיר או' ישוב לסדרותו שהיה נוהג (והשווה למשנה מכות פ"ב מ"ח). 76/15: כסבור יתרו שמתנה מרובה נוהגת לו עכשיו שמתנה מועטת. 74/2: זו רחב הזונה שהיתה עטוקה בסחר אכסניין (ר באכסניין דל באכסנאין. א באכסנין - ור' מ"ש אפשטיין שם (לעיל הערה 21)). 124/6: אין ציצית אלא דבר היוצא ויוצא פרח ויצץ ציץ ודבר כל שהוא. (ולא מצאתי לע"ע בפרשני התורה, פרשני הספרי, ופרשני הכבלי במנחות מ"ד א' פרוש מקביל לפרוש זה שנשתרבו כאן לגוף כ"י ב, המבאר בצורה מבריקה את ציצית = דבר היוצא, ע"פ ויוצא (!) ציץ!).
33. 99/14: ר' נתן או' אף בפניו של משה דברו בו, שני' וישמע מה כת' ב תריה ותאיש משה. ... 199/10: או כשם שבגדרים את שהסמך את נדרו שאיפשר לו הרי זה נדר ואם לאו אינו נדר, כך אף בשבועות וגמר (!) הקדש דכת' (!) איש כי יפליא מי שיודע להפלות כך בשבועות, ת"ל לאסור אסר מ"מ.

עבריים בבניסוגים המקבילים בארמית השגורה בבבל: זכספרות חרבנית³⁵, לשונות הקשר
והשלמה³⁶, השמטת מילים "מיוחדות" ופישוט סגנוני³⁷, קיצור או סיכום במקום חזרה בפעם
הב'³⁸. וכל זאת בנוסף לתקדונים רבים המשותפים לו ולעדי נוסח אחרים.

34. כגון 26/12 "ו א מ ר ת י" במקום "ו נ מ ת י". 68/4 "ל מ ע ט" במקום
"ל מ נ ו ע" (השווה לעיל 28 הערה 14). 103/4 "שנצטרעה ב ע ו ר" במקום
"ב ע ז ה". 103/7 "ליתן ד י ו ח ש ב ו ן" במקום "ליתן את ה ח ש ב ו ן".
121/4 "ל ס ו ר ד ו מן העולם" במקום "ל ד ח ו ת ו מן העולם". 128/2 "התחילו
ל ס ר ב" במקום "התחילו ישר" ה י ו מ נ ת ק י ן" (אך במשל גם ב: התחיל הבן
ההוא מ נ ת י ק). 170/14 ב מ "ע כ ו" לעומת העיר הפחות נודעת "א ב י א"
בשאר. ור' עוד להלן ח"ב 29.38 (הונחה במקום תוכחה), ח"ה שו' 36-7 (שבעריסות
במקום שבעיסות), ועוד ועוד.
35. עמ' 50/14, 105/6, 8, 13, 51/4, כ ד כ ת י' ד כ ת י' (=דכתיב) במקום שנאמר.
128/18, 44/18, 46/18, 48/12, 61/7, 68/14, 97/15, 129/14, ו כ ת י' (=וכתיב) במקום
ואומר, וכחב אחר אומר, וכיו"ב. 98/7 ד א י ן במקום שאין. 149/7 מ נ א ל ן
במקום מנין. 137/10, 71/20, ח ז ן ל, במקום חכמים!
36. כגון; 46/16 (ואני מרווח את גרסאותיו היחידאיות של ב) תא ל מ ד ת גדול השלום.
80/4 תא ל מ ד ת אפילו אדם נכנס. 52/11 כל אחד ואחד ב פ נ י יומו.
128/19 ושגר לה ד' מאות זהובים: נ ס ל ת ן וקבעה לו זמן (ע"פ "והייתה
נ ו ס ל ת" ברישא). 180/1 למלך ב"ו ש כ ע ס על בנו וגזר ע ל י ו (=מ,
לעומת "שגזר על בנו" בשאר). 171/20 ... אמ' להן ל ע ב ד י ו הביאו פר אחד...
אמרו לו אין אנו נזקקין לך ע ד שתגלה עצמך לו, ג ע ר ע ל י ה ם וגירה
בהן סגדודין ש ל ו והיו מפעעין את ראשיהן, אמ' להן ח ב ל (לעומת "אוי"
בשאר) ולטעותכם (וכל חמשת השינויים גם מ!).
37. כגון; 148/4, 48/11, 33/19, 123/12, 83/8, "כיצד נתקיימו", במקום: "כיצד נתקיימו ש נ י
פ ס ו ק י ם ה ל ל ו". 56/19, 48/12, 48/4, וכת' במקום: "וכת' (=וכותב)
א ח ד א ו מ ר". 156/10, 70/8, 50/2, 33/19, ה ש מ ט ת "ה א", "ה א
כ י צ ד". 88/15 מצער, במקום י ו ש ב ומצער, 90/17 מצפה, במקום י ו ש ב
ומצפה. 78/11 כששמעו, במקום כ י ו ן ששמעו, 95/13 כשהלך, במקום כ י ו ן
שהלך. 180/3 כשנכנס (מ) במקום ב ש ע ש שנכנס. 191/17 כך נאמ' בכך הצאן
ו ב ב ן העוף, במקום כך נא' בכך הצאן ו כ ר נ א' בכך העוף. וכן השמטת המי-
נים המרווחות להלן: 52/8 לא היה משה יודע כ י צ ד י ק ר י ב ו אם למטעות
אם לתולדות. 79/17 כשם שמגין ע ל י ה ם ביום, כך מגין ע ל י ה ם כלילה.
182/18 נמצית או' שתי ראיות אחת ר א י י ה שלנתה ואחת ר א י י ה שלצער,
ועוד ועוד. (והשווה זאת לסגנונו המעולה של כ"י ר להלן ח"ב 36, 36).
38. כגון; 66/12 "יחיד עושה פסח שני ו ל א ה צ י ב ו ר", במקום "...ואין הציבור
עושה פסח שני" בשאר. 112/7 "מה ישראל בדם עולה וזבחי שלמים אף ג ר י ם
כ ן", במקום: "...אף גרים בדם עולה וזבחי שלמים". 123/16 נמצאת מקיים ש נ י
כ ת ו ב י ם, במקום: נמצאת מקיים רגום אתו באבנים ונמצאת מקיים וירגמו אתו
א ב ן. 199/8 "הא אין עליך לומ' כלשון אחרון אלא כלשון הראשון" ב ל י ה ח ז ר ה
ה מ צ ו י ה ב ש א ר: "את שהטמין נדרו לדבר שאיפשר לו הרי זה נדר, ואם לאו
אין נדר". 201/1 "את שתסמך נדר' לדבר ו כ ו", במקום ח ז ר ה ע ל
כ ל ה מ ש פ ט שצטנתי לעיל בסמוך. 220/13 "אין בדין שיאמי ו כ ו"
במקום פרוט: "...שיאמי שמטא את הארץ ומסלק את השכי' לפני מי שגורם להשרות
שכי' על אדם בארץ".

- 3.3 חוסר אחידותו של כ"י ב' בא לידי ביטוי מסוימים ומוגדר יותר בקטע רציף, השונה מכמה זכמה בחינות משאר הקטעים! הכוונה לקטע מפיסקא קל"ח עד פיסקא קנ"ח (סוף פרשת מטות) = מהד' הור' עמ' 184/10 - 214/15, אשר בו מצאתי שורת תופעות המבדילות בינו לבין חלקו הארי של ספרי במ', בכ"י בגופו:
- (א) בחלקו הארי של ספרי במ' מצויין סיום הפיסקא בכ"י בתמיד בקיצור: ס"פ. מאידך בקטע הנ"ל מצינו אחד-עשר סיומי פיסקא בקיצור: פ"ס, כשעשרה מהם מופיעים, כמעט ברציפות; החל מסוף פיס' קל"ח³⁹ - שהיא כאמור הפיסקא הראשונה בקטע הנ"ל. גם מספר הפיסקא ונת המצויות בכ"י בקטע זה גדול במיוחד!⁴⁰
- (ב) בחלקו הארי של ספרי במ' לא מצויים בכ"י ב שרידי חלוקה קדומים של סיכומי כריתות בסוף ענינות⁴¹. לעומת זאת מצינו בקטע הנ"ל שני שרידים לכך; הראשון בסוף עניין נדרים עמ' 208/20: "בריאתה"⁴², השני בסוף עניין מלחמת מדין - שהוא כאמור סוף הקטע הנ"ל (!), בעמ' 214/15: "י"ג בריאתה"⁴³.
-
39. מהד' הור' עמ' 193/10-185/4 ובתוכם רק שני ס"פ. בהמשך הקטע ס"פ - כרגיל בחלקו הארי של ספרי במ', למעט פעם אחת פס' בעמ' 211/19. {אגב גם בספרי דברים ניכרת חוסר אחידות בחלוקה; בדפים 73-74 בכ"י אין כלל ציון לחלוקה. בדפים 75-93 מצינו כאמור לעיל, הערה 13, שני מחזורים של הלכות המסומנים באל"ף בי"ת, אשר בתוכם אין ס"פ. בדפים 94-99 מצינו את הציון "פ"ס ק"א" בדפים 100-105: ס"פ - כרגיל בספרי במ'. מדף 106 ואילך אין ציון כל שהוא, למעט שריד אחד למחזור אל"ף בי"ת, כאמור לעיל שם}.
40. בחלקו הארי של ספרי במ' דומה מספר הפיסקאות ומיקומן בכ"י ב, למספרן ומיקומן בשאר העדים. לעומת זאת מחולק הספרי בקטע הנ"ל בכ"י ב ל-36 פיסקאות, הרבה יותר מהשאר: ד - 21. ר - 20. א - 5. ל - 4!
41. למעט שני סיכומים כלליים המצויים בכל העדים - ר' על כל זאת בפרוט להלן ח"ב 28.
42. צ"ל: כ' בריאתה, כמו בכ"י ר, עיין להלן שם.
43. וכן ר שם: ג"י ברייתא. (ומיד לאחר סיכום זה מתחיל כ"י ב בדרשות פרשת מסעי, אך ללא הכותרת "מסעי" כדרכו בראשי פרשות - ר' לעיל).

(ג) כחלקו הארי של ספרי במ' מצינו דרשה ארוכה אחת, שלא הועתקה בהופעתה בפעם השנית, אלא קוצרה בכל עדי הנוסח – כולל ב⁴⁴. מאידך בקטע הנ"ל מצויות חמש דרשות, אשר קוצרו בשאר עדי הנוסח בהופעתם בפעם השנית⁴⁵, ואילו בכ"י ב (ובעקבותיו מ) הועתקו כל חמשת הדרשות בשלמותן גם בפעם השנית⁴⁶. (וישנם חילופי נוסחאות בין הפעם הא' לבין הפעם הב'!)⁴⁷.

(ד) כחלקו הארי של ספרי במ' רווח בכ"י ב הביסוי: "משל למה הדבר דומה ל..."⁴⁸, המופיע לעיתים אף ביתר קיצור: "משל ל..."⁴⁹, או "למה הדבר דומה ל..."⁵⁰, וכל זאת כדומה לגירסת שאר עדי הנוסח⁵¹. לעומת זאת בקטע הנ"ל גורס ב ת מ י ד (15x):

44. עמ' 143/5: "...משל שבערכים כולה כדכחי' לעיל" (בעמ' 135, ע"ש).

45. בשלושה מהן הרחוקות ממקום הדרשה בפעם הא' (!), נוספו אף הפניות למיקומה שם.

46. מהד' הור' עמ' 188/5, 199/3-12 (ד מעתיק חצי. מ כל העניין חסר), 204/18-23, 206/1-5, 212/12-19.

47. הן שינויי סגנון רבים, כגון; בפעם הא' (עמ' 68/12 ואילך: שהרי כבר נאמ'... שאין התרת נדרים...". ובפעם הב' (198/8): הרי הוא ו'... שלא תהא התרת נדרים...". והן שינויים תוכניים, כגון; בפעם הא' (202/15): ובטלו בלבו "תיקון"!}. בפעם הב' (204/18): ובטלה בלבה. בפעם הג' (206/1): ובטלה. וכן שם בפעם הא' נוסף לשון פרוש: "שצריך סליחה", החסר בפעם הב' והג' (ר' לעיל הערה 32), ור' עוד להלן הערה 55! ומכאן שסופר כ"י ב (או אביו) לא השלים את הקיצור שהיה לפניו בפעם השניה על פני הפעם הראשונה!

48. עמ' 77/19, 78/7, 80/10, 80/18, 85/2, 87/17, 91/18, 102/14, 127/17, 134/22, 142/6, 143/4, 169/8, 170/7, 174/11, 179/21, 182/7.

49. עמ' 183/19 – ממש לפני הקטע הנ"ל!

50. עמ' 87/1, 90/13, 103/1, 170/2, 180/21, וכך 223/7 לאחר הקטע הנ"ל.

51. גם בהם רווחים שלשת הביסויים הנ"ל. רק פעם אחת בעמ' 77/19 גורס ר "מיושלין משל למה הדבר דומה". ובדומה לכך אדטל מושלו (ד 20 משלו) משל לה"ר, לעומת ב מ: "משל לה"ר".

"מ ש ל ו משל לה"ד ל...". ובעקבותיו מ, בניגוד לשאר העדים הממשיכים לגרוס אף כאן:
 "משל לה"ד ל...". וכיו"ב, ב ל י "מ ש ל ו" ⁵²!

ה) בחלקו הארי של ספרי במ' נוהג כ"י ב לה ש מ י ס א ת ה מ י ל י ת "א ת"
 ב צ ו ר ה ת ד י ר ה ב י ו ת ר ⁵³ (בהשראת חסרון "ית" בארמית הבבלית?!). לעומת
 זאת בקטע הנ"ל, לא מצינז הד לתופעה זו.

ו) בחלקו הארי של ספרי במ' מצטט כ"י ב את הפסוקים ב צ ו ר ה ה מ ק ו צ ר ת
 ו ה ח ל ק י ת ב י ו ת ר בהשוואה לשאר עדי הנוסח. והדברים אמורים בציטוטי פסוקים
 בד"ה בפתיחת הדרשה אחד, ובציטוטי פסוקים המובאים במהלך הדרשה מאידך ⁵⁴. לעומת זאת
 בקטע הנ"ל, בד"כ שווה אורך ציטוטי הפסוקים בכ"י ב לשאר עדי הנוסח, ולעיתים הציטוט
 בכ"י ב אף ארוך יותר מבשאר העדים ⁵⁵. במיוחד ראוי לציין את שלושת הפעמים בהן מצינו
 בכ"י ב בלבד, בתחילת דרשת פסוק חדש, ציטוט מוקדם של הפסוק כולו, ולאחריו ציטוט נוסף (!)

52. עמ' 187/16, 202/17, 204/20, 206/3, 209/5. ונדמה שצורה ארוכה זו היא היא המקור-
 רית בל"ה. ר' למשל משנת סוכה פ"ב מ"ט (ועל חה"נ שם בדיסרסציה של צ' פוקס ח"ב,
 עמ' 71), חוספתא סוטה ט"ו ז', ואף מכילתא דרשב"י עמ' 50, 94 ועוד (ע"ש במפתח
 בעמ' 291), ורבים כיו"ב.

53. בנוסף למקרים רבים למדי שבהם חסר "את" בכ"י ב וכ"י נוסף - בניגוד לשאר,
 מ נ י ת י 98 מ ק ר י מ ב ה מ ח ס ר "א ת" ר ק ב כ " י ב
 ב נ י ג ו ד ל כ ל ש א ר ה ע ד י מ, (ואכמ"ל במיונס התחבירי) ולעיתים
 החסרון כפול כגון 53/19 "זה דוחה ש ב ת ו ס ו מ א ה ואין קרבן יחיד דוחה
 ש ב ת ו ס ו מ א ה", במקום "א ת השבת ו א ת הסומאה" 2א בשאר. 79/10
 "ומכה נ ח ש י מ ו ע ק ר כ י ט", לעומת "א ת הנחשים ו א ת העקרב"ם"
 בשאר. 30/4 "להביא... ח ר צ נ י נ ו ז ג י נ", לעומת "א ת החרצנים ו א ת
 הזגין" (או הזוגין!) בשאר. (ואיני רואה סעם לפרוט את מראה המקומות של 98 המקרים
 במסגרת זו).

54. בנוסף למקרים רבים למדי בהם מצינו את הציטוט החלקי ביותר בכ"י ב ועד או עדים
 נוספים, מנתי בחלקו הארי של ספרי במ' כ-500 (ח מ ש מ א ו ת!) מ ק ר י מ
 (מהם כ-150 ד"ה), בהם מצוטט הפסוק בכ"י ב בצורה חלקית יותר מ כל שאר עדי
 הנוסח הישירים, וכן הילקוטים! ר' למשל ח"ה בפרושנו לחלה שו' 2-1 הערה 2, שו'
 3-4, 24-5 הערה 2, שו' 48-9 הערה 1, שו' 51-3 הערה 3. ולעיתים קרובות אף המילים
 הנדרשות עצמן חסרות בכ"י ב, ר' למשל שם שו' 8-9 הערה 12, שו' 14-15 הערה 1, שו'
 51-3 הערה 2. מאידך מספר המקרים בהם ציטוט הפסוק בכ"י ב ארוך מהשאר בחלקו הארי
 של ספרי במ', א י נ ו ע ו ל ה ע ל ע ש ר ה!

55. ס"ה מנתי בקטע זה 35 מקרים (מהם 14 ד"ה), שציטוט הפסוק בכ"י ב ארוך מהשאר, לעומת
 19 מקרים (מהם 8 ד"ה), שציטוט הפסוק בכ"י ב קצר מהשאר. ניתן להדגים את ייחוד
 ציטוטי הפסוקים ע"י כ"י ב בקטע זה ע"פ השוואת דרשת הספרי בעמ' 162/16-163/3
 מחלקו הארי של ספרי במ', לחזרתה בפעם הב' בעמ' 19-212/12 בחור הקטע הנ"ל. ס"ה
 מצינו בקטע קצר זה (!) א ר ב ע ה צ י ט ו ט י פ ס ו ק י מ א ר ו כ י מ
 י ו ת ר ב פ ע מ ה ב', מאשר ב פ ע מ ה א'!

של מילות ד"ה אליהן מתייחסת הדרשה! 56

לאור זאת נדמה, כי סופר ב (או אביו) העתיק את פיסקות קל"ח-ק"נ מסופס, אשר היה מעולה יותר מהסופס (או הספסים) שמהם העתיק את חלקו הארי של ספרי במ'!! 57

סוף דבר נוסחאותיו הקוטביות של כ"ז ב, לטוב ולמוטב, מחייכות זהירות יתרה. ואמנם פעמים רבות יחסית לא עלה בידי להכריע באופן חד-משמעי, האם נוסחת היחידאית של כ"ז ב היא נוסחת מקורית, או שמא אינה אלא עיבוד מוצלח! ואכמ"ל בהדגמת דילמה זו.

4. כ"י לונדון (ל)

4.1 כ"י לונדון 341¹ כולל את בראשית רבה², הספרא, ספרי במ' ודברים, ואגדה קצרה על פסירת אהרן ומשה, ס"ה 386 דפים. בכ"י לא נותר קולפון⁴. להערכת פלאוגרפים נכתב

56. עמ' 204/3 ושמו איש בדרם שמעו והחריש לה וקמו כל נדריה ואסרה אשר אסרה על נפשה יקומו. ושמע אישה - להוציא את החרש. 204/11 ואם ביום שמוע אישה יניא אותה והפר את נדרה אשר עליה ואת מבטא שפתיה אשר אסרה על נפשה. ואם כי יום שמוע אישה יניא אותה - למד בבעל... 209/1 וידבר ה' אל משה לאמר. נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים. נקום נקמת בני ישראל - להודיע שבחן של צדיקים... (וגם בעמ' 187/14 מצוטט הפסוק כולו בתחילת הדרשה רק בכ"י ב, אמנם ללא חזרה על ד"ה שנית). ואפשר שתופעה זו שופכת אור על החלוקה ל"פסוקא" = הפסוק בספרי במ', ר' מ"ש להלן ח"ב 28 והערות 7-9 שם! (וכן להלן ח"א 58 הערה 10), וצ"ע נוסף.

57. יתרונו של הסופס ממנו העותקו פיס' קל"ח-קנ"ח עולה מהתופעות שהוזכרו לעיל בסעיפים ב' ד' ה' וכל הנראה אף ג' ו'! וכדאי להעיר כי פיסקות אלה לא הועתקו בכ"י ב בקונטרס עצמאי (אך אולי כך היה לפני אביו??).

1. ר' תאודור בקטלוג בריטיש מוזאום (ונמלו שם מספר שיבושים. למשל מספר השורות בכל אחת משתי העמודות הוא כד"כ 34, ולא 5-24 כפי שנרשם שם, ועוד). והעירני מו"ר פרופ' י' זוסמן כי כבר נפתלי צבי הידלסחימר נעזר בו ואף תארו בקצרה - עיין 'גבולות תאריך' מוסד הרב קוק, תשכ"ה, עמ' 6 הערה 21.

2. בכ"י זה לא נעזרו ר"י תיאודור ור"ח אלבק במהדורתם!

3. דפים 259-316 בכ"י, ור"ח' חור' נעזר בו במהדורתו.

4. בראשו שטר מכירה (שלא נכתב ביה"ס): "מודה אני מרדכי חתום למטה כי מכרתי זה ספר שיש בו בראשי רב' ותור' כהנים וספרא(?) וספרי, למור' ר' יצחק בכ"ר משה דפיצא זלה"ה מכירה חלוט שריא וקיימ'... ומה שכתבתי ביום ששי עשרים

במאה השלוש-עשרה באשכנז⁵. ניתן לאושש הערכה זו ע"פ גירסאותיו - ר' ע"כ להלן בסמוך. באופן כללי נשתמר כה"י בצורה טובה, אם כי במספר דפים האותיות מטושטשות⁶. לעיתים-קשה להבחין בין כתיבת האותיות וא"ו ויו"ד בידי הסופר. פעמים רבות כתב הסופר א ל ק י ט, בקד"ף, במקום אלהים.

4.2 הספרי כה"י למחולק בתחילתו לפרקים ואח"כ לפיסקאות⁷. חלוקה מאוחרת לפרשות השבוע הבבליות לא נוספה בו⁸. נותרו בו מספר לא מבוטל של שרידים מלי"ח הא"י⁹, אם כי מספרם קטן בהרבה מאלו שנותרו כה"י ר ואף כה"י א. לעיתים נשתמרו בו גירסאות חשובות שכמותן מצינו רק כה"י ר¹⁰, או עדים אחרים¹¹. אף כמה מהנוסחאות שנותרו רק בו, מעוררות עניין¹². מאידך משופע כה"י ל ביחס לשאר עדי הנוסח כ מ ס פ ר ג ד ו ל

(המשך הערה 4)

וששה חדש תשרי: תחמתי שמל פה, לפי שיהיה בידו לזכות ולראיה. הכל שריר וקים מרדכי בן הח"ר שמשון חזקיה נ"ע". ומצויים שני כ"י נוספים שבהם שטרות מכירה שנכתבו ונחתמו ע"י "מרדכי בן הח"ר שמשון חזקיה זל ה"ה", ובהם גם נקב בשנת המכירה: כ"י אורינה ברטולינדאנה M.S 248 ebraico14 (תורה, נביאים וחמש מגילות) - נמכר "בשנת קס"ה לפ"ק" (1405). כ"י רומי קזנטנזה 139/2 (רי"ף) - נמכר "בשנת קס"ח לפ"ק" (1408) וברי מכתבת היר והלשון שהוא הוא מוכר כ"י לונדון.

5. כן הערכת ירדית גלצר, שאף העירני כי סופר אחד העתיק את ב"ר עד פרשתא כ"ח, ומכאן ואילך העתיק סופר שני. (בקטלוג הנ"ל משערים שכה"י נכתב במאה השתים-עשרה, אך ר' עוד מ"ש להלן אודות המשתמע מגירסאותיו).

6. כן הוא עכ"פ בצלום שבמכון כה"י בו נעזרתי. ר' למשל דפים 266, 280, 316 בכה"י (מספרים במ'). ויש לבדוק את כה"י גופו. (ורח"ש הור' בכה"י לעמ' 14/9 העיר על כמה שורות של אותיות מטושטשות כה"י ל, אך לפנינו שם האותיות בהירות למדי).

7. בסוף פיסקאות א-ד וכן ו' ז': סליק-פירקא. סוף פיס' ה' וכן ח' ואילך: סליק פסוק, סליק-פסוקא סליק-פסקא, וקיצורים שונים - במיוחד: סל' פס'.

8. כן הוא בספרי במ'. בספרי דברים נוספו כותרות: "והיה עקב תשמעון", "האזינו השמים" ולפני תחילת פרשת-אחרות, כגון-שופטים וכי תצא, השאיר הסופר רווח של כמה שורות.

9. לרבים מהם ציינו להלן ח"ב 4.2§, 4.3, 5.2, 5.4, 6.1, 7.1, 8.1-3, 9.2-4, 9.10, 10.1, 10.2, 10.5, 11, 12, 13.3, 13.5, 13.6, 14.7, 16.1, 17.1, 19.1, 23, 24, 26/3. ולעיתים נדירות מצינו בו לשון ארמית כגון 32/27 "דלא" ובמקום "שלא", 106/10 "יחד" במקום "אחד", וסביר שאינן אלא חיקון, אך השווה למ"ש שם 30§.

10. ר' למשל להלן ח"ב 31.2§ (ועיין גם שם 42.1). ומהד' הור' עמ' 130/2, 131/5 ואכמ"ל בבאור דרשות אלו.

11. ר' למשל לעיל 2§ הערה 14.

12. ר' למשל הערת הור' לעמ' 47/10, ולהלן ח"ב 43.2§ הערה 27.

במיוחד של השמסות מחמת הדומות¹³ (ולעיתים אף חזרות מחמת הדומות!¹⁴) וגירסאות המציגות שתי מסורות נוסח זו בצד זו¹⁵.

כן מצינו נוסחאות בהן "תוקן" נוסח הספרי בכ"י ל - בניגוד לשאר עדי הנוסח הישי-רים, ע"פ המקבילות במשנתם. - במיוחד בפרשת סוטה (!)¹⁶ והמקבילות בבבלי¹⁷, או שעובר

13. על תכונה זו כבר עמד רח"ש הור' במבואו עמ' XIV. לדוגמה; בפרשת סוטה כלכר מצינו בכ"י ל למעלה מעשרים השמסות מחמת הדומות. ור' גם ח"ה שו' 3 הערה 10, שו' 19-21 הערה 1, שו' 3-41 הערה 6, שו' 7-44 הערה 1.

14. כגון שם שו' 28-30 הערה 59, שו' 3-41 הערה 7.

15. גם על תכונה זו כבר עמד הור' שם. ר' למשל עמ' 23/4 רבד וכן הוא או'. ר' שני' ל שנ' כן הוא אומ'. 26/3 ראדח טאם כן למה נא'. ב אם כן מה ת"ל. ל אם כן מה ת"ל אם כן למה נאמ'. 201/14 ראדח רשיי (רשאי). ס יכול. ל ראין יכול. 218/19 ראדח ט שבשלושתן. ל שבהן שבשלושתן. ור' עוד עמ' 84/15, 143/5.

ולעיתים קרובות משלב ל את נוסח רעו ד מחד, ואת נוסח שאר העדים מאידך, כגון; 3/13 ראחט וכלים. ד ובגדים. ל ובגדים וכלים. 5/21 ראחט מנ' אתה או'. ד מנין. ל מנין אתה אומ' מניין. 164/5 ראבחט אין ת"ל טמא הוא. ד מה ת"ל טמא הוא. ל אין ת"ל טמא הוא מה ת"ל טמא הוא. ור' עוד עמ' 21/5, 54/12, 158/9, 176/18, 186/14. ולעיתים מצינו קונפלאציה באותיות, כגון; 7/22 ראדח לזיפרין. 10 מזופרין. ל למזופרין. וכן בפעם הב' שם: ר לזיפרין. אדח ט מזופרין. ל למזופרין. 33/1 רדח בל יטמא. ב לא יטמא. ל בלא יטמא. ור' עוד עמ' 81/2.

ולעיתים משותפות שתי המסורות המוצגות זו בצד זה לרעים דל - ר' עמ' 108/19, 117/18, 124/4. או לכ"י אל - ר' עמ' 106/12, 220/4. ועל כל זאת ר' עוד להלן ח"ג § 5.2, 7. ס"ה מניתי בכ"י ל למעלה מעשרים תופעות מעין אלו, לעומת ד - 10 (ר' פרוטים להלן § 5 הערה 16) א - 6. ב - 2. ר - 1.

16. ר' עמ' 11/4 ראדחמ כלשון הזהה אמ' להם. ל חסר "כלשון הזה", כנוסח המקבילה במשנת עדיות פ"ה מ"ו. 13/9 ראד' ור' (=ורבי) או' בעלה נאמן עליה. ל וכן ר' יודה או' בעלה נאמן עליה, כנוסח המקבילה במשנת סוטה פ"א מ"ג. 15/13 ראדס וכן הו' (בסיום דברי רבי): ואם היתה טמאה סופה למות (ה'תנ' שני') וצבתה בטנה ונפלה ירכה. לעומת לכו נוסף: ...סופה למות באותה מיתה שני' וצבתה את בטנה וגו'. וזאת ע"פ דברי רבי (י) במקבילה במשנת סוטה פ"ג מ"ה: הזכות תולה במים המאריים ואינה יולדת ואינה משבחת אלא מתנונה והולכת, לסוף היא מתה באותה מיתה. {ודוק, הביטוי "באותה מיתה" במשנה חוזר, ככל הנראה, לתאור המיתה לעיל, בראש מ"ד, ע"ש. אך בספרי מתוארת המיתה רק כקטע הבא בדברי רשב"י, כך שהפניה "באותה מיתה" חסרת מובן!}. 20/9 ראד ואם נטמאתי יבואו לה. ל (וכן מ) ואם נטמ' יבואו בה כנוסח המקבילה במשנת סוטה פ"ב מ"ה לפי כ"י פרמה, מינכן, ויר' כ"י וטיקן, ובדומה לגיר-סת רב עדי הנוסח במשנה שם "ב י" - ר' ד"ס השלם שם עמ' רס"ג. 21/16 ראד ט

כנוסף לנוסחאות המעובדות הנ"ל - המצויות רק בכ"י ל - מצינו הרבה תיקונים נוספים,

מחמת אותן סיבות, המשותפים לכ"י ל ורעו הקרוב ד²²

(ולעיתים אף לכ"י אט²³), התואמים בחלקם לנוסחאות חכמי אשכנז

וצרפת. הנ"ל, ואחרים²⁴.

5. דפוס ונציה ש"ו (ד)

5.1 הספרי לבמדבר ודברים "נדפס בבית דניאל בומבירגי בשנת רננ"ו צדיקים בויניציאה".

ונשלם "ביום ב' י"ח לחדש כסלו לפרט יצו"ר כל יצירה" (1546). "בטוב העיון, כפי האפשר,

הגיה אותו (!) כמהר"ר יוחנן יצ"ו מסדייגוש תורתו אומנתו". וחוגה שנית! וסודר בדפוס

(המשך הערה 20)

יש היתר לגרום לאיסורו שמותר לנדור בנזיר. וגבי ערלה נמי יש היתר לגרום איסורו ולנוסעה. אבל לשון הספרי קשה לה דקתני ויש להן היתר לאחר (!) איסורו".

ואמנם כן היא גירסת הספרי בשני מקומות (=מה' הור' 28/14 ואילך, 29/2 ואילך) ברב עדי הנוסח: מיכן אתה דן לכל איסורים שבתורה, מה אם היוצא מן הגפן, שאין איסורו איסור עולם ואין איסור הגייה ויש לו התיר לאחר איסורו, עשה בו טעם כעיקר... " {לאחר/אחר - כגירסת אבדט בשני המקומות. ח בפעם הא' (כפעם הב' לא מצטט) ר בפעם הב'. ר בפעם הא' חסר "לאחר"}. והנה בכ"י ל שנינו בשני המקומות (!): "ויש התיר לאיסורו" כלשון המקבילות בבבלי הנ"ל, ו"סר ה" קושי ת"ר "תמן הספרי על י"ש מפרשי"!! ואם תאמר כי לפנינו שינוי סגנוני שנעשה בשגגה, ר' נוסח המשך הק"ו בכל עדי הנוסח הנ"ל - כולל לשני המקומות (!):

"שאר איסורין שבת' שאיסורן איסור עולם ואיסורן איסור הגייה ואין להן התיר לאחר (!) איסורן, אינו דין...". חוסר האחדות הסגנוני - נ"י העקבי בכ"י ל, מורה לענ"ד, שאת הרישא בה מצינו ניסוח חיובי, תיקנו בהשראת קושייתו הנ"ל של ר"ת. אך את הניסוח המנוגד בסיפא המתייחס לשאר איסורים שבתורה - וממילא אין בו קושי פרשני (!) - לא טרחו לתקן!!

ור' עוד להלן ח"ה בפרושנו לשו' 28 ד"ה 'חמשת רבעים קמח' וד"ה 'שיש בהן כשיעור', שם הצבענו על התיקון הכפול שנעשה בנוסח ל וכן דט"ע"פ שיסת"ר"ת, ע"ש!

21. ר' להלן ח"ה בפרושנו לשו' 7-8 שם הצבענו על תיקון משותף בכ"י ל והאו"ז כ"י ב"מ, ובמיוחד שם שו' 30 שם עמדנו על נוסחה מתוקנת בכ"י ל וכן ח שכמותה מצינו באו"ז, יחזו"א, סמ"ג ויראים. ולהלן ח"ב § 12 הצבענו על דמיון לשון הספרי המצוטט ביהו"א "נומתי" לכ"י ל ששיבש "בומיתי". ור' גם להלן ח"ג § 5.5 שם התייחסנו לשיבוש המשותף ליחזו"א שם וכו"י דל (בעובדיה במקום בעובדיה, ע"ש).

22. ר' להלן ח"ג § 5.

23. שם § 7.

24. שם § 5.4, 7.5, 7.7.

ע"י קורניליוו אדיל קינר¹.

בסוף הספרי בכתב: "מלדקא מכילתא (!) סיפרא וסיפרי² תהלה לאל חי צורי. ותשלם המלאכה מלאכת הקדש ספרא וספרי, אשר הירו עד הנה יקרי המציאות וכתובים אבד זכרם מני ארץ (!), לולי אשר נדבנו רוחו להחכם הכולל אביר הרופאים כמה"ר יעקב מנסיין ספרדי יצ"ו, להוציא לאור תעלומה משני הספרים (!) האלו אשר נמצאו בבית גנזיו, כדי לזכות את הרבים ואפריין נמסיה למר אשר התנדב לפשפש בבית מדרשו, וזכותו יעמוד לעד וזכרו לדור דורים וה' ישלם לאיש כמעשהו". מסימות זו עולה כי לפני המדפיסים עמד רק עותק אחד של הספרי, אשר נמצא בבית גנזיו של ר' יעקב מנסיין ספרדי. כן עולה מסימות זו כי בניגוד למכילתא היו הספרא והספרי "עד הנה יקרי המציאות". ואמנם המכילתא בד"ו נדפסה ע"פ המכילתא בדפוס קושטא רע"ה (1515)³.

לא משתמע ברור מסימות זו האם הודפסו הספרא והספרי ע"פ כתבי יד, או שמא אף הם הודפסו לראשונה, בשלמותם, בדפוס קושטא - שלא הגיע לידנו, וע"פ "שני הספרים (!) האלו" - שהיו נדירים ביותר כבר בשנת ש"ו (!), הודפסו הספרא והספרי בד"ו (??)⁴. כרי עכ"פ שדפוס ונציה הוא הדפוס הראשון המצוי בידינו, וממנו

1. כל זאת ע"פ הכתוב בשער ובדף האחרון.

2. מעדות המדפיסים בדף האחרון של המכילתא והספרא עולה, כי הדפסת המכילתא נשלמה "בחדש אב שנת הש"ה". כחדשים לאחר מכן נשלמה הדפסת הספרא "בחדש תשרי שנת הש"ו ליצירה", וכחדשים לאחר מכן נשלמה הדפסת הספרי בי"ח כסלו שנת ש"ו.

3. עיין רע"צ מלמד תרביץ ש"ו, עמ' 498-509. ומכילתא דפוס קושטא לא היתה כנראה ספר נדיר - ר' בהערה הבאה.

4. על ספרי דפוס קושטא לא הגיעה לידנו לע"ע שו"ם יד יע"ה. גם מהספרא עם פרוש הראב"ד שהודפס בקושטא בשנת ר"ע לערך, נדפס, ככל הנראה, תחילת הספר בלבד. כך עולה עכ"פ מארבעת העותקים שעליהם מעיד א' יערי בספרו 'הדפוס העברי בקושטא', עמ' 86. {את עותק מהלמן, המצוי בספריה הלאומית בירושלים בדקתי, והוא מסתנים במקביל למהד' וייס דף י"ט ע"ג שו' 11}. וכבר העיר אליעזר הלוי איש הורוביץ בהקדמה לספרא מהד' וייס, כי "גם להגאון בעל קרבן אהרן לא היה הפרוש {הראב"ד} בשלמות, כי מפרשת צו והלאה אינו מביאו עוד". גם היחס בין ספרא דפוס קושטא לספרא ד"ו צריך עיון. {על חלופי נוסחאות ביניהם כבר העיר רא"א פינ' במבואו לספרא כ"י רומי 66, ע"ש בדוגמאות ב', ד', ו'}. עכ"פ גם לפני ר"מ כנבנשתי שהדפיס את 'אות אמת' בשנת שכ"ה עמדה רק מכילתא

הועתקו כל שאר הדפוסים - חלקם מכלי שני או שלישי ⁵.

5.2 הספרי מחולק בדפוס לפיסקאות ⁶ ולפרשות השבוע הבליוות. בסוף כמה מהפרשות אף נכתב "סליק סיידרא", בנוסף ל"סליק פיסקא" ⁷, או במקומו ⁸. ולעיתים מצוטטים הפוסקים בדפוס בצורה מושלמת יותר מאשר בשאר העדים, הן באמצע הדרשה ⁹ והן כדיבורי המתחיל - במיוחד כדיבורי המתחיל הפותחים פיסקא חדשה, שבהם מצוטט לעיתים הפוסק כולו ¹⁰. יחסית לכה"י מצינו בדפוס מעט קיצורי מליים, בד"כ נדפסו בו המילים בשלמותן. רק שרידים מועטים ביחס מל"ח הא"י נותרו בו ¹¹. בניגוד לכה"י, מצויה בו כמעט תמיד חתימת הרבנים - ים ¹².

(המשך הערה 4)

מדפוס קושטא, לעומת ספרא וספרי מדפוס ונציה! (ר' הקדמתו שם דף ג'). ר"מ מאיר כנבנשתי אף מעיר שם (דף ב'), שנעזר בהגהות שהגיה לפניו ר' יהודה גדליה את "המכילתא ורבה וחמש מגילות ומדרש שמואל ומשלי" - היינו ר' יהודה גדליה הגיה את המדרשים שהודפסו בקושטא, אך ספרא וספרי מדפוס קושטא, כנראה לא היו לו, ולכן לא הגיהם! גם הגהות ר"ס אוחנה נכתבו על גליונות דפוס ונציה - ר' ע"כ להלן § 16. אמנם "לא שמענו אינה ראייה" ואין להוציא מכלל אפשרות שהספרא והספרי נדפסו בקושטא ואלו "הספרים" שהיו נדירים מאד כבר בשנת ש"ו, אשר נמצאו לאחר מאמץ רב (!) בבית גנזיו של ר' יעקב מנטיין ספרדי, וצ"ע נוסף.

5. דפוס המבורג תקמ"ס (זר' שם דברי המגיה "כי סלקתי הצנינים וחקמשונים אשר פרחו בדפוס הראשון בשנת ש"ו"), זולצבאך תקס"ב, מינקוביץ תקס"ג, תקס"ד (ובחקמה שם מזכיר את ד"ו ור' המבורג ור' עוד להלן § 7), ודפוס וילנא ולעמקרג תרכ"ו. וה"ה גם לדפוסים הספרי עם הפרושים השונים, ר' פרוטס להלן ח"ד § 5 הערות 1, 5, 6.

6. לרוב "סליק פיסקא" ולעיתים נדירות "סליק פסקא", (כמה פעמים נאלצו המדפיסים לקצר בסוף שורה, וכתבו "סליק" בלבד). ולעצם הלשון "פיסקא" תמצויה רק בדפוס, ר' מ"ש להלן ח"ב § 28, הערה 9.

7. סוף מטות והאזינו.

8. סוף פנחס, דברים, שופטים, כי תצא, כי תבא, נציבים.

9. כגון: עמ' 14, 143/1, 145/2, 170/1, 172/10, 183/19, 184/13, 16, 19, 23, 217/7, 21, 213/11, 13, 14, 15.

10. כגון: עמ' 8/142, 11/147, 12/149, 1/151, 18/159, 6/161, 9/213. וכבר עמד על כך הור' במבואו ור' מ"ש לעיל § 38 הערה 56.

11. לחלקם ציינתי להלן ח"ב § 4.2, 4.3, 9.3, 10.3, 13.6, 14.3, 15, 19.1, 19.2.

12. ר' מ"ש שם § 4.4.

כמה בִּיסוּיִים אֲרֵמִיִּים שְׂגוּרִים נִשְׁתַּרְבְּבוּ לְתוֹכוֹ.¹³

לעיתים נשתמרד בדפוס נוסחאות חשובות התומכות בכ"י ר¹⁴, ופעמים מצינו רק בו

נוסחאות-מעוררות עניין.¹⁵ מאידך מצינו בו מספר לא מבוטל של שתי מסורות נוסח המוצגות

זו בצד זו¹⁶. ולעיתים חדירות יחסית בולט. סגנונו הבלתי אחיד

של הדפוס ¹⁷, כשלפעמים אף ניתן להראות, כי ברישא גרס כמסורת אחת ובסיפא כמסורת שניה ¹⁸!

13. כגור; 2/8, 3/7 רחמור במקום חמור, 58/7 גילך במקום נלמוד, 196/18
מנאלך במקום מנין, 210/14 מהכתוב במקום מהנאמר.

14. ר' למשל להלן ח"ב § 13.78 ומהד' הור' עמ' 24/7, 153/17.

15. ר' למשל עמ' 14/6 ד: א"ר ש מ ע ו ו ב ן ג מ ל י א ל (הגינוח לי סופרים...), לעומת ר א ו ח ט ל מ: א' ר ב ן ג מ ל י א ל. ובמקבילה במשנת סוטה גורסים רב העדים רבן גמליאל (!) אך כמה מהם גורסים רשב"ג כנוסח דפוס הספרי - עיין ד"ס השלם שם עמ' רי"ט (והשווה רי"ן אפשטיין מלה"ת, עמ' 398, 404).

16. כגון; עמ' 11/14 ר א ט אבה חנן א ו' משם ר' ליעזר. ח ל אבא חנן משום ר' אליעז' א ו מ'. ד אבא חננין א ו מ ר משום רבי אליעזר א ו מ'. 15/10 ד ר' שמעון בן יוחי אומר אין זכות תולה במים המ ר י ט. אם אומר אתה שהזכות תולה במים המ ר י ט המ א ר ר י ט' לעומת ר' המאירי' 2. ו ל המרי' 2. (והשווה למשנת סוטה פ"ג מ"ה; ברכ העדים כולל כ"י קויפמן "המאירי' 2, אך בכמה עדים נוסח מנומך - עינין ד' יט' השלם עמ' שס"ו. וכבר חש בשניות זו בספרי ובמשנה שלפניו, ר"ש הקדני במל"א"ש, ע"ש). 99/9-11 א ח ט ל נ א ה ביופיה 2. ד בפעם הא' נ ו ח ה ביופיה, ובפעם הב' נ א ה נ ו ח ה כנויה (אודות נוסח ר' נורה ר' הלחן ח"ב 16.1).

ו לעיתים משלב את נוסחת רעו ל מחד ונוסחת
הסאר מאידך; 128/1 על מנת א' 2. רק על תניי א' 2. ד ברשא: על מנת.
כסיפא: על מנת תניא. 162/1 ל כלי אבנים כלי גללים. ראב חט כלי
גללים וכלי אבנים. כלי אבני' כלי גללים וכלי אבנים.
169/13 ל את ממונך. ראבט כאת כבודך. ד את ממוןך ואת
כבודך. 179/5 ל בת הבן שיפה כוחו. ראבט בן שיפה כוחו. ד בת הבן
בן שיפה כוחו. ולעיתים משתופות המסורות המוצגות זו בצד זו לרעים דל. ר'
עיי' לעיל 49, להלן 15 וחלוקה ח"ג 5.2.

17. כגון 180/4-179/21 בכל עדי הנוסח "שופך תחנונים לפני מקום (המקום)" בפתחה ובסיום למעט דגורס בפתחה "שופך תחנונים לפני המלך", ובסיום "שופך תחנונים לפני המלך", כבשאר. 135/3-4 בכל העדים "שירצה" במשל ובנמשל למעט שירצה... שרוצה. 120/3-4 בכל העדים זדונה... שגגה 2.א. שגגתו... זדונו, שגגתה... זדונה, ורבים כיו"ב.

18. כגור; 164/4-5 ר את עצמו 2x. א ב ס ל על עצמו 2x. ד א ת עצמו ... ע ל עצמו. 2/4-4 194 ר ח ל אוכל נפש 3x. א ט אוכל נפשות 3x. ד אוכל נ פ ש ו ת ... אוכל נ פ ש 2x. 175/1-3 ר א ב ת הרי ש י צ א ו ע מו עשרה/חמשה ב נ י ם מ מ צ ר י ם 2x. ל הרי ש ה י ה ל ו : ב ש ע ת י צ י א ת מ צ ר י ם עשרה/חמשה בנים 2x. ל בפעם הא' = ל בפעם הב' = ר א ב ס 'ור' מ"ש לבאור חילוף זה במאמרי 'גני', עמ' 270 סוף ההרהר 57. והשווה להערה 16 לעיל.

לעיתים תוקן נוסח הספרי בדפוס בלבד - בניגוד לשאר העדים הישירים, ע"פ המקבילות במשנה ¹⁹ ובבבלי ²⁰, או שעובד מחמת קשיים לשוניים ²¹ וענייניים ²². מידי פעם אף נוספו בו לשונות פרוש ²³ וקיצורים ²⁴. בחלק מנוסחאותיו היחידאיות-מעובדות ניכרת, כנראה, השפעתם של בעלי ההוספות ²⁵, או שהן תואמות לציטוט

19 ר' למשל להלן ח"ה שו' 6-7 שם עמדנו על תיקון שנעשה בדפוס ע"פ מ ש נ ח
ה ר מ ב ם, ע"ש. ור' עוד עמ' 21/3 בניגוד למשנת הספרי "מיכן אמרו אין כותבין
לא על הלוח {הלוח} ולא על הגליל אלא על המגילה על ספר", כמותה מצנינו ברב עדי
הנוסח {ר' ביתר פרוס להלן ח"ג 12/3}, מצטט דא אמת משנת סוטה פ"ב מ"ד כלשונו:
"מיכן אמרו אין כותבים לא על הלוח ולא על הגליל ולא על הדיפתרא
אלא במגילה שנאמר בספר. ואינו כותב לא
בקומס ולא בקנקתוס אלא בדין שנאמר ומה
אל מ' המרים כתב שיכול לימחו ח". וכל זאת לא במקומה
הנ"ל, אלא לאחד דברי ר"ע בשו' 9 שם!!
עמ' 125/14 ראבה חלצקת ר' שמעון. ד (וכן מ) ר' ישמעאל,
גירסת המקבילה במשנת מנחות פ"ג מ"ז (בכל העדים שבדקתי. אמנם אפשר שגירסת ד
אבה תיקון, אלא שיבוש). 142/20 בעדים רב חסל מופיע "לוג שמן של מצורע"
בסוף הרשימה של שתי עשרת מתנות הכהונה שבמקדש. רק בדפוס מופיע סעיף זה
לפני "מדחת העומר" באמצע הרשימה, כסדר המשנה בסוף חלה (הקטע מצוי
רק בכ"י - עיין ד"ס השלם עמ' שס"א) ושדיד לתיקון, שיבושו של ד "ומוחר (!)
לוג שמן של מצורע ומוחר העומר"!!

20. כגון; עמ' 125/10 רק ד נוסף "ועל הגדיל". כלשון המסכילה בבבלי מנחות מ"ב א' .
128/21 רק ד נוסף "וחיא הייתה בעליונה", בדומה למסכילה במנחות מ"ד א' : "עלתה
וישבה על גבי עליונה". 216/11 ר ה מ "נמצינו למידיו ששון שני שבטין ומחצה
ש ב ע ב ר ה י ר ד ון לט' שבטין ומחצה שבארץ כנען, לפי דרכינו למדנו שרוב
שופכי דמים ב ע ב ר ה י ר ד ון" ובדומה לכך במנחות" ומה"ח. לעומת ד (וכן ז') :
"...שרוב שופכי דמים בארץ ג ל ע ד" - תיקון ע"פ דברי אביו בבבלי יומא ס'
ב' "ב ג ל ע ד שכיח רוצחין", ע"ש. וסימנך מינוח הספרי ברשא - בכל העדים,
כולל ד "שבעבר הירדן"! (א ב ל שרוב שופכי דמים ב א ר צ כ נ ע ון -
ש ל י ב ו ש מ ש ו ת פ !!). ורי דוגמאות נוספות לחלן בסמוך הערה 25, ח"ב
438 סוף הערה 4 ואמרי לנ"ה הערה 80.

21. ר' למשל להלן ח"ב §20.1, 20.3, 21.1, ח"ה שו' 3-31, 4-33 והערה 18 שם.

22. ר' למשל להלן ח"א 146 הערה 17, ח"ב 2.25, 31.2, 33.1, ח"ה שו' 7-8.

24. כגון מהד' הור' עמ' 88/20 , 203/5.

23. כגון 120/3 רק ד נוסף (מצות) ל ש מ ה, ע"ש. וחלקם שולבו שלא במקומם כגון 119/8; המלים "צבור ומשיח אין מביאין אשם הלוי", שנוספו רק בדפוס לא ח ר "ונסלח לו", אינן אלא לשון פרוש המתייחסת לסוף ד"ה ה ק ו ד ס, ע"ש. ור' דוגמאות נוספות להלן הערות 25, 27.

25. ר' עמ' 111/11 בניגוד לרב עדי הנוסח הגורסים: מיכן אמרו לוג לא יביא, שנים לא יביא, שלשה יביא, ארבעה יביא, חמשה לא יביא, ששה יביא, מיכן ואילך יביא", גורס ד: מיכן אמרו ה' או מ' ר' ע' ל' י' ו' ד' ש' מ' ע' (!) לוג אחד יביאו שנים, שנים יביא ש' ש' ש' ש' שלשה יביא ארבעה, ארבע יביא חמשה, חמשה יביא ש' יביא ש' ש' ש' ש' מיכן ואילך יביא". ("חמשה יביא ששה" - גם רעו לו ועינו להלוך.)

- 32 -

הספרי ע"י רש"י 26 וראשונים נוספים 27.

בנוסף לתיקונים הנ"ל - אותם מצינו רק בדפוס - מצינו תיקונים רבים יחסית, מחמת אותן סיבות, המשותפים לדפוס ורעו הקרוב כ"י 28, או עדים אחרים 29, כשחלק ניכר מהם (!) תואם לגירסאות הספרי המצוטטות ע"י רש"י 30 וחסמיס אשכנזיים - צרפתיים אחרים 31!

(המשך הערה 25)

לפנינו עיבוד דרסטי שנעשה, לענ"ד, בהשראת דברי התוספות במנחות ק"ד א' (או כיוצא בהן): "אין מתנדבין לוג, שנים וחמשה - תימה כי היכי דאמר' גבי מנחות דאם אמר חצי עשרון יביא עשרון שלם עשרון ומחצה יביא שנים, הכא נמי נימא כי אמר לוג או שנים יביא שלשה שהם נסכי כבש, וכי אמר חמשה יביא ששה שהם נסכי פר. ושנא הכי נמי היכי דאמר הרי עלי (!!) אבל הכא מיירי בנדבה דיש לוג אחד או שנים ואמר הרי אלו לנסכים!" (ואכמ"ל כברור מפולש של כל העניין על מקבילותיו ושיטות הראשונים. (וכבר נוסח ר' וכן מפי 1 מצינו ברישא נוסח מוקשה: "לוג יביא" - שיבוש משותף??) וצ"ע נוסף).
ור' עוד עמ' 19-34/18 גירסת ראב"ט לוכן הצת שבועת העדות 2א. לעומת ד שבועת הפקדון 2א (וכן הוגה רבי"א). אולי בהשראת דברי התוספות בשבועות ל"ז א' ד"ה "אין", שהעירו לאחר דיון בגירסת הספרי ויחסה לרבלי:
"ובמקום שבועת העדות אית למיגרס שבועת הפקדון" ! אמנם כבר רבינו חננאל גרס בספרי "שבועת הפקדון" (!), ע"ש, כך שזיקת נוסח הדפוס לדברי התוספות אינה ודאית.

26. עמ' 65/1 ראב"ט מס' וישקו (הסבר נקוד עליו) - שלא נשקו בכל לבו. ר' שמעון בן יוחאי או' והלא בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא נהפכו רחמיו כאותה שעה ונשקו בכל לבו. לעומת ד: "ר' שמעון בן יוחאי אומ' הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב", כציטוט הספרי ע"י רש"י בפרוש לבראשית ל"ג ד': "הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב" והוראת "הלכה" בנוסח ד' ורש"י צ"ע. ומצינו נוסחאות רבות יחסית המשותפות לרש"י ונוסח ד', ר' להלן.

27. ר' למשל להלן ח"ה שו' 16-15 שם עמדנו על לשון פרוש (לחם עוני), שנוספו בדפוס, שלא במקומה (!) ע"פ הבבלי, שכמותה - במקום הנכון, מצינו בציטוט הספרי ע"י הסמ"ג והיראים, ע"ש.

28. ר' להלן, ח"ג § 5.2.

29. שם § 7.3.

30. שם § 5.4.

31. שם, וכן § 5.5, 7.7.

6. כ"י רומי קזנטזה (ק)

- 6.1 כ"י רומי קזנטזה 67 (H2736)¹ כולל קטעים ממדרשי ההלכה הדורשים כתובים הנאמרים בתפלה: ספרי דברים פיס' ל"א-ל"ו (שמע ישראל), ופיס' מ"א-מ"ז (והיה אם שמוע). ספרי במדבר; פיס' קט"ו (ציצית), פיס' קמ"ב - קמ"ה (קרבות תמיד, שבת ור"ח), ופיס' ל"ט-מ"ג (ברכת כהנים). מכילתא דר"י (שירת הים = מחד' הור' רבין, עמ' 111/17-152/4). לאחר מכן הועתקו בו דרש הרמב"ן לראש השנה, שער הגמול מתורת האדם, ודרש הרמב"ן על קהלת - ס"ה 178 דפיס. את הקטעים ממדרשג ההלכה ודרשג הרמב"ן לר"ה (דפיס 95-1) העתיק סופר אחד שכתב בסיום (דף 95) קולפון: הם ונשלט שבח לבורא העולם על ידי יהוסף האיוול² בהר שבת ילבי³. כתיבת היד של סופר זה היא רבנית אטלקית מחמאה הי"ר⁴. כך גם עולה מקולפונים נוספים שכתב סופר זה, בהם מפורש שפעל בעיר קמרינו באסליה⁵, במחצית הראשונה של המאה ה"ד⁶. את שער הגמול ודרש קהלת כתב סופר אחר⁷.

1. עיין תאורו Cataloghi Codici orientale biblioteche d'Italia, Firenze (1878), עמ' 534.

2. שורץ 'הצפה לחכמת ישראל', א' (תרע"א), עמ' 137, הערה 5 פתר: ה' (!) אלהיו יאריך ימיו לטובה. ור' גם שם שנה ב', עמ' 60. אך העירני דר' בית אריה כי בימי הביניים לא נכתב שם. ה' באות ה"א, כמקובל בימינו, ולכן אין לקבל פתרון זה של ראשי התיבות.

3. שורץ שם פתר: לקרוא בשם ה' (אך שמא לבית יעקב? לבית ישראל? - עיין 'אוצר ראשי התיבות').

4. כן הערכת דר' בית אריה ובנימין ריצ'לר, שאף הפנו את חשומת לבי לאמור להלן.

5. קולפון כ"י פרמה פלטינה 2171 (די רוקי 868): "נשלט ע"י יהוסף בה"ר שבת לבי". וכתבתיו פה בעיר קמרינו למורי ר' אליה ב"ר מנחם זל"ה...". קולפון כ"י אוק' בוד' 574: "יהוסף בה"ר שבת לעי"ץ (?) בה"ר לבי...". הנה בעיר קמרינו". (הכתיבה הזוהר והכינוי המיוחד לבי, מורים בברור כי זהו אותו יהוסף בה"ר שבת, שהעתיק את כ"י רומי קזנטזה שלנו), ור' עוד בהערה הבאה.

6. קולפון כ"י אוק' בוד' 129: "אני יהוסף בה"ר שבת בכה"ר ר' שלמה לבי, נקדתי אלה ההפטרות לכבוד מורי הנכבד ר' משה בכמ"ר שמואל זצוק"ל...". ובדף 99 שם קולפון מתוארך של כה"י עצמו: "חזק ונתחזק הסופר יעקב ב' נתן זצ"ל מ"א י"ב ר"א... וסיימתי אותו יום ו' בראש חדש אדר ראשון שנת חמשת אלפים פז"ל (= פ"ז פ"ר ט (1327) כפתורנו של דר' בית אריה (שלא כנויבאור בקטלוג), שאושש זאת ע"פ אימות התאריך הנ"ל בלוח השנה! לר' משה בכמ"ר שמואל זצ"ל...". ומכאן שלר' יהוסף בן שבת היו קשרים עם חכמי אשכנז! ובכרססת המכון לכה"י באוני' העברית צוינו כ"י נוספים שהעתיק, ע"ש. (לחלקם ציין כבר אהרן פריימן במאמרו Jewish Scribes in Medieval Italy, ספר היובל למרכז עמ' 72).

6.2. בציטוט הספרי בכ"י ק מצינו חלוקה לפיסקאות⁸. נותרו בו שרידים מרובים יחסית מל"ח, בדומה לכ"י ר⁹, וגם מסורת הנוסח שלו קרובה ביותר לכ"י ר! עשרות פעמים מצינו גירסאות זהות בכ"י ר ק בניגוד לכל שאר עדי הנוסח¹⁰. רק לעיתים בדירות שווה נוסחתו לעדים נוסח אחרים, בניגוד לכ"י ר¹¹. ולעיתים מצינו רק בו עיבודים לשוניים¹², קיצורים¹³, ונסיונות להשלים השמטות מחמת הדומות, שנפלו בעותק הספרי שממנו העתיק (או אביו)¹⁴.

7. כ"י האוניברסיטה העברית

כ"י האונ' העברית 1221⁸⁰ מעזבונו של אבינועם ילין כולל את ספרי במדבר ודברים. ספרי במדבר הועתק ע"י סופר אחד; בכתיבה נאה בת המאה התשע-עשרה (עיין להלן). ספרי דברים הועתק ע"י כמה אנשים; בכתיבה מרושלת.

7. לאחר שער הגמול (דף 151) שיר עם ראשי תיבות: יואב.

8. לרב: סלי פס'. ולעיתים פ'.

9. כגון כתיב קבוע של המלה "של" בצמוד למלה שלאחריה, 124/7 שח, 125/5 127/2 סומה 2x, 127/19 יומר, 127/21 לשם, ור' עוד להלן ח"כ 14.7%, 25.6%, 26.1%. לעיתים ספורות נותרו בו שרידים מעולים של א נותרו בכ"י ר כגון; 47/18; 48/7 ר' יוסה 2x, 124/5 בטלה (ככתיב הקבוע של כ"י קויפמן למשנה = בטלית), 124/13 הכיצד (=הא כיצד). מאידך במקרים רבים נשתמרו בכ"י ר שרידים מל"ח שלא נשתמרו בו, וס"ה הנופלת סיב המסורת הלשונית המשתקפת בכ"י ק מזו המשתקפת בכ"י ר!

10. כולל שיבושים משותפים, ור' על זאת להלן ח"ג § 2.

11. ס"ה מניתי בכל ציטוטיו מספרי במ' עשרה מקרים כאלה, כש בש בעה מהם תואמת נוסחתו, בין היתר, גם לנוסחת ילקוט שמועוני (עמ' 124/9, 125/9, 126/13, 127/20, 189/12. ור' מ"ש לעיל הערת 6 על קשריו של יהוסף ברי שבתי עם חכמי אשכנז ??).

12. כגון; 47/14 ותחרות, במקום ובעיל דבכות, 128/5 מה ת"ל אני ה' אלהיכם פעם אחת, במקום מה ת"ל אני ה' אלהיכם עוד, כבשאר. 188/12 ואילך במקום "מבקרו ד' ימים קודם שחיטתו" 2x, כנוסח שאר העדים, גורס ק: טעון ד' ימים לבקרו קודם שחיטתו... טעון ביקור ד' ימים קודם שחיטתו". (וחוסר האחידות בג"ש זו, מסגיר בברור את עיבודו).

13. 124/15 יצאו כל אלו (שפורטו לעיל), במקום: יצאו בעלי שלש ובעלי ה' ובעלי ו' ובעלי ז' ובעלי ח'.

14. עיין בנוסחתו בעמ' 42/15, 47/18, 125/13 בהשוואה להשמטות מחמת הדומות שנפלו בכ"י ר, ור' להלן ח"ג § 4.4 והערה 29 שם.

לכ"י זה אין חשיבות סכסכואלית, היות והוא
הועתק מדפוס מינקוביץ תקס"ג או תקס"ד¹! עובדה
זו עולה ממספרי הדפים של דפוס מינקוביץ, אותם רשם הסופר הראשון (של ספרי במ') בתחילת
כמה פסקאות בראש הדף², ומנוסחאותיו החואמות לנוסח דפוס מינקוביץ על שיבושיו
והגהותיו³.

8. {קטעי בגיזה}

ער עתה לא נודע לי אפילו על דף אחד מספרי במדבר שנשתמר בגניזה! למרות שעל כגון
דא נאמר: הכל תלוי במזל אפילו ספר הוצא שבהיכל, מתמיתה עובדה זו במקצת, שהרי משאר
מדרשי החלכה נשתמרו בגניזה לא מעט דפים¹. יתר על כן, בכל כ"י חסלמים שהגיעו
לידנו הועתק ספרי במ' ביחד עם ספרי דברים². והנה
מספרי דברים נשתמרו בגניזה למחות 16 קטעים³ (25 דפים), אשר הועתקו, כנראה, ע"י 10

1. שני דפוסים אלה זהים, למעט דף השער.
2. בדף כ"ט בכ"י רשם: כ"א ע"ד. בדף ל"ג רשם: כ"ד ע"א. בדף מ' רשם: ל' ע"א. בדף
נ"ה רשם: דף מ' בסוף ע"ד. בדף ס"ח רשם: מ"ז ע"א. מספרי דפים אלה חואמים בדיוק
לדפי דפוס מינקוביץ, ורק לו!
3. בדף השער של דפוס מינקוביץ ציין המגיה רשימה ארוכה של סעויות דפוס שנפלו במהדורות,
וכן למספר הגחות שהגיה. ובכל המקומות שצויינו שם זהה נוסח כ"י האוניברסיטה
לנוסח דפוס מינקוביץ (בניגוד לנוסח דפוס ונציה, דפוס המבורג ודפוס זולצבאך). (על
עצם תלותו של כ"י תאזנ' בדפוס כבר עמד ידידי מ"צ פוקס בעבודה סמינרית שהגיש לפרופ'
אורכר, עיין תרביץ שנה מ"ט, עמ' 281, הערה 15. אך על הקביעה שכה"י הועתק מדפוס
מינקוביץ דווקא, לא עמד).

1. מלבד קטעי הגניזה למ' דרשב"י (כמאת וחמישים דף!), ס"ז ומכילתא לדברים שנדפסו,
מנית ל"ע ברשימת קטעי הגניזה למדרשי החלכה שערתי ע"פ בקשתו של מו"ר פרופ' י'
זוסמן, כששים דפים ממכילתא דר"י, וכמאת ועשרה דפים מהספרא. אודות ספרי דברים ר'
להלן בסמוך.

2. ור' ע"כ עוד להלן ח"ב 28, הערה 11.

3. להלן פרוטס (לפי סדר הספרי): א) T.Sc2181; ב) T.S.N.5171.1 (ומשכו: ג) T.S.N.S. 175.1; ד) T.S.12 852; ה) T.Sc134; ו) T.Sc126; ז) oxford heb d47f'43; ח) T.S.N.S. 329 377; ט) T.S.N.S. 329 707; י) T.S.N.S. 311 104; יא) וסטמינסטר תלמודיקה I 116-117 (ומשכו: יב) וסט' תלמודיקה I 80-78 (ומשכו: יג) T.S. c2211; יד) ox. heb. c10; ט"ו) T.S. c2182. חמישה מקטעים אלו (א' ז' י"ג י"ד י"ה) עמדו בפני ראי' פינ'. עיין 'אקדמות', עמ' 4-5 והוא מציין שם לקטע נוסף (ג) שנעלם - כנראה עוד בזמנו, ע"ש. דף נוסף מספרי דברים נחפרס ע"י י"ל נחום 'חשיפת גנוזים מתימן', דף צ'.

סופרים שונים (בעשרה טופסים?), וסביר כי לפחות כמה מטפסים אלו כללו במקורם גם את ספרי במדבר! אין גם ספק שספרי במדבר היה מצוי במזרח ⁴. אך כאמור, בינתיים נחקיים כי יגעת ולא מצאת חאמין ⁵, ונקווה לבשורות טובות בעתיד.

4. בתימן ציטטו ממנו מה"ג, מה"ב, מה"ח ועוד - ר' להלן 215. הרמב"ם במצרים הרכה לצטט מהספרי, מדרש אגדה (מפרס?). אף הוא מצטט ממנו. גם בכמה רשימות ספרים בגניזה מופיע ספרי במדבר ("מכאלה וידבר" וכיו"ב - עיין להלן ח"ב 28, הערה 12).

5. ור' מ"ש פרופ' י' זוסמן במאמרו 'כתבי יד ומסורות נוסח של המשנה' (דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, מחקרים בתלמוד הלכה ומדרש עמ' 215, 216 ואילך) אודות מסקנות שניתן להסיק לעיתים גם מחומר "ש לא נמצא ושל א נ ת ג ל ה", ע"ש, וצ"ע נוסף ובדיקה נוספת!

פרק ב' - ילקוטים *

9. ילקוט תלמוד תורה (ח)

- 9.1 ילקוט תלמוד תורה על חמשת חומשי התורה, נחבר ע"י ר' יעקב בר' חננאל סקילי¹. לפי עדותו בסוף הילקוט לדברים השלים את כתיבת חיבורו "בחדש תשרי יום חמישי בששט לחדש, שנת חמשת אלפים ותשעים ושבע ליצירה" (1337).
- הילקוט לספרים במדבר ודברים נשחמר בכ"י אוק' 2638². סופר כה"י השלים את העתקה הילקוט לבמדבר כ"יום א' תמוז שנת אחרי הפר"ד לוט לבריאח העולם" (1524), פה העירה רמשק"³ את כתיבת הילקוט לדברים השלים ביום: "י"ב לחדש אדר שנת הרפ"ו (1526) ... פה העירה רמשק", כמבואר בקולפונים בסוף כל ספר.

במסגרת עבודתי זו דנתי בשלשה ילקוטים על התורה המציינים במפורש למקור מובאותיהם - כולל מובאותיהם מה"ספרי": ילקוט ח"ח, ילקוט שמעוני וילקוט המכירי. דנתי אף בחיבור נוסף שכינתיו, ע"פ תכנון, בשם: "ילקוט מדרשי מועדים מדרבנן", שאמנם אינו מציין למקור מובאותיו השונות, וזאת בדומה למדרשים - בהם נדון בפרק נפרד, אך דרכו בציטוט המקורות דומה לזו של ילקוט ח"ח. ולכן שילבתי בפרק זה.

עיון תאורו להלן 128, וכן שילבתי בפרק זה.

כן עיינתי בילקוט רושיני לבמדבר ודברים (ע"פ שני כ"י; כ"י אוק' 213, וכ"י הסמינר בניו-יורק 1137 {צילומים ממנו מצויים במכון התלמודי השלם}), אך התברר לי שאין הוא מצטט כלל קטעים מהספרי. שלושה ילקוטים נוספים המצויים בספריית הסמינר: ילקוט אלוגיז אלמג'ני, ילקוט קורדיסטן וילקוט אלביחאני (עיון ר"מ כשר במבואו לתורה שלמה) - לא בדקתי כלל! בילקוט ראובני צוטטו קטעי הספרי ע"פ הדפוס.

1. עיון עליו ועל ספריו ש"א פוזנאנסקי, 'הצפה לחכמת ישראל', שנה ג', עמ' 21-1. ל' גינסבורג שם, שנה ד', עמ' 26-36. ש"ח קוק, עיונים ומחקרים, ח"ב, עמ' 273-291 ובנסמן שם. ולאחרונה אלעזר הורוביץ, ספר הזכרון לש"ק מירסקי, סורא תשל"א, עמ' קכ"ו-ח, ובנסמן שם.
2. הורוביץ, שם, עמ' קכ"ח, הערה 4 מעיר כשם מרגליות, כי ר"ש אסף העתיק מכ"י נוסף של ילקוט ח"ח מאוסף הקהילה היהודית בקהיר, ולא נודע מה גורל ההעתקה (וכח"י). על כתיב יד מילקוט ח"ח לספרים בראשית, שמות, ויקרא, עיון בנסמן בהערה 1.
3. ש"ח קוק שם, עמ' 278 ייחס בטעות קולפון זה לר' יעקב בר' חננאל עצמו, ובעקבות כך הסיק כמה מסקנות אודות חיבור חלק מהילקוט בדמשק...

9.2 בהקדמתו תאר ר' יעקב את דרכו בכתיבת הילקוט⁴: "...ועתה הנה הבאתי מראשית פרי כל מאמר ומאמר בשלמותו, אות באות תיבה בתיבה (!) בלי חלוק ויתרון ותמורה וחסרון (!) אלא העתקתי כמות שהוא קצר וארוך (!) וסדרתי על כל פסוק ופסוק כשלחן ערוך, כדי שלא יצטרך הקורא בתירה שבכתב לתור ולדרוש בעד כל מאמר היכן הוא והיכן נאמ'. ... ואם יסתפק לו דבר... יעיין במקומות שהעתיקי אותו מהם, שהרי זכרתי על כל דבר ודבר היכן נאמ' ומהיכן הבאתי, אם במקום אחד, או בשנים ובשלושה מקומות (!) הכל כתבתי בסוף כל מאמ' ומאמ', ושוב לא יהיה לכו מפפק, ויסתלק מן הספק". בקטע נוסף בהקדמה מפרט ר' יעקב את מאתיים שלשים וארבעה הספרים ששילב מהם ציטוטים בילקוט, ביניהם מדרשי ההלכה: "מכילתא דר' ישמעאל, מכילתא דר' שמעון בן יוחי, ספרא, ספרי" ⁵ ואכן בילקוטו לכמדבר מרבה הוא לצטט מספרי במדבר. ס"ה מצוטטים על ידו כשבעים וחמשה אחוז מקטעי ספרי במ'!⁶

לפעמים, כאמור בהקדמה הנ"ל, מציין ר"י סקלי מספר מראה מקומות לקטע אחד. בדיקה מורה, כי במקרים אלו מהווה לרב המקור הראשון שאליה ציין, את הבסיס העיקרי לציטוטו⁷. ולעיתים תדירות דיג'ר"י סקלי על קטעים בהם מצינו בספרי מו"מ או חזרות⁸, לפעמים מצויינת המלה "וכו'" לפני הדילוג, ולפעמים לא⁹. וברי שאין להסיק דבר אודות

4. ההקדמה נכתבה (או הועתקה?) לפני כל אחד מחמשת החומשים בש"נ מזעריים. הציטוט להלן ע"פ ההקדמה לבמ'.

5. את הס"ז אין הוא מזכיר ברשימת הספרים, וגם אינו מצטט ממנו בילקוט גופו.

6. בנוסף לציטוטי ספרי במ' בילקוט לספר במ', מצאתי שלושה קטעים קטנים מספרי במ' המצוטטים בילקוט לדברים, וחמישה קטעים קצרים מספרי במ' המצוטטים בילקוט לבראשית כ"י ששון 783 (ענין 'אהל דוד', ח"ב, עמ' 627).

7. ולעיתים אף מפרש: "בתרא פ' יש נוחלין וספרי בלשון אחר", וכיו"ב.

8. וזאת בניגוד לילקוט שמעוני, המצטט בד"כ את המו"מ המדרשי בשלמ ו-ת, אך עיין בהערה הבאה.

9. אמנם ראה הקדמת הסקלי הנ"ל "אלא העתיקו כמות שהוא קצר וארוך", ובהמשך שם: "וכן אל יתמה אם ימצא אריכות במימרא או בדרשה (!) או בהגדה (!)".

אי מקוריותו של קטע בספרי ע"פ חסרוננו בילקוט ת"ת. מאידך גיסא יש גם להיזהר מייחוס

קטע לספרי ע"פ עדותו הבלעדית של ילקוט ת"ת. כמה מעדויות אלה נוצרו

משכונותיהם, וכל הנראה כלל עותק הספרי שעמד לפני ר"י סקלי

השלמות ספורות מהתנחומא¹¹!

הרכה נוסחאות ספרי מקוריות נשתמרו בילקוט ת"ת. במקרים רבים חומכת גירסתו

בגירסת כ"י ר בניגוד לכל שאר עדי הנוסח, או רובם המכריע¹². מאידך בלשון הספרי המצוטטת

(המשך הערה 9)

ואין בהם צורך... כי כונתי לגלות ולהידיע למי שלא למד חלמוד מפי חכמתם והגיונם ומתק לשונם, או למי שלמד חלמוד ולא השיגה ידו לקרות במדרשים שזכרתי... ור' עוד מ"ש להלן בסמוך סוף 19.28 ואפשר כי לפחות בחלק מהמקרים המעתיק הוא הוא שדילג על החזרות והמו"מ: וכוודאי שמציאות כ"י אחר בלבד מילקוט ת"ת לבם' ודברים מקשה על הכרעה בנידון. גם ברי שעיין משווח בדרך ציטוטו של ר"י סקלי ממקורות אחרים, ובספרים אחרים, יסייע בגיבוש החלטה. אמנם אין לכי נוסה לסברה, שתופעה כה דומה נסית נגרמה רק בעתים של מעתיקים. ואפשר כי ר"י סקלי יצא ידי חובת הקדמתו ע"י אזכור מפורש של "וכו'", לפני קטעים עליהם דילג, וצ"ע נוסף, כוללני יותר.

10 ר' למשל עמ' 135/9 לאחר דברי ר' יצחק מצינו רק בילקוט ת"ת - בפתיחת קטע ספרי חדש - את המשפט: "למשחה - לגדולה, למשחה - לסיכה, למשחה - להדלקה". אך באמת אין זה ספרי כלל, אלא ירושלמי, אך המעתיק, ר' יצחק החבר, צרף בטעות את ציון מ"מ לסוף הקטע הקודם - המצוי רק בחולין, ברושמו שם: "חולין פ' הזרוע וירושלמי של מידב יכור ים וירושלמי דתרומו ת". ור' עוד מהד' הור' עמ' 66/1 לפני "בחדש השני" מצטט הילקוט, בפתיחת קטע ספרי חדש, משפט שאין מצוי בשאר עדי הנוסח: "בדרך רחוקה למה נקוד על ה"א לדרש תאיש רחוק ולא הדרך רחוקה. יכול רחוקה ודאי הנקוד עליה שאינה אלא קרובה". ואין זה סביר כלל שלפנינו ציטוט מהספרי, שהרי לעיל ציטט הסקילי את כל קטע הספרי הדרן בנקוד על ה"א, ומדוע חוזר לנושא זה כאן בפתיחת עניין חדש? אלא שכלל הנראה נשמס כאן ציון למראי המקום של קטע זה (השווה יר' פסחים מ"ח ה"ב ל"ו ד' {שמקטע הסמוך לו בה"א שם, ציטט הילקוט בטקע הקודם}, ואדר"ג נ"ב פ' ל"ז)!

11 בפרשת חקת מצוטטים בילקוט שני קטעים עם ציון מ"מ: "ספרי" וקטע שלישי המצויין "ספרי ובילמדנו", הכוללים דרשות לשירת הבאר בבמ' כ"א י"ז-כ' שכלל אינן נדרש בהם ספרי. ושלושת הקטעים - בהם מצויה סרמינו לוגיה אמוראית (הה"ד, וכת"ב), מצויים בלשונם בתנחומא! וקשה להניח שהמעתיק שיבש פעמיים וכתב "ספרי" במקום "בילמדנו" ופעם שלישית "ספרי" וכלל דנ"ו (!). לכן נראה, שכעותק הספרי שעמד לפני ר"י סקלי נוספו מדרשים אלו מהתנחומא, כהשלמה לפסוקים שהספרי לא דרש (!):

12 ר' למשל להלן ח"ב 8.4, 14.3, 35.3, הערה 16, 37.1 הערה 4. ור' עוד מהד' הור' {שלפניו לא עמד ילקוט ח"ת}, עמ' 8/2, 52/24, 90/9, 90/16, 145/14, 146/7, 149/6, 153/7, 200/15, 204/5, 216/3 ועוד. ולפעמים מסייע לגירסה מקורית שנשתמרה בכ"י אחרים ולא ברומי - ר' למשל לעיל 38 הערה 22.

בו נותרו רק שרידים מועטים מל"ח¹³. וכמה לשונות בארמית נשתרבו לתוכו¹⁴. ופעמים תוקן נוסח הספרי שבו ע"פ המקבילות בבבלי, בניגוד לשאר עדי הנוסח¹⁵. במיוד משופע בוסח הספרי בילקוט ת"ת בעיבודים לשוניים ותוכניים: כמה עשרות פעמים הומרה בו מילת ההצעה "או" - הרגילה בדב' ר' ישמעאל, בטרמין "יכול" - הנפוץ יותר בבבלי¹⁶. ולעיתים חזירות מצינו בציטוטיו - בניגוד לכל שאר העדים: תיקוני לשון¹⁷, תוספות ד"ה מחמת קושי¹⁸, קיצורים¹⁹, לשונות הקשר ופרוש²⁰, תוספות שונות²¹, ועיבודים מרובים מחמת

13. ר' למשל להלן ח"ב 23§, 24.

14. כגון 53/9, 14 א י מ א, במקום או"א 200/2. מ ב א ל ן במקום מנין, 209/4 ד כ ת י ב במקום שנאמר. ור' עוד להלן ח"ב 40.2§ הערה 10. (וכזכור תופעה זו מצויה גם בעדי הנוסח הישרים - ר' לעיל ח"א 3§ הערה 35, 4§ הערה 9, 5§ הערה 13).

15. כגון 16/8 ר א ד ל מ איסי בן ע ק ב י ה. ח איסי בן י ה ו ד ה כגירסת בבלי סוטה ט"ו ב' {ועיין היטב רש"י שם. ובציטוט הספרי ע"י כ"י מינכן בבבלי שם (!) גורס ג"כ: איסי בן יהודה!}. 16/11 ח {וציטוט הספרי ע"י כ"י מינכן הנ"ל} נ': "אם כן" כגירסת הבבלי שם. 26/10 ר א ב ד ל ל ה ע ב י ר נ י מן העולם. ח ל ט ר ד נ י מן העולם = בבלי נדרים ט' ב'. 153/26 ר א ב ד ט מ שיהא אחר {בדמ אחד} שוחט. ח שיהא זר שוחט = בבלי יומא מ"ב א', מ"ג א'. 177/19 ר א ב ד ט ל מ וראויה היתה פרשח נחלות שתי יאמר על ידי משה, אלא שזכו בנות צלפחד ש נאמרה על ידיהן ח ש ת כ ת ב א, בהשראת המקבילה בבבלי ב"ב קי"ט א', ע"ש.

16. כגון עמ' 68/3, 19, 69/13, 17, 71/8, 79/15-20, 90/6, 101/11, 102/2, 110/2 ועוד, ובעמ' 192/8 גורס "או יכול" - שריד לתיקון!

17. כגון 143/8 ר א ב ד ל מ ושכינה מסתלקת בהוראת עולה (= 'סליק' הארמי!), ע"ש. ח ושכינה שרויה בו! ור' עוד להלן ח"ב 37.2§ ורבים כיו"ב.

18. כגון 106/3 ח נ': כ י ח ב ו א ו א ל א ר ן מ ו ש ב ת י כ ס - אחר ירושה וישיבה הכת' מדבר (נסיון להתגבר על שני המקורות ששולבו שם! - השווה רי"ן אפשטיין מלה"ת, עמ' 533, 539-541, ואכמ"ל בזו) 134/13 ח נוסף: ו א נ י ה נ ה נ ת ת י ו ג ו' - ואני ברצון הנה בשמחה (מחמת זרות ד"ה הקצרים: ואני - ברצון. הנה - בשמחה!!), ועוד.

19. כגון; 131/9, 165/18, 188/6, 203/14: "...אתה אומר כן" 4× במקום חזרה מפורטת בפעם הב', ע"ש. 106/10 שבת חמורה ל א כ ל ש כ ן. 160/17, 18 שרץ הקל ל א כ ל ש כ ן. ... המת חמור ל א כ ל ש כ ן, במקום פרוט הק"ו כבשאר. 208/5 ו כ ן ב ב ע ל ה במקום חזרה מפורטת. 170/17 "עד שנתמלאו ישר' מהביזה כסף וזהב", במקום שו' 17-19 שם.

20. כגון; 76/17 {ואני מרווח את הלשונות המצויות רק בכ"י ח כסבור אתה שאתה מרבה כבוד המקום, אין אתה אלא ממעט אס לא תתגיייר. 112/1 וכי יגור - אין לי אלא המתגיייר, שנתגיייר כבר מנין. 155/9 ושרף את הפרה - ולא פרים

קושי ענייני ²². אמנם לענ"ד אין בכל אלו לערער על עדות ר"י הסקלי הנ"ל שציטט את המקורות כפי שהיו לפניו "אות באות חובה בתיבה". שהרי עיבודים מעין אלו מצינו גם בעדי הנוסח הישירים, וסביר שכן היה כבר בעותק הספרי שלפניו ²³.

9.3 קשה לדעת איזו מסורת נוסח משתקפת בציטוטי הספרי בילקוט ת"ת, וזאת מחמת איסוף המקורות לילקוט מארצות שונות, כעדות ר"י סקלי בהקדמתו: "ויצאתי לשוטט בעד הספרים, אשר נשמעו אך לא נכרו בחוצות, הנפוצים בכל הארצות, ללקוט מחבוריהם פרי מגדיהם... ופזרתי רגלי על כל המדינות, וכתתי אותם בארבע פנות אל עם מפורז ומפורד ואל גלות ירושלים אשר בספרד (!)". מבדיקת הנוסחאות גופן עולה כי אין קשר הדוק בין מסורת הנוסח של ילקוט ת"ת למסורת הנוסח של אחר מעדי הנוסח הישירים ²⁴,

(המשך הערה 20)

הנשרפים לו מ' (!) שאין המלאכה פוסלת בשריפת פריס הנשרפים. 155/7 מכאן אמ' נתפזר הדם לא יחזיר. נתפקע הבשר בכל שהוא יחזיר. 156/6 זו בקעת של עץ ר"ל (!) של ארז. 173/18 אלא מלמד שעד עכשיו לא זזו.

21. כגון; 205/21: ר' יונתן או' מצינו בכל מקום ששלוחו של אדם כמותו והלכה כר' יאשיהו. (השווה נדרים ע"ב ב' והראשונים שם). 173/10 לכן אמר וגו' - מלמד שעמדו ממנו כמנין לכ"ן כהנים בכנין ראשון י"ח ובשביל שכן בנין שני היו מוכרין אותה בדמים התחילו שנותיהם מתקצרות ושמשו שמיים כבנין שני ופנחס ואלעזר הרי מאה שהן כבני אהרן. (ותוספת מדרשית בלתי מקורית זו {ר' מ"ש אודות הגימטריא בספרי, להלן ח"ב 43.18} הערה 17) גם היתה בספרי לפני ר"ס אוחנא ובעמ' 86/24 נוסף בילקוט ת"ת משפט ע"פ רש"י, או בדומה לרש"י ואכמ"ל בזו (ובגירסת המקורית שם!).

22. ר' למשל להלן ח"ב 30.68 הערה 17, 31.2, 39.3 הערה 31, 40.2 הערה 10, 41 הערה 2, 42.1 הערה 10 (תיקון ע"פ נוסח מסורה), 43.1 (עיבוד כפול - מבריק!), ח"ה שו' 54-7 ד"ה 'לאחר הדין'. הערה 23 שם, ועוד ועוד.

23. ור' עוד מ"ש להלן בסמוך אודות מסורת הנוסח של ח! ואפשר שחלק מהתיקונים נוספו ע"י המעתיקים.

24. מבדיקת נוסחו של ילקוט ת"ת לא ניתן לדעת האם היה לפניו כ"י אחד, או כמה כ"י של הספרי. רק במקום אחד בעמ' 155/20 גורס: "ואם החזיר לא פסל, "ואח"כ מעיר: נ"א בכולהו פסל {ומצינו ח"נ מעין זה בשאר הערים}. אך אפשר שכן היה לפניו בגליון, וכבר ראינו שגם בעדים הישירים מוצגות לעיתים שתי מסורות זו בצד זו (ר' לעיל § 4 סוף הערה 15. אגב תופעה זו כמעט שלא מצויה בנוסח ח).

שנכתבו כאמור באטליה ובאשכנז - צרפת. מאידך מצאתי קירבה בין נוסחאותיו לנוסחאות חספ-רי המיבאות במדרש במדבר רבה (לפרשת נשא)²⁵, אך גם מקום עריכתו של מדרש זה לא נודע עד עתה.²⁶ קיימת גם קרבה בין נוסחאותיו לנוסחאות הספרי המצוטטות בספר הזכרון על רש"י ע"י ר' אברהם הלוי בוקראט ממגורשי ספרד שהיגר לתוניס²⁷. ברי שגם ר"י סקילי התגורר תקופה מסוימת בספרד²⁸, וזו אף הארץ היחידה בשמה נקב בהקדמתו הנ"ל²⁹. אך אין בכל זאת ראיה של ממש, שמסורת הנוסח המשתקפת בילקוט ת"ת היא ספרדית, וצ"ע נוסף³⁰.

10. ילקוט שמעוני (ט)

10.1 ילקוט שמעוני לתורה לר' שמעון הדרשן מפרנקפורט¹ - בו מצוטטים, בין השאר, כשמונים אחוז (!) מקטעי ספרי ב"מ, נשתמר בשני עדי נוסח:

25. כולל תיקונים ואף שיבושים משותפים - ר' ע"כ להלן ח"ג § 10.1.

26. ר' תאודור להלן § 22.

27. את ספרו שנרפס לראשונה בליוורנו 1845 כתב בשנת 1507 בחוניס, כפי שבאר בהקדמתו, ע"ש. אך קשה לדעת האם את עותק הספרי בו נעזר הביא עמו מספרד, או שמא מצאו-ביס? ולהלן ח"ג § 10.2 נפרט את הקשרים שבין הנוסחים.

28. כך עולה, בין השאר, משאלתו לרא"ש אודות עלייתו לארץ ישראל - עיין ע"כ ש"ח קוק, שם.

29. "...אל עם מפוזר ומפורד ואל גלות ירושלים אשר בספרד" (אך שמא החרוז גרם??).

30. בריקתי העלתה, שאין זיקה בין נוסחאות ח' לצוטטות הספרי המרובים יחסית של הרמב"ם והרמב"ן. ולפי שעה לא בדקתי בשיטתיות את נוסחאות הספרי המצוטטות ע"י חכמי ספרד - ר' מ"ש להלן § 24. עד כמה שידוע לי גם ציטוטיו של ילקוט ת"ת מספרדים אחרים, לא נבדקו בדיקה של ממש, אך ספק אם תוכל בדיקה זו לסייע בנידון כאן, שהרי ליקט ספרים שונים מארצות שונות!

1. עדיף על שם המחבר מצויה בקולפון כ"י אוק' ובשער דפוס שאלוניקי להם נציין בסמוך. איזכור מקומו מצוי לראשונה רק בשער דפוס ונציה שכ"ו: "הרב רבנו שמעון ראש הדרשנים זצ"ל מק"ק ורנקבורט" - עיין ר"א אפשטיין, 'מקדמוניות היהודים', כרך שני, עמ' שכ"ד-ה. הדעה המקובלת היא שילק"ש נחתבר במאה ה"ג - ר' מ"ש לאחרונה דב היימן במכאו לספרו 'מקורות ילקוט שמעוני לנביאים וכתובים', עמ' 5-9 ובנסמן שם. (וראה גם בביקורתו של א' הורוביץ על ספרו של היימן 'הדרום', חוברת כ"ר (תשכ"ז), עמ' 216-220 בנוגע לראייה מהציטוט של ר"ש משנן ע"י הילקוט).

- (א) כ"י אוק' 2637 (ס') אשר הועתק ע"י קלובימוס בר יעקב, שסיים העתקתו ב"שנת חיי"ם לפ' {1308} בעיר רוטנבורג (!) דיתבא על נהר טוברא" 2.
- (ב) דפוס ראשון שאלוביקי רפ"ו-ז (ס') 3.
- ילקוט שמעוני. לנביאים וכתובים בו מצוטטים ס"ה 45 קטעים, לא ארוכים, מספרי
במ' 4, נדפס בשלמותו בשאלוביקי רפ"א (ס'). חלקים ממנו מצויים במספר כתבי יד 5 (ס'),
שאחד מהם הועתק כבר בשנת 1310 6.
- מציאותם של שני עדי נוסח לילקוט לתורה - בו מצוטטים כאמור רובם המכריע של הקטעים
מספרי במ' 7 - מאפשר איתור מדויק יותר של קטעי הספרי המצוטטים בילקוט 8, ואף שיחזור
טוב יחסית של נוסח הספרי בילקוט. כללית ניתן לומר ביחס לציסוסי הספרי בילקוט, כ
נוסח כ"י אוק' עדיף על נוסח הדפוס הראשון.
-
2. ע"פ הקולפון שם. ור' מ"ש דב היימן במבואו ל'מקורות ילקוט שמעוני לתורה' אודות
מספר קטעים נוספים מהילקוט לוקרא בספריית וינא.
3. דפוס זה הוא המקור לדפוס ונציה שממנו התגלגלו כל שאר הדפוסים - עיין אפשטיין שם,
עמ' רע"ח-שכ"ז (והשווה 'שרי האלף', מהדו"ח עמ' ע"ב ובנסמן שם).
4. באיתור קטעים אלה, ואיתור הקטעים מספרי במ' המובאים בילקוט לבר', שמות, ויקרא
ורברים, נעזרתי רבות בשני ספריו הנ"ל של דב היימן, אך ר' מ"ש להלן הערה 8.
5. עיין פרוטס ע"י היימן, שם.
6. כעדות ר"ע מן האדומים, 'מאור עיניים', אמרי כינה פרק י"ט.
7. רובם ככולם מצויים בילקוט לבמ'. בילקוט לשאר ארבעת החומשים מצויים ס"ה 22
קטעים - לא ארוכים - מספרי במ'.
8. ר' למשל עמ' 159/5 שם הוסיף חור' בפנים מהדורות (!) משפט ע"פ 20 בלבד: "היא בה
מועלין באפרא אין מועלין", אך בכ"י אוק' מפורש, למקורו "פרק התכלת" (בבלי מנחות
נ"א ב'). 132/7 ס נוסף "בהגפת דלתות", אך בכ"י אוק' נוספה הפניה למקורו בבבלי
ערכין י"א ב'. אמנם לעיתים נפלו שיבושים בציון מראי המקומות בשני העדים, וקשה
להכריע מה הוא המקור המצוטט ומה הן גבולותיו המדויקים. ומן הדין להעיר כאן כי
היימן בספריו הנ"ל לא ציין ברוב המקרים על מי הסתמך בזיהוי המקורות
וקביעת גבולותיהם. ולעיתים סמך על שיקול דעתו
בניגוד לשני עדי הנוסח. ר' למשל במקורות יל"ש לתורה, עמ'
525 מאמר 19 שם מציינו לקטע ספרי זוטא המצוי במהד' חור' עמ' 16-315/13.
אך הן בד"ר והן בכ"י אוק' מצוין המקור "ספרי" ולא "זוטא", והכוונה
לספרי דברים פ"ס פ"ט של"ס !! ור' עוד ביל"ש לנביאים עמ' 3-542
שם ציין במפתח לקטעי הספרי, קטעים שאינם ספרי כלל (פיסקאות;
ע"ח (רמז ל"ח, 1, 4) פ"ג, פ"ד, פ"ט, ק"ו). אמנם ר' מ"ש על דרכו במבואו ליל"ש
לתורה עמ' IX. יש איפוא להיזהר מהסתמכות על זיהויים ומפתחותיו, ואין למעין
ברירה אלא לחזור ולעין בעדים עצמם! (א' גרינבאום במאמרי הביקורת על ספריו של
היימן (סיני נ"ח עמ' 266-270, שם ע"ה, עמ' 120-133) וכן א' הורוביץ בנסמן לעיל
הערה 1, לא חשו בחסרון זה).

לעיתים תדירות מצינו ר ק בדפוס שיבושי מילים⁹, פתירה מוטעית של ראשי תיבות¹⁰, המרת עברית בארמית¹¹ ואף תיקוני סגנון ולשון¹². בכ"י אוק' גם נותרו שרידים מרובים יותר מל"ח¹³. אמנם לעיתים מצינו גם שיבושים ועיכודי לשון ר ק בכ"י אוק'¹⁴. ומספר לא מבוטל של השמטות מחמת הדומות אירע רק באחד מהם. וכוודאי שיש להעזר בשני העדים בשיחזור נוסח הילקוט.

ולעיתים אוחז אחד משני העדים בנוסחו המקורי של הספרי, ובנוסח העד השני מצוי שיבוש או תיקון, ש כ מ ו ת ו מ צ י נ ו ג מ ב נ ו ס ח א ח ד , א ו י ו ת ר , מ ר ע י ו ה א ש כ נ ז י י מ ש ל ה י ל ק ו ט: כ ה " י א ד ל¹⁵. במקרים אלה קשה להכריע מהו הנוסח המשקף את העתקתו המקורית של ר' שמעון הדרשו, ומהו

9. כגון 7/22 ט² מכופרי א². ט¹ מזופרין א², בדומה לשאר. 110/10 ט² רע לגבי שפלים. ט¹ על גבי ספלים, כבשאר. 119/2 זה בנה אבל כל מקום. ט¹ זה בנה אבל לכל מקום, כבשאר. 18/8 ט² אחד לה. ט¹ אמר לה כנוסח רעו א, ואין מקום להשערת הור' שם. ור' עוד להלן ח"ה שו' 54-7 הערות 14, 16, שו' 57-8 הערה 40, ורבים כיוצא"ב.

10. 125/11, 153/18 ט¹ ר' אב"י = ר' אליעזר בן יעקב כשאר העדים, אך ט² פתר בשני המקומות (!) ר' אבין. 117/23 ט¹ בד"א = כמה דברים אמורים כשאר, אך ט² פתר: כמה דאת אמר!

11. כגון; 15/17 ט² בהו. ט¹ בה, כבשאר. 105/2 ט² אימא. ט¹ אי מה, כבשאר. 177/8 ט² דאילו. ט¹ שאלו, כבשאר.

12. כגון; 103/5 ט² שנקיה(!) כשר היתה. ועל פיו קבע הור' את פנים מהדורתו בתיקון קל: ש נ ק י ת כשר היתה, אך ט¹ ש נ ק י כשר ה י ו, כבשאר. 40/2 ט² קני ברזל. ט¹ חכי ברזל, כבשאר. ור'. דוגמאות נוספות להלן ח"ב § 31.2 הערה 5, 42.1 הערה 10. {ור' גם מ"ש ר"ש ליברמן במבואו ל'ספרי זוטא', עמ' VIII על נוסחאות טובות של כ"י אוק' בציטוטי ספרי זוטא'}.
13. ר' למשל להלן ח"ב § 7.2 הערה 35, 13.4, 15, 19.1, 19.2 ועוד. ס"ה נשתמרו בנוסח יל"ש - על שני עדי, שרידים מרובים יותר מל"ח מאשר בילקוט ח"ת (ר' למשל שם § 23, 24).

14. כגון נוהגו התדיר של ט¹ להמיר את הכיטוי "לפי שהוא אומר" בכיטוי הקצר יותר "לפי שנאמר" - ר' למשל עמ' 142/8, 144/12, 146/4, 147/16, 148/2 ועשרות פעמים כיוצא"ב. ור' דוגמאות נוספות להלן ח"ב § 42.3 הערה 21, 37.2, ח"ה שו' 3 (בכל - שבכל), שו' 54-7 (נאמר - ואמר).

15. שיבושים משותפים כגון; 125/19 ט¹=ר ק ב ד ל "מינות" כשורה, אך ט²=א "מ צ ו ח"!
114/6 ט¹=ר א ב ח "קרימחה בתנור" כשורה, אך ט²=ד ל "ק ד י מ ת ה בתנור".
151/21 ט¹ כ ע ו ב ר א², בדומה לנוסח ר א ב, אך ט² כ ע ב ו ד ה א² - בדומה לנוסח המשוכש של ד ל ויחתו"א (ר' ע"כ להלן ח"ג § 5.5). ו כ ו
ח י ק ו נ י מ כגון; 15/6 ט² זכות תולה לה ששה חדשים מפני תיקון ה ו ל ד = ר ד ל, לעומת א ט¹ בהם נוסף ל ש ו ו פ ר ו ש: "זכות תולה לה שיהו י ו ר ע י ו ש נ ס מ א ה ש ל א נ ת ע כ ר ה". ובמקום "תיקון הולד"

הנוסח "המתקן", לטוב או למוטב! ¹⁶ כן יש להעיר כי לפני בעל הילקוט עמדו כמה כ"י של הספרי. הדבר מוכח מציטוטים כפולים של קטעים מספרי במ' בילקוט לספרי, התנ"ך השונים, שבהם מצינו חילופי נוסחאות - שאינם שיבושי מעתיקים(!), המקבילים לחילופי הנוסחאות במסורות נוסח אחרות! ¹⁷

10.2 דרכו של ר"ש הדרשן בציטוט מקורותיו לא תוארה על ידו (או שתוארה, אך לא הגיעה לידנו), וזאת בניגוד לילקוט ח"ת-ר' 98 לעיל. עם זאת ניתן לעיין במובאותיו ולנסות להסיק מהן על דרכו. מעיון זה עולה כי לרב מצוטטים הקטעים מספרי במ' בילקוט לספר במ'(!) בשלמותם - כולל חזרות ומו"מ (!) ¹⁸,

(המשך הערה 15)

בסיפא גורס ¹ "תיקון העולם". א"תיקון העולם ל"ד" (קונפלאציה - ר' לעיל 28 הערה 29).
30/18 ט=ר אבו חל: ועדין לא מלאו ימי נזירותו. ט=ד ה"ת וכו' מלאו ימי נזירותו!! (לפי הנוסח הראשון, המקורי ככל הנראה, נוקט סתם הספרי כדעת בית שמאי בתוספתא נזיר פ"ב ה"י (=ב"ה לגירסת הדפוס וכ"י ערפורט שם), ואמנם גם להלן עמ' 32/20 נוקט סתם הספרי כדעה זו, ע"ש! מאידך לפי הנוסח השני נוקט סתם הספרי כדעת בית הלל בתוספתא שם (=כ"ש לגירסת הדפוס וכ"י ע"ש). ולענ"ד זהו "תיקון" ע"פ משנת נזיר פ"ג מ"א ומקבילים! ור' מ"ש ר"ש ליברמן בתוס' כפוסטה שם עמ' 520 - ולא נזקק כלל לנוסח הראשון בספרי בו אווזים כ"י ר(!) ורב העדים, ואכמ"ל בזו}. ור' עוד להלן ח"ה שו" 28 (ט=ד ל תיקון עקבי בהשראת ר"ת, ט' תיקון חלקי בלבד, ע"ש).

16. זיש לקחת בחשבון גם את העובדה שמצינו לא מעט שיבושים ותיקונים המשותפים לילקוט על שני עדין וכה"י האשכנזיים הנ"ל (במיוחד רעו הקרוב א - ר' להלן ח"ג § 6.3).

17. ר' למשל; עמ' 57/11 ט לשמות רמז ש"ח נוסף "מ ע ר ב ע ד ב ק ר" = ר ב ל. ט לבמ' חסר=א ד ח (וזו חילוף משמעותי, ע"ש). 91/13 ט לשמות רמז קע"ח: "עריין תלי בדלא תלי ת"ל: וידבר...=ר ב. ט לבמ': "עדיין דבר תלוי בך וכן הוא אומ' וידבר...=א ל (תרגום! ור' עוד להלן ח"ב 30.28).
169/8 ט לשמות שם וכן ט להושע רמז תקי"ז פלומו פילון = ד (ארכ ל). ט לויקרא רמז תרל"א פולמר כוס = א. 170/18 ט לבמ' מביבזין = ר. א. ט לדברים רמז תת"ט מביבזין = ב. ד. 176/2 ט לבמ' לשבטים א ב ל א ל נקבות = ר א כ. ט ליהושע רמז כ"ז (ד"ר וכן כ"י פרמה) לזכרים ו ל נקבות = ל. 93/9 ט לבמ' כשר איש פלוני = ר א ב ל. ט לישעיה רמז תכ"ו איש פלוני כשר = ח. 144/2 ט לבמ' בשלוה = א ל. ט לתה' רמז תתע"ו שלי ו ה = ר (והוא הנוסח המקורי ר' להלן ח"ב 22.18).

ועל עצם התופעה של חילופי נוסחאות בילקוט לספרים השונים כבר עמד רמ"ש בהקד- מתו לספרי דבי רב פ"ו (ולא עמדו לפניו כ"י של הספרי שם מצינו חילופים מקבילים!),

כמות שהם מצויים ברוב עדי הנוסח הישירים, או
כמה מהם, מלה במלה. ומכאן שבד"כ ציטט ר"ש הדרשן את הספרי כלשונו, כפי
שהיה בטופס שלפניו!¹⁹

אמנם נכון שלעיתים מצינו בציטוטי הספרי שבילקוט בוסחאות יחידאיות, שבהן תוקן
נוסח הספרי שבילקוט, בניגוד לכל שאר עדי הנוסח ע"פ המקבילות במשנה²⁰ ובבבלי²¹,
או מחמת קושי ענייני²². וכן קוצר לעיתים²³, או שנוספו בו ד"ה²⁴ והשלמות שונות²⁵.

(המשך הערה 17)

והדגיש בעקבות כך: "ולזאת צריך לדקדק עליו הרבה ולתור אחר כל המקומות שמביא שם
המאמר, לפי שכל מקום ומקום שמביא שם המאמר, אפשר שימצא בו נוסחה אחרת". ור'
שם עוד הסברו לתופעה שהילקוט לספרים השונים נאסף ע"י כמה אנשים,
מתלמידי ר"ש הדרשן, שלפני כל אחד היה כ"י אחר של הספרי, ע"ש, ור' עוד להלן
הערה 33.

18. וזאת בניגוד לילקוט ח"ת - ר' לעיל 98 והערה 9 שם.

19. באופן כללי ניתן לומר, כי גירסאות הספרי המצוטטות
ב"ל"ש קרובות קצת יותר לגירסאות עדי הנו-
סח הישירים, מאשר גירסאות הספרי המצוטטות
בילקוט ח"ת. אך אין להסיק מכך שהקפדתו של ר"ש הדרשן על ציטוט מובאות
הספרי כלשונו, עלתה על זו של ר"י הסקילי. וזאת לא רק משום שחיבוריהם
לא הגיעו לידנו בכתיבת ידם, רק באמצעות מעתיקים, אלא גם משום העובדה שבידנו
מצויים (במקרה??) עדי נוסח ישירים מאשכנז - בית מדרשו של ר"ש הדרשן, וכראשם כ"י
א שמסורת הנוסח שלו קרובה מאד לזו של הילקוט. לעומת זאת לא הגיעו לידנו עדי
נוסח ישירים מבית מדרשו(?) של ר"י הסקילי - ר' לעיל 9.38.

20. כגון 163/16 ראב"ד ח"ל מ (ורמב"ם בפרושו לאהלות ה' ג'): מיכן אמ' כלים מצילים
צמיד פת' באהל המת אוהלין בכיסוי. לעומת ט: מכאן אמרו כלים המצילים
צמיד פתיל באהל המת מצילים ב"י בכיסוי בבית המנוגע -
תיקון ע"פ משנת נגעים פי"ג מ"ב, ע"ש.

21. כגון 66/8 רק ט: איסי בן יהודה, כמקבילה בפסחים צ"ה א', לעומת איסי בן
עקיב ב"ה בשאר. 94/12 ואילך ט"כרשעים... בכשרין", ע"פ המקבילה ביומא ע"ה
ב', לעומת גירסתם ה"פ"ה של השאר: בכשרין... ברשעין, ע"ש. ור' דוגמאות
נוספות לעיל 48 הערה 17 (מגיד שאין נשרפת כלילה) ולהלן ח"כ 40.28 הערה 9.
ולעיתים אפשר שהתיקון ע"פ הבבלי נעשה ע"י המעתיקים. ר' למשל עמ'
126/19 כל עדי הנוסח גורסים: ולא תתורו אחרי לבבכם - זו מינות, כעניין שנ'
ומוצא אני מר ממות, ואו' והמלך ישמח באלהים. ורק בילקוט נוסף ציטוט מפסוק
נוסף: "ואומ' {ט' חסר} אמר נבל בלבון", כפי שהוא במקבילה
בבבלי ברכות י"ב ב'. אך מיקום התוספת שונה: ט' לאחר המלה
"ממות". ט' לאחר 'כעניין שנ'", ומכאן, כנראה, שנוסף לראשונה בג' ל' ו'
באביהם המשותף!

22. ר' למשל עמ' 25/23 הור' קבע את הפנים(!) ע"פ ט בניגוד לכל השאר (ראב"ד ח"ל מ),
וכבר העיר רי"ן אפשטיין במלה"מ עמ' 733 דוגמה 9 שאין נוסח הילקוט מקורי, ע"ש
היטב. 163/18 "וכל כלי פחוח - מיכן אמרו...", אך ט: "וכל כלי פחוח - עלי ו'
ולא מצדיך. מיכן אמרו...". וחוסר התאמתה של הדרשה למשנת הספרי

אך מספרם של כל אלו אינו עולה על מספרם של העיבודים החידושים אותם מצינו ברב עדי הנוסח הישירים של הספרי²⁶. יתרה מזו לעיתים קרובות(!) מצינו תיקונים נוספים, מחמת אותן סיבות, המשותפים לילקוט ורעו הקרוב כ"י א²⁷. לא מן הנמנע איפוא, שגם רובן של הנוסחאות המעובדות המצויות רק בילקוט, אינן פרי הגהתו. העצמית של ר"ש הדרשן, אלא שכך כבר היה בעותק הספרי שעמד לפניו²⁸.

(המשך הערה 22)

המובאת בזיקה אליה (ע"ש בהמשך), מורה שנוסחו של הילקוט אינו מקורי. (וכנראה הוסיפו את הדרשה מחמת החריג {שאמנם מצינו כמות!} שבהסמכת "מיכן אמרו" לפסוק עצמו!). ור' דוגמאות נוספות להלן ח"ב 31.28, 33.1, ח"ה שו' 40-41, 44-7.

23. ר' למשל עמ' 195/14, 199/17, 200/16 "אתה אומר כן", במקום חזרה בפעם הב'.

24. ר' למשל עמ' 146/1, 220/9 {והור', שחש בקושי, קבע בשני המקרים את הגוף ע"פ ס, ע"ש!}.

25. כגון 92/9 בילקוט לשמות רמז שט"ד ובילקוט לשמואל רמ"ז כ"ד נוסף משפט, שאינו מצוי בכל השאר: "בתרומה - ויקחו לי תרומה. בירושלים - העיר אשר בחרתי לי", ע"פ המקבילה בויק"ר ב, ב (מרגליות עמ' ל"ז), ע"ש. ור' מ"ש רע"צ מלמד בספרו מדרשי ההלכה של החגאים בתלמוד הבבלי, עמ' 69, אודות דרכו של הילקוט לצרף שני מקורות שונים, אך ר' עוד מ"ש להלן אודות צרוף שני קטעים מהספרי והערה 30 שם. ובעמ' 76/10 נ' משפט ארוך בילקוט, ע"ש, שאינו משתלב בנקל עם דרשת הספרי הקודמת, וקרוב בעיני שתחילתו - כולל ציון מקורו, נשמטה משני עדי הנוסח! (ור' לעיל הערה 8).

26. ר' לעיל 28-5.

27. ר' להלן ח"ג § 6.2.

28. דעתנו זו עומדת בניגוד לקביעתו של רמ"ש במבואו לספרי דבי רב פ"ו, כי בעל הילקוט "מוסיף ומגרע במאמרים אשר שם בילקוטו ומשנה את סגנון לשונם, כדי שיוכנו בנקל". אך בפני הרמ"ש עמד רק הילקוט ד"ר ולא כ"י אוק' (ר' מ"ש לעיל הערות 9-12 אודות שיבושים ועיבודים שנעשו רק בד"ר ע"י המעתיקים). גם לא עמדו בפניו כ"י של ספרי, וגירסתם תואמת במקרים אין ספור(!) לגירסת הילקוט בניגוד לד"ו, שהיה לפניו!

והשווה גם הערכת ר"ש ליברמן אודות ציטוטי הס"ז ע"י הילקוט: "...אבל נראה שבעל הילקוט בעצמו (!) החליף ושינה מילים בודדות בדיבורים יותר פשוטים, או שהשמיס את המילים הקשות שאינן משנות את הענין" ('ספרי זוטא', עמ' 79). ויש להעיר כי אין בידנו כתב יד אשכנזיים (-המשופעים בד"כ בעיבודים!) של הס"ז, בעזרתם ניתן לאושש או להפריך השערה זו, אך ר' גם מ"ש להלן בגוף.

עם זאת ניתן לחוש במעורבותו של בעל הילקוט בציטוטיו מהספרי, בשלשה תחומים:

- (א) לעיתים כשמקדים את הציטוט של הברייתא בתלמוד לברייתא המקבילה בספרי, מ ש מ י ט ק ס ע י מ ב צ י ט ו ט ה ס פ ר י, לרב בתוספת הפניה: וכו' כדלעיל²⁹.
- (ב) לעיתים מ צ ר ף לציטוט הספרי במקום אחד ק ס ע י מ ה מ צ ו י י מ ב ס פ ר י (!) ב מ ק ו מ א ח ר³⁰.
- (ג) לעיתים משנה את סדר המאמרים בדרשת הספרי המקורית, כ ש ה ו א מ ק ד י מ ב י ל ק ו ט ו ל ס פ ר י מ ה ש ו נ י מ, א ת ד ר ש ת ה פ ס ו ק ה מ ק ו - מ י ת³¹.

29. וכן להיפך במקרים שמקדים את ציטוט המקבילה מהספרי. (ואין זה סביר שהשמטות סדירות אלו – המשותפות לשני עדי הנוסח, נבעו רק מקיצורי מעתיקים). וכבר העמיד על כך מלמד שם (הערה 25) עמ' 69 סעיף ב. ומיותר לציין, כ י א י ן ל ה ס י ק ד ב ר א ו ד ו ת א י מ ק ו ר י ו ת ו ש ל ק ס ע ב ס פ ר י, ע"פ ח ס ר ו ן צ י ט ו ט ו ב י ל ק ו ט (ר' למשל מ"ש להלן ח"ב 43.15 הערה 12).

30. בעמ' 76/6 הוסיף את דרשת הספרי מעמ' 77/9-16 בקיצור מסויים. גם ד"ה "והטבנו לך" הוא מעשה ידיו, כי שם נדרש פסוק א ח ר, ע"ש. (ובמקומה המקורי של הדרשה לא צוטטה שנית!). בעמ' 92/2 הוסיף את דרשת הספרי מעמ' 82/6-81/14 כלשונה, רק שינה את הסדר – ר' ע"כ להלן. (ושוב במקומה המקורי לא ציטטה). ובעמ' 98/10 ואילך מצינו בילקוט בלבד ש ל ש ת ו ס פ ו ת, המשולכות בדרשה(!), שמקורם בספרי דברים עמ' 5/10, ע"ש! (ואמנם בילקוט למלכים רמ"ז רל"ד צוטט הספרי שלנו בלי התוספות הנ"ל!). ואפשר שגם התוספת מויק"ר עליה הערנו בהערה 25 לעיל נוספה ע"י בעל הילקוט, אך אין בידי מספיק דוגמאות בכדי לקבוע זאת כפסקנות. על עצם התופעה של צרוף שני מקורות, העמיד כזכור, מלמד שם, וצ"ע כ ו ל ל נ י ה ר ב ה י ו ת ר ע"פ דרכו בציטוט שאר מקורותיו!

31. על תופעה זו כבר העמיד רמא"ש שם. לדוגמה; בילקוט לבמ' מצטט את ספרי ספרי במ' עמ' 39/3-38/25 כסדרו: (א) דרשת הפסוק מב'. (ב) כיוצ"ב מפסוק בויקרא. (ג) כיוצ"ב מפסוק בדברים. לעומת זאת בילקוט לויקרא (רמז תרל"ח) מצטט את הקטע שנית, אך כשינוי סדר: (א) ויקרא. (ב) במדבר. (ג) דברים. ובילקוט לדברים (רמז תתקס"ה) מצטטו שוב, והפעם בסדר: (א) דברים. (ב) במ'. (ג) ויקרא. (ובעקבות שינוי הסדר נאלץ להוסיף בילקוט לויקרא ודברים את ד"ה מ ע צ מ ו !). וכן נהג בספרי עמ' 92/2 (ר' בהערה הקודמת), עמ' 100/9-12 שציטטו בילקוט לשמות, עמ' 98/9-15 שציטטו בילקוט לנביאים רמז רל"ד, עמ' 98/1-4 (שם רמז שכ"ג), עמ' 170/10-169/6 (שם תקי"ז), עמ' 134/13-19 (שם תרכ"ז), עמ' 144/12-17 (שם תתקמ"א), ועוד – ר' להלן הערה 33.

אך דוק כל דכרינו הנ"ל אמורים ביחס לציטוט ספרי במ' בילקוט לספר
במ' ³². ואין להסיק מכך מסקנות חתוכות אודות דרכו של בעל הילקוט בציטוט שאר מקו-
רותיו. אפשר שבקט זהירות יתירה בציטוט הספרי, המהווה מקור מרכזי בילקוט
לספר במ'. כדמות ראייה לדבר ניתן להביא מדרכו השונה של בעל הילקוט בציטוט
קטעים מספרי במ' בילקוט לנביאים וכתובים. בנוסף לשינויי הסדר,
משופעים קטעים אלו, לעיתים קרובות, בקיצורים ובדילוגים
גדולים ואף בפרפרזות מרובות, שדוגמתם לא
מציינו בציטוטי ספרי במ' בילקוט לספר במדבר ³³!
ומובן שנושא זה מצריך עיון נוסף לאור בדיקה קפדנית של נוהגי בעל הילקוט בציטוט
שאר מקורותיו ³⁴. בין כך ובין כך ברר שיש לנקוט זהירות יתירה ביחס לנוסחאותיו היחיד-
דאיות של הילקוט, ועכ"פ אין לייסד על פיהם בשום מקרה את פנים מהדורת הספרי ³⁵.

32. ובדומה לכך בציטוטים המועטים יחסית מספרי במ' בשאר ארבעת החומשים.

33. ר' למשל את ציטוטי הספרי בילקוט לנביאים וכתובים רמזים: ב' (=ספרי 10-186/9),
ט' (=ספרי 73/21-74/8), של"ח + שכ"ג (=ספרי 19-73/16), נ"ח (=ספרי 13/87 ואילך),
צ' (=ספרי 26-45/8), ת"ר (=74/21-3), תתקנ"ו (=84/11-16) ועוד. אמנם ראייה זו
תופסת רק אם נכונה ההנחה שחכמים אחד חיבר גם את הילקוט לתורה וגם את
הילקוט לנביאים, כדעת אפשטיין שם, עמ' שכ"ז (ור' גם מ"ש לעיל הערה 17 בשם
רמא"ש, אך, כאמור שם, גם לפני בעל הילקוט לתורה עמדו כמה כ"י) ואכמ"ל
בזו.

34. השווה לע"ע לתאורו של מלמד שם, עמ' 68-70 ממנו משמע שדרכו של בעל הילקוט בציטוטי
ברייכות מהתלמוד, היתה כנראה חופשית יותר, ע"ש. ור' גם מ"ש
היימן במבואו למקורות יל"ש ח"א אודות שילוב דברי רש"י, בתוך
הציטוטים מהתלמוד.

35. כפי שנהג הור' פעמים רבות ר' למשל לעיל הערות 8, 12, 22, 24 ורבים כיו"ב,
ור' עוד להלן ח"ד.

11. ילקוט המכירי (ב)

11.1 ילקוט המכירי לר' מכיר בר אבא מרי, לא נשתמר בשלמותו. חלקים ממנו מצינו בעדי הנוסח הבאים:

- (א) כ"י לידן 7 scal לישעיה. על פיו נדפסה מהד' יהודה זאב כהנא שפירא, ברלין תרנ"ג.
 (ב) כ"י לונדון 9960/2 לתהילים. על פיו נדפסה מהד' ר"ש באבער, בריטשוב תר"ס.
 (ג) כ"י אוק' 167 לתהילים.
 (ד) כ"י אדלר 1761 לתהילים¹.
 (ה) כ"י אדלר 906 למשלי י"ח ס"ז ואילך¹. על פיו נדפסה מהד' ר"א גרינהוט, ירושלים תרס"ב.

(ו) כ"י שהיה ברשותו של ר' יצחק בדאחב למשלי פרקים ב', ג', י"ד¹. נדפס ע"י ר"א גרינהוט בספר הליקוטים ח'ו תרס"ג (וצולם ע"י ר' יצחק בדאחב - ירושלים תרפ"ז).

(ז) כ"י בר אילן 489 למשלי ח, ט"ו - י"ח.

(ח) כ"י לונדון 342 לתרי עשר. על פיו נדפסה מהד' א' גראינוף, לונדון 1909-1913.

(ט) כ"י וסיקן 291/12 להושע. נדפס ע"י א' גראינוף כהשלמה למחדורתו הנ"ל ב-J.Q.R. XV (1924-5), עמ' 141-212.

(י) כ"י פרמה 1172 להושע, יואל, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה ונחום (וילקוט שמעוני לשאר הנביאים). ממנו הדפיס לאוטרבך השלמות בוספות להושע ומיכה ב-Occident and Orient לכב' גסטר, לונדון 1936, עמ' 365-373.

(יא) שני דפים (מהגניזה?)¹ בהם קטעים מילקוט המכירי ליונה, מיכה ועובדיה².

בכל העדים הנ"ל מצוטטים ס"ה שלושים וחמישה קטעים מספרי במדבר³ (חמישה מהם

קטעים חופפים המצוטטים יותר מפעם אחת) המהווים ביחס פ ח ו ת מ ש נ י א ח ו - ז י ס ש ל ס פ ר י כ מ' כ ו ל ו.

1. צילום מכ"י זה אינו מצוי במכון כה"י שליד האוני' העברית, ולכן לפי שעה לא עיינתי בו.

2. הדפים שזוהו ע"י ר"א מרכס מצויים היום בספריית הסמינר - עדות לאוטרבך שט, עמ' 368 והערה 13 שם.

3. מהם במכירי לתהילים - 13. מכירי לישעיה - 8. מכירי לזכריה - 4. מכירי למשלי - 3. מכירי להושע - 2. מכירי לעמוס, עובדיה, נחום, חבקוק ומלאכי - 1.

מבדיקת כח"י עולה, כי אין לסמוך כלל על ציטוטי הספרי במהדורות הנדפסות הנ"ל של ר"י שפירא, ר"ש בובר וא' גראינר⁴. הן משופעות בטעויות דפוס ובהשלמות מילים שנכתבו בכח"י בקיצור, וחמור מזאת אף בקריאות מוטעות ו'תיקונים' מרובים למדי - ללא ציון כל שהוא⁵. את נוסחאות הספרי של המכירי יש להעלות איפוא רק מכה"י גופם:

4. את שני קטעי הספרי הקצרים המצויים במהד' ר"א גרינהוט למשלי לא השויתי לכח"י, משום שאינו מצוי במכון.
5. להמחשת התופעה - המחזיבה את הקורא להתייחס לכל (:) המובאות המצוטטות במהדורות אלו כחדנות - אציון לדוגמאות ספורות משלושת הספרים: מהד' א' גראינר לעמוס, עמ' 78: "ובספרי מה כושי משונה במעשיו אף ישראל משובין. במצות יותר מכל האומות". אך בכ"י לונדון ממנו העתיק לא כתוב "משובין" אלא "מצוין" (וכן הוא גם בכ"י פרמה שלא היה לפניו), כגירסת כ"י ראספרי מהד' חור', עמ' 99/5 (וכרי שזו נוסחתו המקורית של הספרי. הביטוי הנדיר יחסית "מצויינין במצות" (המצוי גם בספרי דברים, עמ' 102 וראה גם ספרא כ"י רומי 66, מהד' פינ', עמ' קצ"ב "בנים המצויינים לי במילה ובתגלחת", ועוד) תוקן ל"משובין במצות" בכ"י ב"ד ס"ל (מ' משובין ומצויינין!) ע"פ הרישא: מה כושי משובה בעורו). ובחשלתו להושיע, עמ' 146, קרא בטעות "פי" במקום "כי", ובסמך שם "ופי" במקום "וכי". שם עמ' 211 העתיק פ"ו ל"מרכוס 2א למרות שבכ"י וטיקן ממנו העתיק, כתוב בפעם הא' פ"ו ל"מרכוס (בכ"י פרמה שלא היה לפניו: פולימרגוס... פולימרגוס. וחי' בן פולימרכוס ופולימרגוס מצויים אף כשאר עדי הנוסח של הספרי). ס"ה מניתי בקטע הקצר בעמ' 211 שם שתיים - עשרה טעויות ותיקונים שונים!
- מהד' ר"ש בובר לתהילים י' ד': "כתוב אחד אומר... וכתוב אחד אומר", אך במקורו כ"י לונדון: וכתו' אחר אומ' (כנוסחו הרגיל של סרמין זה בכ"י לספרי!!) וכרגיל בכ"י שם "וכתו' א' אומ' והשלים תמיד "אחד", מכירי לתהילים צ"א כ"ז תיקן "עומץ" במקום "אומץ" ככה"י (כגירסת ראד בספרי), והשלים שם מדעתו: (לתוך) העי... (יקראני ואענהו) עמו אנכי בצרה, ולא ציון זאת במסוגר. ובמכירי לתהילים קי"ט א' כתב לומד 2א, במקום למד 2א ככה"י (כגירסתם המקורית של ראב"ט - עיין להלן ח"ב 13.48), לבנים צדיקים ורשעים, במקום לבניו לצדיקים ורשעים, והשלים פסוקים: ... למדני חוקיך... מאלפי זחב וכסף, ללא ציון סוגריים. ס"ה מניתי: בציטוט הספרי בקטע הקצר שם, למעלה מעשרה תיקונים ושיבושים מעין אלה!
- מהד' שפירא ליסעיה, עמ' 207, שו' 12 לאחר המילים "גזר דין" נשמש מש - פס המצוי ככה"י: "דרשו ה' בהמצאו לאחר גזר דין חי אני אם אדרש לכם כנוב אחד אומ", ע"ש. ובשו' 13 שם מצוי המשפט המסוגר במרובעים כלשונו ככה"י, ואין צורך בסוגריים. ובהקדמתו כתב על קטע זה: "ספרי... משונה הרבה", אך באמת לפניו ספרי כלשונו, אלא בשו' 17 לאחר המלה "שנחתם" מתייחס הדף ככה"י (!) וההמשך אינו ספרי כלל אלא קטע ממדרש תהילים י' ב' (מהד' בובר, עמ' 92) שציון מקורו ותחילתו נשמטו!!

11.2 מהקדמת ר' מכיר לילקוטו משתמע, ככל הנראה, שציטט את מקורותיו בלי לעבדם.⁶ ואמנם מהשוואת מובאותיו לספרי לשאר עדי הנוסח עולה בברור, כי בד"כ לפבינו ציטוטים כלשונו מלה במלה. יתר על כן, השוואת ציטוטי המכירי אשר נשתמרו בכמה כ"י מורה, כי חלק גדול מהנוסחאות היחידאיות לכאורה של המכירי, בוצרו משיבושים ותיקונים של מעתיק בכ"י מסויים, אך הם אינן נוסחאות ר' מכיר עצמו.⁷ ולפעמים מצינו ציטוטים כפולים של קטעים מספרי במ' במכירי לספרי תנ"ך השונים, בשינויי נוסח - אות מסויים. אך קשה לגזור משיבוים אלה תשובה לשאלה, האם נעזר ר' מכיר ביותר מכ"י אחד של הספרי.⁸

6. "...וקבצתי להם: המדרשות והאגדות וכתבתי כל מדרש איש על מקומו... וקראתי שם הספר ילקוט, כי לקטתי אותו מן המדרש ומן הגמרא ירושלמי ותוספתא ספרי וספרא... ולא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבי, כי להמלאכה הזאת אין בה להחגדר ולהשתבח ולהתפאר, כי אפילו תינוקות של בית רבן יעשו, ואין איש בא-רץ אשר לא יעשה כמוה" (!). ור' ר"א אפשטיין R.E.J. כ"ו 1893, עמ' 75-82, ר"ש בוכר במכואו שם, א' גראינוף J.Q.R. שם, עמ' 5-141, לאוטרבך שם, עמ' 8-365.

7. ר' למשל מכירי לעמוס, עמ' 78 (=ספרי 99/5), כ"י לונדון "במעשי ו", אך כ"י פרמה "בעור ו" כשאר העדים בספרי. השלמת גראינוף להושה, עמ' 221 (=ספרי 170/8) "שמת ה" ע"פ כ"י וטיקן, אך כ"י פרמה "שמת ה" כבשאר. ולחילופין; כ"י פרמה שם "להקריב ה", אך כ"י וטיקן "להח-ריב ה", כבשאר. ועוד שם (=ספרי, עמ' 169/13) כ"י פרמה "בנך", כ"י וטיקן "ממונך" כגירסת ל. ורבים כיו"ב.

8. ר' למשל להלן ח"ב 29.38 הערה 5, שם הצבענו על מקרה שהילקוט למשלי שמר על גירסה מקורית בסדר הצגת הכתרים כעדי הנוסח האטלקיים, בעוד שבילקוט לתהילים מופיעה גירסה מתוקנת (ע"פ המשנה) כעדי הנוסח האשכנזיים. אך אין להסיק מזאת בהכרח שבילקוט למשלי בעזר בכ"י אחד, ובילקוט לתהילים בכ"י שני, כי יתכן שיד המעתיקים היתה בדבר. ר' למשל בחה"ג בילקוט לתהילים שם (ק"ט ל"א ב' ין שבי כה"י: כ"י לונדון "תוכחה" כגירסתו המקורית של ר' כ"י אוק' "מובח" כגירסתו המתוקנת של אד"ט (ר' דיוגנו על כל העניין בח"ב שם). ומספרם המועט של הדוגמאות (במקביל למספרם המועט יחסית של קטעי הספרי המצוטטים במכירי), מקשה על גיבוש הכרעה בנידון.

ברב המקרים אין המכירי מצטט את דרשת הספרי בשלמותה, אלא רק את מאמר הספרי. שבו משולב הפסוק מהב"ד המהווה את מוקד ליקוטו. ולעיתים פותח בציטוט המשפט הראשון של דרשת הספרי, ולאחר מכן מדלג עד המאמר בו מופיע הפסוק בו מעוניין⁹.

מסורת תבוסת תמשתקפת בציטוטי המכירי אינה קשורה קשר הדוק למסורת תבוסת של אחד מעדי תבוסת האחרים של הספרי. אמנם לעיתים מצינו בגירסאותיו סיוע חשוב לגירסאותיו המקוריות של ר'¹⁰, ופעמים מספר תואמות גירסאותיו לגירסאותיו המתוקנות (!) של בניגוד לכל שאר עדי תבוסת¹¹. אך במקרים רבים אחרים מנוגדת גירסתו לגירסת ראו ב, ותואמת דווקא לגירסת עדי תבוסת אחרים, כך שס"ה אין הוא קשור לעד מסויים דווקא. גם מקום פעולתו של ר' מכיר לא נתברר עדיין¹², כך שהשאלה איזו מסורת תבוסת משתקפת בציטוטי מצריכה עיון נוסף.

9. ר' למשל בילקוט לחבקוק, עמ' 10, ילקוט למשלי כ"ז י', וילקוט לישעיה מ"ז ו'.

10. ר' למשל מכירי לישעיה מ"ד כ"ב (=ספרי 180/21) ר' יהודה בן אבא = ראט¹ (לעומת כ"ט ל' מ ומונה"מ לאלנקאה ח"ג, עמ' 11 ר' יהודה בן אבא התבא הנפוץ יותר. ואף להלן 183/6 ראט ל' ר' יהודה בן אבא. ור' מ"ש מו"ר הרא"ש רוזנטל ז"ל, 'פרקים' ב', עמ' 4-343 הערה 32). מכירי לישעיה מ"ז ו' (=ספרי 93/3) לזקנים ולצדיקים = ר' (לעומת אבד חטל מ שהשמיטו "ולצדיקים" בהשראת הפסוק שם, ואכמ"ל בזו). ור' דוגמאות נוספות לעיל הערות 5 (מצויינים), 8 (תוכחה, סדר הצגת כתרים) ולהלן ח"א 178 הערה 9, ח"ב 13.38.

11. ר' להלן ח"ב 22.18 תוספת נפש / נפש י שליוה, ע"ש. ור' עוד עמ' 81/19 ב' ב' לא במות, כנוסח המסורה לחבקוק א' י"ב. ראט ל' ו לא נמות כגירסת המקרא תמושת ע"י מספר עדים - עיין B.H. שם. 82/11 ב' ב' ר' אלעזר בר' יוסי, לעומת ראט ל' ויחתו"א עמ' כ"ט ר' יוסי ב' ר' אלעזר (ר' ויחתו"א: אליעזר). 170/4 ב' ב' חלק. ראט ל' חלק. א חליק. 44/18 ב' ב' שנאמר קומי אורי כי בא אורך וכת י' (!) כי הנה החשך... (לעומת ראט ל' ק ו ג ו'. י ו א ו מ'. ד חסר).

12. ר' סיכום ההשערות בעניין א' גראינוף שם וכן ר"ש ליברמן 'יוונית ויוונית' עמ' 172.

12. ילקוט מדרשי מועדים מדרבנן (י)

12.1 בשני כתבי יד של הסמינר נשחרר חיבור, שהוא מעין ילקוט, בו הועתקו מקורות שונים הקשורים למועדים מדרבנן (!): חנוכה, פורים, חולו של מועד ותשעה באב. כה"י הם:

(א) J.T.S. mic 4954 E.N.A. 349 (י¹)

(ב) J.T.S. mic 4930 E.M.C. 827 (י²)¹

מקור המובאות השונות שהובאו בילקוט זה אינו מ צ ו י ין ב כ ה " י. בין השאר מצאתי שם תחת הכותרת "ענין ספר תורה של חנוכה"² ציטוט של ספרי במדבר פיסקאות ל"ט-ס"א (=הור' עמ' 59/15-42/9), שעניינו; ברכת כהנים, חנוכה המשכן ומעשה המנורה³. קטעי הספרי הועתקו בשלוש יחידות גדולות, כשבין יחידה ליחידה הובאו מקורות מדרשיים אחרים בנושאים הנ"ל.

בכל אחד מכה"י מצינו מספר שיבושים אשר לא נפלו ברעהו⁴. מאידך מספר שיבושים

מ ש ו ה פ ל ש ב י כ ה " י⁵. ומכאן שלשניהם היה אב משותף, אך הם לא העתיקו

זה מזה. כללית ניתן לומר כי בציטוטי הספרי עולה כ"י¹ בטיבו על כ"י²⁶. הוא פחות משובש, ואף בותרו בו שרידים מרובים יותר מל"ח⁷.

1. שני כה"י כתובים בכתיבת יד תימנית (= קביעת יידי מ' גלצר. להערכתו¹ הוא בן המאה ה-15 לערך, ו² מאוחר ממנו). כריכת הדפים בכ"י² נעשתה לעיתים על האותיות כצירם הפנימי של העמודים. ור' מ"ש עליהם ר"א מרכס IV proceedings (1933), עמ' 4-143.

2. חסר "של חנוכה". העניין הבא בחיבור הוא "הלכות חנוכה" (וישנם כמה שינויים בין כה"י בסדר העניינים בהמשך החיבור).

3. י¹ דפים 13-20, י² דפים 20-31, אגב בין שאר המקורות מובא בחיבור, זה, תחת הכותרת "מדרש ויבא עמלק", קטע ממ' דרשב"י מהד' אפ' -מלמד עמ' 119-127. (י¹ דפים 26-28, י² דפים 39-43).

4. כגון ספרי עמ' 47/1 י¹ השמטת משפט מחמת הדומות. עמ' 54/1 י² השמטת משפט מחמת הדומות. ועוד ועוד.

5. כגון ספרי עמ' 50/5, 52/6, 53/19 השמטות משותפות מחמת הדומות: ובעמ' 42/14 בוספו בשניהם לאחר "בלשון הקדש", המילים: "שבכל מקום שני" - חזרה מחמת הדומות לשו' הקדומת, ע"ש! ור' עוד להלן הערה 15.

6. ור' גם לעיל, הערה 1.

12.2 בדרך כלל מצוטט הספרי בחיבור זה כלשון נועדי הגוֹסֵס הישרים, מלה במלה. במספר מקרים דילג המחבר על קטעים ולא ציטטם⁸. כן מצינו בו מספר נוסחאות יחידאיות בהן הוחלף ביטוי קשה יחסית, או מורכב במקצת - המצוי בשאר עדי הנוסח, בביטוי פשוט יותר⁹. במיוחד חשוב לציין כי גוֹסֵס הספרי בילקוט זה משופע בעיבודים שנעשו ע"פ מדרש לקה טוב!¹⁰ נוספו בו כמה וכמה לשונות פרוש אשר הועתקו מלה במלה מהל"ט, לעיתים כתוספת הקידומת "פיר" (=פירוש)¹¹, ולרב בלעדית¹². גם כמה מגירסאותיו עובדו ע"פ הל"ט¹³.

7. כגון עמ' 44/7,8 ו' חו' א' 2 ו' חו' א' 2 (ר' ע"כ להלן ח"ב 6.18), 53/16 ו' כנעמינרב. ו' בן עמינרב (ר' שם 7.48), 55/12, 58/21 שמר דווקא ו' על הצורה הנדירה "שקשה" כגירסת ראב"ל, לעומת ו' שנתקשה כגירסת ח"ס. בשני כה"י מחוברת המילה "של" דרך קבע למלה שלאחריה (ר' שם 7.18), אך אפשר שזה מסמנניו המזרחיים של החיבור ולא דווקא שריד מל"ח הא"י. ור' גם 43/14, 44/13, 45/12, 50/3, 52/8, 54/4 ו' יודיע. ו' יודיע, אך גם בלשון הפרוש בעמ' 53/2 כתיב ו' יודיע (ר' להלן הערה 15), וכתיב זה אמנם נפוץ בכ"י מזרחיים. ור' עוד 54/15, 55/12, 16 ו' פיסול א' 2 ו' פסול. ונדמה שגם זו צורה מזרחית - ר' מ"ש שרכיט, 'אבות', עמ' 1128.

8. ר' למשל דילוגים גדולים; עמ' 45/17-22, עמ' 47/9-48/2 (קטעים שנוספו לספרי בצורה אסוציאטיבית, ואין להם קשר ל"עניין ספר תורה של חנוכה").

9. כגון 50/2 וגררום בחבלי ברזל. במקום וגררום בחבלי ברזל בשאר. 46/10 שאין קיבול מתן תורה אלא שלום, במקום: שאין כלי מקבל ברכה אלא שלום. בשאר (כולל מה"ח - עיין להלן). 46/15 אין פורענות באה עליהם, במקום כביכול א' המקום אין חסון נגוע (=נגוע) בהן בשאר (כולל מה"ח). ולהלן ח"ב 31.28 הצבענו על עיבוד יחידאי, לא מוצלח, שנעשה ע"י י, ע"ש!

10. עיין תאורו להלן 208.

11. כגון 53/5 "עשרה זחב - היא שלזחב ומשקלה שלכסף. פיר' שקל חכסף בשקל הקדש עשרים גרה". וכן הוא בל"ט כ"י (פ'): עשרה זחב היא של²זחב ומשקלה של כסף השקל הקדש שהוא כ' גרה השקל. (פ' שובש). ור' דוגמה נוספת להלן הערה 15.

12. כגון 49/16 (את לשונות הפרוש ע"פ הל"ט אני מרווח) וביום הוקם המשכן שרת שכינה. 49/20 ובו ביום הקריבו בני אהרן שני ויקחו שני בני אהרן נדב וג' ובו ביום מיתו שני וימתו לפני ה'. 52/15: ...נשיא אחד ליום יום אחד הוא מביא, ולא עם כל אחד ואחד. (כך מלה במלה גם פ' 29 נשמט מחמת הדומות!). ולעיתים שובשה לשון הפרוש של הל"ט בילקוט (ע"י מי?); עמ' 54/7 ואין ישוב(!) אלא כתי דיבין שהיו מושכי (!) את הדיו ומרבים בישיבה. {פ' שובש: ומדברין בישיבה}.

13. ר' למשל להלן הערה 16, וכן ח"ב 30.88 (שיקריב), מה' חור' עמ' 54/7, ועוד.

ונדמה שעיבודים אלו, ע"פ הלי"ט, לא נעשו ע"י המלקט, אלא כך כבר היה בעותק הספרי שממנו העתיק. ראייה לכך ניתן להביא מקטע ספרי אחד (=מה' הור' עמ' 54/5-55), אשר צוטט הן ע"י ילקוט זה והן ע"י מדרש החפץ לטורה¹⁴, שבו מצינו בשניהם את אותם עיבודים ע"פ הל"ט: שתי לשונות פרוש שהועתקו מהלי"ט¹⁵ ודרשה שבה הומרו דברי הספרי בדבריו המקבילים של ר' טוביה בר' אליעזר במדרשו!¹⁶ היות ואין זה מסתבר כלל שהיה קשר ישיר בין ציטוטי הספרי בשני מקורות אלו¹⁷, או ששניהם עיבדו באופן עצמאי שלושה עיבודים רצופים זהים ע"פ הלי"ט¹⁸, נראה, כי לפני שניהם עמד טופס ספרי משותף שעובד ע"פ הלי"ט¹⁹.

14. עיין תאורו להלן 216.

15. 53/12 "שעיר עזים אחד לחטאת - לכפר על קבר התהום פיר' (!) סומא ש לא בודעה מעולם. שכל העולם בחזקת סומא מיתי דור המבול והיא הנקראת {מה"ח: נקראת} סומא {מה"ח: חסר} קבר {1 חסר} התהום. שכס {י חסר} שאין אדם יודיע מה שבתהום {מה"ח: כתוך התהום} כך אין אדם יודיע על הסומא ההיא, לפיכך {מה"ח: לכך} הקריבו שעיר עזים אחד לחטאת {מה"ח: חסר: אחד לחטאת}. וכן בסמוך שם: "ולזבח השלמים בקר שנים - אין אלו מן הפריים שהקריבו עם העגלו ח". ודוק לשון פרוש אחרונה זו שנשתרבה לציטוט הספרי ע"י הילקוט ומה"ח, אינה אלא לשון פרוש של ר' טוביה בר' אליעזר למקרא, ללא קשר לדרשת הספרי!!

16. במקום דרשת הספרי בעמ' 54/2-4: נשיא יששכר לפי שזכה בתנאל... אבה חגן או'... זכה שניתן בינה משבסו שנא' ומבני יששכר יודעי בינה וג'", שנינו בילקוט כהמשך לדרשת הספרי הקודמת: (נזף בו משה משה ואמר לו מפי הקדש נאמר לי שיקריב למסעות שב' הקריב ואין הקרב אלא שנא' לו מפי הקדש הקריב למסעות) שיקריב יהו - דה וכל אשר ברגלו, לפיכך זכה שכיבו יששכר להיות יודיע {2 יודיע} בינה שני' ומבני יששכר יודעי בינה וג' (וממשיך להעתיק הספרי מלה במלה). וכאמור כך מצינו בלי"ט, שאינו מצטט את הספרי כלל: "... אמר לו משה מפי הקב"ה נא מ' לי שיקריב יהודה וכל אשר ברגלו, לפיכך זכה שבס' יששכר להיות יודע (!) בינה, שני' ומבני יששכר יודעי בינה וג'". וכמה"ח בקיצור (כדרכו - עיין תאורו להלן!!): ("...נזף בו משה ואמר לו מפי הגבור' נאמ' לי הקרב למסעות) שיקריב יהודה וכל אשר ברגלו!"

17. מה"ח העתיק מהספרי דרשות נוספות, שאינן מצויות בפס' ל"ט-ס"א שצוטטו בילקוט מדרשי המועדים, אלא בפסקאות אחרות (רבות). ומאידך כרי שילקוט המדרשים שהעתיק את הספרי כסדרו, לא העתיק קטע זה בלבד מציטוטיו המקוטעים (!) של מה"ח, שאפילו לא מצוין במה"ח שמקורם בספרי. ור' עוד בהערה הבאה.

18. שאר קטעי הספרי בילקוט המדרשים המעובדים ע"פ הלי"ט אינם מובאים במה"ח, כך שבקטע היחיד המצוטט ע"י שניהם, ההקבלה היא מלאה!

מלבד עיבודים אלו המשותפים לכ"י תימניים אלו ומה"ח ה.ת.י.מ.נ.י, קרובה גם
מסורת הנוסח המשתקפת מילקוט זה למסורת הנוסח המשתקפת במדרשי ת.י.מ.נ.י: מה"ג,
מה"כ ובמיוחד מה"ח²⁰. ומכאן שילקוט זה משקף מסורת
נוסח תימנית של הספרי!²¹

19. מדרש לקח טוב מצוי היה במזרח כפי שמוכח מקטעי הגניזה
המרוכבים יחסית (!) שנשתמרו ממנו. (ר' לע"ע בכרססת המכוון לכה"י
{ערך ר' טוביה בר' אליעזר} והרשימה שם חלקית מאוד - ר' למשל לחלן 20.18 שם
נציין לשני קטעים נוספים). גם כתב היד של הלי"ט (15) הוא מזרחי - עיין לחלן שם.

20. ר' לחלן ח"ג § 8.

21. ר' גם מ"ש מ"כ לרנר ב'תעודה' א' חקרי גניזת קהיר, אוב' תל-אביב תש"מ, עמ'
51-50 אודות מקורו התימני של מדרש אחר המצוטט
בילקוט זה, מדרש תשעה באב, ע"ש!

פרק ג' - פירושי ראשונים לספרי13. פירוש רבינו הלל (ה)

13.1 ר"ה "מארץ יון" ¹ פרש בין השאר את הספרא ואת הספרי לכמ' ודברים ². פירושו

לספרי בשתמר בארבעה כתבי יד:

(א) כ"י וינה 60 (ה¹) בו נעזר רמ"ש בפרושו לספרי ³. נכתב בכתב יד רבני-אטלקי

מהמאה השבע-עשרה לערך ⁴ על 188 דפים. בפתיחתו נכתב ביד הסופר: "פרוש ספרי לרבינו הלל

ענין תוס' מס' סוטה דף ל"ח" ⁵. הוא מכיל פרוש מתחילת ספרי במ' ער אמצע פיס' רפ"ח

בספרי דברים. מלות ד"ה נכתבו באות גדולה. מצויה בו חלוקה לפרשות השבוע ולפיסקאות ⁶.

* במסגרת עבודה זו התרכזתי כתאור כה"י של חמישה פרושי ראשונים לספרי שהגיעו לידנו. ניסיתי אף לברוק את טיבם היחסי של כ"י אלו. כן עמדתי על מספר קווים אופייניים בדרכי ציטוט הספרי והגהתו ע"י הפרשנים השונים. לעיתים הוספתי הערות ראשונות בלבד (!) אודות טיבה של מסורת הנוסח המחקפת מציטוטים אלה (ואופי פרושיהם של הפרשנים השונים). בנספח מיוחד דנתי בעדויות על פרושים שלא הגיעו לידנו. (בפרושי אחרונים שהתבססו על דפוס ונציה של הספרי לא דנתי בפרק זה, משום שאין הם מהווים עדי נוסח). כפי שכתבתי במבוא הנבי חוזר ומדגיש גם כאן, כי כמה מהמסקנות וההצעות שהעליתי מצריכות בדיקה נוספת על יסוד ההדרה מחודשת וממושלת של הפרושים השונים, והשוואת כל הנוסחאות המרובות שנשתמרו בהם, לנוסחאות שאר עדי הנוסח של ספרי במ' ודברים:

1. ענין עליו במבואו של קולידצקי לפרוש ר"ה לספרי פ"ג (על מהד' קול' - ענין להלן).

2. כן פרש את סדר טהרות (קול' שם פ"ד הערה 29). ור' מ"ש מו"ר פרופ' י' זוסמן אודות לימוד המשנה ומדרשי תהלה ב' בארץ יון, ביזנסיון, במאמרו 'כתבי יד ומסורות נוסח של המשנה' - דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות-ירושלים תשמ"א, עמ' 235, הערה 88.

3. ר' מבואו ל'ספרי רבי רכ', פ"ו.

4. כן הערכת שורץ בקטלוג כה"י העבריים בוניה, לה מצטרף גם ידידי מ' גלצר. ור' עוד להלן הערות 5, 8 ומ"ש בסעיף 13.2 סימנים ב', ה'. את כה"י תאר לראשונה, בהרחבה יחסית, גולדנטל בספרו Handschriftlichen hebraischen werke der K.K. Hofbibliothek zu Wien 1851, p' 15-17.

5. ומכאן שאין כה"י קדום לשנת 1520 בה הודפסה גמרת סוטה לראשונה עם תוספות לפי העימוד שלנו (ר' רבינוביץ 'מאמר על הדפסת התלמוד', מהד' הרבמן, עמ' ל"ו). והחיד"א ב'שם גדולים', ערך ר' הלל צינן: "פי' ספרא וספרי ראיתם כ"י, ובתוספות בסוטה ל"ח הזכירו פרושו לספרי". אין זה מן הנמנע שכ"י אטלקי (!) זה או דומה לו (השווה להלן תאור כ"י לונדון), עמד לפני החיד"א ועל פי כותרתו הפנה לתוספות בסוטה שם (ר"ה 'או')!

6. לרב "סליק פסקא" ולעיתים נדירות "סליק פסקא", ור' ע"כ עוד להלן § 13.2 סימן ה'.

בין פיסקא לפיסקא השאיר הסופר רווח. בגליונות בכתבו הערות ופרושים באותה כתיבת יד בה נכתב הפרוש עצמו, רק באותיות קטנות יותר. בראש כל הערה בגליון בכתב: "הגה". ככל הנראה הועתקו אף גליונות אלה ע"י סופר גוף כה"י מסופס פרש ר"ה מוגה ומפורש שהיה לפירו⁸.

(ב) כ"י פרנקפורט דמיין hebr. 803² (ה) בו בעזרו רח"ש הור' ורא"א פינ' במהדורותיהם לספרי במ' ⁹ ודברים ¹⁰. נכתב ככתיבת יד ספרדית מאוחרת ¹¹ על 154 דפים. בכתבתו נכתב (בידי מי?): "פרוש רבינו הלל על ספרי". גם כ"י זה מכיל פרוש מתחילת ספרי במ' עד אמצע פיס' רפ"ח בספרי דברים, כדיוק כמו כ"י וינה. מילות ד"ה נכתבו באותה אות בה נכתב הפרוש, ללא סימון היכן מסתיים ד"ה ומתחיל הפרוש. לעיתים כתב הסופר נקודותיים לפני ד"ה חדש, אך גם זאת בצורה כלתי סדירה. מצויה בו חלוקה לפרשות השבוע ולענינות. בנוסף לכך מצויה בו עד סוף פרשת שלח גם חלוקה לפסקאות ¹², שמיקומן כמעט זהה למיקומן בכ"י וינה (!) ¹³, אמנם לרב לא השאיר הסופר רווח בין פיס'

7. כן הציע כבר גולדנשל שם בספק. ור' עוד בהערה הבאה.

8. מחבר ההערות והפרושים מעיר בין השאר לח"נ בין גירסת ר"ה לגירסת ה"ספרי שלנו", וברי שכוונתו לד"ו ש"ו (1546!) שבו, ולעיתים רק בו (!) מצויות הנוסחאות להן ציין. ר' למשל הערתו בדף 75 של כה"י המתייחסת לספרי עמ' 192/14: "ובספרי שלנו תני מגיד שאין מקריבין מוספין אלא בנתיים". וזו היא גירסת הדפוס כל בד ("תיקון" לנוסח ר' - ר' להלן ח"כ 14.28). לפני מגיה זה עמד כנראה גם עותק ד"ו של הספרי עם הגהות ר"ס אוחנא, ועל פיו ייחס בסעות את פרושנו לראב"ר ולא לר"ה (ר' להלן 168 הערה 9, 188 הערה 14). ומכאן ראייה נוספת שסופר כ"י וינה שייחס את הפרוש לר"ה, העתיק את הגליונות - שייחסו את הפרוש לראב"ר, מסופס מוגה ומפורש שעמד לפניו!

9. ר' מבוא, עמ' XV. ופעמים ספורות העיר לח"נ בין פרוש ר"ה בכה"י שלו (פרנ'), לציוטוטי ר"ה במהדורת רמא"ש. ר' למשל פרושו לעמ' 46/7, 8, 190/8.

10. במבואו ציין בסעות שהוא כ"י מרצבאכר 97, אך באמת בכ"י מרצבאכר 97 מצוי פרוש ר"ה לספר א, וכה"י שלנו הוא הוא כ"י מרצבאכר 98 - עיין 'אהל אברהם', עמ' 10.

11. רבינוביץ שם מתארו כ"כתב יד חדש". להערכת ידידי מ' גלצר אין הוא קדום מסוף המאה השש-עשרה, ור' עוד להלן 13.28, סימן ג'.

12. לרב "סליק פסקא", "סליק פרקא", "סליק", ולעיתים שלוש נקודות בלבד (').

13. מיקום הפסקאות שווה למעט פיס' כ"ו, עליה דילג כ"י פרנ', ופיס' ל' שבכ"י פרנ' חל שיבוש במיקומה.

לפיס'. עד סוף פרשת שלח נוספו ביד הסופר גם אותן הערות ופרושים שמצינו בגליונות כ"י וינה (!) חלקם הקטן נכתב בגליונות ורובם הועתקו בגוף הפרוש, במהלך העתקתו הרציפה, כאשר בראשם כתב הסופר את המלה: "הגה", ובסופם: "ע"כ" (=עד כאן). מ פ ר ש ת ק ר ח ו א י ל ך ל א מ צ ו י ה ב כ ה " י ח ל ו ק ה ל פ י ס ק א ו ת ו ג ס ג ל י ו ב ו ת ה פ ר ו ש ה מ צ ו י י ס ב כ " י ו י נ ה ל א ב ו ס פ ו ב ו ! ו ר ' ע"כ עוד להלן.

ג) כ"י ששון 598/1 (3). על פיו (בלבד) הדפיס הרב שכנא קולדיצקי את פרוש ר"ה לספרי בירושלים תש"ח¹⁴. נכתב בכתיבת יד ספרדית על 435 עמ'. בהמשך כה"י מעמ' 436 הועתק ביד אותו סופר פרוש נוסף לספרי (פרוש צ - עיין עליו להלן 158). בסוף הפרוש השבי (עמ' 702) מצוי קולפון ממנו עולה ששם הסופר הוא מרדכי בן יוסף בן אדרעי. הוא השלים העתקתו בשנת השמ"ז (1587) "להחכם וחסיד הנעלה כמה"ר מלכאל יצ"ו". סופר זה ייחס בטעות את הפרוש הראשון לראב"ד ואת הפרוש השני לר"ה¹⁵. פרוש ר"ה בכ"י זה ק ס ו ע

14. במבואו פ"ב סימן ו' כתב קול': "מהכ"י לא שנית כלום ואפילו הט"ס דמוכח בעליל לא בגעתי בה יד, ותקנתי כל זה במסגרת 'ענף הלל'...". ואמנם לזכותה של מהדורה זו ייאמר כי כה"י אכן הועתק בד"כ בצורה נאמנה. יש להעיר רק לנקודה מרכזית אחת והיא שבכה"י עצמו כמעט לא מצינו סימונים למילות ד"ה - ר' ע"כ להלן, וקול' שכן לציון במבואו, כי א ת מ י ל ו ת ד " ה - א ו ת ה ד פ י ס ב מ ה ד ו ר ת ו ב א ו ת ג ד ו ל ה - ק ב ע ע " פ ס ב ר ת ו ב ל ב ד ! ואין זה מענייננו כאן להעריך את פרושו 'ענף הלל'. נעיר רק כי כמעט שלא נעזר בספרות הקרויה 'מחקרית' (והדברים אינם אמורים ביחס למבוא שבכתיבתו היה לו לעזר - כפי עדותו בסיפא שם - ר' יוסף דב הולצברג, אך עיין עוד בהערה הבאה). נסתפק כאן בדוגמה אחת; במהדורות לפרוש ר"ה לספרי במ', עמ' 88, מצטט בכונה את כ"י ששון (ה3): "והכ"י תני לה במכילת' ד ס ג י א" (ה2 ורד"ף רסוגיניא. ה1 בהדיא (!)). ובענף הלל שם אות מ"ח. העיר: צ"ל ד ס ו ג י א, ובראה שיש לרבינו גירסה אחרת במכילתא שם (פ' בא) (!) ולפנינו איתא...". (והוא מצטט את מכילתא דר"י. אך באמת כרי שצ"ל מכילתא ד ס נ י א היא מכיל' דרשב"י, כפי שהעירו הופמן ואחרים שנים הרבה לפני הוצאת הספר בתש"ח (עיין מבוא למכיל' דרשב"י מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' י"ד הערה 16). ואמנם הקטע המצוטט ע"י ר"ה מצוי שם כל ש ו ב ו מ ל ה ב מ ל ה (מהד' הופמן שיצאה בתרס"ה!! עמ' 35 = מהד' אפ"י-מלמד, עמ' 42, שו' 17-19) ! {ומעיון כרשימת הספרים שנעזר בהם (מבואו פ"ב סימנים ה' ו') ואף בפרוש גופו, עולה גם, ש א פ י ל ו מ ה ד' ה ו ר ' ל ס פ ר י ב מ' - ש י צ א ה ב ש נ ת ת ר ע " ז - ל א ע מ ד ה ל פ נ י ו (!)} למרות שהיה יכול להעזר בה רבות, והנני מדגיש את הדברים מתוך תקווה שבמהדורה החדשה, שבהכנתה - ע"פ כל כה"י - עוסק הרב קולדיצקי עתה, יתוקן כל הצריך תיקון.

15. אין ספק כי הפרוש הראשון הוא של ר"ה. כך עולה מעדות פנימית "אני הלל בן אליקים" (שהסופר הנ"ל רשם בצידה "אין זה הלל") {מהפנייתו לפרוש לספרא, ומעדותו חיצוניות רבות-ר' גולדנצל שם, ר"ד ששון אהל דוד, ח"א, עמ' 9-106, קול' במבואו שם פ"ב. 'קול' שאמור היה לסכם את החומר התעלם מכמה ראיות להן ציינו

ב ת ח י ל ת ו. הוא פותח בפרשת נשא באמצע פיס' ל"א בספרי במד' (=מהד' קול', עמ' 14)
ומסתתרים בדיוק באותו מקום שבו מסתתרים כ"י
וינה ופרנקפורט. גם פרושו של ר"ה לספרי במ' פסקאות פ"ח-צ"ה (=קול', עמ' 49-
52) נשטט רק בכ"י זה.¹⁶ בד"כ אין בכ"י סימונים למילות ד"ה, ורק במקרים נדירים נכתבו
נקודות מעל מילים אלו. פרוש הספרי מחולק בכ"י לפרשות השבוע. אין בו חלוקה
לפי סקאות, וגם לא נוספו בו - בגליונות או בגוף -
אותן הערות ופרושים שמצינו בכ"י וינה ובהלקו
הראשון של כ"י פרנ'!
ד) כ"י לונדון 9162 or (ה) 17. נכתב בכ"י אטלקי רבני דומה לכ"י וינה, רק צפוף ואף
מרושל יותר, על 136 דפים. בסופו קולפון: "עד כאן מצאתי עד שיזכני ה' למצוא תשאר. היום
ג' לחודש אלול שנת התק"ו (1746) סיימתי זאת המלאכה...". הוא פותח בתחילת ספרי במ' ומסתיים
בדיוק באותו מקום שבו הסתיימו שלושת כ"י תאחרים! יתר על כן הכותרת בראשו, ד"ה באות
גדולה, החלוקה לפרשות השבוע ולפיסקאות, הרווח שבין פיסקא לפיסקא ואף ההגהות בגליונות¹⁸
מקבילים בדיוק לכ"י וינה (!) ור' ע"כ עוד לחלן.

(המשך הערה 15)

קודמיו - גילדנשל (הפניית ר"ה לפרושו לספרא!) וששון (הציטוטים ממושב זקנים וכ"י
2853 B.M.). והשווה מ"ש לעיל בהערה הקודמת, ור' עוד להלן כתאור פרוש ת. יתר על
כן ניתן לשחזר את סיבת טעותו של הסופר ע"פ עדותו בסוף הפרוש הראשון (עמ' 345) שם
כתב: "עד כאן נמצא כתוב מתורתו של הראב"ד ז"ל, כאשר ראיתי
כתוב בגליון הספרי מלא ע"כ גדוליו כת"י
ישן נושן מחדושים ופרושים. וכמה זמני הביא
דברים משם הראב"ד ז"ל למצאתי בה כדמותו
וכל שונו". וכבר שיער קול' שם הערה 7 בצדק, כי כוונתו ככל הנראה להגהות ר"ס
אוחנא שנכתבו על גליונות ד"ו, ושם אמנם יוחס פרוש ר"ה בטעות לראב"ד - ר' להלן
הערה 14.

16. ור' שם הערת קול' בענף הלל רע"ס.

17. כ"י תואר בקצרה בקטלוג B.M. ח"ד, עמ' 157. עד כמה שידיעתי מגעת לא נעזרו בו
חוקרי הספרות התורנית עד עתה. אפסוביצר במבואו לראב"ה, עמ' 337 הזכיר את שאר
כ"י למעט כ"י זה, ובעקבותיו קול' במבואו פ"ד סימן ב'.

18. כמה מהם קטועים בצידם החיצוני (כנראה מחמת חיתוך העמודים).

בנוסף לעדים ישירים אלו מצויים מספר עדים עקיפים המרכיבים לצטט את פרוש ר"ה. החשוב שבהם הוא פרשן הספרי בכ"י מנטובה 36 (ת) שייסד את מ ר ב י ת פ י ר ו ש ו (!) על ציטוטים ופרפרזות מפרוש ר"ה - עיין תאורו להלן §14. גם ר' אברהם גדיליה בספרו "ב ר י ת א ב ר ה ס", ר"ס א ו ח נ א ו ר' ד ו ד פ א ר ד ו בפרושיהם לספרי, מצטטים קטעים ניכרים מפרוש ר"ה.

13.2 חה"ב בין ארבעת עדי הנוסח הישירים של פרוש ר"ה הם מ ר ו כ י ס ב י ר ת ר !! הדברים אמורים הן כיחס לפרוש עצמו והן כיחס לדיבורי המתחיל (שבהם נעוצה חשיבותו העיקרית של הפרוש לענייננו, שהוא ברור תולדות הנוסח של ה ס פ ר י !). לאור זאת לא ראיתי אפשרות לפטור עצמי מלדון בשאלת אילן היוחסין של עדי הנוסח הנ"ל, להלן כמה ממסקנותי:

(א) אב משותף לארבעת כה"י. אין ספק שלכל ארבעת כה"י שהגיעו לידנו היה אב משותף. הדבר ניכר מסימנים באותו מקום באמצע (!) פיס' רפ"ח שבפרשת כי תצא¹⁹, ל מ ר ו ת ט ר " ה פ י ר ש ג ס א ת ה מ ש ר ה ס פ ר י !!²⁰ מצינו גם חסרונות נוספים המשותפים לארבעת כה"י, הן של קטעים גדולים²¹, והן של משפטים בודדים²².

19. ממקום זה ואילך גם לא מצאתי ציטוטים מפרוש ר"ה בעדים העקיפים: כ"א, ר"ס ורד"ף.

20. בזמנו שיערו מספר חוקרים (רנ"ב רביבוביץ, 'אהל אברהם', שם; ר"א פינ', 'אקדמות', עמ' 27, הערה 18), שר"ה לא השלים פרושו, אלא הפסיקו במקום שמסתיימים כה"י הנ"ל. אך כבר קול' במבואו פ"א הערה 4 הפנה לדברי הראב"ה המתייחסים לפרוש ר"ה על פיס' רפ"ט (עיין מבואו הראב"ה עמ' 249). ו ה נ ה פ ר ש ה ס פ ר י כ כ " י מ נ ס ו ב ה מ מ ש י ר ל צ י י ל פ ר ו ש י ר " ה מ ה מ ש ר פ ר ש ת כ י ת צ א , ו א ר מ כ ל פ ר ש ת כ י ת ב ו א ! (ויותר לא מפורש בכ"י מנטובה עצמו - עיין תאורו להלן).

21. כגון ספרי דברים אמצע פיס' מ"א = קול', עמ' 31 אות ע"ז (בכל כה"י צויין למציאות החסרון), שם פיס' ג"א-ג"ב = קול', עמ' 47 {ה32 אין רווח או ציון לחסרון, ולכן לא חשבו קול', אך בכ"י ה1 השאיר הסופר רווח של 3/4 עמ' ובשוליים רשם "חסר כאן י"ז שורות". וכן ה4 "חסר כאן י"ז שורות ולא מצאתי (יו)תר {מ}זה", גם בכ"א מצוטט הספרי בצורה מקוטעת כלפינו, אך בפרוש ת מ צ י י ל ל ק ו ש י ה מ ר " ה מ ק ט ע ז ה !}, שם פיס' קט"ד = קול', עמ' 109 {שוב ה32 אין ציון לחסרון (ולכן לא חשבו קול' למרות שמצוטטים שם שני ד"ה מפסקאות שונות בסמוך - ללא פרוש כיניהם)}, אך ה41 נוסף בשוליים: "חסר כאן מאי דפירש בה רבינו".

22. ר' למשל השמטה משותפת מחמת הדומות בכל ארבעת עדי הנוסח לה ציינתי במאמרי לנ"ה, עמ' 261-2 (וכן ת ק"ה, והושלמה בגליון ת, ע"ש!).

(ב) כ"י לונדון הועתק מכ"י וינה. כבר עמדנו לעיל בתאור כ"י לונדון על שוויון שני כה"י ב כ ל הסמנים החיצוניים (כותרת, ד"ה באות גדולה, חלוקה לפיסקאות, רווח בין פיסקאות, גליבות). יתרה מזו, גם בוסהם של שני כ"י א ל ו כ מ ע ס זהה²³, לא מצאתי ביניהם הבדלים של ממש מלבד שינויי כתיב קלים, ושיבושים והשמטות מחמת הדומות ש ב ל ו ב כ"י לונדון²⁴. וחנה מצינו בכ"י לונדון מספר שיבושים שני תן להסבירם בנקל רק ע"פ התחלות השורה ופרטים נוספים בעימוד כ"י וינה!²⁵ היות ואין זה סביר כלל שהיה כ"י נוסף ששמר בדיוק על התחלות שורה וכיו"ב כמו שהן בכ"י וינה, ברי לענ"ר, ש כ"י לונדון הועתק מכ"י וינה גופו בעקבות קביעה זו נמנעתי מלציין בעבודתי לנוסחאות כ"י לונדון!

23. כך הוא למשל ב כ ל עשרות הדוגמאות שנציין להם להלן, ור' עוד בסמוך.

24. כגון בפרוש ר"ה לספרי במ' (מהד' הור', עמ' 12/21), שם נשמטו בכ"י לונדון שתי שורות מ"דונטמאה תרי" עד "דונטמאה תרי", חמזיות בכ"י וינה. או בפרוש לספרי עמ' 178/6 שם נשמט בכ"י לונדון הקטע מ"לשאר קרובים" עד "ושאר קרובים" (=קול' עמ' 125, עמודה שמאלית שו' 13-20) ועוד, ועוד.

25. ר' למשל בפרוש ר"ה לספרי במ' (=הור', עמ' 124/10) שם גורס כ"י וינה (דף 45 כה"י, ואת תחילות השורה אני מציין בקו /). "אין פחות משלשה - אין פחותה הגדילה מג' חוטינ דהיינו דמשלשל ג' חוטינ דברי בית שמאי, בית הלל אומרים ג' חוטינ של צמר לבן ורביעית/של תכלת, וחלכה כדברי בית שמאי. וחכי נמי גרסי' תחם: אמר רב פפא הלכתא ארבעה חוטינ בתוך ג' אצבעות של כנף הטלית ומשולשל ד' אצבעות". וחנה בכ"י לונדון (דף 32) שנינו: "...ג' חוטינ של צמר ורביעית [ג' אצבעות] של תכלת...". היינו סופר כ"י לונדון גמר להעתיק את השו' המסתיימת במלה "ורביעית", דילג שורה והחל להעתיק את תחילת השו' ה באה "ג' אצבעות", חש בסעותו ומחק מילים אלו ע"י הקפתם בעגול (כדרכו), וחזר להעתיק כשורה "של תכלת...". (לעצם בוסה פרוש ר"ה כאן עזין עוד להלן הערה 37). סעות דומה אירעה בפרוש לספרי במ' (=הור' עמ' 213/1); בכ"י וינה (דף 85) שנינו: "אמר קל וחומר - כלומר מאי דאמרת דלחכי כתיב כל בגד וכל עור/לעשות מעשה עזין כשק קל וחומר הוא. מה מת חומר וכו' - דכתיב בו' וכל אשר/באהל יטמא...". ובכ"י לונדון (דף 64): "...דכתיב בו' וכל אשר [לעשות מעשה עזין] באהל יטמא...". היינו סופר כ"י לונדון חזר בסעות לתחילת השו' (בכ"י וינה) שאותה גמר להעתיק זה עתה, חש בסעותו, מחק, והמשיך להעתיק כשורה. ור' גם כ"י לונדון דף 16, שם הועתק גליון פרשני (ר' לעיל הערה 8) במקומו הנכון, כפי שהוא בכ"י וינה דף 21. אך בעמ' הבא חזר סופר כ"י לונדון והעתיק את הגליון הפרשני הנ"ל שוב, במקום הגליון הבא, בהשראת מ י ק ו מ ו ה מ כ י ל ש ל ג ל י ו נ ב ע י מ ו ד כ"י וינה. ואכמ"ל בפרוט דוגמאות רבות בהן דילג סופר כ"י לונדון מאמצע שו' לאותו מקום באמצע השו' שמתחתיה, לרב בהשראת מילים דומות, חש בסעותו מחק וחזר להעתיק כשו' - ר' למשל כ"י לונדון דפים 39, 44, 48, 49, 53, 58, 59 והשווה זאת לדפים המקבילים בכ"י וינה.

ג) שני חלקיו של כ"י פרנקפורט. לעיל בתאור כ"י פרנ' עמדנו על כך כי בחלקו הראשון עד סוף פרשת שלח (=מהד' הור', עמ' 129) מצויה בו חלוקה לפיסקאות, ואף נוספו בו גליונות הפרוש בדומה לכ"י וינה. ומאידך בחלקו השני (מהד' הור', עמ' 130 ואילך) אין בו חלוקה לפיסקאות ואף לא מצויים בו גליונות הפרוש, בדומה לכ"י ששון. והנה אף מבדיקת נוסחו של כ"י פרנ' עולה בברור, כי בחלקו הראשון קרוב הוא מאד לנוסח כ"י וינה, ובחלקו השני קרוב הוא מאד לנוסח כ"י ששון. ניתן להביא לכך דוגמאות אין ספור - כולל השמטות, תיקונים ושיבושים משותפים²⁶, אך במסגרת זו נסתפק בהדגמת תופעה זו דווקא ע"י חילופים שרובם קלים למדי, במספר שורות רצופות בסמוך למקום החרף, מלפנים ומאחור²⁷ {? = שיבוש. ! = תיקון}:

<u>כתבי יד וינה ופרנ'</u>	<u>כ"י ששון</u>
אחרי לבבכם זו <u>מינות</u> דכופרים... ואומרים	אחרי לבבכם זו (?) דכופרים... ואמ'
לית... ומוצא... כדתני ליה... פ' ואלו	לית... מוצא... כדתני לה... פרק אלו
מותרין...	מותרין...
ויתן <u>עיניו</u> ... <u>שהעינים</u> הולכין... אע"ג	ויתן <u>עיבו</u> ... <u>שהענים</u> (?) הולכים... אע"ג
דלית...	דכתי' (?) דלית...
הא מה ת"ל וכו' לעשות... שלא <u>הוליד</u> בן...	הא מה (?) לעשות... שלא <u>תוליד</u> בן...
<u>דמדה</u> טובה... <u>דבמדה</u> טובה... ד' <u>דורות</u>	<u>דמדת</u> (?) טובה... <u>דבמדת</u> (?) טובה... ד'
	<u>רוחות</u> (?)

<u>כ"י וינה</u>	<u>כתבי יד ששון ופרנ'</u>
גפה של רומי (?) איני מניחך...	גפה של רומי שם ע"ז שחיו נשבעי' שם ברומי.
	ואית דמפ' גפה היינו בגדולתם של רומי ²⁸
	איני מניחך

26. ר' למשל את התיקונים המשותפים לכ"י וינה ופרנ' בחלקו הראשון להלן הערות 35, 36, 37, ואת השיבושים המשותפים לכ"י ששון ופרנ' בחלקו השני - הערות 21, 32.

27. הציטוט מפרוש ר"ה סוף פרשת ציצית = מהד' קול', עמ' 78 עמודה שמאלית מהאות א' (ואני מצטט רק חלופי נוסחאות נבחרים, ע"ש בהקשר).

28. התפר מצוי איפוא בדיה אחד לפני סוף פרשת שלח, ובמקום שחלה כ"י וינה השמטה מחמת הדומות עבר כ"י פרנ' להעתיק מטופס הקרוב לכ"י ששון (!).

סליק פיסקא וסליקא לה פ' שלח... תם (ח' ה²) סליקא לה (ה² סליק) פרשת שלח

לך...

למי הדבר מסור לאותו (!) מזהירין... למי הדבר מסור לו הן מזהירין...

דהיינו אם חסאת הוא זרק... עולה זרק... עולה זרק לו

כשם (?) אשם... ואין ידוע (!)... כדון אשם... ואין יודע...

נמציו למידין כי לפנינו שני עדי נוסח

עקביים: כ"י וינה מחד וכ"י ששון מאידך. לעו-

מתם כ"י פרנ' המאוחר (!) הוא מבוזר; בחלקו

הראשון העתיק מסופס דומה מאד לכ"י וינה,²⁹

ובחלקו השני העתיק מסופס דומה מאד לכ"י

ששון.³⁰ ורי ראיות נוספות לכך להלן.

(ד) שיבוש כ"י ששון. כ"י ששון משופע בהשמטות ובשיבושים; בנוסף לשני הקטעים הגדולים

שנשמטו רק בו בפרשות נשא ובהעלותך (ר' תאורו לעיל), רצוף נוסחו ט"ס ודילוגים.³¹

לרובם של שיבושים אלה מצטרף "בעקבותיו" גם כ"י פרנ' בחלקו השני.³² וזאת בניגוד לכ"י

וינה ו'בעקבותיו' כ"י פרנ' בחלקו הראשון.

29. ורי מ"ש לעיל בתאורם הראשוני של כ"י, אודות ההערות והפרושים שנכתבו בגלי-ונות כ"י וינה, אשר שולבו בכ"י פרנ' במהלך העתקתו הרציפה. ורי שם גם אודות הרווח שבין פיסקא לפיסקא בכ"י וינה והציון הסדיר "סליק פיסקא" בסיומן, לעומת ההעתקה הרציפה ללא רווחים הרגילה בכ"י פרנ', והקיצורים השונים ואף השיבושים בציון "סליק פיסקא" (הערות 12, 13).

30. תלותו המדויקת של כ"י פרנ' בכ"י וינה וששון עדיין מצריכה עיון נוסף ע"ס כל החומר שבספרי במ' ודברים. ברי שנעשו בו גם תיקונים עצמאיים - ר' למשל במאמרי לנ"ה, עמ' 261-2 והערה 69 שם, אמנם השאלה האם נשתמרו בו נוסחאות מקוריות שלא מצויות בכ"י וינה וששון מצריכה בדיקה נוספת!

31. עיון קל בשיבושים המרובים עליהם הצביע קול' כמעט בכל עמוד ועמוד של מהדורתו יכול להדגים זאת. ר' דרך משל בשמות השיבושים שנפלו בקטע הקצר שציטטנו לעיל בסמוך למקום התפר, או להלן ח"ב 33§ הערות 21, 30; 43.3§ הערה 28.

32. ר' דרך משל בקטע הגדול שנשמט בשניהם בפרוש ר"ה לספרי דברים פס' כ"א-כ"ז (=קול', עמ' 12-14), ואיני רואה טעם למנות כרוכל דוגמאות לכך, המצויות כאמור כמעט בכל עמוד ועמוד! אסתפק כאן בציון לדוגמה אחת מעוררת עניין; רי"ן אפשטיין במלה"ת, עמ' 600 הביא ראיה לדבריו שפס' קל"א בספרי במ' "לקוהו כנראה מדברי ר"ע" מהעובדה, כי "בספרי זוטא אין כל

(ה) תיקון כ"י וינה ע"פ הדפוס. לעיל הצבענו על החלוקה לפיסקאות בכ"י וינה. כבר גולדנצל העיר כי חלוקה זו תואמת לחלוקת הפסקאות בדפוס ובציה של הספרי. ואמנם בדיקת העלתה שכן הוא ללא יוצא מן הכלל - כולל מספר לא מבוסס של מקרים שמיקום סיום הפסקא, או עצם מציאותה בדפוס, עומדים בניגוד לכל שאר העדים: ראבל!³³ גם הביטוי 'עצמו' 'סליק' 'פסקא' - הרגיל בכ"י וינה, מצוי רק בד"ו, בניגוד לשאר העדים הגורסים 'סליק' 'פסקא', או קיצורים ממנו.³⁴ ומובן שתופעה זו כצווחת ואומרת דורשני.

ואכן מבדיקת נוסחם של דבורי המתחיל בפרוש ר"ה מצינו הרבה חלופים שבהם תואמת גירסת ד"ה בכ"י וינה לגירסת דפוס ובציה של הספרי, בניגוד לגירסת כ"י ששון התואמת לגירסת ערי נוסח אחרים של הספרי.³⁵ ובכמה ממקרים אלו גירסת הדפוס - המצויה כאמור בכ"י וינה, היא יחידאית, וברי שאינה אלא שיבוש או תיקון!³⁶ יתר על כן בכמה מקרים תואם

(המשך הערה 32)

מדרש לפרשה זו". והנה בפרוש ר"ה לפיסקא זו (ביחס למחדורת הור', עמ' 171/13) שנינו בכ"י וינה: "שמט עליו את השפוד - כלומר שמט את השפוד ונטלו ויצא אחריו וברח. והכי תני בספרי זוטא בא ליו שרו של פער בלילה ונטל את השפוד ויצא אחריו וברח והלך לו..." (וכן ציטט את הס"ז ת בעקבות ר"ה). אך בכ"י ששון ופרנ' נשמט המשפט המודגש ברוח מחמת הדומות (ר' מהד' קול', עמ' 120), לכן נעלם קטע זה של הס"ז מעיניו של תור' ובעקבותיו רי"ן אפשטיין! (ור' מ"ש ר"ש ליברמן, 'ספרי זוטא', עמ' 10 הערה 36. אודות קטעי ס"ז שלא צוטטו ע"י הילקוט, מחמת דמיונם לדרשות הספרי. ובמקום אחר נביא דוגמאות נוספות לכך).

33. פיסקאות מ"ח, נ', קכ"א, קכ"ח, קכ"ט, קל"ד, קל"ה, קל"ו, קל"ז, ק"ס, קט"א.

34. ור' ע"כ להלן ח"ב § 2.1.

35. ר' למשל עמ' 138/18 ה¹ ופטר = ד.ל. ה³² ת או פטר = ר.ב. 176/2 ה¹ ו לא לנקבות = ד.ט² ל. ה³² א ב ל לא לנקבות = ר א ב ח ט¹ ל. ור' דוגמה נוספת להלן ח"ב § 31.2 הערה 5 (דק - דך) ובהערות הבאות.

36. ר' למשל שתי דוגמאות מהקטע הקצר (!) שציטטנו לעיל מיד לאחר מקום התפר: עמ' 130/3 ה¹ למי הדבר מסור לאותו מזהירין, בדומה לנוסח ד: ... לאותו שמז-הירם. ה³² ... לו הן מזהירין, כגירסת שני עדים נוספים מ"ארץ יון" ר' מיוחס והלקח טוב! (ר' ע"כ עוד להלן ח"ג § 9.1). עמ' 130/4 ה¹ ואין ידוע = ד. ה³² ואין ידוע = ר א ב ח ט. (ובהמשך השו' גס ד "אין ידוע", ומוכח שבירשא שיבש, ע"ש!). 125/3 ה²¹ שומע אני כסות לילה כמשמע = ד. ה³ שומעני אף כסות לילה כמשמע = ר א ב ח ט ל ק. ור' דוגמאות נוספות להלן ח"ב § 33.17, הערות 21, 26.

- 67 -

פרוש ר"ת את ד"ה בכ"י ששון, וסותר - או שאינו מתאים, לד"ה בכ"י וינה! ³⁷ (ושוב בכל המקרים הנ"ל הולך כ"י פרנ' בחלקו הראשון אחר כ"י וינה, ובחלקו השני אחר כ"י ששון). המסקנה ברורה: הפיסקאות בכ"י וינה נעשו על פי הפיסקאות כד"ו. וחשוב יותר לענייננו; מספר לא מבוטל של ד"ה בכ"י וינה, "תוקנו" ע"פ גוססאות ד"ו של הספרי!!

סוף דבר; מחמת שיבושיו המרובים יחסית של כ"י ששון, חייב המהדיר להעזר רבות

בנוסח כ"י וינה, אך זאת תוך ערנות מרובה לתיקוניו של כ"י וינה עפ"י הדפוס ועפ"י

העניין ³⁸, תוך שימת לב לנוסחאות כ"י פרנ' (??³⁹) והסתייעות בעדים העקיפים המצטטים

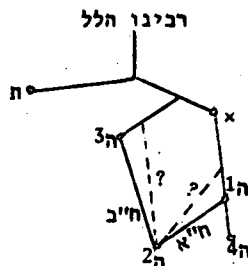
את פרוש ר"ה - ובראשם ת ⁴⁰. (ועדיין לעיתים קשה להכריע מה היה נוסחו המקורי של ר"ה...⁴¹).

37. כגון עמ' 124/10 ה'21 ג' חוטין דברי בית שמאי, בית הלל ואומרים ג' חוטין של צמר לכן ורביעית של תכלת = ד (דברי כס"ה!) "ב"ה אומ' { וכן ח. ה' ³ שלשה חוטין דברי בית הלל, בית שמאי אומרים שלשה חוטין של צמר לכן ורביעית של תכלת = ראבטל ק. אך פרוש ר"ה בהמשך (לפי כל העדים): "ותלכה כדברי בית שמאי, והכי נמי (!) גרסי' התם (מנחות מ"א א') אמר רב פפא: הלכתא ארבע חוטין בתוך ג' אצבעות...". עומד בסתירה לגירסת ה'21 179/4 ה'1 בת ה'1 מנין דהרש (!) = ד ועוד. ה'32 ה'1 מנין דירוש = ר.א. אך בהמשך הק"ו שם, ככל העדים הנ"ל: ב'ן שיפה, בניגוד לנוסחת ה'1 הנ"ל. ע"ש. 151/2 ה'1 לח'ד' התלמידים = ד מ (וכן פ'2 ע"פ ד - ר' להלן 20§ הערה 27). ה'32 לח'זק' התלמידים = ראבטל ס' ובררשי. אך פרוש ר"ה: "שיהו חוזרין בתלמוד תדיר", אינו הולס את גירסת ה'1 ור' עוד להלן ח"ג § 9.3.

38. ר' למשל לעיל הערה 14 גירסת ה'1 "ב'ה ד"א", במקום בסגייא = בסגייא, ע"ש. ור' גם להלן ח"ג § 5.5 הערה 20.

39. ר' לעיל, הערה 30.

40. לענ"ד נראה איפוא אילן היוחסין של פרוש ר"ה כך:

{א=עותק מוגה ע"פ ד"ו ומפורש בגליונות}. ויש לאושש זאת ע"פ עיון יסודי יותר גם בפרוש למפרי דברים.

41. ר' למשל להלן ח"ה שו' 44-7 והערה 7 שם וכן ח"ג § 9.3.

13.3 לאחר שחזור בוסחור המקורי של פרוש ר"ה המצריך לעיתים עיון מדוקדק בפני עצמו, יש לנקוט זהירות יתרה גם בשחזור בוסחור הסיפרי שעמד לפניו. בראשונה יש להבחין בין קטעי ספרי המצוטטים כלשונם בד"ה (לימא), לבין פרפרזות המשולכות בלשון הפרוש. אך דא עקא בכחבי יד ששון ופרנ' לרב לא צוייבו גבולות ד"ה כלל⁴². ובכ"י וינה - בו סומנו מילות ד"ה - יש לחשוד, שמא אין הוא משקף מסורת קדומה שהיתה לפניו, אלא כך קבע המופר (או אביו), שכבר עמדו לעיל על עיבודיו בבוסחור ד"ה! בין כך ובין כך לעיתים לא דק, ויש לשקול בזהירות כל מקרה ומקרה לגופו⁴³.

כן יש להבחין בין ציסוסי של ר"ה לבין הגהותיו. פעמים רבות העיד ר"ה במפורש על הגהותיו בלשונם "הכי גרסינן", או "הכי תנינן", לעיתים בצד הציון שכן הוא בבבלי, בירושלמי וכיו"ב⁴⁴. רק במקרים נדירים טרח ר"ה לציין את הנוסחה ה"מוטעית" שאותה הגיה⁴⁵. ולעיתים מצינו בו נוסחאות יחידאיות החשודות בהגהה למרות שלא העיד על כך במפורש, אמנם אפשר שכן כבר היה בעותק הספרי שלפניו. וברי עכ"פ, שאין

42. ור' מ"ש לעיל הערה 14.

43. רח"ש הור' היה מודע להבחנה זו ר' מ"ש במבואו עמ' XV. ופעמים אף נזהר בכך (ר' למשל פרושו לעמ' 16/12: "ור"ה נראה(!) דגרס". 186/8: "ואין להכריע אם גרס כן או הוא מן הפרוש"), אך לעיתים קרובות לא הקפיד וציין לנוסחאות ר"ה שבאמת אינן אלא לשונות פרוש (ר' למשל עמ' 16/13, 179/10, 12, 14, 179/5) ואף ייסד על לשונות פרוש אלה את פניס מהדורות! (ר' עמ' 107/15-17 {והסעת את רי"ן אפשטיין, מלח"ת, עמ' 1585}, 138/5 - ולא ציין לכך). יתרה מזו לעיתים ציטט ר"ה בפרושו את המקבילה בבבלי בתוספת איזכור מפורש: "ה"ג התם בפרק...". אך הור' לא חש בזאת, וציין ל"נוסחאות" אלה בחה"נ לספרי (ר' למשל עמ' 172/8) ואף ייסד עליהן את פרושו לספרי (ר' למשל עמ' 13/1), או את פניס מהדורות (ר' למשל עמ' 179/10)!!

44. רח"ש הור' היה מודע גם להבחנה זו (ר' למשל פרושו לעמ' 16/11), אך למרות זאת לפעמים התעלם ממנה וציין לנוסח ר"ה - ללא תוספת הערה שר"ה עצמו הגיה, בחה"נ (ר' למשל עמ' 11/15, 210/14), ואף בפניס מהדורות. ר' למשל עמ' 13/12, בגוף קבע: ד"א - רק ע"פ ר"ה - ר' בחה"נ, למרות שר"ה כתב: "הכי תנינן דבר אחר... והכי תנינן לה בתוספת אדוסה ד"א...". וכן עמ' 15/6 את הגוף "שלושה חדשים כדי הכרת העובר" קבע ע"פ ר"ה רבה ובבלי סוטה(!) - עיין בחה"נ, למרות דברי ר"ה: ה"כ תנינן... ג' חדשים כדי הכרת העובר... והכי גרסי' בוסוטה בפ' היה נוטל ג' חדשים כדי הכרת העובר"!

45. כגון בפרושו לספרי עמ' 64/8: "הכי תנינן מן המודיעית ולחופ, ולא מן המודיעית ולפניס כדכתיב בספריים". (וזאת בניגוד לפרוש צ - עיין עליו להלן 158).

לייסד את גוף מהד' הספרי על נוסחאותיו היחידאיות של ר"ה ⁴⁶.

לפני ר"ה היו כמה כ"י ש"ל ה ס פ ר י, כך עולה במפורש מעדות במספר מקומות בהם מביא שתי גירסאות זו בצד זו ⁴⁷. ס"ה נשתמרו בו לא מעט נוסחאות חשובות המסייעות לעיתים, כמעט לכך, לנוסחאות המקוריות שנשתמרו בכ"י רומי ⁴⁸, או בכ"י אחרים ⁴⁹.

מסורת הנוסח המשתקפת מנוסחאותיו של ר"ה לא נתררה לי כל צרכה. כללית נדמה שהיא קרובה לעדי הנוסח האטלקיים ⁵⁰, אך מצויים בו גם מספר תיקונים שכמותם מצינו בעדי הנוסח האשכנזיים ⁵¹ בניגוד למצופה לא מצאתי לע"ע קשרים הדוקים בין נוסחת ר"ה "מארץ יון" לנוסחת ר' טוביה בר' אליעזר ב'לקח טוב', שאף הוא כנראה "מארץ יון". רק במקרים ספורים הצלחתי להעמיד מסורת נוסח ביזנטינית המשותפת לשניהם (ולר' מיוחס) ⁵². וכל הנושא מצריך עיון מחודש על יסוד ניתוח מדויק של מספר גדול יותר של דוגמאות!

⁴⁶. שלא כהור' שהרכה לעשוה כן (ר' למשל בנוסף לדוגמאות שצינתי לעיל: עמ' 9/19, 42/1,5, 58/2,3,12,13, 72/13, 108/3, 115/1, 116/8 ועוד ועוד) ולעיתים עשה זאת ב"שתיקה" ולא ציין זאת במפורש (ר' למשל עמ' 138/5, 141/2-3).

⁴⁷. ר' למשל פרושו לספרי במ' עמ' 70/4 (=קול'; עמ' 38): מ ר ד ד היינו מרקיע... ו א י ת ד ת נ י מ ג ב כ {ר א ד ט ל מ מגב. ב מ ר ד ד ו מ ג ב י ב - ואין להוציא מכלל אפשרות שנוסחת ר"ה היא המקורית! ואכמ"ל בזו}, או פרושו לעמ' 181/1 (קול' 127): חוץ מבין ישראל (= ר א ל) ... ואית ספרי דכתיב בהו חוץ מכאן (= ב ד ט). עמ' 222/3 (קול' 160): לשון בוטרקון אף את הארץ (אינו מצוי בשום נוסח לפנינו), ואית ספרים דכתיב בהו יחון אף על הארץ (= ח, ובדומה לכך ד ט ל יחון אף בארץ. לעומת ר א מ יחניף אף על הארץ). ור' עוד פרושו לדברים קול', עמ' 102, 119 ועוד.

⁴⁸. ר' למשל להלן ח"כ 14.5, 16.1, 35.2, 39.2, 40.3.

⁴⁹. ר' למשל לעיל § 35 הערה 22 וכן במאמרי לב"ה עמ' 252-3, 258-9 (ואודות חשיבותו בשחזור נוסחאות הס"ז עיין שם, עמ' 261-2, וכן לעיל הערה 32, ובמקום אחר נאריך בכך).

⁵⁰. ומצינו אף שיבושים המשותפים לכ"י ר ור"ה - ר' להלן ח"ה שו' 31-33 הערה 17 (בית מאה 2 במקום בית סאה 2), ועיין גם עמ' 187/12 ד"ה 3 וכן ח"ה ק"ה ב ע ו ל מ ו בתורה. אך ה' בעומלו כגירסת א ד ט, ובדומה לכך ב ל מ ת א"ה ב"א בכתיב חסר: בעמלו (ה' שובש בעומלי), אך צ"ע נוסף.

⁵¹. ר' למשל 108 הערה 16 ("וכבר מלאו ימי בזירותו" = ד, במקום "ועדין לא מלאו ימי בזירותו" בשאר, ע"ש), ולהלן ח"ה שו' 28 ד"ה 'חמשת רבעים קמח' (תוספת "ועוד", ע"ש), והשווה גם ח"ב 33.18 - אמנם אין להוציא מכלל אפשרות שכמה מהתיקונים המשו-תפים נעשו בצורה עצמאית ע"י העדים השונים. ואפשר, ואולי אף סביר, שנוסח ביזנץ שאב מאטליה ומאשכנז גם יחד. ר' ע"כ עוד להלן § 20.2, וח"ג § 9.5 הערה 40.

⁵². עיין להלן ח"ג § 9.

14. הפרוש בכ"י מנטובה (ת)

- 14.1 בכ"י מנטובה 36 מצוי פרוש לספרי במ' ודברים¹, שנעלם עד העת האחרונה מעיני חוקרי הספרות התורנית. הוא נכתב בכתובת יד אטלקית מהמאה השש-עשרה לערך² על 210 עמודים³. כה"י מ ש ו ב ש מ א ד. במספר מקומות אף קשה לקוראו⁴. בתחילת הפרוש נכתב ביד הסופר: "פירוש ספרי לרבינו הלל זלה"ה", אך כרי שיחוס זה מוטעה - ר' להלן. הפרוש מתחיל בתחילת ספרי במ', ומסתיים בספרי דברים סוף פרשת כי תצא (=פיס' רצ"ו)⁵, אך מצוי בו גם פרוש לפרשת כי תבוא (=פיס' רצ"ז-ש"ג) שנכתב, משום מה, בניגוד לסדר הפרשות בתורה, ל פ נ י פרשת כי תצא!⁶
- הפרוש לוקה במספר חסרונות, שכנראה יש לתלותם בסופר (או בכה"י שממנו העתיק), ולא בפרשן⁷. הפרוש בכה"י מחולק לענינות⁸ ולפרשות השבוע. בנוסף לחלוקות סדירות אלה,

1. ר' תאורו ע"י מרקו מורטובה בקטלוג כה"י העבריים במנטובה.

2. כן היא הערכת ידיד'מ' גלצר, שאף הפנה את תשומת לבי לחתימת שני צנזורים בדף האחרון של כה"י, שהקדומה שבהם היא של Luigi de Bologna משנת 1600. (אין להוציא מכלל אפשרות שסופר כ"י מנטובה 36 העתיק גם את פרוש המכילתא המצוי בכ"י מנטובה 56).

3. כה"י עצמו אין מספרי עמודים, והעימוד לו אזקק להלן נקבע על ידי.

4. כך עכ"פ בתצלום כה"י שבמכון. וראוי כ"י זה לצילום מחודש באיכות טובה יותר.

5. "כי יד על כס יק(!) וגו' - וכיון דכת' הכי תמחה את זכר עמלק דמן השמים יסייעו לך וכו'. חסל פרשת תצא. חסל ספרי."

6. עמ' 160-166 בכה"י.

7. הפרוש לספרי במ' מסתיים באמצע פיס' ק"ס (=הור', עמ' 219/14) במילים: "עדים מנין - דפסולין שובאין וקרובים וכו'. תם ונשלם. חסל". (וכל זאת באותיות רגילות, ולא: "חסל פרשת מסע" באותיות גדולות, כמנהגו בסיום כל שאר הפרשות). גם הפרוש בראש פיס' רס"ב בספרי דברים חסר, ושם השאיר הסופר רווח של כחמש-עשרה שורות (עמ' 188 בכה"י). כן חסר פירוש לספרי דברים פיסקאות ט"ו-קי"ז (ואין ציון בכה"י (עמ' 131) המעיד על החסרון).

8. לרב נכתבה כותרת באות גדולה בתחילת העניין ובסופו. כגון: "פר' נסכים... ס' פ' נסכים", או: "סוטה... פיסוק פרשת סוטה", וכיו"ב.

מצויים בו גם שרידים בודדים של חלוקה לפיסקאות⁹. בד"כ ציין הסופר להחילת ד"ה חדש בסימן I. בסוף מילות ד"ה רשם נקודה, אך פעמים רבות חסרים שני הסימונים, או ששולבו שלא במקומם.

14.2 פירוש זה מיוסד ברו בו על פרושו של ר"ה. הפרשן מרבה לציין במפורש: וק"ק לרב הלל, ופריק רב הלל, ופרש רב הלל וכיו"ב, כמעט בכל דף¹⁰. יתרה מזו, גם כשלא מציין במפורש לר"ה מהווים חלקים ניכרים למדי מפרושו, ציטוטים מדויקים, או פרפרזה של דברי ר"ה! ולעיתים שר"ה לא פירש קטע או מילה, ציטט מפרשנו את ד"ה וציין: "לא פורש", או כיו"ב¹¹. ובפרושו לספרי במ' עמ' 159/8 אף מעיד: "למשמרת משתמרת וכו' - אעתיק כי לא היה בידי ספר הגמרא ללמוד בו" (I) ומעתיק את פרוש ר"ה¹². ונדמה כי פעמים רבות אף העתיק את מילות ד"ה מפרוש ר"ה, ולא מעותק הספרי שעמד לפניו! ויש לנסות לבדוק ע"פ השוואה מדוקדקת לפרוש ר"ה, באילו מקרים מצינו בו עדות עקיפה לנוסח הספרי שעמד לפניו, ובאילו מקרים מצינו בו עדות עקיפה לנוסח פרושו של ר"ה שעמד לפניו. מבדיקה זו - שלא תמיד ניתן להכריע בעקבותיה בוודאות את מי ציטט - עולה, כי מצינו בו מספר לא מבוטל של נוסחאות ספרי¹³ ואף פרושי ספרי עצמאיים¹⁴, אך במיוחד

9. כגון בסוף פיס' א': "סליק פירקא. פרק א' איש או אשה..."
באמצע (!) פיס' ט"ו: "פרק ט' שמגלגלין עליה את הישן.", סוף פיס' קי"ט: "פיסוק", ועוד.

10. עובדה זו הטעתה את מרקו מורטובה (לעיל הערה 1) - שלפניו לא עמד כ"י של פרוש ר"ה - שחשב כי הפרוש נכתב ע"י תלמיד ר"ה, שקיבל ממנו הדרכה בעל פה.

11. ר' למשל עמ' 32, 114, 119, 136, ועוד.

12. ור' גם בפרושו לספרי עמ' 190/8 ואילך, לאחר שדן - ע"פ פרוש ר"ה - בגמרא במנחות מ"א א' מוסיף: "ולא היה בידי ספר לעיין פרק התכלת וצ"ע".

13. וכנראה שעמד לפניו יותר מעותק אחד של הספרי. ר' למשל פרושו לספרי במ' עמ' 62/10: "בכל הספרים לפי שהוא אומר וכו', ולשון קושיא הוא", או פרושו לספרי דברים עמ' 228/12 (עמ' 154 בכה"י): "ע"פ כתבן - ... ופרש"י בנימוקי חומש ולא על פי כתבן... וק"ק על מנהג שלנו שעדים מעידי לפני ב"ד ע"פ איגרו-תיחן וכתבן... ולפי הספרים דגריס אף על פי כתבן ביחא" (ע"ש, ובחח"נ במהר" פינ'). ופעמים הרבה הגיה את הספרי (ה"ג, הכי תנינן, וכיו"ב).

ניתן להעזר בו בשחזור פרוש ר"ה; עותק פרוש ר"ה שעמד לפניו היה של יו ת ר
מכה"י הישירים של ר"ה שהגיעו לידנו, כמוכח מציטוטי מדברי ר"ה (וק"ק לרב הלל וכיו"ב)
גם בקטעים גדולים שנשמטו בכל כה"י הנ"ל במהלך הפרוש, ובסופו - מאמצע פרשת כי תצא
ומפרשת כי תבוא כולה¹⁵. גם נוסח פרוש ר"ה בעותק שעמד לפניו, היה מעולה
יו ת ר מנוסח כה"י הישירים של ר"ה - שהם כאמור או משובשים מאד או מתוקנים מאד
(ר' לעיל 13.2§). פעמים הרבה ניתן להכריע בעזרתו בין חה"נ שנותרו בכ"י אלה, או שניתן
לתקן על פיו שיבושים משותפים שנפלו בכולם. לעיתים ניתן איפוא לשחזר בעזרת פרוש ת
את נוסח הספרי שעמד לפני ר"ה! (וכן את נוסח הספרי וזו סא שציטט
ר"ה¹⁶ - המסייע אף לשחזורם של קטעים חדשים, שלא נודעו עד כה, ממדרש זה!¹⁷).

14. בפרושו מרבה הוא להסתייע בתלמוד הירושלמי - אגב תמיד בסרמין "ירושלמי", בניגוד
לר"ה הנוקט בלשון "גמרא דבני מערבא" (ור' מ"ש על סרמין זה מו"ר פרופ' ש'
אברמסון "רב נסים גאון", עמ' 212 ואילך, ור"ה מצטט את ר' ניסים גאון (!) ר' שם
עמ' 191, ועוד. קול' מבוא פ"ד). (ואפשר שעמדו לפניו כמה עותקים של הירושלמי,
או מסכתות ממנו - ר' למשל מ"ש בפרושו לספרי דברים פ"ט רפ"ב אודות יר'
פאה פ"ד ה"ג י"ט א' (עמ' 199 בכה"י): ירושלמי כלו מחופה בקש נשמעינה {...}.
שכחה מסומא לכך הכי גרסי' הקוצר כלילה וכו' וכן הסומא אין לו שכחה. וכו' ו
הספריים גרסי' יש לו ש כ ח ה"). מדי פעם מרחיב בברורים לשו-
ניים כשהוא געזר בערוך. ואינו בוש מלהשאיר קושיות שמעלה בצ"ע, ור' עוד מ"ש
להלן אודות ברוריו ההלכתיים.

15. ר' לעיל 13§, הערות 20, 21.

16. ככל הנראה לא עמד בפני הפרשן עותק עצמאי של הס"ז. עשרות פעמים מביא
בשם הס"ז בדיוק את אותם קטעים שציטט ר"ה בשם הס"ז. ולעיתים נשמט הציטוט
מס"ז בכמה כ"י של ר"ה ונותר בכ"י ת ובכ"י אחד של ר"ה (ר' למשל לעיל 13§ הערה 32),
או שנותר רק בכ"י ת (ר' למשל בפרושו לספרי עמ' 212/19 שם מצטט קטע בשם הס"ז
{=מהד' הורוביץ עמ' 329/14}. הקטע עצמו מצוי גם בפרוש ר"ה כ"י ה¹ נשמט
מחמת הדומות), אך חסרה בהם ההפניה לספרי זוטא).

17. לדוגמה אחת ציינתי במאמרי לב"ה, עמ' 261-3 ע"ש. וראה עוד פרוש ר"ה לספרי עמ'
210/14: "הכי תנינן (!) לה ליתן (!) להם רוח רביעית שיברחו - כלו' להכי הקיפוח
למידין משלש רוחותיה ולא מארבע רוחותיה, כי היכי דליתן להם רוח רביעית שיברחו".
(הציטוט ע"פ ה¹ נשמט "כלו'... שיברחו" מחמת הדומות). ובפרושת שם שנינו:
"להם רוח רביעית כדי שיברחו ולכן לא הקיפום אלא מג' רוחות וכן תני'
בספרי וזו סא". ואמנם במה"ג לבמ' שם מהד' רבינוביץ, עמ' חקל"ח, שנינו:
"ויצבאו על מדין - מה ח"ל כאשר צוה ה' את משה, מלמד שלא הקיפו על העיר אלא משלש
רוחות בלבד, והנחתו רוח רביעית פנויה בלא הקפה, כדי שיהיה מקום לברוח לברוח
ולמי שרוצה להמלט על נפשו". (ועל פיו במה"ב). מעדות נמצינו למידין איפוא,
שיוסוד דרשת מה"ג הוא הספרי וזו סא! (והור', שנתון
זה לא היה בידו, לא שילב קטע זה במהדורתו!).
ודוק בספרי שם שנינו דרשה אחרת: "ויצבאו על מדין - היקיפוח משלוש רוחותיה
(כך ראב"ח סל פ. לעומת דמא רב עה רוחותיה). ר' נתן א' תן (כך רב צ
ורמב"ן. לעומת אדחל מנתן. טפ נתנו) להם רוח רביע' שיברחו". (מילת הציווי

14.3 ייחודו של פרוש זה ביכר בהרחבותיו של הפרשן בברוריו הליכה, הנוהגים בזמן הזה. פעמים הרבה גולש הוא, עקב דרשות הספרי, לדיונים הלכתיים ארוכים, ואף לשורת פיסקי הלכה בנושאים שונים, כגון; חלה, ציצית, כלאים, ברכת המזון, כתיבת ספר תורה, ועוד ועוד. מידי פעם מוזכרים כפרושו "האשכנזים" ו"הצרפתיים" בגוף שלישי¹⁸. אמנם לעזיו הוצרפתיים¹⁹ מורים שהיה, כנראה, מחממי צרפת²⁰

כפרושו מרכה הוא לצטט מדבריהם של רש"י, וחכם נוסף הנקרא

(המשך הערה 17)

"תן" מורה שיסוד דברי ר' נתן בדרשת תפסוק בדברים כ' י"ב: "וצר רת עליה". ואמנם דברי ר' נתן מצויים במ"ל לפסוק שם, והועברו משם לכאן (וסימנך השני בת שנוצרה בדרשת ספרי במ"ל דברי ח"ק לדברי ר' נתן - שניות עליה ביסוד להתגבר בעזרת תיקונו הנ"ל "ארכעה"). וברוב עדי הנוסח בספרי נסו להתאים את דברי ר' נתן למקומם החדש ותיקנו: נתן/נתנו, במקום "תן". כגירסת רב צורמב"ן (שהיתה כנראה גם לפני ר"ה קודם שהגיעה: "הכי תנינו לה ליתן"). והשווה ניתוחו זה למ"ש הור"י כפרושו שם, וכן רא"א פינ' במאמרו "Maimonides and Tan-naïtic midrashim", J.Q.R. XXV, pp. 496-7.

18. ר' למשל עמ' 146 "ומנהג האשכנזי" {צ"ל: האשכנזי} דלא בעי עיבוד לפי שאין מעבדין כלל קלף שלהם של עגל וקרו. לתיקון לשמו כמו עיבוד, או עמ' 112 שם מתנגד לכתיבת האות זי"ן "כמו שעושי" האשכנזי. עמ' 87 "פ' כאותן הצרפתיים שאומרים פטום הקטורת בערכית אע"ג דלא אמרוהו שחרית", עמ' 169 "לכך פ' הצרפתי", עמ' 177 "וכן פ' בכל הבגדים הניתנין לאומן לתפור... במקום שאין מצוי בקנכוס צריך לכדוק באינגולסירה ואשכנזי". אמנם כצרפת יש קצת היתר (השווה פרוש ר"ש משנץ למשנת כלאים פ"ט מ"ז, ועוד). ונראה שחלק מחמובאות הנ"ל אינן לשון הפרשן, אלא ציטוטות ממקורו - רות שהיו לפניו, ולכן לא ניתן ללמוד מהם על מקום הפרשן.

19. כך קובע בפסקנות דר' משה קטן אתו נועצתי בעניין (ובאדיבותו אף פתר כמה וכמה לעזים, שלחלקם אציון להלן). ר' למשל במשפט (!) בעמ' 92 בכה"י שם דן הפרשן בדברי הספרי בעמ' 200/9 "לעשות הבטאה כשבועה" וכתב: "מכאן כ"ן (?) פ' אם אמר בלשון לעז י"י פרו מ"יט אדיו או je promet à dieu = אני מבטיח לה" לעשות כך אע"ג שלא אמר לה בלשון קונם ושאר כינויים האמורים ולא בלשון שבועה, אם לא קיימו עובר בכל יחל". עמ' 209 "שלא יגדוש קומפלייר (קומבלייר?) בלעז" (compleer, combleer), כלשון רש"י כפרושו לכ"כ פ"ח ב' "יגדוש - קובבלייר". ור' בלונדהיים Les Gloses Françaises, עמ' 30. "לעזים מביא-הפרשן לעזים בשם רש"י-כגון; עמ' 207 "הסוליים שאין לו עקב - פרש"י שולש בלעז" (המעתיק האטלקי (!) שיבש וצ"ל: שולא - ר' בלונדהיים שם, עמ' 132). עמ' 192 "בגמ' חרוא דאושפכי ופרש"י יד י-מגטו בלעז" (מילת הלעז עצמה נמחקה ונרשמה כגליון, כנראה ב"א. ור' גיטין י"ט א' ובלונדהיים שם, עמ' 1). ואכמ"ל בציון כל לעזיו והעזות פתרונם, שכמה מהם שובשו כנראה ע"י המעתיק (כגון עמ' 89 "יצא אורז - פאצוש" panis=?? ר' בלונדהיים שם, עמ' 106). נציין רק כי אין לחוש לפעמים הרבות שמציון ללעזים "בלשון יוון", שאת כולם (!) העתיק כלשונם מפרוש ר"ה!

20. לאור זאת נראה כי בכתבו (בעמ' 77) "ומוריננו (!) הר' יחיאל" כיוון לר' יחיאל מפריז, ור' עוד להלן.

ר"ץ²¹. ואכמ"ל בפרוט כל החכמים המוזכרים על ידו וזיהויים²². נסתפק באיזכור שני פרטים ביוגרפיים כביכול, שיוכלו אולי לעזור בזיהויו; בדיונו הנרחב בהלכות ציצית, (אגב פרשת ציצית שבספרי במ'), דן בין השאר בשאלת עשיית ציצית ע"י נשים, ומציין (עמ' 51 ככה"י): "וזה ג'²³ אשת רבנן קרובת י", וביחס לדיני קשירת ציצית כותב בין השאר (שם עמ' 53): "ומורי' זקני הרי' גרשום נהג לעשות ז' הקפות בכל חוליא וחוליא".

והנה בפרוט חוספות על והזורה המצוי בכ"י בריטיש מוזיאום 2853 (דף 110) נכתב:

21. כגון עמ' 2x39, 131, 140, 146, 151, 162x2, 167, 172, 191, 192, 198, 210 (ככה"ל) ועוד. וכרי לענ"ד שפתרון ראשי התיבות ר"ץ = ר' יצחק. כך עולה למשל מארבעת הפעמים שמציין בעמ' 200, 201 לפרושי מסכת פאה של: ר"ץ מסימפ', ר"ץ מסימו, ר"ץ מסיפו', והוא אכן לפנינו בפרושי ר' יצחק בן מלכי צדק מסימפ' - פונוס למשנה שם. ובעמ' 162 כותב"דו שאילה נשאלה לר"ץ כחלין {?בחלון?} היאך כהן מצי לכרך ברכת המזון, תא לא נטלו חלק בארץ. והשיב ה' אל חנן בנו ז"ל נטלו חלק בערי מגרש". ומכאן שפתרון ר"ץ שם (רק שם??) הוא ר' יצחק בר' שמואל הזקן מדנפיר {לעצם העניין ומקבילותיו בספרות הראשונים - ר' ר"ש ליברמן תוסכפ"ש לכיכורים, עמ' 6-825, ע"ש}. והעמידני מו"ר פרופ' י' זוסמן שחכם בשם ר"ץ מוזכר גם במקומות הבאים: מבוא הראב"ה, עמ' 264 (ור' שם נסיונותיו השונים לפתור את ראשי התיבות, ביניהם הציע גם ר' יצחק ע"פ הקיצור יעב"ץ = ר' יעקב בר' יצחק, ע"ש); ילקוט צרפתי-פרובנסאלי של בעלי התוספות לתורה מיכאל', כרך ד (תשל"ו), עמ' ס"ב; תוספות ישנים וחי' הראב"ד על קידושין H.U.C.A. כרך 37, עמ' פ"ה (ור' שם עמ' ס"ו). ואולי גם תוספות ליומא כ' א' ד"ה אהיבא (ריץ הבחור). ויתכן שיש לשקול בזהירות את האפשרות שחכם זה פירש את הספרי (- השווה למובאה בראב"ה שם: והר"ץ פירש בענין אחר" שענינה פרוש קטע מהספרא), אמנם לע"ע לא מצאתי לכך ראיה של ממש. וזהויו של חכם זה ושרטוט תולדותיו דורשים עיון כפני עצמו.

22. רבים מהם ניתן לזהות בברור ע"פ שמם המלא או ע"פ מקבילות כגון (בנוסף לנ"ל); ר' אליהו מפר"ש (עמ' 53), ר' אפרים (עמ' 45 - והוא ר' אפרים בר' יצחק מרגנשבורג כמוכח מהמקבילה באו"ז ח"א דף ל"ו ד' ואילך), רב גיבור (כגון עמ' 162, 175, 176, 177, 178 ועוד-והוא ר"ש משנץ. ולעיתים מכנהו: ר"ש, כגון בעמ' 177), ר' יואל (עמ' 169-והוא ר' יואל בר' יצחק מבו נא אבי הראב"ה, כמשתמע מהמקבילה באו"ז ב"ב ח"ג ס"ז א'), ריב"כ (עמ' 53-והוא ר' יוסף בר' ברוך המכונה גם ר' יוסף קלצון, כמוכח מהמקבילה בתוספות ליומא ד' ב' ד"ה 'אמר' בשם ר"י קלנו - {עין מ"ש ע"כ מו"ר פרופ' אורבך בעלי התוספות מהדו"ח, עמ' 319 הערה 4}. ובעמ' 126 מציין הפרשן "ורב יוסף קלצון ורב גיבור בחלקו בדבר", והכוונה, ככל הנראה, לר' יוסף קלצון, ר' יעקב מפרובנס (עמ' 154), אלפסי (עמ' 197 = ריף ב"מ ס"ח א'), ר"ש מאימפ' (עמ' 175, 177 - כנראה ציטוט מפרש ר' שמואל מאפר"א לספרא, ע"ש {והשווה 'בעלי התוספות', עמ' 418}, רשב"ם (עמ' 168, 209 ועוד. ולעיתים מכונה רש"ם כגון עמ' 169, 198 ששם מצוטט פרושו לבי"ב), רבינו תם (עמ' 113, 177 ועוד ועוד).

ולעיתים שיבש המעתיק שמות חכמים כגון עמ' 51: "...כך ק"ק לה"ר מאור ופר"צ ב"א..." וניתן לתקנו ע"פ המקבילות במושב זקנים, עמ' ת"ס וכ"י ב.מ. 2853 עמ' 110: "ק"ק לרבינו יעקב מאור לינוס... והשיב

"...ולכך פסק מורי זקני הר"ר גרשון ז"ל ונהג לעשות ז' הקפות בין כל חוליא". יתרה מזו שם (דף 168) נכתב: "פסק הר"ר אברהם מאורליינש אחי אמו של מורי זקני הר"ר גרשון - וכן נוהגות כל נשים חשובות שבמשפחות: אשת ר' יום טוב מיוני, ואחות אשת רבי' חיים, ואחות' אשת ר' אליהו כהן, ואחות' אשת רבינו יעקב אש מורי זקני - בין לברכת המזון, בין לקדוש, בין להבדלה, שאחת מן הנשים נוטלת הכוס ומברכת ומקדשת בקול רם, ופוסרת שאר הנשים {אם} אין ביניהם שום איש. וכן נוהגת אשת רבי' יהודה מפריש בתו של הר"ר אברהם מאורליינש וכן נהגתי לצלעתי". מציטוטים אלו משתמע לכאורה, שפרשן הספרי של בנו בכ"י מנטובה הוא הוא מחבר פרוש התוספות על התורה בכ"י ב.מ. הנ"ל.²⁴ פרשן זה היה נכדו של חכם כשם ר' גרשום, שהיה בנם של אחות ר' אברהם מאורליינש ובעלה - ר' יעקב.²⁵ ואם כך אפשר כי בלשונו "ונהג" אשת רבנן קרובתו" התכוון פרשן הספרי לאשתו של ר' יהודה שירלאון - שהיה חמיו של ר' אברהם מאורליינש - שאמנם היתה "נוהגת לעשות ציצית" ²⁶. ידיעה זו, כי פרשן כ"י

(המשך הערה 22)

הריצב "א" - ור' ע"כ עוד להלן. ואפשר שה"ה גם לרב אביה (?מניה?) בעמ' 51, ור' יוסף משי"ל ר (?) בעמ' 190, שאיני יודע פשרם, ועוד כיוצ"ב. ופעמים מזכיר חכמים שקשה לזהותם באופן חד-משמעי כגון; רבינו חיים (עמ' 22), ר' יוסף (עמ' 162, 169), ריב"ס (192), רב משולם (203), או שקשה לפתור את ראשי התיבות בצורה ודאית, כגון; "נשאל רש"י מן הראב"ד (175), פ' הקד"ס (52), וק"ק להר"ש מר"א (191), ועוד. ובדין שתאורו המלא של כה"י - כולל בדיקת כל חומר החדש המצוי בו, מצריך עיון בפני עצמו, ואכמ"ל בזה.

23. צ"ל: ונהג' = ונהגה.

24. בכ"י זה דן לראשונה פוזנאנסקי בהקדמתו לפרוש ר' אברהם בלגנצי ליחזקאל ותרי עשר, עמ' CXII. אחריו הקדיש לו מרמורשטיין מאמר מיוחד. 'Un Auteur Français inconnu du treizieme siècle', R.E.J. 1923, pp. 113-129, בו דן בסביבתו, מוריו והחכמים והספרים המוזכרים על ידו, ע"ש. אך ר' מ"ש מו"ר פרופ' א' אורבך, 'בעלי התוספות', מהדו"ח עמ' 486 הערה 132: "כל דבריו של מרמורשטיין על כתב יד זה תמוהים הם" (:) , ע"ש, ור' גם שם עמ' 140, הערה 49.

25. האם הוא הוא ר' יעקב הגוזר אביו של ר' גרשון הגוזר?? - ר' מ"ש עליהם י' תא שמע, 'עלי ספר', ד', עמ' 22-24 ובנסמן שם. (ובעל פה הודיעני שלא ידוע לו על קשר בין יעקב הגוזר לר' אברהם מאורליינש).

מנסובה לספרי פרש גם פרוש תוספות על התורה, שופכת אור על דרכו
היחודית בפרושו לספרי, הבאה לידי ביטוי,
כאמור לעיל, בשילוב דיונים הלכתיים - בדרום
של בעלי התוספות - גם במהלך פרושו לספרי!!
לכאורה ניתן לאושש השערה זו בעזרת שורת מקבילות נוספות שבין שני הפרושים.
לדוגמא; ההערה על "מורי זקני הר' גרשום" משולבת - בשני הפרושים, בתוך קטע ארוך בו
הובאו באותו סדר (!) אם כי לא באותה לשון, דברי הגמרא במנחות... "ור' ה"ס(?) פ' לך"
(כ"י ב.מ.: ורבי' החסיד (!) פסק לך) ... פרש"י... ומורי זקני הר' גרשום...
ורבי אליהו מפריש פסק (כ"י ב.מ.: ופסק ר' אליהו) "...! אך דא עקא, בעקבות נוהגם של
בעלי התוספות להעתיק איש מרעהו גם ביסויים בעלי זיקה אי -
שית, קשה לקבוע בוודאות האם לפנינו שני חיבורים שנכתבו ע"י אותו
חכם - נכד הרב גרשום, או שמא עיבד האחד (או העתיק) את דברי רעהו, או ששניהם שאבו
ממקור משותף?!

חיזוק לחשש זה ניתן להביא מהדיון ב'מושב זקנים' - המאסף לכל המנחות - עמ' ת"ס-
תס"א שגם שם מופיע כל הדיון הארוך הנ"ל (למעט דברי ר' החסיד), באותו סדר ובאותה
לשון שבכ"י ב.מ. - למעט ח"נ קטנים ביותר, כולל ה"עדות האישית": "וכך פסק
מורי זקני הר' גרשום ונהג לעשות ז' הקפות בין כל חוליא וחוליא!"
סוף דבר נדמה כי פרשן הספרי בכ"י מנסובה 36 ח' בצרפת בסוף
המאה השלוש-עשרה - תחילת המאה הארבע-עשרה
לערך. שמו, שם סבו, ויחסו לכ"י ב.מ. 2853 מצריכים עיון נוסף.

26. ר' סמ"ג עש"ך כ"ו שם מעיד ר' משה מקוצי על כבו המובהק ר' יהודה שירלאון:
"... וכן הורה מורי רבינו יהודה לאשתו להיות נוהגת לעשות ציציות". (ואפשר
שגם "נשים חשובות" נוספות ממשפחה זו - שקיימו כאמור כמה וכמה מצוות בצורה
פעילה, נהגו כך).

15. הפרוש בכ"י ששון וכ"י אוקספורד(צ)

- 15.1 על מציאות פרוש מראשון נוסף לספרי בחלקו השני של כ"י ששון 598 עמ' 436-702, (צ2) העמיד ר"ד ששון ב'אהל דוד', ח"א, עמ' 109-112, ואף תארו בהרחבה יחסית, ע"ש. רא"א פינ' במהדורתו לספרי דברים ציין לח"ב מפרוש זה רק מפרשת האזינו ואילך¹. כה"י - שהמעתיק יחסו בטעות לר"ה² - מכיל פרוש לספרי במ' ודברים. הוא נכתב בכתיבת יד ספרדית, ומקולפון המצוי בסופו עולה, כי העתקתו נשלמה בשנת השמ"ז (1587) ע"י מרדכי בן יוסף בן אדרעי "להחכם וחסיד הנעלה כמח"ר מלכאל יצ"ו". כתם המצוי על כמה מדפי כה"י מקשה לעיתים (נדירות) על פיענוחו³. לעיתים סומנו מילות ד"ה ע"י שלוש נקודות שכתב הסופר מעליהן, אך נמקרים רבים חסרי סימון זה. והנה מצאתי שאף בכ"י אוקספורד 425 מצוי אותו פרוש (צ1). עובדה זו נעלמה עד עתה מעיניהם של החוקרים בעקבות ייחוס הפרוש כה"י עצמו לר"ה⁴, שהטעה נויבואר בקטלוג כה"י העבריים באוקספורד, ובעקבותיו; ר"א אפטוביצר, מבוא הראב"ה, עמ' 337; רא"א פינ', 'אקדמות', עמ' 27 הערה 18, וקול' במבואו לפרוש ר"ה פ"ד סעיף ב', שכל הנראה לא עיינו בכה"י גופו⁵. בסוף כה"י, הכתוב בכתיבת יד ספרדית, מצוי קולפון: "אני מאיר בן חנוכה אשכנזי העתקתי זה פירוש השני(?) מספרי, לחכם השלם הרב כמח"ר ישראל דקוריאל⁶ גר"ו... ונשלם בר"ח אדר שנת השי"ט" (1559). מילות ד"ה סומנו כה"י בצורה כמעט סדירה, ע"י שתי נקודות אלכסוניות שכתב הסופר מעליהן. בגליונות כה"י נוספו בי"א

-
1. ר' מ"ש בהקדמתו למח' השניה של ספרי דברים נויארק תשכ"ט, כי צלום מהפרוש הגיע לידו רק בסוף ההדפסה, ולאור הזוועות בגרמניה באותה עת (ת"ש!!), לא היתה בידו אפשרות לשלב ח"ג ממנו בכל הספר.
 2. עיין לעיל 138-הערה 15.
 3. כן הוא עכ"פ בצלום כה"י במכון.
 4. בראש כה"י נכתב באותיות גדולות "פירוש תורת כהנים(!) לרבנו הלל ז"ל". מעל כותרת זו נכתב באותיות קטנות "פירוש ספרי מרכינו הלל". ונראה בברור ששתי כותרות אלו לא נכתבו ביד הסופר. ור' עוד בקולפון שנצטט להלן בו מעיד הסופר "העתקתי זה פירוש השי"ט (!) מספרי", בלי לציין את שם הפרשן!
 5. במיוחד תמוהה הערת רא"א פינ' שם, כי פרוש ר"ה בכ"י אוק' חסר ולא מכיל דבר מספרי דברים(?).
 6. מחכמי גפת אותם סמך מהר"י בי רב!

הפניות לעמודי דפוס ונציה של הספרי. כ"י אוק' נשתמר בצורה טובה יותר מאשר כ"י ששון, וניתן לקרוא את כולו בקלות.

עותק נוסף מפרוש זה עמד לפני ר' אברהם גדיליה, שציטט ממנו קטעים גדולים בפרושו על הילקוט 'ברית אברהם'⁷. מהשוואת ציטוטיו לשני כה"י עולה, כי בד"כ ציטט את הפרוש כלשונו, מלה במלה, כך שניתן להעזר גם בו בההדרת נוסח הפרוש.

בכל אחד מכה"י נשמטו משפטים מחמת הדומות ונשתבשו מילים אשר נשתמרו כשורה כרעהו. ולעיתים מצינו בשניהם שיבושים משותפים המורים על אביהם המשותף⁸. חלק משיבושים אלו ניתן לתקן ע"י ציטוטי ב"א⁹. בניגוד לעדי הנוסח של ר"ה לא מצינו בעדי הנוסח של פרוש זה 'תיקונים' סדירים, מדעך. כך שבעזרת שני כה"י השלמים (!) והציטוטים החלקיים בב"א, ניתן לשחזר בצורה טובה יחסית את בוסחו המקורי של הפרוש!

15.2 לפני מפרשנו היו כמה כ"י של הספרי¹⁰. הוא מרבה לדון בנוסח הספרי, ולעיתים קרובות מגיהו ע"פ העניין או הכבלי, כשהוא מקדים להגהתו את הביטוי: "הכי גרסינן", או שלאחר הציטוט מדגיש שכן גרסינן וכיוצ"ב¹¹. אמנם למרבה המזל במקרים רבים

7. בספרו 'לכמ' ודברים לא ציין ר"א גדיליה את מקור מובאותיו (בניגוד לדרכו בספר ויקרא למשל), כך שיש לאתר את הקטעים ע"פ עיון במובאות עצמן.

8. ר' למשל בפרוש לספרי במ' הור', עמ' 11/4: מיהו לר' יהודה דמסיים בה בעליו ת חס ושלוש שעקביא נתנדה, וצ"ל בעדיו ת. עמ' 11/12 איסור מקלה, וצ"ל איסור הקלה, עמ' 13/15 ר' יהודה אומר מצא אדם על אשתו קרבן עשיר, וצ"ל מביא, ועוד ועוד (ר' גם בהערה הבאה).

9. כגון בפרוש לספרי עמ' 24/5 "כחותם הדברים - כמי שחותם דבריו, דאלו לדורות לא צריך קרא דמילתא נפשי' {צ' דנפשיה} היא". ובב"א כשורה: "דמילתא דפשיטא היא".

10. ר' למשל פרושו. לעמ' 30/11-13: "תער לא יעבור אין לי אלא תער - בספר אחד מצאתי תער לא יעבור לעשות המגלח כמחלח, ולא מצאתי בכל הספרים. מיהו כפ' שלשה מינין {נזיר מ"ד א'} איתא... ובתוספתא דנזיר נמי אית' {פ"ד ה"ד}. {ובכל הנוסחאות שבידנו ר"א, דחסלה מת מצוי המשפט, וכמדומני שששט בספרים שלפניו מחמת הדומות, ואכמ"ל בזו}.

11. כגון פרושו לספרי עמ' 26/2: "והכא מצאתי בספר שלי ברית' זו משובשת, וכתבתי אותה כדאיתא בריש נדרים".

למדרי מצטט הפרשן את נוסחת הספרי שעמדה לפניו, לה הוא מתנגד!!¹² פעמים הרבה אף מנסה להעמידה¹³, או שקובע "וגירסתנו בספר אי אפשר להעמידה"¹⁴.

בפרוש צגשתמרו בוסחאות מקוריות רבות של הספרי, חלקן מסייעות, לעיתים לבדן, לבוסחאות כ"י ר¹⁵. מאידך לעיתים כבר עמדו לפניו נוסחאות אשכנזיות-צ'רפתיות מתוקנות או משובשות¹⁶. ור' עוד מ"ש להלן על מקום פעולתו!

חשיבות רבה מאד נודעת גם לפרושי של הפרשן, אותם מציע הוא כלשון קצרה, מדויקת ועניינית¹⁷. לעיתים קרובות יורד הוא בשאלותיו הנוקבות וברעיונותיו המקוריים לפשוטן של דרשות הספרי¹⁸, כשהדמיון בין דבריו ליגישות מחקריות בנות זמננו ממש מדהים מידי פעם!¹⁹ אין ספק כי פרוש זה נכתב ע"י ת"ח

12. כגון פרושו לספרי עמ' 24/7 "לפוסלן מכתובתן גר', ולא גר' אף לפוסלן" (גם ר' ב'ד גורסים "אף". אחטל חסר). ור' עוד להלן ח"ה שו' 30 הערה 77, ורבים רבים כיו"ב!

13. כגון פרושו לעמ' 42/7: "אמרו לו נתקן הדבר וכו' - ל"ג ליה ושיבוש הוא... ואי גר' ליה הוא ד"א...". ורבים כיו"ב.

14. ר' למשל מאמרי לנ"ה, עמ' 257, ועוד ועוד.

15. ר' למשל לעיל 148 הערה 17; ולהלן ח"ב 248 הערה 135; 37.1 הערה 4; 39.1; 40.4; ח"ה שו' 54-7 ועוד ועוד.

16. ר' למשל לעיל 58 הערה 20 (תיקון = ד), ולהלן ח"ה שו' 30 (תיקון = ל או"ז סמ"ג יראים ויחתו"א), שם הערה 78 (שיבוש = יראים), שם שו' 31 הערה 2 (קיצור = ד ל או"ז ויחתו"א), ח"ג § 5.5 (שיבוש=ס"ט. ד ל ויחתו"א).

17. בניגוד לר"ה הנוהג להאריך בלשונו. אגב פרשן זה לא מזכיר את ר"ה אפילו פעם אחת, וגם לא מצאתי זיקה כל שהיא בין הפרושים. (ואיני יודע ע"ס מה הגיע ר"ד ששון שם, עמ' 111 למסקנה, שמפרשנו התייחס לפרושי ר"ה בלי להזכירם).

18. ר' למשל להלן 41.38 הערה 10; 43.1 הערה 16; ח"ה שו' 19-21 הערה 8, שו' 49-50, שו' 254-7, שו' 58-9, ועוד ועוד.

19. ר' למשל מ"ש רי"ן אפשטיין במלה"ת, עמ' 541 אודות דרשת הספרי בראש פרשת שלח: "... אבל בספרי שלנו נכנס כבר "אידך תנא" לחון "האי תנא" ומפסיקו באמצע, ע"ד שלא מצאו כל המפרשים את ידיהם", ע"ש. והנה בפרוש צ - שלא עמד בפני אפשטיין - שנינו: "... והכא לפי הלשון שבכאן יש תערובת שתי ברייתו' דמייתי התם, והיינו דקא מסיים ללמדך...". ואכמ"ל בעצם העניין. ופעמים הרבה דן, ע"פ המקבילות בשאלה מי הוא התנא שדעתו מובאת בספרי בסתם, ועוד.

מובהק, ונדמה כי קשה להפריז בהדגשת חשיבותו
המיוחדת, הן להעמדת נוסח הספרי והן לפרושו!

15.3 לזהות הפרשן – כבר עמדנו על כך כי מעתיק כ"י ששון, מרכי בן יוסף בן אדרעי, הוא שייחס בטעות את פרוש ר"ה לראב"ד ואת פרושנו זה לר"ה²⁰. ולא מן הנמנע שלפניו הייתה מסורת, שייחסה פרוש זה לראב"ד. ואכן בזמנו ציין רא"א פינ' ²¹, כי ר"א מרכס הפנה את תשומת לבו לשני ציטוטים של החיד"א מפרוש הראב"ד לספרי ב'פחח עינים' לכריתות פ"ב דף ח' א', ולנזיר פ"ד דף כ"א א'. לציטט שלישי של החיד"א מפרוש הראב"ד לספרי כקובטרס פאת הרא"ש סוף פרק מחזיק ברכה, יו"ד דפוס ליוורנו קי"ד ע"כ, הפנה ד' מצגר²². וחנה בדיקתי העלתה, ששלושת הפרושים המצוטטים שם מצויים כל שונם, מלה במלה בפרושנו! ומכאן שפרושנו עמד לפני החיד"א והוא ייחסו לראב"ד. גם ר"א גדיליה בסוף ב"א לילקוט לתורה כתב: "ובספרא (!) ובספרי (!) הבאתי פרושים נחמדים, שלא שמעו און מעולם, מפי אצילי רכרכי ה"ה רכנו הלל ה ראב"ד, החכם חיים חברייא וכמה אחריני"²³. כבר ציינתי לעיל כי בב"א מצוטטים קטעים מפרוש ר"ה ומפרושנו. ולחלן 188 הערה 10 אציין לציטט של ב"א מפרוש ר' חיים חברייא לספרי, שאינו מצוי בפרושנו. ומכאן שלא מן הנמנע שכבר ר"א גדיליה ייחס את פרושנו לראב"ד²⁴. אך כל זה אינו שווה, משום שבמקום אחד מצטט מפרשנו את "ה ש ג ת ה ראב"ד ז"ל", ואף דן בדבריו²⁵, וזאת לאחר שציטט, באותו עניין, קטע מהסמ"ג לר' משה

20. ר' לעיל 138 הערה 15, ע"ש.

21. 'אקדמות', עמ' 27 הערה 18, ור' גם י' טברסקי, Rabad of Posquieres, עמ' 100.

22. 'שרי האלף' מהדו"ח ירושלים תשל"ט, השלמות עמ' תקנ"ג.

23. והשווה בעיון לדבריו בהקדמתו לספר בראשית. מהשוואת דבריו עולה, כנראה, שחלק מהחומר הגיע אליו במהלך עבודתו, ע"ש, ואכמ"ל בזו.

24. אמנם אין זה בטוח, משום שאפשר שכוון רק לפרוש הראב"ד לספרי, או שהתייחס לפרושנו בכיטוי "וכמה אחריני".

25. ולכן אין כל סיבה לשער שהקטע בוסף בשני כה"י מגליון, או כיו"ב.

- מקוצי ²⁶. ומכאן שהפרוש לא נכתב לפני סוף המאה השלוש-עשרה ²⁷.
- בתאור כה"י ציין ר"ד ששון לציטוט אחד של הפרשן מפרושו... למסכת
חלה במשנה ²⁸. ומצאתי לע"ע רק לעז אחד בדברי הפרשן שהוא, כנראה, לעז
צרפתי ²⁹! כן מצאתי מקום אחד בו נזקק הפרשן לפרוש על דרך האמת ³⁰.
וזיהויו של פרשן חשוב זה, עדיין צ"ע.

- ²⁶. ר' פרושו לספרי דברים מהר' פינ', עמ' 261/9 (צ"ל דף 131. צ"ע עמ' 648): "כמה הוא מעקה מעגילן שלשה טפחים בית דורסן עשרה - כך היא גרס' הספרי". וכו' ר' ה מצות (סמ"ג עשין ע"ס) פי': כמה הוא מקום מעגל פי' גובה וג' טפחים ובבית גבהו עשרה טפחים ע"כ. משמע שאינו מצריך גובה מעקה בשום מקום אלא {צ"ל אלה} שלש טפחים, וגובה הבית להתחייב במעקה צריך שיהא עשרה טפחים, וזהו דבר פשוט ולא היה צריך להשמיענו. ובהשגת הרמב"ד ז"ל {צ"ל 2 ובחשגות האר"כ"ד (!)} ז"ל {על מה שכתב רבינו משה: גובה המעקה אין פחות מעשרה טפחים {מ"ת הלכות רוצח פי"א ה"ג}, אמר אברהם: דוקא ממקום דרסן והוא מקום הנמוך, אבל שאר צדדין ג' טפחים, ע"כ. גם זה אינו מכין לפי גר'..."} (וכבר ששון ציין למ"מ זה. אמנם חשב בטעות שהציטוט כאן הוא מספר המצוות לרמב"ם).
- ²⁷. חכמים נוספים המוזכרים על ידו הם רש"י, ור"ש משנץ. כן מצטט מסדר עולם, הערוך ו"תוספות!"
- ²⁸. בפרושו לספרי דברים עמ' 117/6: "... ובמס' חלה פרשתו דלעולם קסבר קדושה {צ"ל קדשה} לעתיד, ולענין אכילה שרי משום דכתי' ולבהמתך ולחיה אשר בארצך המיוחדות לך, וזו כיון שלא {החזיקו} עולי בבל אינה מיוחדת לך", (וברי שכוונתו למסכת חלה במשנה {פ"ד מ"ח?}), ולא לפרושו לפרשת חלה בספרי, שם לא דן בכך, וגם אינה קרויה "מסכת"). ור' גם פרושו לספרי דברים פי"ט צ"ט, עמ' 159 ואילך: "ופעם אחת הקשו לי היאך אבו אוכלין בהמות ועופות המטורסים, דהא תיעבתי לך הוא ותירצתי דהאי דרשה דר' אליעזר בלחוד היא... {בשו"ת?}."
- ²⁹. פרושו לספרי דברים עמ' 15/4-5: "עד שדולה במגריפה {צ"ל שיכש: על שאלה במגריפה} מלשון מים גרופים. אי נמי מחמת שהוא גדול אין דולין אלא במגריפה, ה"ו ש. ק. ור"ן בלעז סיגויאני (סגויזצא) בלעז. שבו דולין מים מן הבור". ר' כלונדהיים Les Gloses Françaises, עמ' 27. והעירני דר' משה קטן כי הוראתה הראשונה של סיגויאניא (cigoinie) היא חסידה - המרימה ומורידה ראשה בשעת שתיית המים, ומחמת פעולתה זו הושאל שם זה בצרפתית למתקן שאיבה. כן העירני שהתעתיק ב-g מצוי גם בספרדית (!) מאידך באטלקית, כמו בלטינית, ב-k.
- ³⁰. פרושו לספרי דברים עמ' 414/1: "... ושמה על דרך האמת הררי יוסף הם סוד המילה שמר יוסף על כן נקרא צדיק, קדמו להררי מקדש שהם סוד רוח הקדש, והררי מקדש קדמו לארץ ישראל שהם סוד ארבע חיות שבמרכבה".

16. פרוש ר' סולימאן אוחנא (ס)

- 16.1 ר"ס אוחנא מרבני פאס שעלה לא"י והתיישב בצפת, כתב הגהות ובאורים למשנה ולמדרשי ההלכה.¹ את הספרי הגיה ופירש בין השורות ועל גבי הגלינות של דפוס ונציה ש"ו. עד עתה נדפסו. רק חלק קטן למדי מהגהותיו ופרושיהם לפרש, בשלושה ספרים עיקריים:
- (א) בפרוש 'זרע אברהם' לספרי, דיהרנפורט תקע"א, ע"י בן המחבר ר' משה ליכטנשטיין.²
- (ב) כנסת המהדורות הספרי שנדפסה בוילנא תרכ"ו ע"י ר"ש לוריא.³
- (ג) במהלך פרושו של ר' דוד פאדרו לספרי, 'ספרי דבי רב' - שאלוביקי תקנ"ט, המרבה לצטט.⁴

1. עיין גייגר, 1871 IX Judische Zeitschrift, עמ' 22-3; מרמורשטיין 1910 R.E.J., עמ' 203; רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1288-9.

2. הם כונו על ידו "הגהות כת"י ירושלמי לחכם אחד מחכמי הספרדים", ונמצאו ב"ספר מכילתא וספרא וספרי שלשתן בכרך א' דפוס וויניציאה הנדפס בשנת ש"ו... כתיבת יד ישן לחכם א' מחכמי הספרדים, לא ידעתי מי מהקרושים הוא... ואמנם להיות אותן הקונטרסים נכתב בכתב משיט"א שלהם, וכמעט לא יכלתי בתיבם להקריאם. ודחקתי א"ע בזה עד שהורגלתי באותיותם ואז נפתחו עיני... ואם אמנם בהגהות הקונטרסים של כת"י ירושלמי ממה שקרייתי לפנים כתוב וכו', אבל כבר הקדמתי להיותן כתובים במדינת המערב באותיותם, וכמעט א"א לקרותם, בשגם הגיעו אלי בשעת ההדפסה, ואז הטרדה מרובה, הכל לפי המעשה. ומחשבותי היו נעים ונדים, וידי משה כבדים. ולא עצרתי כוח להשיב ידי על כל דבור ודבור, כי הסעיפים נרפים והחושים חלשים והנוגשים אצים...". מהקדמות בן המחבר בראש ספרי במ' שם. ור' גם הקדמות לספרי דברים 'מנחת זכרון', שם נקב בשמותם של החכמים אשר ברשותם היה העותק של ר"ו עם ההגהות והפרושים.

3. "א"ה: הקונטרס הזה מצאתיו בין העתקות כ"ק הגר"א זלה"ה. וכנראה ברור שהוא הגהות כת"י ירושלמי לחכם מחכמי הספרדים שהובא קצת ממנו בספרי עם פי' 'זרע אברהם'... והרבה מהגהות הגר"א ז"ל מצאתי בו (ולא אהבת הקיצור השמטתי אותו מהקונטרס הזה ולא אכפלתי להדפיסם...). ואברך ואודה את ה' אשר העלה בידי להדפיסו בשלמות(?)... ובן הגאון המחבר פי' ז"א הנ"ל התנצל מאד בהקדמתו, על מה שלא הדפיס הכת"י הנפלא הזה כולו...". - מדברי ר"ש לוריא בראש הקונטרס שם. למעשה נדפסו על ידו, כאמור, רק חלק קטן יחסית מהפרושים ובמיוחד מההגהות. (במהדורות הנדפסות של פרושי ר"ה, הנצי"ב וכתר כהונה לספרי, הודפסו ההגהות והבאורים ע"פ דפוס וילנא תרכ"ו).

4. הוא נוקב בשמו של ר"ס אוחנא כמחברם. מפרוש הרד"ף עולה שכבר ר' אליעזר נחום בפרושו לספרי - שלא הגיעו לידנו, נעזר בהגהות אלה (ר' הלחן 18.68). לעיתים רחוקות ציטט מובאות מההגהות גם ר' יהודה נג'אר בפרושו לספרי 'אהלי יהודה' - ליוורנו תקפ"ג.

בשלמותם נשתמרו הגהותיו ופרושי של ר"ס אוהבא לספרי בשלושה עדי נוסח:

- (א) על עותק הספרי ד"ו ש"ו המצוי בספריית הרב ביסים ז"ל (10). צלום מעותק זה מצוי בידי⁵.
- (ב) בכ"י וורטהיימר המצוי היום בידי רא"א פינקלשטיין בגין יורק (20). כ"י זה, שכתב-בתו בשלמה לפי עדות הקולפון שבסופו ב"יום ד' כ"ג סיון לקד"ש לפ"ק" (1674), הועתק כנראה ע"י ר' אברהם הלחמי⁶. הוא כולל את הגהותיו ופרושי של ר"ס ל מ כ י ל ת א, ה ס פ ר א ו ה ס פ ר י. לפני כל הגהה, או פרוש, מצויינים הדף והשורה בד"ו, שאל-הם מתייחסים הדברים. בכ"י זה הועתקו קודם הפרושים וההגהות הארוכות (שנכתבו במקורם בגליונות ד"ו), ואח"כ - ב נ פ ר ד, ההגהות הקצרות, (שרוכן נכתבו במקורן ב י נ ה ש ו ר ו ת של ד"ו). צלום הפרושים ותחגהות לספרי במ' ודברים מצוי בידי⁷.
- (ג) על עותק הספרי ד"ו ש"ו המצוי בספריית מוסקבה⁸. לצערי לא עלה בידי להשיג צלום

5. תודתי נחונה לדר' מאיר בניהו שאפשר לי לצלם עותק זה. הוא אף הפנה את תשומת לבי שעותק זה היה בידי ר' אברהם האליגרי ור' יעקב אלפאנדארי, שציינו את שמם במספר הגהות שכתבו בכתב ידם (ר' למשל דף י"ו ע"ד (ס"ד) ודף מ"א א' (קס"א). ב ע ו ת ק זה נ מ ח ק ו כ מ ה . מ ה ג ה ו ת ר " ס ע " י ק ו ו י ם ב ד י ו ח ו נ מ ה ש ה ו ע ב ר ו ע ל ג ב י ה ם . (בדיו בגוון דומה, כתב ר"א האליגרי את הגהותיו, ואפשר שהוא המוחק!?). כן נוספו בגליונות עותק זה מספר ציורים למ"מ ע"י חכם אנונימי, ש מ ס ב י כ ם הועתקו הגהות ר"ס. (ומכאן שציו-נים אלו קדמו להגהות ר"ס).

6. ה' רי"ן אפשטיין שם (הערה 1) ובמבואו למכילתא דרשב"י, עמ' י"ד הערה 22 (שלא כהשערת ר"ש וורטהיימר 'בתי מדרשות', ח"ב, עמ' ק"א, שסבר שר"א הלחמי הוא מחבר ההגהות).

7. ברצוני להודות לרא"א פינ' ששלח לי בטובו. כן ברצוני להודות לר' אברהם וורטהיימר, נכדו של ר"ש וורטהיימר, שאפשר לי לעיין בהעתקה מכה"י כולו המצויה בידו.

8. קטלוג כתבי יד מוסקבה גינסבורג (ע"פ צלום שמכיון כה"י כאונ' העברית) נכתב כי קובץ תתי"א (811) מכיל: "מכילתא ד"ו ש"ה, ספרי שם ש"ו, עם הגהות ופירושים כ"י. ובריש המכילתא כתוב: אלה ההגהות שהגהתי הם של הרב החסיד וקדוש כמח"ר סוליאמן, וגם הפירו' הם של הרב הנזכר הכתובים בגליונות".

מעותק זה ⁹.

בכל אחד משני עדי הנוסח השלמים שבידי נפלו שיבושים והשמטות, שניתן לחקנם ע"פ רעהו. אמנם לעיתים מציינו בשניהם ש י ב ו ש י מ ש ו ת פ י מ - המורים על מוצאם מאב משותף, שאת חלקם ניתן לתקן ע"פ הציטוטים שהודפסו בז"א, ספרי וילנא תרכ"ו, והרד"ק ¹⁰.

16.2 מהתאמתם המילולית של רב הגהותיו של ר"ס אוחנא לנוסחאות עדי הנוסח הישירים, עולה בברור, כ י א ת מ ר ב י ת מ (!) י ס ד ע ל נ ו ס ח א ו ת כ י !

9. עדי נוסח נוספים של הגהות ופרושי ר"ס אוחנא לספרי מוזכרים גם ע"י:
 - (א) החיד"א שם גדולים מערכת ספרים אות ה' ל"ב.
 - (ב) בעל 'תמת ישרים' - ונציה שפ"ב שהדפיס את ההגהות על הספרא (עין רי"ן אפשטין שם, ר"ש ליברמן תוס"ר ח"ג, עמ' 192), המעיד בהקדמתו (עמ' ל"ג) שהיו בידו גם "הגהות ספרי ומכילת א".
 - (ג) מרדכי בן יוסף בן אדרעי מעתיק כ"י ששן 598 מעיד שחיו לפניו - ר' לעיל 135 הערה 15.
 - (ד) הרכבי במאמרו 'זכרונות ממסעי לירושלים תוב"ב ובארצות חקדט' ('חדשים גם ישנים', דפוס - צלום הוצאת כרמל ירושלים תש"ל, עמ' 101) מעיד בפרק על כתבי יד שראה בירושלים מס' כ"ט: "גם חיבור רבני ראיתי אצל הקראים והוא מכיל באוריים והגהות על מכילת א, ספרא וספרי, מרוב בלתי נודע לי". וקרוי שכוונתו לר"ס אוחנא. (תודתי לדר' מ' בניהו שהפנה את תשומת לבי למ"מ זה).
 - (ה) מגיה פרוש רבינו הלל - ר' עליו לעיל 135 הערה 8 - כתב ביחס לפרוש ר"ה על פיסקא ע"ד (כ"י וינה דף B28 בגליון. כ"י פרנ' דף B24 בגוף): ו ר א י ת י כ ת ו ב (!) דקשה לפי גירסת הראב"ד...". ואמנם ר"ס אוחנא בפרושו שם הקשה על "פרוש הראב"ד" (הוא פרוש ר"ה שלנו - עין להלן הערה 14. וסביר שגם ייחוס פרוש ר"ה לראב"ד בשלוש הגהות נוספות של מגיה כ"י וינה (דפים 17, 19, 21), הושפע מייחוסו המוטעה של ר"ס אוחנא. ר' עוד להלן 185 הערה 14).
10. ר' למשל מהר" הור" עמ' 140/8-10. בדפוס ונציה נשמט משפט ארוך. והרד"ק בספרי דבי רב דף קט"ז ב' מעיד: "ובפי' הנזכר {של ר"ס אוחנא!} יש כאן הגהה נוספת וז"ל: דנתי וחלפתי בטל החילוף וזכיתי בתחלה מה א מ ב מ ק ו מ ש ר י ב ה ב ח ל ב י מ מ י ע י ט ב ד מ י מ כ א נ ש מ י ע י ט ב ח ל ב י מ א י נ ו ד י נ ש נ מ ע י ט ב ד מ י מ, ת"ל את דמס תזרוק כו' מתנה א'. ע"כ". השלמה זו מצויה גם בכ"י 10 20, אך כשניהם נשמט הקטע שרווחתי (ואין זו השמטה מחמת הדומות!). ובפרוש לספרי עמ' 149/4 גורסים 20+10: "סמאה מנין - פי' טאה תרומה טמאה שנפלה בששים {כס' 20} סאין תרומה סתורה". אך בציטוט הרד"ק (דף קכ"ב א') ובדפוס וילנא: "ב ק' סאין", כשורה - ע"ש בהקשר. ואכמ"ל בדוגמאות נוספות (רבות יחסית) להדגמת התופעה. ומיותר לציין שגם בהגהות הר"ס המצוטטות ע"י הרד"ק, ז"א וד' וילנא, נפלו לא מעט שיבושים - שלא נפלו בכח"י השלמים. ר' למשל 'ספרי דבי רב', עמ' צ"ז ד' שם מצטט הרד"ק מגליון ר"ס אוחנא "ה ע ר ו ה", ומתקנו: "צריך להיות ה ע ר א ה", אך 10 20 וכן דפוס וילנא גורסים נכונה: "הערה". ור' עוד מאמרי לנ"ה, עמ' 6-255 שם הצבעתי על שיבוש משותף (!) שנפל בציטוט הגהת ר"ס ע"י ז"א ודפוס וילנא, בניגוד ל10+20, שבהם נשמרה הגרסה הנכונה. ושיחזור א ל ה י ו ח כ י נ ע ל ע ד י ה נ ו ס ח ה י ש י ר י מ ו ה ע ק י פ י מ ש ל ה ג ה ו ת ו פ ר ו ש י ר " ס א ו ח נ א, מ צ ר י ר ע י ו נ כ ו ס פ'!

(וכנראה שעמדו לפניו כמה כתבי יד¹¹). וראוי לציין כי מצינו קרבה מיוחדת ב י ן
 ב ו ס ח א ו ת ר"ס, ל ב ו ס ח א ו ת כ"י א ש ל ה ס פ ר י !¹²
 אמנם לא את כל הגהותיו ייסד על נוסחאות כ"י. הוא הרבה להעזר - בהגהותיו
 ובפרושו¹³ - במקבילות כבבלי, בפרוש ר"ה לספרי (שהוא ייחסו בטעות לראב"ד¹⁴).
 ב'פסיקתא' - היינו מדרש לקח טוב ע"פ פ ד פ ו ס ו נ צ י ה !¹⁵, ובפרושי רש"י,
 רמב"ן ור' אליהו מזרחי לתורה. במקרים רבים ציין לגירסאותיהם במפורש, אך במקרים אחרים
 ניתן לחוש שהגיה על פיהם בשתיקה. ולעיתים הודיע במפורש שמגיה נגד כל הנוסחאות המצויות
 לפניו, אך נדמה שלעיתים גם הגיה מקומות קשים משיקול דעתו, בשתיקה.
 סוף דבר; לפנינו עד נוסח חשוב, בו נותרו אלפי(!) נוסחאות, אשר בחלקן מסייעות
 לכה"י חסובים. אמנם יש לנקוט זהירות, במיוחד בנוסחאותיו היחידאיות.

11. ר' למשל פרושו לספרי עמ' 16/11: "... ועוד נ"ב הגהה אחרת ומה ת"ל ומן העפר וכו' - כך היא גרסת כל ה ס פ ר י ט". ובפרושו לעמ' 33/15: "... וגם בקצת ב ו ס ח א ו ת מ צ א ת י אחר סיום הכריתא חזו ר' עקיבא אומ' אינו צריך...".
12. למעלה מתשעים אחוז של נוסחאותיו שוות, בין השאר, לנוסחאות כ"י א. ולעיתים שוות נוסחאותיו לנוסחאות כ"י א בלבד, כ נ י ג ו ד ל כ ל ש א ר ה ע ד י ם כגון; 116/22 נוסף "סליק פסוקא"; 174/7 י צ א ו נ ש י ם י צ א ו ק ט נ י ם , ב מ ק ו ם מ פ נ י נ ש י ם ו מ פ נ י ק ט נ י ם , כ ש א ר , ו ע ו ד . ולעיתים ברי שנוסחאותיהם ה י ח י ד א י ו ת ש ל ר"ס אוחנא וכ"י א אינן אלא "ת י ק ו ן" (מ ש ו ת ף) כגון; 26/12 א ח ז ת י א ת ראשי (ע"ש), 86/15 ל א ה י ו ב נ י י ש ר א ל (ע"ש), 172/7 ג ד ו ל ה ש ב ט (ר' מ"ש ע"כ להלן ח"ב 125 הערה 77). אמנם נדמה כברור שלא כ"י א גופו עמד לפניו (ר' למשל בהערה הקודמת, גירסת "כל הספרים" ו מ ה... לא שוה לגירסת כ"י א). ופעמים תואמה גירסתו לעדי נוסח אחרים (ר' למשל תוספת דרשנית לעיל 95 הערה 21, ועוד ועוד).
13. שאגב לא כתבם, ככל הנראה, בכת אחת! ר' למשל פרושו לספרי עמ' 41/23 שם כתב לאחר הגהתו ופרושו הראשון: "... עוד נ"ב מה דוריה שנייה גרס' הראב"ד ז"ל כמו שכתוב בספרים וכמו שהגהתי. אמנם קשה לפי גירסא זו ב' קושיות... וב"ב כל זה שכתבתי, אעפ"י שעבר עלי יו הקולמוס (!) אינו מוטע, שכן פי' הראב"ד".
14. ר' להלן 185, הערה 14.
15. ר' ר"ש כובר במבואו ללקח טוב לספר בראשית, עמ' 12-13.

17. פרוש ר' ידעיה הפניני (הבדרשי)

17.1 ר' ידעיה הפניני פרש קטעים נבחרים ממדרשים שונים. בין השאר דן גם "בבא ר
מה שכל להו ספרי מהמאמרים בעלי התורה והרמז".
אופי הפרוש דרשני-פילוסופי, ונודעת לו חשיבות בשרטוט השקפת עולמו של ר' ידעיה.¹
אין הוא מתייחס בפרושו לבאור פשט לשון הספרי, בניגוד לפרשנים הקודמים בהם עסקנו.
אמנם לפני כל פרוש ופרוש ה'דים ר' ידעיה ציטוט מלא של
הקטע מהספרי אותו פרש אח"כ.² ס"ה מצוטטים בקטעים הנ"ל
(ביחד), כשני אחוזים מקטעי ספרי במדבר.

פרוש ר' ידעיה, שלא נדפס, נשתמר במספר רב יחסית של עדי נוסח. במסגרת עבודה זו
נעזרתי בשבעה כתבי יד:³

(א) אוק' בוד' 157 (מעמ' 131).

(ב) פרמה 222 (העמודים לא ממוספרים).

(ג) אוק' בוד' 158 (מעמ' 70).

(ד) פרמה 217 (מעמ' 1).

(ה) אסקוריאל G-3-8 (מעמ' 128).

(ו) וטיקן 293/1 (מעמ' 106).

(ז) המבורג 69 א (מעמ' 125).

1. דן בכך לאחרונה מרק ספרשטיין בהרצאתו בקונגרס למדעי היהדות (תשמ"א).

2. ציטוטי ר' ידעיה דומים איפוא באופיים לציטוטי הילקוטים יותר
מאשר לציטוטי הפרשנים! (רק במקרה אחד מצאתי במהלך הפרוש ציטוט קטע מהספרי שלא
צוטט ב"דבור המתחיל" ברישא).

3. כ"י אלו כוללים ברובם גם את פרושו של ר' ידעיה לקטעים נבחרים ממדרשים נוספים
(ובכרסת במכון כה"י נפלו מספר שיבושים ואי דיוקים). כ"י נוסף בו לא נעזרתי,
מצוי בספריית הסמינר אוסף ענאלו 148 (בכ"י זה השתמש רא"א פינ' במהדורתו לספרי
דברים). בכ"י נוסף פריז 738.3 עמ' 2-351 נותרה הכותרת "ספרי", כתוספת הקטע
הראשון ופרושו בלבד.

כה"י הג"ל מתחלקיט בברור לשתי קבוצות: בקבוצה הראשונה, הכוללת את שני כה"י הראשונים שמגיתי - אוק' בוד' 157 ופרמה 222, מצויים ש ל ו ש י ס ו ש מ ו ג ק ט ע י ס מ פ ו ר ש י ס מספרי במדבר. בראשם גם נוספה הכותרת הג"ל: "בבאור מה שיכללו ספרי מהאמרים בעלי התורה והרמז". בקבוצה השניה, הכוללת את חמשת כה"י הנותרים, מצויים רק ש מ ו ג ה - ע ש ר ק ט ע י ס מ פ ו ר ש י ס מספרי במ' ⁴. בראשם מצויה הכותרת "ספרי" ⁵, למעט כ"י אוק' בוד 158 בו נכתב בכותרת: "קצת מאמרי ספרי" {עדות שלפנינו קיצור?}.

גם נוסחם של הציטוטים בקבוצה הראשונה עולה על נוסח הציטוטים בקבוצה השניה ⁶. אמנם גם לעדי הנוסח מהקבוצה השניה חשיבות לשיחזור נוסחו של ר' ידעיה ⁷, במיוחד במקרים בהם מצוינו חילופי נוסחאות בין שני כה"י של הקבוצה הראשונה. ומצינו מספר השמות מחמת הדומות המשותפות לשבעת כה"י - עובדה המורה שביסוד שתי הקבוצות עמד אב משותף ⁸.

17.2 בדרך כלל מצטט ר' ידעיה את הספרי כל ש ו ג ו, מ ל ה ב מ ל ה. לעיתים מסייעת נוסחתו לכה"י הטובים ⁹, ולעיתים - אמנם נדירות - נדמה כי נוסחתו אף עולה על

4. עשרים הקטעים החסרים - המשותפים לכל כה"י, אינם רציפים (מס' 6, 12, 16-20, 22-24, 26, 28, 31-35, 37, 38).

5. ומכאן שגם כ"י פריז הג"ל כהערה 3, היה שייך לקבוצה זו.

6. כגון; עמ' 26/7 קבוצה א': "ר' שמעון הצדיק", כבשאר עדי הנוסח. קבוצה ב' "הצדיק" חסר. 43/4 קבוצה א': "...כה תברכו את בני ישראל בשם המפורש. כ ש ס ה מ פ ו ר ש אתה אומ' או אינו אלא בכנוי...", קבוצה ב' נשמט "כשם המפורש" בפעם הב' מחמת הדומות, ועוד (ר' גם להלן הערה 10).

7. יוצא מכלל זה כ"י ה מ כ ו ר ג, בו מצוינו תיקונים עצמאיים מ ר ו ב י ס ל מ ד י! כגון; 57/3 "הבית" במקום "הבירה" (ר' לעיל 18 הערה 14), 86/22 "מ א י" במקום "מה אני אומר", ועוד ועוד (כולל שיבושים לא מעטים).

8. עמ' 76/7 (את ההשמטה המשותפת אציין במסוגר): "...אמר להם אם מפני ארץ ובכסים אני בא יש לך אדם שיש לו ארץ ואין לו נכסים, יש לו נכסים ואין לו משפחה {אבל אני יש לי ארץ ויש לי נכסים ויש לי משפחה} ודיין הייתי בעירי". עמ' 83/19 "ובבחה יאמר - מגיד שאין השכינה שורה למעלה אלא באלפי' ורכבות {שנ' רכב אליהם רבותים. וכשם שאין השכינה שורה למעלה אלא באלפים ורכבות} כך אין השכינה שורה למטה אלא באלפי' ורכבות." (ח ו ס ר ה מ ו ב נ של הציטוטים לאחר ההשמטה, מורה לענ"ד, שר' ידעיה עצמו ציטט כשורה, וההשמטה אירעה באב נוסח קדום של כל העדים הג"ל).

נוסחת העדים הישירים:¹⁰ מאידך מצינו בו גם נוסחאות יחידאיות-מתקנות¹¹. היות ולא
 בותרת בידנו מסורת פרוכת כליית נוספת של
 הספר, קשה להכריע בשאלה האם תיקונים אלו נעשו בידי ר' ידעיה עצמו, או שמא כך
 כבר היה בעותק הספרי (הפרוכנסאלי) שעמד לפניו. העובדה שבד"כ מצטט את הספרי כלשונו,
 וחוסר הזקקתו לפשט לשון הספרי, מחזקים במקצת את האפשרות השניה, וצ"ע נוסף.

9. כגון 143/23 "או שמא ישאלוני מגויי הארצות ממשפחות הארצות...". (חיבור
 אסינדרטי), בדומה לנוסח ר' וכן מכירי לתהילים כ"י אוק': "...מגויי הארץ (!) וממשפחות
 הארצות ח". בניגוד לנוסח אבד מ: "...מגויי הארץ (מ חסר) ממשפחות (ד וממשפחות)
 הארץ. טל מגויי הארץ (ט³ הארצות) וממשפחות האדמה. (והשווה יחזקאל כ'
 ל"ב "אתם אמרים נהיה כגויים כמשפחות הארצות ח". ובנוסח עלינו לשבח בסדור
 רס"ג מהד' דוידסון, עמ' רכ"א: "שלא עשאנו כגויי הארץ ולא שמנו כמשפחות הארץ -
 צו ח"י! בניגוד לנוסח המקובל: "...ולא שמנו כמשפחות האדמה ח"י המצוי כבר
 בסדור רע"ג).

10. עמ' 100/14-17 שלא כמדת בשר ודם מדת המקום. בשר ודם כשהוא יוצא
 למלחמה יוצא בבני אדם מרובים, וכשהוא יוצא לשלום
 יוצא (!) בבני אדם מועטים. אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, כשהוא
 יוצא למלחמה אינו יוצא אלא יחיד שנ' ח' איש מלחמה,
 וכשהוא יוצא לשלום יוצא (!) באלפים ורכבות שנא' רכב
 אלהים רכובים אלפי שנאן". את הנוסח "יוצא לשלום יוצא" המקביל ל"יוצא למלחמה יוצא" (!) -
 מצינו פעמיים רק בנוסח ר' ידעיה וילקוט שמעוני ח"ב רמז תשצ"ו. וכן הוא
 פעם אחת בנוסח דל (רק בפעם הא') וילקוט שמעוני ח"א רמז רמ"ו כ"י אוק'
 (רק בפעם הב'). בשאר העדים שנינו "בא לשלום בא" (ב ח 2x. ראדל
 ט רמז רמ"וא), או "יוצא לשלום בא" (ראט על אחר 1x). וחו"ס
 האחריות הסגנונית בפעלי השלום בעדים ראדל - שאינה מקבילה
 כאמור גם לנוסח "יוצא למלחמה יוצא" המצוי בכל העדים - מורה לענ"ד שלפנינו
 בסיונות "תיקון"! (וראה גם עמ' 57/3 שני כה"י מהקבוצה הראשונה של ר' ידעיה, וכן
 כ"י אוק' בור' 158 גורסים בדחיית ההג"א שומע אני...: "שנ' (=שנאמר) אל מול פני
 המנורה", בניגוד לשאר העדים של ר' ידעיה, וכל שאר עדי הנוסח הישירים והעקיפים,
 הגורסים בדחיית ההג"א הנ"ל את הטרמינולוגיה - ר' עוד להלן ח"ב 33§ הערה 35).

11. כגון 26/17 "הלכת יונשקתיו" במקום הנוסחה הקשה "מכתי את ראשי" בכה"י הטובים.
 48/3 "מגיד שיש שינוי השם", במקום הנוסחה הקשה "מגיד שאין שם
 שינוי" בשאר (ואכמ"ל בפרושה). ואף פישוט סגנוני כגון 44/4 "וישמר - שלא יהו
 אחרים שולטים עליך", במקום: "שלא ישליט אחרים עליך" בנוסח ראב"ח ט"ז ק.
 (ובנוסח ד ט' תוקן: "שלא ישלטו אחרים עליך"!).

18. נספח - פרושים לספרי שלא הגיעו לידנו

מלבד חמשה פרושי הראשונים הנ"ל, המהווים, כאמור, עדי נוסח עקיפים של חספרי¹

נוחזרו עדויות על פרושים נוספים לספרי - חלקם פרושי ראשונים, שלא הגיעו לידנו:

18.1 פרוש ר' מאיר בר' קלונימוס. כמה קטעים מפרושו לספרי מצוטטים ע"י אהיו, ר'

יהודה בר' קלונימוס, בספרו יחוסי תנאים ואמוראים² מצוטטים אלה עולה שלפני ר' מאיר עמד כבר פרושו של ר"ה לספרי³.

18.2 פרשן החזקת כ"י אוק' 268 מצטט מספר קטעים מפרוש לספרי שעמד לפניו⁴ מצוטט-

טים אלו עולה שגם לפני פרשן זה כבר עמד פרושו של ר"ה לספרי⁵.

18.3 בספר 'יריעות שלמה' - פרג שס"ט מאת המחזש"ל ותלמידו, מובאים כמה ציטוטים מפרוש

לספרי כ"י שעמד לפניהם⁶.

1. כל שאר פרושי חספרי שהגיעו לידנו - כולל שלושה פרושים המצויים ככתבי יד - אינם מהווים עדויות כיוון שנוסדו על כרכי דפוס ונציה של חספרי, או הדפוסים שאחריו - ר' פרוטס להלן ח"ד

2. ר' פרוט חזומר ע"י ר"א אפשטיין מונסטריפט 1895, עמ' 451 (שציין ע"פ יחז"א גם לפרוש ר' מאיר לספרא, וע"פ ספר הכריתות לפרושו למכילתא), ובעקבותיו מו"ר פרופ' א' אורבך, 'בעל התוספות', מהדו"ח עמ' 364 (ויש לתקן את מראה המקום בהערה 16, שם נכתב - ע"פ אפשטיין - ח"א, וצ"ל ח"ג), ורמ"ח קצנלנבוגן במבואו למחזור הדפוס של יחז"א - מוסד הרב קוק, תשכ"ג, עמ' 22.

3. יחז"א כ"י אוק' 2199 ח"ג; ע"י א', שפ"ר א'.

4. ר' למשל בפרושו לבמ' י"ב ט"ז: "ובמ' ספרי של ר' (=רבי?) מפרש דחכי קאמר...". או פרושו לבמ' ט"ו ל"ב: "ויהיו בני ישראל במ' - במדבר סיני שקיבלו שם י' דברוהו. כך פי' רבינו הלל ולא נהירא לר'. הוועק מפ' ספרי ר' (=רבי?) ועוד.

5. ר' בהערה הקודמת

6. ר' למשל שם דף ל"ב ע"ב: "קושיא זו מצאתי בספר ישן נושן מוכתב על קלף שחיב גדול בדרו פי' על חספרי וחירץ...". שם ע"ד: "... - מצאתי בספר ישן פי' על חספרי" ומעין זה גם שם דף ל"ד א', ל"ד ד' וציין לכך יעקב שפיגל בהשלמות ל'שרי האלף' מהדו"ח, ירושלים חש"ל, עמ' תקנ"ג).

18.4 ר' מאיר בנבנשתי בהקדמתו ל'אות אמת' - שאלוניקי שכ"ה דף ג' ע"א מעיד: "וגם במכילתא וספרא וספרי אני מביא בהרבה מקומות פירושים מפירוש א' קצר שנמצא בביתינו מכתבת יד, ואיני יודע ממי מקדושים הוא, ולכן איני כותב שם אומרו"⁷. בהגהות לספרי במ' מצוטטים ס"ה עשרים וחמישה פירושים הלכותיים ככל הנראה מפרוש זה⁸. באחד מצוטטים אלה מובאת גם ג' ו ס ח ת הפרשן⁹.

18.5 פרוש ר' חיים חברייה. פרושו לספרא והספרי "ח ב ר ה ק נ י" מוזכר בליקוטים מדברי יוסף לר' יוסף בן יצחק סמברי (נויבאור, 'סדר החכמים וקורות הימים', ח"א, עמ' 161). גם החיד"א, 'שם גדולים', מערכת גדולים אות ח' כ"ג מעיד: "מהר"ר חיים חברייה חיבר פירוש על ספרא וספרי וקראו חבר הקיני וראיתו כ"י קובץ ג' ד' ו' ל. ומהר"א גדיליא בפרוש הילקוט מביא איזה פירושים ממנו". ואמנם ר"א גדיליא בספרו ב"א לויקרא, מרבה לצטט מפרוש רח"ח לספרא. מאידך בפרושו על הילקוט לבמ' ודברים לא נהג ר"א גדיליא כמנהגו בספרים הקודמים, ובד"כ לא ציין למקור פרושי הספרי אשר ציטט. לע"ע מצאתי שם רק ציטט מפרוש אחד מפרוש ר' חיים חברייה לספרי¹⁰. (כ"י מפרושו לספרא מצוי בספריית בית המדרש לרבנים בניו-יורק¹¹).

18.6 פרוש ר' אליעזר נחום. החיד"א שם אות א' קצ"ה מציין בין השאר לפרושי רא"ב למכילתא והספרי. מספר רב של קטעים מפרוש זה מצוטטים ע"י הרד"ף בפרושו לספרי 'ספרי דבי רב' - שאלוניקי תקנ"ט. מצוטטים אלה עולה שרא"ב נעזר בפרוש ר"ס אוחנא לספרי שהיה לפניו. (כ"י מפרושו למכילתא - 'מדרש אליעזר', מצוי בספריית בית המדרש לרבנים בניו-יורק

7. תורתו למור' פרופ' זוסמן שהפנה את תשומת לבי לציטט זה.

8. ר"מ בנבנשתי מדגיש בהקדמתו שם, שהוא עצמו לא מפרש, ע"ש, לכן נראה שכל ה פ ר ו - ש י ס המצויים בהגהותיו לספרי, הועתקו מכ"י זה.

9. אות אמת עמ' י"ו בהערה לעמ' ע"ז בדפוס שיטה ל"א, ע"ש.

10. ח"ב דף תק"ל ב': "ואני הכותב ראיתי כתוב משם הרב כמהר"ר היים חברייה פירוש על זה המאמ' וזה לשונו: זכור בפה...".

11. ר' רא"א פינ' מכוא לספרא כ"י רומי 66, עמ' ר'.

mic. 5535 ENA 452¹² {.

18.7 פרוש ר' אהרן אבן חיים. החיד"א שם אות א' קכ"ה מצ"ן, כי בנוסף לפרושו של ר' אהרן לספרא 'קרבן אהרן', פרש הוא גם את המכילתא והספרי, כפי שעולה מהפניותיו של ר' אהרן לפרושו אלה בספרו 'לב אהרן'.

18.8 פרוש ר' משה בר' שמעון מפרנקפורט (?) החיד"א שם מערכת ספרים ערך "ספרי" מצ"ן לפרושו לספרי (אמנם במערכת גדולים אות מ' ק"ע מזכיר רק את פרושו למכילתא 'ז'ה ינחמנו', ולא את פרושו לספרי?¹³).

18.9 (פרוש הראב"ד לספרי. מספר רב יחסית של עדויות מורות לכאורה שהראב"ד פרש, בנוסף לספרא, גם את הספרי. אמנם מבדיקת העדויות עולה, כי אפילו באחת מהן אין ממש!¹⁴).

12. תורת לבנימין ריצ"ל שהפנה את חשומת לבי לכ"י זה. אגב גם בידי חרד"ף עמד כ"י מפרוש רא"ן למכילתא - ר' למשל 'ספרי דבי רבי', דף קי"ד ע"א.

13. כל שאר פרושי הספרי המוזכרים ע"י החיד"א בערך "ספרי", הוזכרו גם במערכת גדולים!

14. לעיל 15.3§ הערנו כי ציטוטי החיד"א (ור"א גדיליא) מפרוש הראב"ד לספרי מצויים כלשונם בפרוש צ המצטט בעצמו את "השגות הראב"ד ז"ל", ע"ש. כל שאר האיזכורים והציטוטים מפרוש הראב"ד אינם אלא ציטוטים מפרושי ר"ה לספרי שיוחסו בטעות לראב"ד. (וברי שהפרוש המיוחס לר"ה אכן נכתב ע"י ר"ה - עיין מ"ש לעיל 13§ הערת 15). להלן פרוטס:

בזמנו צ"ן ר"א מרכס במאמרו על הראב"ד ור' זרחיה הלוי (1910 LIX R.E.J., עמ' 203 הערה 1) לשלושה חכמים המצטטים מפרוש הראב"ד לספרי: ר' אברהם הלוי בוקראט בספר הזכרון על רש"י, הרד"ף בפרושו לספרי, ור"ס אוחנא בתגהות ובאורים, אך באמת לא דק. כבר ברלינר במזכיר לטסינשניידר H.13 XI 1871, עמ' 75 - שעל פיו הפנה מרכס לר"א הלוי בוקראט (!), צ"ן כי שש מתוך עשרים ושלוש המובאות של בוקראט תואמות לפרושי ר"ה המובאים בהערותיו של רמ"ש לספרי דבי רב. השוואה לגוף הפרוש מלמדת, שה"ה ל כ ל מובאותיו.

מאידך רד"ף - המזכיר את פרוש הראב"ד לספרי דק (!) ע"פ ג ל י ו נ ו ת ר"ס א ו ח נ א, כבר חש בחוש הביקורתי כי: "ר"ה כתב כדברי הראב"ד ממש ככתבם וכלשונם, בלי שום שינוי, אות באות תיבה בתיבה" (דף צ"ח), "והוא פלא דמצי-נו שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד" (דף קט"ז), עד שהגיע למסקנה בפרושו לדברים (דף רס"ה) "והנה פי' זה שכתב הרב {ר' סולימאן} בשם הראב"ד, כדמותו כלצמו נמצא בפ"י ר"ה שבידנו כ"י, א ב ל ה ר א ב " ד י ש ל ו פ י ר ו ש א ח ר ל א כ מ ר ו ל א כ מ ר כ ה ד י א כ ה ש ג ו ת ש ס (!) ... ו מ ה כ א מ ו כ ח ב ה ד י א ש ה י ה ל פ נ י מ ה ר " ס פ י ס פ ר י כ " י, ד ה מ ע ת י ק י מ ס ב ר ו ש ה ו א פ ר ו ש ה ר א ב " ד ו כ ת ב ו ש מ ו ע ל י ו (!) וקושטא הוא דלא מיניה דמר, אלא מרכינו הלל", ע"ש! וח"ה לכל ציטוטי ר"ס אוחנא מפרוש הראב"ד.

ור"ס אוחנא שהוטעה, גם הטעה שלושה חכמים נוספים: א) רא"ן שדן בפרושו לספרי בפרושי הראב"ד, ע"פ ציטוטי ר"ס אוחנא בלבד. ב) מעתיק כ"י ששון מרדכי בן יוסף בן אדרעי - ר' מ"ש ע"כ לעיל 13§ הערה 15. ג) מגיה פרוש ר"ה שכ"י וינה ופרנקפורט, שבארבע מהגהותיו מתייחס לפרוש ר"ה שלפניו, אך מכנהו הראב"ד - כנראה בעקבות פרוש ר"ס אוחנא שהיה לפניו - ר' מ"ש לעיל 16§, הערה 9.

פרק ד' - מדרשים שנעזרו בספרי

19 מדרש חכמים (מ)

19.1 כ"י 'מדרש חכמים' לחורה נמצא כעח בספריית הסמינר לרבנים בניו-יורק מס' 4937¹.
הוא כתוב על נייר כחיכת יד אטל קיח מהמאה השש-עשרה². את המדרש לכרא-
שית ייסד המחבר, בעיקרו, על דרשות בראשית רבה את המורשים 'שנונו, ויקרא, במדבר
ודברים ייסד המחבר, בעיקרם, על מדרשי ההלכה של הספרים הנ"ל: מכילתא דר"י, הספרא

* במסגרת עבודתי זו דנתי בששה מדרשים שעשו שימוש רב יחסי בספרי במדבר
התרכזתי בהצגת עדי הנוסח של המדרשים השונים, ובמקרים ספורים אף דנתי בטיבם
היחסי של עדים אלו. כן ניסיתי לעמוד על מספר קווים אופייניים בדרך שימושם של
המדרשים השונים בספרי. לעיתים אף הוספתי הערות אורחות נוסחת הנוסח של הספרי
המשתקפת במדרשים השונים. ומובן, כפי שהדגשתי במבוא, ששאלות אלה מצריכות עיון
כוללני הרבה יותר. ובריש שיש לחזור ולבדוק כמה
מהמסקנות וההצעות שהעליתי, בעקבות ההררה
מחודשת ומושלמת של המדרשים השונים, וכדי לק
רכם כציטוט שאר המקורות!
לא דנתי בעבודתי זו במדרשים שעשו שימוש מועט יחסית בספרי (או שעיבדוהו בצורה
רוסטית המקשה מאד על שיחזור נוסחו שעמד לפניכם), כגון: החנחומא, מדרש שמואל, וחזחיר,
מדרש אגדה, פתרון תורה, מנוה"מ לר"י אלנקאווה, מנוה"מ לר"י אבוהב, ועוד ועוד.
(ור' גם להלן 215 הערה 12). כן לא דנתי במדרשים מאוחרים שאינם מהווים עדי נוסח
כגון מדרש 'לקח טוב' לר"מ נאג'רה - קושטא שלי"א, הנורה לצטט את הספרי, אך ככל
הנראה רק ע"פ נוסחאות ד"ו של הספרי ודפוס שאלוניקי של הילקוט. (אך ר' מ"ש
רי"ש ליברמן בקרית ספר, שנה י"ב, עמ' 57 ואילך על נוסחאות המכילתא שלו!).

1 בעבר היה שייך כ"י מ"ח לחוקרים ש' הלברשטאם, א' אפשטיין וא' אפטוביצר - ר' מ"ש
על גלגוליו נו"ר פרופ' י' זוסמן, תרכ"ץ מ"ה, עמ' 214 הערה 28. בעבודתי נעזרתי
בצילומים של מ"ח לספרים במדבר ודברים שנעשו עבודי בספריית הסמינר. (במכוון
כה"י שליד האוני' העברית לא מצוי צלום מכ"י חשוב זה).

2 קטלוג ברומר מס' 2170. גם ידידי מ' גלצר קובע בהחלטיות שכתובת היד
היא אטלקית (זמן הכתיבה המדויק עוד מצוין בדקה של כחם מים), וזאת בניגוד
להערכת ר"ח אלבק, מבוא לבר"ר, עמ' 115 שהכתיבה היא ספרדית. (ובחס לדעה רא"א
פינ' ר' עוד להלן הערה 24).

והספרי ³. לרב הוסיף המחבר בתחילת כל פרשה, או בסופה, פרוש פשטני נ פ ר ד, הנפתח בדרך כלל בכותרת: "חידושי הפרשה לפי פשוטה". חלק מפרושויו הם בעלי אופי רציונאליסטי-פילוסופי ⁴. במהלך פרושו הפשטני, ולעיתים אף באמצע מובאותיו מהמדרשים הנ"ל(!), נוקב המחבר, מידי פעם, בשמות חכמים וספרים שבהם נעזר ⁵.

מ"ח לספר במדבר אינו כולל מדרש או פרוש פשטני לפרשת במדבר. הוא פותח - ב מ ק ב י ל ל ס פ ר י (!), בפרשת נשא ⁶. בפרשות השבוע שתחילתן נדרשת בספרי (נשא, בהעלותך, חקת, פנחס, מסעי) פותח מ"ח במובאה רציפה של דרשות הספרי לכל הפרשה - אמנם ללא ציון מפורש שמקורו הוא הספרי - ומסיים ב"חידושי הפרשה לפי פשוטה". מאידך בפרשות השבוע שתחילתן אינה נדרשת בספרי (שלח, קרח, בלק), פותח המחבר ב"חידושי הפרשה לפי פשוטה", ואח"כ מביא את דרשות הספרי לפרשה, כ ש ב ר א ש ן כ ו ת ר ת:

3. ס"ה 866 עמודים. כה"י קסוע בסופו ומסתיים במילים "ויכתוב משה את" = ספרי דברים, עמ' 427/19.

4. כגון דיונו בבריאת יש מאין בקשר לבריאה המוזכרת בפרשת קרח (עמ' 639 בכה"י), דבקות האדם והשכל הפועל בה' בהקשר ל"ואתם הדבקים" (עמ' 5-724), ועוד. ולעיתים נדמה שניכרת מדבריו נימה של פולמוס אקטואלי, כגון עמ' 595: "...וזו תשובה גדולה מאד לכופרים שאומרים כי תורתנו היא כלה משלים וחידות. והכתוב הזה מכחיש דבריהם ומקהה שניהם". כמה פעמים פותח את פרושו הפשטני ב ה צ ג ת מ ס פ ר ר ב ש ל ש א ל ו ת, כאברכנל. (כגון; קרח - 25 שאלות, חוקת - 12, בלק - 11), כשלפני תשובותיו - אותן משלב בפרושו - מקדים: "הט אזנך אתה המעין ותבין פשט הפרשה הזאת וקישורה, אז תבין ישוב כל הספקות הללו" (עמ' 612, וכיו"כ בעמ' 638, 647, ועוד).

5. במדרשו לספר במדבר נוקב הוא בשמות החכמים והספרים הבאים: ספרי - ר' ע"כ להלן, משנה (עמ' 568 בכה"י), "אמרו רז"ל" (לרב = בבלי, עמ' 592, 594, 597, 612 ועוד ועוד), "מדרש" (648), ירושלמי (643, 618), אונקלוס (וכן "כתרגומו", "כתרגומו", עמ' 612, 618, 631, 642, 643), תרגום (לנביאים, עמ' 576, 618), רש"י (594, 650, 685), רמב"ן (591, 673), רמב"ם (569). בנוסף לנ"ל ציין רא"א פינ', 'אקדמות', עמ' 16, הערה 12 לאיזכוריו את ספר היצירה, ספר תאג'י, רס"ג, ואב"ע. {וחשוב לערוך רשימה של ימיה של החכמים והספרים המוזכרים על ידו ב כל המדרש לחמשת החומשים. אולי ניתן יהיה לזהות ע"פ רשימה זו את המחבר, או את בית מדרשו}.

6. עמ' 548 בכה"י.

- "ס פ ר י" 7 : רק בעניין נדרים שבפרשת מטות, סוטה מ"ח מנוהגו זה, ומפרש כל פסוק ב נ פ ר ד לפי פשוטו, ובסמוך לו - לאחר הכותרת "ס פ ר י", או "ו כ כ א מ ר ו ב ס פ ר י" 8 - מכיח את דרשות הספרי. לעיתים קרובות אף מוסיף מ"ח, בעניין נדרים בלבד, פ ר ו ש י ס א ר ו כ י ס י ח ס י ת לדרשות הספרי 9.
- 19.2 כ"י מ הוא העד העקיף (!) החשוב ביותר שנוטר בידינו לספרי במדבר. וזאת הן מחמת קטעי הספרי המרובים המצוטטים על ידו (למעלה משמונים אחוז!), והן מחמת המקרים המרובים שגירסתו תומכת בגירסת ר, בניגוד לכל שאר עדי הנוסח, או רובם המכריע 10. עם זאת חשוב להדגיש כי אין לראות במובאותיו המרובות של מ ציטוט ספרי כלשוני לעיתים קרובות הוא מדלג על קטעי מ"מ ועל דרשות שלא קשורות ישירות לפסוקי ספר במדבר 11, משלב פרושים קצרים למילים קשות בתוספת הקידומת "פירוש" 12, או שמתרגמן ללעזים א ט ל ק י ס 13.
-
7. עמ' 656, 618, 599.
8. עמ' 673-8 x 14.
9. עמ' 681-673 x 14. בסוף עניין נדרים חוזר, בהדרגה, לדרכו הרגילה (ייחודה של פרשת נדרים בפרוש-מדרשו ומניעה, מצריכים עיון נוסף במדרש לכל חמשת החומשים).
10. ר' למשל להלן ח"ב § 20.1, 26.2, 29.2, 29.3, 30.3, 35.4 הערה 35, 36.2, 37.1, 37.3, 40.5. ובמקרים רבים עיכב מ את דרשת הספרי, אך ניתן לחוש כי גירסת ר היא היא שעמדה לפניו - ר' למשל § 17.1, 20.2, 20.3, 25.2, 29.4 הערה 16, 39.2, 40.4. ועל הקשר בין שני עדים אטלקיים אלה ר' עוד להלן (19.3) וח"ג § 4.
11. ר' למשל מהד' הור', עמ' 48/21-47/15 (וברי שאין ללמוד מכך דבר אודות אי מקוריותו של הקטע!), או עמ' 180/6-183/12 (ששם נדרשים פסוקים מספר דברים. ואמנם קטעים מדרשות ספרי במ' שם, שולבו במ"ח לספר דברים - והור' לא חש בכך).
12. ר' למשל עמ' 552 ככה"י: ואין מקיץ מכותבתה - פי' מנכה. עמ' 570 הניח הכוז על מעלה שניה ויצא - פי' כוז קיתון גדול של זהב. עמ' 681 שהיו מטיירין על ישראל - פי' מפטפטין כנגדן, ודומה לו בקיאין בטייר פי' בצפצוף העופות. ולעיתים מפרש ע"פ התרגום כגון; עמ' 576: ואומ' סמל הקנאה המקנה - פי' מפסל ומסכה שהן מעשה צורף תרגו' צורף קנאה {ונדמה שצורף בפרושו, ואכמ"ל}, עמ' 631 קלל של חטאת - פי' תרגום של וכדה על שכמה וקלליתה על כתפה, עמ' 681 והיו צהובין - פי' תרגום וכעסותה ומצהבא! (ס"ה מצינו במדרשו לכמ' כשלושים וחמישה פרושים מעין אלו).
13. כך קבע בפסקנות פרופ' י' סרמוניטה איתו נועצתי בעניין (וכבר עמד על כך רא"א פינ' 'אקדמות', עמ' 17, ע"ש, וכן נרשם גם בקטלוג ברומר שם). כגון; עמ' 579 ככה"י: וכמין פנס ר"ל לנטירנא בלעז {הגיקוד וכן הקו מתחת לטי"ת, המציין את ההברה המוטעמת - מצויים ככה"י} (lanterna), עמ' 688 בצנורא - פי' מזלג ר"ל לנפינו בלעז (rampino), עמ' 689 וכלונסות ר"ל פירטיקי בלעז (petteche). והשווה רש"י

יתר על כן בנוסף לחוספות אלו, שעליהן מעיד במפורש, הוא מעבד כ מ ע ס ד ר ר
 ק ב ע (!) את דרשות הספרי שהיו קשות בעיניו, ע"י קיצורים, שינויים, ותוספות שונות,
 הן ע"פ העניין, והן ע"פ המקבילות בבבלי, בירושלמי וכיו"ב¹⁴. (בדרך דומה עיבד גם
 את ספרי דברים¹⁵ ושאר המקורות שעליהם ייסד את מדרשו לספרי התורה השונים¹⁶).
 ברי איפוא, כי בשום מקרה אין לייסד את נוסח הגוף של ספרי במ' ע"פ נוסחאותיו
 ה י ח י ד א י ו ת של מ, שברובן המכריע אינן אלא עיבודים - ל ע י ת י ס
 מ ו צ ל ח י ס ל מ ד י (!) - אך לא נוסח מקורי!!¹⁷
 19.3 מסורת הנוסח של ספרי במ' בכ"י מ היא א ס ל ק י ת. בנוסף ללעזיו האטלקיים של
 המחבר וכתבת היד האטלקית של הסופר¹⁸, עולה עובדה זו מהקשרים שבין נוסחאות מ לכ"י

(המשך הערה 13)

ר"ה כ"ב ב'). ולעיתים דומים לעזיו ללעזי הערוך, כגון; עמ' 602 וחשומשמן - פי'
 זרעונים ירוקים הם חנקראים בלעז קיקמי (sisme), וכן בערוך: "שמשם ובלעז סיסמי"
 {את נוסח הערוך אני רושם ע"פ עבודת הדוקטור של לואיזת קואומו "הלעזים שבערוך
 לר' נתן בן יחיאל מרומח" - האוני' העברית תשל"ד, ור' שם בחה"נ. וחשווה גם ללעזו
 האטלקי של מגיה כ"י ב "שושמי" - לעיל § 3 הערה 7, ע"ש. וכנראה שלפנינו דיאלקטים
 שונים}. עמ' 609 צבעונין וקלא אילן - ר"ל אֵינְדִיקוֹ בלעז (endeco), וכן בערוך.
 וכמה מלעזיו לא מוכרים לדר' סרמוניסה, ויש בהם חשיבות לחקר האטלקית היהודית.
 ר' למשל עמ' 688 עֶשְׂתוֹת - מאסוֹנִי בלעז. עמ' 635 שמטמא בהיסט ר"ל קקומלאִי בלעז.
 ולעיתים ממיר את גירסת הספרל במלה לועזית ללא ציון מפורש - ר' עמ' 609 ככה"י:
 "אמרה לו ס פ י ו ר א דרומי" במקום "ג פ ה של רומי" בספרי עמ' 129/3.
 {הור' קרא בטעות "ס פ י נ ד א דרומי", ו ה ט ע ה א ת ר " ש ל י כ ר מ ו ,
 יוונות ויוונים, עמ' 109, הערה 193, שניסה לפרשה, ע"ש(!), וסרמוניסה מציע לפרשו:
 sub-lure ע"פ החוק!}.

14. ר' למשל להלן ח"ב § 29.4, הערה 24, 30.6, 31.2, 35.3, 41 הערה 2, 42.4, 43 הערה
 2, 43 הערה 4, 43.1 הערה 12; ח"ה שו' 7-8, 54-7, ורבים כיו"ב.

15. "אינו מבדיל בין המקורות, מוסיף ממקורות אחרים ומקצר ומשנה, וע"כ אין מ"ח מכריע
 כלל בשעה שאינו אלא עד אחד" - רי"ן אפשטיין בביקורתו על ספרי דברים מהר" פ"ג,
 תרכ"ץ שנה ח', עמ' 376, ע"ש.

16. ר' למשל מ"ש ר"ח אלבק, שם, אודות עיבודיו בב"ר.

17. וזאת בניגוד לדרכו של הור', שפעמים אין ספור קבע על פיו את נוסח הגוף - ר' ע"כ
 להלן ח"ד § 3.

18. ר' לעיל הערות 2, 13. אגב מספר השיבושים בכ"י מ הוא מ ו ע ס כ י ו ת ר
 (ויחן שיש לשקול בזהירות גם את האפשרות כי לפנינו אוטוגרף!?).

ר האטלקי¹⁹, ובמיוחד מהקשרים ההדוקים של נוסחאות מ

ל נוסחאות כ"י ב האטלקי!²⁰

אינטנסיביות הקשר של ב מ אינה אחידה: עד פרשת נסכים (=הור', עמ' 112) לא מצאתי

קשר מיוחד ביניהם. מפרשת חלה עד סוף חקת (=הור', עמ' 113-168) הקשר ביניהם די חזק.

מפרשת בלק עד סוף מסעי (=הור', עמ' 169-223) הקשר ביניהם הוא חזק ביותר!

בחלק שלישי זה תואמות גירסאות מ בעקבות יות לגירסאותיו הייחודיות של ב - הטובות

מחד²¹ והמעובדות מאידך²². יתר על כן, גם בפסקאות קל"ח-קנ"ח

(=הור', עמ' 184-214) אותן העתיק כ"י ב מטופס אחר - ר' מ"ש בתאורו לעיל

§ 3.3 - הולך מ בעקבות אחר ב²³. לא מן הנמנע איפוא שכ"י ב עצמו(!), או טופס קרוב

לו מאד, הווה את מקורו של מ בחלק שלישי זה!²⁴

19. ר' ע"כ להלן ח"ג § 4.

20. ר' להלן בסמוך (והשווה גם לעיל § 3.1 אודות כה"י שעמדו לפני ר' עזריה מן האדומים).

21. ר' למשל לעיל § 3 הערה 22.

22. ר' למשל בדוגמאות הרבות שצינתי לעיל § 3 הערות 14, 26, 27, 29, 32, 36 ורבים רבים כיוצ"ב. ור' עוד להלן ח"ג § 4,3.

23. ר' למשל ח"א § 3.3 סעיפים ג, ד.

24. ור' גם מ"ש לעיל § 3 אודות אופיו הבלתי אחיד של כ"י ב. יתכן שכה"י שעמד לפני מ היה שונה מכ"י ב, במיוחד בחלקו הראשון הנ"ל. מאידך יתכן גם שכ"י מ נעזר בכמה כתבי יד (ר' למשל בהקשר לספרי עמ' 111/11-12 שם מצטט מ שתי נוסחאות של "מיכן אמרו" שכמותן מצינו בעדי הנוסח השונים, ע"ש במהד' הור' והשווה לעיל § 5 הערה 25. ור' גם שתי הנוסחאות שהביא מהספרי עמ' 19-69/16, אמנם אפשר שאחת העתיק מרש"י, ע"ש).

(רא"א פיג' במאמרו 'Prolegomena to an Edition of the Sifre on Deuteronomy', פרוסידנגס שנה ג', עמ' 16-17, עמד על כתיבת היד האטלקית והלעזים האטלקיים של כ"י מ. הוא אף הצביע על הקשרים ההדוקים שבין מ לכ"י ב בספרי דברים, וראה בשניהם עדי נוסח אטלקיים, ע"ש. אמנם בהערה 129 שם, הצביע על קשר מסויים שבין מ למסורות נוסח ספרדיות. והנה במאמרו 'The Mekilta and its Text', פרוסידנגס שנה ה', עמ' 25 ואילך, חש בקשר שבין מ למסורות נוסח ספרדיות במכילתא, ובעקבות כך חזר בו גם מדבריו הראשונים ביחס לספרי דברים, וקבע שנוסח מ"ח בספרי דברים הוא בעיקרו ספרדי ולא אטלקי נור' גם מ"ש בהקדמתו לספרי דברים). ולענ"ד אין קשר הכרחי בין כה"י של המכילתא שעמדו בפני מ"ח, לבין כה"י של הספרי שעמדו לפני מ"ח ואכמ"ל בבחינה מדוקדקת של ראיותיו הפרטיות של רא"א פיג' וטיב שקוליו הכל-ליים(!) לענ"ד אין ספק כי בספרי במ' מייצג מ נוסח אטלקי מאוחר, הקרוב כאמור לכ"י ר ובמיוחד לכ"י ב, וחושבני שכן הוא גם ביחס לספרי דברים (ור' עוד להלן ח"ג § 1 הערה 1, § 3).

20. מדרש לקח טוב (פ)

- 20.1 ר' טוביה בר' אליעזר חיבר את מדרש 'לקח טוב' על חמשת חומשי התורה והמגילות¹
 בסוף חמאה האחת-עשרה - תחילת חמאה השתים-עשרה², כנראה ב"ארץ יון" (ביזנץ)³. להלן
 רשימת עדי הנוסח למדרש ל"ס על ספר במדבר⁴.
 (א) כ"י בית המדרש לרבנים בניו-יורק L 823. {ENA322}. להלן: פ¹. בכ"י זה נשתמר רובו
 של המדרש לספר במדבר⁵, למעט כמה דפים שנחלשו⁶, וכמה דפים הפגומים במרכזם⁷. (צלום
 שנעשה מכ"י גופו מצוי בידו).
 (ב) 'פסיקתא זוטרתא' ד"ו ש"ו (פ²)⁸.

-
1. אודות מהדורותיו הנדפסות עיין 'שרי האלף' מהדו"ח, ירושלים תשל"ט, ח"א עמ' ע"ד,
 קמ"ד, קמ"ו, קמ"ח, ק"נ.
 2. עיין ר"ש בובר במבואו ל"ס על בראשית שמות, עמ' 23-26, ור' ע"כ, ביתר פרוט, להלן
 הערה 13.
 3. ר"ש בובר שם, עמ' 20-22. ור' גם בהשגות ר"ש מאדלינגער וחשובת ר"ש בובר, 'השחר',
 שנה י' (תר"מ), עמ' 9-385, 477-480, 497-503, והשווה ר"ש ליכרמן, יוונוט ויוונים,
 עמ' 119. ולעני"ד מצריך נושא זה ע י ו ן ב ו ס ף !
 4. במדרש ל"ס לשאר הספרים מצינו רק מובאות ס פ ו ר ו ת מספרי במדבר - ר' למשל
 להלן הערה 32 ולעיל § 3 הערה 22.
 5. כה"י הכתוב בכתובה מזרחית מהמאה השש-עשרה לערך, כולל ס"ה 191 דפים. הוא פותח
 במדרש ל"ס לפרשת משפטים שכספר שמות, ממשיך כל"ס לויקרא, במדבר (עמ' 117-178),
 ומסיים כל"ס לדברים ממנו נשתמרו חלקים מועטים.
 6. (א) לאחר דף 117 ככה"י = ד"ו דף ל"ג ג' שו' 9-50.
 (ב) " " 155 " = ד"ו דף נ' ד' שו' 40 - ב"א ד' שו' 31.
 (ג) " " 171 " = ד"ו דף נ"ז ב' שו' 19 - נ"ז ג' שו' 57.
 בשלושת החסרונות הנ"ל לא מצויים ציטוטים מספרי במדבר כל"ס!
 (ד) לאחר דף 174 ככה"י = ד"ו דף נ"ח ב' שו' 40 - נ"ט ד' שו' 37.
 (ה) " " 178 " = ד"ו דף ס"א ב' שו' 16 - פ"ד ד' שו' 29 (מסוף פנחס - עד
 סוף כי תבוא!!).
 7. בדפים 163-169 ככה"י פגם קטן מאד, ובדפים 170-178 פגם גדול יותר, כחמישה-עשר
 אחוז מהדף.
 8. כולל את מדרש לקח טוב לויקרא, במדבר ודברים. בסיומו נכתב: "והיתה השלמת זאת
 הפסיקתא זוטרתא בערב הסח שנת רננ"ו צדיקים בה". ונדפס על ידי
 ק ו ר ב י ל י ו א ד י ל ק י נ ד בויניציאה רבתי... אתא לידנא על ידא רבחור
 נהיר באורייתא כמה"ר זרחיה בן הזקן ונשוא פנים כמ"ר מלכאל קזאני איש ק נ -
 ר י א ה ר ב ת א" (!), ור' עוד להלן בסמוך.

עשרות רבות של מדרשים ופרושים שלא נשתמרו בפרוס¹⁴. ולענייננו, ברי כי נוסח מובאות הספרי בכה"י, עולה בהרכה על נוסח מובאות הספרי שבדפוס! בכה"י בותרו שרידים מרובים יותר מלי"ח האי¹⁵, בעוד שהדפוס משופע; בהשמטות משפטים מחמת הדומות¹⁶, בטעויות סופר¹⁷, ואף בעיבודים מרובים, כגון: פישוט צורות לשוניות¹⁸,

(המשך הערה 13)

ולפיו נתחבר המדרש בשנת ד"ף ג'דמד"א תתנ"ד (עיין ר"ש בוכר, שם, עמ' 25) = 1094. מאידך לפי בוסחו המשובש והמקוצר (!) של פ² העומד בג'יג'וד לפרשת בהעלותך (את"ז להפסקת הנבואה, ולא את"ח), נתחבר המדרש בשנת ד"ף ס"ו = ד"א תתס"ו=1106. ודוק ההפרש בין שני תאריכים אלו של "ואנחנו עתה" הוא 12 שנה, בעוד שההפרש בין שני העדים בשלושת תאריכי העבר הוא 9 שנים. ומכאן שעדי הנוסח חלוקים גם בזמנם של מאורעות העבר! ואכמ"ל בשיחזור מדויק של שיטתו ההיסטוריוגרפית של ר' טוביה לפי שני העדים. מעניין לציין רק כי ר"ש בוכר - לפניו לא עמד כה"י שלנו - ציין להפרשים דומים (!) בתאריכי מדרש ל"ט לספר שמות המצויים בכה"י השונים: כ"י פלורנץ ד"א תתנ"ז=1097. לעומת כ"י ירושלים ד"א תתס"ז=1107. כ"י פעטערסבורג ד"א תתס"ח=1108, ע"ש בעמ' 24. השאלה אם מקור תה"נ נובע ממחזורות שונות של הלי"ט - כהשערת ר"ש בוכר, או שמא מעיבודם של מעתיקים, זוקקת עיון לעצמה.

14. ר' למשל לעיל § 12 הערה 12. ומוכן שאין כאן המקום להציג ולנתח את ההבדלים הגדולים שבין כה"י לדפוס בכל הקטעים שאינם קשורים למובאות הספרי. ר' למשל מדרש ארוך על חנוכה, שנוסף בכה"י בפרשת בהעלותך לאחר "יגדיל תורה ויאדיר" שבר"ו דף מ"ג א', שם נכתב בין השאר: ... וכשם שעמד להם הקב"ה בג' מלכיות כך עתיד לעמוד ברכיעית ולנקום נקמתם באדום הרשעה וישמעאל... וכת' ונתתי בקמתי באדום כי עמי ישראל במהרה בימנו". ואין להוציא מכלל אפשרות שקטע זה ואחרים הושמט מחמת צנזורה (פנימית? חיצונית? ור' עוד מ"ש להלן אודות עיבודיו של קורנליו. אדיל קינד (המומר) (אמנם ר' ח' ילון, 'פרקי לשון', עמ' 55-7 בנוגע לזמן המרתו)). ובוודאי ששאלות אלה מצריכות עיון כוללני על יסוד מהדורה חדשה של הלי"ט(!).

15. כגון מהד' הור' 121/14 פ¹ ר' עקיבה. פ² ר' עקיבא. עמ' 123/2, 163/12, 177/2 פ¹ אבה חנן. פ² אבא חנן. 125/19 פ¹ ר' חנינה. פ² ר' חנינא (- ור' ע"כ להלן ח"ב § 4.2). עמ' 17/5 פ¹ שעוריים = פ² ושאר העדים שחוריים (!). 129/9 פ¹ ר' היא = פ² והשאר ר' חייא (- ור' מ"ש להלן ח"ב § 9.1, 9.2 על חילופי עי"ן-חי"ת, חי"ת-ה"א). עמ' 184/13 פ¹ שהשיבו = פ² שהשיבו (- ר' שם § 13.1). עמ' 130/8 פ¹ נתחמם = פ² נחחם (- ר' שם § 14.4), עמ' 125/15 פ¹ המצריים. פ² המצרים (- ר' שם § 40.4 הערה 25), עמ' 24/1 פ¹ קצורים = ר א מ. לעומת פ² קצרים (עיין שרביט לשוננו ל"ח, עמ' 239, 'אבות', עמ' 103-4), ועוד ועוד. מאידך רק לעיתים נדירות ביחס נשתמרו צורות מקוריות של ל"ח, ודווקא ע"י פ² כגון; 149/14 המחובר = המחזור (עיין להלן ח"ב § 9.4) לעומת פ¹ המבחר.

16. כגון מהד' הור' עמ'; 12/14, 24/19, 52/5, 53/19, 129/9, 131/12, 139/11, 143/17, 153/24, 161/17, 180/4, 192/11-14.

17. כגון; 96/22 כגדין במקום כגזין, 124/11 בתלתליה במקום בתחלה, 125/13 שיארגיה נימא, במקום שיארגנה עימא, ורבים כיו"ב (ר' גם לעיל § 12 הערות 11, 12).

החלפת מלה קשה במלה קלה ¹⁹, המשתת מילים - בחלקן קשות - שאינן הכרחיות להבנת העניין ²⁰,
פרפרזות ²¹ ותיקונים שונים ²², וכל זאת בניגוד לנוסחת כה"י - המסתייגת לעיתים בקטעי
הגניזה ²³ - ששמרה על נוסחת הספרי המצוייה ב כ ל עדי הנוסח! ולעיתים תומכת גירסת
כה"י של ל"ט - בניגוד לדפוס הל"ט - בגירסאותיו היחידאיות של כ"י ר ²⁴, או בנוסחאות
מקוריות אחרות שנשתכשו ברב עדי הנוסח ²⁵.

ומציבו מספר לא מבוטל של חילופי נוסחאות שבהם תואמת גירסת דפוס הל"ט, בין השאר,
לגירסת ד"ו של הספרי, בניגוד לגירסת כה"י של ל"ט התואמת לגירסת עדי נוסח אחרים ²⁶.

18. כגון; 133/16 שהם במקום נשתהה, 183/21 בזכותו 2x בעקום בזכיותו 2x.
19. כגון; 126/3 וחושב (במקום: ומשתמש) בכוסו של חברו, 209/6 שונאים במקום צוהבים.
20. כגון; 165/7 פקודה, 131/8 בשיר, 148/2 לעוקה, ע"ש.
21. כגון; 110/13 נחת רוח למי שאמר והיה העולם שאמר ונעשה רצונו, במקום: נחת רוח
לפני שאמרתי ונעשה רצוני. עמ' 178/6 מגיד שבנות צלפחד נטלו שלשה חלקי' בנחלה
פשוט, וחלק אביהן שהיה ב כ ו ר, וחלק אבי אביהן, במקום:
... חלק אביהן שהיה מ י ו צ א י מ צ ר י ס, ו שה י ה
ב כ ו ר, וחלק אבי אביהן.
22. כגון; 191/13 ר ב י שמעון בן עזאי, 130/1 למי שהדבר ח ל ו י ב ו מזהירין
ע ל יו, במקום פ¹: למי שהדבר מ ס ו ר ל ו מ ז ה י ר ין, כנוסח ר"ה ור'
מיוחס מ"ארץ יו" (!) - ר' ע"כ להלן, ח"ג § 9.1.
23. כגון; עמ' 78/5 משפט המצוי בכ"י פ¹ ושני קטעי הגניזה נשמט בפ² מחמת הדומות, עמ'
80/4 פ¹ + ק"ג כמין פנס. פ² עמוד האשנ'!, 81/1 פ¹ + ק"ג המכונסין ... הרודפין,
במקום פ²: המכונסין ... הרודפין.
24. כגון; 134/14 ר פ¹ ואני ה נ ה מביא את המכול (שיבוש משותף??) לעומת פ²: ואני
ה נ ב י מביא את המכול, כנוסח המסורה ושאר עדי הנוסח של הספרי. 191/15 פ¹ ...
למינים מקום לרדות, בדומה לנוסח ר ק, לעומת פ² חסר "מקום" כבשאר העדים.
ור' גם לעיל § 5 הערה 25!

25. כגון עמ' 193/11 פ¹: "ובחדש הראשון באר' עשר יום לחדש פסח לה' -
ל למדך לדורות. ובחמשה עשר יום לחדש הזה
חג שב' ימ' מצ' יא כל - קבעו הכת' חובה", וזאת בדומה לנוסח
המקורי שנשמר בכ"י כ מ. מאידך פ¹: "ובחדש הראשון בארבעה עשר יום לחדש וגומ' -
קבעו הכתוב חובה" וזאת בדומה לנוסח ר א ד ח ט (ונגלה בהם המשטה מחמת הדומות
ויוכיח ר הגורס: "לחדש הזה", שהוא לשון הפסוק השני! ור' מ"ש לעיל § 3
הערה 22).

26. כגון פ² מה שאי אפשר לפה ל ד ב ר, בדומה לנוסח ד א ח ט, לעומת פ¹ מה שאי
אפשר לפה ל א מ ר, בדומה לנוסח ר ב ל. 120/6 פ² לא היה לו למשה לכתוב בתורה
וילך ראובן... = ד ל. פ¹ לא היה לו למשה לכתוב בתורה א ל א (!) וילך ראובן...
= ר א ב (וח"נ מקבילים מצינו בבבלי: 137/3 פ² ר ב י יוחנן בן בג בג = ד ל.

יתרה מזו, לעיתים מציבו בדפוס הלי"ט גירסאות מעובדות או משוככות - שות שכמותן מציינו רק (!) בד"ו של הספרי, בניגוד לנוסחת כה"י של הלי"ט הגורס כשאר כל עדי הנוסח של הספרי.²⁷ עובדות אלו מוכיחות לענ"ד, שקורבילייט אדילקינד "תיקן" את נוסח דפוס ונציה של הלי"ט, שאת סידורו השלים בערב פסח שנת ש"ו.²⁸ ע"פ נוסח דפוס ונציה של הספרי, שאת סידורו השלים זמן קצר קודם בי"ח כסלו שנת ש"ו.²⁹ לאור זאת אין להוציא מכלל אפשרות, כי גם חלק מהעיבודים שנעשו בד"ו של הלי"ט מחמת העניין, עליהם הצבענו בפיסקא תקודמת, נעשו אף הם בידי קורבילייט אדילקינד! אין להסיק מדברינו הנ"ל שאין לדפוס הלי"ט חשיבות טכטואלית. כבר אמרנו שמספר קטעים לא נשתמרו בכה"י, ולעיתים נשתבש נוסח כה"י, ואף "תוקן". בניגוד לדפוס³⁰, ובוודאי שיש להעזר בשחזור נוסחתו המקורית של הלי"ט בכל עדי³¹

(המשך הערה 26)

פ¹ יוחנן בן בג בג = ראב"ט. וראה גם 26/12 פ² מיד גלחתי את ראשי = דל ("תיקון" לגירסת ר וכיו"ב: מכתי את ראשו), לעומת פ¹ מיד חבתי את ראשו = תיקון עצמאי של ר' טוביה! ועיין להלן.

27 כגון; 131/9 פ² "וישרתוך בעבודתך" וכן שם 131/18 פ². הוא שאמר וישרתוך בעבודתך כנוסח דא² (!), בניגוד לנוסח פ¹ וישרתוך בעבודתך דא² כנוסח ראב"ט סלמס ה'ת' (ומנוסח המו"מ מוכח שנוסח ד משוככות - כנראה "בעבודתך" במקום "בעבודתך" כגירסת ל'), ע"ש. 137/14 פ¹ "פירש" = רבה חל מצת. פ² פירש לבדק הכית = ד' (לשון פרוש, כפרוש צ. והשווה גירסת אט פירש לשם - לשון פירוש, כפרוש ה'ת'). 189/7 פ¹ קרן מזרחית צפונית = ראב"ט מ.ק. פ² קרן צפונית מזרחית = ד' 111/11 פ² מיכן אמרו האומרי עלי ליוג לא יביא שנים, שנים יביא שלשה... בדומה לגירסתו המתוקנת של ד' ע"פ התוספות - עיין לעיל § 5 הערה 25, לעומת פ¹: מיכן אמ' לוג אחד יביא (!), שנים לא יביא, ג' יביא... = רמ' (שיבוש משותף??). 151/12 פ¹ כדי לחזק התלמידים = ראב"ט סלמס (עייין וכן גירסתו המקורית של ר"ה - ר' מ"ש לעיל § 13 הערה 37. פ² כדי לחזק התלמידים = ד' וכן מ. 21/10 פ¹ מגיד שהכתב עושה את המים מרים = ראב"ט סלמס (ר: שהכת'), וכן רמב"ן בפרוש לתורה ה' ח' ע"פ ד"ר וכי"י (עייין מהד' שעוועל), וכל עדי הנוסח של רבה (למעט ר' מגיד הכת' ר' שהכתב עושה). אך פ²: "מגיד הכתוב ש עושה המים מרים" שהוא "תיקון" לנוסח ד' מגיד הכתוב ש עושה את המים מרים! (ור' מה ששיער הור' בפרוש שם, בהסתמכו על: גירסת פ², רבה דפוס וילנא שהוגה ע"פ דפוס הספרי - עיין תאורו להלן, והדפוסים המאוחרים של הרמב"ן, בלי ששם לב לקיצור המצוי בכ"י ר!)).

28 ר' לעיל הערה 8.

20.2 בפסוקי התורה הנדרשים ע"י ספרי במדבר, הווה ספרי במדבר את המקור העי - קרי עליו ייסד ר' טוביה בר' אליעזר את מדרשו לספר במדבר. ס"ה משולבים בל"ט לספר במ' כארבעים - חמישים אחוז מכל קטעי ספרי במ'. בגין כך אין ר' טוביה מציין במדרשו לכמדבר את מראה המקום "ספרי" בראש מובאותיו מהספרי. (וזאת בניגוד לדרכו ביחס למובאותיו מספרים שבהם נעזר פחות, שבראשן ציין, מידי פעם, מראה מקום)³². כמנהגו בציטוט שאר מובאותיו³³, לא הקפיד ר' טוביה לצטט את הספרי כלשונו, מלה במלה. פעמים רבות קיצרו, עיבדו, או שהרכיב עליו גוס - חאות ממקורות אחרים³⁴. לעיתים קרובות אף פרש את דרשות הספרי שהביא! ברי איפוא כי בשום מקרה אין לייסד את בוסח הפנים של הספרי ע"פ נוסחאותיו היחיד - דאיות של הליט³⁵. מאידך ניתן להעזר רבות בנוסחאותיו המהוות נאדם סיע

29. עיין תאורו לעיל § 5.

30. כגון השמסות מחמת הדומות; מהד' הור', עמ' 5/10, 5/16, 121/1, 133/21, 195/3. ס"ס כגון; 17/1 כגון במקום כהן, 131/16 הנערים במקום הנשים 129/1 שרים במקום עדים, ואף תיקונים ר' למשל להלן ח"כ § 43 הערה 2. ולעיתים דווקא נוסחת פ' תואמת לגירסת ר' למשל מהד' הור' 4/19 ר פ' כי קרן. אדחל פ' והנה קרן, ע"ש, 160/10 ר פ' שנה הכת' עליו, לעומת הטרמין המקובל יותר(!): "שנה עליו הכתוב" בכל שאר העדים - כולל פ'.
31. כולל העדים שלא עמדו בפנינו! ואין להוציא מכלל אפשרות שלעיתים דווקא נוסחה מעובדת של הספרי היא הנוסחה המקורית שיצאה מידי ר' טוביה, שעבד בעצמו את הספרי, או שכן היה בעד הנוסח שלפניו. ור' עוד מ"ש להלן בסמוך.
32. במפורש ציין ר' טוביה לספרי במדבר במדרשו לספר שמות כ"ט ל"ט, ועיין ר"ש בובר שם, עמ' 36. בס"ז לא נעזר ככל הגראה.
33. עיין ר"ש בובר שם, עמ' 26 ואילך.
34. ר' למשל להלן ח"כ § 20.1, 30.6, הערה 17, 35.1 הערה 3, 41 הערה 2, 43 הערה 4, ח"ה שו' 48-9 הערה 2.
35. וזאת בניגוד לדרכו של הור'. ר' למשל עמ' 15/21 שם ייסד את התוספת "ששם משקין את השוסות" ע"פ פ' בלבד, למרות שאין ספק שמקור פ' שם הוא ששם שנת סוטה א' ה'. ובעמ' 173/17 קבע את ד"ה ע"פ פ' וברי שאינו מקווי (והטעה את ר"ן אפשטיין - ר' ע"כ להלן ח"כ § 2.2 הערה 19). ור' עוד עמ' 101/10 שם קבע את הגוף "ש אחרי ש" ע"פ פ' שהיה לפניו, בניגוד לכל שאר העדים - כולל פ'(!): שאדרוש, ע"ש.

לעדי הנוסח הישירים³⁶, ואף בפרושו.

מסורת הנוסח המשתקפת בל"ט אינה קשורה קשר הדוק לאחד מעדי הנוסח הישירים. פעמים רבות תומך הל"ט בגירסת עדי הנוסח האטלקיים ופעמים רבות תומך הוא בגירסת עדי הנוסח האשכנזיים³⁷. רק במספר מקרים מצינו בו נוסחאות מעובדות השוות לנוסחאותיהם של עדים נוספים מ"א רץ י ו ו", כר"ה ור' מיוחס³⁸, והקשרים שביניהם מצריכים עיון נוסף. אודות השימוש שעשו בנוסחאותיו-עיבודיו עדים אחרים - ר' מ"ש לעיל § 12.2 ולהלן § 21.3.

21. מדרשי תימן

מחקרם של מדרשי תימן המרובים נמצא בראשית דרכו. עדיין לא נתבררו כל צרכם עדי הנוסח של כל מדרש ומדרש וטיבם, המקורות שעמדו בפניהם, דרך עריכתם, ובמיוחד י ח ס י - ה ס. ה ה ד ד י ס¹. במסגרת זו אסתפק בסקירה קצרה של שלושה ממדרשי תימן בהם מצינו מובאות מהספרי: מדרש הגדול (=מ"ג), מדרש הבאור (=מ"ב) ומדרש החפץ (=מ"ח)².

36. ר' למשל לעיל הערות 24, 25, וכן לעיל § 3 הערה 22 (ששה משפטים שנשמטו בכל העדים הישירים למעט ב, נותרו בו, ע"ש).

37. מוריו של ר' טוביה וטיב המקורות שעמדו לפניו לא זכו לע"ע למחקר מדויק, כשם שכל תולדות יהדות ביזנץ עדיין לוטות בערפל. וכבר הערנו לעיל הערה 3 שאף הקביעה שר' טוביה הוא ביזנטיני זוקקת עיון נוסף, ור' עוד בהערה הבאה.

38. ר' להלן ח"ג § 9.

1. ר' למשל ר"מ כשר תורה שלמה, ח"א, עמ' י"ז; ח"ב הקדמה סעיף י"א; ח"ג הקדמה; ר"ש ליברמן, 'מדרשי תימן', ובמיוחד עמ' 39 הערה 2 שם.

2. במדרש 'מאור האפלה' (נור-אלצלאל) לר' נתנאל בר' ישעיהו - מהד' הרב קאפח ירושלים תשי"ז, עובדו המקורות בצורה אינסנסביבלית, ואף קוצרו מאד, כך שקשה ללמוד ממנו אודות נ ו ס. במדרש 'חמדת הימים' לר' שלום שבזי {ר' לאחרונה י' טובי, 'תגים', קובץ ג-ד, עמ' 63 ואילך, והערות רצהבי שם, עמ' 73} נעשה שימוש מועט מאד כספרי, אם בכלל. במדרשים נוספים הסמוגים עדיין בכחבי יד כגון; נר השכלים, מעין גנים, חמאת החמדה, צפנת פענח, ועוד (עיין במקורות המצויינים בהערה הקודמת), לא עיינתי לפי שעה בצורה יסודית!

21.1 מדרש הגדול לר' דוד העדני הוא, ככל הנראה, הגדול והקדום שבמדרשי תימן. המדרש לספר במדבר³ נדפס בשתי מהדורות; האחת ע"י ש' פיש – לונדון תשי"ח, והשניה ע"י צ"מ רבינוביץ – ירושלים תשכ"ז, שעל פיה יסדתי את הציטוטים ממה"ג בעבודתי זו⁴. בניגוד לר"ד הופמן⁵ ורח"ש הור'⁶, שפקפקו האם מה"ג נעזר בספרי, ור"ש פיש⁷ סבר שמה"ג השתמש בספרי רק לעיתים רחוקות, נדמה לענ"ד שהצדק עם רבינוביץ⁸ אשר קבע, כי "בעל מה"ג מרבה להשתמש גם ב'ספרי' לבמדבר. לפעמים בנוסח אחר מאשר בספרי שלפנינו, או בצרוף ספרי לגמרא בבל". קטעים רבים במה"ג שרח"ש הור' ייחסם לספרי זוטא – חלקם מספק – אינם אלא ספרי⁹. אמנם נכון, שר"ד העדני עשה כס"ז שימוש נרחב יותר מאשר בספרי¹⁰. ולעיתים דמו דרשות הס"ז לדרשות הספרי¹¹, וקשה להכריע באיזו מהן עשה שימוש.

על דרכו של ר"ד העדני בעיבוד מקורותיו השונים, וכמיוחד מדרשי ההלכה, כבר עמדו רבים. אין ספק שלא תמיד הקפיד לצטט את מקורותיו כלשונם מלה במלה. וברי גם שהרכב

3. במדרש לשאר ספרי התורה כמעט ולא נעשה שימוש בספרי כמ'. (ר' למשל מ"ש ע' שטיינ-זלץ במבואו למה"ג לויקרא – ירושלים תשל"ו, עמ' 9).

4. ואכמ"ל בביקורת מהדורותיהם. נציין רק כי השימוש שעשו בשאר מדרשי תימן המצטטים את מה"ג מועט יחסית. ר' למשל מ"ש ר"ש ליברמן שם, עמ' 32, ולהלן בתאור מה"ב.

5. ספר היוכל להילדעסהיימר, עמ' 85.

6. מבואו לספרי, עמ' XIX.

7. מבואו למה"ג לבמ', עמ' 24-5. ור' גם מבואו למה"ג לדברים.

8. מבואו שם, עמ' 7.

9. על חלק מהם עמדו רי"ן אפשטיין, ר"ש ליברמן וחוקרים נוספים, וניתן להוסיף עליהם כהנה וכהנה. אגב רח"ש הור' נעזר, כנראה, בכ"י אחד של מה"ג, ולעיתים קרובות ניתן לתקן את נוסחו ע"פ המהדורות הנ"ל.

10. דברי ר"ש פיש במבואו למה"ג לדברים, עמ' 14 כי "לחלק ההלכה של ספרי במדבר השתמש {מה"ג} בספרי זוטא... ולקצת מחלק ההגדה השתמש בחלק הספרי" נכונים באופן כללי, אך יש לכך לא מעט חריגים.

11. ר' ר"ש ליברמן, 'ספרי זוטא', עמ' 10, והשווה מ"ש לעיל § 13 הערה 32.

ל של ב מ ס פ ר מ ק ו ר ו ת זה בתוך זה. אמנם נדמה שאין להפריז בהערכת עיבודיו¹². גילוי נוסחם של המקורות המזרחיים שעמדו לפניו מלמד, שחלק גדול מגירסאותיו כבר היה במקורות מהם שאב¹³.

במה"ג לספר במדבר מצינו לא מעט נוסחאות יחידאיות-מעובדות של ספרי במדבר¹⁴. אך כוודאי שאין לראות ככולן פרי עיבודו האישי של ר"ד העדני. חלקן היה מצוי בעותק הספרי שלפניו בנוסח מזרחי, ש לא א הג י ע ל י ד נ ו. ניתן להוכיח זאת מתקרבה שבין נוסחאות הספרי המצוטטות במה"ג ו נ ו ס ח א ו ת ה ס פ ר י ב ל ק ו ס ת ה ת י - מ נ י ש ל מ ד ר ש י ה מ ו ע ד י מ¹⁵, בקטעים המועטים מהספרי המצוטטים ע"י שניהם¹⁶.

21.2 מדרש הבאור לר' סעדיה אבן דאוד אלד'מארי נשתמר בכמה כתבי יד¹⁷. אני בעזרתך בצורה קבועה בכ"י מוסד הרב קוק כ 259¹⁸, שנכתב בכתיבה חמימנית מחמאה חש-עשרה לערך.

12. ר' למשל בפולמוסו של ר"מ מרגליות במבואו למה"ג לשמות, עמ' 6, שם כתב: "הפרזה רבה אני מוצא במסקנתו של דר' ע"צ מלמד בסוף מבואו למ' דרשב"י: 'שלא בכל מקום שמר (בעל מה"ג) על נוסחו המדויק של המדרש שהיה לפניו, ובהרבה מקומות עיבד את המקורות ע"פ דרכו המיוחדת'. ... רובם המכריע של השינויים שמנה, נ ו ג ע ל ס י ד ו ר ו א י ר ג ו ן ח י צ ו נ י ש ל ה ח ו מ ר, ש א י נ ו פ ו ג ע ב ש מ י ר ת ה נ ו ס ח ה מ ד ו י י ק ש ל ה מ ק ו ר ו ת", ע"ש. ור"ש ליברמן, 'ספרי זוטא', עמ' 79 והערה 13 שם, מחזק ידי מרגליות בנוגע לנוסחאות הס"ז במה"ג, ע"ש.

13. ר' למשל מ"ש רע"צ מלמד (: במבואו למ' דרשב"י עמ' נ"ו, כי "נוסח הספרא שהיה בידי בעל מה"ג שוה לנוסחו העקרי של כ"י רומי, ובכל אותם המקומות שרבינוביץ העיר על ש"נ בת"כ - נוסח מה"ג הוא ככ"ר כמעט אות באות" (!). (וכ"י רומי 66 הוא כ"י מ ז ר ח י - ר' תאודור של לוצקי בספח למבואו של רא"א פינ' לצילום כה"י, עמ' ע' ואילך).

14. ר' למשל להלן ח"ב § 20.4, 30.2, 30.9, 35.3, 40.2 הערה 7, 42.1 הערה 15.

15. ר' תאודור לעיל § 12.

16. ר' להלן ח"ג § 8.2.

17. עיין פרוטם ע"י בנימין ריצ'לר, 'עלי ספרי' תשל"ו, עמ' 91-96 {ור' עוד להלן הערה 19}, שם העמיד גם שמדרש 'צפנת פענח' אינו אלא עיבוד של מה"ב, ע"ש.

18. הצילום שבמכון כה"י שבאונ' העברית (מס' 20822) מטושטש מאד. ברשותו האדיבה של הרב קצנלנבוגן צילמתי את גוף כה"י.

חלק מהמילות בכה"י מנוקדות. מידי פעם נעזרתי גם בכחב יד הסמינר בניו-יורק שצלום ממנו מצוי בידי ר"מ כשר¹⁹.

מחקרו של מה"ב נמצא כצעדיו הראשונים. כמה"ג, גם מה"ב לא מציין למקור מובאותיו.

מהשוואתו למה"ג עולה בברור, כי קטעים ניכרים ממה"ב הועתקו ממה"ג, לעיתים קרובות בקיצורים²⁰. הרבה מנוסחאות הספרי במה"ב, מהווים איפוא עד עק י

לנוסחאות מה"ג, אמנם עד עקיף חשוב, שנשתמרו בו כמה נוסחאות מקוריות שלא נשתמרו בעידי הנוסח הישירים של מה"ג!²¹

רק במקרים מועטים ביחס, מצינו במה"ג מובאות מהספרי שאינן מצויות במה"ג, אותן העתיק ר' סעדיה, ככל הנראה, מהספרי גופו. במובאה היחידה מהספרי המשותפת למה"ב והיל-קוס התימני למדרשי המועדים, אוחזים הם בנוסחה אחת המנוגדת לכל שאר עדי הנוסח!²²

21.3 מדרש החפץ לר' זכריה הרופא בן שלמה, נתחבר כתימן במאה החמש-עשרה. הוא נשתמר ככתבי יד מרובים. כעבודתי זו נעזרתי בצלום של כ"י אוק' 2492.

במה"ח עסקו מספר חכמים ואף פרסמו ממנו קטעים לאחרונה ההדיר מאיר חבצלת את מה"ח לספר בראשית (מוסד הרב קוק תשמ"א). במבואו תאר בהרחבה את דרכו של מה"ח ומקורותיו, כמה מכה"י שבהם נשתמר המדרש, ועוד, ע"ש²³.

19. יש להוסיף כ"י זה לרשימה הנ"ל בהערה 17. (את מספר כה"י לא הצלחתי לברר. במכתבו אלי הודיעני דר' שמלצר, שאינו יודע על קיום כ"י זה בספריית הסמינר. (?))

20. וכבר עמדו על כך ר"מ כשר שם (הערה 1), ור"ש פיש במבואו למה"ג לכמ', עמ' 19. אגב מספר לא מבוטל מהמדרשים במה"ב שאינם מצויים במה"ג, מצויים גם במדרש מאור האלה. ויחסם של שני מדרשים אלו מצריך עיון בפני עצמו.

21. ר' למשל לעיל § 3 הערה 21 (ביסאנין).

22. ר' להלן ח"ג § 8 3.

23. השווה גם מאמרו בספר הזכרון למירסקי, 'סורא' תשל"א, עמ' קמ"א-קנ"ד 'מדרש חפץ לרבינו זכריה רופא ושאר חיבוריו', והספרות המצויינת שם.

שלא כמה"ג ומה"ב ציין ר' זכריה הרופא, מידי פעם, למקורות מובאותיו! במדרשו לספר במדבר ציין פעם אחת במפורש שמקורו הוא ה"ספרי"²⁴, ופעמים רבות יחסית ציטט מספרי במ' בשתיקה (קטעים שאינם מצויים כמה"ג ובמה"ב), לעיתים בצורה מעובדת ובמיזג מפורט.²⁵

מסורת הנוסח של הספרי המשתקפת במה"ח קרובה במיוחד לציטוטי הספרי בילקוט התלמודי של מדרשי המועדים. מצינו מספר שיבושים ותיקונים שנותרו רק בהם, בניגוד לכל שאר עדי הנוסח.²⁶ וכבר עמדנו לעיל על העיבודים המשותפים ע"פ הלך הטוב, המצויים בהם.²⁷

22. במדבר רבה (1)

22.1 במדרש במדבר רבה לפרשת נשא¹, מצוטטים כחמישים אחוז מקטעי ספרי במדבר לפרשה זו (פיסקאות א-נ"ח). להלן רשימת עדי הנוסח בהם

24. כ"י אוק' עמ' 231: "ווקאלו איצ' פ' ספרי מזכר עד נקבה חש' אחד גדולים או קטנ' במשמע" = ספרי מהד' הור', עמ' 2/25. ושימושו של מה"ח כס"ז דורש עיון בפני עצמו.

25. מ' חבצלת במבואו הנ"ל לא ציין לספרי כאחד ממקורותיו של מה"ח (משום שעיקר עיסוקו קו לע"ע בספרי החומש הראשונים!??).

26. ר' להלן ח"ג § 8.1.

27. ר' לעיל § 12.2.

1. על ייחודו של במ"ר לפרשות במדבר ובשא לעומת המשכו, שאינו אלא תנחומא, כבר עמד ר"מ בבנישתי בהקדמתי ל'אות אמת'. דף א', עמ' ב', ע"ש. ור"א אפשטיין, במאמרו על נמ"ר ('מקדמוניות היהודים', עמ' ס"ד-ס"ט) העיר, שאמנם מצינו בכ"י מינכן 97/2 את במ"ר לפרשות במדבר ובשא בלבד. על זיקתו של מדרש זה למדרשו של ר' משה הדרשן כבר עמדו ש"ר, צונץ ואחרים, ור"א אפשטיין שהביא ראיות נוספות לזיקה זו כתב: "אך ככל זאת לא אוכל להחליט שבמ"ר הוא יסודו של ר' משה הדרשן" (שם, עמ' ס"ח, ע"ש). ובעקבותיו ר"ח אלבק שסכם דעתו לאחר דיון נרחב בסוגיה זו (מבוא לבראשית רבתי, עמ' 14): "מזה יש להסיק שהסדרים במ' ובשא ברכה מלוקטים מספרו של ר"מ הדרשן, אבל אין לומר שהוא עצמו סדרם, כיון שישנן עוד דרשות במדרש אגדה הנובעות מר"מ הדרשן, ואינן ברכה לסדרים אלה". ור' לאחרונה במבואו של ר"א הלוי למהדורות במ"ר שהוציא (הוצאת מחברות לספרות, ת"א 1963, עמ' י"א-י"ב), שם העיר שדרכו של במ"ר לקצר את מובאותיו מהכבלי ולעבדן ללשון מדרשי ארץ ישראל(!). והסיק שנתחבר בא"י במאה האחת-עשרה לערך, ע"ש, ודבריו מצריכים בדיקה קפדנית. אין ספק כי ראוי מדרש זה למחקר מחודש ולמהדורה מדעית (הלוי, במהד' הנ"ל, נעזר בחמישה כתבי יד, אך מהדורתו אינה, ואף לא התיימרה להיות מהדורה מדעית), אשר יבהירו את השאלות הרבות שעדיין נשארו פתוחות - כולל דרך שימושו בספרי וטיב מסורת הנוסח שעמדה לפניו - ור' עוד להלן הערות 2, 3, 19, 33. ומובן שכל דברינו בנושא זה אינם אלא גישושים ראשוניים בלבד.

נעזרתי²:

- (א) דפוס ראשון קושטינא רע"ב (ו¹). כולל את מדרשי הרבות לתורה, עיין עליו ר"ח אלבק, מבוא לב"ר, עמ' 117 ואילך³.
- (ב) כ"י מינכן 97/2 (ו²). כולל את ב"ר ובמד"ר לפרשות במדבר ונשא בלבד, עיין עליו שם, עמ' 5-114.
- (ג) כ"י פריז 150 (ו³). כולל את במד"ר כולו, ס"ה 223 דפים. נכתב, כנראה, במאה הארבע-עשרה באטליה.
- (ד) כ"י אוקספורד בוד' 147 (ו⁴). כולל את מדרשי הרבות לתורה, עיין עליו שם, עמ' 112-110.
- (ה) כ"י אוקספורד בוד' 2335 (ו⁵). כולל את מדרשי הרבות לתורה, עיין עליו שם, עמ' 112-3.
- (ו) כ"י תאוניברסיטה העברית בירושלים Heb. 8⁰ 515 (ו⁶). נותרו בו קטעים מב"ר, שמ"ר, ויק"ר ובמד"ר עד אמצע פרשת נשא (פרשה י'). חלק לא מבוטל מהדפים שנותרו בכה"י קרועים, או שסוליהם מטושטשים⁴. ור' מ"ש עליו מרגליות במבוא לויק"ר, עמ' XXXVI.
- (ז) כ"י אוקספורד 912/6. כולל, בין השאר, את במ"ר לנשא פרשות ז' י'⁵. (לא נעזרתי

2. אני מונה את עדי הנוסח לפרשת נשא בלבד, משום שבבמ"ר לפרשת במ' לא מצוטטים קטעים מספרי במדבר (ספרי במ' פותח בעצמו בפרשת נשא:). {ר"א אפשטיין שם העמיד על כ"י פריז 149 הכולל את במ"ר לפרשת במ' בלבד, ויש להוסיף שכן הוא גם בכ"י ששון 920.1. והיחס בין המדרש לפרשת במ' למדרש לפרשת נשא, ובמיוחד השאלה האם נתחברו ע"י עורך אחד מצריך עיון נוסף. לע"ע עיין היטב במ"ש ר"א אפשטיין שם, עמ' ס"ה, ור"ח אלבק בעמ' 113}.

3. שם הראה כי מוצא כל שאר הדפוסים מדפוס זה, ע"ש. וכעמ' 131 העיר כי למדפיס דפוס ונציה היה חוץ מד"ר "גם כ"י הדומה לכ"י פריז... ועל פיו הוסיפו איזה פעמים", ע"ש. ולע"ע לא מצאתי בד"ו לפרשת במ' ונשא מקורות נוספים מלבד דפוס קושטינא, אך הנושא דורש בדיקה קפדנית יותר.

4. ומכאן שאין להסיק משתיקתי בדוגמאות להלן אודות נוסחאות כ"י זה, אלא אם אציין להן במפורש.

5. בזמנו, לפני כמה שנים, עיינתי בצלום כ"י זה, אך לאחרונה נעדר הוא ממכון כה"י שליד האוני', ולכן לא רשמתי ח"נ ממנו בעבודתי זו. יש גם לבדוק מה עלה בגורלו של כה"י שהיה ברשותו של ר"א אפשטיין עליו הוא מעיד במאמרו הנ"ל, ובמאמרים אחרים.

בעבודתי זו בעדי בוסח ע ק י פ י ס של כמ"ר, כגון הצטוטות בילקוט ת"ת וילקוט המכירי⁶.)

{ומן הראוי לציין כבר כאן, כי רח"ש הור' נעזר כמהדורתו לספרי, בכמ"ר דפוס וילנא 1878 (ר' מבואר, עמ' XV), ולא בדפוס ראשון, אך דפוס וילנא הו גה באו פו נ מ ר י ב י ו ת ר⁷! במקרים רבים מנוגדות נוסחאותיו לנוסחאות ד"ר וכל כה"י, ובאמת אינן אלא פרי הגהה המיוסדת על: נוסח המקרא⁸, דפוס המשנה⁹, הכבלי¹⁰, דפוס הספרי¹¹ (:), ואף ציטוט הספרי ע"י רש"י¹². אין אי פו א ל ס מ ו ר ע ל נ ו ס ח א ו ת כ מ " ר ה מ צ ו י י נ ו ת כ מ ה ד' ה ו ר'. (והוא הדין למהד' הספרי זוטא, שבו משמש כמ"ר אחר מעדי הנוסח החשובים:)}.

6. בילקוטים אלה מצוטטים קטעים מכמ"ר לפרשת במ' ונשא, אך כמעט שלא מצויים בהם קטעים מרבה הכוללים מובאות מהספרי (ילקוט ת"ת העדיף לצטט את הספרי בצורה ישי-רה, ובכמירי החומר מפרשת נשא מועט יחסית).

7. ר' הקדמת המדפיסים: "והנה הפקדנו על הגהתו מגיהים חכמים מובהקים והגיהו אותו בדיוק רב ובעיון נמרץ וביור את פני ס' המדרש (!)", ע"ש. וכל זאת מלבד הגהות אשר שולבו כבר בדפוסים הקודמים.

8. כגון עמ' 5/11 נוסח רבה בכל ששת העדים: וימעלו באלהי אבות ס', כנוסח רחטל מ. לעומת ד' וילנא (וכן דפוס הספרי) וימעלו באלהי אבות י ה ס', כנוסח המסורה ברה"א ה' כ"ה {וגם במקבילה בעמ' 11/7 גורסים עדי הנוסח הטובים "אבות" וכן כמה מעדי הנוסח של רבה (ו' 21) וכן ו' א"ה), ואכמ"ל כזו}.

9. ר' למשל להלן ח"ב § 38.2 הערה 13.

10. ר' למשל להלן ח"ה שו' 49-50 הערה 10.

11. ר' למשל לעיל § 20 הערה 27.

12. ר' עמ' 16/1 כל ששת העדים של רבה גורסים ש ק ד ש ו {ו' שיקדשו - יו"ד כאם קריאה לאחר שי"ן הזיקה?? - ר' מ"ש להלן ח"ב § 5.4}. ד' וילנא ש נ ת ק ד ש ו כציטוט הספרי ע"י רש"י בסוטה ט"ו ב' ו"ה מי כיור. ולהלן שם מצטט רבה בכל העדים את ה ב ב ל י שם: "איסי בן יהודה (!) או' ל ר ב ו ת נ ו ב ו ג ב ע ו ו ש י ל ה ו ב י ת ע ו ל מ י ס". אך כד' וילנא: "איסי בן יהודה או' ל ה ב י א ק ר ק ע ב י ת ע ו ל מ י ס". כהגהת רש"י שם את הכבלי ע"פ הספרי, ע"ש. {והור' ברה"נ לעמ' 16/9 מציין לגירסת רבה איסי בן י ה ו ד ה (במקום: מנחם), למרות שרבה, כאמור, מצטט את ה ב ב ל י :}.

- ס"ה מצינו מספר רב יחסית של חילופי נוסחאות בין עדי הנוסח של רבה ביציטוטי הספרי, ועובדה זו מקשה על שחזור נוסחתו המקורית. חלקם של ח"נ נבע משיבושים ברורים - שכמה מהם משותפים למספר עדי נוסח¹³, ומתיקונים שנעשו בעד אחד¹⁴ - או בכמה עדים¹⁵, בניגוד לנוסחתו המקורית של רבה. אך לעיתים מצינו את נוסחתו המקורית של הספרי בכמה מעדי הנוסח של רבה, ובעדים אחרים של רבה מצינו נוסחה עצמאית-מתוקנת¹⁶. או שמצינו חילופי נוסחאות בין עדי הנוסח של רבה, שכמותם מצינו גם בעדי הנוסח הישירים של הספרי¹⁷ וקשה להכריע במקרים אלו, מה היתה הנוסחה המקורית שקבע עורך במדרשו: האם את גירסתו המקורית של הספרי, שעובדה בכמה מעדיו של רבה או שמא להיפך, עורך רבה תיקן מדעתו (כפי שרגיל הרבה¹⁸) - או שלפניו כבר היתה גירסה
-
13. כגון עמ' 17/6 ו 431: "וביד הכהן (!) יהיו מי המרים מגיד ה כ ה ן . . .", לעומת 52: מגיד ה כ ת ו ב, כשורה. עמ' 2/3 רק 21 "ת ז ר ז ם (לענין חילוק הארץ)" כשורה, לעומת 4 תחים. ו 531 תחס. ו 6 תהיה! ולשיבושים משותפים אלה ואח-רים חשיבות לקביעת אילן היוחסין של עדי הנוסח, ואכמ"ל בזו (ר' להלן הערה 19).
14. ר' למשל עמ' 21/7 ועמ' 47/14 שבהם גורס רבה בכל העדים: ועל דבבות/ועייל דבבות, למעט ו 1 שהשמיט ביטוי ארמי זה, שנתקשה בו, ב ש נ י המקומות!
15. ר' למשל עמ' 26/12 נוסח ד הקשה "ו מ כ ת י את ראשו" נותר כלשונו בשלושה עדי נוסח (ו 32 וכן ו 51 א"ה ב"א), לעומת ו 1 ו ה כ ת י את ראשי:) {שיבוש? עכ"פ על פיו - אולי גם בהשראת המקבילה בירושלמי - תקנו בד' וילנא: ו ה ר כ נ ת י !}, ו 654 הושמט ביטוי קשה זה!
16. כגון עמ' 11/14 ו 432: "אמ' להם ד ו ג מ א השקוה" כגירסת רב העדים בספרי (ר' להלן ח"ב § 39.1), לעומת ו 65: " . . . ד ו ג מ ת ן השקוה", בהתאמה לפרוש ר"ח: "גרים שכמותה השקוה" וכן ברש"י - ר' בבלי ברכות י"ט א' {ובהשלמות ר"ח אלבק למשנת עדיות פ"ה מ"ו}.
17. ר' למשל להלן ח"ב § 31.2 הערה 5: ו 1 ד ר = גירסת ר' ורב העדים הישירים (והיא הגירסה המקורית, ע"ש), לעומת שני התיקונים האפשריים (!) בשאר העדים: ו 32 ד ר (=ה 3 ת). ו 54 ד ק (=ד ח ועוד). ור' עוד ח"ב § 21: ו 654 מכריע = גירסתו היי-חורית והמקורית של כ"ר, ע"ש, לעומת ו 21 אכריע = שאר עדי הנוסח בספרי, ור' גם שם § 30.8.
18. ר' להלן הערה 26.

מתוקנת, אך גירסה זו הוגהה בכמה עדים, שהחזירו עטרה ליושנה!¹⁹ בין כך ובין כך, כרי שיש לחזר אחר נוסחאות במ"ר ב כ ל עדיו, שהרי לעיתים נשתמרו בחלקם - ולעיתים אף באחד מהם בלבד, שרידים מל"ח הא"י²⁰, ונוסחאות חשובות התומכות בגירסת כ"י ר!²¹

22.2 בניגוד למ"ח ול"ס בהם הווה ספרי במדבר את ה נ ד ב ר ה ר א ש י של המדרש, מהווים מובאות הספרי ברבה פרשת נשא, רק ח ל ק ק ט ן מהמדרש. וזאת מתמת טרחתו של העורך להביא מקורות רבים לכל פסוק ופסוק. דוגמה מאלפת לכך ניתן למצוא בפרשת סוטה (פרשה ט'): לאחר מחזור ראשון של מדרשים לפסוקי הפרשה - לפי סדרם, מצוייה כותרת: "פ נ י ס א ח ר י ם"²², שלאחריה נפתח מחזור שני של מדרשים לפסוקי הפרשה, לפי סדרם. ולאחרי - אמנם ללא כותרת מפרידה - מצוי מחזור שלישי!²³ בשני המחזורים הראשונים מצוטטים ק ט ע י ס א ח ר י ס מ ה ס פ ר י (ו מ ה ס פ ר י ז ו ט א), למעט קטע קצר מהספרי עמ' 21/18 המופיע בשני המחזורים, בשינוי נוסח אחד חשוב!²⁴ עורך במ"ר שילב במובאותיו מהספרי לשונות פרוש²⁵ ועיבודי לשון²⁶ בדומה לעורכי שאר המדרשים. ובמיוחד הרבה (ביחס למ"ח ול"ס ואף ביחס למ"ג), ל ש ל ב א ת ה מ ו - ב א ו ת מ ה ס פ ר י ע ס מ ו ב א ו ת מ מ ק ו ר ו ת א ח ר י ס!²⁷ גם

19. ור' גם בשיקול שנציע להלן הערה 32. ואין בידי להעריך את סיכום היחסי של ששת עדי הנוסח של רבה ע"פ ציטוטי הספרי, המהווים - כפי שנפרט להלן - חלק קטן למדי מהמדרש כולו. והשווה לעיל הערה 1. עם זאת מבטאים מספריהם של עדי הנוסח (1 ו 21 וכו') את התרשמותי הראשונית בנידון.

20. ר' למשל להלן ח"ב § 5.4, 9.11 שם הצבענו על שני שרידים שנותרו רק בד"ר (1).

21. ר' למשל לעיל הערות 15, 17.

22. היא נשתמרה בחמשת כה"י (על מציאותה בכ"י 41 כבר העיר ר"ש ליברמן, 'ספרי זוטא', עמ' 4 הערה 10) וחסרה רק בדפוס. מיקומה מקביל לראש סימן כ"ח בד' וילנא - אגב, בכל העדים הנ"ל ישנה רק חלוקה לפרשות, בלי חלוקת משנה לסימנים.

23. תחילתו בד' וילנא ראש סימן מ"ד.

24. במחזור הראשון גורסים כל עדי רבה ש ל ו ח ה = א ד ח ס ל ועוד. במחזור השני גורסים כל עדי רבה ש ל י ש ה = ר מ. ור' מ"ש ע"כ להלן ח"ב § 29.2.

25. ר' למשל במובאותיו מהספרי עמ' 36/9, 46/8, 49/15, ועוד ועוד.

26. ר' למשל 13/16 מנכה, במקום מקיץ. 19/15 כחור עמר ולא ב ת ו ר אחר (כך ו 6543. 211 ולא ב ע ס אחר!), במקום כחור עמר ו ל א ב ז מ ן ה ז ה {ורח"ש הור' נטה לבכר את "גירסת" רבה, ע"ש}, ועוד ועוד.

לא הקפיד תמיד לצטט את דרשות הספרי במקביל לסדר הופעתם בספרי²⁸. יש איפוא לנקוט זהירות יתרה באבחון מדויק של מקורותיו, לפביהשי - מושבנוסחאותיו! {ורח"ש הור', שלא דק בכך, שילב במהדורת הספרי שלו קטעים רבים שעורך במ"ר ציטט ע"פ מקורות אחרים; הן כהה"נ²⁹, והן כפנים מהדורתו^(?)³⁰, ולעיתים אף הטעה בכך חוקרים אחרים³¹}.

מסורת הנוסח של ציטוסי הספרי כרבה קרוכה בצורה מפתיעה לציטוסי הספרי כילקוט ת"ת (ח). ומצינו גם מספר רב יחסית של "תיקו-נים", המשותפים לשניהם בניגוד לכל שאר עדי הנוסח³²: תשובה לשאלה מהו מקורה של מסורת נוסח זו מצריכה עיון נוסף³³.

-
27. עובדה זו הטעתה את ר"א אפשטיין שהסיק (שם עמ' ס"ו): "שהספרי והס"ז היו לעיניו מחוברים ביחד. ואי אפשר בשום אופן (!) להניח, שאיזה מסדר יערכב כן מאמרים מספר-רים שונים ויכניסם זה בתוך זה". אמנם לפי הגיונו זה גם הבבלי והירושלמי למשל, היו מחוברים לעיניו... וכבר עמדו על קלישותה של סברה זו, ר"ד הופמן (מסילות לתורת התנאים, עמ' 62 הערה 3); ר"ח אלבק (שם, עמ' 20), ועוד.
28. ר' למשל במ"ר פרשה ז' סימן ו' שם מקדים את דרשת הספרי מעמ' 4 לדרשת הספרי מעמ' 1.
29. ר' למשל קטעים מהבבלי שהור' שלכם חה"נ לעמ' 16/9 (ר' ע"כ לעיל הערה 12), 36/14, 32/24.
30. ר' למשל עמ' 15/1 תוספת משפט בגוף ע"פ ציטוט רבה את הירושלמי, או עמ' 6/15, 15/6 גוף ע"פ עיבודי רבה בהשראת הבבלי, ע"ש.
31. ר' למשל עמ' 13/9 כהה"נ רשם את גירסת רבה "ר' יהודה" ובעקבותיו ר"ש ליברמן תוסכפ"ש לסוטה, עמ' 612 והערה 5 שם, ע"ש כל העניין. אך באמת רק הרישא של דרשת רבה שם מיוסדת על הספרי. לאחריה קטע מהמשנה, ומתמילים "ר' יהודה" {ו³¹ ר' יודה(!)} מעתיק רבה את המקבילה בירושלמי מלה במלה, ע"ש! ואכמ"ל כזו.
32. ר' להלן ח"ג § 10.1. ור' גם הדוגמאות שציינו שם שבהן מתאימה נוסח ח רק לכמה עדים ברה, בניגוד לשאר, ורבים כיו"ב. ואפשר שיש לשקול גם נתון זה בשחזור נוסחתו המקורית של רבה - ר' הדילמה שהצגנו לעיל סוף § 22.1.
33. ור' מ"ש לעיל סוף § 9.2.

23. שרידי מדרשים בגניזה

בספר המקורות נרשמו בטעות תחת הערך "ספרי" שני קטעי גניזה בהם מצויים קטעים

ממדרשים שלא הגיעו לידנו, המיוסדים בעיקרם על הספרי.

(א) ק"ג אדלר ENA 2646.4 (צלום בירי) דף אחד שנשתמר בצורה טובה. בעמ' הראשון 22

ש' וכשני 23 ש'. מצוי בו מדרש לספר במדבר פרק ה' פסוקים ז-י. מיוסד בעיקרו על

דרשות הספרי המקבילות למחד' הור' עמ' 9/8-6/11, שזוטטו כמעט בלשונם, אמנם בדי-

לוגים. מידי פעם נוספו בקטע גם מובאות ממקורות אחרים. בגליון העמ' הראשון נוסף

בי"א קטע ממח"ג לבמ' (=מחד' רבינוביץ, עמ' מ"ו ש' 15-18). בגליון העמוד השני

נוסף בי"א קטע ממ"ת תורה לרמב"ם (=הלכות מ"ש ונטע רבעי פ"ט הלכות א-ו).

(ב) ק"ג קמברידג' T.S.c233. דף אחד בעל שתי עמודות כנות 16 ש'. נשתמר בצורה די

טובה. מצוי בו מדרש לספר במדבר פ"ו פסוקים ד-יט ופ"ח פס' כ' עד פ"ט פס' ח.

המדרש מיוסד בעיקרו על ע י ב ו ד מ ק ו צ ר מ א ד של הספרי ומסקנותיו,

במקביל למחד' הור', עמ' 40-30, 59-63.

פרק ה - ציטוט קטעים מהספרי ע"י הראשונים

24. בהנחיית מריכי פרופ' רוזנטל ז"ל, לא עסקתי במסגרת עבודה זו באיסוף שיטתי (!) של נוסחאות קטעי הספרי המצוטטים פה ושם ע"י הראשונים¹. בנוסף לעמל הרב הכרוך בריכוז החומר, כבר הדגישו חכמים ובראשם ר"ש ליברמן ומו"ר הרא"ש רוזנטל, כי "כל פיסקא ופיסקא שאנו מוצאים בדברי הראשונים טעונה שיקול הדעת ועיון רב, כל אחת ואחת כשהיא לעצמה, כדי לברר את מדת סמכותה"². ואין כאן מקום לחזור ולסכם את הכללים שכללו. נסתפק בהערות ספורות ביחס לציטוטי הספרי ע"פ העקרונות שקבעו: יש לבדוק בקפדנות את המובאות המפורשות מה"ספרי". לעיתים מקורם בספרי זוטא, שגם הוא נקרא "ספרי" ע"י כמה וכמה חכמים³. ומצינו מספר לא מבוטל של ציטוטים מה"ספרי" שאינם לפנינו⁴, ואין להוציא מכלל אפשרות שכמה מהראשונים לא דייקו, או שכוונו כשם זה גם לספרים אחרים(?). מאידך לעיתים מצטטים ראשונים מה"תוספתא" ואינו אלא ספרי⁵. ופעמים רבות מצטטים פרשני התורה⁶ - כולל אלה הטמונים עדיין בכ"י⁷, פרשני החל-מוד והפוסקים, קטעים מהספרי בשתיקה - ללא איזכור מפורש שמקורם הוא הספרי.

-
1. רק בפרשת חלה שאותה פרשתי כסדרה להלן ח"ה, נסיתי לחזר - כמירת יכולתי הדלה, אחר ציטוטי הראשונים. על מספר חיבורים עברתי כדי לברר שאלות הקשורות באילן היוחסין. ר' ע"כ להלן ח"ג.
 2. מבוא לירושלמי כפשוטו, עמ' כ"ד. וראה דיונו המקיף של מו"ר הרא"ש רוזנטל, 'המורה', עמ' ס"ב ואילך. ולאחרונה ד' רוזנטל, 'משנה ע"ז מהדורה ביקורתית ומבוא', עמ' 221 ואילך.
 3. ר' רי"ז יאסקאוויטץ במבואו ל'אמבואה דרב' פ"ד סעיף ח'; רי"ן אפשטיין, תרכ"ץ שנה ו', עמ' 372; מלה"ת, עמ' 741 הערה 2, ר"ש ליברמן; 'ספרי זוטא', עמ' 3 הערה 1, עמ' 118; מו"ר פרופ' ש' אברמסון, 'רב ניסים גאון', עמ' 12 הערה 3; רע"צ מלמד, 'מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד הבבלי', עמ' 59, 63, ועוד.
 4. כגון במנוה"מ לר"י אלנקאה (קטעים רבים יחסית!), יחזו"א, ועוד ועוד.
 5. ר' ר"ש ליברמן, 'תשלום תוספתא', נספחים מס' 52, 53 (ור' גם מס' 3, 38, 55). ובמאמרי לנ"ה, עמ' 250 הערה 6 ציינתי לדוגמה נוספת בפי הרמב"ן, ובעקבותיו, ככל הנראה, הרשב"א והר"ן, ע"ש.
 6. בראשם רש"י ור' מיוחס.
 7. כגון הפרוש בכ"י אוק' 268 שבו מצויים ציטוטים מרובים ביותר (ר' עליו עור לעיל § 18.2), והפרוש בכ"י 2853 B.M. (ר' עליו לעיל § 14.3), ועוד

את נוסחאות הספרי המצוטטות ע"י הראשונים יש להעלות מדפוסים ראשונים וכתבי יד של חיבוריהם. ולעיתים קרובות מצינו חילופי נוסחאות בין עדים אלה בציטוט קטעי הספרי⁸. (ויש להזהר מנוהגם של כמה מהדירים אחרונים להכריע בחילופים אלה ע"פ דפוסי הספרי שלנו!⁹).

כמה מהראשונים מצטטים קטעים מה"ספרי" ע"פ מובאות שמצאו בדברי ראשונים שקדמו להם, ולא מהספרי גופו¹⁰.

ס"ה במאות ציטוטי הראשונים שבדקנו, מרובים מאד הקיצורים, הפרפרזות והתיקונים! ויש לבדוק את דרכו של כל ראשון וראשון בציטוט קטעי ספרי לפני השימוש בנוסחתו¹¹.

ומו"ר פרופ' רוזנטל העמידני כמה וכמה פעמים על כך, כי חשיבותם העיקרית של הרכה מנוסחאות הראשונים - כנוסחאות שאר העדים העקיפים של הספרי - נעוצה דווקא בעיבודיהם ושיבושיהם, אשר בעזרתם ועל ידם ניתן לעמוד, לעיתים, על מקורם של כה"י השונים. ר' דוגמאות לכך להלן ח"ג, שבו נדון באילן היוחסין של עדי הנוסח. ומוכן שדיוגנו שם מצריך השלמות ובדיקה מחודשת בעקבות ריכוז שיטתי של נוסחאות הספרי המצוטטות ע"י הראשונים, שאותו כאמור לא ערכתי לפי שעה.

8. ר' למשל חילופי נוסחאות בין עדי הנוסח של ו"ז (להלן ח"ה שורות 3, 7-8, 30 הערה 69), של היראים (- שם שורות 15-16 הערה 8, 25, 53-4, 54-7), ושל הסמ"ג (שם שו' 26-7 הערה 17).

9. ר' למשל פרוש הרמב"ן לספר במדבר מהד' שעוועל, עמ' רי"ג הערה 72, ע"ש.

10. ר' למשל מ"ש להלן ח"ה שו' 28 הערה 51 אודות ציטוטי המאירי בפסקי חלה, שהועתקו כולם (!) - מפרוש המשניות לרמב"ם. ור' גם שם שו' 25 הערה 12 ששם הצבענו על ציטוטי "ספרי זוטא" של האו"ז שהועתקו מפרוש הריבמ"ץ למשנה, ע"ש.

11. ר' למשל דיוגנו ביחס לציטוט ספרי כביכול, ע"י הרמב"ן לעיל § 3 הערה 30.

ח ל ק ב'

סיבו המעולה של כ"י רומי

מ ב ו א

1.1 על מקומו הבכיר של כ"י רומי ל ס פ ר י ד ב ר י ס עמד רא"א פינקלשטיין. בהק-
דמתו למהדורת ספרי דברים שהוציא כתב: "בכרתי לרוב את גרסות כת"י רומי ודחיתיו רק
במקום שברור שבוסס אחר מעולה ומשובח ממנו". מידי פעם אף העירו חוקרים שונים ובראשם
רי"ן אפשטיין, על לשונות ונוסחאות מקוריות שנשתמרו רק בכ"י רומי¹. גם מערכת המילון
ההיסטורי של האקדמיה ללשון עברית העמידה את כ"י רומי כמקור ראשון בעיבוד החומר הלשו-
ני של הספרי.

ביחס לספרי במדבר ניתן לבסס ב פ ש ט ו ת את יתרונו היחסי של כ"י רומי,
ב ע ק ב ו ת ל י ק ו י י ה ם ו מ ג ר ע ו ת י ה ם ש ל ש א ר ע ד י ה נ ו -
ס ן ה י ש י ר י ם. כפי שפרטנו לעיל בח"א; כ"י ברלין קטוע בראשו, כ"י אוקספורד משופע
בס"ס שנכעו מהחלפת אותיות דומות, וכ"י לונדון משופע בהשמטות מחמת הדומות. בנוסף
ל ש י ב ו ש י ם אלה הראנו שם, כי בכל אחד מארבעת העדים הישירים השלמים (א ב ר ל)
מ צ י ב ו ע י ב ו ד י ם ו ת י ק ו נ י ם מ ר ו ב י ם ל מ ד י ש נ ע ש ו
ר ק ב ו, בניגוד לשאר עדי הנוסח - כ ו ל ל כ"י ר ו מ י, שבתם נשתמרה
נוסתתו המקורית של הספרי. ולהלן ח"ג נעמיד על שיבושים ועיבודים מרובים למדי שנעשו
בקבוצות כתבי יד (ד ל, א ט, ב מ, ועוד) בניגוד לרוב עדי הנוסח ו כ"י ר ו מ י
כ ח ו כ ם.

1.2 יתרה מזו, מחקר שיטתי של נוסחאות כ"י רומי לספרי במדבר - שהוא כזכור אף
ה ק ד ו ם ש ב ע ד י ה נ ו ס ח (!)² - מורה, שהוא אינו בבחינת כה"י ה פ ח ו ת
ג ר ו ע שנשמר מספרי במדבר, אלא כ"י מ ע ו ל ה ! מ צ י ב ו א ל פ י (!)
נ ו ס ח א ו ת מ ק ו ר י ו ת ב ע נ י נ י ם ל ש ו נ י ם ו ת ו כ נ י י ם,

1. ר' למשל תרביץ שנה ד', עמ' 192; שם, שנה ו' 349; שם, ח' 388; מלה"מ, עמ' 1220,
1246, ובמיוחד מלה"ת, עמ' 615, 711, ועוד. חשיבות מיוחדת כנידון יש לייחס
לעדוה של מו"ר פרופ' י' זוסמן כי יתרונו של כ"י רומי בא לידי ביטוי בהשוואת
ברייתא דתחומין בספרי דברים, - ל מ מ צ א ה ר א ל י (!) שבכתובת ההלכתית
שנחגלה בבית שאן. ר' תרביץ מ"ה, עמ' 240 הערה 230 והשווה גם עמ' 223 והערות
112, 173, 192, ועוד.

2. ר' תאורו לעיל ח"א § 1.1.

שנות רוק (!) בכ"י רומי, בניגוד לכל (!) שאר עדי
הנוסח הישירים והעקיפים, או רובם המכריע!³
במקרים רבים ניתן להוכיח את מקוריות נוסחאותיו היחידאיות, ובמקרים אחרים מצויות בו
נוסחאות מפתיעות ורבות עניין, שגם אם לא ניתן להוכיח בוודאות
את מקוריותן, כריש להתייחס אליהן ככוכב ראש ובהירות יתרה.
עד כמה שידיעתי מגעת, לא מצינו בספרות התנאים דוגמה נוספת, שבה קיים פער
כה גדול בין כה"י הטוב ביותר לבין שאר עדי הנוסח! ואין הדברים אמורים רק
ביחס למשנה והתוספתא (בהן מצינו לענ"ד פחות חילופי נוסחאות מאשר במדרשי ההלכה, ואף
"עוצמת החילופים" שבהן קטנה בהרבה מאילו
שמצינו במדרשי ההלכה!⁴), אלא גם ביחס לשאר מדרשי ההלכה.
ערכו זה של כ"י רומי לספרי במדבר ככ"י מעולה, לעומת אופיים המעוכב כ"כ של שאר
עדי הנוסח, עדיין לא הוכר. אפילו ראשי המדברים במחקר מדרשי ההלכה,
כרי"ן אפשטיין ז"ל, ויבדל"א ר"ש ליברמן ורע"צ מלמד, דנו לא אחת בספרי במדבר ולא
ייחסו לגירסאות כ"י רומי חשיבות מספקת⁵, או שהתעלמו מהן כליל⁶.
אין להסיק מדברינו הנ"ל, כי נוסחאות כ"י רומי עולות תמיד על נוסחאות שאר
העדים. גם בכ"י רומי נפלו שיבושי מעתיקים, כחילופים בין אותיות דומות⁷, השמטות
מחמת הדומות⁸, השמטות סימני קיצור⁹, אשגרות¹⁰ וכיו"ב. ובלשונו, למרות שנותרו בה
שרידים (!) מרובים מל"ח הא"י המקורית, כפי שנפרט להלן, מצינו גם לא מעט צורות

3. במבט ראשון נדמה שהוא הדין אף בספרי דברים, אך אישוש השערה זו דורש עיון בפני
עצמו. וראוי לזכור כי למעשה סטה רא"א פינ' פעמים אין
ספור מנוסחת כ"י רומי, ולא קבע על פיו את
פניס מהירותו !! , נקודה זו לא הודגשה דיה בביקורת מהדורתו ע"י רי"ן
אפשטיין (תרכ"ץ שנה ח', עמ' 375-392) ור"ש ליברמן (קרית ספר שנה י"ד, עמ' 323-336),
ור' עוד בהערות 5, 6 להלן.

4. הוכחת התרשמות זו וניתוח סיבותיה דורשים עיון לעצמם, ואכמ"ל בזו.

5. ר' למשל להלן ח"ב § 41.3 הערה 7; ח"ה שו' 28 הערה 54.

6. ר' למשל לעיל ח"א § 10 הערה 15, ולהלן ח"ב § 38.1 הערה 12, 382 הערה 17,
40.5, 41.3 הערות 13, 15, 42.4 הערה 37. יהשי"ה גם ח"ד § 4 הערה 17.

7. ר' למשל להלן ח"ב § 6.2, 9.1, 22.1, 43.3 הערה 31.

מאחרות-מעובדות¹¹. ולעיתים, אמנם נדירות ביחס, בדמה בברור, כי גירסאותיו המקוריות של הספרי נשתמרו בעדי נוסח אחרים, ולא בכ"י רומי, שנוסחתו אינה אלא "ת י ק ו ן"¹² אך מספרן ה י ח ס י של תופעות אלו קטן, ואין בכוחן לשנות את התמונה בכללותה.

1.3 טיבו המעולה של כ"י רומי בא לידי ביטוי במגוון רחב של תופעות. בחלק זה של העבודה נדגים את יתרונו של כ"י רומי, על כל שאר עדי הנוסח, בשניס - ע ש ר ת ח ו מ י ס: שרידי חלוקה קדומים, שרידי ל"ח א"י, מילים נדירות וקשות, מילים ארמיות, טרמינולוגיה מדרשית מקורית, נוסח דרשות הספרי וסגנון, משנת הספרי (השונה ממשנתו), ברייתות השונות ממקבילותיהן בבבלי, שרידי הלכות קדומות, נוסח המקרא, וגופים זרים המשתקפים בו.

מיותר לציין כי אין בכוונתנו למצות במסגרת זו את הדיון בשנים-עשר התחומים הב"ל, שכל אחד מהם זוקק דיון נרחב משל עצמו. מטרתנו להציג מדגם מייצג של נוסחאותיו המעולות והיחידאיות של כ"י רומי בלבד.

זו גם הסיבה שבעטיה שילבנו, ברב הפרקים, גם דוגמאות לנוסחאותיו המפתיעות ותחרי- גות של כ"י רומי - האופייניות לו כאמור לעיל - למרות שלא הצלחנו להוכיח בוודאות את מקוריותן.

ולהלן ח"ה נדגים את טיבו של כ"י רומי בפרשה אחת רציפה - פרשת חלה. ובסיומו נציג סיכום סכמטי של השיבושים והעיבודים שמצינו בפרשת חלה בעדי הנוסח השונים, כרי לה מ ח י ש א ת י ת ר ו נ ו ה מ כ ר י ע ש ל כ " י

8. ר' למשל לעיל ח"א § 3 הערה 22; להלן ח"ב § 31.2 הערה 4; ח"ה שו' 26-7, ועוד.

9. ר' למשל להלן ח"ב § 35.3 הערה 14; ח"ה שו' 14-15 הערה 11; מאמרי לב"ה, עמ' 252 הערה 17, ועוד.

10. ר' למשל להלן ח"ב § 42 הערה 9; ח"ה שו' 30 הערה 68, שו' 37-9, ועוד.

11. ר' למשל משה בר אשר כאמור שנציין להלן (ח"ב § 3 הערה 2) סעיף 59, ועוד, ועוד.

12. ר' למשל לעיל ח"א § 2 הערה 14; להלן ח"ב § 2.2 (ושם הערה 4), מאמרי לב"ה, עמ' 259, ועוד.

- 120 -

רומי ביחס לכל שאר עדי הנוסח, ע"ש!

ור' עוד להלן ח"ג שם נראה כי לעיתים(!) ניתן לראות בכ"י רומי, או "אביו", את

אב הנוסח הקדום, שממנו השתלשלו שאר הנוסחות,

ע"ש!

1.4 המסקנה מכל זאת ברורה וחד משמעית: במהדורה החדשה של ספרי

כמדבר, יש לקבוע את נוסח כ"י רומי כנוסח

הפנים!!

פרק א - שרידי חלוקה קדומים בכ"י רומי¹

2. ספרי במדבר מחולק בכ"י ר לספרים ופיסקאות, בדומה לשאר עדי הנוסח. בנוסף לכך נותרו בכ"י ר שרידי חלוקה לעניינינו, שלא נש - תמרו בשאר עדי הנוסח! לשון כל החלוקות החיצוניות הנ"ל² ארמית³. את החלוקה המאוחרת לפרשות השבוע הבבליות המצוייה בכ"י בד - עיין תאורט לעיל ח"א § 3, 5 - לא מצינו בכ"י ר⁴ וכן א ל. להבהרת הדברים בפרט במקצת.

2.1 החלוקה לפיסקאות. החלוקה לפיסקאות "סליק פסוק א"⁵ מצוייה בכל עדי הנוסח

1. חלקם נזכרו ע"י הור' במבואו לספרי, עמ' XIV, הערה 28 (והשווה לפרוש רמ"ש בסיום ספרי במ'). ורי"ן אפשטיין חקיש לכך דיון מפורט במלה"ת, עמ' 615-623, ע"ש. אמנם בכמה נקודות מרכזיות חלוקים אנו עליו - עיין להלן הערות 19, 20.

2. לחבדיל מחלוקה בה השתמשו שוני המדרש עצמו ל"פרשות". ר' "למה נאמרה פרשה זו" בתחילת פרשות: שילוח טמאים (פיס' א'), חטאות האדם (ב'), סוטה (ז'), בזיר (כ"ב), מנורה (נ"ט), חצוצרות (ע"ב), עבודה זרה (ק"א), מתנות כהונה (ק"ז), ערי מקלט (קנ"ט). וראה גם "פרשת מועדות" (עמ' 62), "פרשת טמאים" (63), "פרשת מקושש" (123), "פרשת בחלות" (177), "פרשה שנאמרה במקומה" (5), "פרשה הסמוכה לחברתה" (169), "כתובה פרשה לפני" (177), "שלושה עדה כתובים בפרשה" (220). פרשה היא איפוא עניין שלם, וגדולה היא מ"פרק" - ר' ספרי דברים פיס' מ"ח, עמ' 108.

3. ייתכן כי הסרמיבולוגיה הארמית הסדירה של חלוקות אלה, מורה כי הן נעשו לאחר עריכתו הראשונית של הספרי, הכתוב רובו ככולו עברית (אמנם ר' להלן § 30). וראה גם את לשונו הארמית של הקיצור שנצטט להלן הערה 12, ושאר הקיצורים עמ' 88/20, 198/3, 204/18, 206/1, 212/12. (והשווה לדבריו של מו"ר הרא"ש רוזנטל, 'לשונות סופרים', ספר היובל לשי' עגנון, עמ' 316-320). ואכן הנתנים עצמם חילקו את חומש במדבר בצורה שונה - ר' להלן הערה 18. זמנן של חלוקות אלו ומקום הוצרותם דורש דיון בפני עצמו, ואכמ"ל. (ר' לע"ע מ"ש להלן בתחילת הערה 12 ובסוף § 2.2).

4. למעט הכותרת המצויה בו בעמ' 198/1 "אל ראשי המטות", אך שם נפתח גם עניין חדש, פרשת נדרים, וסדר ארץ ישראלי (כ"ו). וביחס לספרי דברים ר' עוד תאור בכ"י א ל לעיל.

5. כן הוא בכ"י ר 197/10, א 4/23, ל 165/12 ועוד. ולעיתים בקיצורים: סליק פסוק, ס' פס' ס' פס', ס' פ', פ'. וראה עוד תאורי א ל לעיל, מבוא למ' דרשב"י, עמ' ל"ד, מ"ה, ולהלן בסמוך הערה 9.

הישירים, אמנם בשינויים, שלעיתים ניכר בהם יתרונו של כ"י ר⁶. ברוב המקומות מתאימה חלוקה זו, פחות או יותר, לחלוקת הפסוקים⁷. וזאת כנראה גם הוראתה המילולית של המילה פְּסוּקָא⁸ כאן = הפסוק⁹. (מניין הפיסקות אינו מצוי בעדי הנוסח הישירים, והוא נוסף לראשונה בדפוס הספרי עם פרוש ז"א, דיהרנפורט תקע"א).

בזמן קדום נחלק ספרי במ' אף ל ב ר י ת ו ת¹⁰. חלוקה זו לא נשתמרה אף באחד מעדי הנוסח של ספרי במ' שהגיעו לידנו⁽¹⁾. אמנם הדעה נותרו בסיכומיהם המספריים של הכרייתות בסיומי הספרים והעניינות, כפי שנפרט להלן.

2.2. החלוקה לספרים. ספרי במ' מחולק בכל עדי הנוסח הישירים לשני ספרים¹¹, הקרויים

6. ר' למשל בסוף קטע המדרש על פסירת משה, שהועבר לספרי במ' ממדרש לספר דברים ג' כ"ג-כ"ח, שם מצינו ציון לסיום פיסקא בכ"י ר בלבד בעמ' 183/12. (והפיסקא בשו" 13 שם מצויה בדפוס בלבד).

7. ר' דיובו המורחב של רי"ן אפשטיין שם, עמ' 616-620, והשווה למ"ש לעיל ח"א § 3 הערה 56!

8. כן הוא בסורית בדומה לצורה פְּסוּק בל"ח (עיין בהערת הבאה). (הניקוד המקובל במי-לונים פְּסוּקָא, לא מתועד - הערת ידידי משה ב"א).

9. בנוסף ל"סליק פסוקא" - ר' לעיל הערה 5, מצינו כמה פעמים בעדים בד ה² "סליק פסוקא". ב פיסוק. וביתן לתרגם את כל הצורות הנ"ל: פסוק, פסוק - ר' מ"ש מב"א, מבוא כ"י פריז, עמ' 50; שרביס, 'אבות', עמ' 128 אודות פְּסוּקָא=פְּסוּק. ובדפוס בלבד (ועל פיו בפרוש ר"ה כ"י וינה (ח¹) - עיין תאורו לעיל ח"א § 13.2); מצינו לרב "סליק פיסוקא". ור' מ"ש רא"א פינ', proceedings VI, עמ' 8-224. וקרוב בעיני כי צורת "פיסקא"=הקטע, אינה אלא "תיקון". אך אין להוציא מכלל אפשרות כי גם "פיסקא" כאן=הפסוק, ולחילופין; כי אף "פסוקא" כאן = קטע - ר' מ"ש מו"ר הרא"ש רוזנסל, 'לשונות ספרים', עמ' 299 הערה 64 (והשווה גם רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 908 הערה 1; ר"ש ליברמן, תוסכפ"ש לשבת, עמ' 10-11).

10. ה"ברייתא" שהיא יחידה קטנה מה"פסוקא", כללה לעיתים דרשה אחת ולעיתים כמה דרשות, ר' מ"ש להלן הערות 19, 20. נראה כי סיכומיהם המספריים של הברייתות במנין אותיות: שו"ח, קל"ו וכו' - עיין להלן - מורים כי הברייתות היו מסומנות בסדר האל"ף ב"ת, בדומה לסימוני ה"הלכות" במ' דר"י {כפי שנשתמרו בכמה קטעי גניזה - ר' למשל 'גנזי מדרש', עמ' 4 ואילך והשווה לאוטרך, HUCA 1924, עמ' 427 ואילך}, קטע המכילתא לדברים פרשת ראה (שפרסמו רי"ן אפשטיין בספר הזכרון לרצ"פ חיות), כ"י ברלין בתחילת ספרי דברים (עיין תאורו לעיל, ח"א § 3), ועוד. אמנם "הלכות" אלו קטנות יותר מהבריתות בספרי במ', שהרי כל דרשה בתחלקה לכמה וכמה "הלכות", ע"ש, והשווה מלה"ת, עמ' 621.

11. ומכאן שהשם "ספרי"=ספרים הולם גם את ספרי במ' לבדו, ולא רק את ה"ספרים" לבד בבר ודברים כפי שהועתקו ביחד בכל עדי הנוסח של ה"ספרי" שהגיעו לידנו (וכן הוראת "ספרי" במבוא התלמוד המיוחס לר"ש הנגיד {והוא לדעת מו"ר פרופ' ש' אברמסון משל רשב"ח} ערך 'ברייתא', ערוך ערך 'ספרי' ב' ועוד), או ה"ספרים" לשמות כמדבר ודברים כהוראת "ספרי"

ע"ש תחילתם. הספר הראשון נקרא "ספר וידבר ר" ע"ש פתיחתו - שהיא פתיחת ספרי
במ' כולו: "וידבר ה' אל משה לאמר צו...". כך מוכח מסיומו בסוף פרשת מתנות
כהונה (קרח), עמ' 150/13 שם שנינו: "סליק ספר וידבר" 12 שו"ח 13 בריאתא" 14
בסוף פרשת ברכת כהנים מצינו בעדים הישירים סיכום ביניים של הברייתות: "מן ראשיה 15
ועד כן 16 צ"ח 17 ברייתא".

הספר השני פותח כעמ' 151/1 במילים: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן זאת
חקת התורה" 18. הוא מסתיים בסוף ספרי במ' עמ' 223/12 שם מצינו את הנוסחאות הבאות:
ב סליק פרשתא וסליק ספרא קל"ו ברייתא. ד סליק להו ספר במדבר
סיני, ברוך הגבר אשר יבטח באדני, וחן קל"ו ברייתות. ל סליק ספר וידבר
וחן קל"ו ברייתא. ר סליק ספר וידבר ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה
ירבה. א סליק ספר זאת קל"ו ברייתא.

מספר הברייתות קל"ו מורה בברור, כי לפנינו סיכום הספר השני בלבד, שהרי
הספר הראשון כלל לבדו "שו"ח בריאתא". ברי איפוא כי נוסחאות הסיום בעדים ב' ד לספרי
במ' כולו, אינן אלא "תיקון"!

לפי כ"י ר' ל נקרא גם הספר השני "ספר וידבר ר", בעוד שלפי כ"י א הוא נקרא

(חמשך הערה 11)

בתלמוד הבבלי וכמה מהגאונים והראשונים - ר' רי"ן אפשטיין, תרכ"ץ שנה ו', עמ' 343 ואילך.

12. והשווה גם עמ' 188/5: "כי דאית (כך ר' א = ד' ל כדאית. אך ק: כדאיתמר!) בריש
וידבר ר" (ודוק "כי דאית", "כדאית" זו לשון ארץ ישראלית, בניגוד
לצורה "איתא" בבבלי! האם אפשר שיצאה ללמד אף על שאר הקיצורים והחלוקות
שנעשו בא"י???). וראה עוד רשימת האיזכורים: "מכאלה וידבר ר", "מכילתא
ד וידבר ר", וכיו"ב-מלח"ת, עמ' 616 ועמ' 622 הערה 197 (ור' גם מ"ש מו"ר
פרופ' ש' אברמסון בק"ס כ"ו, עמ' 83 הערה 18). אמנם לא ניתן לחוכיה שכל האיז-
כורים הנ"ל אינם מכוונים לספרי במ' כולו.

13. ב שר"ח.

14. א בריאתא. ל ברייתא. ב בתראתא. ד ברייתות.

15. ר א. לעומת: ל רישיה. ד רישא. ב רישיה דסיפרא (!).

16. ר א "כן" בכתוב הא"י - ר' להלן § 6.1. ב ד ל כאן.

17. ב צ"ח.

"ספר ז א ת". ולענ"ד נוסחת א עיקר. אין זה סביר כי שם שני הספרים היה זהה כנוסחת ר ל. ונדמה כי גם בהם תיקנו הסופרים את השם ע"פ שם הספר הראשון של ספרי במ', או - וכך סביר יותר - ע"פ שמו של חומש במדבר "ספר וידבר", במטרה לצייין את סיום ספרי במדבר כולו. ורמז לדבר השמטת מניין הכרייתות בכ"י ר - מניין המוכיח כאמור כי בסיום הספר השני בלבד עסקינן.

יתרה מזו, ניתן לאושש את גירסת א "ספר זאת" ע"פ סיכום ביניים - בדומה לסיכום הכיניים בספר הראשון - שאותו מצינו ב כ י ר ב ל ב ד בסוף פרשת פרה, עמ' 168/18: "מן ז א ת (!) ועד הכא ל"ג בריאתא"!!¹⁹

(חלוקה זו של ספרי במ' לשני ספרים, כשהספר השני "ספר זאת" פותח בפרשת זאת חקת התורה', שופכת אור חדש על הציון בקטע הגניזה כ"י אדלר 2742 שפרסם מו"ר פרופ' ש' אברמסון בספרו 'במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים', עמ' 73, המתייחס לפרוש ר' שמואל בן חפני לתורה: "ס פ ר (!) ז א ת ח ק ת ה ת ו ר ה". והעיר שם בעמ' 74 גם לקטע

18. ואין חלוקה זו תואמת את חלוקת חומש במדבר ע"י התנאים, ר' ספרי במ' פיס' פ"ד עמ' 80; ויק"ר פרשה י"א ג' ומקבילות, והשווה לעיל הערה 3.

19. וגם בספרי דברים עמ' 84/6 נותר בכ"י ר בלבד סיכום ביניים: "מראשית ועד הכא צ"א בריאתא". (והביל"ת הראשונה נמחקה בל"א). ורי"ן אפשטיין - לפנינו לא עמדה גירסת א "זאת" (!) - קבע בעקבות גירסת ר ל שגם שמו של הספר השני היה "וידבר". (ובתערום 164, 182 שם ציין ל"ספר וידבר" נוסף, אך ר' מ"ש על כך להלן ח"ה שו' 1-2 הערה 15). את גירסת ר "מן זאת" לא ייחס רי"ן אפשטיין לתחילת הספר "ז א ת חקת התורה", אלא לתחילה פיס' קכ"ו "ז א ת התורה" (במ' י"ט, י"ד), וזאת מחמת ל"ג הדרשות במהד' הור' מתחילת פיס' זו עד סוף פרשת פרה ששם מצוי הסיכום: "מן זאת ועד הכא ל"ג בריאתא"! ולמרות ההתאמה המפליאה במבט ראשון, נראה לי כי סביר יותר כי "מן זאת" מתייחס לתחילת הפרשה ולא לאמצעה. וזאת במקביל לשני סיכומי הכיניים הנ"ל המתייחסים אף הם לתחילת ספרי ש, ושאר הסיכומים המתייחסים לפרשות שלמות - עיין פרוטם להלן בסמוך § 2.38. יתרה מזו, בכ"י ר גופו אין לפנינו ל"ג דרשות; ובאמת זו סיומת של הדרשה הקודמת, ע"ש. ובעמ' 164/5 חסר בכ"י ר ושאר עדי הנוסח-למעט ד, ובאמת זו סיומת של הדרשה § 36.3! (גם דברי רי"ן אפשטיין שם אודות התאמת הסיכום "ח' בריאתא" בסוף בלק, לשמונה הדרשות שם - אינם מכוונים. באמת מצינו שם רק שש דרשות; ד"ה בעמ' 173/17 שהור' הוסיף ע"פ מדרש לקח טוב בלבד (!) - אינו מקורי, ו"פינחס" בשו" 8 בכ"י ר אינו ד"ה כהשערות אפשטיין שם (ובהערה 163), אלא המשך דרשת הספרי לאחר כניסת קטע מג' ל"ו - ר' מ"ש ע"כ בהרחבה להלן ח"ב § 43.2). נמצינו למידה כי במקביל לרב סיכומי הכרייתות שם ספרם קטן בהרבה ממספר הדרשות, אף הסיכום כאן: ל"ג בריאתא, מתייחס לכל פרשת זאת חוקת, שמספר דרשותיה גדול מל"ג, ור' עוד בהערה 20.

באוסף ארצחוצוג ריינר בו מצא כתוב: תפסיר. ס פ ר (!) ז א ת ח ק ת ה ר ה
תאליף מרנא ורבנא שמואל הכהן ראש הישיבה בן אב הישיבה (ר' חפני) בן ראש הישיבה
(ר' כהן צדק). ר' שם כל החומר שקיבץ, וכחצעתו שיש לפרש "ס פ ר זאת חקת", כ פ ר ש ת
זאת חקת, ובסימוכין שחביא לכך מרשימות ספרים בגניזה, שכללו אמנם את פרוש פ ר ש ת
זאת חקת לרשב"ח בלבד, ע"ש.

אמנם עתה - לאור הממצאים הנ"ל של חלוקת ספרי במ' - נראה לענ"ד, שיש לפרש את
הוראת "ספר" באיזכורים הנ"ל כפשוטה, ו"ספר זאת חקת התורה" = "ספר זאת" = ח ס פ ר
מ פ ר ש ת ח ו ק ת ע ד ס ו פ מ ס ע י, כ מ ו ב ס פ ר י ! ואם כך נמצינו
למידיו, כי בצד החלוקה הרגילה של ספר במדבר בתקופת הגאונים: במדבר-שלח. קרח-מסעי¹⁹,
נחגה גם חלוקה נוספת: במדבר-קרח. חקת-מסעי. ואכמ"ל בברור השאלה האם חלוקתו של ספרי
במ' (הקדומה? תארץ ישראלית??) היא שגרמה לחלוקה מקבילה בתקופת הגאונים. או שמא חלוקת
ספרי במ' לשני ספרים נעשתה אף היא בתקופת הגאונים. או בסמוך לה (בבבל??). ר' לע"ע
מ"ש בחערות 3, 12, ואי"ח נרחיב בסוגיה זו, המצריכה עיון בחלוקתם של שאר מדרשי החלכה
וגלגולי מסירתם (!) במקום אחר).

3.2 חלוקה לעניינות. בנוסף לסיכום הנ"ל בכ"י ר' ימן זאת ועד הכא ל"ג ברייתא",
מצינו בהמשכו של "ספר זאת" - בכ"י ר' בלבד (!) -
רשימה סדירה (!) של סיכומי ברייתות בסוף כל
ענין = "פ ר ש ח" ב ל ש ו ן ת ת נ א י ס:

(א) 173/18 סוף פרשת זנות ישראל בשטים. ר' ח ברייתא (וחוגג ב"א: ברייתא).

(ב) 179/18 " " בנות צלפחד. ר' י"ב ברייתא.

(ג) 187/12 " " פסירת משה ומנוי יהושע. ר' י"ב ברייתא.

(ד) 179/10 " " קרבנות המועדים. ר' ט"ו ברייתא.

(ה) 208/20 " " נדרים. ר' כ' ברייתא.

(ו) 214/14 " " מדין. ר' ג"י ברייתא. וכן ב: י"ג ברייתא.

¹⁹* אודות חלוקת התורה לעשרה ספרים בתקופת הגאונים - ר' סיכום ספרות המחקר ע"י
א' גרינבאום, פרוש רשב"ח לתורה, ירושלים תשל"ט, עמ' תכ"ד הערה 409.

רק בסיום הפרשה האחרונה, פרשת רוצח בשגגה, לא נותר סיכום כרייתות נפרד לפרשה זו, אלא סיכום ל"ספר זאת" כולו: קל"ו ברייתא. אם נפחית ממספר זה את צרוף סיכומי הברייתות שגמנו בכ"י ר: ל"ג, ח', י"ב, י"ב, ט"ו, כ', י"ג = קי"ג, נסיק כי פרשת רוצח בשגגה נחלקה לכ"ג ברייתות! ²⁰

לסיכום: למרות התיקון וההשמטה שנעשו לענ"ד בכ"י ר בסיכום האחרון כספרי כמ', נותרו בכ"י ר שבעה סיכומי ברייתות, אשר בעזרתם ניתן לשחזר את חלוקתו המקורית של "ספר זאת" לשמונה פרשות!

20. ור"ן אפשטיין שם לא שם לב כי הסיכום קל"ו כולל גם את פרשת רוצח בשגגה (!), וניסה לצרף לקי"ג הברייתות המפורטות בכ"י ר את חמישים הדרשות בראש חוקת, שלשיטתו לא נכללו בסיכום "מן זאת" - ראה לעיל הערה 19. אמנם התקשה כיוון שהגיע לסיכום גדול מדי: קס"ו. ועוד התחבט שם: "ומצד אחר הרי מספר הפסוקים של דרשות הפיסקאות מפ' חקת ואילך הם ר"א בקרוב, שהם הרבה יותר ממספר הברייתות. ברור איפוא {?} שאף כאן חסרים ציונים חלקיים באמצע, שנשמטו אף בכ"י ר} כשם שנשמטו בדפוסים לגמרי". אך איך יפרנס להשערותיו זו את הסיכומים המפורשים של הברייתות בסיום שני הספרים שו"ח ובמיוחד קל"ו? ונדמה כי נדחק מחמת תפיסתו המוטעית כי ברייתא = דרשה. וכבר הבענו דעתנו כי ברייתא כללה לעיתים מספר דרשות. וכאמור לפי הסברנו, לא נשמטו בכ"י ר סיכומי ברייתות של "ספר זאת". (וצ"ע מדוע ב"ספר וידבר" נשמטו?!).

פרק ב - שרידי לשון חכמים בכ"י רומי¹

3. במאמרו "עיונים ראשונים כלשון חכמים המשתקפת בכ"י ר לספרי במדבר"² דן ידידי משה בר אשר במגוון תופעות רחב בדרכי כתיב, ענייני פונולוגיה ותצורה בכ"י ר, הן בתופעות המצויות גם בכ"י טובים אחרים והן בתופעות שנודעו לע"ע רק ע"פ כ"י ר. מסקנתו: "כי לפנינו מקור בעל מסו-
התנאים
רות מהימנות ודווקניות. בפרטים רבים הוא נמצא בשורה אחת עם המעולים שבכתיבי היד של ספרות

לכאורה יכול היה מאמר זה לפוסדנו מעיסוק חוזר בנושא, אולם מב"א התרכז בתאור

הממצא בכ"י ר כש לע צ מ ו, בעוד שברצוננו להכליל במיוחד את סיכו של כ"י ר
ב ה ש ו ו א ה ל ש א ר ע י ה נ ו ס ה, כדי להצדיק את בחירתו כנוסח הפנים.
במסגרת זו אתרכז בארבעה תחומים: דרכי כתיב, פונולוגיה, מורפולוגיה ותחביר⁴. אציין
ב ק צ ר ה לרב התופעות בהן דן מב"א ב ה ר ח ב ה, ואוסיף עליהן הרבה תופעות
נוספות⁵.

מובן שאין מטרתנו כאן לתאר באופן מקיף וממצה את סיב המסורת הלשונית בכל עדי

הנוסח של הספרי. נסתפק בה צ ג ת מ ד ג ס ה ש ו ו א ת י ר ח ב ש ל
ש ר י ד י ל " ח ^{5*}, שנותרו בעדי הנוסח הישירים⁶.

1. רח"ש חור' התעלם בדרך כלל מח"נ בעלי משמעות לשונית, ולכן ל ר ו ב ו ח מ כ -
ר י ע ש ל ח ח ו מ ר ב ו נ ד ו ו ב פ ר ק ז ה, א י ו ז כ ר
ב מ ה ד ו ר ת ו !

2. עתיד להתפרסם בקרוב ב"תעודה" ג'. לחלן אציין למאמר זה (מב"א לשון ר) ע"פ סעיפיו.

3. שם, סעיף 61.

4. בתחומים נוספים, כמילותיו הנדירות של ר, לשונותיו הארמיות ועוד, נדון בפרקים
בפרדים לחלן.

5. בהרבה מן החומר המוגש בפרק זה דנתי בע"פ בפני משה כ"א, וברצוני להודות לו על
עזרתו הנדיבה.

5*. לא נדון כאן בתופעות בהן נותרו בכל עדי הנוסח - כולל ר - סימנים שאינם מציינים
את השוים שבכ"י של ספרות חז"ל, הנראים במבט ראשון כעיוורים מאוחרים, ראה ע"כ
למשל מב"א, לשון ר, סעיף 59.

6. המסורת הלשונית המשתקפת בעדי הנוסח ה ע ק י פ י ס של ספרי במדבר - חילקוסיס,
המדרשים, הפרשנים וציטוסי הראשונים - נ ו פ ל ת ב ד ר י כ ל ל מזו המשתקפת
בעדי הנוסח הישירים. עדים עקיפים אלה אינם מהווים אלטרנטיבה לקביעת נוסח הגוף על
פיחם, ולכן אותר בפרק זה, מפאת הקיצור, על השוואת ס ד י ר ה לנוסחאותיהם.
אודות שרידי ל"ח בציטוסיס החלקיים מהספרי של כ"י רומי קזנטנה (ק), עיין תאורו
לעיל ח"א § 6 הערה 9. ור' עור שם § 10 הערה 13, § 20 הערה 15, § 22 הערה 20.

ואמנם המסקנה העולה מברור זה מורה, כי המסורת הלשונית המשתקפת בכ"י ר, עולה

בה רב ה. על זו המשתקפת בשאר עדי הנוסח. שרידים מרובים מל"ח הא"י המקורית נותרו רק בכ"י ר, בעוד שבשאר עדי הנוסח הם עובדו בהשפעת לשון המקרא, לשון התלמוד הבבלי, או לשונות נפוצים יותר בל"ח עצמה. גם בכ"י א נותרו שרידים לא מועטים מל"ח. בשאר עדי הנוסח הישירים; כ"י ל ובמיוחד כ"י ב ד, נותרו שרידים מועטים ביחס מל"ח המקורית.

I דרכי כתיב

4. כתיבים בסוף מילה

4.1 סופית ע' ביו"ד כפולה או ביו"ד אחת⁷: דומיננטית רק בכ"י ר⁸. ר' למשל: ר 13/3, 4 34/14, 15 כוורדי 4, 72/18 זכיי, 173/9 קניי בן קניי. וכן בשמות אנשים: 24/20 בן עזיי, 72/10 ר' דוסתי, 90/18 ר' דוסתי בר' ינני, בכל שאר עדי הנוסח בכל הדוגמות הנ"ל, סופית אל"ף יו"ד. ס"ה מצינו בכ"י ר למעלה ממאה סופיות ביו"ד כפולה, או יו"ד אחת, לעומת מקרים ספורים של סופית באל"ף יו"ד: 96/18, 19 לוואי א, 148/8 א"ח(!) רשאי, וכן במספר שמות אנשים כגון: 91/1 ר' נתוראי, 47/8, 48/1, 7 דוסאי א. בשאר עדי הנוסח הסופית הרגילה באל"ף יו"ד, ורק במקומות מועטים ביו"ד, כגון: 176/8 זכיי, 176/10 לגניי, 12/9 בן עזי, 78/6, 12 בן יוחי בנוסף לכ"י ר גם א.

4.2 תנועת א סופית בה"א⁹: נשתמרה בשמות אנשים במיוחד בכ"י ר. כגון: ר תמי ר' עקיבה, בשאר כרגיל ר' עקיבא, למעט פעמים נדירות בכ"י א ר' עקיבה, כגון: 5/2, 7/21. ר אבה חנן בתשעה מתוך שמונה-עשר מקרים (11/14, 20/6, 54/3, 67/21, 110/4, 140/1, 163/2, 177/2, 211/10), בשאר תמי ד אבה חנן, למעט 203/1 א אבה חנן. 46/10 ר ק חלפתה = חלפתא בשאר. 129/9 ר ח ק ר' חיה = ר' חיה בשאר, ועוד.

7. י' קוטשר, 'מחקרים בעברית ובארמית' (להלן: 'מחקרים'), עמ' ע"ח ואילך.

8. הור' העיר לתופעה זו במכואו, עמ' XIV, אמנם בלי לעמוד על משמעה.

9. עיין לאחרונה במאמרו של מו"ר פרופ' י' זוסמן, 'כתובת הלכתיח מעמק בית שאן', תרביץ מ"ג, עמ' 150 וחגסמן בהערה 449 שם.

גם ב נ ו כ ח ע כ ר נשתמרה בכ"י ר לעיתים סופית ח"א כגון: 1/9 למדחה, 66/17 אמרתה, 83/1 פדיתה, 129/3 שראיתה, 159/20 ענשתה. אך שרידים מסופית זו נותרו גם בשאר: 76/22 ר ד שאמרתה, 92/4 ר א ל שביקשתה, 137/5 ר א ד ל שהייתה. ולעיתים ר ק א, כגון: 115/23 202/5 אמרתה א, 76/20 ידעתה, 91/11 הרעותה. ר ק ד, כגון: 120/17 שיירתה, 171/17 שעשיתה, ו כ מ י ו ח ד ר ק ל, כגון: 159/12 ענשתה, 169/11 איבדתה, 174/16 נמצאתה, 180/9 החחלתה... החילותה, 183/12 וראיתה ונאספתה.

4.3 תנועת e סופית כיו"ד במקום אל"ף וח"א¹⁰: חדירה במיוחד בכ"י ר כגון: 161/9, 10 ר טמי מת = טמא מת בשאר, עמ' 33 ר מיטמי, יטמי, וכיו"ב א23). א א 2 = מיטמא, יטמא, בשאר. 115/19 - 116/2 (=פרשת חלה לחלן שו' 60-66) ר שחתי א5. א א 2 = שחחא בשאר. וכן יו"ד במקום ח"א, כגון: 169/4, 180/22, 181/17, 19 ר חרבי א4 = חרבת בשאר. 124/11 ר במי¹¹ = כמה בשאר. 158/14 ר א כיכני¹² = כיכנה בשאר. 131/9 ר א ומני¹³ = ב ח ט ומנה (ומעניין "סחרון" ל ומנו, ד ימנו!), וברומה לכך גם בשו' 9, 19 ע"ש. 129/10 ר א ד זכי = ב ח ל ק זכה.

ומעניין לציין בתקשר זה לכתיב חדיר בכ"י ר ו ח ל י = וחלא/וחרי בשאר, כגון: 73/16 ר והלי. א ב ד וחלא. ל וחרי. 74/21 ר ק"ה וחלי א ב וחלא. ד ל וחרי. וכן 85/13, 86/16, 21, 89/10, 102/7 ק"ה, 165/13, 177/12 ר והלי = וחלא/וחרי בשאר¹⁴.

10. ר"ח ילון, מגילות מרבר יהודה, דברי לשון, ירושלים תשכ"ז, עמ' 33; מב"א, 'לשון ר', § 8.

11. רי"ן אפשטין, מלה"מ, עמ' 1262.

12. וכן ר לספרי דברים 206/10, 207/5, 276/3.

13. אפשטין שם, עמ' 1251, וכן כתיב מלה זו עצמה בפסדר"כ, עמ' 320.

14. צורת "והלי" - התדירה אף בכ"י ר לספרי דברים, נשתמרה שם גם בכ"י, א 180/12. (ר והלוי?) ובקטע גניזה M.S. heb. 342/2 לעמ' (ורא"א פינ' לא ציין לחילוף: אפטר שביטאו והלא כצורה, שהפך והלי, ואפשר כי לפנינו חילוף למ"ד-רי"ש נר' רי"ן אפשטין, 'ארמית ככלית', עמ' 19; מלה"מ, עמ' 1228; קוטשר, 'מחקרים', עמ' מ"א ועוד) והלי = והרי, וצ"ע נוסף.

4.4 חתימת הריבוי - ין במקום - ים¹⁵ תדירה בכ"י ר יותר מבשאר. במקרים רבים מצוייה היא רק בכ"י ר כגון: 17/5 שחורין א, 17/16 נזמין, 17/11 רחוקין, 18/14 21/15 87/21 דברין א, 60/9 בעשרין, 179/2 נקדין, 200/3 שקצין ורמשיין, ורבים כמותם. אמנם מצינו חתימה בנו"ן גם בכ"י אחרים (רק בדפוס חתימה כמ"ס תדירה ביותר), והתופעה מצריכה בדיקה סטטיסטית מדוקדקת יותר.

5. כתיב מלא

5.1 וא"ו עיצורית כפולה¹⁶: מצוייה בכל עדי הנוסח, אך תדירה במיוחד בכ"י ר. ר' למשל רק ר: 53/2 שווה... תשווה, 139/15 שווה כסף, 147/4 גזירה שווה, 76/6 ענווה, 98/9, 210/5 כיוון א, 130/5 131/1,2 146/2 עוון א, 220/8 ליווי (=לוי):^{16*}.

5.2 יו"ד עיצורית כפולה¹⁶: מצוייה אף היא בכל עדי הנוסח, אך תדירה יותר בכ"י ר, הן בתחילת מלה והן באמצעה¹⁷. ר' למשל רק ר: 4/3 ייענש, 28/18 62/3 ייאמר א, 46/8 יימחה, 63/15 ייזרק, 16/15 שיראה, 77/11 שייבנה, 80/16 שייכנסו, 172/11 שיהרג, 101/8 חיות, 105/2 דיו, 135/2 בערכיין, 186/13 הורייות, 212/9 גיירות, ורבים כמותם. וראה גם 68/6 ר ב ק"ה ומסייע = ומסיע¹⁸. ולעיתים מצינו יו"ד עיצורית כפולה רק בעדי נוסח אחרים כגון א: 105/11 בגיין, 158/4 בחייל. ל 138/1 חיה ועוד, אך מספרם קטן בהרבה.

5.3 אליף לציון התנועה a¹⁹: 219/13,14 רק ר דיאנין א.

5.4 יו"ד או ה"א לאחר שי"ן הזיקה²⁰: כמה שרידים רק ר: 8/8 משימירח = משמירח, 114/3

15. "שרגיל בכל הנוסחאות ושמרובת יותר בכ"י ישנים" - אפשטיין, שם עמ' 1208, 1228, והשווה מ"ש מו"ר י' זוסמן שם (הערה 9) עמ' 149.

16. ר' למשל א' קימרון, קובץ ל"ח ב', עמ' 345.

16*. ור' מ"ש מו"ר הרא"ש רוזנטל אודות ליואי=לוי בארמית, 'הכתובת מגבעת חמבתר', 'פרקים' ב', עמ' 366-7.

17. אודות יו"ד עיצורית כפולה בסוף מלה ר' לעיל § 4.1, ופעמים רבות בכ"י ר יו"ד כ פ ו ל ה, לעומת יו"ד א ח ת בשאר, כגון: 53/22 דיי, 75/16 עצמותיי, 87/14 88/20, 140/16 לפניי א, 206/16 עליי, ורבים כמותם.

שיתגלגל = שתתגלגל²¹, 214/11 שיהי = ב ח שהיא (ו"נפתר" ע"י א ל ס שיהא. ד שהוא!).
203/16 שהרשות = שרשות. וראה גם 115/6 ל שהמורס = שמורס. 16/1 רבה ד"ר (ו¹) שיקדשו =
שקדשו.

5.5 ה"א לציון שווא: 143/15 ר כהשתוא = כשהוא²². 202/4 ר והחרישה = וחרישה!

5.6 יו"ד לאחר אותיות בכל"ם²³: 75/10 ר ק"ה מישי' = משמים (מן השמים בשאר), 219/12
ר ליפטול. וראה גם 95/6 א ליפרוש. 77/5 ב מסיני, 175/16 ב בישימון = בשימון.

5.7 יו"ד כאם קריאה לסגול צירה וחיריק: מצוייה הרבה בכל עדי הגוסס, אך חדירה יתר
בכ"י ר. ר' למשל רק ר: 15/9 17/3 199/13 זיכר א = זכר, 53/3 195/3 199/12 הפריש א =
הפרש, 138/16 המיתה = תהתה, 218/12 וחמיטה = והמיתה, 160/18 מפרפיר א, 201/10, 12
יפיר א, 182/1, 2 איכנס א, 220/18 ליווי = לוי. 144/4 דויד, 222/11 ונימרוד,
218/10, 17 בביניין א, 195/9 ניסחכל, 195/21 ניפטלת... ניפטליון, ורכים כמותם. וראה
גם 180/22 יריך לעומת ירך (בשווא!) בשאר, אך ע"ש.

גם בכ"י א מצינו מספר רב יחסית של יו"דים מעין אלה, ולעיתים נשתמדו רק בו, כגון:
110/22 בין שלש א = בן, 220/18 ובין לוי (=כ"י ק במקבילה במשנת מכות ב' ז'), 28/15
היוציא, 180/9 מבטיל. 93/15 שהיתנהי, 199/16 שהיסמיק וכיו"ב. וראה גם 122/15 וימצאו =
וימצאו (בשווא) בשאר (בציטוט פסוק, ע"ש!).

18. והשווה מ"ש ע"כ מב"א, 'לשון ר', § 12.

19. אפשטיין שם, 1243; קוטשר, ערכי א', 33; ועמד על כך מב"א שם, § 10.

20. אפשטיין שם, 1243, 1252, ועמד על כך מב"א, שם, § 11.

21. ר' פרושנו לחלה, שו' 7-26 הערה 17, שם הצבענו על שני שרידים נוספים בדפוס! ור'
גם לחלן § 43.2 הערה 19.

22. מב"א, שם, § 12, והשווה ר' רוזנטל, משנת ע"ז מבוא, עמ' 12, 16.

23. אפשטיין שם, 1244; מב"א, קובץ ל"ח ב', 125.

6. כתיב חסר

- 6.1 חסרון אלי"ף נחה²⁴: ה ו, ש ה ו, כ ש ה ו, במקום: הוא, שהוא, כשהוא, מזרמן כמה וכמה פעמים רק בכ"י ר כגון: 43/17, 44/4, 53/1, 144/16, 181/6, 191/6, 208/16. ולעיתים ר א כגון: 44/7, 193/7, 200/1, 201/15, 208/8, 13. ופעמים רבות יחסית רק א כגון: 54/2, 80/21, 124/12, 143/13, 15, 146/4, 194/14, 197/13, 198/1. בשאר מצוי כתיב זה לעיתים נדירות בלבד כגון: 100/14, 124/2, וכמה פעמים א ב ד ל בעמ' 155/18-20. כן²⁵ ב מ ק ו ס כ א נ מופיע כמה פעמים בכ"י ר א כגון: 13/4, 5, 16/13, ומצוי הרבה יחסית רק בכ"י א כגון: 10/14, 25/15, 18, 21, ועוד ועוד ולעיתים נדירות אף בשאר כגון: ב 61/14, 123/11, 2, ל 117/7.
- ח ט²⁶ ב מ ק ו ס ח ט א מופיע לעיתים רק ר, כגון: 9, 150/7, 2, 120/12, וכן 53/12 שלחט = שלא חטא²⁷. ולעיתים ר א כגון: 145/12, 150/8. ר א ט¹ 5-14/2, 5 ולעיתים נדירות גם בשאר, כגון: 91/5 ר א ד ט ל בחט.
- י ו מ ר, ת ו מ ר²⁸ ב מ ק ו ס י א מ ר ת א מ ר, תדיר יחסית רק בכ"י ר כגון: 90/20, 127/19, 3, 134/13, 144/14, 153/6, 155/2, 12, 202/6, 11, 207/13, ולעיתים נדירות מזדמנות רק א כגון: 27/9, 115/24, 191/17, 199/8.
- ומצינו כתיב תדיר בכ"י ר בלבד: ר' י ש מ ע ל²⁹ = ר' ישמעאל בשאר, ראה:

24. מב"א, 'לשון ר', § 7.
25. אפשטיין שם, 1236-7, ולשון מפורשת יותר על "כן" ככתיב א"י, קוטשר, ערכי א', 33; 'מחקרים', תנ"ה, ועוד.
26. מב"א שם, הערה 20.
27. ר' ע"כ להלן § 8.4.
28. אפשטיין שם, 1251, וכבר ציין ש"רגיל בספרי דברים כ"י רומי".
29. ומצאתי רע לכתיב זה - הרגיל אף בכ"י ר לספרי דברים - בק"ג וסטמינסטר 116-117 לספרי דברים, עמ' 303/8, ק"ג T.S. 53 לספרא מהד' פינ'. עמ' י"ב שו' 3; מכילתא לפרשת ראה דף א' א' שו' 11, ב' א' שו' 2, ק"ג למשנת שביעית א' ד' וד"נ למשנת חלה ד' ד' - עיין ד"ס השלם שם, ומב"א, 'לשון ר', סעיף 7.4 העיר כי כתיב זה מזדמן פעמים בגליון קויפמן למשנה נ"א במסכת פרה א' ג', ג' ה'.

8/6, 16, 9/8, 12/8, 17, 21, 16/6, 16, 17/2, 18/7, 18, 23/7, 18, 32/25, 38/26, 50/1, 80/8, 106/1, 9, 143/2, 157/17. וראה גם 4/17 א ל ב ו = בוא. (אמנם לעיל שם: "בו ביום").

6.2 חסרון יו"ד: מן ³⁰ ב מ ק ו ס מ י נ מצוי בכל עדי הנוסח של הספרי, אך תדיר בכ"י ר יותר. ולעיתים נשתמר רק בו, כגון: 107/12, 14/6 (כמן), או רק ר א, כגון: 107/20, 59/13 א (וכן ב ל שם בפעם הא') ³¹ א ו ³² במקום אין לא מצינו, למעט 101/17 ר ק"ה אני = אינני (היו"ד נ' מע"ה בל"ה"ס), ור' גם 53/16 ר ק"ה או, וצ"ל: אן. (בשאר: ואין).

7. הסמכת מיליות למלה שלאחריהן

7.1 של ³³: ר הוא היחיד מבין עדי הנוסח בו נכתבת המילית "של" ד ר ר ק ב ע ב יחור עם המלה שלאחריה. ל מ א ו ת מקרים של כתיב זה מצאתי רק חריג אחד: 67/18 משל עצמר. בכל שאר עדי הנוסח נכתבת "של" ד ר ר ק ב ע ב נ פ ר ד ורק במקרים ספורים למדי מחוברת היא למלה שלאחריה, כגון: א 132/21 שליש, 186/11 שלכל. ל 57/16 שלמעלה, 72/9 שלאל, 89/14 שלמן, 93/8 שלמעלן. ד 93/8 שלמטה.

7.2 אחר ³⁴: פעמים רבות נכתב אחר כך בכ"י ר, כתיבה אחת כגון 35/14, 71/21, 158/16, 167/6 ³⁵. אחר כך ר 68/14.

7.3 מן, מי, לי: פעמים בודדות נסמכות מיליות אלה למלים שלאחריהן בכ"י ר בלבד, כגון: 37/12 ק"ה מנהמניין (!), 176/3 מישאמר, 63/22 ליחבר.

30. אפשטיין שם, 1207, 1239-40.

31. ור' הדוגמאות הנוספות שצינו בפרושנו לחלה שו' 14-15, הערה 4 ל"מנין" = מינין.

32. אפשטיין שם, 1207.

33. אפשטיין שם, 1208.

34. אפשטיין שם, 1220; מב"א שם, § 6.5.

35. וכן לעיתים אף ט.

7.4 בן: 76/1 ב כנביתו(!) = בן ביתו בשאר. 53/16 ל¹ כנעמירב = בן עמירב בשאר.

8. הסמכת מליצות תוך הבלעת אותיות³⁶

8.1 הא³⁷: ה א י נ = הא אין מצוי רק בכ"י ר א: 9: 5/14, 30/2, 131/13, 141/20, 188/8, 194/18, 195/15, 199/18, 200/7. ה א ם = הא אט ר א: 3: 152/19, 21, 183/16, וכן ל 30/14. ה כ י צ ד = הא כיצד ר 215/12, ל 187/1, ק 124/13. ה ב א ה ל ר 162/14 = ב ק"ה הא באהל. (ו"נפתר" בשאר בצורות שונות(!): א א"ה ב א"ה ד ל אשר באהל. ח מה שבאהל. א שבא והא(?)³⁸.

8.2 מה³⁹: 47/21 ר משאיפער = מה שאי אפשר(!), 51/3 ר משנתנדיבין = מה שנתנדיבין⁴⁰, 149/11 ר משראו = ב ד ח ס ל מה שראו (א מי שראו!), 175/5 ר ל משהו = מה שהוא ברב עדי הנוסח (א משה, ב ח צ מטהו!)⁴¹, 170/17 ב משלחן = מה שלהן.

8.3 מי⁴²: 23/7 ר מטומאה = מי טומאה = מי טימאה⁴³, 198/16 ר משמיפר = מי שמיפר, 220/8 ר משנתחייב ומשאיין נתחייב = מי שנתחייב ומי שאיין נתחייב. וראה גם 22/15, 17 ל משהתחיל 2x = מי שהתחיל.

36. ר' מבי"א שם, § 6.

37. אפשטיין שם, 1219-20, והביא גם מספר דוגמאות מכ"י ר'!

38. מבי"א שם, § 6.1, מציע לפתור את גירסת ר 126/5 הפרשת = הא פרשת. ולבי מפקפק בדבר, שהרי בכל שאר העדים שם: זו פרשת, ואין זה רגיל ל פ ת ח דרשות בלשון "הא", ואכמ"ל.

39. אפשטיין שם, 1217.

40. ר' מבי"א, לשוננו מ"א, עמ' 90.

41. ר' מ"ש ע"כ במאמרי 'למי נתחלקה הארץ', עמ' 271 הערה 66.

42. אפשטיין שם, 1218.

43. ר' מבי"א, לשוננו מ"ג, עמ' 186 ואילך.

8.4 לא ⁴⁴: 53/17 ר: זה קרכן נחש' - זה מביא חסאת ש ל ח ט, ואין היחיד מביא חסא' ש ל ח ט. ו"נפתר" נכונה בכ"י ח י מה"ח ורכו: שלא תקא, ובפרפרזה ע"י ס: שלא על חסא. מאידך גירסות ב ד ל של חסא. א על חסא - חסרות מובן!

{7-153 ר: "אשר לא עלה עליה עול - בעול ש לא ל ע ב ו ד ה ⁴⁵ הכת' מדבר, ואם תאמר בעל שלעבודה(!) אמרת קל חומר הוא... ת"ל אשר לא עלה עליה עול בעול ש ל ע ב ו ד ה וכת' מדבר". ושם "שלעבודה" בסיפא = "שלא לעבודה" ברישא (האל"ף נבלעה והלמ"ד השניה נשמטה)?! אמנם אפשר גם, ואולי אף יותר סביר, שגירסת ר "שלעבודה" בסיפא, אינה אלא שיבוש בהשראת המשפט הקודם בספרי. בין כך ובין כך נדמה כי לפנינו ג י ר ס ה ק ד ו מ ה, שהרי רק ח גורס בסיפא "שלא לעבודה" - במקביל לרישא, לעומת א ב ד ס ל ח גורסים בסיפא "ש א י נ ו ש ל (א בשל) עבודה". וקרוי לענ"ד ש ח ו ס ר ה ה ק ב ל ה ל ר י ש א ב ג י ר ס ת ס, מהווה הד לכך שניסו לתקן את גירסת ר הקשה: שלעבודה (=של עבודה בכתיב שלהם), ע"י תוספת המילה "שאינו"! (ור' עוד לחלן ח"ג מ"ש על אילן היוחסין).

II ענייני פונולוגיה

9. חילופי אותיות: תדירים במיוחד בכ"י ר, ולעיתים בשאר, במיוחד א ל.
- 9.1 ע - ח: בשלושה מקומות כתב סופר ר ק"ה חי"ת והגיה, כנראה בעצמו, ע"י: 4/16 ק"ה: ושמחון בן יוחי. א"ה: ושמעון (צ"ל ר' שמעון!) בן יוחי. 5/12 ק"ה: מחל. א"ה: מעל כבשאר. 144/1 ק"ה: לחיניהן. א"ה לעיניהן כבשאר ⁴⁶.
- 9.2 ח - נ ⁴⁷: מספר פעמים מצינו בכ"י ר מעתק ח < ה: 63/22 123/19 177/17 ר בעקבות (!) ר' ה י ד ק א ג 3 (וכן בפעם חב' גם א) = ר' חידקא בשאר ⁴⁸.

44. אפשטיין שם, 1213, והפנה לדוגמה מספרי שנביא בסמוך, ע"ש.

45. ר ל "שלא לעבודה".

46. ועמד ע"כ מב"א, לשון ר, § 13 וראה דיונו שם § 14, 15. ור' עוד מ"ש לעיל ח"א § 20 הערה 15 אודות גירסת פ' ש ע ו ר י ס = שחורים!

47. אפשטיין שם, 3-1232, אתנם אפשר כי בחלק מהדוגמאות לא מעתק פונולוגי לפנינו - מחמת ערעור הגרוניות; אלא ש י ב ו ש ג ר פ י, שנבע מדמיון שתי האותיות, וכל דוגמא זוקקת עיון בכוונת ראש. (ור' עוד ח"א שם פ' ר' ה י א = ר' חייא).

- וראה גם 21/3 ר הלוח = הלוח בשאר. 43/15 ר שהזן (?) = א ב ד ט י ל שחזן. ח ק שהחזן ⁴⁹. 16¹/18 ר הבית = חבית בשאר. 202/19 ר קל והו' = קל וחומר בשאר. וראה גם 209/6 א צחובין ⁵⁰ = ב ד ל צחובין. ר צהיבין (ד "תוקן": צוחים) 39/23 ל יגלה = יגלח בשאר. 94/3 א ל שמונה = שמונה בשאר.
- 9.3 א - ה ⁵¹: 157/12 ר: "ואסף איש טהור את אפר הפרה - לפי שמצינו שכל מעשה פרשה ⁵² בכהן, שומע אני אף אסיפת הפרה תהא בכהן". ונדמה כי גירסת ר הפרה = ל אפרה (א ד ט האפר, יב ח אפר, ר א"ה ב"א [אפר] הפרה:). וכן 159/10 ר הפרה = אפרה (אך בשאר העדים אפר הפרה, ע"ש). 159/12 ל הפרה = א ט אפרה (ר האפר. ב ד אפר הפרה). 187/5 ר אירע = א ד ט הירע? (ל הורע. ב ח הרע). 164/4 ד אמת = המת בשאר.
- 9.4 ב - ו ⁵³: 13/6 ר ורשות = ד כרשות (א ח ל רשות:). 202/4 ר בחרישה = וחרישה בשאר, ע"ש! 149/14 ר א ב ד ח ל וכן ה צ המחובר = המחזור (ט מ ס ת המובחר:). וכן 150/7 ר ד ל המחובר (א ח ס המובחר) ⁵⁴. 135/5 ל באני = ואני בשאר.

48. וראה הערת היימן, תולדות תו"א, ח"א, עמ' 411 כי ר' חידקא בבבלי שבת קי"ז ב' = ר' הונדקס במקבילה ביר' שם פט"ז ס"ו רע"ד. (ובמלא"ש שם מצטט את הירושלמי: ר' חיקיים?). ויש להוסיף כי במקבילה במכילתא עמ' 168 (לאוטרבן ח"ב, 119) שנינו בויפוסים ר' זריקה. כ"י א (=אוק' "שלנו") ר' חידקא, מינכן ר' הנדקא, ל"ט ר' הינדקא (ור' הערת בובר, עמ' נ', הערה קי"ט). ק"ג דרופסי 80 Halper ומ"ח ר' הנחקה. ומו"ר הרא"ש רוזנטל ז"ל הפנה את תשומת לבו לעדות בעל יחוסי תו"א מהר" הרב מימון, עמ' רל"ז: "ובמדרש שיר השירים קו ר א ל ר' חידקא הנידקא. וכן עשה רב סע"יה החכם זל"ע בתשובות חרזיו לרשעים כשהזכיר החכמים לשבח הזכיר ר' חידקא, כך שם חכם קרופאי ו ה נ ד ק י ברחש לבני לחוקקי יכו'. ושמעתי מרבנ' שגואל דור אמי זל"ע כי זה הגרסי הוא ר' חידקא". וראה שם הערות המהדיר, וכבר העיר לכך באהצו"י ליו"י שם, עמ' 148.

49. אפשר איפוא כי לפנינו מעין הפלוגרפיה בכ"י ר.
50. נדמה שזו הגרסה המקורית, עיין בן חיים, תרביץ י"ב, עמ' 76, ואשוש דבריו ע"י ר"ש ליברמן, תוס' כפשוטה ליו"ט, עמ' 949.
51. קוטשר, 'מחקרים', עמ' רי"ז; סוקולוב, קובץ ל"ח א', עמ' 264.
52. ר ב פרשה. א ד ח ט ל פרה/הפרה:
53. אפשטיין שם, 5-1223; מו"ר הרא"ש רוזנטל, 'לשונות סופרים', יובל שי, עמ' 308, הערה 127.
54. ובמלה זו עצמה רן אפשטיין שם, וכן ר"ש ליברמן, תוס' כפשוטה למעשרות, עמ' 688 הערה 62 'ור' גם פרושנו לחלה שו' 30 ד"ה 'ומעין', ומ"ש בביקורת מהר" הור' ח"ד § 5 הע' 8. ועיין גם להלן § 43.3 הערה 30.

9.5 ב - פ ⁵⁵: 120/16,17 ר גרבתח $2 \times$ = א גרפתח $2 \times$ ב גידפת... גידכת (ד ל גרחתה).

ולעיתים רק א: 114/18 ביאה... כסורין = פיאה... פסורין בשאר, 135/6 לפני ישר' = לבני

ישר' (אך שמא אשגרה מ"לפני ה"י כסמוך), 159/12 אברה(?) = אפרה. ור' גם 188/5 ב ר' יהודה
בן פתירה = כתירה.

9.6 ש - ט ⁵⁶: 219/12,13 ר סונאין, סונין = שונאין $2 \times$ בשאר. 165/3,6 ר כסעורה $2 \times$ =

כסעורה בשאר. 144/5 ר א סררה = שררה, 205/1 ר א τ^1 ל ניסת $2 \times$ = ב τ^2 נישאת $2 \times$. ולעיתים

רק א: 37/10 סערו = שער, 179/11 סגוב = שגוב, 200/3 א ל רמסים = רמשים. וכלל עדי

הנוסח סוטה = שוטה כמה פעמים.

9.7 ג - כ ⁵⁷: 11/4 ר דוכמה = דוגמא בשאר ⁵⁸, 170/8 ר פולימרגוט $2 \times$ = א ד ט ל :

פולימרכוס (ל בפעם הב' פורימרכוס ⁵⁹. ב פולימרניס $2 \times$). 170/15 ר א וקרטיכני (ב וקרטיכני) =

ד ט וקרטיגני. ל וקרטיגנין.

9.8 א - י: 102/8 ר ואיסורן = וייסורן/ויסורים בשאר ⁶⁰.

9.9 מ - נ ⁶¹: 158/17 ב אדן = אדם (וכן ר לספרי דברים 320/1 "אדן" ורא"א פינ' לא

ציין). ובראש מילה ⁶²: 117/16 ר נביאין = מביאין, 24/7 ב נקנין = מקנין. 41/7 ב בעשים =

מעשים. ומצינו חילופים נוספים רק בעדי נוסח אחרים:

55. אפשטיין שם, 1220-22.

56. שם, 1233-4.

57. שם, 1226.

58. ר' ע"כ בהרחבה להלן § 39.1.

59. חילוף למי"ד רי"ש? ראה לעיל הערה 14.

60. רן בכך בהרחבה מב"א, 'לשון ר', § 20-23, ע"ש.

61. אפשטיין שם, 1228.

62. עיין היטב סוקולוב, קובץ ל"ח א', עמ' 264 הערות 38, 43.

9.10 א - ח ⁶³: 2/8 ל אמור = חמור, 41/9 ל כאותם הדברים (וכן גורס ת בפרושו לעמ' 24/6!) = כחותם הדברים. 120/12 ל ק"ה אטאה = חטאה, 171/12 ב צ דאריא = דאריח, 181/20 ב בא = נח וראה גם 121/4 א לראותו = לדחותו בשאר (הרי"ש שיבוש של הדל"ת?).

9.11 כ - ק ⁶⁴: 27/23 א וכן ו¹ ר' אלעזר הכפר ⁶⁵ = ר' אלעזר הקפר. 97/16 א מכה כשה = מכה קשה.

10. שמוט והבלעת אותיות: גם הם תדירים בכ"י ר יותר מבשאר ערי הנוסח.

10.1 אל"ף: ר' ל י ע ז ר ⁶⁶ רק ר א': 7/4, 11/14, 17/13, 41/7, 63/10, 67/21, 74/1. ר' ל ע ז ר רק ר 101/11. 165/19 ר ל א = אלא בשאר(?) ⁶⁷. כ י ל ו = כאילו רק ר א': 54/3, 71/3, 81/8 (כולו), 82/6, 126/17. ל ו כ ל ⁶⁸ רק ר א': 137/8 ק"ה, 19, 202/18. וראה גם 105/12 ל לומרו = לאומרו. ו ב פ ע ל י ל " א ⁶⁹: 3/13, 15, 17. ר מטמין א' (וכן א בפעם הב') = מטמין בשאר, 63/4 ר שניטמו, 96/10 ר מתנבין = מתנבאין, 219/13 ר סונין = שונאין. 72/11 ר א המקנין = המקנאין, 170/17 ר א משנתמלו = משנתמלאו, 210/6 ר א מתחבין וכן צ: "מתחבין - כמו מתחבאין!"

10.2 ה"א ⁷⁰: 218/11 ר למית = להמית, 92/14 ר סנדרין. ב ל סנדרין = סנהדרין, ובדומה לכך גם 92/5 ב ל, 73/17 ב א' 29/13. א ר' יודה = ר' יהודה, 143/23 ב לושיבן = להושיבן.

63. קוטשר, 'מחקרים', עמ' רי"ז.

64. אפשטיין שם, 1227.

65. וכן כתיב כ"י קויפמן למשנת אבות ד' כ"א, כפי שציין אפשטיין שם!

66. אפשטיין שם, 7-1266; קוטשר שם, עמ' פ"ב-פ"ד; מו"ר הרא"ש רוזנטל, 'פרקים' ב', עמ' 343 הערה 31.

67. אפשטיין שם, 1236.

68. שם, 1250.

69. שם, 1249.

70. שם, 1216; בן חיים, קובץ ל"ח א', עמ' 76; קוטשר, 'מחקרים', עמ' רי"ח.

10.3 תי"ו: תדירה במיוחד בכ"י ר⁷¹: 190/3 שינסכו = שיתנסכו בשאר, 159/8 ר ק"ה שמשמרת = שמשמרת (והתי"ו ב' מע"ה ביה"ס), 114/6 ר ט¹ מ משתגלגל = משתגלגל. 114/3 ר שיתגלגל (וכן ד כש' 6) = צ² שגלגל = שתגלגל בשאר. 114/2 ד משיחערס = ח משתערס = משתחערס בשאר.

10.4 עי"ן ⁷²: 24/6 ר: להביא את אשת חרש ושלם שו"מ. ב ח ואשת משועמס. א ט ל מ ת ואשת שעמוס. ד ואשת שיעמוס. וראה חלופ מקביל בתוספתא כתובות פ"ז ח"י: כ"י וינה מ ש ו מ מ ת = כ"י ערפורס שעמומית. (ור' גם בבבלי ב"מ פ' א' משועממת ור"ס שם, בבלי סוטה כ"ד א', כ"ז א' ואשת שעמוס, ועי"ן ד"ס השלם שם). אפשר כי יסוד חה"נ בשני פעלים שונים שם = שעמס ⁷³, אך אפשר גם כי לפנינו חבלעת עי"ן בשני כה"י הטובים; ר לספרי וכ"י וינה לתוספתא! ⁷⁴

10.5 ח"י"ת: 43/8,9 ר א בית ה ב י ר ה א, 138/10 ר ט¹ ל לבית הבירה, 77/11 ל לכית הבירה = לבית ה ב ח י ר ה בשאר (למעט ר ח כעמ' 77 בית המקדש!). וגם בספרי דברים גורס ר ת מ י ד (!) בית הבירה: 14/8, 132/5,6,10, 128/4 (+ ט¹ ל), 134/6 (+ א ט), 222/7 (+ א). וכתיב זה נשתמר גם במקומות אחרים, ר' למשל תוספתא פאה ד' כ"ב, שם פסחים ח' ד'. וכבר העיר קוהוט בעה"ש ערך 'בירה' להקבלה בין "עיריכם בירה" בבבלי יומא ט' ב', ל"עיריכם בית הבחירה" ביר' שם פ"א ח"א ל"ה ג'. והיא היא, ואפשר כי לפנינו חבלעת ח"י"ת. ובמשנת פסחים ז' ח' שנינו: "שורפין אותו לפני הבירה". ונחלקו האמוראים בפרשה ביר' שם ל"ה א': "אמר ר' יוחנן מגדל היה עומד בהר הבית והיה קרוי בירה. ר' שמעון בן לקיש אמר כל חר הבית קרוי בירה לעשות הכל ולבנות הבירה אשר חכינותי" (דח"א כ"ס י"ט).

71. ודן בכך בהרחבה מב"א, שם, § 16-19.

72. השווה קוטשר שם, רי"ז. ור' גם ר"ש ליברמן, דברים רבה, עמ' 80 הערה 12.

73. עי"ן במילונים, וכן דעת ר"ש ליברמן תוסכפ"ש לסוטה, עמ' 657 הערה 10.

74. הפעל ש ע מ ס חרר לל"ת מ ה א ר מ י ת, ר' למשל משנת כתובות פ"ד מ"ה ופרוש הרמב"ם שם. לעומתו ש מ ס הוא שרש מ ק ר א י (תחילים קמ"ג ד'; קהלת ז' ט"ז). ועכ"פ נדמה כי גירסת ר' בספרי "שלמשומס" מקורית היא, בין אם נפרשה כ"שמס" המקראי שנוסף לו כעדים האחרים עי"ן בהשראת המשנה והבבלי הנ"ל(!), בין אם נפרשה כ"שעמס" בהבלעת עי"ן מחמת ערעור הגרוניות.

והשווה בבלי יומא ב' א'; זבחים ק"ד ב'). ושם מבוססת דעתו של ר"ל - שאינה תואמת לכאורה את פשט לשון המשנה⁷⁵ (!) - על נורה הדיבור הא"ל המשתקף בכ"י רועור, לבטא את "בית הכהן ה" בית הברה?!

11. 1- לסגירת הברה פתוחה⁷⁶: 90/21 ר' שלא לשמן = שלא לשמה בשאר. 97/7 ר' טל מלמעלן מלמטן = מלמעלה מלמטה בשאר. וכן גירסת ל' בעמ' 79/9, 10, 93/8 (שלמעלן).
12. המרת תנועה קדמית בתנועה אחורית: מב"א, "לשון ר", סעיפים 25-28 דן בהרחבה בהמרת תנועות קידמיות a,e,i בתנועות אחוריות o,u לפני עיצור שפתי, רי"ש ולמ"ד. וציין לגיר-סאות ר': 23/7 מסומאה = מי טימאה, 30/17, 35/14, 36/15 גולח א' = גילח, 99/13 פורשנו = פירשנו, 163/18 מורחה = מרחח, 172/7 רוב השבט = יב השבט⁷⁷. וראה עוד: 102/18-21 ר' סורחנן סורחנו ובדומה לכך א' = סירחונן, סירחנו בשאר, 91/14 ר' ל' סורכנין וסורחנין (וסורחנין גמ. א.), וכן היא גירסת ר' א' ל' בעמ' 93/13, 81/8 ר' כולו = כילו, 83/4 ר' בעולם = בעילם, 124/9 ר' גדולים = גדילים⁷⁸. וראה גם 152/22 ל' בומיתי וצ"ל נומיתי, כציסוס הספרי ביחחוי"א עמ' קפ"ח⁷⁹ = נמתי בשאר⁸⁰.

75. ראה גם משנת זבחים פ"ב מ"ה; פרה פ"ג מ"א. ור"ח אלבק בפרושו לפסחים העיר כי יוספוס בקדמוניות ס"ו, י"א, ד' קורא לאנטוניה כירה (Baris). אמנם ר' גם 'משנת תמיד' א' א'; מרות א' ס', וצ"ע נוסף.

76. השווה מב"א, שם, § 29-31. וראה שם השערתו המעניינת אודות גירסת ר' ה' א' - תיקון יתר של ה' ין. ואודות גירסת ר' ומסרום ר' מ"ש להלן § 30.9.

77. כגירסת ב' ד'. ומעניינות גירסאות א' ס' ג' ד' ל' השבט. ה' מ' ת' ר' א' ש' השבט. והן ככל הנראה 'תיקונים' מחמת חוסר הכנת "רוב" (על הוראת רב = שר, נשיא, גדול - ר' מ"ש מו"ר הרא"ש רוזנסל, 'פרקים' ב', עמ' 7-345).

78. אמנם אפשר שחלקם נבע משיבוש גראפי של וא"ו במקום יו"ד.

79. עיין ז' בן חיים, עוב"ש כרך שלישי ספר ב', עמ' 189 הערה 18; קוטשר, 'מחקרים', עמ' רע"ג.

80. ושם יש לייחס לקטגוריה זו של המרת תנועות קדמיות באחוריות, גם את גירסת ר' א' בעמ' 39/15 הואיל = האיל, 165/1 ר' חוץ = חץ בשאר (והשווה משנת אהלות י"ח י' כ"י קויפמן פרמה לו גנזי כץ: ומקום החוצים = החיצים!)? ור' עוד להלן § 30 הערות 16, 23.

III. ענייני מורפולוגיה

13. במאמרו הנ"ל דן מב"א בכמה קווים מורפולוגיים שנשמרו בכ"י ר במקביל למקורות טובים אחרים של ל"ח. חלק משרידים אלה נותרו אף בשאר עדי הנוסח - במיוחד בכ"י א, כפי שנדגים להלן:

13.1 הפעיל ע"ן < פ"י: 104/2 184/22 ר שהושיבו א2 = שהשיבו בשאר ⁸¹. וראה עוד 143/23 א להושיבן. ב לושיבן ⁸².

13.2 נחקטל בנוני של נתפעל: 51/3 ר משתנדבין = מה שנתנדבין = מה שמתנדבין ⁸³. וראה גם 21/17 א נתפזרת ⁸⁴ = מתפזרת. 112/1 א הניתגייר = המתגייר בשאר (אמנם יתכן כי לפנינו חילוף גרפי: ני = מ).

13.3 בנין נפעל: 185/8 ר וכן מכירי לתחילים ל"א ז' נתנה. ל ניתנה. מ נתנה. א ב ד ט נתונה. 8/19 ר א נתנים = ניתנים/נתונים בשאר. 136/17 ב ל נותנין. 85/10 ב שנותני' = שנתונים בשאר ⁸⁵.

13.4 חלופי בנוני פעל-פועל/פעל: 25/6 ר רדיפין = רודפין, 157/2 ר העסיקין = ד ט1 ל העוסקין. א ב ח ט2 העוסקין, 209/6 ר צהיבין = צחובין ⁸⁶, 57/9 ר א דליקין = דולקין ⁸⁷. וראה עוד 222/14 ר יתיר(!) א יתר = יותר בשאר. וצורת 'יתר' נשמרה גם בכ"י ר: 17/7, 95/8, 99/7, 176/3. ר א: 97/1. א: 94/15, 104/19, 211/15. ט1: 99/1, 143/21. ר א ט2 ושכח = ב ד כ ושוכח (ט1 ומשכחה).

81. שם, § 33.

82. בעמ' 184 גורס ב כעקביות: והישיבו, שהישיבו א6 - "תיקון" של והושיבו, שהושיבו!?

83. שם, § 34.

84. וכן גירסת 'פחרון תורה', עמ' 133, וראה מב"א, לשוננו, מ"א, עמ' 90.

85. שם, § 35.

86. ר' לעיל 9.2.

87. מב"א, 'לשון ר', § 36.

13.5 חילופי בנוני פעול-פועל: 40/15 ר גגוע = נוגע, 170/20 ר אוכלין ושתיין = אוכלין ושתיין, 11/16 ר ק"ה שהוא אסורה = ר א"ה שהוא אסורה⁸⁸. וראה גם 219/16 א פסול = ר ב ד ל פסל (ט פסל, ע"ש), 5/19 ל פטור = ח פוטר (ר א ד ט פטר! ע"ש), 130/3 ל ידוע = יודע בשאר.

13.6 חילופי בנוני מקוטל-מוקטל: 43/17 ר המופרשת = המפורשת בשאר, 61/2,4,6 ר א ומאחר א4 = ומאחר, 87/10 ר א מבלע = מובלע⁸⁹. וראה גם 177/19 ר א כמחוזק = כמחוזק בשאר⁹⁰, 208/15,16 ל מכונס א3 = מוכנס.

13.7 שמוש פעיל של נפעל והתפעל: 97/12 ר ד שנכנסו = שכנסו/שכינסו בשאר, 155/1 ר מתכפרות = מכפרות, 196/8 ר שיתברך (במוכן שהמברך יברך) = שיתברכו בשאר⁹¹.

14. ויש להוסיף לקוים הנ"ל שציין מב"א קוים נוספים מתחום הפעל, כגון ח י - ל ו פ י ב נ י ס הרגילים בל"ח מצויים במיוחד בכ"י ר:

14.1 קל < פיעל⁹²: 133/4 ר זיכחו = זכחו בשאר. 205/11 ר וחיזר⁹³ חיפר = וחזר והפר בשאר.

14.2 קל < הפעיל⁹⁴: 192/14 ר מוספין מקריבין = א ב ח ט ל מוספין קריבין/קריבין (ק מוספין בקריבין. ומעניין "חיקון" ד מקריבים מוספים!).

14.3 הפעיל < קל: 37/20,31,30/8 ר שישלם א3 (וכן ד ח בפעם הא', ט2 בפעם הב') = שישלים בשאר.

14.4 נפעל - נתפעל: 45/11-25 ר ק תמיד נתחתם משנתחתם⁹⁵ א14 וכן לרכ ט1 או ט2, אך פעם אחת בלבד בכ"י א ב ד ח, בהם כרגיל נחתם.

88. מב"א, שם, § 42.

89. מב"א, שם, § 37.

90. צורה זו נשתמרה גם בכ"י ר לספר דברים 249/11, 250/15, וכן בכ"י קויפמן פרמה ועוד למשנת כתובות ג' י', בכורות ח' ט', וירושלמי ב"ב פ"ח ה"ד-ה"ו ט"ז א' כמה פעמים.

91. מב"א, שם, § 43.

- 14.5 התפעל < הפעיל: 206/3 ר וכן ר"ה מתחיל = מתחלל בשאר ⁹⁶.
- 14.6 עבר נסתרת -ת במקום -תת ⁹⁷: 169/12 ר שזינת = שזינתה בשאר, 74/20 ר ל שראת, ותדיר יחסית בכ"י ר א כגון: 15/13 שתלת, 74/25 שפרת ורבת, 171/16 שיצת.
- 14.7 עבר נוכחת -תת במקום -ת(?): כמה פעמים מצינו צורה בלתי נודעת זו: 128/19 ר א: נכנסה שפחתה ואמרה לה אותו האיש ש ק ב ע ת ה לו זמן = ח ל ק שקבעת. ד שקבעתי. מ שקבע ליך (אך בספרי לעיל מפורש שהיא קבעת!). 129/9 ר ל ק: אמ' לה {ר' חייתה} שמא עיניך נ ת ת ה באחד מן התלמידים = א ב ד ח מ נתת. 169/12 ל: כך בת כהן שזינתה יוצאה {צ"ל יוצא, כבשאר} כהן גדול לפניה ואו' לה אילו ע ש י ת ה כדרך שעשו אימותיך... ועכשיו א י ב ד ת ה את נפשך ואיבדת את ממונך = עשית... איבדת בשאר ⁹⁸.
-
92. קוטשר, ערכי א', עמ' 3-42, 79, 80, 86 ועוד.
93. 'חזר' בפיעל רגיל בל"ח - ר' שרביס, 'אבות', עמ' 60.
94. מורשת קובץ ל"ח ב', עמ' 263 ואילך.
95. כרגיל בל"ח, עיין רי"ן אפשטיין, מלה"מ, 1255.
96. השווה למקורות שציין ר"ח ילון, 'פרקי לשון', עמ' 77, אודות התחיל = התחלל. ור' גס אוצה"ג ליומא עמ' 63 מחול = מחולל והערה 6 שם. ובהקשר זה ברצוני לעמד על פרוש שתי מילים בספרי: 145/5: "כל מצוות כהונה נאמרו בשמחת וזו ב ת ח י ל ה נאמרה". בגירסת "בתחילה" אוחזים כל עדי הנוסח (א ד ח ס מ. ב ל כתחילה). למעט כ"י ר שם השאיר חסופר רווח ולא העתיק המילה (מחמת קושיה!) והושלם ב"א: ב ח ל ח ל ה. (והור' לא ציין לכל זאת!). והוא אכן הפרוש הנכון, כפי ששער ר"ח ילון שם בלי שידע על גירסת ד! (פרוש רא"א פינ' בתרביץ תש"ך, עמ' 101: בתחילה = בתהילה מוקשה מכמה פנים, ואכמ"ל). (ב) 18/16 א המים הללו למה הן דומין לסם יבש הנתון על גבי כשר חי ואין מזיקו. כשתוא מוצא מכה התחיל ל ה ת ח ל = מתחיל(!) ל ח ל ח ל בשאר. (ור' מדרש אגדה עמ' פ"ו: מתחיל ל ה ת ח ל ל!). והיא היא, ר' מ"ש בן חיים בספר א"י ח"ד, עמ' 126 אודות תתלתו = תחולל, ובמקורות הנוספים להם ציין ר"ש ליברמן בתוספת"ש לסוטה, עמ' 704.
97. אפשטיין שם, 1208, 3-1252.
98. האם לפנינו חדים להאחדת נוכחת נקבה עם נוכח זכר?? (השווה מ"ע פרידמן, 'חקרי גביזת קהיר', עמ' 77-79 אודות האחדת כינוי הנסתרת עם כינוי הנסתרת בארמית הגלילית, במקביל לארמית הבבלית והשומרונית).

15. ואף ב מ ו ר פ ו ל ו ג י ה ש ל ה ש מ ב י כ ר י ת ר ו נ ו ש ל ר ו ל א ח ר י ו א כ ג ו נ :
 "מ ש ט" 99 - לעיתים קרובות רק ר, למשל: 6/11, 27/15, 40/4, 48/1, 7, 63/10, 67/21,
 109/12, 123/2, 177/2. בשאר כרגיל "משום", ורק לעיתים רחוקות "משם", כגון: ר א 7/4,
 8/14. ר ס 2 11/14, 17/13, 110/4. (אמנם לעיתים גם ר "משום" כגון 47/18, 54/3, 106/12,
 108/21). ז ו ג, ז ו ג ל 100 וכיו"ב רק ר 30/1, 4, 2. ר א 29/11-12, 3. בשאר שם
 זג זגין, ורק בשו' 13 כזוג של כמה וכו' גם בהם. 28/5 ר א ה נ י ה 101 = הנאה בשאר.
 מאידך 74/11 ר כ ל א ה = כלליה בשאר, וגם בספרי דברים גורס ר כלאה כעמ' 98/4, 126/10,
 ונדמה בברור שזו הצורה המקורית בל"ח! 102
 99/14 ר ב י ר י ה 103. א ט 1 ל ביריה = בריה בשאר, וכן 165/6 ר ד ל כביריתו/
 כביריתו, 89/14 א ביריתו. 98/5 ר מ פ י ר י ה 103 = מפריה בשאר, וכן 98/11 ר
 מפריה. 98/5, 11, 12, 99/13, א ו ר י ב י ה 103. 3. 5. ד 1. א ל 1 = ורכיה בשאר. 170/7 ר
 ל פ ל נ י ת 104 = לפלונית בשאר, וכן 23/1 א לפלנית. 6/14 ר ש ל ו ח א
 ש י ל ו ח (!) 105 = שליח בשאר. וראה גם 98/20 ר א כ ו ש י ה = כושיה, כלשון המקרא (!).
 בשאר. 180/5 ל קול וחומר = קל וחומר בשאר 105*.

16. שונות

16.1 99/9 ר נ ו ה 106 ו"נפחר" בצורות שונות(!): ב נויה. ד נוחה. א ח ס ל מ
 נאה (ובשו' 11 אף ר נאת!). 64/8 66/13 ר ה מ ו ד י ע י ת 107. 2 (וכן ה ת א) =
 המוריעים בשאר. 85/13, 131/11, 160/8, 188/19 ר ע ד ו 4, וכן הוא א 31/1, ב 91/13.

99. אפשטיין שם, 1263.

100. שם, 1207-8, 1245-6; קוטשר, ערכי א', 51.

101. אפשטיין שם, 1208.

102. "כלאה" נשתמר גם במ' דר"י כ"י א 310/21, מ' דרשב"י, עמ' 5, 84, ג"ש ח"א 152, וכן רגיל ב' פתרון תורה', עיין מבוא שם, עמ' ט"ז. ושרביט, 'אבות', עמ' 130 העיר לצורה זו בכמה עדי נוסח סוכים (ע"ש!), אלא שהחשיבה לצורה מאוחרת. וביקודו של משקל זה עדיין צ"ע.

103. קוטשר, 'מחקרים', עמ' צ"ט ואילך.

104. מב"א, מבוא כ"י פריז, עמ' 47.

91/13 ר ע ד א ן וכן הוא בכ"י ר לספרי דברים 271//2, 324/17 ¹⁰⁸ = עדין בשאר.
31/2, 34/6, 38/24 ר ס פ ק 3א (וכן ל בפעם הא' והג') = פסק/הפסק בשאר ¹⁰⁹ 62/15.
ר א ה ק נ ה ¹¹⁰ = א ד ח ט ל תקן. ט¹ החקין.

16.2 ואף בת ע ת י ק מ י ל י ם ש א ו ל ו ת ניכר יתרון ר. לעיתים שמר על
תנועת 1 בניגוד לשאר, כגון: כתיבו הקבוע א פ י ס ר ו פ ו ס ¹¹¹ : 102/15, 203/2,
19, 205/17, 4א = ח אפטרפוס. ב אפטרפוס. וכשאר אפטרפוס. 180/2 ר ל ס ר י ק ל י ן ¹¹² =
א ב ט לטרקלין. ל לטרקלון. ד לטרקליס. 47/17 ר פ מ י ל י א ¹¹³ = פמליא בשאר. ולעיתים
מקביל כתיב ר לכתיב כ"י סוכים של ל"ח, כגון: כתיבו הקבוע א נ ד ר ו ג י נ ס : 3/9,
5/17, 142/11, 174/2, 5א (וכן ח בפעם הא' והב') ככתיבו הקבוע של כ"י קויפמן במשנה
וכ"י פירקוביץ למ' דרשב"י ¹¹⁴ = אנדרוגינוס בשאר. 80/14 ר פ נ י ס ככתיבי כ"י
קויפמן למשנת כלים ב' ד', ב"ר עמ' 19, 196, 781 ועוד ¹¹⁵ = פנס בשאר.

105. שם, עמ' 50.

*105. עיין קוטשר, 'מחקרים', עמ' קס"ב, קס"ו, תל"ז-ח.

106. ראה רא"א פינ' מבוא לספרא כ"י ר 66, עמ' כ"ז; שרביט', 'אבות', עמ' 37; אפרתי,
ערכי ב', עמ' 19.

107. ככתיב כ"י קויפמן לו ועוד במשנת פסחים ט' ב', חגיגה ג' ה'.

108. עיין קוטשר, 'מחקרים', עמ' ת"נ-תנ"א (וכן תדיר במ' דרשב"י, ספרא כ"י ר 66.
ובק"ג M.S. heb. d47 f 43 לדברים 248/15, 249/2 "ועדאין" כמלה אחת!).

109. מב"א, לשון ר, § 40.

110. עיין ר"ש ליברמן, תוסכפ"ש למגילה, 1168 הערה 8, וצ"ע נוסף.

111. ἑρπονός = כתיבו הקבוע של כ"י קויפמן למשנה (ר' קוטשר, 'מחקרים', עמ' קנ"ח)
ועוד, עיין ש' קרויס, 'Lehnwörter', עמ' 4-103.

112. ὁμοῦλας וכן כתיב כ"י קויפמן למשנת ערובין ו' ו', ב"ב ו' ד', אבות ד' ט"ז,
מדות א' ו'. רק בב"ב א' ו' כתיב ק חסר יו"ד אך הנקדן ניקד טקלין. ור' קרויס שם,
עמ' 274.

113. familia. וכן הוא למשל כתיב כ"י וטיקן ולונדון לבראשית רבה כמה פעמים-ר' עמ'
331, 373, 485, וכן קרויס שם, עמ' 463.

114. עיין מבוא שם, עמ' מ"א והערה 68, קרויס שם, עמ' 65.

115. φανος (?), ור' הערות המהדיר שם, קרויס שם, עמ' 466.

IV. תחביר

יתרוננו של כ"י ר על שאר עדי הנוסח בא לידי ביטוי גם בשרידים מתחבירה המקורי של ל"ח, שנשמירו בו, כעביינים כלליים ובמילים בודדות. על חלקם בלבד עמדתי להלן סעיפים 17-23. ולעיתים ביכר ייחודו התחבירי של ר - הנראה כמקורי, גם כתופעות שלעת עתה לא מצינו להן רע מאושש דיו במקורות טובים אחרים של ל"ח - ר' להלן סעיפים 24-28.

17. וא"ו הנשוא וכיו"ב: במקביל לכ"י טובים של המשנה, בהם נותרו שרידים מרובים יחסית של וא"ו הנשוא ושאר וא"וים "יתריים"¹¹⁶, נותרו בכ"י ר שרידים מרובים יתריים וא"וים אלה מאשר בשאר עדי הנוסח¹¹⁷, במיוחד וא"ו הנשוא:

17.1 91/5 ר: בכה למשפח' - לפי שגבה ליכן בחט ונזדווגו משפח' משפחות. וכן לשיבש: ונדווגו. לעומת בדחטס נזדווגו. א נגזרנו(1). ומעניין "תיקון" מ: מלמד שגבה לבם בחט ונזדווגו משפחות משפחות!

17.2 123/12 ר: אחד מן העדים דוחפו על מתניו ונהפך על לבו והופכו על מתניו. "ונהפך... והופכו" גם בפרשנים ה'ת וכדומה לכך מ, לעומת א בדחטל: נהפך... הופכו. וגם במקביל במשנת סנהדרין פ"ד מ"ו מצינו בכ"י ונהפך... והופכו - ר' ביתר פרוט להלן § 39.2 שם הסברנו כי "ונהפך" = וא"ו התנאי, "והופכו" = וא"ו הנשוא, ע"ש!

17.3 220/17 ר: הרג באותה העיר וגולה משכונה לשכונה. לעומת א בדחל וכן ה'מ פ: גולת. ור' עוד מ"ש להלן § 38.1.

17.4 213/10 ר: משה רבי¹¹⁸ לפי שבא לכלל כעס ו בא לכלל טעות. וכן בחזרה בשו' 17 ר: רבי משה¹¹⁸ לפי שבא לכלל כעס ו בא לכלל טעות. "ובא" 2x גם ב, לעומת א דטלמ "בא" 2x.

116. אפשטיין שם, 1076 ואילך, במיוחד 1081 ואילך אודות כ"י קויפמן.

117. אודות שני וא"ו הנשוא שנותרו בדפוס - ר' פרושנו לחלה שו' 9-47 הערה 3.

118. ר' להלן § 20.

- 17.5 וא"ו תפוש המשלים ¹¹⁹: 31/6 ר: אין לי אלי המגלה כמצותו ו ש ש ר ו ¹²⁰
אסור ואסור, גילוחו ליססין מנ'. "וששערו" גם א ב ס¹, לעומת ד ח ס² ל וכן ה מ: ששערו.
- 17.6 וא"ו התכלית: 73/9 ר: והלכו לתן אצל יעבץ ו ל ל מ ד ¹²⁰ הימנו תורה. לעומת
ב ד ל מ פ ללמד/ללמוד.
- 17.7 וא"ו הטיבה: 172/15 ר: אמרו לו הניחו לו ויכנס ו ה י ת י ר ו פרושין את
הדבר. לעומת א ב ד ל מ תחירו.
18. חיבור אסינדי: במקביל לכ"י טובים של המשנה, ובראשם כ"י קויפמן, "המקמצים הרבה
בוא"ו המחברת בין חלקי הלכות, או תנאי הלכה אחת" ¹²¹, אף כ"י ר ממעט בוא"ו זו ביחס
לשאר עדי הנוסח. הדוגמאות לכך מ ר ו ב ו ת ל מ ד י ! לכמה מהם ציינו בפרושונו לחלה
ח"ה שו' 31-3 והערה 15 שם, ע"ש.
19. אע"פ = אע"פ ש...: במקביל לעדי נוסח טובים של המשנה, בהם מצוי "אע"פ שאצל שם
ובנוני בלא שי"ן אחרי" ¹²², מצויה תופעה זו אף בספרי; לעיתים ברב עדי הנוסח (מס'
2-1 לחלק), ולעיתים רק בכ"י ר (מס' 3-5 לחלק).
- 19.1 31/14 ר א ד ל ס¹ מ: א פ ע ל פ י מ ג ע (ל תמנוגע). ב ס² או
א פ י ל ו מנוגע.
- 19.2 31/16 ר א ב ד ס¹ מ: וגלה (א ס יגלה) א פ ע ל פ י נ ז י ר. ו"תוקן"
בצורות שונות: ח אע"פ שהוא נזיר. ס² אפי' נזיר. ל אע"פ שנזר.
- 19.3 38/12 ר: ש א פ ע ל פ י ל א עשה המסמא כמיסמי ¹²⁰. א ד ס ל שאע"פ
שלא עשה...

119. אפשטיין שם, 1086.

120. והורי לא ציין לגירסת ר, ת"משובשת".

121. אפשטיין שם, 1050.

122. אפשטיין שם, 2-1261, וראה גם מב"א, קובץ ל"ח א', עמ' 179; קדרי, ערכי א', עמ' 168.

19.4 67/16 ר: שאף על פי נוסעין וחונין. בדחלמ שאע"פ

שנוסעין (ב שחונין ונוסעין). א שאף על פי שעל פי ה' נוסעין !!

19.5 222/17 ר: שאף על פי סמאין הן שכי' כיניהן. א בדחסלמ

שאע"פ שהן סמאין ¹²³.

20. רבי משה, רבנוני משה

20.1 211/12 ר: "וויאמר להן משה החייתם כל בקבה - אמ' לו פינחס: רבי כשם

שפקדננו עשינו". רבי גם אמ (כתוך 'חידושי הפרשה'). בחל וכן ה^{3,2} מ (בציטוט על

אתר): ר'. דסה¹ רבינו. פ אדונינו. רמב"ן בפרושו לכמ' ל"א ו' "רבי" חסר! וראה י'

קוסטר, 'מחקרים', עמ' תנ"ו-ח, שהראה כי צורת הפניה המקורית של תלמיד לרבו, פנים

אל פנים היתה "רבי" ביחיד, ושובשה ע"י המעתיקים ל"רבינו" ברכים, ע"ש. נמצינו למידין

כי נוסחת ר א מקורית היא, ור' עוד להלן בדוגמאות הבאות.

20.2 213/10 ר: משה רבי לפי שבא לכלל כעס ובא ¹²⁴ לכלל טעות. "משה רבי" רק

ר לעומת: אדסל משה רבינו. מ משה. ב חסר!

20.3 213/17 ר: רבי משה לפי שבא לכלל כעס ובא ¹²⁴ לכלל טעות. "רבי משה" רק

ר לעומת: מ ממשה רבי (?). א משה ר'. ד משה רבינו. בטל הביטוי חסר! וגם בק"ג לשיהש"ר

מצינו "רבי משה". ר' 'גנזי מדרש', עמ' 110-שו' 7 (ובקיצור בשו' 4, 14 שם: ר' משה),

לעומת הדפוסים שם: משה רבינו א³. וראה הערה 4 שם, שבה ציין רבינוביץ כי את הביטוי

"משה רבינו" מצינו רק מתקופת הגאונים ואילך, ע"ש בהפניותיו ¹²⁵.

נמצינו למידין כי נוסחת הרעים האשכנזיים אדסל בדוגמה מס' 2 אינה אלא "תיקון".

וחד לגירסת ר ניתן אולי למצוא בהשמטות רעיו האטלקיים במ שם. ואפשר כי אף גירסת ר

שם "משה רבי" אינה אלא "תיקון" של "רבי משה", כפי שנשתייר בו כסיומת שם בדוגמה 3,

ובשהש"ר. עכ"פ כרי שגם גירסת ד והשמטת בטל בדוגמה 3, אינם אלא "תיקונים", כנראה

מחמת זרות התואר "רבי משה" במקביל לתאריהם של תנאים ואמוראים. ור' עוד בדוגמה הבאה.

¹²³. וראה גם ספרי דברים 144/2 ר: יכול אף על פי פרשו? בעבר! והשווה אפסטיין שם בהערה.

20.4 96/15 ר: אדני משה כלאם - א' לו: ר ב ו נ י מ ש ה כלס מן העולם לבני אדם שבישרוני בשורה רעה זו. "רבוני משה" רק ר לעומת: א ב ד ח ל מ רבוני. ט² ריבוני. ט¹ חסר. מה"ג עמ' קמ"ב רבינו משה¹²⁶. וסיוע לגירסת ר מצינו כק"ג T.S. c44 למכילתא עמ' 178/14 הגורס אף הוא "רבוני משה" בניגוד לשאר עדי הנוסח שם "רבינו משה"¹²⁷. נמצינו למידין כי רק ר שמר על הגירסה המקורית כאן, ובכל השאר "חיקנו" (אולי מחמת ייחוסו הרגיל של 'רבוני' לקב"ח), במקביל ל"חיקוניהם" בדוגמאות הקודמות.

21. מכריע - אכריע

15/13 ר: 'ר' או' אני מ כ ר י ע אם היתה טהורה סופה למות כדרך כל בני אדם, ואם היתה טמאה...". "מכריע" נשתמר גם בארבעה עדי נוסח של רבה (ו⁶⁵⁴³), לעומת א כ ר י ע בשאר עדי הנוסח: א ד ט ל וכן ו²¹. ור' י' קוטשר, 'מחקרים', עמ' רס"א, שעמד על כך כי בל"ח משמש תבנוני את החווה ועתיד, "ואילו צורת יקטל שימוש מוראלי בלבד (רצון, שאיפה, יוסיב וכיו"ב) וכן סוביונקטיבי (עם כינוי חזיקה ש')". נמצינו למידין כי גירסת ר 'מכריע' מתאימה לכללי ה-censes בל"ח ובשאר "חיקון"!

22. שליוה - בשלוה

22.1 144/2 ר: שומע אני שליוה ח"ל במעלות ובמצחצח (צ"ל ובמצדות). "שליוה" אף ט³ (יל"ש לנ"ך רמז תתע"ו) לעומת: א ט (לחורה) ל פ בשלוה. ד בשלוס, מכירי לתהילים קי"ט ל"א נ פ ש י שליוה(!). ב נ פ ש שלוה. - "חיקון" ע"פ "נפשי בכפי חמיר" לחלן, ע"ש.

124. ר' לעיל § 17.4.

125. וביתר קיצור 'חקרי גניזת קהיר', אוב' ח"א תש"מ, עמ' 36.

126. ככל הנראה ע"פ הספרי, ושילוב חקטע ע"י הור' בס"ז, עמ' 273 אינו מבוסס!

127. הצורה 'רבוני' בצד 'רבי' מצוייה אף באובגליון ובשומרונית - עיין בן חיים, עונ"ש ג' ספר ב', עמ' 37-8, וכן בקוראן ובספרות הערבית - ראה מ"י ומנחם קיסטר, תרביץ מ"ח, עמ' 231-2 ובנסמן שם.

22.2 172/5 ר: א' לו הרי את יושב שלי ו ה ואנו נידונין בהריגה. "יושב שליוה" גם א, לעומת: ב יושב שלוה. מ יושב שליו. ד ל וכן ב א"ה כ"א יושב בשלוה. והשווה ב"ר פרשה פ"ד עמ' 1003/2-3; לעומת "לישב בשלוה" 3א בגוף, מצינו בכה"נ גם "לישב שלוה" (כ"י ג 3א. ד 2א. ובפעם הג' אף כ"י וסיקן: לישב שלוה!). וכן הוא בארמית, ר' למשל בתרגום לישעיהו ל"ב ט': דיתבן שליוא, שם י"א דיתבין שליוא, שם י"ח ויתבון... שליוא. וכן איכ"ר ד' ב'; לעומת גירנת הדפוס וכן בובר, עמ' 142: "יתבין ב ש ל ו ו ת ה ו ן", מצינו בק"ג (ג"מ, עמ' 153) "יתבין ש ל י ו ת", או "יתבין ש ל י ו ה" - עיין כהנר 45 שם!

23. חסרון "שנאמר"

דרכם של מדרשי ההלכה, להקדים את מילת "שנאמר" לפני ציטוט פסוק המוכא כראייה ע"י התנאים. והנה מצינו בספרי במ' א ר כ ע י ס דרשות בהם חסרה הקידומת "שנאמר" בעד נוסח אחד, או בכמה עדים - ב מ י ו ח ד כ כ ה י ה ס ו ב י ס: ס"ה מבינו בכ"י ר - 17 חסרונות. ל - 18 חסרונות(!). א - 11. ט - 10. ד - 5. ב - 4. ח - 2¹²⁸. על תופעה מקבילה של חסרון "שנאמר" בכה"י הטובים של ב"ר העיר ר"ח אלבק¹²⁹. וכן הוא בויק"ר¹³⁰, וחשוב מזאת - בספרות התנאים - בק"ג של המכילתא¹³¹, ובכה"י הטובים של המשנה¹³². סביר איפוא, כי הקידומת "שנאמר" נוספה במקרים רבים ע"י המעתיקים¹³³.

128. אמנם יש לקחת בחשבון שלא כל הדרושת מופיעות בילקוטים ח ט, וארבעת המקרים הראשונים מצויים בתחילת הספרי הקטוע בכ"י ב. והרי פרוט החסרונות: 2/4 ר, 14/16 ח, 17/12 ר ל, 22/1 ר, 25/3 ל, 36/13 ב, 39/19 ל, 40/17 ר, 46/6 ר א ט, 47/8 א, 47/10 ר א, 50/1 ר ט¹, 50/14 ר א ט ל (ב "תוקן": כדכתיב!), 54/6 א ט, 56/17 ל, 61/8 א ל, 62/22 ד ל, 72/6 ל, 72/16 ל ט², 73/13 ל ק"ה, 76/22 ר, 82/7 ל, 83/20 ל, 84/6, 16 ר א, 99/14 ד, 101/2 ד ל, 101/19 ל, 105/7 ט, 122/3 ט ל, 122/4 ל, 135/8 א, 163/15 ר א ט, 165/20 ר ב ד ט ל, 180/10 א ל, 181/20 ב, 182/10 ר א ד ט ל, 182/17 ר א, 199/13 ר ב ד ח, 209/13 ר.

129. מבוא לב"ר, עמ' 106, 108 בתאור כתבי יד לונדון וויסקן, ע"ש.

130. ר' למשל בקטע הגניזה שפרטס מרגליות כנספחים עמ' 9-14; בקטע המקביל בגוף המה-דורה מצינו חסרון "שנאמר" 9א (עמ' י"ב/7, י"ג/1, י"ד/1, כ"ג/7, כ"ד/1, 2, 1/2, 4/ז, כ"ט/6, 6/ל), ובקטע הגניזה מצינו 10 חסרונות נוספים - המאוששים לעיתים ע"י עדי נוסח נוספים (עמ' י"ג/4, י"ד/3, ט"ו/3, י"ח/5, י"ט/5, כ"ו/4, כ"ח/7, 3/ל). {ולעיתים קרובות מצויים שם ח"נ בין הלשונות: שנאמר, דכתיב, החד"ד וכיו"ב, שיסודם, ככל הנראה, בהשלמות שונות של החסרון!}.

24. חסרון "ואומר"

לאחר הראיה הראשונה לדברי התנאים מפסוק - עם או בלי הקידומת "שנאמר" - ראה בסעיף הקודם, מובאים במדריש ההלכה, במקרים רבים, פסוקים נוספים, כשלפני כל פסוק מילת הקידומת "ואומר". ובספרי כמ' מנינו עשרים וחמשה ציטוטי פסוקים לפניהם חסר "ואומר" בכל עדי הנוסח¹³⁴. לפני ארבעים ואחד פסוקים נוספים חסר "ואומר" בחלק מעדי הנוסח. וזאת במיוחד בסוברים שבהם, ובראשם כ"י ר, שבו חסרים 33 "ואומר" (מתוך 41). א - 23. ל - 21. ד - 14. ב - 13. ט - 11. ח - 4¹³⁵. על תופעה מקבילה העיר רבינוביץ בספרו ג"מ, עמ' 3 במבואו לק"ג מהמכילתא, שבו חסר לגמרי המונח "ואומר" לפני ציטוט פסוקים!! סביר איפוא כי גם מילת "ואומר" נוספת, במקרים רבים, ע"י מעתיקים¹³⁶. אמנם אישוס מסקנה זו זוקק ראיות נוספות¹³⁷.

131. ג"מ, עמ' 4 ואילך, ע"ש בעמ' 5/9, 6/28, 10/19, 2. ובקטע זה נותרו שרידים מרובים מל"ח הא"י המקורית(!), ור' עוד § 24 לחלק.

132. עיין אפשטיין, מלה"מ, עמ' 2-1131, סימנים 15-18. אמנם חסברו, שאין כאן מדרש ממש אלא פרפרזה, סעון חיקון ע"פ הנתונים שהצגנו לעיל.

133. והשוות זאת לחסרון "ואומר" בו נדון בסעיף הבא, וכן לחסרון (ר' פלוני) אומר, שהוא "שריד של מנהג א"י ישן" עליו העיד אפשטיין שם, עמ' 40-1139 במשנה, ונותר אף בספרי כ"י ר - ר' פרושנו לחלה שו' 5-34 והערה 34 שם!

134. 1/17 - 2/1, 3, 44/19 בפעם הא'. 13-81/11, 5, 10-84/6, 6, 20-92/18, 4, 196/16, 176/5, 142/18, 116/17, 97/23, 25.

135. והרי פרוט החסרונות (ור' את ההסתייגות בראש הערה 128 חנ"ל): 4/12 ל, 23/4 ל, 44/5-6 ר א ב ט ל 3, 44/6 בפעם הב' ר א ט ל ק, 44/19 בפעם הב' ר א ב ל ק, 44/23 י ל, 44/24 ר א ט ק, 44/25 ר א ק, 44/27 ר א ט י ק, 45/3 בפעם הא' ר ל ק, 46/18 ר א ד ט ל ק (כ ט הושלם "וכתיב!"), 46/19 ר א ד ט ל ק, 47/23 ר ק, 49/8 ר א ק, 54/9 ר א ב ט, 56/18 ר, 61/12 ר, 62/23 ד, 74/6 ר, 75/8 ר א ב ד, 81/14 ר א ב ח ל, 81/15 ר א ב ד ל, 82/11 ר א ב, 82/21 ר, 94/9 ר, 110/11, 12, 116/16 ר א ב ד ט ל, 176/20 ר ד ל, 134/17 ר, 134/18 ר א (+ צ "מיהו בספר לא כתיב ואומי"), 144/3 ר א ד ט ל, 144/8 ר ל, 169/2 ר ח ל, 180/16 ר א, 185/8 ר, 222/19 ר ל.

136. ובעמ' 103/5 חסר "יוכן הוא אומר" בכ"י ר בלבד, אך מונח זה דורש דיון בפני עצמו.

137. וראה משנת ברכות ט' ה' שם חסר "ואומר" בפעם הג' בלבד(!) בכ"י קויפמן, פרמה, לו ועוד - עיין ד"ס השלם, עמ' צ"ב. ולאור הנתונים שהצגנו יש מקום להרהר אחר

25. השמטת שי"ן הזיקה

השמטת שי"ן הזיקה חדירה יחסית בכ"י ר (דוגמאות 1-8 להלן), ולעיתים נדירות מצויה אף בשאר עדי הנוסח (דוגמאות 9-13). עד כמה שידיעתי מגעת לא עמדו חוקרי ל"ח על תופעה זו¹³⁸, הזוקקת ביסוס ע"פ מקורות מקבילים.

25.1 41/3 ר: "ודין הוא, ומה אם שלמי יחיד א י נ טעונין הפרשת זרוע טעונין חזה ושוק, שלמי נזיר שטעונין...". א ב ד ח ט ל שאין. מ שאינן.

25.2 97/1 ר: יש או' הרגה בירידתה יתר ממה ב א כ י ל ת ה. ו"נפתר" בשאר בצורות שונות: ב ח יותר ממה ש ב א כ י ל ת ה. א ד ט ל יותר ממה ש ה ר ג ה באכילתה(). מ יותר מ ב א כ י ל ת ה.

25.3 100/10 ר: מגיד שלשלשתם {צ"ל שלשלשתם, כבשאר!} נקראו כדיבור אחד, מה א י אפשר למה לומר ואי אפשר לה לאוזן לשמוע. א ב ח ט ל מ שאי. ד שאין (הפה יכולה לדבר).

25.4 108/7 ר: ... יצאו חסאה ואשם, שאין באין בנדר ובנדבה, ל א יטענו נסכים. א ב ד ל מ שלא.

25.5 176/8 ר: שכל מי מ ע י ש י ו {א"ה מעשיו} סתומין ומעשה אבתיו סתומין... הרי זה צדיק בן צדיק. א ב ד ט ל מ שמעשיו.

25.6 ואף באמצע מלה: 45/9 ר ק: כיצד יתקיימו שני כתובים כ י ש ר' עושין רצון מקום יִשָּׂא ה' פניו, וכשאר עושין רצונו של מקום אשר לא ישא פנים. א ד ח ט ל מ כשישראל. ב חסר:

25.7 186/13 ר ק"ה: כ ת י פ ט ר מן העולם. א"ה ביה"ס: כשתיפטר, כבשאר.

(המשך הערה 137)

השערות של מלמד, מבוא למ' דרשב"י, עמ' ל"ז, כי בכ"י פירקוביץ "נשמטה תיבת ואומ' בכמה מקומות בדרך הפלוגרפיה עם וגומ'!"

138. למעט אע"פ = אע"פ ש', ראה לעיל § 19, שהוא עניין לעצמו(?).

- 153 -

25.8 4/16 ר ל מ לפי דרכינו למדנו ש ל ש ה דברים אלו אירעו בו ביום. א ד ח ט ששלשה (אמנם אפשר שהשי"ן נשמטה בהפלוגרפיה).

25.9 51/15 א ב ד ח ל י: ... מיכן נ ת ע ל ס מעיני דוד שלא נשאו הלויים את הארון אלא בעגלה שנ' "... ר שנחעלם.

25.10 56/6 א: מגיד הכת' ת י ת משה נכנס ועומד באהל. ר ב ד ח ט ל מ שהיה.

25.11 152/15 א: ... פרה נ פ ס ל ת בשחור ובלבן אינו דין שיהא מוס פוסל בה. ר ד ל וכן א א"ה ב"א שנפסלה. כ ט שנפסלה.

25.12 217/1 ב: מגיד שלא קלטה אחת מהן עד ה פ ר י ש ן כולם. מ שהפרישן. ר א ד ח ט ל שהופרשו.

25.13 55/14 ד: או כבש נ ת פ ר ש בו כשר לעולה, וכולן לא הוכשרו לעולה. ר א ב ט י ל שנחפרש.

26. התחיל ו + נסתר עבר

בצד הצורות התחביריות הרגילות התחיל + מקור, התחיל + בנוי, מצינו בכ"י ר פעמיים התחיל + נסתר עבר (במקביל ל"פתח ואמר"). תופעה זו המאוששת שם ע"י עדים אחרים, מצויה פעם נוספת בכ"י ל. ואפשר שאף ה ת פ צ ל ו ת שאר עדי הנוסח, בשלושת המקרים, מהווה הד למקוריות צורת תחבירית זו!

26.1 128/1 ק ח... ה ת ח י ל ו ג ז ר עליהן מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות. ב התחיל גוזר. א ד ס ל התחיל לגזור. מ גזר (!).

26.2 172/12 ר ב מ (תאטלקיים!): ... ה ת ח י ל ו צ ו ו ח (ב וצוח). ד ל התחיל צוח (ד צוח). א ס התחיל לצוח (א לצוח).

26.3 179/21 ל: ... ה ת ח י ל ו ש פ ך תחנונים לפני המקום. א התחיל ושוּפך (!)¹³⁹.

¹³⁹. וראה גם ספרי דברים 19/7 מ התחיל הכן ומיצר. וידידי מב"א הפנה את תשומת לבי למשנת דמאי ז' ד' "מחל ושותה" שכמה מהראשונים פרשוה, ואף גרסו בה: התחיל ושותה - עיין ד"ס השלם, עמ' רי"ג הערה 25.

ר ב ד ח ט מ התחיל שופך (ר והתחיל). {ובפעם הב' בעמ' 180/4 לא מצינו שריד לצורה זו באף אחד מעדי הנוסח!}.

27. "אין" לפני פעל

בניגוד למקובל בלשון המקרא ול"ח, בהן באה המלה "אין" עם השם ובכלל זה הבנוגי, אך לא לפני הפעל, מצינו בכ"י ר כמה וכמה דוגמאות לשמוש "אין" לפני פעל. וכבר עמד על תופעה זו והדגימה מב"א, 'לשון ר', סעיפים 52-55, ע"ש.

28. היה + פעל

בניגוד למערכת הזמנים הרגילה של ל"ח, המביעה את זמן העבר בשתי צורות פעל רגיל ולידו היה + בנוגי, מתגלה בכ"י ר צורת הבעה שלישית: היה + פעל. וכבר עמד על תופעה זו והדגימה מב"א, 'לשון ר', סעיפים 44-46, ע"ש.

פרק ג - מילים נדירות או קשות שנותרו רק בכ"י רומי

29. מצינו מספר לא מבוטל של מילים נדירות או קשות בספרי, אשר נותרו רק בכ"י ר

וחומרו כשאר עדי הנוסח במילים קלות ונפוצות יותר. להלן מספר דוגמאות:

29.1 172/8 ר: ... אחזה¹ בידו ו ח ח ז י ר ה באמצע כל יש', שנ' וחנה איש מבני יש' בא ויקר' אל אחיו המדינית וגו'². הגירסה "והחזירה" מצויה רק בכ"י ר לעומת: א ב ל ס מ פ ומה"ג, עמ' הל"ט ו ה ע ב י ר ת. ד ו ה ע מ י ד ת. וחוראת וחחזרה = וסובבה. ר' למשל משנת מעשרות פ"ב מ"ג: "הרוכלים ה מ ח ז י ר י נ³ בעירות", כהוראת 'חזר' בפיעל⁴. אלא שמחמת נדירות חוראת זו של 'חזר' בבנין ה פ ע י ל, לא הובנה מלה זו, ו"תוקנה" בשני פנים(!): והעבירה, והעמידה.

29.2 21/18 ר: ולקח תכנן מיד "תאשה - ולא מיד ש ל י ש ה. הגירסה "שלישה" מצויה גם בעדים העקיפים מ ורבה פ"ס סימן ל"ח (בכל ששת עדי הנוסח). שאר עדי הנוסח הישירים א ד ח ס ל וכן פ, ר' מיוחס ורבה פ"ס סימן כ"ב (בכל ששת עדי הנוסח!) גורסים: ש ל ו ח ת. ואמנם בדרך כלל "שליש" הוא אדם נאמן על שני הצדדים, שהושלש בידו פיקדון - ראה בן יהודה, ורק כאן שלישה, כשם מ ו ש א ל = שלוחה, כנוסח שאר עדי הנוסח!

29.3 144/8 ר: נמצית או' ג' כתרים: כתר כחובה וכתר מלכות וכתר תורה⁵.

1. "אחזה" גם א ב ד מ, לעומת ל "ת פ ס ת", בהשראת המקבילה בבבלי סנהדרין פ"ב א' ת פ ס ה (בבבליה!), ע"ש. וראה גם ת"י כאן, ו'פתרון תורה', עמ' 206.

2. = לעיני משה ו לעיני כל עדת בני ישראל (במ' כ"ה ו').

3. כך גירסה כ"י קויפמן. ובדומה לכך כ"י פרמא ומשנת זרעים ע"פ ר"ש משנץ כ"י פריז 362: "המחזיריט" כשאר עדי הנוסח (ונקדון כ"י קויפמן!): "המחזירין" בפיעל - עיין ד"ס השלם, שם, עמ' רי"ד. ומכאן שניתן לנקד אף את צורת היחיד מחזיר, בהפעיל (ר' למשל ויק"ר ט"ז ב', עמ' שמי"ט ובחח"נ ס), ולאו דווקא מחזיר, בפיעל. וראה אף במשנה הקודמת במעשרות שם: עד שיחזיר פניו = עד שיסובב פניו.

4. ר' למשל ערובין פ"ב מ"ב: "וחיזרתי על כל תלמידיו" (קויפמן, פרמא, לו ועוד), מדות פ"א מ"ב: "איש חר הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר". ומחזיר על הפתחים = מסובב על הפתחים (ור' גם מ"ש לעיל 14.1 הערה 93). וידידי מב"א הפנה את תשומת לבי לת"י לשמות י"ט י"ב: והגבלת את העם ס ב י ב - ותתחיים ית עמא ויקומון ח ח ז ו ר. ור' יסטרוב, ערך חזור, עמ' 442.

כתר כהונה זכה בו אהרן ובסלו, כתר מלכות זכה בו דוד ובסלו,
הרי כתר תורה מ ו נ ח כדי שלא ליתן פתחון פה לכל באי העולם
לומר אילו כתר כהונה וכתר מלכות מונחין הייתי זוכה בהם ובסלן.
הרי כתר תורה ת ו כ ח לכל באי העולם,
שכל מי שזוכה בו מעלה אני עליו כאילו שלשתן מובטחין וזוכה בכולן,
וכל מי שאין זוכה בו מעלה אני עליו כאילו שלשתן מונחין ולא זכה באחד מהן.
את הגירסה "תוכחה" מצינו גם בעדים העקיפים מ, מכירי לתהילים קי"ט כ"י לונדון,
וכן מכירי למשלי ח' (כ"י בר אילן 489). ובדומה לכך במנוח"מ לר"י אלנקאווה ח"ד, עמ'
579 - ככל הנראה ע"פ הספרי: "תוכחת". לעומתם גורסים: ל תוכיח. ב הונחה. א ד ס ומכירי
לתהילים כ"י אוק' 167 מונח, (וכן הוא במח"ג, עמ' תנ"כ, ע"ש). ונראה כי הוראת "תוכחה"
כאן אינה דברי גערה והספת מוסר כהוראתה הרגילה בלשון המקרא ובלשון חכמים⁶. מהקשר
עולה שמובן תוכחה כאן = סיעון, ראייה, כמובן הוכיח,⁷ תוכיח⁸ בל"ח = הוכחה בלשון בת
זמננו. היינו בניגוד לסיעונם של באי העולם שהוצג קודם "אילו כתר כהונה...", מובאת
ה"תוכחת": "שכל מי שזוכה בו...".

גירסת א ד ס "מונח" אינה אלא אשגרה, או תיקון מדעת - מחמת הוראתה החריגה של
תוכחה כאן - ע"פ המשפט המקביל ברישא: "הרי כתר תורה מ ו נ ח...". גם גירסאות ב ל
הונחה, תוכיח, ב נ ק י ב ה, אינן מקוריות, שהרי כתר תורה נשנה לעיל ולהלן בלשון
זכר, כשורה, גם בהם. אפשר כי לפנינו שיבושי מעתיקים⁹, או תיקוני סופרים¹⁰. בין כך

5. כך הוא הסדר בכ"י האסלקיים ר ב מ וכן מכירי למשלי ב מ ק ב י ל ל ס ד ר
ה צ ג ת ש ל ש ת ה כ ת ר י ס ב ה מ ש ך ! לעומתם גורסים א ד ס ל האש-
בנזיים ומכירי לתהילים-ברישא בלבד(!): כתר תורה, כתר כהונה כתר מלכות. -
"תיקון" ע"פ המקבילה באבות פ"ד מ"ג (וכן באדר"נ נ"א פמ"א, נ"ב פמ"ח ועוד)!

6. ר' למשל ישעיה ל"ז ג'; הושע ה' ט'; ספרי דברים פ"א א' ועוד - עיין בן יהודה.

7. יר' דמאי פ"ב ה"א כ"ב ג', שם פ"ג ה"ג כ"ג ג'.

8. יר' נדה פ"ב ה"ג ב' א', והשווה עוד להלן הערה 11.

9. הונחה; שיבוש גרמי של אותיות דומות ה-ת, נ-כ = תוכחה. תוכיח; השמטת סימן הקיצור
תוכיח' = תוכיחה.

10. הונחה משרש 'ינח' בהשראת "מונח" ברישא, תוכיח כמובנו הרגיל בל"ח = תביא ראייה.

ובין כך מצינו בגירסתם הד לנוסח "תוכחת" שהוא המקורי לענ"ד (ובמדרש שמואל פרק כ"ג: "הרי כתר תורה מונח לך כח"ל כלל באי העולם" עיבור תריסא והסיפא של הספרי, או שמא הרכבת שתי הנוסחאות של הסיפא זו על גבי זו?!)¹¹

הדפוס החדש - א"א

29.4 99/12 ר: ויאמרו חק אך במשה דבר - וחלא עם אבות דיבר חקודש ולא פירשו
מ פ ו ר ש. וחלא גם בנו דבר - עמנו דבר חקודש¹² ולא פורשנו¹³ מ פ ו ר ש. את
הגירסה "מפורש" 2 מצינו רק בכ"י ר ק"ה. שאר עדי הנוסח - ר א"ה בי"א א ב ד ח ט ל
גורסים: פירשו מ פ ו ר ש ו ר ב י ה¹⁴ ... פירשנו מ פ ו ר ש ו ר ב י ה¹⁵
מ פירשו... פרשנו¹⁶

הדפוס החדש - א"א

לכאורו של "מפורש" סתום זה בכ"י ד - המאושר ע"י הופעתו הכפולה¹⁷ - ראה פרוש
היפה של משה בר אשר, 'לשון ר', סעיפים 46-51, המציע לראות בו מושא פנימי, היינו
במקביל לעג עוגה, עשה מעשה וכיו"ב, מוכן פורשנו מפורש = פקשנו פרישה, ע"ש במסכת
ראיותיו¹⁸

הדפוס החדש - א"א

הדפוס החדש - א"א

11. כך במחד' בוכר, עמ' 112, לעומת כ"י פרמה 563 מונחת לתוכחות. דפוס קושטא מונה (!)
לתוכחת - תודתי לתרצה פלסר שמסרה לי על ח"נ אלה.

הדפוס החדש - א"א

*11. אודות שימושו של מדרש שמואל בספרי - ר' במבוא שם, עמ' 10.

12. בדומה לכך גורס ב: ו ח ל א עמנו דבר הקב"ה. לעומת א ד ח ט ל מ שבחם חסד.
המשפט "עמנו דבר הקודש". ונדמה בכרור כי לפנינו קיצור, שנבע מחסר התבונה בין
ד"ה מחד, לפרושו בדרשה מאידך. (והפרוש "עמנו דבר הקודש" בכ"י ד ב מקביל לפרוש
ברישא, ב כ ל עדי הנוסח(!): עם אבות דיבר הקודש!).

13. ר' לעיל § 12.

14. א וריביה - ר' לעיל § 15 והערה 103 שם.

15. א ד וריביה. ס² "ורביה" חסר.

16. יתכן שקצר, כדרכו, אך שמא עמדה לפניו גירסת ר (שניהם אטלקיים!) והשמיטה מחמת
קושיה??

17. הש"ן בסיום תמלה מקשה מאד על נסיון הסבר, כי לפנינו שיבוש(!) של ממ"ר =
מפריה ורביה.

18. במיוחד הפנייתו לביטוי המקביל "יצא מוצא", וראיתו שזהו מושא פנימי ע"פ ק"ג
אוק' למכילתא דברים י"ב ב' הגורס "יצאו מוצא", ולא יצאו מוצאים כנושא, ע"ש!

הדפוס החדש - א"א

הדפוס החדש - א"א

29.5 ולעיתים שופכת מלה אחת אור חדש על הדרשה כולה. ראה עמ' 101/16 (בעניין כי לא יראני האדם וחי) ר': ר' עקיבה או' האדם - כשמועו¹⁹, וחי - אילו מלאכי השרת. אמ' שמעון התמני אג'ני²⁰ כמבטל דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו: האדם - כענינו ו, וחי - אילו חיות הקודש ומלאכי שרת.

את הגירסה "כעניינו" מצינו רק בכ"י ר (ונדמה שניסו לגרדה²¹). לעומתו גורסים א ב ל ו בדרשי כ מ ש מ ע ו. ד כ ש מ ע ו²². לפי גירסת שאר עדי הנוסח נוקט שמעון התימני בטרמין הרגיל כשמועו/כשמועו כר"ע. ומוכן דברי פתיחתו "איני כמבטל דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו", שהוא חזר מילולית על דברי ר"ע בפרוש "האדם", ומוסיף עליו כי פרוש "וחי" אינו רק מלאכי השרת, אלא גם חיות הקודש. מאידך בכ"י ר נותר כאן סרמין ייחודי²³ "כעניינו". ונדמה כי לפיו גוזר שמעון התימני את מובן המלה "האדם" ע"פ הקשרה = "כעניינו". והכוונה כנראה לדברי ה': "כי לא יראני האדם וחי", שנאמרו כחשובה לבקשת משה - האדם: "הראני נא את כבודך" (שמות ל"ג י"ח). ואם כך דברי שמעון התימני "איני כמבטל דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו", מתייחסים לפי כ"י ר גם לפרוש המלה "האדם" והגזר הן משמועו = הוראת המלה בכל מקום, כר"ע, והן מהקשרו - "כעניינו"²⁴, ולא רק למלה "וחי" כגירסת שאר עדי הנוסח!!²⁵

19. כשמועו גם ד, לעומת א ב ט ל וכן ה ו בדרשי כשמועו.
20. היו"ד נוספה מע"ה ביה"ס, ור' מ"ש על כך לעיל § 6.2 וח"א § 1.
21. והור' לא ציין כלל לנוסחת ר'!
22. במקביל לגירסת עדי נוסח אלה בדברי ר"ע - ר' לעיל הערה 19. ור' מ"ש על טרמין זה ר"ח אלבק, 'מדרשים', עמ' 77 הערה 1.
23. ור' עוד מ"ש להלן § 33-34 אודות טרמינולוגיה ייחודית בכ"י ר.
24. וישנה חשיבות לחיזוק פרשני זה של "האדם", כי אפשר שהיתה אף דעה תנאית חולקת. השווה לפרוש המקובל(!) המוצג ע"י חכמים שהקשו לפני ר' אבהו ביר' יומא פ"ח סה"ג מ"ב ג': "...והכתיב וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקודש עד צאתו - אפילו אותן שכתוב בהן 'ודמות פניהם פני אדם' (יחז' א' י') לא יהיו באהל מועד...". וסביר כי לדרך פרשנית זו כוללת הוראת "כי לא יראני האדם" גם את חיות הקודש, ש"דמות פניהם פני אדם". וזאת כניגוד לפרוש שמעון התימני הגוזר את הוראת "האדם", לפי כ"י ר. גם ע"פ עניינו(!), והמריבה את חיות הקודש מהמלה "וחי" דווקא!
- וראה גם את גירסת מ: ...אמ' ר' שמעון התימני איני מבטל דברי ר', אלא כמוסיף על דבריו: האדם - אלו חיות הקודש שני' ודמות פניהם פני אדם. וחי אלו מלאכי השרת! ומקור עיבודו לא נודע. והשווה גם למקבילה בספרא דף ד' א' (ואני מצטט ע"פ כ"י ר 66): "רבי עקיבה אומר הרי הוא אומר כי לא יראני האדם וחי - אף חיות הנשאות

(המשך הערה 24)

אינן רואות את הכבוד, אמר שמעון בן עזאי (!) איני כמישיב על דברי רבי, אילא כמוסיף על דבריו: כי לא יראני תאדם וחי - אף מלאכי שרית, שחיהם חיי עולם, אינן רואים את הכבוד". ונדמה ששניהם דורשים את חמלה "וחי" (= וגם חי = חיות הקודש ומלאכי השרת!) במקביל לדרשה הספרי, אמנם דעת ר"ע מוחלפת.

25. אודות מילים נוספות בכ"י ר' מ"ש להלן § 40.2 על עכבת-אכפת, ור' גם לעיל ח"א 11 הערה 5 (מצויינים במצות). ור' מ"ש רי"ן אפשטיין בתרביץ שנה ד', עמ' 192 על גירסת ר' נעיים = מעין. ואכמ"ל בברור מילים יחידאיות נוספות בכ"י ר', כגון; 68/4 ובבנוי - ובנוי, 162/16+212/12 וחדין והדין = וחירות, 219/18 והזורה = וחזוק, ועוד.

פרק ד - מילים ארמיות בכ"י רומי

30. לשונו של ספרי במ', רובה ככולה, עברית היא. אמנם לעיתים - כמקובל אף בשאר ספרי התנאים: המשנה התוספתא ושאר מדרשי ההלכה - מצויות בו מילים ארמיות¹. חלקן נותרו בכל עדי הנוסח (כגון מס' 1 להלן), חלקן נותרו בכ"י רומי ובעדי נוסח נוספים, אך תורגמו בעדי נוסח אחרים (כגון מס' 2-3 להלן), וחלקן נשתירו בכ"י ר בלבד (כגון מס' 4-6 להלן)². ולעיתים מצינו בכ"י ר צורות ארמיות של שמות ופעלים (כגון מס' 7-9 להלן)³.

30.1 184/14... מיכן היה ר' ישמעאל >או' משל הדיוט או' >⁴ ל פ ו ס ג מ ל א ש י ח נ א. נותר בכל עדי הנוסח⁵.

30.2 91/13 ר: עד אן⁶ דבר ת ל י ב ד ל א ת ל י. ביטוי ארמי נפוץ זה⁷ נותר גם בכ"י ב ס רמז קע"ח והעדים העקיפים מ ס צ, אך תורגם ע"י ד ת ל ו י ב ר א ו ל א ת ל ו י כ ר. וכן ע"י א ל ס על אתר: תלוי כר (והמשך נשמט מחמת הדומות!?).

1. ואיני מכוון כאן לשרידי חלוקה חיצוניים והפניות מאוחרות שנכתבו בלשון ארמית - ר' § 2 לעיל, גופים זרים שהועתקו מהבבלי על לשון הארמית - ר' להלן § 43.1, ומילים בארמית שנוספו ב ו ד א ו ת או כמעט בוודאות, ע"י מעתיקים מאוחרים - ר' לעיל ח"א § 3: הערה 35, 4 הערה 9, 5 הערה 13, 9 הערה 14, 10 הערה 11. כן איני דן במסגרת זו בדרשות רבות שניתן להבינן רק ע"פ הארמית (ר' למשל לעיל ח"א § 19 הערה 12 ורבים כיו"ב).

2. ור', בנוסף לכך, גם בנוסחאותיו היחידאיות של כ"י ר שתחבירן דומה לארמית (כגון יושב שליוה = יושב בשלוח לעיל § 22), או שמוכנן שוה לארמית (כגון ורומה = וזורק להלן § 38.3). ור' גם ח"ג § 9.1.

3. ומובן שאין זה מעניינו במסגרת זו לתחום במדויק את הגבול בין שימוש הספרי לפי כ"י ר במילים ארמיות, לבין שימוש במילים שחדרו ללשון חז"ל העברית בהשראת הארמית.

4. המסוגר חסר ר.

5. אפשר שלא תורגם כעקבות הקידומת "משל הדיוט" - כן הוא גם בספרי דברים, עמ' 15, 34 ועוד, או כעקבות מציאות משל זה גם בבבלי (כתובות ק"ד א' ומקבילות).

6. ר' לעיל § 16.1.

7. ספרי דברים, עמ' 353, 2, 383 ועוד - ר' ר"ח אלבק, 'מדרשים', עמ' 77.

מה"ג עמ' קע"ג תלוי ולא תלוי.

30.3 209/14 ר': וידבר ⁸ משה אל העם לאמ' החלצו מאת' - אין החלצו אלא אי ז ד ר ז ו, שנ' חלוצים תעברו וגו'. "איזדרזו" גם מ ובדומה לכך ד איזדריזו (!). פ אזדרזו. א כשיבוש: איזדרון. לעומתם תרגמו ב ח ס ה ז ד ר ז ו. ל הזרזו. במקביל לכ"י ר ורעיו, שהשתמשו בבנין אתפעיל הארמי, מתרגם גם יונתן אזדרזו! ⁹

30.4 177/22 ר': ויאמר ה' אל משה כן בנות צלפחד דברת ¹⁰ - י א ה תבעו בנות צלפחד שכן פרשה כתובה לפניי במרום, אשרי אדם שהקודש מודה לדבריו. "י א ה" רק ר ¹¹ לעומת שאר עדי הנוסח הגורסים "י פ ה" (א ב ד ט ל מ פ רש"י בפרושו לתורה וכן בראשית רבתי עמ' 248, ע"ש). וראה תרגום יונתן שאף כאן מקביל תרגומו לדרשות (!) הספרי: י א ו ת בנת צלפחד ממלך, כ ת י ב א ה ו ו ת ד א ק ד מ י א ל ה ן ז כ א ן . ל א ת א מ ר א ע ל י ד י ה ן ¹².

30.5 52/17 ר': נחשון בר ¹¹ עמינדב. א ב ד ו ח ס י ל מ פ נחשון ב ן עמינדב. וכן שו' 19 שם: ר נחשון בר ¹¹ עמינדב. א ב ד ו ח ס י ל מ נחשון ב ן עמינדב ¹³.

30.6 23/1 ר': והיתה האשה לאלה. בקרב עמה ¹⁴ - שיהו ל י י ס י ן ה א י ל י ן בזה יארע כשם שאירעה לפלוני.

א: והייתה אשה לאלה - מלמד שהיו מאלין בה ואו' לה ארעיך כשם שאירעת לפלנית ¹⁵.

8. רק בכ"י ר מתחיל כאן ד"ה חדש. בכל שאר עדי הנוסח א ב ד ח ס ל מ פ מקושרת דרשה זו לדרשה הקודמת: "... ואף על פי כן הלך משה ועשה בשמחה שנאמר וידבר...". וגירסתם נראית כח ס ר ת מ ש מ ע ו ת, ע"ש!

9. לעומתו מתרגם אונקלוס: זריזו (והשווה יבמות ק"ב ב'), נאופיטי: אזדיינו, וראה הערה 25 להלן.

10. רק ר כתיב חסר כבמקרא, בשאר דוכרות. ור' להלן סעיף 42.

11. והור' לא ציין כלל לנוסחת ר'!

12. השווה גם דרשת הספרי הקודמת: "... אלא יזכור בנות צלפחד שנאמר על ידיהן, לכך מגלגלין זכות על ידי זכיי...". גם אונ' מתרגם: "י א ו ת בנת צלפחד ממלך", אך בלי ההמשך ע"פ הספרי (וראה בדיון המזרחי שם), מאידך בנאופיטי: "כ ד י ן בנתיא דצלפחד מלילו", ור' עוד להלן הערה 25.

- ט: והיתה האשה לאלה - שיהו הכל אלין בה ואומרי' אירעך כשם שאורעה ¹⁶ לפלי'.
- ח: והיתה האשה לאלה - שיהו אלין בה יארעך כמו שארע לפלונית.
- ל: והיתה האשה לאלה - שיהו אלין בה ואירעך כמה שאירעה לפלונית.
- ד: והיתה האשה לאלה - שהיו אלין בה יארעך כשם שאירעה לפלונית.
- (הגירסה "אלין בה" מצוייה גם בעדים העקיפים ה ו צ. מ בה מקללים).
- תרגום דרשה זו בכ"י ר ופרושה מ ו ק ש ה מ א ד. אפשר כי לייטין האילין = לייטין האַלְלִין = מקללים 'המקללים': בָּזָה (באיש זה) יארע כשם שאירעה (=שארע) לפלוני.
- וזאת כתוכן דרשת הספרי בהמשך: "וכן הוא או' והנחתם שמכם לשבועה לבחירי, נמצינו למידין שהרשעים שבו עה לצדיקים י"י" ¹⁷. אך כלשון המקרא ול"ח מצינו
-
13. אמנם בשו" 18 שם וכן להלן 53/16 ועוד כל עדי הנוסח - כולל ר: נחשון בן עמידב (ומיותר לציין כי בתרגומים הארמיים כאן נחשון בר עמידב, וראה עוד להלן הערה 25).
14. המילים "בקרב עמה", שאף הן נדרשות כאן, מופיעות בד"ה רק בכ"י ר!
15. ר' לעיל § 15.
16. שיבוש וא"ו במקום יו"ד, או שמה מעתה e < o לפני רי"ש? - השווה לעיל § 12.
17. בנוסח דל נוסף משפט לפני משפט זה: "לשבו עה - שיהו גשבעין בה שאירעך (ל שאירעך) כשם (ל כמה) שאירע לפלונית וכן הוא אומר והנחתם...". לכאורה נדמה שתוספת זו הכרחית, ונשמטה בשאר מחמת הדומות (לפלונית... לפלונית), שהרי רק לפיה מובן הקשר להמשך: "...וכן הוא או' והנחתם שמכם לשבו עה... שהרשעין שבו עה...". ואמנם הור' קבע תוספת זו בגוף מהדורתו (אך במקום "שאירעך" בנוסח דל קבע בפנים "שאירעך" ע"פ הדפוסים המאוחרים ()), ולא רמז לכך בהערו-תיו על אחר או בהקדמתו!!!.
- אך לא ה"א; בפסוק כ"ז הנדרש כאן, כתוב רק: "והיתה האשה לאלה", ואין כאן מקום לדרשת "לשבועה" המצוייה בעדים ד ל: וברי כי אלה = שבועה = קללה. כך מוכח מהסיפא של דרשתנו עצמה, שבה שנינו במקביל למסקנה "שהרשעין שבו עה לצדיקים", "ומנ' שהצדיקים ברכה לרשע" (וכך בכל עדי הנוסח למעט ח, שחש בקושי ותיקן: "והצדיקים שבועה לעולם כענין ברכה" (במקום "ומנ' לרשע")). וראה גם לעיל פיסקא י"ד "מנין לעשות שבועה כאלה", ע"ש. וכבר אושש ר"ש ליברמן בראיות מוצקות, כי "האלה היתה לפנים חלק בלתי נפרד של השבועה... ואין להטיל כל ספק בדבר, שבשיחת יום יום נחשבה אלה כשבועה בעיניהם של יהודי א"י ובבל כאחד" (ייונית ויוונית בא"י, עמ' 93, ע"ש).
- נמצינו למידין כי בנוסח הרעים דל הוסיפו הסופרים את המשפט הנ"ל מחמת הקושי עליו עמדנו לעיל, וניסחוהו בהקבלה מילית מילית מדייקת לדרשה של מילת "לאלה" המקורית. (דוק ד כשם... כשם... ל כמה... כמה!!). וקרוי בעיני שעמד לפניהם פרוש רש"י לפסוק כ"א(:): לאלה - שיהו הכל מקללין כיך יבוא כדרך שבא לפלונית. ולשבו עה (כלשון הפסוק שם:) - שיהיו ה כל גשבעין כיך לא יארע לי כדרך שאירע

רק את השם אלה = קללה/שבועה. לא מצינו בל"ח ובארמית את ה ש ר ש 'אלי' במובן קלל, אלא רק במובן ילל, קנן - עיין במילונים. אותה חולשה יש לייחס גם לגירסת שאר עדי הנוסח: אלין/מאילין¹⁸ = מקללים.

ושמא יש לפרש את נוסח ר שיהו לייסין האילין בזה = שיהו מקללים (חנשים הסוסות) האלה בזה (= באשה זו¹⁹): יארע כשם שאירעה לפלוני. אמנם לפרוש זה יש להמיר את לשון הזכר בכ"י ר ללשון נקיבה, כבשאר: יארע = יארע' = יארען. לפלוני = לפלוני' = לפלונית. ודרשה דומה מצינו במקבילה כס"ז עמ' 236 (ע"פ 18): "לאלה ולשבועה בתוך עמך - שיהו כל נשבעות בך (!) ול ס ו ת זו את זו (!) ואומרות אם עשית זה²⁰ יהא סופך כסופה של פלונית".

ומו"ר חרא"ש רוזנטל ז"ל נטח לראות במלה הארמית "לייסין" בכ"י ר, גלוסה קדונה של "יהו אלין" (ששובש בכ"י ר ל"האילין"). ולשון פרוש זו נצרכה לדעתו, מחמת ההוראה הייחודית של אלין = מקללין רק כאן, כאמור לעיל! וצ"ע נוסף²¹.

30.7 148/1 ש ו ב ל י ן¹¹. א ב ד ח ס שבלין/שבליס. ל שיכלין. מ שבולין. ואף בכ"י ר לספרי דברים 101/11 כשוב' ²² = כשבולין. צורה ארמית זו שובלין, נותרה אף

(המשך הערה 17)

ל פ ל ו נ י ם, וכן הוא אומר והנחתם וכו', וממשיך את דרשת הספרי, ע"ש. והשווה גם מדרש במ"ר לפסוק כ"א (פרשה י' ל"ה), שאולי הוא, או שכמותו (מדרש ר"מ הדרשן) היו מקורו של רש"י (?), אמנם אפשר שכן כבר היה לפני רש"י ב ס פ ר י בין כך ובין כך מכאן ראייה נוספת לקשר מסורת הנוסח דל ע ס ר ש"י - ר' להלן ח"ג § 5.4. (והשווה גם מדרש 'לקח טוב' שפתר את הקושי הנ"ל בצורה אחרת, ע"ש).

18. גירסת א חסודה ב"תיקון", שהרי מחד שונה "מאילין ב ה" (אחרים) ומאידך "ואו' ל ה" (לאשה הסוטה - וע"פ. זה שנה "ארעין" בעבר! ובדומה לו רעו ט "ואומרים א י ר ע ן" בניגוד לשאר יארע, יארעך בעתיד - ל ואירעך - כנראה שיבוש של ואירעין)). גם הקידומת "מלמר" המצוייה רק בכ"י א מהווה כפילות ל"נמצינו למידין" בהמשך. ושמא גם "מאילין" בכ"י א, אינו אלא נסיון "תיקון" של גירסת ר "האילין"?

19. גם במקומוח נוספים בכ"י ר ועדים נוספים "זה" = זה. ר' למשל 15/15 ר ד, 25/2 ר ב, 128/13 ר א ט²⁰, 116/15, 17 ר א ב ט ל 2 ועוד. וכן הוא לעיתים אף במקרא ר' מל"ב ו' י"ט; יחזקאל מ"ה; קהלת ב' ב', ב' כ"ד, ה' ט"ו, ה' י"ח, ועוד.

20. רבה מח"ג ומח"ב: ח פ ץ זה.

במקורות תנאיים נוספים, ר' למשל תוספתא פאה ב! כ"א, שם מעשרות א' ו', שם סוכה א' וי, ז' 23.

30.8 53/22 ר': "...לפי שבא ראובן ועירער: דיי שקדמני יהודה למסעות אקריב (!) אני לתולדות, נזף בו משה וא' לו: מפי הקדש נא' לי א ק ר י ב למסעות, שנ' הקריב - אין הקריב אלא שנ' לו מפי הק' הקרב (!) למסעות". הגירסה "אקריב (למסעות)" מצוייה רק בכ"י ר. אפשר שזו אשגרה סדכרי ראובן ברישא "א ק ר י ב אני לתולדות", אך אפשר גם כי לפנינו בבין אפעל הארמי!

בין כך ובין כך ברי כי לפנינו גירסה ק ד ו מ ה כמוכח מ פ י צ ו ל ה נ ו - ס ח א ו ת בשאר עדי הנוסח ר ק במלה זו: ב ח ל וכן ו¹ ומה"ח הקריב. י פ שיקריב. ד להקריב. ס ו⁵³² יקריבו. ו⁴ שיקריבו. א והקריבו. (והסיומת "ה ק ר ב למסעות ב כ ל עדי הנוסח ^{23*} מורה, ככל הנראה, שגירסת אקריב/הקריב היא המקורית! ור' עוד מ"ש על דוגמה זו להלן ח"ג § 12.2).

30.9 209/20 ר': וימסרו וגו' - מגיד הכת' שהיו בני יש' כשירים וצדיקים ו מ ס ר ו ס צ ד י ק י ס ע ל ה ד ב ר נ פ ש ס. ר' נתן או' אחרים מסרום ²⁴. בניגוד לגירסת ר "ומסרום... נפשם", גורסים א ב ד ט מ פ ומסרו נפשם על הדבר (ואף הפרשנים ה ת: ומסרו נפשם). ח ל ומסרו עצמן (ל על עצמן) על הדבר. מה"ג עמ' תקל"ח ומסרו עצמן להריגה על ישראל.

21. אוב' יונתן ונאופיטי מתרגמים אלה - ל ו ס א, ל ו ס (ובנאופיטי גם המים המאורים - מיא מלווטיא). וראה תרגומם לפס' כ"ג וכתב את האלות האלה - ויכתוב ית ל ו ט י א {נ א ו פ י ט י: ל ו ו ס י י ה} ה א ל י נ. ושמה אף בספרי רומזים "האילין" לקללות? וראה עוד הערה 25 להלן:

22. ורא"א פיב' לא רשם זאת בחה"נ!

23. ואפשר כי אף המעתק $1 < u$ לפני העיצור השפתי ב"ת סייע לכך - השווה לעיל § 12.

23* למעט ל ששיבושו ועיבודו (!) ניכרים: ...שנ' הקדוש הקרוב (!) אין להק' (!) (סוף שורה) הקריב שנ' מפי הקדוש להקריב (!) למסעות" (?).

24. ר ק"ה מערום?

במסגרת זו נתעכב רק על גירסת ר' "ומסרו" במקום "ומסרו" בשאר. אפשר שזו גרירה מדברי ר' נתן "אחרים מסרו", אך אפשר כי לפנינו סגירת תיבה בדומה לארמית הא"י קטלו < קטלון. ומב"א, 'לשון ר', § 29 30, 'הציע לנקד ומסרם, ע"ש, אך אולי יש לנקד ומסרו במקביל לארמית, בדומה לח"י, השונה כאן במקביל לספרי(!): "ואתבחרו גוברין צדיקין (!) ומסרו ון נפש ון מאלפיא דישראל...".²⁵

25. יתכן שהקשר התדיר בין לשונותיו הארמיות של הספרי והתרגומים - בראשם תרגום יונתן (ר' אף לעיל דוגמאות מס' 3, 4, 5, 6), נוצר בהשראת השפעת ש"ס ל תרגומים קדומים על עורך הספרי !! ואכמ"ל בזו.

פרק ה - טרמינולוגיה מדרשית מקורית שנשמרה בכ"י רומי

1. "שומע אני" בניחותא

הטרמין "שומע אני" מובא בד"כ כפתיחה להו"א, הנדחית בהמשך הדרשה ע"י פסוק: תלמוד לומר...¹. אך כבר העיר ר"ח אלבק, 'מבוא לתלמודים', עמ' 8-97, כי "יש אף 'שומע אני' בלי 'תלמוד לומר', היינו לחיוב, שלא נדחה הפרוש, אלא שכך נשמע מפשט הכתוב"². והביא לכך דוגמאות מה"ז, הספרא, המכילתא ואף ממשנת סב' פ"א מ"ו, ע"ש³. ויש להוסיף כי כן הוא אף בספרי במדבר: לעומת הוראתו הנפוצה של "שומע אני" כהו"א, המצוייה כ-125 פעם, מצינו מספר מקרים של "שומע אני" כמסקנה. מהם נשתמרו בכל עדי הנוסח (מס' 1 להלן), בכ"י ר ועדים נוספים (מס' 2 להלן), או בכ"י ר בלבד (מס' 3-4 להלן).

31.1 פיס' ק"ז עמ' 106: "...ר' ישמעל או'... ללמדך שבכל מקום שנא' מושבות בארץ הכח' מדבר. א' לו ר' עקיבה לפי שאו' שבת היא לה' בכל מושבותיכם - ש ו מ ע א נ י כ י נ ב ח ו צ ה ל א ר צ ו ב י נ ב א ר צ. א' לו ר' ישמעל אין צריך...

1. עיין בכר, 'ערכי מדרש התנאים', עמ' 128.

2. וזאת במקביל לטרמינים נוספים המשמשים בהוראה כפולה - הו"א ומסקנה, כ"יכול" - ראה להלן סעיף 32. ו"קורא אני" - ר' מ"ש במאמרי 'למי נחלקה הארץ', עמ' 270 הערה 55 (והשווה גם להוראת "והתניא" בבבלי, בקושיה ובניחותא)

3. ועמד על כך לראשונה בספרו 'Untersuchungen... Midraschim', עמ' 60. וניתן להוסיף על דוגמאותיו - המבוססות על המהדורות הנדפסות, דוגמאות מכ"י. דוגמא יפה מצינו במכילתא עמ' 112/16 ואילך. בדפוסים קושטא וונציה, שעל פיהם קבעו רבין ולאוסרובך (ח"א עמ' 9-248) את גוף מהדורותיהם, שנינו: "דרש ר' פפוס וימירו את כבודם - שומע אני בשור של מעלה, ת"ל א ו כ ל ע ש ב. אמר לו ר"ע דייך פפוס... ע"ש בהמשך. ורבין בהערותיו שם התקשה: "ואינו מובן אמאי השתקו ר"ע לפפוס, ואין חילוק ביניהם", ונדחק, ע"ש. והנה בכל שאר עדי הנוסח של המכילתא - כ"י אוק', מינכן ורומי קזנטנזה, גניזה בי"מ (=ג"מ, עמ' 9) וגניזה קויפמן 225 - ח ס ר ו ת ה מ י ל י ס: "ת"ל א ו כ ל ע ש ב" ! היינו ר' פפוס שונה "שומע אני" ב נ י ח ו ת א "בשור של מעלה", וחולק עליו ר"ע ומפרש: "בשור של מ"ס ה" (מעין גירסת השוח"ט לה ציין רבין שם) ! וראה גם בבלי קידושין ל"ז א' כ"י וטיקן: "לעשות-זה מעשה. בארץ-שומע אני שלא יהו נוהגין אלא בארץ". ומעין זה בכ"י מינכן. והנה בדפוס ספרד ובקטעי אשכנז טריאר אלובי 569 שם נוסף: "ת"ל כל הימים". ומאידך בכ"י אוק', דפוס קושטא(?) ודפוס ונציה הושמט: "שלא יהו נוהגין אלא בארץ" ! (ובדפוס וילנא השמיטו גם את "שומע אני", וע"ש בהמשך הסוגיא!).

ומאלפת העובדה כי למרות שבירי מתוכן דברי ר"ע - לפי כל עדי הנוסח - והקשרם, שיש לפרש את "שומע אני" בנחותא, וכן דעת ר"ע במקבילה בקידושין ל"ז א', ע"ש, כתב הור' על פרוש זה בהערותיו לשו" 9: "ואינו נראה דא י א פ ש ר ל פ ר ש ש ו מ ע א נ י ב נ י ח ו ת א" (!), ובעקבות אכסיומת זו הציע להוסיף לספרי קטע, הן בדברי ר"ע והן בדברי ר"י, והתחבט הרבה בפרושו, ע"ש. גם בעמ' $61/16 = 188/15$ מצינו "שומע אני" בנחותא בכל עדי הנוסח, אך שם לא נזעק רח"ש חור', כנראה מחמת מיקומו של ה"שומע אני" ב א מ צ ע ד י ו ו, ע"ש.

31.2 פיס' מ"ט עמ' 52/22 ואילך: מזרק אחד כסף שבעים שק' בש' הק' - אין לי אלא מזרק שנתפרש בו בש' הק', קערה מנ', ת"ל שניחם מלא'; מה זה בש' הק' אף זה בש' הק'. ר' (חנינה בן אחי ר' ⁴) יהושע או' אינו צריך, שחרי כבר נא' כל כסף הכלים אלפיים ואר' מא' בש' הק'. מה ת"ל שניחם מלא', לפי שחו או' קרב' קערי' כס' אח' שלשים ומאה משקל' - שו מ ע א נ י ה ו א י ל ו ל א ש ו ו ה ל ו ב מ ש ק ל ת ש ו ו ה ל ו ב מ י ד ה, ומה הפריש בין קערה למזרק; קערה גלדה עבה, מזרק גלדו דך ⁵. לפי נוסח זה המצוי בכ"י ר' וכן ב'ל, שונה ר' חנינה בן אחי ר' יהושע "שומע אני" בנחותא, ולומד כי המשותף בין קערה למזרק, הנלמד מ"שניחם מלאים" הוא מידת קיבולם. וזאת למרות משקלם השונה שנבע מהפרשים בעובי גלדתם. בשאר עדי הנוסח מצינו כאן נוסחים שונים(!), שמטרתם המשותפת "תיקון" הנראתו החריגה של "שומע אני" כמסקנה: (א) א השמיט את המילים "שומע אני" (וגם בעיבודים המקוצרים שנעשו במדרשים מ פ הושמט "שומע אני").

4. המסוגר חסר ר' ח' (מחמת הדומות!?).

5. בגירסת דך' אוחרים ר' א ב ו ¹ ס' ל. לעומת ד'ה' 5,4,2,1 ח ט י מ פ ומח"ח: ד ק. ה' 3,2,1 ת: ר ר. ונראה כי גירסת "דך" שנשתמרה ברב עדי הנוסח ת י ש י - ר י ס מקורית היא, ובשאר עדי הנוסח תיקנוה בשני הפנים האפשריות(!) מחמת נדירותה (לא מצינו כמותה בל"ח). וככל הנראה שווה הוראת "דך" מהשרש דוך (ר' במ' י"א ח' "או דכו במדכח"), להוראת דק מהשרש דק.

(ב) י: "שומע אני הואיל ולא שווה לו במשקל לא⁶ תשוה לו במדה, ת"ל קרבו קערת כסף אחת - מגידה כת' שאע"פ שלא שווה לו במשקל תשוה לו במדה, ומה הפרש...". וזו השלמה לא מוצלחת, שהרי לפיו אין המדרש עונה לשאלתו "מה ת"ל שניהם מלאים" כלל! {את המשפט "שאע"פ... במדה" כתב י ע"פ הלקח טוב, ועל דרכו זו עיין תאורו לעיל, ח"א § 12}.

(ג) ח וכן רבה (ע"פ כה"י. בד"ר נשמט מחמת הדומות): "שומע אני הואיל ולא שווה {ח ואינן שוות!}? לו במשקל לא תשוה לו במדה, ת"ל שניהם מלאים^{6*} שהיו שוים במדה". ונוסח מעין זה עמד ככל הנראה גם לפני הפרשנים ה.ת. (ד) ד: נוספה רק מלת "לא" בהו"א⁷, מאידך נוספה רק הדחייה: "ת"ל שניהם מלאים". ואפשר שנוסחים חסרי מובן אלו, מחוים חד לנסיבות "תיקון" שלא נשלמו!⁸

31.3 פיס' ק"י עמ' 114/7 ר: "הרי שלא יפריש (צ"ל: הפריש) חלה מן העיסה שומע בי שלא יפריש מן הלחם". בניגוד לגירסת ר, שבו הוראת "שומעני" בניחותא, מצינו בשאר עדי הנוסח ארבע תוספות שונות זו מזו (!) בתן נדחית ההו"א המוצגת ע"י "שומע אני" זה! וכבר הארכנו בברור קטע זה בפרושנו לחלה שו' 30, ע"ש.

31.4 פיס' קט"ו עמ' 124/8 ר: ועשו להם ציצת⁹ - שנמע. אני יעשה חוס אחד בפני עצמו ת"ל גדולים¹⁰. שומע אני כמה¹¹ גדילים אחת נעשה¹² אין פחות משלשה דברי בית הלל. המונח "שומע אני" בפעם הב' בניחותא רק ר, בשאר עדי הנוסח¹³ חסר "שומע

6. י1 חסר "לא"! והשווה לנוסח ס להלן.

6*. רבה⁴ נ': "לפי".

7. והושלם ע"י ס: "ת"ל שניהם מלאים". ואפשר שהיה לפני ד כנוסח ח, ונשמט מחמת הדומות.

8. ורח"ש הור' בעקבות תפיסתו האכסיומטית - ר' לעיל דוגמה מס' 1, קבע בפנים מהדורתו את ההו"א ע"פ ד, ואת הדחייה ע"פ ס!

9. רק ר כתיב חסר כבמקרא. וראה ע"כ להלן § 42.

10. = גדילים, עיין לעיל § 12.

11. בשאר עדי הנוסח "מכמה".

אני" זה ¹⁴.

32. "יכול" בניחותא

הוראתו הרגילה של המונח "יכול" משמשת אף היא כמבוא להו"א. עם זאת העירו החוקרים גם על "יכול" בהוראה חיובית, במיוחד כס"ז וכן במקומות אחרים ¹⁵. וגם בספרי מצינו פעם אחת בכ"י ר בלבד "יכול" בהוראה חריגה זו. ר' פיס' כ"ה עמ' 31/12 ר: "גד' פ' שע' רא' - למ' נאמ', לפי שהוא או' וחיה ביום השביעי יגל' את כל שער' את ראש' וג' י כ ו ל הנזיר במשמע" ¹⁶. וזאת בניגוד לשאר עדי הנוסח א ב ד ט ל וכן ה מ צ ת הגורסים: א ו הנזיר במשמע.

33. "לא באמר... אלא"

בשני מקומות סמוכים מצינו בפי רשב"י, לפי כ"י ר בלבד, טרמין ייחודי:

33.1 78/6 ר: ר' שמעון בן יוחי או' וארון ברית ה' נוסע לפניו - ל א נ א' ו א ר ו נ ב ר י ת א ל א משל למח הדבר דומה לאטיקסר ¹⁷ שהיה מקדים לפני חילותיו, מתקין מקום שישרו, כך היתה שכינה מקדמת לפני יש' ומתקנת להם מקום שישרו.

12. ר א אחת נעשה. תוספות למנחות מ"א ב' ד"ה 'בית שמאי': אחד נעשית. ד ל ס ק ת אתה עושה (ק עשה). ח היא נעשית. ב מ נעשית. ציטוט הספרי בגליון כ"י מיגכן במנחות שם ("מקור" עמ' 829) נעשים. ואכמ"ל בליבון ח"ג אלה ומשמעותם המדויקת.

13. ראה פרוטס בהערה הקודמת. וחסר גם במקבילה בספרי דברים עמ' 266. אמנם בעדי הנוסח האטלקיים שם ר ב מ, חסרה דרשה זו, ע"ש בהערות רא"א פינ'!

14. ומצינו "שומע אני" נוסף בניחותא רק בכ"י ר בעמ' 131/5, אמנם דרשת הספרי שם על נוסחאותיה השונות ק ש ה למדי, ואכמ"ל בזו.

15. ר"ד הופמן, 'מסילות לתורת התנאים', עמ' 63; ר"ח אלבק, 'מבוא לתלמודים', עמ' 97, וראה גם ר"ד הלכני, 'מקורות ומסורות', ח"א עמ' של"ח הערה 10 ובנסמן שם.

16. הטרמין "יכול" אינו נפוץ בספרי במ' ובשאר מדרשי דבי ר' ישמעאל, אלא במדרשי דבי ר"ע - עיין הופמן שם, עמ' 45; רי"ן אפשטיין, מלה"ח, 568. ורח"ש הור' בהערותו לשו' 12 שם, ובעקבותיו רי"ן אפשטיין, מלה"ח, עמ' 606 שיערו ע"פ ת ו כ נ ה של הדרשה שהיא הועברה ממדרש ל ו י ק ר א, ע"ש. ושמן רומז הטרמין "יכול" בכ"י ר על שייכות מדרש זה ל ד ב י ר " ע בויקרא?! (אך עיין גם אפשטיין שם, עמ' 642).

17. ר ב. לאטיקסר. ת לאטיקסר. צ לאטיקסר. ח לאטיקסר. ³ ל לאטיקסר. ט מ לאטיקסר. ד לאטיקסר {ועל פיו ה¹, ² לאטיקסר - ר' מ"ש לעיל ח"א § 13.2}. א לאנזיקסר. והוא משנה לקיסר בלשון יון כפרוש ר"ה והערור (ἀντιστοία). ור' מ"ש ר"ש ליברמן במאמרו. קק, J.Q.R. 35(1944), "Roman Legal Institutions...". 6-4.

- ופרושו לענ"ד: לא נאמר הפסוק "וארון ברית ה'" אלא ל ל מ ד¹⁸ שהיתה שכינה (= "וארון ברית ה'")¹⁹ מקדמת לפני ישראל (= "נסע לפניהם") ומתקנת להם מקום שישרו (= "לתור להם מנוחה")²⁰. ובשאר עדי הנוסח מצינו כאן פיצול רב(!):
- א: "ר' שמעון בן יוחי או' א ר ו ן ברית ה' נסע לא נאמ', א ל א ו א ר ו ן ברית ה' משל...". וכן גורסים, כשינויים קטנים, גם ה³ מ ס פ ת. ופירש ז"א: "למה נאמר וארון בתוספת וא"ו, אלא ללמד ששני ארונות היו". ולעומתו ס: "לרבות שכינה, כמו וה' הולך לפניהם הוא ובית דינו". והקשר בין פרושים אלה ללשון הספרי ק ל ו ש ל מ ד י²¹.
- יתרה מזו לא מצינו ב ס פ ר י ב מ', מ ד ב י ר' י ש מ ע א ל (!) ד ר ש ו ת ש ל י ת ו ר ו א " ו²². ונראה כי לפנינו תיקון ע"פ הטרמין הנפוץ: A לא נאמר אלא B²³.
- ב: ס: "ר' שמעון בן יוחי או' א ר ו ן ברית ה' ל א נ ס ע לא נאמ', אלא וארון ברית ה', משל...". נוסח זה דומה לנוסח רעו א, אלא שנוסף כאן פרס נוסף ש"לא נאמר": לא נסע!²⁴

18. וראה עוד מ"ש אודות טרמין זה בסוף הדוגמה השניה!
19. השכינה = אסיקטר, משנה למלך, ור' מ"ש אודות "השכינה" מו"ר פרופ' א' אורבך, 'אמונות ודעות', עמ' 31 ואילך (ובעמ' 33 התייחס ל"שכינה" בדרשתנו).
20. והשווה ס"ז עמ' 266 (ע"פ מה"ג עמ' קנ"ג), שגם לפיו נראה שדרשת ר' שמעון מיוסדת על הפסוק כ ו ל ו (כמו בספרי כ"י ר בלבד - עיין להלן): "לתור להם מנוחה - ר' שמעון מושלו משל לה"ר לקנסור הזה שהוא מקדם לפני האומות קודם לשלשה ימים לתקן להם את הדרך...". ועל מקורו של הקטע בס"ז מעיד ר"ה - עיין בהערה הבאה.
21. ולכך כיוון ר"ה (ובעקבותיו ת) באומרו אודות נוסחה זו: "לא מצינא למיקס במאי אמר (ת מאי דקאמר), אבל בספרי זוטא הכי תני לה: ר' שמעון או' למה הדבר דומה וכו' והכי מסתבר. {את הסיפא ציטטתי ע"פ ת ובדומה לו ה¹,² בלשון מגומגמת. בנוסח ה³ חלה השמטה גדולה. (אגב בגירסת ה³ "ל א נאמר" אוחד גם ב"א, לעומת ה¹,² הגורסים "ל מ ה נאמר", אך ר' מ"ש ע"כ להלן הערה 26). {
22. ר' ביתר פרוט להלן § 35.1.
23. ר' למשל ספרי במדבר, עמ' 49, 81, 82, 83, 93, 126, 173, 223.
24. תיקון דרסטי, או שמא אשגרת "לא" על פי "ל א נאמר"?

- ג) ח: "ר' שמעון או' וארון ברית ה' נוסע וגו' - לא נא' וארון נוסע לפניהם, אלא וארון ברית ה' נוסע, מלח"ד...". לפנינו שוב הסרמין המקובל, אם כי לא הוא"ו נדרשת, כי אם "ברית ה'" ²⁵, (ודוק: פה נותר ציטוט הפסוק ברישא ומיקום ה"אלא", בדומה לכ"י ר!).
- ד) ד: "ר' שמעון בן יוחי אומ' וארון ברית ה' נוסע לפניהם - למה נאמ', אלא וארון ברית ה' משל...". ²⁶ נדמה שתחזרה על ציטוט הפסוק בשנית "אלא וארון ברית ה'", שאינה מצוייה לאחר "למה נאמר" במקומות אחרים ²⁷, מסגירה את ה"תיקון" שנעשה כאן: הפיכת "לא נאמ'" ל"למה נאמ'!" (ה) ל: "ר' שמעון בן יוחי אומ' וארון ברית ה' - נאמ' וארון ברית ה' נוסע לפניהם, משל...". לפנינו ציטוט הפסוק ברישא כמו בכ"י ר, "רק" השמיט את "לא" (נאמ') ואת "אלא", וע"י כך נוצר ציטוט כפול של הפסוק בפי רשב"י...
- ו) ב: "ר' שמעון בן יוחאי או' וארון ברית ה' נסע לפניהם לא נאמ', אלא וארון ברית ה' נוסע, משל...". נוסח זה, שבו לא מצינו תבדל בין הציטוט הראשון והשני (למעט השמטת "לפניהם" כסיפא, כלשון הפסוק!) הוא חסר מובן!
- ז) ת: "ומצי ²⁸ כתוב בגמ' (?) ארון ברית ה' ומשה לא נאמ', אלא וארון ברית ה'..." - נסיון נוסף ל"דרוש" מה לא נאמר!
- סוף דבר; נדמה בברור שהפצול הרב כ"כ של עדי הנוסח כאן, מתווה רמז כי לפנינו "תיקוני ס"ט" שונים של הסרמין החרוג בכ"י ר, שלא הובן!!

25. והשווה הגהת הגר"א: רשב"י או' וארון ה' לא נאמר אלא וארון ברית ה'.

26. בגירסתו הייחודית של ד אוחזים גם ת¹, 2 (בניגוד לגירסת ת³ וב"א - ר' לעיל הערה 21), אך אין זה אלא תיקון של ת¹, 2 ע"פ ד - ר' מ"ש לעיל ח"א § 13.2!

27. וכבר חש הנצי"ב כקושי זה ופרש את החזרה כלשון חיזוק...

28. יתכן שיש לקרוא: ומצי' (= ומצינו?).

33.2 78/11 ר': "ר' שמעון בן יוחאי או' כי בא יש' דרך האחרים - לא נא' ד ר ר
ה א ת' א ל א כיון שמת אהרן אמ': מת אהרן כהן גדול שלהם, הלך התייר הגדול שלהן
ועמוד ענן שהיה עושה מלחמה, הרי שעה שנלך ונלחם בהן".

ולענ"ד יש לפרש את דברי רשב"י, במקביל לדוגמא הקודמת, שלא נאמר דרך האחרים אלא
ל ה ש מ י ע נ ו כיון שמת אהרן...²⁹. ושוב בשאר עדי הנוסח מצינו התפצלות:
(א) ב': "ר' שמעון בן יוחאי אומ' כי בא ישראל דרך האחרים ל א נ א מ ר כ ו ,
א ל א ד ר ר ה א ת ר י נ ו כיון...". וגם לפיו אין הבדל בין הציטוט הראשון והשני.
ושמא לפנינו עיבוד של "אביו" האטלקי ר, ע"י הקדמת "אלא", כרגיל בטרמין הנפוץ? עכ"פ
ניתן לפרשו בדומה לכ"י ר: לא נאמר כן (= כאן!) אלא דרך האחרים, להשמיענו כיון...
(ב) מ': "ר' שמעון בן יוחאי אומ' כי בא ישראל דרך האחרים - ד ר ר ה א ת ר י נ
ל א נ א מ ר , א ל א ד ר ר ה א ת ר י נ , כיון...". לפנינו הטרמין הנפוץ, אך
אין בידי לפרש את הדרשה על פיו. (ואין זה מן הנמנע כי לפנינו עמד נוסח ב, הקרוב לו,
והדרשן-המעבד ניסה לתאמום ללשון הרגילה, בעזרת המצאת מילה פיקטיבית שלא נאמרה:
האתורים...).

(ג) ר"ה: "דרך ה ת ר י נ ³⁰ לא נאמר כאן ³¹ - כלומר אלו נאמר דרך התרים משמע
כדקאמרת, דתרים משמע מרגלים³², כ י ו נ ד כ ת י ב ה א ת ר י נ נפרש התיירים
הגדולים, ופירושו העינים, כמ"ש עינים הייתי לעור ומתרגמינן תייר הויתי לענייני דדמי
לסמיא. והכי פירש רבנא נתן ז"ל כערור...". {ערך תייר}. וכן גרסו ואף פרשו ס ת
ב ע ק ב ו ת ר"ה. וקשה לקבל פרושו, משום שאינו לומד דבר מהא"י של האחרים, אותה

29. ודורש בפשטות האחרים - התייר. השווה מ"א עמ' 126: ר' שמעון בן יוחאי או' אמר
כי בא ישראל דרך האחרים פ ר ו ש ה א ת ר י נ ה ס ה ת ר י נ . וכך נדרשת
מלה זו ברוב המקבילות (אמנם ללא הטרמין "לא נאמ'...אלא"). עיין תוספתא סוטה
י"א א'; יר' יומא פ"א ה"א ל"ח ב'; שם סוטה פ"א ה"י י"ז ע"ג; פסדר"כ עמ' 302;
איכ"ר א' כ"א; במ"ר י"ט כ'; תנחומא חקת י"ח; בוכר שם מ"ב, וראה עוד להלן
הערות 33, 34.

30. ה' שיבש: ההרים.

31. ה' כן - השווה לנוסח ב לעיל.

32. בפרוש סתם הספרי בתחילת הדרשה, ע"ש.

אמור היה לדרוש לפי גירסתו ³³. וכדמות ראייה לכך דרשת איכ"ר מהד' כובר, עמ' מ"ז א', שם שנינו להיפך: "... דרך האתרים - אל תקריתם אל אלהת רים ³⁴ - אמר מת אותו התייר הגדול שהיה מהלך לפניהם".

(ד) אדטל: "ר' שמעון בן יוחי או' כי בא ישראל דרך האתרים כיון...". היינו המשפט ה"פרובלמטי" בכ"י רחסר בעדי נוסח אשכנזיים אלה. אפשר שהושמט מחמת קושי, אך יתכן גם שלפניהם עמד אחד משלושת הנוסחים האחרים הנ"ל, ונשמט מחמת הדומות (האתרים... האתרים).

נדמה איפוא כי בכ"י נותר כאן סרמין ייחודי: לא נאמר {פסוק} אלא {ללמדנו}... המקביל לטרמין הרגיל: אין ת"ל {פסוק} אלא {ללמדנו}!... ³⁵ ועד עתה לא מצאתי תבר למונח זה במדרשים אחרים ³⁶.

33. וראה מה שהקשה הרד"ק על ר"ה ופרושו. ותרמ"ש פירש: "אתרים כמו אין תרים כבלשון יוני" (היינו האל"ף מורה כאן על שלילה); הור': "האתרים כמו האתרים לשון אי כבוד, היינו אין תרים". אך לפי פרושים אלה עיקר הדרשה חסר מן הספר! (וראה גם ר"ש ליברמן, תוסכפ"ש לסוטה, עמ' 720, המציע להגיה את המקבילות ביר' ובתוספתא, ע"ש).

34. משפט זה החסר בדפוס איכ"ר, היה גם באיכ"ר שעמד לפני הערוך, כמוכח מציטוטו-טו בערך תייר, ע"ש. וכזכור גם ר"ה בפרושו לספרי, ציטט מערך זה של הערוך. אין זה מן הנמנע איפוא, שגירסתו הייחודית של ר"ה בספרי, נוצרה בהשראת איכ"ר המצוטטת בערוך הנ"ל!

35. ביחס לחילוף לא נאמר - אין ת"ל השווה לחילופים בטרמינים נוספים: למה נאמר - מה ת"ל (ולעיתים מצינו ח"נ ביניהם - ר' למשל פרושנו לחלה שו' 14), מנין... ש נאמר - מנין... ת"ל (ולעיתים מצינו ח"נ ביניהם (עיין למשל עמ' 92/22, 72/2 ואילך). ומצינו אף חלופי נוסחאות בין "ש נאמר" - המופיע בד"כ בלימוד ישיר ללא הו"א, לבין "ת"ל" - המופיע בד"כ לאחר הו"א - ר' למשל עמ' 204/6. וראה גם עמ' 123/17: "אכל לא שמענו... ש נאמר", בניגוד למקובל: אבל לא שמענו... ת"ל! (והשווה לעיל ח"א § 17 הערה 10).

36. והשווה משנת כתובות פ"ד מ"ג: "ל א נאמר פתח בית אביה אלא למצוה". (כך בכ"י פרמה משנת יר' ועוד, לעומת קויפמן, לו, רמב"ם ועוד... אלא מצוה - עיין ד"ס השלם לבבלי כתובות, עמ' שכ"ו). ור' גם לעיל § 29.5, שם הצבענו על סרמין ייחודי נוסף בכ"י ר: "בעינינו", ע"ש.

34. חילופי סגנון כמונחים

- בד"כ אחיד נוסח המונחים בספרי במ', כבשאר מדרשי ההלכה. ולעיתים מצינו בכ"י ר חילופי סגנון קלים במספר מונחים, עובדה המורה, אולי, כי מלכתחילה היה ניסוח המונחים חופשי יותר, ורק המעתיקים יצרו אחידות גמורה בנוסח כל מונח ומונח. ר' למשל:
- 34.1 105/12 ר': "ויקבר אחו בגיא - אילמלי כ ת ו ב ד ב ר אי אפשר לאומר". = "אלמלי מ ק ר א כ ת ו ב אי אפשר לאומר" בשאר, כניסוח המקובל.
- 34.2 147/9 ר': "הרי זה כ מ ל מ ד ונמצא למד" = "הרי זה ב א ל ל מ ד ונמצא למד" בשאר, כניסוח המקובל.
- 34.3 162/1, 159/20 ר': "ענשת א ת הדין" א 2 = "ענשת מ ן הדין" בשאר, כניסוח המקובל.
- 34.4 160/6, 159/13, 159/10 ר': "בא כ ת' ולימד" א 3 = "בא ה כ ת ו ב ולימד" בשאר, כמקובל.
- 34.5 176/11 ר': "כ ת' (= כ ח ב !) ו ל י מ ד ך" = "בא הכחוב ללמדך" בשאר, כניסוח המקובל.
- 34.6 50/12 ר': ש מ ע נ ו = שומע אני /שומעני בשאר, כניסוח המקובל.
- 34.7 123/8, 189/6, 201/4, 208/13 ר': כ ש ו מ ע ו א 4 (בפעם הד' גם ה) = כשמועו / כשמעו בשאר, כמקובל ³⁷.

37. והשווה לכך גם את החסרונות ה ח ל ק י י ש של המונחים: "שנאמר" "ואומר", עליהם הצבענו לעיל § 23, 24, ע"ש.

פרק ו - נוסח דרשות הספרי בכ"י רומי

35. לעיתים קרובות (!) מצינו בכ"י ר נוסחאות ייחודיות, שרק בעזרתן ניתן לעמוד על דרשותיו המקוריות של ספרי במ' ומוכנן. במסגרת זו נציג תופעה זו בעזרת דרשות ספורות בלבד:

35.1 פיס' פ"ט 89/10 ר: ועשו אתו עגות¹ - וחלי² לא ירד לתנור מעולם, אלי' מל' שנשתנה לחן לכל המתאפיין בתנור. יכול לא היה משתנה אלא לאילו בלבד, מנ' לשאר הנלקוטים מן השדה, ת"ל ל ק ס ו ל ח מ ש נ ה, לאדם שאו' רוצה אני לאכל תאנים וענבים. הלימוד ע"פ הפסוק בשמות ט"ז כ"ב "לקטו לחם משנה" מצוי רק בכ"י ר. לעומתו גור-סימבדח ל: ת"ל ל ק ס ו ו ל ק ס ו משל לאדם..., וכן גורסים אף העדים העקיפים ה מ צ ומח"ג עמ' ק"ע. ובדומה לכך סת: ת"ל ו ל ק ס ו משל לאדם...". היינו לדידך חוזר כאן הספרי (!) לתחילת הפסוק הנדרש בבמ' י"א ח': "שטו חטט ו ל ק ט ו"³. ובכ"י א שנינו: ת"ל ל ק ס ו משל לאדם..., אפשר כי נותר כאן שריד לגירסת ר, אך לענ"ד סביר יותר כי עמד לפניו נוסח שאר העדים, ותשמיט "ולקטו" מתחת תדומות. לפי גירסת שאר עדי הנוסח, למעט ר, מצינו כאן בספרי מדבי ר' י ש מ ע א ל דוגמה יחידה (!) של רבוי ע"פ וא"ו⁴, כשיטת ר' ע ק י ב א, בניגוד לדרכו הדרשנית של ר' ישמעאל! (ראה בבלי סנ' ג"א ב': ...א"ל ר"ע: ישמעאל אחי בת ובת אני דורש. א"ל וכי מפני שאתה דורש בת ובת נוציא זו לשריפה?". יר' סוטה פ"ח ה"י כ"ג א': "כתיב והיה

1. ר ח כתיב חסר כבמקרא. בשאר: "אותו עוגות", ור' להלן § 42.

2. ר' § 4.3 לעיל.

3. וזאת כתוספת לכל הדרשות לעיל: שנשתנה לכל הנסחנים ברחיט, לכל הנידוכין במדוכה, לכל המתבשלים בקדרה ולכל המתאפיין בתנור, שנדרשו ע"פ ה מ ש ר ה פ ס ו ק (!), ע"ש עמ' 89. ובמדרש ל"ט (פ) פותח בד"ה חדש: "ולקטו - שנשתנה לחם לכל דבר שמתקט בשדה". וברי שנוסח זה עכ"פ, לפניו נדרש תחילת ה פ ס ו ק ל א ח ר ס ו ו, אינו אלא עיבוד!

4. ור' מ"ש לעיל § 33.1 על גירסת כ"י א וכמה עדים עקיפים, הדורשים את הוא"ו של "וארון", שאף היא אינה מקורית, ע"ש!

- זכלות השוטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם - אין לי אלא בראש העם, בסוף העם מניין, תלמוד לומר פקדו ופקדו. עד כדון כר' עקיבה, כר' ישמעאל...⁵ {.
- ונראה כי ניתן לפרש את גירסת ר: ת"ל לקטו לחם משנה = לחם שטעמו מ ש ת ה⁶ - גם לכל הנלקטים מן השדה. "חסרונה" של דרש ת הספרי לפי ר, נעוץ בהקשרו הפשטני (!) של הפסוק בשמות: "ויהי כיום ה ש ש י לקטו לחם משנה", ואולי זאת הסיבה ל"תיקון" שנעשה באביהם הקדמון של שאר עדי הנוסח.
- (ואף ניסוחו המקוצר של המשל בכ"י ר: לאדם⁷ שאו' רוצה אני לאכל תאנים וענבים (= בו זמנית??) הורחב ואף עובד בכל שאר עדי הנוסח, בצורות שונות, ואכמ"ל בזו).
- 35.2 פיס' פ"ד 82/8 ר: ר' שמע' בן אלעזר או' אין לך חביב בכל הגוף כעין ומשל בה או יש'⁸. משל אדם לוקה על ראשו או על גופו אינו אומץ אלא עיניו, הא אין לך חביב בכל הגוף כעין ומשל בה את יש'.
- המילים "או על גופו" היו גם לפני הפרשנים ה ת. בשאר עדי הנוסח הישירים א ב ד ס וילקוט המכירי לזכריה עמ' 33 ולתהילים צ"א כ"ז, חסרות מילים אלה⁹. ורק לגירסת ר לפנינו ראיה ישירה מתגובת האדם "הלוקה על ראשו או על גופו" - העוצם את עיניו דווקא, ש"אין לך חביב בכל הגוף כעין!"¹⁰
-
5. עיין רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 2-521 והמקורות הנוספים שציין בהערות 27, 28 שם.
6. השווה מ' דר"י עמ' 161 ואילך: והיה משנה - לחם משנה - אך עיין שם בהמשך. ור' גם תנחומא בובר בשלח ל"ד א' ושאר המקבילות שלהן ציין ר"מ כשר בתו"ש לשמות שם, סעיפים מ"ז מ"ח, במיוחד להפנייתו לג"ש ח"א עמ' 7: "ר' שמעון אומ' כתוב אחד אומ' {ויהי ביום הששי} לקטו לחם משנה, וכתוב אחד או {מר} שני העמר לאחד, כאצד {אמרו} שני כתובים. מגיד הכתוב שכשם שכפול במדתו כך כפול {בטעמו}". ופרש ר"ל גיבסבורג שם: "לחם הוא דבר האפוי, ועמר היא מדת תבואה, וא"כ פסוק זה לא ראשו סופו. והתשובה שתכרכה היתה בין בהמן כשנלקט ובין בהלחם שנאפה ממנו". וזאת בדומה לרבוני הנלקטים מן השדה מ"לקטו לחם משנה" בכ"י ר! אמנם איני בטוח שר"ל גינ' כוון לדעת ר' שמעון... וצ"ע בוסף.
7. בשאר עדי הנוסח מ ש ל לאדם - הרחבה מקובלת, אך שמא לפנינו פתרון הקיצור מש' = "משל" במקום "משנה"??
8. הכוונה לפסק בזכריה ב' י"ב: "הנגע בכס נגע בכבת עינו", בו דן הספרי לעיל, ע"ש.
9. בכ"י ל נשמט כל הקטע "משל אדם... את יש" מחמת הדומות.

35.3 פיס' פ"ט 90/12 ר';

כיו' בדבר ר' שמעון או' ממני מה לא יורד¹¹ מן לישי' פעם אחת, כדי שלא יהפכו את לבן מאביהן שבשמים.

משל למי' חרי' דוי' למלי' בשר ודם שגזר על בבו להיות מפרנסו פעם אחת בשנה¹², ולא היה הבן מקביל פני אביו אלא בשעת פרנסתו.

חזר וגזר עליו להיות מפרנסו בכל יום ויום.

א' ה ב כ ה ה ו א פ י ל ו מ ק ב י ל פ נ י א ב ה א ל א כ ש - כ י ל פ ר נ ס ת ו¹³ ד י י.

כך יש¹⁴ בכיתו שלאדם ה' זכרים או ה' נקבות, היה יושב ומצפה

ואו' אוי לי שמא לא ירד מן למחר ונמצינו מחים ברעב,

יהי רצון מלפניך שירד. נמצאו חופכים את לבן לאביהן שבשמים.

10. סיבת השמטת המילים בשאר העדים צ"ע, שחרי אין זו השמטת מחמת חדומות. ושמה לפנינו השמטת מדעת בעקבות בדיקה אמפירית המורה, כי רבים מבני האדם אינם עוצמים את עיניהם כתגובה אינסטינקטיבית למכת בגופם, אך עושים זאת כתגובה למכת בראשם?? אמנם אין לחוציא מכלל אפשרות שהמשפט נוסף בכ"י ר וכן ה' ת כ"חיקון" פרשני לדרשה, אך דוק: המלה "משל" (אדם) המצוייה בכ"י ר ב וכן ה' ת ומכירי, חסרה בכ"י א ט, ובדפוס גורס במקומה "ומה שאדם", כך שלדידם הקשר בין תגובת האדם למשפט הפתיחה, אמנם רופף יותר!

11. גם א יורד(?), לעומת ל היה יורד. ד יהיה יורד. ב ח ט מ ירד.

12. היינו חאב גזר שבנו יבוא פעם בשנה לקבל פרנסתו. ובמקבילה בבבלי יומא ע"ו א': "פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה".

13. האות האחרונה מטושטשת וקשה לקריאה, אך נדמה שהיא וא"ו ולא יו"ד (= פרנסתי).

14. ר מ י ש. א ח י שר'. ב ד י שרל. ולשון ר מ מגומגמת, ונדמה כי נשטט סימן הקיצור וצ"ל י ש' = ישראל כבשאר (וחכתיב י ש' = ישראל הוא הנפוץ בכ"י ר, ראה לדוגמה גם בתחילה דרשתנו!). ואכן במקביל ללשון "כך ישראל" כפי ר' שמעון בדרשתנו, פותח ר' שמעון גם את שאר נמשליו באגדה בהעלותו כ"כר" + נושא הנמשל: 80/14 כך הלכה שכינה, 85/4 כך היו ישראל, 85/16 כך הלכו ישראל, 91/12 כך אמר משה, 94/16 (ר מ) כך אמר להם מק'. נדמה איפוא כי לפנינו ש י ב ו ש מ ש ו ת פ בע ד י מ ה א ס ל ק י מ ר מ - ו' עוד להלן ח"ג § 4. (והשווה למקבילה בבבלי השונו: "משל למלך ב"ו ש י ש ל ו בן אחו", ובמקביל לכך בנמשל: "אף (הגדות החלמוד: כך. כ"י מינכן: אף כך) {ישראל מי ש י ש ל ו ארבעה וחמשה בנים"}).

גירסת ר': "א' הבן... פרנסתו דיי", י י ח ו ד י ת היא. בשאר עדי הנוסח מצינו שינויים שונים!

א: אמ' ההוא הבן אפילו אינו מקביל פני אביו אלא בשעת פרנסתו דיי.

ח: אמ' הבן ההוא אפי' איני מקביל פני אבי אלא בשביל פרנסתי דיי.

ב: אמ' הבן איני מקביל פני אבי אלא בשעת פרנסתי די.

ד: אמר הבן אפילו איני מקביל פני אביו אלא בשעת פרנסתי דיי לי.

מה"ג: והיה אותו הבן אומר אלו איני מקביל פני אבא אלא בשעת פרנסתי דיי.

מ: אמר הבן אפילו איני אלא שאני מקביל פני אבי בכל יום די.

ונדמה בברור כי יש לפרש את גירסת ר' כדיבורו של ה א ב אודות בנו כגוף שלישי:

"א' {האב}: הבן ההוא אפילו מקביל פני אבה אלא בשביל פרנסתו דיי". היינו האב מסביר

כי למרות שידוע הוא, שאין בנו מקביל פניו מדי יום מפני כבודו, אלא כ ש ב י ל

פרנסתו, דיו בכך. ורק לגירסת ר' מקביל המשל לנמשל: הקב"ה הוריד לישראל מן בכל יום,

ולא פעם אחת, כדי שיחפלו אליו מדי יום ב ע כ ו ר ה מ ן - פרנסתם, וע"י

כך יסארו קשורים אליו, ולא יהפכו ליבם ממנו.

מלבד כ"י א, שאולי יש שמר על מובן זה, אם כי בשיבושים¹⁵, קראו כל

שאר עדי הנוסח, בעקבות פיסוק מוטעה (!) אמר הבן

ההוא א: ...או, אמר הבן: ...ולכן שינו את הלשון, ושמוה בפי הבן: איני,

אבי, פרנסתי, (ושים לב לשינויים שביניהם!)¹⁶, אך לבוססתם אין

למשל מובן, ומימלא אין הוא מתקשר לנמשל!!¹⁷

15. "ההוא הבן" במקום "הבן ההוא" (!!). "בשעת פרנסתו" במקום "בשבי"ב שבי"ל פרנסתו" - אשגרה מהרישא: "ולא היה הבן מקביל פני אביו (א גם בסיפא אביו!!) אלא בשעת פרנסתו", אך ר' גם בהערה הבאה.

16. ח שמר על "ההוא" + "בשביל" = ר. השאר, למעט משעבד עיבוד דרסטי, גורסים "בשעת" במקום "בשביל" - לשון ההולמת יותר את דברי הבן, וכן הוא כאמור ברישא. וגירסת ד' "אביו" אינה משתלבת בנוסחתו - שיבוש ע"פ הרישא, או שמא הד נוסף ל"תיקון"?

17. וכבר חשו בקושי הגר"א, שמחק את כל המשפט, והרמ"ש והנצי"ב שהציעו להקדים את אמרת הבן ל"חזר וגזר עליו", עיין בדבריהם. ומעניין כי במקבילה בבבלי חסר משפט "פרובלמטי" זה (!?). ובמה"ג לשמות עמ' שכ"א מצינו בפי ר' שמעון משל שונה, שלפיו מוכנת האמרה בפי הבן, המוצגת שם בהמשך, ע"ש!!

- 35.4 פיס' קי"ב 121/16 ר: ר' ישמעאל או' עונה למ' נא', לפי שהוא או' פקד¹⁸ עון אבות על בנים יכול אף על ז' תתא נפקדת על בנים על שלשים ועל רבעים, ת"ל עונה בה - בה עון תלוי אין נפקדת לא על בנים, לא על שלשים ולא על רבעים.¹⁹
- את הגירסה "על זו" מצינו רק בכ"י ר. בכל שאר עדי הנוסח א ב ד ח ט ל וכן ה מ ת שנינו: ע"ז, בראשי תיבות. וכל הפרשנים, ראשונים ואחרונים, פתרו את ראשי התיבות: ע ב ר ד ה ז ר ה, אך התקשו מאד בפרוש הדרשה, שחיי איך מצינו ר' ישמעאל הו"א: יכול אף עבודה זרה תתא נפקדת על בנים וכו'. ו ד ו ה ה אותה, בעוד שהפסוק פקד עון וכו' נאמר בעשרת הדיברות על עבודה זרה דווקא! והתאמצו לישב בדוחקים מדוחקים שונים²⁰. אמנם מנוסח ר' משמע כי מובן ראשי התיבות ע"ז = על זו!²¹
- ונדמה כי ר' ישמעאל כוון בכינוי הרומז "על זו" לעבירה זו עליה תתא נפקדת "ה נ פ ש ה ה י א עונה בה", היינו עבירת המגלה פנים בתורה. ראה דרשת סתם חספרי (מדבי ר' ישמעאל!) לעיל 120/5: "ו ה נ פ ש אשר תעשה ביד רמה - זו²² מגלה פנים בתורה, כמנשה בן יחזקיהו"²³.

18. רק ר' כתיב חסר במקרא, בשאר "פוקד" - ר' להלן § 42.
19. רק ר' "עוון" בשאר "עוון" - עיין לעיל § 5.1, ודוק לעיל ב צ י ס ו ס ח פ ס ו ק אף ר' "עוון" כבמקרא, ור' להלן § 42.
20. כגון: על ע"ז נאמר רק "אל קנא", המשך הפסוק מתייחס לעבירות אחרות (ז"ר, א"י), שתי הוראות למלה "פקד", שרק אחת מהן מיושמת בע"ז (רד"ף בשם רא"ב, והוא עצמו ניסח ליישב ע"פ תורת הגלגול של תא"י...), "וואולי יש לחקוק מילת 'אף' ופי' ואין נפקדת על בנים כלומר על בנים לחודיהו אלא הוא נענש" (רמא"ש). וחפשו הרא-שון שעמד על קושי זה, ה, לא חש להשאירה בצ"ע...
21. והור', שאף הוא התקשה בכך, לא ציינו כלל לנוסחה ר' "על זו"!! ודוק המלה "עבודה-זרה". מופיעה בספרי במ' 51 פעם, ובכולן (!) נכתבת היא בכ"י ר' ככתיב מלא, או בקיצור: עבו' זר' וכיו"ב, אך לא בראשי תיבות: ע"ז! ומכאן שאין זה סביר להניח שלפני מעתיק ר' היה כאן ע"ז (= עבודה זרה) והוא עצמו פתר: על זו!
22. "זו" (= הנפש) רק בכ"י ר', בשאר עדי הנוסח "זה" כמו במקבילה בבבלי סנ' צ"ט ב': וחנמש אשר תעשה ביד רמה - זה מנשה בן חזקיה.
23. "יחזקיהו" - כלשון הכתוב בירמ' ס"ו ד' "מנשה בן יחזקיהו" - רק ר', לעומת א חזקיהו. ב ד ח ל חזקיה. ור' עוד להלן § 42.

אמנם קשה שהרי בדרשת הספרי הקודמת, לעיל 121/8 שנינו: ר' י שמעאל א ו מ' כ ע כ ו' ז ר ה ה כ ח' מ ד', שג' כי דבר ה' בזה - שביזה על דיבור הראשון שג' למשה מפי הקב"ה, שג' אנכי ה' אליך, לא יהיה לך? ושם דווקא בעקבות פרושו זה של ר' ישמעאל את ה נ מ ק ת הכתוב "כי דבר ה' בזה", בעבודה זרה, העלה את ההו"א: לפי שהוא אומר (בעבודה זרה!) פקד עון... יכול אף על זו תהא נפקדת (הנפש שמגלה פנים בחורה) על בנים על שלשים ועל רבעים - כעבודה זרה ל כ ל ד ב ר, ח"ל עונה בת וכו' ²⁴, וצ"ע נוסף ²⁵.

24. עיין בבלי סנהדרין צ' ב'. ובגליון כ"י מיבנן שם נוסף ביה"ס: "במאי קא מפלגי, ר' ישמעאל סבר מגדף, כאלו (!) עובד ע"ז. ור' עקיב' סבר כאלו מברך את השם". ובלשון זו בדיוק שונה אף מה"ג לב מ' ע מ' ר מ"ח (!), והשווה בעיון לסג' ס"ד ב', כריתות ז' ב'.

25. ואודות נוסחאות יחידאיות נוספות בכ"י ר, שבעזרתן ניתן לעמוד על מובן דרשותיו המקוריות של ספרי במ', ר' גם להלן ח"ג § 9.3 וכן ח"ה שו' 9-37 (רק בכ"י ר דרשת עצמאית: "מראש ערים מקצתה ולא כולח", ע"ש). שם שו' 14 (גירסת ר' ממנין" במקום: למה נאמר/מה ח"ל בשאר, ע"ש). ור' גם לעיל ח"ב § 29.4 הערה 12, 30.3, ולחלן 40.2 הערה 6, 42.2, 42.3. וכעמ' 82/3 נותר בכ"י ר המשפט: "וכיו' בו ועמי המיר כבודו אלא שכינה הכת"י", ונשמט ככל השאר מחמת הדומות. ור' עוד עמ' 94/16 שם נותר בכ"י ר, וכדומה לו אף בכ"י מ, משל ארוך (!) בפי ר' שמעון, המקביל - לא מילולית - לדרשת סתם ה"ז (!). ונשמט בכל שאר עדי הנוסח הישירים, כנראה מחמת הדומות. ואכמ"ל כזו ובדוגמאות נוספות.

פרק ז - סגנון דרשות הספרי בכ"י רומי

36. יתרונו של כ"י ר על שאר עדי הנוסח ניכר גם בסגנון הדרשות. פעמים רבות קיצרו מעתיקי שאר עדי הנוסח והשמיטו משפטים או מילים, שניתן לוותר עליהם, כלי לפגוע בתוכן של הדרשות. נציין דוגמאות ספורות בלבד מתופעה זו:

36.1 השמטת משפט הקדמה: 218/17 ר: "הרי את' דן בביניין אב מבין שלושתן. לא ראי זה כראי זה ולא ראי זה כראי זה; לא ראי אבן כראי העץ ולא ראי העץ כראי האבן...". המשפט המרווח חסר בכל שאר עדי הנוסח¹.

36.2 השמטת משפט סיכום: 83/9 ר: "ובנחה יאמר - מגיד הכת' שאין חשכינה שורה למעלה אלא באלפים וברבבות... לכך נא' ובנחה יאמר. הסיימת המרווחת, הרגילה בספרי במקומות אחרים, חסרה כאן בכל שאר עדי הנוסח. 128/3 ר: "אני ה' אליכם - עוד למה נא'... אחר שאני מביא עליכם שלש פורעניות זו אחר זו ואחר כך אמלך עליכם על כורחכם, לכך נא' אני ה' אליכם - על כורחכם". הסיימת "לכך..." רק ר ק ובצורה מקוטעת מ. בשאר עדי הנוסח הישירים אבדטל היא חסרה (אמנם אפשר שנשמטה מחמת הדומות).

36.3 השמטת ד"ה החוזר מספר פעמים: 166/5 ר: "אזוב - ולא איזובין. אזוב - ולא אזוב כוחלית. אזוב - ולא אזוב רומית. אזוב - ולא אזוב מדברית ולא כל אזוב שיש לו שם לווי". בכל שאר עדי הנוסח מצוי ד"ה "אזוב" בפעם הראשונה בלבד!²

36.4 קיצורים בעזרת וא"ו החיבור: 157/9 ר: "מקום שאדם טובל שם ידים שם כלי שם

1. אמנם אפשר שנשמט מחמת הדומות. ובעמ' 218/10 נותרה רק בכ"י ב "מחצית" ההקדמה: "לא ראי זה כראי זה". ובעמ' 64/4 חסר משפט הקדמה מקביל בכל עדי הנוסח.

2. אמנם במקבילה בעמ' 156/7 מצוי ד"ה רק בפעם הראשונה בכל עדי הנוסח - כולל ר.

סובלין" = "... שם ידים³ ו כ ל י ס סובלין" בשאר. 168/12,13 ר: "על גבי משכב ו על ג ב י מושב" 2א (וכן מ בפעם תכ') = "על גבי משכב ו מ ו ש ב" בשאר. 203/13,14 ר: נדרים שלא הוקמו ו נ ד ר י ס שלא הופרו 2א (ובדומה לכך א בפעם הא') = "נדרים שלא הוקמו ו ש ל א הופרו" בשאר.

37. ולעיתים ניכר יתרונו הסגנוני של ר"ע פ א ח י ד ו ת ו ה ס ג ג ו נ י ת , כחוסר האחידות, או הצרימה הסגנונית בשאר עדי הנוסח, עוזרת להבחין בקיצורים והעיבו- דים, כגון:

37.1 142/20-143/1 ר: "אני חלקך ונחלתך - עשרים וארבע מתנות ניתנו לכהנים". ולאחר פרוטס, הסיכום ב א ו ת ה ל ש ו ן : "כל אילו עשרים וארבע מתנות ניתנו לכהנים". אחידות סגנונית זו גם מ⁴, לעומת. ד: "עשרים וארבע מתנות כ ה ו נ ה נתנו להם(!) לכהנים... כל אילו עשרים וארבע(!) מתנות כ ה ו נ ה נתנו לכהנים. ובדומה לכך גורס ב ברישא ב ל ב ד, ל בסיפא ב ל ב ד. ונראה כי המלה "כהונה" נוספה ע"פ המקבילה בבבלי ב"ק ק"י ב' = חולין קל"ג ב': "עשרים וארבע מתנות כ ה ו נ ה ניתנו לאחר וכו'".⁵ והד לכך התוספת הלא עקבית של מלה זו בכ"י ב ל וכן הצרימה הסגנונית בכפילות: "מתנות כ ה ו נ ה... ל כ ה נ י ס" (בניגוד לבבלי: "מתנות כהונה... ל א ה ר ן ו ב נ י ו !)"⁶.

ובנוסף א ט שנינו בסיפא כמו ר, אך ברישא: "עשרים וארבעה מתנות נ ת י ל ה ס לכהנים". ונראה שלפנינו "תיקון" בהשראת ד"ה הסמוך לרישא(!) "אני חלקך ונחלתך" בגוף ראשון. (והשווה גם לדרשת הספרי הקודמת: "אני חלקך ונחלתך... אף על פי שלא

3. א ט בגדים.

4. וכן גירסת ח צ המצטטים את הרישא בלבד.

5. המלה "כהונה" מצוייה בכל עדי הנוסח של הבבלי, ובדומה לכך אף בתוספתא חלה פ"ב ה"ז. מאידך ביר' חלה פ"ד הי"א ס' ב': "עשרים וארבעה מתנות ניתנו לאחר ולבניו". ובסוף משנת חלה (כ"י) הגירסה כמו כ"י ר - עיין ד"ס השלם, עמ' ס"א.

6. ור' להלן § 40.1 דוגמה נוספת לאחידות סגנונית רק בכ"י ר.

נחתי לך מתנה, על שולחני אתה אוכל... כך הוא או' חלקם נחתי אותה מאשי".

37.2 85/14 ר': "...היה ר' שמעון או' משל למ' הד' דו', למלך בשר ודם שכעס⁷ על בנו וחלך תבן ההוא אצל אותבו שלאביו, א' לו: צא בקש לי מאבא. כך הלכו יש' אצל משה, אמ' לו: צא בקש לי מלפני המק'". ההקבלה הלשונית בין המשל לבמשל מצוייה רק בכ"י ר'. בשאר עדי הנוסח אבדח סלמ מצוייה תמלה "צא" רק במשל, ולא בממשל. ולעומת "בקש לי... בקש לנו" כגירסת רב, שובים אדס² למ "בקש לי" במשל, אך "בקש עלינו" בממשל. מאידך גורסים חס¹ בעקביות את הלשון השגורה יות ר': "בקש עלינו... בקש עלינו!"

37.3 102/18 ר': "ויתר אף ה' במ וילך - מאחר שחודיען סורחנן⁸ גזר עליהן נידוי". בדומה לכך גם מ, לעומת אבדח סל: "מאחר שחודיען סירחנן אחר כך (אל ואחר כך) גזר עליהן נידוי". ונראה שתוספת "אחר כך" - חיוצרת כפילות סגנונית, נוספת בעדי נוסח אלה ע"פ דברי ר' נתן בהמשך דרשת הספרי שם (שו' 20): "מפני מה חודיען סירחנן ואחר כך גזר עליהן נידוי, שלא יאמרו כדרך שא' איוב חודיעני על מה תריבני!"

7. א "שצעק" - "תיקון" ע"פ ד"ה של הדרשה, לעיל שם שו' 13: "ויצעק...".

8. עיין § 12 לעיל.

פרק ח - משנת הספרי על פי כ"י רומי

38. כבר עמדנו לעיל על מספר רב יחסית של מקרים, בהם נשתמר נוסחה המקורי של משנת הספרי ברב עדי הנוסח כ ו ל ל כ " י ר, אך "תוקן" בכ"י אחד¹, או שניים² והשווה לנוסח משנתנו, משנת רבי. כאן ברצוני להצביע על מספר דוגמאות בהן מצינו ב כ ל עדי הנוסח של הספרי נוסח משנה חשוות לנוסח משנת רבי, למעט כ"י ר בו מצינו נוסחה אחרת, וקרוב שהיא היא נוסחת משנת הספרי המקורית, ש"תוקנה" בשאר ע"פ משנת רבי³.

38.1 220/17 ר: כי בעיר מקל' יש' - מיכן אתה או': הרג באותה העיר וגולה⁴ משכונה לשכונה וכן ליווי⁵ גולה מן מקום למקום ומעיר לעיר. המילים "מן מקום למקום ו" (מעיר) מצויות רק בכ"י ר. בשאר עדי הנוסח א ב ד ח ל מ פ וכן בלשון הפרוש של ה שנינו: "מיכן אתה או' הרג באותה העיר גולה משכונה לשכונה ו ב ן⁶

1. ר' לעיל ח"א § 2 הערה 24, § 3 הערה 26, § 4 הערה 16, § 5 הערה 19, § 10 הערה 20. ס"ה ה צ ב ע נ ו ש ם ע ל כ ע ש ר י ם (!) ד ו ג מ א ו ת !!
2. ר' למשל לעיל ח"ב § 29.3 הערה 5, ולהלן ח"ג § 5.2, ח"ה שו' 8-57 ועוד ועוד.

3. ועיין במ"ש רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 733 כי בניגוד לציטטים המרובים ממשנתנו כמות שהיא בספרא מדבי ר"ע, "בספרי במדבר ודברים פיס' א-ג"ד (שתוא מבית מדרשו של ר' ישמעאל) אין מכאן אמרו מצוי כל כך, וגם כשהמשנה מובאת א י ג ה בלשונה ממש, אלא בה צ ע ה ח פ ש י ת ו ב ק י צ ו ר ד ב ר י ם". ור' מה שיער שם בסוף עמ' 747 ואילך. והשווה למ"ש במלה"ת, עמ' 468: "הספרי במדבר שאינו מדבי ר"ע אלא דבי ר' י ש מ ע א ל אינו משתמש ב מ ש נ ת נ ו משנת ר ב י" (!!!). שם עמ' 274: "הציטטים ב ס פ ר י ש ל ח דומים ברובם למשנתנו, אלא ש א י נ ם לקוחים תמיד ממשנתנו כמות שהיא. שכן הספרי השתמש כודאי אף במשנה קדומה למשנתנו ובתוספתא קדומה לתוספתא שלנו". והשווה רע"צ מלמד, 'היחס שבין מדרשי-הלכה למשנה ולתוספתא', עמ' 123-141. ואכמ"ל בשאלות כלליות אלה, מה עוד ש ח ל ק מ ד ו ג מ א ו ת י ח ם מ ב ו ס ו ת ע ל מ ה ד' ה ו ר' ב נ י ג ו ד ל כ " י ר ! לעניינו חשובה רק קביעתם כי משנת הספרי שונה הרבה פעמים ממשנתנו - משנת רבי.

4. וא"ו הנשוא - רק ר, עיין לעיל § 17.

5. יו"ד כאם קריאה ווא"ו עיצורית כפולה - רק ר, ר' לעיל § 5.1, 5.7 - בשאר "לוח" ככתיב ה מ ק ר א י של מלה ג פ ו צ ה זו (ואף כתיב ר בדרך כלל "לוח")!!

6. א ובין. ב וכן. ור' בהערה הבאה.

לוי גולה מעיר לעיר, כלשון משנת מכות פ"ב מ"ז מלה בלה⁷.
 וכן מובאת המשנה כס"ז עמ' 335: "כי בעיר מקלטו ישב - לרבות אנשי עיר מקלטו שגלו
 וגלה עמהן. שומע אני ישב לו בגלות ח"ל כי בעיר מקלטו ישב, לרבות שחרג באותה העיר
 גולה משכונה לשכונה, ובן לוי גולה מעיר לעיר⁸. וכן הוא
 גם בתוספתא מכות פ"ג ח"ח: "החורג באותה העיר גולה משכונה לשכונה, ובן לוי
 גולה מעיר לעיר".

ובבלי מכות י"ב ב' (= זבחים קי"ז א') שנינו: "ח"ר ושמתי לך מקום וגוי' (שמות
 כ"א י"ג) ושמתי לך - בחיך. מקום - ממקומך⁹. אשר ינוס שמה - מלמד שהיו ישראל מגלין
 במדבר, להיכן מגלין למחנה לזית. מכאן אמרו: בן לוי שחרג גולה מפלך לפלך, ואם גלה
 לפלכו פלכו קולטו"¹⁰.

לפנינו מדרש הלכה לפסוק בשמות, המצטט "מיכן אמרו" אחר, המקביל תוכנית
 ל"מיכן אתה אוי" בספרי¹¹. ואפשר כי לשון משנת הספרי למי ר "ובן ליווי גולה מן
 מקום למקום" נוסחה בהשראת הפסוק בשמות "ושמתי לך מקום ס". וזאת בנוסף
 ללשון "ומעיר לעיר", אשר נוסחה ע"פ פסוקנו במדבר "כי בעיר מקלטו
 ישב!"¹²

38.2 15/10 ר: "יר' שמעון בן יוחי אומ' אין זכות תולה במים המאריים. אם או' אתה
 שזכות תולה במים המאריים, מבזה אתה את המים בפני כל הנשים ושותות¹³, ומוציא

7. כן הוא נוסח המשנה ברב כחי"י שבדקתי: קויפמן (הגורס "ובין", ככתוב כ"י א בספרי).
 פרמה א', פרמה ג', פריז, משנת רמב"ם וירושלמי, גנזי כץ צלוס מ"ג. ובכ"י מינכן
 לבבלי גורס "וכן" במקום "ובן" (= כ"י ב בספרי!) ובדפוס נאפולי: "וכן בן!"

8. כן גורס אף ט¹, וראה נסיון פרושו של הור' שם.

9. = מ' דרשב"י, עמ' 170, ור' גס מ' דר"י, עמ' 262.

10. ור' בחה"נ להם ציין מלמד, 'מדרשי הלכה של החנאים בתלמוד הבבלי', עמ' 127.

11. בספרי, בניגוד לס"ז ומדרש ההלכה שבבבלי, מובא "מיכן אתה אומר" בצמוד לפסוק,
 ללא דרשה קודמת.

12. ומיותר לציין כי אין שום סיבה לשער, כי המשנה המופשטת שעמדה לפני עורך ספרי
 כמ', נוסחה ע"פ הפסוק בספר במדבר דווקא! (ור"ן אפשטין, מלה"מ, עמ' 735, ומלמד
 'היחס שבין מדרשי הלכה...'. עמ' 128, בדיוניהם אודות משנת הספרי שלנו, לא נזקקו
 כלל לנוסחה כ"י ר!).

אתה שם רע על הטהרות ששתו, ויאמרו טמאות היו אלא שתלת להן זכות".

את הגירסה "מבזה" מצינו רק בכ"י ר. שאר עדי הנוסח א ד ל וכן ה ו ת גורסים:

"מ ד ח ה" ¹⁴. ובמקבילה במשנת סוטה פ"ג מ"ה גורסים רב עדי הנוסח: מדה-מדחא, ומיעוטם:

מדה-מדחא ¹⁵. גם בציטוט המשנה ע"י רב שמי בר אשי בבבלי סוטה ו' א' גורסים כל עדי

הנוסח "מדחא" ¹⁶. מאידך לגירסת ר "מבזה" ל א מ צ י נ ו ר ע ¹⁷ (ושמא "מבזה

אתה את המים", אינן אלא לשון ניגודית ל ב ז ו י האשה הסוטה ¹⁸??).

38.3 154/14 ר: "וזהה אל נכה פני אהל מועד - שיהי מתכוון ו ר ר מ ה ע ל פתחו

שלהיכל בשעת הזיית הדם".

לעומת "ורומה עלי" בכ"י ר ¹⁹ גורסים: א ו ר ו א ה ע ל. ב ד ח ט מ צ

ו ר ו א ה ²⁰. נוסחת רב עדי הנוסח בספרי, שווה לנוסחת משנת מידות פ"ב מ"ד: "כל

13. "ושותות" גם ד ורבה (בכל ששת עדי הנוסח!) ובדומה לכך א ושותות, לעומת ל השותות {וכן "תוקן" ברבה דפוס וילנא!}. ובמקבילה במשנת סוטה פ"ג מ"ה גורסים רב עדי הנוסח "השותות", אך חלקם "ושותות" - עיין ד"ס השלם לבבלי סוטה עמ' נז', שט"ו. {והור' קבע בפנים מהדורות "השותות", וכחה"נ העיד כמעט במפורש על סיב הכרעתו: "כן הוא ל ו ב מ ש נ ה {!}" וראה עוד בהערה הבאה. ואין להוציא מכלל אפשרות כי נוסח ל ה"מתוקן" תדיר ע"פ מ ש נ ת ס ו ט ה (עיין לעיל ח"א § 4 הערה 16!) תיקן אף פה ע"פ משנת סוטה!

ויש הבדל פרשני בין שתי הנוסחאות: לנוסח "השותות". מדחה אתה את המים בפני כל הנשים ש ב ע ל י הן ק נ ו ל הן, להבדיל מ ח ל קן - הסחורות ששתו, שמוציא אתה עליהן שם רע. ולכאורה קצת קשה אם כבר חוייבו נשים אלה לשתות, מ ה ח ס ר ון ב ש ת י ל תן ב כ ט ח ון ע צ מ י? ומבחינה זו עדיף הנוסח "ושותות" - שהוא ככל הנראה נוסחה המקורי של משנת הספרי - לפיו מדחה אתה את המים בפני כל (!) ה נ ש ים ב ע ל מ א, ש ל א י פ ח ד ו ל ה ז ק ל ד ב ר ע ב י ר ה ו ל ש ת ו ת ב ג ין כ כ !! ור' עוד בפרושי הרא-שונים שהובאו בד"ס השלם שם עמ' נ"ז הערה 54.

14. והור' קבע בגוף מהדורתו את הנוסח "מ ד ה ה", בניגוד לכל עדי הנוסח שעמדו לפניו (!). וככל הנראה ביסס זאת על נוסח ה ד פ ו ס ים ה מ א ו ח ר ים ש ל ה ס פ ר י - החל בדפוס המבורג תקמ"ט וכלה ב"ספרי דבי רב" לרמא"ש, שבו הרבה להעזר - הגורסים "מדחה". וכן על ד פ ו ס משנת סוטה שעמד לנגד עיניו - ר' בהערה הקודמת ובבאה, ו ל א צ י ין ל כ כ ב ה ע ר ו ת י ו ו ל ו ב ר מ ז !!

15. ר' ד"ס השלם לבבלי סוטה עמ' שט"ו. ואפשר כי לפנינו חלוקה "א-חיית" (רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1233) ומדחה = מדחה; גורם למים שיהיו דהויים בעיני הנשים, וצ"ע נוסף.

16. ד"ס השלם, שם, עמ' נ"ז.

17. ושוב רע"צ מלמד, שם, עמ' 124, לא נזקק לגירסת כ"י ר, והביא את משנת הספרי כאן, כדוגמה ל"משנה כלשונה".

הכתלים שהיו שם גבוהין חוץ מכותל המזרחי, שהכהן השורף את הפרה עומד בהר המשחה מתכוון ו ר ו א ה פתחו שלהיכל בשעת הזיית הדם²¹. ובדומה לכך מצוטטת משנה זו אף בבבלי יומא ט"ז א': "...שהכהן השורף את הפרה עומד בהר המשחה ו מ כ ו ו ן ו ר ו א ה כ נ ג ד²² פתחו של היכל...".

ופרש רש"י שם: ומתכוין (!) ורואה - מעל גובה ראש הכותל דרך השערים שלפנים הימנן פתחו של היכל כשהוא מזה כדס, כ ד כ ת י ב ו ה ז ה א ל נ כ ח פ נ י א ה ל מ ו ע ד וגו', ואם היתה הכותל גבוה אע"פ שתשערים מכוונים זה כנגד זה... לא היה יכול לראות את פתח ההיכל דרך הפתחים, לפי שתהר חולך ומגביה ועולה עד שקרקע פתח ההיכל גבוה כ' אמות יותר מקרקעי רגלי הר הבית, ובמצאת איסקופת ההיכל גבוהה ממשקוף פתח הר הבית, ולא יוכל לראות חלל פתח היכל דרך אותו פתח". ובדומה לכך פרשו אף שאר פרשני המשנה, ע"ש.

ובמשנת פרה פ"ג מ"ס שנינו: "סבל ו ה י ז ה שבע פעמים כ נ ג ד ב י ת ק ו ד ש ה ק ד ש י מ". שם פ"ד מ"ב: "ה י ז ה ו ל א כ י ו ו ן כ נ ג ד ה פ ת ח פ ס ו ל ה"²³. ונדמה שפרוש רומא בכ"י ר הוא זורק²⁴. היינו שיהי מתכוון ורומא ע ל פתחו שלהיכל = שיהא מתכוון²⁵ ו ז ו ר ק כ נ ג ד פתחו שלהיכל. ושריד

18. תשוות יר' סוטה פ"א ה"ה י"ז א': "ו מ ב ז י ן על הספק... קרייא. אמר מקרין ואחר כך מ ב ז י ן, ומתניתא אמרה מ ב ז י ן ואחר כך מקרין" (ור' מלה"ת, עמ' 395).

19. ורח"ש הור' לא ציין כלל לנוסחת ר! (ומלמד שם כלל לא דן במשנה זו).

20. וכן בפרוש ר' מיוחס לתורה: "שיהא מתכוין ו ר ו א ה", ומילת "שיהא" המצויה רק בספרי ולא במקבילה במשנה, מורה שמקור ר' מיוחס הוא הספרי. ועיין גם רש"י, מה"ג ול"ס, שמקורם אינו הספרי דווקא.

21. חציטוס ע"פ כ"י קויפמן. ובגירסת "ו ר ו א ה פ ת ח ו" אוהזים גם כ"י פרמה א', מינכן. ומשנה הרמב"ם. לעומתם גורסים כ"י לו, תימני, גנזי כץ וד"ו: "ו ר ו א ה ב פ ת ח ו" (לו: וראה). כ"י פריז ודפוס נאפולי: "ו ר ו א ה כ פ ת ח ו".

22. כך בדפוסים, לעומת וסיקן 134 ק"ח: ומכוין ורואה פתחו. מינכן: ופתכוון ורואה פתחו. וראה ד"ס שם.

23. ועיין גם בבלי מנחות כ"ז ב'; תוספתא פרה פ"ד ה"ב; שם זבחים פ"א ה"ס.

24. ר' מכילתא עמ' 124: סוס ורוכבו ר מ ה בים - משל לאדם ש ז ר ק שני כלים לאויר, ע"ש. וזו גם הוראת "רמא" בארמית, ולא מצינו שמוש נוסף בפעל זה בספרות התנאים. והשווה לעיל § 30 מילים ארמיות בכ"י ר.

לגירסת ר מצינו בכ"י א שהרי קשה להכין איך יהא "מתכוין ורואה על פתחו של היכל"
כגירסתו!

במצינו למידך כי דרשת הפסוק "והוציא אל מחוץ למחנה... וזה ה' (:) אל נ כ ח
פ נ י א ה ל מ ו ע ד מדמה שבע פעמים", עוסקת לפי כ"י ר ב ה ז י ה ע צ מ ה,
שתהא כנגד פתחו של היכל. מאידך עניינה של משנת מדות להסביר מדוע כותל המזרחי ל א
ה י ה ג ב ו ה' (!), כד שהנהן יוכל ל ר א ו ת את פתחו של ההיכל בשעת הזיית
הדם. אין היא עוסקת, כמשנת פרה וספרי כ"י ר, בכוון ההזייה עצמה!!²⁶

39. ולעיתים מצינו חילופי נוסחאות מקבילים, הן במשנת הספרי והן במשנתנו - משנת
רכי, בהם תואמת גירסת כ"י ר לגירסת כה"י הסובים של המשנה, כגון:

39.1 11/4 ר': "...כלשון הזה אמ' לה די כ מ ה²⁷ השקוה...". בדומה לכ"י ר גורס
אף צ "דיכמא"²⁸. שאר עדי הנוסח בספרי א ד ח ל ו כ נ ה מ ת ו ר כ ה^{4,3,2,1} גורסים:
"דוגמה" או "דוגמא" (רבה^{6,5} דוגמתן!). ובמקבילה במשנת עדויות פ"ה מ"ו ג ו ר ש
כ " י פ ר מ ה א' (138) די כ מ ה, לעומת כ"י לו דיגמה. פרמה ג' פריז, ר"נ,
מינכן, תימני ומשנת רמב"ם "דוגמה" או "דוגמא"²⁹. ובכ"י קויפמן "מעין שניהם"
(קונפלאציה): די כ ג מ א.

25. = ומכוון? ר' לעיל § 13.7 ובהפניה שם לדיובו של מב"א בתופעה של התפעל בשימוש
פעיל.

26. אמנם לשון ר "ורומה על פתחו שלהיכל בשעת ה ז י ת ה ד ס" ו לא: ורומה
על פתחו שלהיכל א ת ה ד ס, צ"ע נוסף. ומצינו בכ"י ר נוסחאות נוספות של
משנה השונה ממשנתנו, בניגוד לשאר עדי הנוסח כגון כעמ' 11/3, 11/11 ועוד ואכמ"ל
בזו.

27. במהד' הור' (בטעות דפוס?) "דוכמה", ובעקבותיה ר"ח אלבק בהשלמותיו למשנת עדויות
שנציין להלן, ע"ש.

28. כך הוא בכ"י צ: "דיכמא יש מפר' מי צבע בעלמא...", אך צ² שיבש: "ד א י
מ א י ש מפרש מי צבע בעלמא!"

29. חילוף נוסח מקביל מצינו בציטוט משנה זו בבבלי ברכות י"ט א' ויר' מו"ק פ"א
ה"א פ"א ד', בכ"י ובראשונים, ואכמ"ל - עיין למשל בערוך השלם שדן בכך. ואודות
חילופי ג-כ ר' לעיל § 9.7.

39.2 123/13 ר': ...כיצד יתקיימו שני כתובין. בית הסקילה היה גבוה שתי קומות. אחד מן העדים דוחפו על מתניו, ונהפך על לבו. והופכו על לבו, על מתניו, אם מת יצא, ואם לאו העד השני נוטל את האבן ונותנה על לבו. אם מת בה יצא ואם לאו רגימתו בכל ישר'...".

את הגירסה "ונהפך... והופכו" מצינו גם בפרשנים ה', וכן היה לפני מ' ש"תיקן": "ונהפך על לבו והופך האבן (!) על מתניו". לעומתם גורסים שאר העדים הישירים א' ב' ד' ח ס ל': "נהפך... הופכו...".

ובמקבילה במשנת סנהדרין פ"ו מ"ד גורסים כ"י ל' ו' פ' ר' מ' ה' א' ק' ה': ונהפך... והופכו, כגירסת ר'. כ"י קויפמן ר"ב ומשנת רמב"ם: ונהפך... הופכו (רמב"ם חסר הופכו). כ"י תימני, פריז, פרמה א' א"ה, פרמה ג' א"ה, בבלי סנהדרין ד"ו וכ"י מינכן ופלורנץ: נהפך... הופכו, כגירסת שאר עדי הנוסח בספרי. ונדמה כי הוא"ו של "ונהפך" הוא וא"ו התבאי = ואם נהפך (כפרוש רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1097), והוא"ו של "והופכו" היא וא"ו הנשוא. ופרוש, ככל הנראה: אחד מן העדים דוחפו על מתניו. ואם נהפך ונפל על לבו (היינו לבו על הארץ וגבו למעלה) הופכו על מתניו. אם מת יצא, ואם לאו העד השני נוטל את האבן ונותנה על לבו - הפונה כלפי מעלה בעקבות ההפיכה ³⁰.

39.3 171/7 ר': "...מיכן אמ' המפעיר ³¹ עצמו לבעל פעור זו היא עבודתו, והזורק אבן ב מ' ר' ק' ו' ל' י' ס' זו היא עבודתו". הגירסה "במרקוליס" מצוייה רק בכ"י ר', לעומת א' ב' ל' וכן ה' מ' ס' ומח"ג: "ל מ' ר' ק' ו' ל' י' ס'". ובמקבילה במשנת סנהדרין פ"ז מ"ו גורסים כ"י ק' ו' י' פ' מ' ו', ל' ו', פרמה ג', פריז, ברלין, פהמ"ש לרמב"ם וג"ק 329, 322 T.S. N.S.:

30. עיין היטב בפרוש ר"ח אלבק ובהשלמותיו שם, ואכמ"ל.

31. ר' ל' ה' מ' פ' ע' י' ר'. א' ד' ה' מ' פ' ע' י' ר'. בהמת מה"ג ומח"ב ה' פ' ו' ע' י' - כנראה בהשראת המקבילה במשנת סנהדרין שנציין להלן, בה גורסים כ' ל' עדי הנוסח שבדקנו שם: ה' פ' ו' ע' י' ר'! ח המגלה - "תיקון" ע"פ דרשת הספרי בסמור (ואבי מצטט ע"פ נוסח ח): ומאי (!) איכפת לך אינו אלא שגל ה' עצמן לו והוא מת גל ה' מכאן אמרו ח מ ג ל ה' עצמו לפעור...!!

"הזורק אבן ב מ ר ק ו ל י ס", כגירסת ר. לעומת כ"י פרמה א', חימני, ד"ב, משנת רמב"ם(!), משנת יר' ו ב ב ל י - במשנה ובפיסקא בכל עדי הנוסח של הבבלי: "הזורק אבן ל מ ר ק ו ל י ס", כגירסת שאר עדי הנוסח בספרי.

ובבבלי סנה' ס"ד א' שנינו: "הזורק אבן למרקוליס זו היא עבודתו אע"ג דמיכוין למירגמיה. רב מנשה הוה קאזיל לבי תורתא, אמרו לו ע"ז היא דקאי הכא. שקל פיסא שדא ביה. אמרו לו מרקוליס היא. אמר להו הזורק אבן ל מ ר ק ו ל י ס תנן ³². אתא שאל בי מדרשא, א"ל הזורק אבן ב מ ר ק ו ל י ס ³³ תנן - אע"ג דמיכוין למירגמיה" ³⁴.

מהצעת סוגיה זו - השנויה בלשון זו בשינויים קטנים בדפוסי ונציה ושונצינו, כ"י מינכן וקטע גניזה וינה A 43 ³⁵ - כי חילוף הנוסח במרקוליס - למרקוליס הוא חילוף קדום כעל משמעות ת ו כ נ י ת (!), שהוכרע כ"בי מדרשא" בבבל כנוסחאות ה מ ע ו ל ו ת במשנה ובספרי ה א ר ק י ש ר א ל י ס !

מאידך גורס כה"י התימני בבבלי שם: "...שקל פיסא שדא ביה. אמרו לו מרקוליס הוא. אתא שאל בי מדרשא, אמרו ליה הזורק אבן ל מ ר ק ו ל י ס תנן". היינו חסרים בו דברי רב מנשה "אמר להו הזורק אבן למרקוליס תנן", וגירסת המשנה המצוטטת ע"י חכמים היא "למרקוליס", ולא "במרקוליס". לפי נוסח זה אין לפנינו בבבלי דיון ב ג ו ס ה המשנה כלל. חכמים רק מציעים בפני רב מנשה את דברי המשנה - כגירסת משנת הבבלי (!) - שמהם משתמעת תשובה לשאלתו! ³⁶

32. רש"י: למרקוליס תנן - לפניו לכבדו ואני זרקתי להכות בגופו.

33. רש"י: במרקוליס - עצמו להכותו.

34. "אע"ג דמיכוין למירגמיה" - מצוי רק בדפוסי ונציה ושונצינו וציטוט הבבלי ע"י הכ"מ בהלכות ע"ז פ"ג ה"ה. הוא חסר בכ"י מינכן, פלורנץ, קרלסרוהה, תימני, וקטע גניזה וינה A 43, "וכן משמע מהיד רמ"ה שלא היה לפניו" כדברי ד"ס שם, עמ' 181 אות ס'. ונדמה שהוא ל ש ו נ פ ר ו ש ע " פ ד ב ר י ה ב ב ל י כ ר א ש י ת ה ס ו ג י א, ור' עוד להלן הערה 36.

35. וכן גרס רש"י כמוכח מפרושו - ר' לעיל הערות 32, 33.

36. גם בנוסח כ"י פלורנץ, קרלסרוהה והכ"מ שנינו בחשובת חכמים: "הזורק אבן ל מ ר ק ו ל י ס תנן", כגירסת כה"י התימני (וכן בחידושי הר"ן כפי שכבר העיר בד"ס שם). אך גם דברי רב מנשה "אמר להו הזורק אבן למרקוליס תנן" מצויים בהם (למעט הר"ן שלא מצטט את הקטע שם), כגירסת הנוסח הראשון שהצגנו. ולענ"ד נוצרה נוסחתם זו - ה ק ש ה מ א ד ל ה ס ב ר (!!) - מהרכבת שתי הנוסחאות

בין כך ובין כך אפשר כי לפנינו חילוף ל ש ו נ י - ללא השלכה תוכנית - של ב-ל
 הרגיל אצל פעלי תנועה - כולל לאחר הפעל 'ז ר ק', כפי שהראת רי"ן אפשטיין במלח"מ,
 עמ' 1121, ע"ש (ולא נזקק כלל לסוגיית תבבלי בסנהדרין אך ר' בהשלמות שם עמ' 1310).

 (המשך הערה 37)

היסודיות שהצגנו לעיל, זו על גבי זו. ועיין גם ביד רמ"ח שהתחבט בפרוש סוגייתנו,
 ובלשון הפרוש "אע"ג דמיכון למירגמיה" המצויה בחלק מהנוסחים - כולל נוסח חכ"מ,
 ר' לעיל הערה 34 - שבעזרתה ניתן להכין את נוסחו המנומר לענ"ד (ואולי לשם כך
 נוצרה??).
 ואין להוציא מכלל אפשרות שדווקא נוסח ב' - נוסח כח"י התימני (1) - בבבלי עיקר.
 אך מחמת חוסר תבירות אין לומדים מחלשון "חזרוק אבן למרקוליס" שהכוונה גם
 לזריקה דרך בזוי, ואולי אף מחמת "הקושי" המשתמע מנוסח זה, שרב מנשה לא ידע את
 המשנה, או את פרושה, נוצר נוסח א' (וזאת על רקע תחילוף למרקוליס - במרקוליס,
 שעל קיומו בימי הביניים וכנראה גם קודם לכן, אנו לומדים מעדות כח"י של המשנה
 והספרי!). אך מובן שניתוח סוגיית תבבלי מצריך עיון נוסף לעצמו, ולא כאתי
 אלא לפתוח.

פרק ט - ברייתות בספר השונות ממקבילותיהן בבבלי רק בכ"י רומי

40. במקומות אחרים עמדנו על מספרם המרובה של מקרים בהם נשתמר נוסחו המקורי של הספרי ברכ עדי הנוסח - כולל כ"י ר, לעומת כ"י אחד או שניים בהם "תוקן" נוסח הספרי ע"פ הברייתות המקבילות שבבבלי¹. כאן ברצוני להצביע על מספר דוגמאות בהן שווה נוסח הברייתות בספרי לנוסח המקבילות בבבלי בכל עדי הנוסח הישירים, למעט כ"י ר, בו מצינו נוסחה ייחודית, השונה מהבבלי, ונראה שהיא הנוסחה המקורית, ש"תוקנה" בכל השאר ע"פ הבבלי.

40.1 בסוף פס' קט"ו מסופר על "מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית, שמע שיש זונה בכרכי הים..." ומקבילתו בבבלי מנחות מ"ד א'. במהלך הסיפור שנינו:

1. על תיקונים שנעשו בעד אחד בלבד, כניגוד לכל השאר, ר' לעיל ח"א § 2 הערה 25, § 3 הערה 27, § 4 הערה 17, § 5 הערה 20, § 9 הערה 15, § 10 הערה 21 - ס"ה ע"ד ג' שם על יו"ת מ"א ר"ב ע"י ד' ג' מ"א ו"ת (!) ש"ה תוקן נוסח הספרי ע"פ נוסח המקביל ה' בבבלי !! וביחס לתיקונים נוספים ע"פ הבבלי שנעשו בשני עדי נוסח ממשפחה אחת - ר' להלן ח"ג § 5.2, 6.2, ועוד. ור' גם מ"ש להלן ח"ב § 43 אודות ג' פ"ס ז' ר"ש ש' נוסח ס' ל' ע"ד ה' נוסח ה' ש' ר"ש ע"פ ה' ב' ל' י, ע"ש! {ואין צורך לומר כי גם פרשני הספרי הראשונים הרבו להגיה את הספרי ע"פ הבבלי (ר' מ"ש לעיל ח"א § 13, 14, 15, 16), וה"ה לעורכי המדרשים שנעזרו בספרי (ר' שם § 19, 20, 21, 22)}.
- על תופעה זו של הגהת נוסח העדים הישרים של מדרשי ההלכה ע"פ הברייתות המקבילות ומסקנות הבבלי, כבר עמדו חוקרים (ר' למשל רע"צ מלמד, 'מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד הבבלי', עמ' 37 הערה 2), או ל' מ' מ' ר' ה' של תופעה זו לא הודגשו לע"ע די הצורך.
- {ולעיתים מצינו תופעה הפוכה של הגהת הבבלי ע"פ הספרי - ר' למשל מ"ש להלן ח"ה שו' 4-5 ד"ה 'ומן הדין', או הגהות מקבילות של הבבלי בהשראת הספרי, ושל הספרי בהשראת הבבלי - ר' למשל מאמרי לנ"ה עמ' 257-260 והערה 49 שם. וביתן לחוש כתופעה זו עין בעין ע"י קס"ע ספרי צו"ס ו' בג' ל' ו' נ' כ' ה' י' של הבבלי - ר' למשל לעיל ח"ב § 31.4 הערה 12 - וקס"ע ספרי ש' ל' ב' ו' ב' ג' ו' ב' ל' י, ה' ב' כ' י' ו' ה' ב' ד' פ' ו' ס' י' - ר' הדוגמאות שציון מלמד שם, עמ' 36, 37. והשווה למ"ש מו"ר פרופ' א"א אורכר, 'בעלי התוספות' מהדו"ח, עמ' 648, 701 ואילך!}.

ספרי עמ' 129/6 כ"י ר

...אמרה לו העבודה איני מנחתך

עד שתכתוב לי שמך

ושם עירך

ושם מדרשך שאת למד בו תורה.

וכתב לה שמו

ושם עירו

ושם מדרשו שהוא למד בו תורה.

עמדה וביזבזה את כל ממונה...

בבלי שם כ"י וטיקן 118²

...אמרה לו העבודה איני מנחתך

עד שתאמר לי מה שמך

ומה שם עירך ומה שם רכך

ומה שם מדרשך שאתה למד בו תורה.

כתב ונתן בידה.

עמדה וחילקה כל נכסיה...

בנוסח הספרי לפי ר וכן ברעו חקרו ק, מקבילה בקשתה המשולשת של האשה למילויה

ע"י האיש. בכל שאר עדי הנוסח בספרי מצינו חוסר אחידות: בכ"י ב נוספה משאלה בפי

האשה "ו ש ש ר ב ר" (לאחר "ושם עירך"), שמילויה ע"י האיש אינו מוזכר. מאידך

בכ"י א ד ח ל נוסף ע"י האיש הפרס "ו ש ש ר ב ו" (לאחר "ושם עירו" - א ד ח, או

במקום "ושם עירו" - ל) למרות שהאשה לא ביקשה זאת³. וברי כי התוספת ה ח ל ק י ת

"ושם רכך"/"ושם רבו" נוספה בשאר עדי הנוסח ע"פ ה מ ק ב י ל ה ב ב ב ל י, שם

שנינו לאחר "ומה שם עירך"(!): ו מ ה ש ש ר ב ר"!⁴ (וזאת כנראה אף בהשראת

המשך הסיפור בספרי (ובבבלי): "ועמדה ובאת לבית מדרשו של ר' ח י ה"⁵).

2. ובדומה לכך בשאר עדי הנוסח הישירים ואף העקיפים כמח"ג עמ' ר"ס; מנוה"מ לאלנקאווה, ח"ב עמ' 56; מנוה"מ לר"י אבוהב, עמ' 270 ועוד, שהעתיקו מהבבלי.

3. וכבר חש בקושי זה רמא"ש והשלים בבקשת האשה "ו ש ש ר ב ר" ! מאידך בל"ט (פ) מצינו כמלוי בקשת האשה "ו ש ש ר ב ו" במקום "ושם בית מדרשו" (- אמנם בקשות האשה חסרות בו, כך שלא ניתן לבדוק את אחידותו הסגנונית. וכן הוא לגבי מ בו נותרו רק בקשות האשה, כנוסח ר, אך לא מילויין ע"י האיש).

4. וראה גם גירסת ב' בספרי "נ כ ס י ה" במקום "ממונה" - "ת י ק ו ך" ע"פ ה ב ב ל י !

5. לעומת גירסת ר ד ח מ ק ר' ח י ה (ד מ חייא), גורסים אל ר' מאיר ב ר'. ואף במקבילה בבבלי מנחות שם הגירסה ר' חייא. אלא שתוספות שם ד"ה 'לבית' הקשה: "אינו ר' חייא שר' נתן שהיה חשוב מרבי... לא היה מביא ראיה מר' חייא!!" ובתוספתא גרסינן: לבית מדרשו של ר' מאיר. אך בתוספתא שלפנינו הסיפור אינו מצוי, וכבר שיער ר"ש ליברמן ב'תשלום תוספתא' נספח מס' 52 שכוונת התוספות ל ס פ ר י.

- 40.2 ספרי עמ' 171/3 כ"י ר בבלי סנהדרין ק"ו א'
 ...והיא מוציאה טופוס שלפעור מתחת פסיקיא שלה, ...הוציאה יראתה מתוך חיקה,
 א' לו רצונך שאשמע לך השתחווה לזה. אמרה לו עבוד לזה.
 א' לה וכי לעבודה זרה אני משתחווה. אמר לה הלא יהודי אני.
 א' לו ומה עכבת לך אמרה לו ומה איכפת לך
 אינו אלא שתגלה עצמך לו ⁶. כלום מבקשים ממך אלא פיעור.
- הגירסה "עכבת" מצוייה רק בכ"י ר. כל שאר עדי הנוסח בספרי א ב ד ח ט ל מ ומה"ג
 עמ' תל"ו ⁷ גורסים "א י כ פ ת" ⁸, כגירסת המקבילה בבבלי ⁹. ובכ"י ט ל בספרי במקום
 "אינו אלא" בסיפא "תוקן": "איני מ ב ק ש ת אלא" בהשראת הבבלי ¹⁰.
 לכאורה אפשר, כי אין "עכבת" אלא "אכפת", ולפנינו חילופי א-ע, פ-כ המצויים
 בלשון חכמים ¹¹. אך לענ"ד סביר כי יש לקרוא עכבת ¹², ולפנינו משקל נוסף לשמות
-
- (המשך הערה 5)
- {וראה שם גם מס' 53 והשווה מס' 3, 38, 55. ובמאמרי 'למי נתחלקה הארץ', עמ' 250
 ובהערות 6, 7 שם ציינתי לדוגמה נוספת ש"תוספתא" כפי הרמב"ן, הרשב"א והר"ן אינה
 אלא ספרי, ע"ש}. ואם כך לפני התוספות עמד נוסח כ"י א ל בספרי! ובהלכות ציצית
 למרדכי {אך עיין 'ירי האלף' מתדו"ח, ח"א עמ' שי"ז} גורס: ר', כגירסת כ"י ב
 בספרי!
6. ב ח מ צ נוסף "והוא מתגלה לו" (ח חסר: "לו"). אפשר כי בשאר נשמט מחמת הדומות
 (לו...לו), אך לענ"ד לפנינו ל ש ו ן פ ר ו ש ! {והשווה רש"י בפרשו לבבלי
 שם: ה"ג(!) כלום מבקשין ממך אלא פיעור ו ה ו א ע ו ש ה...!}. וראה אף
 בסיפור הבא בספרי בשו' 7: "אמ' לו רצונך שאשמע לך הנזר מחורתו של משה" - כך רק
 ר, לעומת כל שאר עדי הנוסח א ב ד ח ט ל מ בהם נוסף "והוא ניזור" (ח נזר. ב
 נזר. א והן נזרין!) - שוב ל ש ו ן פ ר ו ש , ת פ ע ס ב כ ל ע ד י
 ה נ ו ס ח , ל מ ע ט ר !
7. שעיכד דרשתו ע"פ הבבלי והספרי גם יחד, ע"ש.
8. ד ל אכפת.
9. כן הוא בכל עדי הנוסח של הבבלי שם. {ובמדרש המקביל ביר' סנהדרין פ"י כ"ח ד' =
 תנחומא בלק י"ח; בובר שם סימן ל; מ"א עמ' קמ"ו - חסרה שאלה זו}. ור' גם בסיפור
 בבבלי סנה' ס"ד א': "...אמר לה ומאי א י כ פ ת לך". ובמקבילה לסיפור זה
 בספרי להלן עמ' 171/8 חסר משפט זה בכ"י ר א ב ד ל מ ונוסף בילקוט בלבד - ובעק-
 בותיו למחד' הור' - ע"פ המקבילה בבבלי!!
10. וראה גם גירסת ח "ו מ א י" (איכפת), במקום "ומה" - השווה לבבלי המצוטט
 בהערה הקודמת.

המושפטים: עקבה¹³, עיכוב¹⁴. היינו לשאלת היהודי "וכי לעבודה זרה אני משתחוה" ענתה האשה: "ומה עכבת לך" = ומה עיכוב יש לך, "אינו אלא שתגלה עצמך לו". וצורה נדירה זו, שנשמרה רק בכ"י ר, "תוקנה" בכל שאר עדי הנוסח בספרי ע"פ המקבילה בבבלי!!

40.3 פיסל' קלא עמ' 170/11 ר: "ד' א' וישב יש' בשטים - במקום ה ס ו ס ו ת". וכן לחלן שם שו' 20 ר: "...באו וישבו להן בשטים - במקום ה ס ו ס ו ת".
הגירסה "הסוסות" 2x מצוייה רק בכ"י ר ובדומה לכך בפרשנים ה^{1,3} ת "ה ס י ס ו ת".
ה² ה ס י ס ו ת. כל שאר עדי הנוסח א ב ד ח ס ל מ גורסים "ה ס ו ת" 2x¹⁵, וכן גורסים צ. ומח"ג עמ' תל"ה פעם אחת. ובבבלי סנהדרין ק"ו א' (= בכורות ח' א') שנינו: "וישב ישראל בשטים - ר' אליעזר אומר שטים שמה. ר' יהושע אומר ש נ ת ע ס ו".
ב ד ב ר י ס ו ת¹⁶. ופרש רש"י בבכורות: "בדברי שטות - לזנות אל בנות מואב".
וכן מפורש בתנחומא בלק ס"ז¹⁷: "שטים - שעשו שטות שנאמר נואף אשה חסר לב"¹⁸. וסביר

11. ר' רי"ן אפשטיין, מלח"מ, עמ' 1220, 1227 (ור' אף לעיל § 9.5). והעירני ידידי דוד רוזנטל על "עיקפת" = איכפת, תמצוי בגאוניקה ח"ב, עמ' 198, 266 (ועיין גם שם עמ' 190). והשווה גם לדברי י' קוטשר אודות עקב < עקף, 'ערכי ב', עמ' 3-62. והאסימולוגיה של אכפת (אֶכְפֶּת בסורית) לא נתבררה כל צורכה - עיין במילונים. (ויש לשקול בזהירות גם את האפשרות ההפוכה, כי אכפת = עקבת!?)

12. השוות משנה ע"ז פ"ה מ"ז, בגירסת כ"י פרמח⁽¹⁾, רמב"ם, ה ב ב ל י ועוד: "ע כ ב ת יין". ופרש רש"י "מקום ש ש ת ע כ ב ת שם סיפת יין". אמנם כ"י קויפמן לו ועדי נוסח נוספים מהמסורת הא"י גורסים: "ע ק ב ת יין". ופרשה בירושלמי: "מהו עקבת (!) יין, כהוא דמלכלך, כמה דתימר ע ק ו ב ה מים" (היינו עקבות יין!). ובראה שדווקא גירסה א"י זו עיקר, ר' מ"ש על כל הענין דוד רוזנטל בדיסרטציה על מסכת ע"ז, עמ' 161-163.

13. משנת יבמות פ"ג מ"ג; גיטין פ"ז מ"ו, ועוד.

14. יר' יומא פ"ב ל"ט ג'; בבלי תמורה ל"ב א', ועוד.

15. ב מ בפעם הב': שטות.

16. כן הגירסה ב כ ל עדי הנוסח של הבבלי בסנהדרין ובבכורות הרשומים במכון התלמודי השלם; למעט כ"י פלורנץ לסנ': "שנתעסקו ב ש ס ו ת" (ובכ"י וטיקן 119 לבכורות: "שנתעסקו כדבר (בדבר'?)") ונ' בגליון ב"א: שטות).

17. = ת"ב שם כ"ה, כמ"ר כ' כ"ב, והשווה תנחומא תרומה ט. ובמה"ב: ... שנתעסקו בדברי שקיזת (הניקוד כה"י). ובל"ס מעובדת הדרשה ע"פ הבבלי והתנחומא, ע"ש. ור' גם ת"י: "ויתבי ישראל באחר דהוה מתקרי שיטין על ש ס ו ת א ו ק ל א...". (השווה גם דרשת הספרי לעיל 169/1: וישב ישר' בשטים - אין ישיבה בכל מקום אלא ק ל ק ל ת).

שכך יש לפרש גם את גירסת שאר עדי הנוסח בספרי: "בשטים במקום השטות" = מקום

הזנות¹⁹.

מאידך פרוש גירסת ר: "בשטים במקום הסוטות" = במקום הנשיים הסוטים²⁰.

ואכן דרך שכנוען של סוטות אלו את בני ישראל לזנות אחריהן היא המתוארת

בספרי להלן בסמוך! ²¹ וקרוב כי נוסחת שאר עדי הנוסח, אינה אלא

"תיקון" בחשאת הבבלי²².

בבלי סנהדרין צ' ב'

40.4 ספרי עמ' 122/4 כ"י ר

א"ר אליעזר בר' יוסי

א' ר' שמעון בן אלעזר

בדבר הזה זייפתי ספרי כותים²⁴

מיכן סילקתי את ספרי²³ מניין

18. חסר לב = שוטה. ר' גם במ"ר ס' ו': תשטה כתיב בשי"ן, לומר שאין מזנה עד שיכנס בה רוח שטות.

19. אמנם פרשני הספרי הראשונים פרשו אחרת; צ: "במקום השטות - פי' מתוך שהיה בידם ממון הרבה וכתי' וישמן ישורון ויבעט וגו'". ובדומה לכך פרש ת את גירסתו: "במקום הסיטות - כלומר שסו מאחורי הקב"ה". ובדומה לכך ר"ה: במקום הסיטות - כלומר שסרו (!?) מאחורי הקב"ה. לפי שהיו ישראל במדבר וכו' וכיון שנחששו מבית סיחון ועוג נתגאו וסרו מאחרי ה'". פרושם זה נובע מהקשר דרשת הספרי ברישא שו' 12-19 ע"ש, אך ר' עוד להלן הערה 21.

20. כן הכתיב הרגיל של מלה זו בל"ח, בסמ"ך - ר' למשל ספרי עמ' 13/11, 13/14 ככל עדי הנוסח, ורבים כיו"ב. וב'פתרון תורה', עמ' 204 שנינו: "שטים- אל תהי קורא שטים אלא שוטים, שנעשו לפני הקב"ה כשוטה הזאת ששטתה על בעלה". היינו עצם הדרש מקביל לספרי כ"י ר, אלא שהוא מוסב על גברי ישראל ולא על הנשים הנוכריות:

21. "באותה שעה עמדו עמונים ומואבלי ובנו להן קולין מבית הישימות ועד הר השלג, הושיבו שם נשים מוכרות כל מיני כיסנין..." ע"ש בהמשך. ולענ"ד מיקומה המקורי של דרשתנו הוא בסיפא (שו' 20), בעוד שד"ה והדרשה ברישא (שו' 11) אינם אלא פרי עיבודו של עורך הספרי - ע"פ הסיפא, שפתח בזאת רצף מדרשים סיפוריים - ללא ד"ה, המקושרים מידים פיעם כלשון "באותה שעה" (ר' גם 170/22, 172/1, 172/11. ואכמ"ל באיפיונה של דרשה זו וחברותיה בספרות התנאים והאמוראים - ר' למשל פס"ר כ"ו, שעל יחודה הספרותי העמידני מו"ר פרופ' י' זוסמן).

22. ורחוק בעיני לראות בגירסה "השטות" כתיב חסר בשי"ן שמאלית = השוטות = הסוטות.

23. במובנו הקשה של המשפט "מיכן סלקתי את ספרי (=סיפרי) מניין" כבר חשומפ, ואפשר גם דל - עיין "תיקוניהם" להלן. וכבר הציע ר"א גייגר, 'המקרא ותרגומו', עמ' 85 לקרוא מיכן סלקתי את ספרי = סופרי מניין. ואמנם בכל עדי הנוסח בספרי כאן "ספרי" בכת"ב חסר! {והשווה לעומת זאת לעיל עמ' 21/7 רדל "ספרי מניין" (אמנם אחטשם "ספרי"), שם שו' 8 דל "ספרי מניין" (אמנם אס"ספרי". רחסר). וברי ע"פ ההקשר שמדובר שם בספרים, ע"ש}.

שהיו או' מתים חיים.

שהיו אומרים אין תחית המתים מן התורה.

אמרתי להן הרי הוא או'

אמרתי להן זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום,

שאתם אומ' אין תחית מן התורה הרי הוא או'

הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה -

הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה,

הכרת תכרת בעולם הזה, עונה בה לאימת,

שאין ת"ל עונה בה

אלא שעתידה ליתן את החשבון ליום הדין. לא לעולם הבא?

את הגירסה "ספרי מניין" ²⁵ מצינו רק בכ"י ר, ובדומה לו בפרפרזה המחוקקת של פ:

"מיכן ש ב ש ת י ספרי מניין", ושל מ: "מכאן סלקתי א ת המינים", וסביר שכן היתה

גירסת צ ק"ה המגיה: "את ספרי כותיים ג ר". שאר עדי הנוסח הישירים של הספרי א ב

ד ח ל גורסים "כ ו ת י י ס" (א ל כותים) בהשראת ה ב ב ל י (למרות שתבא אחר

שנה אח המאמר! ²⁷).

עקבות נוספות להשפעת הבבלי מצינו בנוסח ד ל "ז י י פ ת י" במקום "סילקתי",

ובנוסח א "ת ח י ת ה מ ת י ס" במקום "חיים מתים" בשאר.

גם גירסת ר "שהיו או' מ ת י ס ח י י ס" יחידאית היא. בשאר עדי הנוסח א ב

ד ל מ שבינו: שהיו או' א י נ מ ת י ס ח י י ס. אפשר שכ"י ר משובש והמלה "אין"

נשמטה ²⁸. אמנם אין להוציא מכלל אפשרות שגם כאן שמר ר על הגירסה המקורית, ובשאר

(המשך הערה 23)

ושמא מדובר כאן ב מ ל מ ד י ת ו ר ה שהיו אומרים = מ ל מ ד י ס (אין) מתים חיים?! - ר' יר' מעשרות פ"ג ה"ז נ' ד': "בית הספר או בית התלמוד, טובלין ל ס פ ר ולא למשנה" - ר' יסטרוב ערן פ"ר. (ושמא, לאור זאת, יש לקרוא בספרי: ספרי מניין בארמית??). {ובבבלי רק בדפוס ונציה ושונינו: ס י פ ר י. לעומת כ"י תימני, מונטיפיורי 88, גניזה מוסקבה, וכן ע"י, פרמה אגדות, לונדון אגדות: ס פ ר י. כ"י מינכן ספ'. כ"י פלורנץ ספר - ע"פ רשימות המכון התלמודי השלם. אמנם הוראת "זייפתה" שם צריכה עיון לעצמה, ואכמ"ל בזו}.

24. "כותים" או "כותיים" ב כ ל עדי הנוסח של הבבלי הנ"ל (בהערה הקודמת), וכן כילקוט ומה"ג. ונשתנה בדפוס ביסילאה "צדוקים" ע"י הצנזור - עיון ד"ס שם. (ובדפוסים שלנו "מינים" - תיקון לתיקון!).

25. מ ע י נ רבוי של תארי יחס (ניסבה) בסופית (ור' תוסכפ"ש לברכות עמ' 54). השווה לכתוב ר בספרי עמ' 78/11 כנעניים, 125/15, 16 המצריים 2, 127/15 למצריים, ועוד. ועיון י' קוסטר, מגילת ישעיהו, עמ' 30, 404.

26. פ¹ ספר.

"תיקנו" ע"פ הבבלי. שהרי חלק מהמינים האמינו בעקרון של חיים לאחר המות בגוונים שונים²⁹, ושמן מתפלמס כאן ר' שמעון בן אלעזר עם מינים שסברו שכל המתים חיים, ואין עובש של הכרתת גפשות. לאחר המות! ומוכן שמגדר השערה לא יצאנו, וצ"ע נוסף.

40.5	ספרי עמ' 12/7 כ"י ר	בבלי סוטה ד' רע"א ³⁰
ונסתרה - אבל לא שמענו שיעור סתירה	... וכמה שיעור סתירה	
ת"ל ונסתרה והיא נטמאה - סתירה כדי	כדי טומאה, כדי ביאה, כדי העראה,	
טומאה,		
כדי להקיף דקל, דברי ר' ישמעל.	כדי הקפת דקל, דברי ר' ישמעאל.	
ר' עקיבא או' כדי מזיגת הכוס.	ר' אליעזר אומר כדי מזיגת הכוס.	
ר' יהושע או' כדי לשחותו.	ר' יהושע אומר כדי לשחותו.	
בן עזי או' כדי לצלות ביצה.	בן עזאי אומר כי לצלות ביצה.	
ר' אליעזר ³¹ כדי לגמותה.	ר' עקיבא אומר כדי לגומעה.	
ר' יתודה או' כדי לגמות שלש ביצים	ר' יהודה בן בתירא או' כדי לגמוע שלש ביצים	
זו אחר זו.	זו אחר זו.	

27. בגירסת הספרי "ר' שמעון בן אלעזר" אוחדים ר א ד ח ל פ, ובדומה לכך מ: "ר' ש מ ו א ל בן אלעזר". לעומתם ב: "ר' ישמעאל" - שיבוש, או שמא "תיקון" ע"פ דעת ר' ישמעאל בספרי לעיל עמ' 121/11,16 ובמקבילות בבבלי, ע"ש!??

28. ככתיב איי רגיל לכתוב "אין" ככתיב חסר "אן" - עיין רי"ן אפשטיין, מלה"מ, 1237. ושני שרידים אפשריים לכך מצינו אף בכ"י ר לספרי במ' - ר' § 6.2 לעיל. ואם כך היה גם לפני ר כאן, קרובה להיות ההשמטה: "שהיו או' {אן}", השמטה מחמת הדומות. אמנם בדרך כלל כתיב ר "אין", ולכן הסבר זה להשמטה קלוש!

29. אודות אמונת כת אחת מהכותים בתח"מ - עיין ר"ש ליברמן, 'שקיעין', עמ' 25 ובנסמן שם. על האיסיים ע"פ יוספוס - עיין במ"ש מו"ר פרופ' א' אורבך או"ר, עמ' 588-9. ואודות הנוצרים הראשונים ר' מתי כ"ב 22-23; מרכוס י"ב 7-8; לוקס כ' 27-40 ועיין עוד. במאמרו של הנרי כדורי "Intimation of Immortality in the Thought of Jessus" - Immortality and Resurrection, N.Y. 1965, pp. 115-149.

30. הציטוט ע"פ הדפוס ובדומה לכך בכל שאר עדי הנוסח - עיין ד"ס השלם עמ' כ"ה-כ"ו.

31. חסרון "או"י" בכ"י ר בלבד, ואפשר כי זה שריד של "מנהג איי ישן לקצר 'אומר' - עיין רי"ן אפשטיין, מלה"מ, 1140. ור' עוד להלן פרושנו לחלה שו' 5-34 והערה שם 34.

נוסח כ"י ר בספרי, לפיו מוחלפת מחלוקת ר"ע ור"א ביחס למקבילה בבבלי - יחידא י
הוא. בשאר עדי הנוסח בספרי אדחלמ³² מופיעות דעות ר"ע
ור"א³³ כמות שהן בבבלי יתא בבבלי! גם הגירסה "ר' יהודה"
מצויה רק בכ"י ר ובעד העקיף מ, לעומת דחל "ר' יהודה בן ברתירא", בבבלי.
א ר' יהוש' בן בתירה³⁴.

בנוסף לשתי מסורות נוסח אלה - כ"י ר בספרי מחד, והברייתא בבבלי = שאר עדי הנוסח
בספרי מאידך - מצינו מסורת נוסח שלישית בברייתא נוספת בחמש סוגיות בבבלי שם, וכדומה
לה(!) בתוספתא סוטה פ"א ח"ב; יר' שם דף ט"ז ג'; במד"ר ט' י' (ע"פ היר' בעיבוד קל);
ט"ז עמ' 233 (ע"פ מח"ג עמ' נ"ב - עיבוד כמה מקורות?); תנחומא נשא ז'; תנחומא בוכר
שם י"א.

וכבר זכה קטע זה לברור השוואתי הן ע"י ר"ש ליברמן בתוספתא לסוטה עמ' 11-610 -
במיוחד בתחום ביקורת הנוסח, והן ע"י רע"צ מלמד במבואו לספרו 'מדרשי הלכה של התנאים
בתלמוד הבבלי', עמ' 5-44 - במיוחד בתחום ביקורת המקורות, ע"ש. והדברים זוקקים דיון
נוסף, ואכמיל³⁵.

נציין רק כי לנוסח ר בספרי - ממנו התעלמו ר"ש ליברמן ורע"צ מלמד בדיוניהם הג"ל -
לא מצינו רע באחת מהמקבילות³⁶. ומעניין כי במקביל

32. הור' ציין גם לח"נ מהילקוט, אך כילקוט מצוטט בהבבלי ולא
הספרי, כפי שמפורש בד"ר: "סוטה פ"א - אמנם לא במקומו, ומשמע גם מגרסותיו
המקבילות לבבלי (הקפת, לגומעה, לגמוע). והשווה חזקוני, 'מקורות יל"ש לתורה',
עמ' 454 מאמרים 21, 22.

33. אמ ר' אלעזר, במקום ר' אליעזר.

34. ועל חילופים מקבילים במשנה עיין אפשטיין שם, עמ' 1183, 1187.

35. ר' לע"ע מ"ש בעבודת הגמר "סוגיות נבחרות בספרי במ"י", עמ' 9-126.

36. אמנם ראה 'והזהיר' ח"ב עמ' קמ"ד המעתיק ככל הנראה מהברייתא הראשונה שבבבלי,
שכתב פעמים ר' עקיבא - גם לאחר ר' ישמעאל וגם לאחר בן עזאי, ע"ש. ורחוק בעיני
כי לפנינו שריד למסורת כ"י ר בספרי, כמוצע בד"ס השלם לסוטה שם הערה 5, סביר
יותר כי לפנינו שיבוש!

- 200 -

להחלפת דברי ר' אליעזר בדברי ר"ע בין מסורת הנוסח הראשונה (ספרי כ"י ר) לשניה (שאר העדים-כספרי וברייתא א' בכבלי), נעוץ ההבדל בין מסורת הנוסח השניה לשלישית בייחוס דברי ר' ישמעאל במסורת השניה לדברי ר' אליעזר במסורת השלישית. קידום זה של דעת ר' אליעזר גרר את קידום של כל שאר התנאים - המוצגים באותו סדר (!) בדעה אחת, ע"ש³⁷. ושם נעוצים השינויים בין שלוש המסורות היסודיות בהחלפת מכוונות של דברי ר' אליעזר?!³⁸

37. ר' מלמד שם. (ולענ"ד אין לחלק את המסורות ע"פ מספר הדעות המוצגות בהן, כדעתו, אלא ע"פ תוכן, ור' לעיל הערה 35).

38. ר' ספרי דברים פ"ט קפ"ח עמ' 227: "מניין למחליף דברי ר' אליעזר בדברי ר' יהושע ודברי ר' יהושע בדברי ר' אליעזר... שהוא עובר בלא תעשה ת"ל לא תסיג גבול רעך". והשווה אפשטיין, מלה"ת, עמ' 66-67. ור' גט ספרי להלן עמ' 12/17 כ"י ר: "ר' עקיבה או' חובה". לעומת השאר אדלמ: "ר' אליעזר (פ' אלעזר) או' חובה". עמ' 82/24 ר אדלמ ר' עקיבה. ב ר' אליעזר!

פרק י - שרידי הלכות קדומות בכ"י רומי

41. לעיתים נשתמרו בספרי במ' דעות המשקפות ככל הנראה את ההלכה הקדומה, העומדת בניגוד להלכה המאוחרת יותר, המשתקפת בשאר המקבילות. חלקן נותרו בכל עדי הנוסח¹, או בכ"י ר ועדים נוספים, בניגוד לעדים אחרים². במסגרת זו ברצוני לעמוד על מספר שרידים להלכות קדומות, שנשתיירו ב כ"י ר ב ל ב ד.

1. ר' למשל עמ' 124/1: "וידבר. דבר אל בני יש' ואמרת אלהם ועשו להם ציצת - אף הנשים במשמע. ר' שמעון פוטר את הנשים מן הציצית מפני שמצות עשה שהזמן גרמה, ש ז ה ה כ ל ל א' ר' ש מ ע ו ן (!) כל מצות עשה שהזמן גרמה נוהג באנשים ואינו נוהג בנשים, בכשרין ולא בפסולין". מכאן שהכלל אודות פטור נשים ממ"ע שהזמן גרמה הוא דעת ר"ש ב ל ב ד ועל פיו פוטר הוא את הנשים מציצית, בניגוד לדעת חכמים ה ח ו ל ק י ס, כ כ ל ה נ ר א ה, ע ל ה כ ל ל ! לעומת זאת ממשנת קידושין פ"א מ"ז משמע שכלל זה מקובל כבר על הכל. ועיין היטב במקבילות, במיוחד בבבלי מנחות מ"ג א' וכן בתוספתא קידושין א' י'; יר' שם פ"א ה"ז ס"א ג'; יר' ברכות פ"ג ה"ג ו' ב', המוארים באור חדש בעקבות הספרי. ואכמ"ל בזו, ר' לע"ע מ"ש ר"ל גינסבורג בפרושו. לירושלמי ברכות ח"ב, עמ' 159-164.

2. ר' למשל עמ' 111/14: "כל האזרח יעשה ככה - למה נא', לפי שהוא או' ומעור וכתות ונחוק וכר' - אלה אי אתה מקבל מהן, מ ק ב ל א ת ה מ ה ן ת מ י ד י ן. אחר שלמדנו שהגוי מביא עלה(!) זכיתי לדון ככתחילה ישראל מביא עלה והגוי מביא עלה...". בגירסה "תמידין" אוחזין ר ב ד ח ו כ ן ה צ, וממנה משמע שמקבלים מן הגויים צורכי קורבנות צ י ב ו ר. ומצינו עדויות חיצוניות שאמנם כך היתה ההלכה הקדומה, עיין עזרא ו' ח'-י'; שם ז' כ"א-כ"ב (והשווה גם שמות י' כ"ה!); קדמוניות ג', ג', י"ב; חשמונאים ב' ג', ג'. וכל זאת בניגוד ל ה ל כ ה ה מ ק ו ב ל ת ב מ ק ו ר ו ת ה ת ל מ ו ד י י ס (עיין י' ליור, 'פרשת מחצית השקל' ספר היובל ל' קויפמן, עמ' ס"ו). והנה במקום הגירסה "ת מ י ד י ס" גורסים א ט ל ע ל ה. פ ש ל מ י ס. מ ת מ י מ י ס. ובהמשך גורס ח: "ישראל מביא עולה ו א י ן. הגוי מביא עולה". ואכמ"ל בראיות מוצקות, ע"פ מובן דרשת הספרי כאן, שלפנינו ארבעה "תיקונים" ולא נוסחאות מקוריות! ולאחרונה שב י' קנוהל ודן בנושא בתרביץ מ"ח, עמ' 341-347, ע"ש בכל החומר שריכז (ובהערה 10 שם לא דק!). והשווה גם משה גרינברג, 'המקרא ואנחנו', ת"א תשל"ס, עמ' 80-82. ואי"ה נרחיב במקום אחר.

41.1 פיס' ק"י עמ' 113/10

כ"י רשאר ערי הנוסח

ר' יהודה או' פירות חוצה לארץ;

ר' יהודה או' פירות חוצה לארץ (שנכנסו

לארץ)³

ר' אליעזר פוטר שנ' יהיה באכלכם מלחם האר': ר' אליעזר פוטר שנ' והיה באכלכם מלחם הארץ -

להוציא את שבחוצה לארץ, להוציא את של חוצה לארץ,

ור' עקיבא מחייב שנ' והיה באכלכם מלח' ור' עקיבא מחייב שנ' שמה... -

האר' -בין בארץ בין בחוצה לארץ.ור' אליעזר פוטר שנ' שמה -

שמה אתה חייב, חוץ לשם אתה פטור. שם אתה חייב, חוץ לשם אתה פטור.

לפי כ"י ר פוסק ר"ע אליבא דר' יהודה כי חלה נוהגת - ע"פ דרשת הפסוקים (!), גם בחו"ל. היינו מצות חלה אינה מצוה התלויה בארץ (= א"י) דווקא! דעה זו שלא מצינו לה רע, עומדת בניגוד לדעת ר"ע אליבא דר' יהודה במקבילות. מאידך בנוסח שאר העדים - כ ה מ צ י ג ו ש ל ש ה ח ל ו פ י נ ו ס ח ע ק ב י י ס (!) ב י ח ס ל כ " י ר - מחייב ר"ע כפרות חו"ל שנכנסו לארץ, דעה התואמת עקרונית - לא סגנונית - לדעת ר"ע אליבא דר' יהודה בירושלמי. אמנם מה ק ש י י ס ה פ ר ש ג י י ס כשאר ערי הנוסח, ניתן להוכיח, כי נוסח ר הוא המקורי ובשאר נעשו שורת "תיקונים": והארכנו כבר קטע זה ומקבילותיו להלן בפרשנו לחלה שו' 13-7, ע"ש.

41.2 פיס' ק"י עמ' 114/7 ר': "הרי שלא יפריש {צ"ל: הפריש, כבשאר} חלה מן העיסה שומעני

שלא יפריש מן הלחם". נוסח ר, לפיו מסקנת הספרי שאם שכח להפריש מן העיסה לא יפ -

ר י ש מ ן ה ל ח ם, אף בדיעבד - הוא יחידאי. בכל שאר ערי הנוסח מהווה משפט זה

הו"א, הנדחית בארבע צורות שונות (!) ולפיהם, בדיעבד, יש להפריש חלה מן הלחם.

3. "שנכנסו לארץ" רק ד מ.

נוסח שאר העדים תואם לפסק ההלכה של שמואל בבלי כר' אליעזר ש"אף הרודה ונותן לסל הסל מצרפן לחלה" - פסק. הלכה שבעקבותיו פסקו כל הראשונים שיש להפריש בדיעבד מן הלחם. מאידך להלכה בכ"י ר לא מצינו רע מפורש, מלבד הס"ז שגם בו שנינו שאין להפריש חלה מן הלחם (אך אין לדעת האם מכוון לכתחילה או בדיעבד), ומספר רמזים אפשריים נוספים. והארכנו בברור קסע זה על מקבילותיו, לחלן בפרושנו לחלה שו' 30, ע"ש!

41.3 פיס' פ"ד עמ' 80/6

כ"י א ב ד ח לכ"י ר

ויהי בנסע הארון -

ויהי בנסע הארון -

נקוד עליו מפני שאינו מקומו. נקוד עליו מלמעלה ומלמטה ⁴ מפני שלא היה זה מקומו ⁵.

ר' או' מפני שהוא ספר בפני עצמו. מיכן אמרו ספר שנמחק ונשתייר בו שמונים וחמש אותיות כפרשת ^{5*} ויהי בנסע הארון מסמי את הידים ⁶. ר' ישמעל ⁷ או' נקוד עליו מלמעלה ומלמטה מפני שלא היה זה מקומו. מה היה ראוי ליכתב תחתיו ⁸ ויהי העם כמתאננים ⁹.

לפי גירסת שאר עדי הנוסח תואמים דברי סתם הספרי כרישא לדברי ר' ישמעאל בסיפא, מ ל ה ב מ ל ה. מאידך לפי כ"י ר אין לפנינו ביסוח זהה, ואפשר אף כי לפנינו מחלוקת; בניגוד לדעת ר' ישמעאל - הסובר ש"נקוד עליו מ ל מ ע ל ת ו מ ל מ ט ה", דעת

4. א מלמטה ומלמעלה.

5. ובדומה לכך אף מ: נקוד עליו מלמעלה מפני שלא זהו מקומו. ת נקוד מלמעלה ומלמטה מפני שלא היה מקומו. ה מפני שלא היה זה מקומו.

5*. ב "כגון" במקום "כפרשת" בהשראת המקבילה בבבלי שבת קט"ו ב': "כ ג ו ן פ ר ש ת ויהי בנסע הארון", ע"ש.

6. עיל מ"ש מו"ר פרופ' א' אורכך, פתרון תורה, עמ' 144 הערה 54.

7. בגירסה ר' ישמעל/ר' ישמעאל אוהזים ר א ב ח מ. לעומתם גורסים הרעים האשכנזיים ד ל ר' ש מ ע ו ן. וע"פ סיב עדי הנוסח נראה להכריע שאין "שמעון" אלא שיבוש (השווה מלה"מ, עמ' 1191), וממילא יש לדחות את המסקנות שהסיקו מנוסח זה רח"ש הור' כמבואר לספרי הערה 22 ורי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 599; מלה"מ, עמ' 1194.

8. "תחתיו" רק ר ב, א ד ח ל חסר.

9. ר ח כתיב חסר, כמקרא, כשאר: כמתאננים. ור' להלן § 42.

סחם הספרי ברישא היא, ש"נ קו ד ע ל י ו", היינו נרשמו בקורות מעל הקטע, כהוראתו של מונח זה עצמו בסחם הספרי לעיל פיס' ס"ט עמ' 5-64 ומקבילות! ¹⁰ ואין להקל ראש אף בשינוי הסגנוני לפי כ"י ר: "מפני שאינו מקומו" בסחם הספרי ברישא, לעומת "מפני שלא היה זה מקומו" בדברי ר' ישמעאל ¹¹.

ובמקבילה בבבלי שבת קט"ו ב' שנינו: "ת"ר ויהי בנסוע הארון ויאמר משה - פרשה זו עשה לה הקב"ה (!) סימניו למעלה ומטה ¹² לומר שאין זה מקומה. ר' אומ' לא מן השם הוא זה אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו", ובדומה לכך אף בשאר המקבילות ¹³. מאידך לדעת סחם הספרי לפי ר לא מצינו רע ¹⁴. ואין זה מן הנמנע שגם פה שמר על בוסחו המקורי של הספרי ש"תוקן" בשאר והשווה לדעת ר' ישמעאל בהשראת המקבילות והנוהג הלכה למעשה, לכתוב סימניות בתחילת פרשת ויהי בנסע ובסופה. ויתכן כי הכפוי - לות הצורמת בשאר עדי הנוסח מהווה זכר לכך ¹⁵.

{ומעניין כי מעין שני סימונים אלה מצינו אף בימה"ב. בצד סימן המחיקה הנפוץ של נקודות מעל המילים = "נקוד עליו", נשתמר גם סימן מחיקה של שתי נקודות מימין ומשמאל = "נקוד (!) עליו מלמעלה ומלמטה"?! ¹⁶ }.

10. ובפרוש שנינו: "נ קו ד ע ל י ו - לאו דוקא (!) אלא נ' מנוזרת מלמעלה ומלמטה". וקשה לדעת. האם עמד לפנינו נוסח ר, או שמא נוסח השאר (וקיצר בד"ה!). עכ"פ כרי שהתחבט בהוראתו החריגה של "נקוד עליו" כאן. וראה גם ת "נקוד מלמעלה ומלמטה", ואפשר שהשמיט את "עליו" מחמת אותו קושי. השווה זאת למונחים ה ב ה י - ר י ם בבבלי שנצטט להלן, ובמקבילות.
11. ובכ"י מ להיפך; בסחם "שלא זהו מקומו" ובדברי ר' ישמעאל "שאינו מקומו". והשווה לגירסת הבבלי שנצטט להלן.
12. ר' מלה"ת, עמ' 603 הערה 90A.
13. אדר"ב נ"א ל"ד, מסכת סופרים פ"ו ועוד - ר' דיונו המפולש של ר"ש ליברמן, "סימניות במקרא" יוונוט ויוונים, עמ' 178-181 (ולא נזקק לנוסח ר!). וראה, בנוסף לכך, גם בדבריו המעניינים של ר' טוביה בר' אליעזר בל"ט.
14. אף לא ברשימת "נקוד עליו" שבספרי הג"ל, אמנם ר' מדרש משלי פרק כ"ו הכולל במנין "תמן תנינן עשר נקודות בתורה", גם את ויהי בנסע הארון. וכבר תמה ע"כ בובר בהערה י"ח שם. אך בלשונו: "ויהי בנסע הארון בין למטה בין למעלה נקוד" דומה הוא לשאר המקבילות.
15. והשווה גם לחה"נ בכ"י א לעיל הערה 4 ובכ"י מ לעיל הערה 11. (שהרי כבר ראינו פעמים רבות, כי דווקא בקטעים לא מקוריים מרובים חה"נ!). ובצרימה כבר חש רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 602 והסיק: "כאן ניכר ונראה ברור {!} שמן 'נקוד עליו וכו' (הראשון) עד 'מטמא את הידים' לקוח ממקור אחר מדבי רבי". ומעין זה במלה"מ, עמ' 748, ע"ש. (ולא נזקק כלל לנוסח כ"י ר!).

41.4 ולעיתים אף שיבושיו של כ"י ר צ"ע, כי אפשר שהם מעידים על שרידי הלכת קדומה. ראה פיס' ו' עמ' 10/4-9/6: "ואיש את קדש' לו יהיה - למה נא", לפי שנ' ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים (ויקרא י"ט כ"ד), קדש לבעלים או קדש לכהנים, ת"ל ואיש את קדשיו לו יה', בנסע רבעי תחת' מדבר שיהו לבעליו, דברי ר' מאיר.

כ"י א ד ח ט

כ"י ר

ר' ישמעל או' קדש לכהנים ר' ישמעאל או' קדש לבעלים
אתה או' קודש לכהנים או קדש לבעלים, אתה או' קדש לבעלים או קדש לכהנים,
הרי אתה דן; מעשר שיבי קרוי קדש ונסע רבעי קרוי קדש, אם למדתי למעשר שיבי שאינו אל' לבעלים אף נסע רבעי לא יתא אל' ל ב ע ל י ן . ר' יהושע או' קדש לבעליו..."
לפי כ"י א ד ח ט ¹⁷ סוברים שלושת התנאים שנסע רבעי קדש ל ב ע ל י ן . וכן דעת סתם הספרי לעיל שו' 3, שאר המקבילות התלמודיות ¹⁸ ויוספוס (קדמוניות ד' ח' י"ט).
מאידך לפי כ"י ר חולק ר' ישמעאל על ר' מאיר (וכן הורא תו ה ר ג י ל ה ש ל ה ס ר מ י ן : ...דברי ר' פלוני, ר' פלוני אומר = מ ח ל ו ק ת !) ור' יהושע, וסובר כי נסע רבעי קדש ל כ ה נ י ן . וכן דעת מגילת המקדש (ראה מבוא שם ח"א, עמ' 127) ובדומה לכך ספר היוכלות ז' ל"ו, וכן תרגום יונתן לויקרא י"ט כ"ד ה ק ש ו ר ת ד י ר ו ת ל ס פ ר י (!) ¹⁹, אכ"ע שם, השומרונים והקראים ²⁰.

16. כן מצוי לעיתים בכ"י פרמה למשנה - עיין אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1212, כפי שהפנה את תשומת לבי ירידי דוד רוזנטל.

17. וכן משמע מהפרפרזה של פ והפרשנים ה צ ת.

18. ספרא קדשים צ' ב', במ"ר ח' י"ז, וכן משמע ממשנת פאה פ"ז מ"ו, מעשר שני פ"ה משניות ג' ו', עדיות פ"ד מ"ה ועוד - ר' הספרות לה ציין הור'.

19. ר' למשל לעיל § 30.3, 30.4, 30.9, 40.4 הערה 16, פרושנו לחלה שו' 17-18 הערה 19 ורבים רבים כיוצ"ב.

20. ראה א' גייגר, 'המקרא ותרגומיו', עמ' 116-118; צ' פינליש, 'דרכה של תורה', עמ' 7-176; ר"ח אלבק, מבוא למסכת מ"ש, עמ' 244 והערה 2 והנסמן שם. וברי עכ"פ כי הצגת ההו"א בכל עדי הנוסח וההוכחות המפורטות, מורים, ש ה ת נ א י ן ה י ו מ ו ד ע י ן ל מ ח ל ו ק ת ז ו !

אמנם מהוכחת ר' ישמעאל כפי שהיא לפנינו ג ס ב כ " י ר , עולה, שהוא סובי
 כי נטע רבעי קדש ל ב ע ל י ם , ב נ י ג ו ד ל ה צ ג ת ד ע ת ו ש ל ר'
 י ש מ ע א ל ב כ " י ר . אך למרות זאת אין הכרח לשער כי מעתיק כ"י ר שגה
 ב ע ק ב י ו ת שלוש פעמים (!) בהצגת דעת ר' ישמעאל ברישא ²¹ . אפשר כי דווקא ברישא
 נותרה בכ"י ר נוסחה מקורית, ששמרה על דעתו ההלכתית הקדומה של ר' ישמעאל ²² , אך דעה
 זו "תוקנה" ע"פ ההלכה הפרושית ה"מקובלת" בהוכחת דברי ר' ישמעאל בכ"י ר גופו, וכשאר
 עדי הנוסח אף ברישא. ומובן שנוגדר ספק לא יצאנו. רצינו רק להדגים את הזהירות בה יש
 להתייחס לנוסחאות כ"י ר.

21. כך כנראה סבר הור', ולכן התעלם מנוסחת כ"י ר ולא ציינה בה"ג!

22. ר' מ"ש לעיל אודות הטרמין "...דברי ר' פלוני ר' פלוני אומ'..." ותרגום יונתן.

פרק י"א - נוסח המקרא בכ"י רומי

42. כבר העירו ראשונים וחוקרים, כי לעיתים נשתיירו במקורות חלמודיים נוסחאות מקרא השונות מנוסח המסורה, המאוששות כחלקן ע"י עדי נוסח אחרים של המקרא¹. ואכן גם בספרי במדבר מצינו - לעיתים בכל עדי הנוסח ולעיתים בחלקן - מ א ו ת (!) נוסחאות מקרא שאינן שוות בעיצוריהם לנוסח המסורה. נדמה כברור שיסוד כמה מנוסחאות אלה נעוץ בטעויות סופרים², או בהעברות³, אך בחלקן נשתמר בוודאי נוסחו המקורי של הספרי. ולעיתים משתקפות בכתבי יד מקראיים ובתרגומים⁴ נוסחאות מקרא - השונות מנוסח המסורה - שכמותן מצינו בכל עדי הנוסח של הספרי⁵, רובם⁶, או מיעוטם⁷.

1. ר' למשל אברהם גייגר, 'המקרא ותרגומו' (תרגום עברי ירושלים תש"ס), עמ' 279-289 ועוד (עיין במפתח). ר"א אפסוביצר - Das Schriftwort in der Rabbinischen Literatur, Wien 1906-1915, ועוד. ר' לאחרונה במאמרו של ד' רוזנטל, 'על דרך סיפולם של חז"ל בחילופי נוסח במקרא' (עומד להתפרסם בקרוב בספר היובל לכבוד י"א זליגמן), שם ציין לכיבליוגרפיה נוספת של ראשונים וחוקרים. ור' גם להלן § 42.1.

2. ר' למשל ספרי עמ' 39/6 (במ' ו' י"ד) גירסת כ"י ר' י"ל ע ו ל ה" אינה אלא אשגרה מלעיל, ע"ש, וצ"ל "ל ש ל מ י ט" כגירסת א ד ח ס ונוסח המקרא שם. ור' דוגמאות נוספות להלן § 43.3 הערה 31, ח"ה שו' 15-16 הערה 11.

3. ר' למשל ספרי עמ' 14/8,10 (במ' ה' ט"ו) ר א ד ט ל ל א י ש י ס ע ל י ה שמן 2א (א בפעם תא': עליו). ט 2 לא י צ ק ע ל י ה שמן 2א. ח ולא י צ ק ע ל י ו שמן 2א = מסורה. ובמשך בכל העדים ולא יתן (ר': עלי' לבונה", בניגוד לגירסת המסורה "ע ל י ו"). (ועיין B.H.). כרי שנוסחי ח ט 2 אינם אלא תי-קון ע"פ המסורה, אך אפשר שכל הדרשה נדרשה במקורה על ויקרא ה' י"א, ששם אכן כתוב: "לא י ש י ס ע ל י ה שמן ולא יתן ע ל י ה לבנה", והועברה משם לכאן!

4. בהערות הבאות אשתמש בסימונים הבאים:

M - נוסח מסורה, ע"פ הוצאת קורן, ירושלים תשכ"ה;

K - B. Kennicott, 'Vetus Testamentum Hebraicum cum variis lectionibus', 1776/80;

R - G.B. de Rossi, 'Variae lectiones Veteris Testamenti', 1784/88;

B - R. Kittel, 'Biblia Hebraica', 1937

= K/R/B - נוסח המוצג בעד אחד או בכמה עדים ב-K/R/B.

5. ר' למשל; ספרי עמ' 66/4,5,8 (במ' ט' ג'): י ע ש ו 3א = B+R+K, לעומת ח ע ש ו = M. ספרי 195/16 (במ' כ"ח כ"ז): ו א י ל = B+R+K, לעומת א י ל = M. ספרי 211/21 (איכה ב' ח'): ה' = B+K לעומת א ד נ י = M.

6. ר' למשל ספרי 27/24 (במ' כ"ח ז'): א ד ס ונסכו י י ו רביעית התיין B. ח ונסכו רביעית התיין י י ו (וע"ש היטב במשתמע מהדרשה עצמה!). ר ב ונסכו רביעית התיין = M. ספרי 59/3 (במ' ח' ר'): ר א ד ט ו ע ד = B+R+K. ח י ע ד = M. א ע ל. ספרי 97/4 (במ' י"א ל"א): א ד ט ל כ ל ה א ר צ = B+R+K. ר ח ט 2 ה א ר צ = M. ספרי 167/9 (במ' י"ט כ"א): א ב ד ט ל כ כ מ = B+R+K. ר (י) ל ה ס = M.

מבדיקה שיטתית של נוסחאות המקרא בספרי עולה בברור, כי ב"י רומי

נשתמרו יותר נוסחאות מקרא השונות מנוסח

המסורה, מאשר בשאר עדי הנוסח. וזאת הן כדיבורי המחליל

והן בפסוקים המובאים במהלך הדרשה (מספר במדבר ומספרי מקרא אחרים). ופעמים רבות

נשתמרו רק ב"י רציטוסי מקרא שלא כנוסח המסורה⁸, כשחלק מהשינויים גדול

ביחס⁹. ומספר לא מבוטל מנוסחאות המקרא היחידאיות של כ"י ר מצויות גם בכ"י מקראיים

ובתרגומים!¹⁰ סביר איפוא, לענ"ד, שרוב נוסחאות המקרא בכ"י ר משקפות את נוסחו המקורי

(המשך הערה 6)

ספרי 183/14 (במ' כ"ז י"ד): בדטל על אשר = B. אכאשר = M. ור' יצחק
שוי 19 רדל על אשר. אבחט כאשר. ספרי 217/20 (במ' ל"ה י"ח): ראבדט
ואם = B+R+K. לאם. חאו = M. ור' שם 219/2 דחלו ואם. ראבטאו. ספרי
211/20 (ישעיה ס"ג י'): רטלו הוא = B+R+K. הוא = M.

7. ר' למשל; ספרי 209/12 (במ' ל"א ב'): דט2 ואחר = B+R+K. ראבחט1 ל
אחר = M. (והוא עיטור סופרים - ר' נדדים ל"ז ב' ואילך; גייגר, שם, עמ' 2-161).
ספרי 215/14 (במ' ל"ה י"א): דהרוצח = B+K. בשאר רוצח = M. ספרי 223/11
(במ' ל"ה ל"ד): לטמאו = B+R+K. בשאר טמא = M.

8. ר' למשל חסרון "אח" בכ"י ר המצוי בנוסח המסורה:
ספרי עמ' 19/14 (במ' ה' כ"א): האשה. עמ' 117/15 (במ' ט"ו כ"ה): קרבנס, ור' עוד
להלן הערה 10. חסרון ה"א הידיעה: עמ' 39/14 (במ' ו' י"ז): מצות,
ור' עוד להלן הערה 10. לשון יחיד במקום לשון רבים
במסורה: ספרי עמ' 122/3 (ירמיהו ח' א'): מלך יהודה, לעומת דל מלכי יהודה =
M. 179/3 (במ' ל"ו ח'): ממטה. אדטל ממטות = M, ור' עוד להלן הערה 10.
לשון רבים במקום לשון יחיד במסורה: ספרי 146/19
(דברים ז' א'): מפניכם. אדטל מפניך = M. שינויים במילות יחס:
59/13, 16 (במ' ח' ד'): למשה 2א(י), לעומת: את משה, בשאר = M. 182/14 (דברים ל"ד
(ד'): אל משה, לעומת: אליו, בשאר = M, ור' עוד להלן הערה 10. תוספת מילים:
ספרי 210/15 (במ' ל"א ח'): כל מלכי מדין, בשאר חסר "כל" = M. 211/20 (ישעיה
ס"ג י'): ויהפך, להם, בשאר חסר "ה" = M, ור' עוד להלן הערה 10.

9. כגון 68/16 (במ' ל' ב'): ויאמר. אבדטל וידבר = M. ולחילופין 124/1
(במ' ט"ו ל"ז): וידבר (וכן רעו ק!). אבדל ויאמר = M. (ור' להלן
ח"ה שו" 1 הערה 5. והשווה ספרי עמ' 97/21: "אין דיבור בכל מקום אלא לשון קשה...
אין אמירה בכל מקום אלא לשון תחנונים"). 104/19 (דבר' ט' י"ח): ואתפ לל.
אבדחט ואתנפל = M (והשווה משה ב"א, 'לשון ר', סעיף 17). 136/5 (במ'
י"ח י"א): ולבניך אחריו. אדטל ולבניך ולבנותיו אחריו = M.
וכן הוא גם 142/5 (במ' שם פס' י"ט): ולבניך אחריו: אטוכן ר"ה בי"א:
ולבניך ולבנותיו אחריו = M. בלבניך ולבנותיו אחריו -
מעין שניהם! ור' גם בהערה הבאה ובסעיפים 42.2, 42.3 להלן.

10. כגון 47/22 (שמות כ' א', בתחילת עשרת הדיברות) וידבר ה' = B (שבעים, ולגטה,
יונתן). אבטק וידבר אלהים = M. חסרון "אח": עמ' 20/11 (במ'

של הספרי, שתוקן בשאר עדי הנוסח, או בחלקם, ע"פ נוסח המסורה, ור' עוד להלן בסמוך.

ודוק, דברינו הנ"ל אודות השוני הרכ יחסית שבין נוסח המקרא ככ"י ר לנוסח המסורה,

אמורים ביחס לשינויים עיצוריים בלבד. ביחס לשינויים כתיב בולט

תופעה הפוכה: דווקא ככ"י ר גצינו פעמים רבות למדי

כתיב חסר בציטוטי מקרא - בדומה לנוסח המסורה -

וזאת בניגוד לשאר עדי הנוסח, שחיתכם בציטוטי מקרא מלא יותר בדרך כלל¹¹. עובדה זו

בולטת במיוחד לאור כתיב המלא יותר של ככ"י ר משראר

עדי הנוסח בדרשות הספרי!!¹² אמנם, למרות חדירותה היחסית של

חופעה זו מצינו לה חריגים הרבה, ולעיתים קרובות כתיב ציטוטי המקרא ככ"י ר חסר ביחס

למסורה, ובמיוחד מלא ביחס למסורה.

(המשך הערה 10)

ה' כ"ג) האלות = K. תוספת "א ח": 45/6 (בר' י"ט כ"א): את פניך = K.
148/3,6,9 (במ' י"ח כ"ח): את תרומת א' (בפעם הא' גם ל) B+K = (שומרוני).
חסרון ה"א הידיעה: 211/6 (במ' ל"א י"א): מלקוח = K. תוספת
ה"א הידיעה: 51/16 (שמ"ב ו' ג') העגלה החדשה = K. אדל העגלה חדשה =
K. סעגלה חדשה = M. 189/6 הכבש האחד B+K = (וכן הוא ככ"י ר ובעדים נוספים
בספרי עמ' 189/10, 12, 190/6, 192/4, 16, 17). לשון יחיד במקום
רבים: 111/5 (במ' ט"ו י"ב): תעשה = K. כח תעשו = M. 111/8, 13 (בסוף הפסוק
שם!) תעשה א' (בפעם הא' גם א ב ד) = K. לעומת תעשו בשאר = M. 142/12 (במ' כ"ו
נ"ה): אבותיו = K. בדתל אבותם = M. אבותיך. 194/9 (במ' כ"ח כ"ד) תעשה =
K. אבדתל תעשו = M. שינויים במילות יחס: 42/22 (ויקרא
ט' כ"ב) רק וישא אהרן ידיו על העם B+K = (שומרוני). אבי: ... אל העם = M.
103/5 (שמות ד' ו'): אל חיקך = K. אדסתל בחיקך = M. תוספת מילים:
196/1 (במ' כ"ט י"ב) וחגתם א' חג לה' = B+R+K. בשאר חסר: "את" (=אתו). ור'
גם 208/12 (במ' ל' ט"ז) ואם הפר יפר אותו (את האשה): K ועיין B! אבד
טל אותו (את הנדרים): M. ור' עוד להלן בסמוך § 42.3, ח"ה שו' 36-7.
הערה 6.

11. ר' למשל 4/10 שכן = M, בשאר שוכן. 4/11 ר השכן = M, בשאר השוכן. 4/13 ר
ישבים = M, בשאר יושבים. 6/11 ר יסף = M, בשאר יוסף, יוסף. 12/14 ר קנאת =
M, בשאר קנאות. 20/1 ר נפלת = M, בשאר נופלת. ור' עוד בדוגמאות שצינו לעיל
ח"ב § 30.4 הערה 10, 31.4 הערה 9, 35.1 הערה 1, 35.4 הערות 18, 23, 41.3 הערה
9. ולהלן ח"ה שו' 1-2 הערה 1, 3-4 הערה 14, 5-24 הערה 1, 60 הערות 2, 1 ואכ"ל
במאות (!) דוגמאות נוספות.

12. וזאת כחלק משרידי ל"ח הא"י שנותרו בו - ר' לעיל ח"ב § 5. ולעיתים בא הדבר לירי
ביטוי ככתיב אותה מילה בציטוט מקרא חסר מחד, ובשימוש חכמים מלא מאידך. כגון;
121/16 בציטוט הפסוק "ע ון" חסר = M וברשה בסמוך "ע ו ון" - ר' לעיל
§ 35.4 הערה 19. וכמהד' הור' עמ' 124 מצינו ארבעה ד"ה "ועשו להם ציצית" =
M, לעומת חמישה איזכורים כפי חכמים "ציצית" ח", אמנם בשני ציטוטים נוספים
שם "ציצית" מלא.

היות וקשה לי להניח שסופרי (!) כ"י ר, או הסופרים של אביו, סבו וכיו"ב, הקפידו כ"קטנות" ותיקנו - בצורה בלתי סדירה - את כתיב ציטוטי המקרא, ע"פ נוסח המקרא החסר שבידיהם, אך מאידך לא הקפידו בגדולות, ומיעטו לשלוח יד בשינויים העיצוריים המרובים המצויים בו, קרוב לענ"ד שגם בתחום זה אין להוציא את כ"י ר מחזקתו המעולה. לשון אחר; אפשר שכתבו החסר של כ"י ר - הדומיננטי בציטוטי מקרא בלבד, משקף את כתיבו החסר של כה"י המקראי שעמד לפני עורך הספרי!!

מיותר לציין שלא באנו לדון כאן בנוסחו וכתבו המקורי של המקרא עצמו וגלגוליו, אלא בנוסחם וכתבם המקורי של ציטוטי המקרא בספרי בלכד. אמנם לשם אישוש השערותינו יש להשוות את נוסח המקרא המשתקף בכה"י של הספרי לארצות י - ה ס, לנוסח כה"י המקראיים בני ארצות י ו ז מן באותן ארצות, ולפי שעה לא ערכתי בדיקה של ממש בנושא מורכב זה¹³.

במסגרת זו ברצוני לפרט כמה דוגמאות, שבהן ניתן לאושש את נוסח ד"ה המקראי בכ"י ר - השונה מנוסח המסורה - ע"פ עדות פנימית, העולה מתוכן דרשות הספרי.

42.1 נפתח בדוגמה שעליה כבר עמדו הראשונים. שנינו בספרי פיס' ק"ו עמ' 105/20 בכ"י ר: ואחר נסעו העם חצרו ת - וכי שתי חצרות היו שנסעו מזו וחנו בזו, אל' כיון שנסעו יש' לא הספיקו להלך עד ששמעו שנצטרעה מרים וחזרו וחנו לאחוריהן, לכך נא' ואחר נסעו הע' חצרי'.

13. על כה"י המקראיים ר' לפי שעה במחקריו של מנחם כהן, 'מגבשי כתיב במצפני מסורה עתיקים ומשמעם לתולדות נוסח המקרא המקובל' - דיסרטציה אוני' בר-אילן תשל"ג, 'קוי יסוד לדמות העיצורית של הטכסט בכתבי יד מקראיים מימי הביניים' - עיוני מקרא ופרשנות בעריכת א' סימון ו' גושן, בר אילן תשמ"מ, עמ' 123-182, ובכל הספרות שציון שם ושם. ביחס לכ"י תלמודיים ר' הערת ידידי ר' רוזנטל במאמרו הנ"ל (הערה 1): "ולפי הנראה יש לפנינו מחלוקת עקרונית בין חכמי מזרח למערב. רק רבו-תינו בעלי התוספות, חכמי צרפת ואשכנז החזיקו בשיטה של 'ה ש"ס חו ל ק על הספרים של נר'. ולעומתם במזרח היתה שיטתם של גאוני בבל שונה לחלוטין, ובמפורש דחו את לשון התלמוד והמדרשים. בהתאם לאבחנה... כללים אלה השפיעו בלא ספק על סופרי כה"י של התלמוד והמדרשים. בהתאם לאבחנה זו נצטרך להעריך כל כ"י ע"פ ארץ מוצאו ונצפה לפחות לכך, שכתבי יד 'מזרחיים' (ובעיקר תימניים) יתאימו את הכתוב המצוטט במדרש לנוסח המקרא השגור בפייהם", ע"ש במסכת ראיותיו. וכל הנושא ובמיוחד הבדיקה האמפירית של הממצאים בכה"י, מצריך עיון נוסף.

הגירסה "חצרות" 2x מצוייה גם בכ"י ל ובציטוט הספרי ע"י פרשן התורה בכ"י אוק' 268 - עיין עליו להלן, וכן בכ"י ב בפעם הא', מ בפעם הב'. שאר עדי הנוסח א ד ח ט מ (בפעם הא'), רשב"ם בפרושו לתורה (וכלל הגראה מפרושם גם ה צ פ ת ו' מושב זקנים', עמ' תמ"ט) גורסים: "מ ח צ ר ו ת", כנוסח הפסוק במקרא (במדבר י"ב, ט"ז). מאידך מעיד קיניקוס על כ"י מקראי אחד הגורס "חצרות" וכבר התקשו הראשונים בפרוש ההו"א של דרשתנו ע"פ הגירסה "מחצרות" ¹⁴; מה היסוד לשאלה "וכי שתי חצרות היו שם", חרי במדבר י"א ל"ה כתוב: "מקברות התאוו בסעו העם ח צ ר ו ת ויהיו כחצרות", ואצלנו כתוב: "ואחר נסעו העם מ ח צ ר ו ת ויחנו במדבר פארן, ובדחקו לישיב בדרכים שונות" ¹⁵. מאידך בגירסת ר ורעיו: ואחר נסעו העם ח צ ר ו ת (=לחצרות) מוכנת בפסוק ההו"א "וכי שתי חצרות היו שם": ¹⁶ וכן גרס - בספרי וכתורה (!) - ופרש, פרשן אלמוני לתורה בכ"י אוק' 268 (מכון: 16763) ¹⁷: "אחר נסעו העם ח צ ר ו ת - בספרי וכי שתי חצרות היו שם שנסעו מזו וחנו

14. ר' דברי הרשב"ם: "ומסופק לרבותי (!) ונשאלתי עליו ב פ ר י ז... ושוב מצאתיה בתשובות ר' ק ל ו נ י מ ו ס א י ש ר ו מ י כמותי" (ור' להלן הערה 18), ועיין גם ב'מושב זקנים', ובשאר הפרשנים.

15. ר"ה ובעקבותיו ת פרשו שההו"א נלמדת מ י ת ו ר המילים "ואחר נסעו העם מחצרות", שהרי כבר קודם כתוב "ויהיו כחצרות... והעם לא נסע עד האסף מרים". ובלקח טוב (ע"פ פ' בלכד!) כתב ססיומח פסוקנו ויחנו במדבר פארן" מיותרת, שהרי כבר נאמר לעיל פרק י' י"ב: "ויסעו בני ישראל למסעיהם... וישכן הענן ב מד ב ר פ א ר ו". וקשה לקבל פרושים אלה; זו דרכה של תורה בתאור המסעות בכמה מקומות (ר' למשל במ' פרק ל"ג) והספרי לא שואל כאן "למה נאמר" כ ד ר כ ו ב ד ר ש ו ת י ת ו ר, אלא מתקשה בפשט הכתוב. פרשנים אחרים תלו את דרשתנו בפס' בבמ' י"א ל"ה, אם בלשון "ו י ת ו ר בחצרות" במקום "ו יחנו" כרגיל (רשב"ם), ואם ביתור "ויהיו כחצרות" (צ, ר"ס אוחנא). (ובמה"ג עמ' קפ"ה-ו אכן הובאה הדרשה שם, כנראה בעקבות תפיסה דומה. ואצלנו הביא מדרש מקביל (מהס"ז?), ע"ש). וגם לפרושם לא ברור מדוע הסיק הספרי מהפסוק שם כי "שתי חצרות היו שם", מה עוד שדרשת הספרי מיוסדת על פ ס ו ק ב ו בבמ' י"ב, ולא על הפסוק בבמ' י"א, שם רק העיר הספרי (97/20): "מקברות התאוו - הרי זו היתה בשעה שנצטרעה מרים". אך ראה להלן הערה 18.

16. וכבר הור' עמד על מובנה הפשוט של הדרשה לפי ר, אך הסתייג: "אבל בודאי (!) אין כאן אלא סעות המעתיק, ורחוק לומר כי היתה המסורה שלהם בכאן משונה משלנו".

17. את דבריו הביא ר"א נויבאר ב'מגיד' 1871, עמ' 54, ובעקבותיו ר"א עפשטיין, 'מקדמוניות היהודים', עמ' פ"ו-ז' (והעיר לנוסחת מ שהיה ברשותו). ועל פרשן זה ר' עוד לעיל ח"א § 18.2.

כזו. פי' שכבר אמר למעלה מקברות התאווה נסעו העם חצרות והיו בחצרות ועתה אומר נסעו העם ובאו לחצרות, משמע ששטים היו, אלא מכאן שנסעו ישראל ולא הספיקו לחלוך עד שנצטרעה מרים וחזרו לאחוריהם, לכך {נא'} נסעו העם חצרות. לפי זה נמצא שרוב הספרים משובשים שכתוב בהם ואחר נסעו העם מחצרות, שא"כ מה מקשי בספרי, הלא בא בטוב הפשט. כיון שאמר למעלה ויהיו בחצרות לכך אומר ואחר נסעו העם מחצרות. למקום אחר. מפי ר' יוסי מהדלברק וכן מצא בחומש שהובא מביב ל ו ב ג ו י ל ש ב א מ מ ר ח ק: ח צ ר ו ת ו ל א מ ח צ ר ו ת, ועל פי עדותו נמחקו הרכה ס"ת כבהם!!

נדמה איפוא כי יתרונה הפרשני הברור של גירסת הספרי בעדי הנוסח האטלקיים רמ כ וכ"ל האשכנזי, ואישוש נוסח המקרא המוצג בהם ע"י מקור בלתי תלוי "חומש שהובא מביב", מורה שהם שמרו על נוסחו המקורי של הספרי, ש"תוקן" בשאר ע"פ נוסח המקרא המקובל¹⁸.

42.2 פיס' קט"א 221/1 ר: "והיו אלה לכם לחקת עולם לדורות" - שיבהג הדבר לדורות". את הגירסה "לחקת עולם" מצינו רק בכ"י ר, וכן הוא בתרגום הסורי (במ' פרק ל"ה פס' כ"ט). כל שאר עדי הנוסח א כ ד ח ל מ פ גורסים: "לחקת משפטי", כנוסח המסורה שם.

18. עיסוקם של חכמי אשכנז בשאלת ג'ו ס ח התורה ו ג'ו ס ח דרשת הספרי עשוי לעורר חשד מסויים שנוסח כ"ל האשכנזי אינו משיח לפי תומו, ולפנינו חיקון. מאידך מעדות הרשב"ם עולה, שר' קלוגימוס איש רומי דן בתשובתו בפרוש הדרשה, אין לנו ידיעה שעסק גם בג'ו ס ח ה! {אברהם גרוסמן מודיעני כי סביר, לדעתו, שהכוונה לר' קלוגימוס בר' שבתאי איש רומי, שהיגר לוורמיזא (ר' רש"י לביצה כ"ד ב' וד"ס שם), ולימד שם את ר' מאיר אביו של הרשב"ם (!). אין זה מסתבר, לדעתו, שהכוונה לר' קלוגימוס אביו של ר' משולם, משום שהוא היה איש לוקא ולא איש רומי, אמנם אין זה בטוח כיון שישנן עדויות שאף הוא ישב ברומי. עכ"פ לענייננו, גם אם בניה שר' קלוגימוס (בר' שבתאי) חיבר תשובתו הנ"ל עוד באסליה - ואין זה בטוח כלל (!), אין סיבה של ממש לחשוד בג'ו ס ח ה ק ד ו ס (!) של כ"י ר האטלקי אינו אלא "תיקון"!} אמנם ר' במכילתא עמ' 165 (לאוסרברך, עמ' 111) שם שנינו: "ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד. מקברות התאווה נסעו העם חצרות (כך בכ"י א ובק"ג קול' 893 x. לעומת ד"ק ד"ו וכ"י מינכן: ... מחצרות (?) ק"ג, M.S. Heb. d22, fol. 5-6 מקברות התאווה וגו' ויחננו (!) בחצרות" - וכי מחצרות נסעו ובחצרות חנו, אלא מלמד שחזר מסען לאחוריהם שלשה מסעות בשביל מרים". ובדומה לכך במ' דרש"י, עמ' 110: "מקברות התאווה וגומ' - מלמד שחזרו חנייה אחת לאחוריהן". מירש זה, שהועבר ממדרש לספר במדבר - לא הספרי שלנו, ראה סגנונו השונה (ועיין בהערות המהדירים שם) - אכן מחכסס לפי כל עדי הנוסח על במ' י"א ל"ה. ויסוד השאלה קשה (ר' לעיל הערה 15). ושם נפלה במכילתא השמטה מחמת

והדרש לפי כ"י ר מקביל ל כ ל (!) ש א ר ה מ ד ר ש י ס ב ד ב י ר' י ש מ ע א ל המרכיב את "שינהוג הדבר לדורות" מהמלה "עולט" דווקא, ולא מהמלה "לדורו-תיכם". וזאת, ככל הנראה, בעקבות התפיסה הדרשנית שהוצגה במכילתא (מדבי ר' ישמעאל!) עמ' 26: "לדורותיכם-שינהוג הדבר לדורות. א ו ל ד ו ר ו ת י כ מ ש ו מ ע א ב י מ י ע ו ט ד ו ר ו ת ש נ י ס, ת"ל חקת ע ו ל ס תחגתו!" גירסת שאר עדי הנוסח, לדידם מרכיב כאן את ש"ינהוג הדבר לדורות" מהמלה "לדורותיכם", תואמת למדרשים מ ד ב י ר " ע - ר' פרושנו לחלה שו' 60 שם נדגים זאת במפורט!

42.3 פיס' ק"כ 147/9 ר': "והרמתם ממנו תרומת ה א ר צ - וכי מה למדנו לתרומת מעשר מעתה..."¹⁹. את הגירסת "תרומת הארץ" מצינו רק בכ"י ר²⁰. כל שאר עדי הנוסח א ב ד ח ס ל מ ת וכן ר א"ה ב"א גורסים: "תרומת ה" כנוסח הפס' בבמ' י"ח כ"ו שם. והנה ציטוט המקרא בכ"י ר "והרמותם ממנו תרומת ה א ר צ" תואם להפליא לדרשת הספרי הקודמת שם: "והרמתם ממנו - שלא יתרום מפירות ה א ר צ על פירות חוצה לארץ ולא מפירות חוצה לארץ על פירות ה א ר צ" !!

אלא שבתמשך דרשת הספרי שם שנינו: "ומנ' ²¹ שלא יתרום מפירות הארץ על פירות חוצה לארץ, ולא מפירות חוצה לארץ על פירות הארץ" ²², ת"ל ו כ ל מ ע ש ר ה א ר צ - שלא יתרום מפירות הארץ על פירות חוצה לארץ, ולא מפירות חוצה לארץ על פירות הארץ". וקשה; מה הצורך בלימוד ה כ פ ו ל (!) מתפסוק בויקרא כ"ז ל' ²³,

(המשך הערה 18)

הדומות וצ"ל: מקבירות התאוו נסעו העם חצרות {ואו' ואחר נסעו העם חצרות} וכן מחצרות נסעו ובחצרות חנו... (ואפשר כי בד"ק ד"ו וכ"י מינכן היה: ואו' ואחר נסעו העם מ ח צ ר ו ת - וכך תוסבר גירסתם!?) , וצ"ע נוסף.

19. ור' מ"ש אודות דרשה זו להלן בפרוש לחלה שו' 23-21.

20. ורח"ש הור' לא ציין לנוסחת ר'!

21. בדפוס נשמטה השאלה: "ומנ' ... על פירות הארץ" מחמת הדומות. ¹ קיצר, ואת השאלה הנ"ל ניסח בלשון הרגילה בבבלי (!): "מ ב ג י מ י ל י ד כ ת" וכל מעשר הארץ".

22. רק בכ"י ר מנוסחת השאלה כך, וזאת כ מ ק ב י ל לדרשה הקודמת ותחשובה להלן ככל עדי הנוסח. (וכן הוא במ"ת לדברים - ר' להלן הערה 25). ככל שאר עדי הנוסח - א ב ט ל מ ת סדר השאלות הפוך, וזאת בניגוד לסדר הלימוד לעיל ולהלן גם בהם. (והשאלה נותרה גם בר"ה, אלא שקיצר בד"ה).

שעניינו מעשר שני ולא תרומת מעשר? ²⁴ ולענין בוסף הלימוד השני "ומנין..." ע"פ מקור אחר ²⁵, מחמת חוסר הכנת הדרשה הראשונה בעקבות בוסף המסורה ה"ה במקום "הארץ"! (וגם בכ"י ר נותרה הגירסה "הארץ" בדרשה ה ב א ה בלבד ²⁶).

23. ובכ"י ר סומן ב י ד א ח ר עיגול מע"ה בתחילת הלימוד השני (ומנ') ועיגול בסופו (הארץ) (!). ובילקוט וו"ת (ח) וכן בלקח טוב (פ) ח ס ר ה ל י מ ו ד ה ש נ י ! אך אין להסיק נוכח בוודאות, שלפנינו עדים לבוסף שכלל את הלימוד הראשון בלבד, אדרבה לפחות לגבי ח פ סכיר יותר שקיצרו כ ד ר כ ס, או שכל הלימוד השני נשמט מחמת הדומות. מאידך ר"ס. אוחנא והגר"א - לפנינו עמד בוסף המקוטע שלד; ראה לעיל הערה 21 - המירו את ד"ה ברישא. בשאלה "ומנין", כך שלדידם נותר רק הלימוד השני.
ור' פרושו של הרד"ק מדוע לא ניתן ללמוד את דרשתנו מהמלה "ממנו", שהוותה מקור לשלושת הדרשות הקודמות, אמנם אין פרושו ה כ ר ח י, ע"ש. ובמפורש עמד על שניות זו ז"א, ותירץ כי הלימוד השני עיקר והלימוד הראשון אינו בכחינת דרשה, אלא "דינא קאמר" (ור' מ"ש הנצי"ב על פרוש מקביל של ז"א בפרושנו לחלה שו' 7-44 הערה 8). והשווה משנת תרומות פ"א מ"ה שם בשנות ההלכות במקביל לסדר דרשות הספרי (!). וראה גם תוספתא שם פ"ב ה"ט.

24. ר' דברי ר' יונתן בדרשת הספרי לעיל עמ' 145 ובספרא לפסוקים שם. והרמב"ם בפרושו למשנת תרומת שם, נזקק לקושי זה ותירץ כי אנו לומדים מזה על זה "מפני שענין אחד כוללם", ע"ש. ובכח"ג לויקרא שם (עמ' תשע"א) שנינו (בעקבות הספרי, או הרמב"ם?): "יד"א וכל מעשר הארץ מזרע הארץ - מכאן שאין תורמין מפירות הארץ על פירות חוצה לארץ". ור' עוד בהערה הבאה.

25. השווה בעיון למדרש תנאים לדברים י"ד כ"ב עמ' 76, 77 (ע"פ מה"ג עמ' ש"א ש"ב) שם מצינו ש ו ר ת ש א ל ו ת "ו מ נ י ן" במקביל לסדר דיני הספרי שלנו (!) ובשאלה הרביעית שם: "ו מ נ י ן שלא י ע ש ר ו מן פירות הארץ על פירות חוצה לארץ, ולא מפירות חוץ לארץ על פירות הארץ, ת"ל ו כ ל מ ע ש ר ה א ר ץ מ ז ר ע ה א ר ץ - שלא יעשרו מפירות הארץ על פירות חוץ לארץ, ולא מפירות חוץ לארץ על פירות הארץ".
אפשר אפוא כי מ מק ו ר ז ה . ה ו ע כ ר ה ש א ל ת "ו מ נ י ן" ו ה ל י מ ו ד ה ש נ י א ל י נ ו : (והלשון "יעשרו" שם תואמת לפס' הנדרש שם "עשר תעשר", לעומת "יתרום" אצלנו ע"פ "והרמותם". והפסוקים שם אכן דנים במעשר שני במקביל לפס' לויקרא!). אמנם אפשר גם כי לפנינו ע י ב ו ד ד ר ש ת ס פ ר י כ מ' ע " י מ ה " ג (:) , וצ"ע בוסף.

26. עצם התופעה של דרשה המבוססת על המשך הפסוק, שלא צוטט בד"ה, רגילה למדי. ודוק; ספרי במ' פותח בדרשת המילים "ו ה ר מ ו ת מ מ נ ו" - שלא יתרום; ממין על שאינו מינו, מן המחובר על התלוש ומן החדש על הישן. הדרשה הבאה שלא יתרום מפירות הארץ על פירות חוץ מבוססת, לפי השערותנו ע"פ כ"ר, על ה מ ש ר הפסוק: "ת ר ו מ ת ה א ר ץ". והדרשה האחרונה: "וכי מה למדנו לתרומת מעשר מעתה" מבוססת עכ"פ על ס י ו ס ה פ ס ו ק - שאף הוא אינו מצוטט: "מ ע ש ר מ ן ה מ ע ש ר".

42.4 גמיום בבוגמה המעוררת עניין רב למדות הספקות המרובים הכרוכים בה. פיס' ק"ה 103/16 ר': אשכ. כצאתו מרחם אמו - מרחם אמנו היית ²⁷ אלא שכינה הכת'. ויאכל חצי בשר יג' - הוא כעניין שנ' כי אחינו כשרנו הוא.

הגירסה "חצי בשרינו" מצוייה רק בכ"י ד. כל שאר עדי הנוסח א ב ד ח ט ל מ גורסים "חצי בשר ו", בנוסח המסורה לפסוק הנדרש בבמ' י"ב י"ב. ²⁸ יתכן כי בנוסח ר חל שיבוש, אשגרה מהפסוק מבראשית ל"ז כ"ז המצוטט בסמור: "כי אחינו בשרנו הוא" ²⁹ ועכ"פ נדמה כי המלה "ח ו א" לאחד "בשרינו" ברישא, נוספת כתוצאה מהשפעה מחמת הדומות עד המילים "בשרנו ח ו א" בסיפא (והמעתיק חש בטעותו. וחזר להעתיק כשורה). שתי כרגיל מצוי הטרמין הפרשני "כענין שנאמר" ללא מילת הקידומת "הוא" ³⁰

מאידך אפשר גם, כי בכ"י ר נותרה כאן גירסה מקורית חשופת אור על "כינה הכתוב" כאן: לפי עדי הנוסח ר א ב ח ט (וכן הוא במה"ג) מצינו את דרשת "כינה הכתוב" כאן רק על "אמו", כעוד שהמלה "בשרו" מפורשת ללא "כינה הכתוב". אמנם בנוסח ד ל נוספת כאן לשון פרוש חלקיה(י): "ויאכל חצי כשרו - חצי בשרנו היה צריך לו מר ³¹, כעניין שנאמר כי אחינו בשרינו הוא" ³² ובעדי נוסח עקיפים של הספרי מ ס פ וכך רש"י הושלמה החוספת הנ"ל: חצי כשרנו היה צריך לומר ³³, אלא שכינה הכתוב.

27. היית רק ר'. לעומת 20 ומה"ג יצאת. ל יצתה. מ יצאתה. ב ח רש"י היה לו לומר. א ד ט חסר. והשווה הערה 34 לקמן.

28. והשווה לנוסח השבעים והוולגסה: כשרה - עין B.H.

29. אמנם הכתיב שם "בשרנו" חסר, ואצלינו "בשרינו" מלא!

30. ר' ספרי במ' 87/14, 88/20, 96/11, 97/14, 121/14, 126/3, 126/3, 186/3, 204/2 {ולעיתים מצינו ח"נ בין "כענין שנאמר" לבין "שנאמר" ר' למשל עמ' 77/4, 126/19, 213/20, והבדל טרמינולוגי זה צ"ע}. ובנוסח א ס בדרשתנו שנינו: ה י א כענין. ב היה כענין (א"ה בי"א: היה זה כענין). ד ח ל מ ורש"י חסר "הוא"!

31. שים לב לשוני מהלשון ברישא - ר' הערה 27 לעיל.

32. הציטוט ע"פ ד, לעומת ל: ויאכל חצי בשרו, חצי בשרנו ו (א"ה: בבשרינו) היה צריך לומר כי כענינו (!) שנ' א ל א (?) כי אחינו בשרינו הוא.

33. מ חסר "היה צריך לומר".

ובמקבילה בספרי. במ' עמ' 82 שנינו בכ"י ר בסוף רשימת כינה הכתוב: "...כיו' בו
אשר בצאתו מרחם אמו, אלא שכינה הכתוב". וכן הוא בכ"י א ב ט שס,
ויתכן שכך גרסו גם הפרשנים. הצת המפרשים רק את "אמו". לעומת זאת גורסים ד ל: "אשר
בצאתו מרחם. אמו ויאכל חצי בשרו אלא שכינה הכתוב". ובמקבילה במכילתא
עמ' 135 שנינו: "...בצאתו מרחם אמו - מרחם אמנו יצא, אלא שכינה הכתוב"³⁴. נמצינו
למידין כי בשלושת המקבילים לתנאים יות מצינו בכה"י
הסובים את דרשת "כונה הכתוב" רק על המלה "אמו".
מאידך בתנחומא שלח ט"ז שנינו: "כיוצא בו, אל נא תהי כמות אשר בצאתו מרחם אמנו
ויאכל חצי בשרו אלא שכנהו הכתוב". גם במסורה מתייחס תיקון הסופרים גם ל"בשרו"³⁵.
נראה איפוא בברור כי נוסח הדעים האשכנזים דל "תוקן" בשני המקומות
בספרי (בהשראת רש"י?) ע"פ מסורות מאוחרות אלה! מאידך לנוסחת ר הנ"ל, יתכן שמובן
טעם הדבר מדוע רק מלת "אמו" נתפסה כ"כינה הכתוב", שהרי נוסח המקרא לדידו היה
"בשרינו". ואין מקום ל"כונה הכתוב" שצ"ל בשרינו!
יתרה מזו, כבר עמדו פרשנים וחוקרים על ייחודו של "כינה הכתוב" כאן אשר בניגוד
לכל שאר המקרים איננו מתייחס לכבוד המקום, "ואין צורך לתיקון סופרים"³⁶. לאחרונה
דן בכך ר"ש ליברמן (יוונות ויוונות בא"י, עמ' 173) וניסה לכאן את כינה הכת' ע"פ
מאמר ר' אלעזר ברי' שמעון בס"ז, ע"ש. אמנם לפי נוסח המקרא: אשר בצאתו מרחם אמו
ויאכל חצי בשרינו, ניתן לראות במעבר מגוף שלישי לגוף
ראשון את המניע לדרשה שגם אמנו היה צ"ל, אלא שכינה הכתוב!³⁷ ואין צריך לומר
כי לא להכריע בשאלה האם נוסח ר כאן, משובש או מקורי באנו, אלא לעורר, וצ"ע בוסף.

34. ע"פ כ"י א שס, והשווה לנוסח הגוף והתיקון הפרשני בכ"י מינכן שס.

35. ובמסורה לתהילים ק"ו כ' מוזכר תיקון סופרים רק ל"בשרו"!

36. אב"ע. (והשווה גם רש"י וספר הזכרון דף ס"ט ג').

37. וכבר עמד ר"ש ליברמן שם על כך, כי בניגוד לטרמין האמוראי "תיקון סופרים", ממנו
משמע שהסופרים שינו את נוסח המקרא שעמד לפניהם, עולה מהטרמין
התנאי "כינה הכתוב" שהמקרא, ולא הסופרים, נקט לשון נקיה.
ואכן מהצעת פרושנו ל"כינה הכתוב" כאן ע"פ כ"י ר, עולה בברור כי חכמים
פרשו את נוסח המקרא הקשה שהיה לפניהם, בעזרת "כינה הכתוב"!
(וכן הסיק ר"ש ליברמן ע"פ פרושו הוא, ע"ש, ולנוסחת כ"י ר לא התייחס).

פרק י"ב - השתקפות גופים זרים בספרי בכ"י רומי

43. על מציאותם של "גופים זרים" בספרי במדבר כבר עמדו רח"ש הור' ורי"ן אפשטיין.
המדובר בקטעים המצויים ברובם בכל עדי הנוסח של הספרי (!)¹, אשר שולבו בחלקם של
במקומם. גופים אלה כוללים דרשות מ"דבי רבי" ² ומקורות מדרשיים אחרים ³, תוספות ע"פ
התלמוד הבבלי ⁴ ולשונות פרוש ⁵, אשר נוספו, ככל הנראה, לאחר עריכתו (תראשונית) של
ספרי במדבר ⁶.

1. על מוצאם המשותף של עדי הנוסח שהגיעו לידנו, המשתמע מתופעה זו, ר' מ"ש להלן
ח"ג § 11.
2. עיין רי"ן אפשטיין, מלח"מ, עמ' 749: "אנו מוצאים בספרי במדבר כמה וכמה דרשות
הלקוחות מ"דבי רבי". יש מהן שהן סתמיות ויש מהן שהובאו בשם "רבי", אבל
מפסיקות באמצע עניין וניכרות כגוף זר
בעיקר הספר י"ל. למרות שלא דק כחלק מדוגמאותיו - ר' למשל לעיל § 41.3
והערה 15 שם, כללית נדמה כי העקרון עליו הצביע נכון הוא. ולעיתים אף ניתן לאושש
את השערותיו.
ראה למשל בדוגמה מס' 5 שם, אודות ראש פיס' קי"א עמ' 116 וכי תשגו עליה כתב:
"הכל במכילתא בא פ"ה חוץ מן 'רבי אומר נאמר כאן' וכו'". ודבריו תמוהים, שחרי
דברי רבי שולבו שם בסוף העניין ואינם ניכרים כגוף זר. גם בראייתו מהמקבילה
החלקית במכילתא אין ממש, שחרי פעמים רבות מצינו במכילתא מקבילה חלקית לספרי,
וכן לחיפך.
אך נדמה שהצדק עמו מטעם אחר: את ד"ה בשו' 14 "אשר דבר ה' אל משה",
שחוא לשון הפסוק בכמ' ט"ו כ"כ שם, ייסד הור' ע"פ מ כלכד (וכן הוא אף ב-פ¹ וכן
הגיהו ר"ס אוהנא והגר"א). מאידך גורסים רב פ² "אשר צוה ה' את משה",
ובדומה לכך גורסים גם שאר העדים הישירים א ד ס. נוסח זה שלא מצינו כמותו בנוסח
התורה כאן ובתרגומים, קשה, שהרי הוא עומד כ ס ת י ר להמשך דרשת הספרי גופה,
בה שנינו, בכל עדי הנוסח: "מן' אתה או' שכל המודה בעבודה זרה כופר בעשר דברות
ח"ל אשר דבר ה' אל משה". פתח בכך; צוה את, וסיום
ב ח ב י ת; ד ב ר א ל ?! והספרי ממשיך: "ולהלן הוא או' וי ד ב ר אלהים
את ה ד ב ר י ם, אחת ד ב ר אלהים, הלא כה ד ב ר י", שוב בניגוד ל"צוה"
בד"ה!
במבט ראשון מוכח מ כאן הגהת מ"ס והגר"א, אך באמת אין צורך להגיה
כלל, כי המילים "אשר צוה ה' את משה" אינם ד"ה כלל, אלא המשכו של
ה פ ס ו ק כ ד ב ר י ם כ " ח ס " ט ש צ ו ס ט ל ע י ל, ל פ נ י
ד ב ר י ר ב י: "...ואין ברית אלא תורה שב' אלה דברי הברית אשר צוה ה'
את משה! דברי רבי שולבו איפוא באמצע ציטוט
ה פ ס ו ק כ ד ב ר י ם, וניכר בברור שהם גוף זר !!
(לאחר מכן מציג הספרי שורת שאלות - ללא ד"ה - כשהתשובות מבוססות על פסוקי במ'
לפי סדרם, ע"ש).

3. ר' למשל בדברי הור' בעמ' 47/10 ובסעיפים 43.2, 43.3 להלן, (ור' גם לעיל § 42.3).
ובידנו דוגמאות נוספות, ואי"ה נפרטם במקום אחר.
4. עיין רי"ן אפשטיין, מלח"ת, עמ' 5-614. ולמרות שכל דוגמאותיו שם צ"ע נוסף גדול,
קביעתו העקרונית מוצדקת. ולהלן § 43.1 נביא דוגמא חד-משמעית לכך. (ור' אף להלן
הערה 7). ומחמת חשיבות התופעה לשאלת תולדות מסירת הנוסח של הספרי (ר' הערה 1
לעיל), נפרט כאן דוגמה נוספת (שגם אליה לא הפנה אפשטיין):

ולעיתים ניתן לזהות גופים אלה במיוחד ע"פ נוסחאות כ"י ר אשר רק בו נותרו הם בלשונם המקורית ו/או הוכנסו שלא במקומם, בניגוד לשאר עדי הנוסח בהם עוכדו גופים אלו בצורות שונות, במטרה לנסות ולשלבם במהלך דרשות הספרי⁷. במסגרת זו נדגים תופעה זו בעזרת שלושה גופים אשר נוספו ע"פ הבבלי (43.1), מדרש מאוחר (43.2) ומדרש מדכי ר"ע (43.3).

(המשך הערה 4)

<p><u>ספרי עמ' 172/6</u>
...עמד וכינס כ"ד אלף משבטו
בא לו אצל כזבי.
א' לה השמעי לי,
א' לו איני נשמעת אלא לאדם גדול,
שהוא כיוצא במשה רבך.
א' לה אף אני רוב השבט ונשמעה לו
ולא עוד אלא ששבטי גדול משבטו,
שאני לשני והוא לשלישי.</p> | <p><u>בבלי סנהדרין פ"ב א</u>
עמד וקיבץ כ"ד אלף מישראל
והלך אצל כזבי.
אמר לה השמיעי לי,
אמרה לו בת מלך אני וכן צוה לי אבי,
לא תשמעי אלא לגדול שבהם.
אמר לה אף הוא נשיא שבט הוא
ולא עוד אלא שהוא גדול ממנו,
שהוא שני לכטן והוא שלישי לכטן.</p> |
|---|--|
- גירסת הספרי "ונשמעה לו ולא עוד אלא ששבטי גדול משבטו שאני לשני והוא לשלישי", המצוייה בכל עדי הנוסח הישירים ראב"ד, קשה. שהרי אין מקום להמשך השכנוע לאחר שנסמעה לו. ואכן רב המעבדים והמפרשים השמיטו את המילים "ונשמעה לו" (מהתגר"א ז"א רמ"א ש"הור' ועוד), או שהעבירו לאחר המשפט "ולא עוד..." (פ, הנצי"ב).
- ולענ"ד המשפט "ולא עוד..." אינו אלא גליון שכתב ע"פ המק - בילה בבבלי, ששולב שלא במקומו בכל עדי הנוסח הישירים (וכאמור גם מהמת גורסים אותו)! ודוק, לפי הבבלי מוכנה כזבי להשמע רק "לגדול שבהם", ולכן יש צורך בטיעון "ולא עוד אלא שהוא גדול ממנו..." אך לפי הספרי הסכימה כזבי להשמע "לאדם גדול שהוא כיוצא במשה רבך" ולא דווקא גדול ממשה, כך שהטיעון "אף אני רוב השבט" הספיק "ונשמעה לו"!
- ומכאן ראייה נוספת שהסיפור בספרי הסתיים במילים "ונשמעה לו", בעוד שהטיעון "ולא עוד..." אינו אלא גליון ע"פ הבבלי, שאף שילובו שלא במקומו רומז על אופיו כגוף זר. (גירסת הספרי "לגדול שבהם" במקום "לאדם גדול", אינה אלא "תיקון" ע"פ הבבלי! ואודות גירסת ר"רוב השבט" - ר' מ"ש לעיל § 12 והערה 77 שם).
- והשווה גם למ"ש לעיל ח"ב § 2.2 אודות האפשרות שחלוקתו של הספרי נעשתה בבבל - ע"ש.
5. ר' למשל מ"ש הור' בהערות לעמ' 205/2, פרושנו לחלה שו' 54-57 ד"ה 'וזו השערת' והערה 7 להלן.
6. מובן שמחקרם של הגופים הזרים דורש עיון בפני עצמו. וצ"ע אלה מהם נוספו באחד משלבי העריכה ואילו לאחר גמר העריכה. האם מציאות רבים מהם שלא במקומם נבעה משגגת מעתיקים, או שמא שולבו חלקם במתכוון שלא במקומם, כסימן היכר? מובן כי חשובות מוסמכות לשאלות אלה, הנוגעות לדרכי עריכתו וגלגולי מסירתו של הספרי, צריכות להתחשב גם בתופעות מקבילות בשאר מדרשי ההלכה בפרט, ובספרות התנאית ואולי אף האמוראית בא"בבבל. ר' למשל מ"ש רמ"א פ"נ בפרוסידנגס שנה ג', עמ' 26 ואילך על ספרי דברים ושם שנה ו', עמ' 189 ואילך על המכילתא, ואכמ"ל כזו.

43.1 פיס' כ"ה 31/8: קדוש יהיה - למ' נא', לפי שהוא אומ' גדל פרע שער ראשו, אין לי אלי' מי שיש בו שער שינהוג בו קדושת השם⁸, מי שאין לו שיער מנ', ת"ל קדוש יה' מכל מקום דב' ר' יאשיה. ר' יונתן או' אינו צריך שהרי כבר נא' כי נזר אלהיו על ראשו, בין שיש לו שיער ובין שאין לו שיער, הא מה ת"ל קדוש יהיה לענין שאמרנו.

כ"י א ב ר ח ל⁹

כ"י ר

גדל פ' ש' ראש' למ' נא'

סתם נזירות שלשים יום

לפי שהוא או' סתם נזירות ל' יום

שנאמר קדוש יהיה - יהיה¹⁰ בגימטריא

שנ' קדוש יהיה - יהיה בגימטריא

שלשים יום¹¹

ל' יום הו'.

גד' פ' ש' רא' למ' נא', לפי שהוא או' והיה ביום השביעי יגל'...

ובמשנת נזיר פ"א מ"ג שנינו: "סתם נזירות ל' יום". ובבלי שם ה' א': "מנהני מילי

אמר רב מתנא אמר קרא קדוש יהיה - יהיה בגימטריא ת ל ת י ו ו". נראה בברור

7. על תכונה דומה של כ"י ר לספרי ד ב ר י ס עמד רי"ן אפסטיין במלח"ת, עמ' 711: "ישנם בנוסחאות הספרי שלנו כמה וכמה הוספות מדבי ר' ישמעאל שאינן בכ"י ר, ולהפך כמה וכמה הוספות אחרות בכ"י ר שאינן אצלנו. סימניהם: שאינם במקומם, שהם כפולים וכתובים כלשון קיצורים ורמזים".

ומן הדיון לציון כאן, כי כ"י ר לספרי במ' משופע גם בגופים זרים, שלא נותרו בשאר עדי הנוסח. ר' למשל 12/15 "גרושה אחרי אשר הוטמאה" - לשון פרוש ע"פ דברים כ"ד ד', וראה גם לעיל § 30.6 ופרושנו לחלה שו' 8-37. וחלקם אף שולבו שלא במקומם ר' למשל עמ' 11/1 והערות חור' שם - לשון פרוש בהשראת בבלי סוטה כ"ז א' ע"ש, עמ' 36/9 שם נוסף בכ"י ר מע"ה כיה"ס פרוש לקן סתומה: "שלא אמ' זה לעלה וזה לחטאת", ששולב לאחר המלה "קן", במקום לאחר המלה "סתומה" (והור' לא ציין לתוספת זו כלל). וראה עוד עמ' 167/6 ובפרושנו לחלה שו' 37-39.

8. "קדושת השם" רק ר לעומת א ט קדושה. בד ח ל קדושת שער. והור' התקשה בנוסחה "קדושת שער" שאינה אלא אשגרה, ולא עמד על יתרונה של גירסת ר, ע"ש!

9. הציטוט ע"פ ד. ובנוגע לגירסת ח ר' עוד להלן הערה 16.

10. שנ'... יהיה א ד ל. שנ' יהיה ב. יהיה ח.

11. יום ד. יהיו(?) א. חסר ב ח ל.

כי המשפט "סתם נזירות" וכו' אינו אלא גוף זר בספרי¹², אשר נכתב ככל הנראה בגליון ע"פ המשנה והבבלי הנ"ל. דבר זה ניכר בבחירות בכ"י ר שסם שולב המשפט ש ל א ב מ ק ו - מ ו, באמצע הדרשה הבאה¹³, ואף נותרה בו ה מ ל ה ה א ר מ י ת "ה ו" כבבלי!¹⁴

בשאר עדי הנוסח שולב המשפט "במקומו", אמנם גם כהם ניכר אופיו כגוף זר: לא ניתן לראות בו דרשה עצמאית מחמת חסרון ד"ה¹⁵. ואף לא ניתן לראות בו פרוש של "לענין שאמרנו", שהרי טרמין בפוץ זה מפנה בכל מקום לעניין שאמרנו ק ו ד מ, כהוראתו המילולית של "שאמרנו" - בעבר, ולא לדרשה ח ד ש ה כנוסח שאר העדים כאן¹⁶. ואכן לעיל שנה הספרי שתי דרשות נוספות למילים "קדוש יהיה" (ר' מהר' הור' שו' 3, 6), וברי כי לאחת

12. וכבר חש בכך הור' שהעיר "ומאי דאיתא ב ק צ ת הנוסחאות סתם נזירות וכו', נראה דאינו מעיקר הספרי, רק הוספה". ויש להעיר כי המשפט מצוי ב ר ב הנוסחאות - כל העדים הישירים וכן ח צ, וחסר רק ביל"ש ומ"ה (ט מ), וסביר שהשמיטתו מחמת הקושי עליו נעמוד להלן בנסיון באורנו מדוע "נראה דאינו מעיקר הספרי", שאותו לא הסביר הור'.

13. לאחר "או" במקום לאחר "שאמרנו", וההקשר חסר משמעות, שהרי לאחר "לפי שהוא א ו מ ר" בא תמיד פ ס ו ק. (והכתיב החסר "או" והדמיון הקלוש בלבד למלה "שאמרנו", לא מחזק את הסברה כי לפנינו שגגת מעתיק שנבעה מדמיון המילים). עכ"פ חש בכך סופר כ"י ר (או אביו), שהעתיק לאחר התוספת את הדרשה "גדל פרע...". מתחילתה, בשנית, אמנם בשינויי כתיב!

14. בנוגע למלה "ש ל ש י ט" בספרי, לעומת "ת ל ת י ן" כבבלי נזיר ומקבילות (סנה' כ"ב, מו"ק י"ט ב', תענית י"ז א'), אפשר כי לפנינו תרגום שנעשה ע"י אותו חכם/סופר, או פתרון של האות ל' שהיתה לפניו. אך אפשר גם שכך היה כבבלי שעמד לפניו, שהרי את הלשון הארמית "הו" הותיר. וראיה לאפשרות זו מהווה גירסת כ"י וטיקן 110 כבבלי נזיר שם, בה כבר מצוי הנוסח העברי למחצה "ש ל ו ש י ס ה ו" ממשי כלשון ר בספרי!!

15. כדוגמת מ"א עמ' 87: "קדוש יהיה סתם נזירות שלשים יום לְהִלָּה בגימטריא שלושים יום", או כס"ז 23/24: "קדוש יהיה - מיכן אמרו סתם נזירות שלשים יום מנין יהיה" (ודרשה זו אינה בילקוט רק במה"ג, והור' שלבה מספק ע"ש, ור"ש ליכרמן בספרו ס"ז עמ' 12 ועמ' 109 הערה 91 אכן קבע כי בעל מה"ג שלבו ע"פ הבבלי, ע"ש), ור' עוד בהערה הבאה.

16. ור' מ"ש על טרמין זה ר"ח אלבק, 'מדרשים', עמ' 70; 'מבוא לתלמודים', עמ' 84 הערה 12. ופרשן הספרי צ חש בהוראתו החריגה כאן, ולכן טרח להדגיש: "לענין שאמרנו - היינו דמפרש ו א ז י ל". ובילקוט ת"ת (ח) שנינו לאחר הערת ר' יונתן לדברי ר' יאשיהו "אינו צריך... ובין שאין לו שיעור", ד"ה חדש: "קדוש יהיה לענין נזירות ל' יום יהיה בגימ' ל". וברי שאין נוסח זה - שהשמיט את פרוש ר' יונתן ל"קדוש יהיה" - מקורי, אלא ע י ב ו ד מ ב ר י ק של הגליון ע"י השמטת "הא מה ת"ת" וכן "שאמרנו", שפתר את הקשים הנ"ל של חסרון ד"ה, והוראתו החריגה של "לענין שאמרנו"!

מתן כוון ר' יונתן, או סתם הספרי, בביסוי "לענין שאמרנו" כאן. חיזוק לתפיסה כי לפנינו גוף זר ניתן להביא מעצם השימוש ב"ג י מ ס ר י א", אותו לא מצינו בשום מקום אחר בספרי כמ' ובשאר מדרשי ההלכה.¹⁷

בנוגע למיקום התוספת, סביר כי נכתבה לאחר הד"ה האחרון של "קדוש יהיה", כהשלמת לימוד נוסף ממילים אלו, אך ראה גם המשך סוגיית הבבלי בנזיר ו' א': "לימא כתבאי עד מלאת הימים - שומעני מיעוט ימים שנים ת"ל קדוש יהיה - ג ד ל פ ר ע - אין גידול שער פחות משלשים יום דברי ר' יאשיה...". ור' גם בבלי סנה' כ"ב ב' ומקבילות, שם ממק' ר' יוחנן את ההלכה שכהן הדייט מסתפר אחת לשלשים: "כתיב הכא פרע לא ישלחו וכתיב התם ג ד ל פ ר ע ש ע ר א ש ו - מה להלן שלשים אף כאן שלשים. ותנן נמי סתם נזירות שלשים יום והתם מנא לן אמר רב מחנא דאמר קרא קדוש יהיה בגימטריא תלתין הוו". אפשר כי בהשראת סוגיות אלו בבבלי המשלכות, בדרשה ובדיון, את "קדוש יהיה" מחד ו"גדל פרע" מאידך, מוקמה התוספת בגליון הספרי ב י ו ס ו ד י ב ו ר י ה מ ת ח י ל "קדוש יהיה", ל ב י ת ח י ל ת ד י ב ו ר י ה מ ת ח י ל "ג ד ל פ ר ע" ! בין כך ובין כך נדמה כי לפנינו גוף זר, שנכתב במקורו ע"פ הבבלי¹⁸, דבר הניכר ביתר שאת בכ"י ר, ע"פ לשונו הארמית "הוו" והכנסתו שלא במקומו.

43.2 פיס' קלי"א 172/16: ...כיון שנכנס עשה לו המקום ו' ניסים: נס ראשון שדרכן לפרוש זה מזה ובא מלאך ודבק זה בזה. נס שיני שסתם מלאך את פיהם ולא היו יכולין לדבר. נס ג' שכיוון את הרומח בתוך הזכרות שלו בתוך קיבה שלה... נס ד' שיגביה¹⁹ המלאך פתח שקוף כיוון²⁰ שייראו על כתיפו. נס' ה' שלא נשמטו מן הרומח אלא עמדו

17. וכבר עמד על כך בכר, 'ערכי מדרש התנאים', ערך בוטריקון, ע"ש. ור' עוד מ"ש לעיל ח"א § 9 הערה 21.

18. את הדרשה מצינו גם ביר' נזיר פ"א ה"ג נ"א ג', אך בל ש ו נ ש ו נ ה: "סתם נזירות שלשי' יום כו' - בר קפרא אמר יהיה תלתין". ובנוגע לס"ז ר' לעיל הערה 15.

19. שיגביה רק ר' בשאר שהגביה. (ואפשר כי בנוסח ר' היו"ר היא אם קריאה לאחר שי"ן הזיקה - עיין לעיל § 5.4, והה"א נשמטה - עיין לעיל § 10.2, היינו שיגביה = שהגביה = ?).

במקומן ²¹. נס ו' שהיה המלאך מחבל לפניו ויוצא. כיון שראה פינחס את המלאך שהיה מחבל יותר מדיי השליכן לארץ ועמד ופילל, שנ' ויעמד פינחס ויפילל וג' ותחשב לו לצדקה.

כ"י א ב ד ח ל מ ²²

כ"י ר

בא לו שבטו שלמעון {צ"ל שלשמעון} אצל שבטו שללוי. א' לו וכי בן בתו שלמוטי הזה מבקש לעקור שבט אחד משר'. כיון שראה מקום שהיה מזלזלין בו התחיל מייחסו לשבח: פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן.

נס ז' שנאריך חנית של רומח עד שנכנס בשני גלמים ויצא למעלה. ח' נתחזק זרועו שלפינחס. ט' שלא נשבר הרומח. י' שלא ירד מדמם על פינחס שלא יטמא. י"א ²³ שלא מתו והן בידו שלא יטמא. י"ב שדרך העליון להיות תחתון ברומח ובעשה נס ונהפך זמרי על כזבי בשעת מעשה וראום כל יש' וחייבום מיתה.

פינחס בא לו שבטו... בן אהרן הכהן -

כהן בן כהן קניי בן קניי משיב חימה בן משיב חימה השיב את חמתי וג'.

לאור טיבו של כ"י ר ו"מנהגו" לשלב גליונות שלא במקומם, סביר לשער שאף כאן כלל נוסחו המקורי של הספרי רק את ששת הניסים הראשונים, בעוד שששת הניסים האחרונים נוספו מלכתחילה בגליון ששולב בכ"י ר ש ל א ב מ ק ו מ ו באמצע דרשת ייחוסו של פנחס לשבח. ודוק, גם הקידומת "ועוד ששה ניסים אחרים נעשו לו" - המצויה בכל שאר עדי הנוסח, ח ס ר ה ב כ " י ר, וסביר שנוספה בשלב מאוחר יותר בהשראת הקידומת המקבילה בפתחת ששת הניסים הראשונים "כיון שנכנס עשה לו המקום ו' ניסים"!

20. "כיוון" רק ר(?) , בשאר "כדי".

21. סדר ניסים זה רק בכ"י ר, כשאר נס ד' שלא בשמטו, נס ה' שהגביה.

22. וראה גם בציוטוטים החלקיים מהספרי בעדים ה ט ת, 'מושב זקנים', עמ' תע"ט וספר הזכרון לרש"י ע"ח ב'.

23. ד "נס אחד עשר שדרך העליון...", וכנראה שחלה בו השמטה מחמת הדומות.

ובעיר עוד לפרט שולי בענייני נוסח: בששת הניסים הראשונים מצינו ב כ ל עדי הנוסח, לפני כ ל הניסים את מילה הפמיחה "נס". מאידך ביחידה השניה מצויה המלה "נס" לפני כל ששת הניסים רק בנוסחו המעובד של מ (שעל פיו קבע הור' את פנים מהדורות). בשאר העדים מצינו ח ו ס ר א ח י ד ו ת. המלה "נס" מצויה: בכ"י ר א ב ט ד ק לפני הנס השביעי. ד ל לפני הנס השביעי והשמיני. ח לפני הנס השמיני, התשיעי והעשירי. אפשר כי לפניו השמטות מעתיקים, אמנם הקפדת אותם מעתיקים להעתיק את המלה "נס" בכל ששת הניסים הראשונים מרמזה, אולי, כי לפניו הדיס לנסיונות האחדה סגנונית של היחידה השניה ע"פ היחידה הראשונה, שלא נשלמו!?

מבחינה תוכנית כדאי לשים לב כי אף בשאר עדי הנוסח לא צמודה היחידה השניה לראשו-נה. לאחר ציון הנס השביעי "שהיה המלאך מחבל לפניו ויוצא" מצינו את תגובת פינחס לכך: "כיון שראו פינחס את המלאך שהיה מחבל יותר מדיי, השליכן לארץ. ועמד ופילל שנ' ויעמד פינחס ויפילל וג' ותחשב לו לצדקה". וכאן, בכ"י ר בלבד, מוצגת התייחסות הפוכה למעשהו של פינחס ע"י שבטו²⁴ של שמעון: "וכי בן בתו שלפוטזי הזה מבקש לעקור שבט אחר מישרי" וזאת, ככל הנראה, בעקבות ראיית תוצאות חבלת המלאך, קרי המגיפה.

ונתן אף לאושש את ההשערה שששת הניסים האחרונים נוספו מגליון: סדר הניסים בכל יחידה כשלעצמה הוא כרונולוגי - מהמוקדם למאוחר, אך אין יחס כרונולוגי בין שתי היחידות, זמן אירוע הניסים בשתי היחידות חופף. רק מבין הניסים ביחידה השניה אינו עצמאי מא' עד ו', אלא מז' עד י"ב כהמשך ליחידה הראשונה. והנה במקבילה התנאית ביר' סנה' פ"י כ"ח ד' מצינו ברייתא המונה ששה ניסים שנעשו לפנחס, המקבילים בתוכנם וקרוביים אף בסגנונם לששת הניסים הראשונים בספרי! וגם בבבלי סנ' פ"כ ב' מונה ר' יוחנן את אותם ששה ניסים בדיוק כסדרם בספרי (לפי שאר עדי הנוסח^{24*}), אמנם בלשון אחרת, קצרה יותר. מאידך,

24. = ראש שבטו - עיין לעיל מהד' הור' 172/5 ואילך.

24*. ר' לעיל הערה 21. ור"ח אלבק, 'מבוא לתלמודים', עמ' 125 הביא מכאן ראייה שהתלמודים לא הכירו את הספרי שלנו. ור' גם 'מדרשים', עמ' 140 הערה 2.

במקבילות מאוחרות יותר, כגון תנחומא בלק סימן כ"א²⁵ מצינו יחידה אחת של שנים-עשר נסים, הערוכים מהמוקדם למאוחר. וע"פ עובדות אלה בלבד כבר שיער רמ"ש בפרושו לספרי כי "אפשר, דמן ועוד ששה נסים באו מגליון לתוך הספר", וזאת מבלי שהכיר את כ"י ר!!

ואמנם שנים-עשר הניסים בתנחומא שווים בתכנם לשנים-עשר הניסים בספרי. יתר על כן למרות שבתנחומא מעורבים נ"סי-שתי היחידות שבספרי, תואם סדר ששת הניסים ביחידה השניה שבספרי, לסדר הופעתם של אותם ניסים בתנחומא, רק הלשון בתנחומא שונה. וקרוי בעיני כי היחידה השניה בספרי הועתקה בגליון מורסיה אחרת של התנחומא, או מדרש כיו"ב, שלא הגיע לידנו. שהרי עצם קיומם של וורסיות נוספות לשנים-עשר הניסים מוכח. כן הוא בתרגום יונתן לבמ' כ"ה ח', פיוטי ינאי²⁶, מ"א עמ' 147, ול"ט ד"ו נ"ח ד'.²⁷

לסיכום: נוסחו המקורי של הספרי כלל לענ"ד רק את היחידה הראשונה של ששת הניסים הראשונים בדומה למקבילות ביר' ובבבלי. ששת הניסים ביחידה השניה אינם אלא "גוף זר", שנוסף בתחילה בגליון. וסימנך שילונם שלא במקומם בכ"י ר. בשאר עדי הנוסח של הספרי שולב הגליון במקומו בתוספת קידומת כללית "ועוד ששה ניסים אחרים נעשו לו" מחד, וקי-דומת של המלה "נס" לפני כמה מהניסים מאידך - כל זאת במקביל ליחידה הראשונה, המקורית. לאחר עיבודים אלה, כמעט שלא נודע שאותו "גוף זר" בא לקרבו של הספרי!!

25. וכדומה לכך במ"ר כ' כ"ה. מאידך בתנחומא ד"ו ששה ניסים ובתנחומא כובר ארבעה, ור' עוד להלן הערה 27.

26. לאחרונה דן בכך רבינוביץ בספרו 'הלכה ואגדה בפיוטי ינאי', עמ' 61-65 (וקרבתו של ינאי לתנחומא חזקה יותר מקרבחו לספרי, שלא כהערה 24 שם, ואכמ"ל בזו).

27. ור' גם "גליון מר' טוביהו" בפרוש ר' מיוחס לבמ' עמ' קס"ד. ומצינו גם שורת מקבילות המובנות עשרה ניסים בוורסיות שונות; ר' משנת ר"א פ"יז עמ' 321 וע"פ זה במה"ג לבמ' עמ' ת"נ (השווה רי"ן אפשטיין, 'למשנת ר"א', תרכ"ז שנה ד', עמ' 351); פתרון תורה, עמ' 208; תנחומא כ"י וסיקן 44; מדרש הכאור ומדרש החפץ (וכן מציין אב"ע בפרושו לתורה בלי לפרט).
ומוכן שאין זה המקום לדון ביחס שבין כל המקבילות הנ"ל. רק בציון בהקשר לכך לגירסת כ"י ל של הספרי בפתיחת היחידה הראשונה: "כיון שנכנס עשה לו המקום עשרה נסים", במקום "ששה נסים" בשאר. וצ"ע האם פתיחה זו - העומדת בניגוד לשנים-עשר הניסים המפורטים בו בהמשך, כבשאר - נוצרה משיבוש מעתיק (במקום ו' נסים קרא י' נסים?), או שמא לפנינו שריד לנסיון סכום ששת הניסים הראשונים עם ארבעה ניסים נוספים, שנוספו מגליון ע"פ אחת מהמקבילות הנ"ל המובנות עשרה ניסים? וגם גירסת ל "נס ש לי ש י" במקום "נס ע ש י ר י" צ"ע!).

43.3 ולעיתים מצטננו. נוסח קשה. מאד דווקא בכ"י ר, ובדמה שניתן להעמידו בעזרת ההשערה שנוסף בו גליון שלא עובד. ראה פיס' קט"ו 124/14: ועשו להם ציצת על כנפי בגדיהם - אף בעלי שלש ובעלי חמש ובעלי שש ובעלי שבע ובעלי שמונה במשמע, ת"ל על ארבע כנפות - יצאו בעלי שלש ובעלי ה' ובעלי ו' ובעלי ז' ובעלי ח' מן המשמע.

I כ"י ר ק	II כ"י ב ח ט ס	III כ"י א ד ל
משמע מוציא את אילו.	משמע מוציא את אלו	משמע מוציא את אילו
<u>ומוציא כרים וכסתות,</u>	<u>ומביא</u> ²⁸ <u>כרים וכסתות,</u>	<u>ומוציא</u> ²⁹ <u>כרים וכסתות,</u>
ת"ל אשר תכסה בה	ת"ל אשר תכסה בה	ת"ל אשר תכסה בה
פרט לכרים וכסתות	פרט לכרים וכסתות	-----
או אשר תכסה בה	או אשר תכסה בה	-----

שומע אני אף כסות לילה במשמע, ת"ל וראיתם אותו ביום ולא בלילה. אם היתה מיוחדת ליום ובלילה ³⁰ תהי חייבת בציצית. משמע מוציא את כסות לילה ומוציא את כסות סומה, ת"ל והיה ³¹ לכם לציצית - מכל מקום.

הנוסח הראשון בכ"י ר ורעו הקרוב ק לא ניתן להבנה, שהרי התו"א "ומוציא כרים וכסתות" אינה נדחית, אלא מתקבלת: ת"ל אשר תכסה בה - פרט לכרים וכסתות! קושי זה אינו קיים בנוסחאות האחרות; בנוסח השני גורסים כהו"א "ומוציא" במקום "ומוציא", ובנוסח השלישי חסר המשפט "פרט לכרים וכסתות"

28. ואף ר"ה גורס "ומביא" (עי"פ ה' 2, 3 משובש). וככל הנראה מפרשו, כן גרס גם ת. ובמה"ג לדברים עמ' תצ"ח-ט מובאת דרשה הקרובה בסגנונה ותוכנה לספרי במ', ואף הוא גורס "ומביא", ע"ש.

29. א חסר "ומוציא"! ובעיסור: "...והא דאמר בפרשת ועשו (= ספרי במ') { משמע אילו ומוציא אני כרים וכסתות ת"ל אשר תכסה בה, וכן עיקר".

30. ליום ובלילה - רק ר. ובשאר מצינו התפצלות (!): ט ל ק ב י ו ס ובלילה. א ב ד ח ליום ו ל י ל ה (א וללילה). ואפשר כי נוסחו הקשה של ר נוצר מהנוסח ליום בלילה = ליום ולילה (חילוף ו-ב הרגיל בל"ח - עיין לעיל § 9.4 דוגמאות נוספות לחילוף זה בכ"י ר), שלא הובן ולכן הוסיפו וא"ו (אך לא מחקו את ה"ת")! עכ"פ ההתפצלות בשאר נבעה, ככל הנראה, מנוסחו המשובש של כ"י ר שעמד לפנינו!

31. ר יהיה (ס"ס).

במסקנה. אך למרות זאת, איני בטוח כי דווקא באחד משני נוסחים אלה נשתמר נוסחו המקורי של הספרי. בנוסח השני מובן הדחיה קשה; איך מוציא ים כרים וכסתות ע"פ "אשר תכסה בה", הרי בכרים וכסתות מתכסים? בנוסח השלישי גם המשך המשפט "או אשר תכסה בה" חסר, ואפשר כי חלה בו השמטה מחמת הדומות. גם אין להוציא מכלל אפשרות כי המשפט "פרט לכרים וכסתות" הושמט בנוסח השלישי מדעת. ובמיוחד אמורים הדברים ביחס לכ"י א, שהשמיט גם את המלה הפרובלמטית "ומוציא"/"ומביא"³²!

ור"ח אלבק בספרו 'מבוא לתלמודים', עמ' 9-98 (וכבר קודם ב'מדרשים', עמ' 72) העיר כי אחד ההבדלים בין המדרשים השונים הוא שימוש מכילתא דר"י וספרי במ' (הנחשבים ע"י רוב החוקרים לדבי ר' ישמעאל) במונחים: להביא - להוציא, לעומת הספרא וספרי דברים ברובו (הנחשבים ע"י רוב החוקרים לדבי ר"ע)³³ המשתמשים במונחים: פרט ל... - לרבות. ואמנם לא מצינו בוספרי במ' את הטרמין "פרט ל" בשום מקום פרט לדרשתנו!³⁴

ובספרי דברים פיס' רל"ד עמ' 267 שנינו: "כסותך - פרט לכר. כסותך - פרט לסדין". וראה משנת עדיות פ"ד מ"י: "סדין כציצית כ"ש פוטרין וכ"ה מחייבין"³⁵.

וגראה לענ"ד כי ספרי דברים מדבי ר"ע, נקט בדרשתנו הג"ל כדעת ב"ש, בעוד שספרי במ' מדבי ר' ישמעאל נקט בשיטת ב"ה. אלא שבספרי במ' נוסף בגליון "פרט לכרים וכסתות" ע"פ דבי ר"ע, כפי שניכר מהטרמינו-לוגיה (פרט ל...) והחוכך (פרט לכרים) !!

32. ר' לעיל הערה 29.

33. ר"ח אלבק עצמו מסתייג, כידוע, מזיהוי המדרשים השונים כדבי ר"י ודבי ר"ע.

34. ואלבק שם למבוא לתלמודים' הערה 44; 'מדרשים', הערה 1) ציין לדוגמה זו. אמנם לא דק שתלה זאת בהורוביץ שהכניס למהדורתו את המילים "פרט לכרים וכסתות", ע"ש, שהרי כבר ראינו שמשפט זה מצוי ברב הנוסחאות!. ובמכילתא דר"י מצינו רק פעם אחת את המונח "פרט ל" בעמ' 336/14 (בדרשה של ר"ע, המצויה גם בספרי דברים - העברה?). וממצאים אלה מרשימים בהשוואה להופעה החדירה של טרמין זה בדבי ר"ע (ספרא 122 פעם, ספרי דב' 66 פעם).

35. וראה פרוש אלבק שם ובהשלמות (והלשון "פוטרים" ולא "אוסרים", מורה קצת, שאין משנה זו קשורה לכלאים, ואכמ"ל בזו).

לפי הצעה זו, התפרש דרשה הספרי לפי הנוסח הראשון והשלישי בנקל: ע"פ הפסוק
 "ארבע כפפות כסו תר" למד הספרי הו"א ש מ ו צ י א כרים וכסתות, שאינם כסות
 (כמסקנת ספרי דברים), אך הו"א זו נדחתה ע"פ המשך הפסוק בדברים: "אשר תכסה בה",
 היינו יש לרבות כדים וכסתות ש מ ת כ ס י ס בהם. ורק בנוסח ר ק בותר נוסחו המקורי
 של הספרי מחד, בתוספת הגליון הקדום שנכנס לגוף מאידך. בנוסח השני נסו לשלב את
 הגליון בעזרת השינוי "ומביא" במקום "ומוציא" - "תיקון" הניכר ע"פ מובנו הקשה של
 הדרשות והסרמין תחריג "פרט ל"י חמהוה חלק מהדרשם.³⁶ בנוסח השלישי אפגם הגליון חסר!
 (אך כבר הערנו שאין לתוציא מכלל אפשרות שנשמט מחמת הדומות, או שהושמט מחמת הקושי
 שגרם).

36. ודוק לפי הנוסח הראשון והשלישי מצינו הקבלה בין מהלך הדרשה ברישא: "משמע
 מ ו צ י א את אילו ו מ ו צ י א כרים וכסתות...", למהלך הדרשה בסיפא: "משמע
 מ ו צ י א את כפות לילה ו מ ו צ י א את כסות סומה...", בעוד שלפי הנוסח
 השני שנינו ברישא בלבד: "משמע מ ו צ י א את אלו ו מ ב י א...!"

ח ל ק ג'

א י ל ן ה י ו ח ס י ן

מ ב ו א

1. עדי הנוסח של ספרי במ' משופעים בחילופי נוסחאות, כמעט בכל דרשה ודרשה. בגין כך, עשוי כנין אילן היוחסין של עדי הנוסח - היסודיים והעקיפים כאחד - לסייע רבות בשיחזור נוסחו המקורי של הספרי, ובברור דרכי הווצרותם וגלגוליהם של ח"נ מאידך.

וכבר דן ר"א פ"נ' במאמרו-'Prolegomena to an Edition of the Sifre on Deutero-' (nomy (= אקדמות), באילן היוחסין של ספרי דברים, Proceedings vol.III, pp. 3-42, כיחסי הנוסח שלו הם גם עדי הנוסח של ספרי במדבר. ואמנם עיקרי מסקנותיו שם - כיחסי לעדים שהיו מצויים תחת ידו, הו למות גם את ממצאיו ב ס פ ר י כ מ ד ב ר !¹

כאופן כללי אפשר לומר, כי ניתן להבחין בצורה ברורה למדי בין המשפחות העיקריות של עדי הנוסח הישירים, מה גם שהממצאים הפלאוגרפיים עולים בקנה אחד עם העולה מח"נ גופם! במובן ידוע ח"ה אף בנוגע לכמה מתעדים העקיפים, כפי שנפרט להלן.

מאידך שילובם של מספר עדים עקיפים אחרים באילן היוחסין, אינו פשוט. וזאת הן מחמת הקושי הכרוך בשיחזור נוסחתם המקורית של כמה מהעדים. העקיפים עצמם - שנשמרו במספר כ"י - כפי שפרטנו לעיל ח"ה, הן מחמת העיבודים העצמאיים שנעשו בעדים אלה - המקשים על שיחזורם של נוסח הספרי שעמד לפנייהם, והן משום הציוסטים החלקיים בלבד מספרי במ' המצויים בהם.

1. ור' גם מ"ש ר"א פ"נ' במאמרו: 'Maimonides and the Tannaitic Midrashim', J.Q.R. XXV, pp. 469-517; 'The Mekilta and its Text', Proceedings vol. V, pp. 3-54; 'Studies in the Tannaitic Midrashim', Proceedings vol. VI, pp. 189-222, ובהקדמתו לתורת כהנים ע"פ כ"י רומי הוצ' בית המדרש לרבנים ניו-יורק תשי"ז, עמ' א'-ע"ז, שבהם דן, בין השאר, גם באילנות היוחסין של המכילתא והספרא (שכמה מעדי הנוסח שלהם כוללים גם את הספרי!), ומדרשי ההלכה בכללם. ע"ש. (ובמובן מסויים לא הרי דיוניו על הספרי והספרא שכתבם אגב הכנתו מהדורות חדשות לספריים אלה, כהרי דיוניו במכילתא שחקרים אחרים החדירו - ר' דרך משל מ"ש. להלן § 6 הערה 23, ואכמ"ל בזו).

בתאור להלן בסיתי להדגים את ייחודן של המשפחות השונות, הן בשינויי נוסח משמעותיים, והן בשינויי סגנון פעוטים (שערכם להוכחת הקשר בין עדי הנוסח אינו פעוט כלל!), הן ב"תיקונים" משותפים, והן בהשמטות מחמת הדומות ושיבושי סיסטמאריס, שחשיבותם להוכחת הקשרים שבין עדי הנוסח גדולה במיוחד.²

כן הצבעתי לעיתים על היקשר שבין גירסאות משפחות הנוסח השונות, לגירסאות ציטוטי הראשונים המקבילים להם. אמננו כפי שכבר הדגשתי לעיל ח"א § 24, לא עסקתי במסגרת עבודה זו בריכוז שיטתי של נוסחאות הספרי המצוטטות פה ושם ע"י הראשונים, ע"ש. ואין ספק בלבי, כי לאחר ריכוז מעין זה, ניתן יהיה לקבוע בצורה מסויימת יותר את כתי מדרשם של עדי הנוסח ומשפחותיהם.

מספר שאלות, במיוחד אלו הקשורות ביחס שבין קבוצות הנוסח השונות, השראות יפותוחות. אפשר כי לחלקן ניתן יהיה למצוא מענה בעקבות ניתוח מדויק של דרשות נוספות שבהן לא עסקתי במסגרת עבודה זו, או בעקבות גילויים של עדי נוסח נוספים (במיוחד מרחיקים!). ובוודאי שאילן היוחסין כולו טעון עוד בדיקה חוזרת לאחר סיום פרושו הרציף של ספרי במ' כולו.

2. ר' P. Maas, 'Textual Criticism', pp. 3,7-8,48, והשנוה'מ' בית-אריה, פרקי שירה מבואות ומהדורה ביקורתית, דיסרסציה, האונ' העברית תשנ"ז, עמ' 148-161.

פרק א - בוסח אטליה2. ר ק - בוסח אטלקי קדום

- 2.1. על מוצאם האטלקי של כ"י ר וכן כ"י ק - ר' תאורם לעיל ח"א § 1, 6. באופן כללי ניתן לומר כי ר וכן המכריע של גירסאות הספרי בכ"י ק - בכל עשר הפיסקות מספרי במדבר המצוטטות על ידו - שוות לגירסאות כ"י ר!¹
- ולעיתים קרובות ביותר מצינו בכ"י ר ק נוסחאות המבוגרות לכל שאר עדי הנוסח, שבהן מצינו: שרידים משותפים מל"ח תא"י,² ציטוט פסוקים זהה³, סגנון אחיד מעולה⁴, וגירסאות מקוריות שתוקנו בכל השאר⁵.

1. וכבר העמיד רא"א פינ', 'אקדמות', עמ' 12-15, על הקשר בין העדים ר ק בספרי דברי מ, עייש!
2. כגון כתיב קבוע של המילית "שלי" בצמוד למלה שלאחריה (השווה לעיל ח"ב § 7.1), "התחיל וגזר" - ר' שם § 26.1, עמ' 125/5 + 127/2 סומה = סומא בשאר, 127/19 יומר = יאמר בשאר, ור' דוגמאות נוספות לחלן הערות 4, 6, 8.
3. כגון עמ' 42/22 ר ק "על העם" כנוסח כ"י מקראיים והשומרוני, לעומת "א ל העם" בשאר כנוסח המסורה - ר' לעיל ח"ב § 42 הערה 10. ור' גם עמ' 124/14, 125/17 - ציטוט פסוקים מושלם יותר, עמ' 43/12, 45/17 ועוד.
4. ר' למשל תוספת המשפט עליה עמדנו לעיל ח"ב § 36.2, ע"ש. ובפרט כאן דוגמא נוספת. בעמ' 128/2 גורסים ר ק: "...א' להם עבדי אתם על תניי כן פדיתי אתכם, על תניי שיהיה גוזר ואתם מקיימין". לעומתם גורסים: א ב "על תנאי" (!) ב ר י ש א ב ל ב ד - בסיפא קיצרו וחשמיטו ביטוי זה. ל "על מנת" 2א כהסבר תכליתי "מתוקן" - עיין היטב במשל ובנמשל שם. ד ברש"א "על מנת", ובסיפא "על מנת תנאי" - ר' מ"ש ע"כ לעיל ח"א § 15 הערה 16. ט מ "על מנת" ב ר י ש א ב ל ב ד, כשבסיפא הושמט הביטוי. (וגם במקבילות בספרא קדושים דף צ"א ב', אמור צ"ט ד', בהר ק"ט ג' גורסים כ"י רומי 66 ועדים נוספים "על תנאי" 2א בגירסת ר ק בספרי במ' (!). ור' דוגמאות נוספות לסגנון יחידאי בכ"י ר ק בעמ' 42/11, 43/9, 45/6, 46/8, 49/4, 127/1-2, 127/15, 17, 19, ועוד, ואכמ"ל בפרוטם וניתוחם.
5. ר' למשל לעיל ח"ב § 40.1, 43.3. ור' דוגמאות נוספות בעמ' 47/17, 48/1, 7, 20, 124/5, 188/2, 192/4, ועוד, ואכמ"ל בפרוטם וניתוחם.

2.2 יתרה מזו מצינו מספר השמות המחמת הדומות שנפלו רק בכ"י ר ק כגון (ואני משלים את ההשמטה ע"פ עדים אחרים במסוגר):

(א) עמ' 45/9 ר ק: ... כיצד יתקיימו שני כתובים כישר' ⁶ עושין רצון מקום ⁷ (ישא ה' פניו, וכשאין עושין רצונו של מקום = א ב ד ח ט י ל) אשר לא ישא פנים.

(ב) עמ' 128/6 ר ק: ... כעניין שהיו שואלין ישר' את יחזקאל (שנ' ויבאו אלי אנש' מזקני ישר' וישבו לפני. אמרו לו יחזק' = א ב ד ח ט ל מ) עבד שמכרו רבו...

(ג) עמ' 128/22 ר ק: ... כיון שנכנס היציעה ⁸ לו שבע מיטות שלכסף (ועליונה של זהב, בין כל אחת ואחת ספסל של כסף = א ב ד ח ל מ) ועליון ⁹ של זהב ¹⁰.

2.3 ומצינו ש י ב ו ש י ס נ ו ס פ י ס המשותפים לשניהם בלבד, הממחישים ביתר שאת את הקשר האמיץ שביניהם, כגון:

(א) עמ' 47/4 ר ק: "גדול שלום שניתן ב.ח ל ק ו שלצדיקים... גדול שלום שלא ניתן ב.ח ל ק ו שלרשעים". לעומת א ב ד ח ט י ל "בחלקן" (ב ד בחלקם) 2. ו לשון הרבים "שלצדיקים", "שלרשעים" מורה, שאביהם המשותף של ר ק שיבש והחליף פעמיים את הנו"ן הסופית בוא"ו הדומה לה מבחינה גראפית.

(ב) עמ' 188/18 ר ק: "... ח"ל ויעשו בני יש' את הפסח במועדו אפילו כשבת דברי ר' יאשיה. נם לו ר' יונתן במשמע הזה עדן לא שמענו. נם לו ר' יונתן י א ש י ה לפי שהוא או'...". ברי שהמלה "יונתן" בסיפא - החסרה בשאר העדים, אינה אלא אשגרה מהרישא באביהם המשותף!

6. ק כיש' = כשישראל בשאר. ור' מ"ש על השמטת השי"ן בכ"י ר ק לעיל ח"ב § 25.

7. "רצון מקום" רק ר ק לעומת "רצונו של מקום" בשאר, ברישא ובסיפא.

8. = "הציעה" בשאר. ואף בעמ' 129/10 ר ק: "שהציעה... היציעה" = "שהציעה... הציעה" בשאר.

9. לשון הזכר "ועליון" ולא "ועליונה" (המטה!) מוכיח כי לפנינו השמטה!

10. ור' גם עמ' 43/1, 128/13 והשווה להלן הערה 14.

ג) עמ' 127/7 ר ק: "והייתם קדשים לאלהיכם... ר' או' זו קדושת ציצית. אתה או' זו קדושת ציצית או אינו אלא קדושת כל המצוות כשהוא או' (!) קדושים תהיו ¹¹ כ ש ה ו א או' והייתם קדשים לאלהיכם זו קדושת ציצית". לעומתם גורסים שאר העדים א ב ד ט ל מ: "... כשהוא או' קדושים תהיו ה ד י ק ד ו ש ת כ ל ה מ צ ו ת א מ ו ר, ה א מ ה ת " ל והייתם קדושים לאלהיכם זו קדושת ציצית". היינו המשפט המרווח: "הרי... ת"ל" נשט באביהם המשותף של ר ק ובמקומו נוספו, באשגרה מלעיל, המילים "כשהוא או'". ¹²

2.4 לעיל ח"א § 1.2 הערנו על נוהגו של סופר ר לכתוב נקודות מעל המלה המקום בצורה בלתי סדירה (ור' שם גם בהערה 12). והנה גם בפרט זה שווה כ"י ק לכ"י ר בפרשת ציצית, הן ב מ צ י א ו ת ה נ ק ו ד ו ת (עמ' 127/16, 128/5, 128/8) והן ב ח ס - ר ו נ (עמ' 125/17)!

2.5 יחסית למספרם הרב של הנוסחאות המשותפות לכ"י ר ק מספר ההבדלים ביניהם ק ס נ ב י ו ת ר. עיקרם בשרידי ל"ה א"י שנותרו רק בכ"י ר, או - במקרים ספורים - רק בכ"י ק ¹³, ובשינויים סגנוניים. ונדמה שכמה חשטות מחמת הדומות שנפלו בכ"י ר השולמו - לא כשורה - בכ"י ק! ¹⁴ כך מצינו מספר נוסחאות יחידאיות-מעובדות בכ"י ק ¹⁵, ועשרה מקרים שבהם שווה נוסחת ק לנוסחת עדים אחרים ובראשם ט ה א ש כ נ ז י, בניגוד לנוסחת כ"י ר ¹⁶.

11. ק נוסף: וגו'.

12. ור' עוד 48/13 ר קישלארבעים סוסים" במקום "של ארבעים אלף סוסים", והשווה גם עמ' 44/10 חסרון ד"א(?), 126/13 ר' שמעון בן יוחי או' א ס תקדום(?), ע"ש.

13. ר' לעיל ח"א § 6 הערה 9. ושרידים מקוריים אלה בכ"י ק, שאינם מצויים בכ"י ר מורים, ש כ " י ק ה ש ת ל ש ל מ א ב ה מ ש ו ת פ ל ו ו ל כ " י ר, ו ל א מ כ " י ר ג ו פ ו !

14. ר' שם הערה 14. ובדוגמה מעמ' 42/15 נדון להלן ח"ג § 4.4 והערה 29 שם.

15. ר' לעיל ח"א § 6 הערות 12, 13.

16. שם הערה 11 (וע"ש גם בהערה 6 אודות קשרי הסופר עם חכמי אשכנז!).

3. ב מ - בוסח אטלקי מאוחר

על מוצאם האטלקי של כ"י ב וכן מ ר' תאורם לעיל ח"א § 3, 19. וכבר עמדנו שם § 19 על הקשרים ה ח ז ק י ם כיניהם בספרי במדבר מפרשת חלה עד סוף חקת, ועל הקשרים ה ה ד ו ק י ם - ב י ו ת ר שכיניהם מפרשת בלק עד סוף מסעי¹⁷. ס"ה מצינו דוגמאות א י ן ס פ ו ר שבהן מנוגדות גירסות ב מ ל כ ל שאר עדי הנוסח, חלקן הקטן טובות¹⁸ ורובן מ ע ו ב ד ו ת¹⁹. ור' השערות שם שאולי מ העתיק מכ"י ב גופו את החלק האחרון של ספרי במ', ע"ש.

4. ר ב מ - בוסח אטליה בהשוואה לבוסחים אחרים

4.1 במקרים ר ב י ם ל מ ד י נשתמרו נוסחאות מ ק ו ר י ו ת של הספרי רק בעדים האטלקיים ר ב מ ותוקנו בשאר²¹, או שנשתמרו רק בעדים ר ב²², או ר מ²³ ותוקנו בשאר.

יתרה מזו מצינו גם ש י ב ו ש י ם ו ת י ק ו נ י ם מ ש ו ת פ י ם בעדים ר ב מ, ר ב, ר מ, בניגוד לשאר, המורים בברור על מוצאם מאב משותף, כגון:

17. וכבר העמיד רא"א פינ', 'אקדמות', עמ' 16-17 על הקשר בין ב מ בספרי דברים, כולל האבחנה שנוסח ב מ הוא אטלקי מאוחר, לעומת נוסח ר ק שהוא אטלקי קדום, ע"ש. וכיחס לחזרתו מהדעה שמוצא כ"י מ אטלקי - ר' מ"ש שם § 19 הערה 24.

18. ר' למשל לעיל ח"א § 3 הערה 22.

19. דוגמאות. מנוסאות מעובדות משותפות מפרשת חלה-חוקת, ר' למשל להלן ח"ה שורות 30, 31, 36-7 ופרושנו שם. דוגמאות מפרשת בלק-מסעי, ר' למשל בהפניות הרבות שצינו לעיל ח"א § 19 הערות 21-24. ואיני רואה טעם להביא דוגמאות נוספות לכך, המצויות כאמור ב כ ל ע מ ו ד ו ע מ ו ד !

20. וה"ה אף לכ"י ק - ר' לעיל § 2, אך היות ומצוטטות בו רק עשר פיסקות מצינו בו מעט דוגמאות מהתופעות שעליהן נעמוד להלן.

21. ר' למשל לעיל ח"ב § 9.3 הערה 52, 26.2, 29.3 הערה 5 וכן להלן ח"ג § 7.2, 7.3, 7.4, 7.7.

22. ר' למשל הדוגמאות שרשמנו לעיל ח"א § 3 הערה 20.

23. ר' למשל הדוגמאות שרשמנו לעיל ח"א § 19 הערה 10.

4.2 ר ב מ

- (א) עמ' 195/1 ר ב מ: מיכן אמ' אין מביאין מנחות וביכורין ומנחת כהמה קודם לעומר ואם הביא פסול; קודם לשתי חלחם לא יביא ואם הביא כשר. מה הפריש בין עומר לשתי חלחם: הקודם לעומר אסור לגבנה ומוחרר להדיוס, לפיכך אם קרבנו לא יעלו. הקודם לשתי חלחם אסור לגבנה ומוחרר להדיוס(!), לפיכך אם קרבנו יעלו. לעומתם גורסים א ד ט ל ובדומה לכך פ, וכן היה, ככל הנראה, גם לפני הפרשנים.
- ה צ: "... מה חפרש בין עומר לשתי חלחם: הקודם לעומר אסור לגבנה ואסור להדיוס..." וברי שגירסת ר ב מ חסרת המוכן (לפיה אין חפרש כלל!), בוצרה מאשגרת "ומוחרר להדיוס" ברישא, ע"פ "ומוחרר להדיוס" בסיפא!
- (ב) עמ' 155/17 ר ב מ: מיכן אמרו הדם כל שהוא יחזיר ואם יחזיר פסל. לעומת ד ח: הדם כל שהוא לא יחזיר ואם יחזיר (!) פסל. אהסלמסת ר"ש משנץ וכן ב א"ח בי"א: הדם כל שחזיר ואם לא יחזיר ²⁴ פסל.
- 155/19 ר ב מ: מיכן אמ' חבשר כל שהוא יחזיר ואם יחזיר פסל. לעומת ח: נתפקע חבשר בכל שהוא יחזיר ואם לא יחזיר פסל. (אך מעיר אה"כ: "לא ככילוהו פסל"). א ד ה ס ל מ ת וכן ב א"ח בי"א: חבשר כל שחזיר ואם לא יחזיר פסל.
- 155/20 ר ב מ: בכזית כל שחזיר ואם לא יחזיר פסל. לעומת א ד ה ס ל מ צ ת וכן ב מ א"ח בי"א: בכזית כל שהוא יחזיר ואם לא יחזיר פסל.
- נוסחאות ר ב מ: בשני המקרים הראשונים ונוסחת ר ב מ במקרה השלישי חן ס ר ו ת מ ו כן (לכחחילה יחזיר, וכדיעבד אם החזיר פסל). ופיצול הנוסחאות בשני המקרים הראשונים מורה, אולי, כי לפנינו שיבוש ק ד ר ס ! ²⁵

²⁴ ובכמה מעדים אלה "לא יחזיר" במקום "לא יחזיר", ויתכן שלחילוף קל זה משמעות בברור תולדות הנוסח כאן. שהרי גם בנוסח ר ב מ שנינו כאן "ואם יחזיר פסל", בניגוד לנוסחת ד ח - הרגילה בחצגת הדין בדיעבד (!) "ואם יחזיר פסל". וכשתי הדוגמאות שנציין להלן אף ר ב גורסים "ואם יחזיר" בעבר. ואין להוציא מכלל אפשרות שגירסת ר ב "יחזיר" בסיפא, א ל א א ש ג ר ה מ "יחזיר" ב ר י ש א !! ור' עוד מ"ש בסמוך על האפשרות כי לפנינו שיבוש קדום.

²⁵ ר' בהערה הקודמת, ור' גם מ"ש להלן ח"ג § 11-12 אודות מוצאם המשותף של עדי הנוסח.

ג) במאמרי 'למי נתחלקה הארץ', עמ' 9-252 הצבעתי על "ת י ק ו ן" משותף לעדים ר ב מ - השמטה ת"ל 2x מחמת ה"קשיא" שבמקבילה בבבלי, ע"ש!

4.3 ר ב

- א) עמ' 39/11 ר ב השמטה משותפת מחמת הדומות²⁶ (שאני משלמה במסוגר ע"פ א ט ל ס):
 "...והדין נותן הואיל ומצורע מגלח ומביא קרבן (ונזיר מגלח ומביא קרבן), אם למדתי למצורע שחטאמו ואשמו טעונין נסכין, אף הנזיר יהא חטאתו ואשמו טעונין נסכין".
 ב) עמ' 133/10 ר ב השמטה "אלא" (שאני משלימו במסוגר ע"פ א ד ח ט ל מ פ): ואתה יבניך אתך תשמרו את כהנתכם לכל דבר המזבח - מיכן היה ר' אלעזר הקפר בר' או' כל דבו שבמזבח לא יהא (אלא) כך ובבביר.
 ג) עמ' 35/18 ר: ... אף אתה אל תתמה על זה שאף על פי שסמוך לאיסור מותר (!) והסמוך למותר יהי אסור מותר. ב: ... יהא מותר. א ד ט ל: ... יהא אסור.²⁶
 נוסחו הכפול של ר' חסר מובן, וכרי שהשגיר "מותר" כסיפא ע"פ הרישא. גם נוסח ב חסר מובן, אפשר ששיבש מעצמו ע"פ הרישא, אך שמא היה לפניו נוסחו הכפול של ר' אביר, יבחר ב"מותר" במקום ב"אסור"?²⁷ (ור' גם שתי הדוגמאות שהבאנו לעיל § 4.2, וברוגמה נוספת שנציין להלן § 4.5).

4.4 ר מ

- א) עמ' 42/15 ר מ השמטה משותפת מחמת הדומות (שאני משלימה במסוגר ע"פ ב ד י ל):
 כה תברכ' את בני יש' - בעמידה. אתה או' בעמידה (או אינו אלא²⁸ בעמידה) ושלא בעמידה.²⁹ ת"ל ואלה יעמדו לברך את העם.

26. מ חסר כל העניין!

27. ובהמשך הדרשה בעמ' 35/26 גורסים ר ב: "לא זכיתי מן הדין ת"ל שמיני מ י ד נא' כאן שמיני ונא' להלן שמיני מה שמיני האמור להלן...". ומלת "מיד" שהוראתה כאן אלינה מובנת לי, חסרה בשאר העדים א ד ח ט ל מ. (ור' הגהת צ: ה"ג ת"ל שמיני - האם לפניו עמדה גירסת ר ב?){}

28. ב חסר "אינו אלא", ור' גם בהערה הבאה.

29. ומצינו שתי נוסחאות נוספות במקום ההשמטה בכ"י רומי: א) א: את' או' בעמידה או' ושלא (!) בעמידה. ב) ק: אתה אומ' בעמידה או' אינו אלא (!) שלא (!) בעמידה. ולא ניתן להסביר ששני משפטים אלה נשמטו מחמת הדומות בכ"י ר,

(ב) עמ' 90/16 ר מ: "כך יש" וצ"ל: כך יש' = כך ישראל - ר' מ"ש ע"כ לעיל ח"ב § 25.3 הערה 14.

(ג) עמ' 112/2 ר מ: ועשת אשת - מן דמים. אתה אומ' מן דמים או אינו. אלא מן המנחה ת"ל ככם או {מ: א י} מה אתם מן דמים אף הגרים מן הדמים. אנ(מ: אי!) מה ישרי בדם בהמה אף הגרים בדם בהמה ת"ל לכם...".

מילת "או" (מ "אי") ברישא שרוחצי לעיל, חסרה בנוסח א ב ד ט ל (ובכ"י ר בסו לגורדה, ע"ש), וברי שאינה אלא אשגרת ממילת "אוי" / "אי" בסיפא. אמנם חה"נ או/אי מורה, אולי, כי לפנינו שיבוש עצמאי של כ"י ר וכן מ. ולא שיבוש שנפל באביהם המשותף.

4.5 ומצינו גם ש י ב ו ש י מ ה מ ש ו ת פ י מ ל ע ד י נ ו ס ח א ט ל ק י י מ א ל ה ו ר ר ה מ "א ר ץ י ו ן", כגון:

(א) עמ' 162/14 ר ב ה (ובעקבות ה גם ת. {מ חסר כל העניין}): אמרת קל וחומר הוא אם ה ש י נ י במת טמא, ש ל י ש י במת דין הוא שיהא טמא. א ד ט ל צ: אמרת קל וחומר הוא אם ש ל י ש י במת טמא, ה ש י נ י דין הוא שיהי טמא.

גירסת ר ב ה היא חסרת מוכן - ר' מה שהקשה עליה ר"ה והסיק שאין היא מסתברת, ע"ש. וככל הנראה החליף אביהם הקדמון את "השינוי" ב"שלישי".

(ב) 175/17 ר ה (ובעקבות ה גם ת): בית מ א ה 2א, במקום בית ס א ה 2א בשאר. ור' מ"ש על חילוף גראפי זה של מ"ם-טמ"ך להלן ח"ה שו' 31-3 הערה 17³⁰.

(המשך הערה 29)

ולכן קרוב בעיני שאף לפניכם היתה ההשמטה כמו בכ"י ר וניסו להשלימה. שים לב לגמגום נוסחת א (ששמר על גירסת ר "ושלא"), ואודות הקשר ההדוק בין ר ק ר' מ"ש לעיל ח"ג § 12!

30. ור' עוד מ"ש לעיל ח"א § 13 הערה 50 על גירסת ר ה³ וכן ת ק"ה "כ ע ו ל מ ו בתורה", במקום "כ ע ו מ ל ו בתורה", אך איני בטוח כי לפנינו ש י ב ו ש. אולי משקפת גירסת ר ה³ שיכול עיצורים מ ק ו ר י ? וצ"ע נוסף, ור' גם בהערה הבאה.

4.6 ויתכן (:) שמצינו גם שיבושים משותפים לעדי נוסח אסלקיים אלה ור' טוביה בר' אליעזר מ"ארץ יון". ר' מ"ש לעיל ח"א § 5 הערה 25 וכן § 20 הערה 27 אודות גירסת רמפ¹ בעמ' 111/11 "מיכן אמ' לוג יביא³¹, וכן מ"ש שם הערה 24 אודות גירסת רפ¹ בעמ' 134/14 "ואני הנה מביא את המבול", ע"ש, וצ"ע נוסף.

4.7 אמנם חשוב להדגיש כי בעדים האסלקיים המאוחרים במצינו מספר רב למדי של נוסחאות מעובדות (!) המנוגדות לכ"י ר ותואמות לנוסחאות העדים האשכנזיים³². ונדמה בכרוך שלפניהם עמד אב אסלקי שכבר תוקן ע"פ עדי נוסח אשכנזיים !!

31. ועיין היטב בגירסת ר"ה ופרושו: ח¹, 2, ייביא" לעומת ה³ ת"ל אביא", אך נדמה שמצטט את משנת מנחות ולא את הספרי, ע"ש, וכל הנושא צ"ע נוסף.

32. ר' למשל לעיל ח"ב § 29.1, 29.4, 29.5, 30.4, 30.9, 35.1, 35.2, 36, 37.1, 37.3, 38, 39, 40.2, 40.3, 40.4, 40.5, 41.1, 41.3, 43 ורבים כיו"ב, ושים לב גם לשיבושים המשותפים, כגון לעיל ח"א § 5 הערה 20 (אבל בארץ כנען), ח"ב § 8.4, 35.4 ועוד.

פרק ב - נוסח אשכנז צרפתי5. ד ל

- 5.1 על מוצאם האשכנזי-צרפתי של כ"י לונדון ונוסח הדפוס - ר' תאודר לעיל ח"א § 4, 5. ור' ע"כ עוד להלן בסמוך § 5.4, 5.5, 7.7. וכבר העמיד רח"ש הור"י במבואו לספרי במדבר עמ' XIV על הקשר בין שני עדים אלה בספרי במדבר¹.
- ואמנם מצינו מאות חילופין בין נוסחת ד ל מחד לנוסחת כ ל שאר עדי הנוסח מאידך, ככל חלקי ספרי במ' ; בחלוקת הפיסקאות², בציטוטי פסוקים³ ובנוסח הדרשות - מהם שינויים גדולים ביחס⁴, ומהם שינויים פעוטים⁵ וחילופים בסדר המילים⁶.

1. וה"ה אף בספר ר' דברי ס כפי שהעמיד רא"א פינ', 'אקדמות', עמ' 7-12. ועמד שם גם על מקורם האשכנזי-צרפתי, אך לא הבחין בקיומן של קבוצות המשנה ד ל מחד א ט מאידך, כפי שנוכח להלן. וכנראה שכן הוא אף בספר ר' - ר' מ"ש רא"א פינ' במבואו לספרא כ"י רומי 66, עמ' כ' על נוסחתם האשכנזית-צרפתית, ע"ש.
2. עמ' 68/7, 90/14, 95/15, 103/18 ד ל חסר ט"פ, וכשאר ישנו.
3. ר' למשל עמ' 41/17, 66/6, 107/9, 120/9, 128/10, 175/6, 176/24, ורבים כיוצ"כ.
4. כגון; 54/14 ד ל "ב ב ר כ ו ת", בניגוד לכל תשאר "ב ו כ ו ת" (= להלן בברכות/בזכות). 58/2-6 באוהל מועד א/4 באחרון א, ע"ש. 72/7 ו כ י חובב היה שמו ו ה ל א רעואל היה שמו/חובב היה שמו ל א רעואל היה שמו. 73/7 ש ל א ה י ו מגלחים/ש ה י ו מגלחין. 75/13 ו ח כ מ י ס אומ' / ו א ח ר י ס אומ'. 97/9 ר' יהודה/ר' יהושע בן קרח {והשווה למקבילה בבבלי!}. 104/2 א ל יקצר יו ת ר ממשח/ל א יקצר פ ח ו ת ממשח. 186/13 בחיי ר ב ו לא ה ו ר ה ועכשיו ה ו א מ ו ר ה/בחיי ר ב ו לא ה י ת מ ד ב ר ועכשיו א ת מ ר ב ר, ורבים כיוצ"כ.
5. כגון; 57/4 מעלה/מעלות. 81/8 כמי ששונא/כאלו שונא. 105/2 מוכלמח/בכלמח. 123/4 והלא כתוב/והלא כבר נאמר. 161/5 ללמוד/ללמדך. 165/10 אינו דין/ודין הוא. 171/2 שעדיין/ועדיין. 171/19 משחקים לו/משחקים עליו. 221/9 בשבועה/לשבועה, ורבים כיוצ"כ.
6. כגון; 68/5 מעשה אומן ומין קשה/מין קשה ומעשה אומן. 69/8 שלש תרועות ושש תקיעות/שש תקיעות ושלוש תרועות. 71/8 אחד לעיבור ואחד ליחיד/אחד ליחיד ואחד לעיבור. 80/3 נכנס אדם/אדם נכנס. 87/22 לבנך סיסרא/לסיסרא בנך. 94/4 חסר אורו/אורו חסר. 175/12 כלב ויהושע/יהושע וכלב. 176/7 שהיה צלפחד/שצלפחד היה. 185/3 ממנה אתה/אתה ממנה, ועוד.

5.2 ולעיתים קרובות ניכר בברור שנוסחאותיהם המשותפות של ד ל - המנוגדות לכל שאר העדים - אינן אלא נוסחאות מעובדות, שבהן מצינו: תיקונים ע"פ המקביל- לות במשנה⁷, בתוספתא⁸ ובבבלי⁹, או ע"פ העניין¹⁰. המרת מילים קשות במילים קלות¹¹, תוספת תוארי "רבי" ¹², מילות הקשר¹³ ולשונות פרוש¹⁴.

כן מצויות בנוסח ד ל גירטאות משותפות שבהן מוצגות שתי מסורות נוסח ז ו כ צ ד ז ו¹⁵. (ורי"מ"ש לעיל ח"א § 4.2 הערה 15 אודות שתי מסורות

7. כגון 124/2 (ואני מרווח את הלשונות המצויות רק בנוסח ד ל וחסרות בשאר העדים ר א ב ח ט מ ק): ר' שמעון פוסר את חנשים מן הצניצות מפני שמצות עשה שהזמן גרמה (ד נוסף: נשים פסורו), שזה הכלל אמר ר' שמעון כל מצות עשה שהזמן גרמה נשים פסורו נהגת (ד ונוהג): באנשים ולא בנשים (!) בכשירין ולא בפסולין. ה כ פ ל ו ת בנוסח ד ל בסיפא, ו ה צ ר י מ ה ה ס ג נ ו נ י ת בנוסח ל (ד כבר "תוקן" "ונוהג" כניגוד לכל שאר עדי הנוסח הגורסים נוהג/נוהגת, ללא וא"ו החיבור, וכן נוסף גם ברישא "נשים פטורות" לשם האחידות): מורות בברור שלפנינו תוספת ע"פ המקבילה במשנת קדרושין פ"א מ"ז: "וכל מצות עשה שהזמן גרמה האנשים חייבין והנשים פסורו ת" !

8. עמ' 112/10 "מיכן אמ' כל הקניין שבתורה חציין עו לו ת חוץ משלגר מפני שכולו כליל לאישים". בגירסה "חציין עולות" אווזים הערים ר ב רמב"ם (פירוש המש-ניות בהקדמה לקרשים), מה"ג ומה"ח, ובדומה לכך: א חציין עול'. ט חציין עולה. לעומתם גורסים ד ל: חציין לעולה (ד עולה) ו ח צ א י י נ (ד ח צ י י נ) ל ח ס א ת. (ובדומה לכך מ: חציין עולות וחציין חטאות). ונדמה שההשלמה בנוסח ד ל נעשתה ע"פ המקבילה בתוספתא שקלים פ"ג הלכה כ"א = כריתות פ"א הי"ב: "כל חייבין קניין שבתורה חציין חסאות ו ח צ א י י נ עו לו ת חוץ מקינו של גר שאע"פ שהן של חובה שתייהן עולות". (והשווה גם בבלי כריתות ח' ב'). ובכ"ו א נוספו בסוף הפיסקא בעמ' 113/3 לאחר המילים "בכל מצות שבתורה" המילים: "וחציין חטאת", וברי שנוספו מ ג ל י ו י ש ש ו ל ב ל א כ מ ק ו מ : ור' עוד להלן § 7.5.

9. ר' למשל לעיל ח"ב § 40.4 (זייתי במקום סלקתי, ע"ש), ובמאמרי לנ"ה עמ' 251, 260-258.

10. ר' למשל להלן ח"ה שו' 7-8 (תוספת אף/אפילו), שם שו' 28-30 (ע ד שתתגלגל), שם שו' 54-7 (וגאמ' כאן + "לבניו" במקום "לבנו", ע"ש), ורבים כיו"ב.

11. כגון: 26/12 ג ל ח ת י את ראשי במקום ג כ ת י את ראשו. 30/10 מ ו צ י א ו (וכן ס') במקום מ ש י א ו. 158/7 ד ל י במקום ק ל ל. 34/23 ב ב י ת ה ק כ ר ו ת במקום ב ק ב ר (- שהיא הצורה המקורית בל"ח הא"י, עיין משה ב"א קובץ ל"ח א', עמ' 179). 88/16 ו ב ו א א ל י ה במקום ו ב ו ע ל ה (לשונו נקיה), ורבים כיו"ב.

12. עמ' 26/7 ר ב י שמעון הצדיק. 71/8 ר ב י שמעון בן עזאי. 137/4 ר ב י יוחנן בן בג בג, ותוארים אלה חסרים בשאר העדים הישירים.

נוסח המוצגות בכ"י ל, שאחת מהן מצוייה ברעו ד והשניה בשאר העדים. וכן מ"ש שם § 5 הערה 16 אודות שוני מסורות נוסח בנוסח ד, שאחת מהן מצוייה ברעו ל והשניה בשאר העדים, ע"ש).

5.3 ומצינו מספר לא מבוטל של שיבושים משייכים בנוסחאות ד ל, הממחישים ביתר שאת את מוצאם מאב משותף. נפתח בשורת שיבושים שנבעו מהחלפת האותיות הדומות ו"ת-רי"ש:

(א) עמ' 77/11 ד ל: "הם חסידים ממי ילמדו והוא חסיד למי ילמד, באו חסידים ללמוד אצל חסיד ר". והמשפט חסר מוכן, וצ"ל: חסידים, חסר כבשאר עדי הנוסח.

(ב) עמ' 124/5 ד הדרדור של אשה. ל הדרדור של אשה. וצ"ל: הדרדור של אשה, כבשאר העדים.

(ג) עמ' 114/6 ד ל וכן ט קרימה בתנור, במקום קרימה בתנור בשאר¹⁶. ושיבושים נוספים:

(ד) עמ' 173/4 במקום גירסת שאר העדים: "שדרך העליון להיות תחתון ברומח, ונעשה גם ובהפך זמרי על כזבי השעת מעשה וראום כל יש' וחייבום מיתה", גורס ל: "שדרך העליון

להמית את(!) התחתון ברומח...". ד: "שדרך העליון להמית את התחתון על(!)

הרומח". וברי שאביחם תשותף שיבש "להמית" במקום "להיות", ונסו לתקנו - כל אחד בדרכו, ללא הצלחה יתרה.

13. כגון; עמ' 58/4 (ואנני מרווח את לשון ההקשר המצוייה רק בעדים ד ל). עבודת יום הכיפורים תוכיח שא ע"פ שנ' בה. 59/16 כמ'ה שנ'. 77/17 אין צריך לומר. 90/19 כד'י שלא יאמר אדם לחבירו. 135/10 לחק עולם - ע'ד שינהוג הדבר לדורות. 153/9 או חילוף הן הדברים. 153/20 מיכן אמרו שאם לא היתה פרה רוצה לצאת. 171/1 והוא נכנס אצל ה, ורביט כיו"ב.

14. כגון; 71/21 בקש מלפניו רחמים. שתיזכר 95/22 במקום "וכל מי שנטל פיתק חל ק" גורסים ד ל: וכל מי שהיה נוטל פיתק שלא היתה כתוב בתוכו (ל: ב ו) זקן. 120/2 במקום "הרי כל העושה בשגגה כעבודה זרה" גורסים ד ל הרי כל העושה בשגגה בע"ז(!) כעושה בזיון. 122/9 או איש עצמו ושמו מקושש. 190/8 מגיד שאם לא הקריב בתמיך של שחר מקריב בתמיך של בין הערבים. עמ' 116/11 לאחר "ומגלה פנים בתורה" נוסף ע"ל: ואי זו זו ע"ז. אך ברפוס נוסף לשון הפרוש שלא במקומו לאחר "ומגלה פנים בתורה"(!) בשו' 10: ואי זו זו ע"ז שפורק ע"ל ומפר ברית! ור' דוגמאות נוספות להלן § 5.4.

- (ה) עמ' 102/3 ד ל: או כשם שאני מדבר עם הנביאים בחירות כך אני מדבר עם משה ב י ד ו ת ת " ל". והוא קטוע וחסר מוכן, וצ"ל: "...כך אני מדבר עם משה ת " ל ו ל א ב ח י - ד ו ת", כנוסח שאר העדים.
- (ו) עמ' 133/19 ד ל: "רכי אומר... מה עבודת מקדש במקדש ידיו ורגליו ואחר כך עובד, אף אכילת קדשים בגבולים מקדש ידיו ו ר ג ל י ו ואחר אוכל (ד עובד). אי מה להלן ידיו ורגליו(!) אף כאן ידיו ורגליו(!) אמרת מקום שצריך ידיו ורגליו. מקדש ידיו ורגליו מקום שאין צריך אלא ידיו איבו מקדש אלא ידיו". בוסח זה ח ס ר מ ו ב ן, שהרי לפיו אין הבדל בין דברי רבי להו"א, והמסקנה-סוגרת את דברי רבי ברישא. וברי שצ"ל ברישא, בדברי רבי, "מקדש ידיו" 2x כנוסח שאר העדים. ובנוסח ד ל הושגר "ורגליו" 2x ברישא ע"פ ההו"א!
- ועל שיבושים בוספים המשותפים לנוסחאות ד ל העמדנו לעיל ח"ב § 4.3 הערה 7 (ר') שמעון במקום ר' ישמעאל), ולהלן ח"ה שו' 28 הערה 31 (שתהא במקום שיהא), שם שו' 3-51 הערה 1 (חסרון: ת"ל), שם שו' 58-9 הערה 46 (חסרון "בידו"), ע"ש.
- 5.4 לעיל ח"א § 4 עמדנו על קשרים בין נוסחאותיו המעובדות של כ"י ל לנוסחאות ר' ת, ה א ו " ז ו י ח ת ו " א. ושם § 5 עמדנו על קשרים בין נוסחאותיו המעובדות של ד לנוסחאות רש"י בעל התוספות, הסמ"ג והיראים, ע"ש. ובמקומות אחרים עמדנו על נוסחאות "מתוקנות" המשותפות לעדיים דל, שכמותן מצוינו בנוסחאות חכמי אשכנז וצרפת הב"ל ואחרים. ר' למשל מ"ש:
- (א) לעיל ח"ב § 30.6 הערה 17: דל תיקון בעזרת תוספת משפט = רש"י, ע"ש.
- (ב) שם § 42.4: דל תיקון בוסח ותוספת שבי משפטים = רש"י, ע"ש.
-
15. כגון; 117/18 ר א ח ט: ...שהוא מביא. ב: ...אותו שבט חייב. ד ל: ...אותו שבט חייב שהוא מביא. 108/19 ר א ב ח הרי עלי מנחה. ט הרי עלי עולה. ל הרי עלי עולה מנחה. ד הרי עלי עולה, הרי עלי מנחה.
16. אודות נוסח ט ר' מ"ש לעיל ח"א § 10 הערה 15. ולהלן ח"ג § 5.5 נציג שיבוש בוסף של דל שגגרם עקב חילוף דל"ת-רי"ש, ע"ש.

- (ג) לחלן ח"ה שו' 30 הערה 69: ד ל לשון פרוש = א ו " ז , ע"ש.
 (ד) שם שו' 31 הערה 2: ד ל וכן פ' צ קיצור = א ו " ז ו י ח ת ו " א , ע"ש.
 (ה) שם שו' 4-53: ד ל וכן ח מ = י ר א י מ ², ס מ " ג ו ר ו ק ח , ע"ש.
 (ו) במאמרי לבית הערה 57: ד ל בוסח "מתוקן" המהווה, אולי, תרוץ לקושי ה ר " ש מ ש נ פ , ע"ש.

ור' עוד בדוגמאות שבציין לחלן ח"ג § 7.7.

5.5 ונעיר כאן גם ל ש י ב ו ש מ ש ו ת פ לעדים ד ל , ש כ מ ו ח ו מ צ י ב ו כ י ח ת ו " א , וכדומה לו אף בעדים ס' וכן הפרשן האשכנזי-צרפתי צ ¹⁷.
 עמ' 152/19 ד ל: ורבי יהודה בן בתירה אומר ומה חטאת העוף שמקריבין סהורים אין מום פוסל בה, פרה שמקריבין סמיאים אינו דין שיהיה מום פוסל בה, ח"ל אשר אין בה מום - בה אין מום תא אט יש ב ע ו ב ד י ה הרי זו כשירה. אמר ר' יאשיה במתי ¹⁸ לפני ר' יהודה בן בתירה כיצד תסום (פ' ג': פוסל) ב ע ו ב ד י ה , והראני בין שני אצבעותי יוצא ולו שני זנבותי. וכן ביהתו"א מהר' הרב מימון, עמ' קפ"ח: "וגרס' בספרי בפרשה ראשונה דפרה אדומה א"ר יאשיה בומיתי ¹⁹ לפני ר' יהודה בן בתירה כיצד תסום ב ע ו - כ ד י ה והראני...". ובמקום "בעובדיה" א' גורס ס' "ב ע ו ב ד י ה" א' 2, וכן היה לפני הפרשן פ' כבודתה מהערות: "... אבל מה שכתוב בספר יש מום ב ע ו ב ד י ה אי אפשר להעמידה!"

ואמנם גירסאות אלה, בהן התקשו גם מפרשים אחרים, לא ניתנות להכנה פשוטית. וברי

לעג"ר, שצריך לגרוס "ב ע ו ב ר י ה" כגירסת ר ב ס א' 2. ובדומה לכך ס' א' 2א א' 1: כ ע ו ב ר ה. ה' 2: ב ע ו ב ר ה (ה' א"ה בעוברה ²⁰). כך משתמע מהגיבית

17. ר' מ"ש בתאורו לעיל ח"א § 15. ובהערה 16 שם ציינתי למספר נוסחאות מת ז - קנות ומשובשות המשותפות לפרשן צוהעדים דל דרוקא, ע"ש!

18. ל בומיתי (כומיתי?). וברי שצ"ל בומיתי כגירסת יתו"א - ר' מ"ש לעיל ח"ב § 12.

19. בהערה 25 שם: ציין המהדיר לשני כ"י של יתו"א הגורסים במקום "בומיתי", "שביתי". והוא תיקון גלוי!

ריב"כ לשאלת ר' יאשיה: "כיצד המום בעובריה? הרי אבי בני בן שתי אצבעות יורו לו שתי זנבות", כפי שכבר העירו מספר פרשנים. ובנוסף ל' יחזק"א וכן ס' צ נגרם שיבוש בעקבות חילוף בין האותיות הדומות דל"ת-ר"י"ש, ר' מ"ש על שיבושים בוספים בגין תופעה זו בנוסף ל', לעיל § 15.3!

5.6 מאידך מצינו גם הרכה מקרים שבהם שונה גירסת ד מ ג י ר ס ת ל', לס"ה הקשר בין שני עדים אלה פחות אמיץ מהקשר בין קבוצות העדים רק במ ואף אס - ר' עוד מ"ש להלן ח"ג § 17.1!

6. אס

6.1 על מוצאו האשכנזי של כ"י א - ר' תאורו לעיל ח"א § 2. הקשר ההדוק יחסית בין כ"י א לנוסחאות הספרי המצוטטות ע"י ר' שמעון הדרשן מפרנקפורט²¹ בל"ש לספר במדבר (!)²², בולט לכל אורכו של ספרי במדבר²³.

20. בדמה שגירסת ד"ה של ה³: "הא אם יש מום בעבור ה" משוכשת כמוכח מפרושים³ וכן ה² ת: "דהיינו אם הוות מעוברת והיה מום בעוברת הרי זו כשירה". מאידך כ"י ה¹ שנינו: "הא אם יש מום בעוברת (!) - דהיינו או היה מום בכהן המקריבה (!) הרי זו כשרה". ופרוש זה מתאים יותר לגירסת ה³ בעבודה או בעובדה! וקרוי בעיני שנוסח פרוש ה¹ כאן מעובד - ר' מ"ש לעיל ח"א § 13.2 סעיף ה'!

21. ר' מ"ש לעיל ח"א § 10 הערה 1.

22. ר' מ"ש § 10.1 על כה"י השונים שעמדו בפני יל"ש.

23. וכן הוא בספר א כפי שהעיד רא"א פינ' במבואו לכ"י רומי 66, עמ' ל"ט, כי נוסחאות כ"י אוק' "ברובן מתאימות לנוסחי הילקוט", ור' שם גם עמ' מ"א. ונראה שה"ה אף בספרי דברים ר' 'אקדמות', עמ' 12-7 והשווה למ"ש לעיל בהערה 1. מאידך במאמרו של רא"א פינ' 'The Mekilta and its Text', עמ' 20 הצביע על הקשר בין נוסחאות כ"י אוק' (וכ"י מינכן) לנוסחאות כ"י רומי קזבטגזה (ק), והסיק מזאת שכ"י אוק' ומינכן למכילתא משקפים מסורת נוסח אסלקית. ולענ"ד ניתן לחוש בברור גם במכילתא בקשר ההדוק בין נוסחאות כ"י אוק' לנוסחאות הילקוט האשכנזי, ואכמ"ל בבחינת ראיותיו של רא"א פינ' שם.

- מציבו מאות חילופי נוסחאות בין נוסחת אטמון, לבין נוסחת כל שאר עדי הנוסח מאידך. מהם שינויים גדולים ביחס²⁴, ומהם שינויים פעוטים²⁵, כולל שינויים בציטוטי פסוקים²⁶. וכמה נוסחאות מקוריות של הספרי נשתמרו רק בעדים אט²⁷
- 6.2 ולעיתים ביכב בכרור שנוסחאותיהם המשותפות של אט - המנוגדות לכל שאר העדים - אינן אלא נוסחאות מעודות, שבתן מצינו: תיקונים ע"פ הבבלי²⁸, וובמיוחד ע"פ הענין²⁹, המרת מילים קשות במילים קלות³⁰, תוספת דיבורי המתחיל לפישוט דרשות מורכבות³¹, ותוספת מילות הקשר³² ולשונוות פרוש³³.
-
24. כגון עמ' 6/7 אט "לאחר זמן" בניגוד לנוסחת שאר העדים "לאחר מיכן" (= להלן: לאחר זמן/לאחר מיכן). 17/13 מפני ליגעה/כדי ליגעה. 50/1 ר' שמעון/ר' ישמעאל. 57/6 האמצעי משובח/האמצעי מכובד. 99/5 אומה ולשון/אומות העולם. 125/10 ור' יונתן (ס' ור' נתן)/ור' יהודה. 199/4 מה נדר האמור להלן הפלאה סמוך לאיש/מה נדר האמור להלן נדר, ונדרבה אף נדר האמור כן נדר ונדרבה, ורבים כיו"ב.
25. כגון 5/5 לחשוות אשה באיש/לחשוות אשה לאיש. 8/6 אמר ר' ישמעאל/ר' ישמעאל אמר. 65/1 מכל לבו/בכל לבו. 97/25 תחינה/תחנונים. 119/4 לבית החטא/לבית החטאת. 126/17 והלא/והרי. 137/1 יאכל בו/אוכל בו. 157/19 שרי נתן/ר' נתן. 188/10 המשומר/השמור. ור' דוגמאות נוספות לעיל ח"ב § 35.2 הערה 10, 42.4 הערה 30, ולהלן ח"ה שו' 19-21 הערה 4, 33-4 הערה 19, 49-50 הערה 6, 57-8 הערה 39, ורבים כיו"ב.
26. ר' למשל ציטוטי הפסוקים בעמ' 3/5, 4/12, 51/13, 75/21, 68/13, 86/20, 109/20, 112/14, 127/12, 159/17, 158/6, 186/10, 200/7, ורבים כיו"ב.
27. ר' למשל עמ' 109/18 אט: "אם למדתי לכבש העומר שאע"פ שכל עשרונותיו לא יכפיל נטכיו אף איל העולה אע"פ שכל עשרונותיו לא יכפיל נטכיו". המשפט המרווח בשאר העדים רבדחל מחמת הדומות. ור' דוגמאות נוספות לעיל ח"ה § 2 הערה 14 (למנוע, לגודרן).
28. ר' למשל להלן ח"ה שו' 18.
29. ר' למשל לעיל ח"ב § 30.6 הערה 18, 36.4, 37.1, ולהלן ח"ה שו' 28, 60 ורבים כיו"ב.
30. כגון; עמ' 148/12 "לבו ר" במקום "לענוק א" בשאר, ובמקרים רבים גורסים אט: ה"ק (= הקדוש) במקום הביטוי הארוך "מי שאמר ויהיה העולם" בשאר - ר' למשל עמ' 102/19, 103/7, 9, 105/2, 176/3, ועוד.
31. כגון; עמ' 70/15 "על הצר הצוררי" (אנוסף: אתכם), ע"ש. 136/17 "אשר יביאו לה' לך בתמים", ע"ש. והשווה למ"ש לעיל ח"ה § 10.2 הערה 24.
32. כגון; עמ' 64/20 (ואני מרווח את לשון ההקשר המצוייה רק בעדים אט וחסרה בכל השאר): בשכבת לא ידע אבל בקומה ידע. 104/1 השיכבי אם מרפה אתה אוחה אם לאו. 136/15 אם למדתי לתרומה... אף כן ביכורים. 155/22 ישר - הו"י ריבוי אחר ריבוי.

6.3 מידי פעם מציבו גם ש י ב ו ש י מ ש ו ת פ ל מ בנוסחאות א ט, הממחישים ביתר

שאת את מקורם המשותף, כגון:

(א) עמ' 23, 27/19,22 א ט: "ש ר י ב ה תורה" א 3 (!). והוא ח ס ר מ ו ב ן, ע"ש,

וצ"ל: "ש ד ב ר ה תורה", כגירסת שאר העדים שם.

(ב) עמ' 124/9 א ט: "שומע אני יעשה חוט אחד בפני ע צ מ ה", במקום "ע צ מ ו" בגירסת

שאר העדים.

(ג) עמ' 1/13 א ט: חסרון "מיד", ומציאותו ברישא (שו' 12) בלימוד בבין האב גם בנוסח

א ט מורה שבסיפא בפל שיבוש, ע"ש.

(ד) עמ' 126/19 א ט²: "ולא תתורו אחרי לבבכם - זו מ צ ו ח". וצ"ל "זו מ י ב ו ח"

כנוסח שאר העדים כולל ט¹.

6.4 על הקשר ההדוק במיוחד בין נוסחאות כ"י א לנוסחאות ר"ס אוחנא - ר' מ"ש לעיל ח"א

§ 16 הערה 12.

7. א ט ד ל - נוסח אשכנז-צרפת בהשוואה לניסוחים אחרים

7.1 היחס בין שתי קבוצות הנוסח האשכנזיות-צרפתיות א ט - ד ל מצריך עיון נוסף. לפי

שעה ניתן לקבוע ב ו ו ד' א ו ת כי:

(א) הקשר בין א ט א מ י ן י ו ת ר מהקשר בין ד ל.

(ב) נוסח ד ל מ ע ו ב ד י ו ת ר מנוסח א ט³⁴.

(ג) מצאן של שתי הקבוצות מ א ב ב ו ס ח א ח ד, כפי שנוכיח בסמוך:

33. כגון; עמ' 63/11 בבית המדרש היו י ו ש ב י ן. 80/3 לא צרכו (א צריכו!!)
ל א ו ר הנר (בשאר: לא צרכו לנר). 142/23 ותורמת ל ח מ י תורה. 142/24
תורמה ג ד ו ל ה. 173/3 שלא ירד דמם על י ד ו ש ל פנחס. 15/6 א ט¹
זכות תולה לה ש ל ה י ו ד ע י ן ש נ ט מ א ה. ש ל א ג ת ע ב ר ה.
106/15 מגיד הכת' שאע"פ שריבה כלי בית עולמים מכלי אהל מועד לא ריבה ה כ ת'
ב ב ס כ י ב י ת ע ן ל מ י ם מ נ ס כ י א ה ל מ ו ע ד. (בשאר:
...לא ריבה ב ב ס כ י ם. והלשון המגומגמת של א ט "ב נ ס כ י בית עולמים",
בניגוד למשפט המקביל בקטע הקודם "נ ס כ י בית עולמים" ב כ ל עדי הנוסח,
ע"ש, מהווה חד לגירסת "בבסכיים" המקורית, שנוסף לה לשון פרוש!).

34. ר' דרך משל גם בסיכום הסכמתי של טיב עדי הנוסח בפרשת חלה להלן ח"ה (בסיום).
ולאור התאמה נוסחאותיהם המתוקנות של ד ל לנוסחאות הראשונים שצינתי לעיל § 5.4,
5.5, ע"ש, יש לשקול בזהירות את האפשרות, ש נ ו ס ח ד ל ב ו צ ר ב ב י ת
מ ד ר ש ם ש ל ח ס י ד י א ש כ ב ז, וצ"ע בוסף.

7.2 מצויים מספר לא מבוטל של חילופי נוסחאות ביניהם העדים

אדטל מחד, לבין שאר העדים מאידך, כגון;

(א) עמ' 26/6 אדטל וכן הפרשן האשכנזי-צרפתי צ (!): "ר' יהושע בן קרחה או' להזיר

אף את אחרים". רבמ וכן ה'ת: "... להזיר את אחרים", ע"ש.

(ב) עמ' 78/2 אדטל: "... אבל ישר' אינן כן, אלא כל זמן שהיו מגיעין היו שמיחין,

אמרו בלך ובירש את ארץ ישר'. ד"א אבותינו חטאו בגזרה עליהן במדבר הזה יפלו

פגריכם, אבל אנו לא נחטא ונמות במדבר, אלא בלך ובירש את ארץ ישר". לעומתם גורסים

האסלקיים רבמ: "בלך ובירש את ארץ ישר" הן ברישא והן בסיפא! ³⁵

(ג) עמ' 183/1 המשפט "אין ממנין ב' פרסין לדור" המצוי בעדים

רבמ וכן ספר והרמב"ן, חסר בעדים אדטל.

(ד) עמ' 209/7 אדטל מתגרה. לעומת רת מתריס. במתריס ³⁶, ע"ש.

(ה) עמ' 211/18 אדטל: והן שסופין ³⁷ בזימח. רבמ וכן ס: והן שולסין

בזימח (במקביל להמשך המשפט: "ואלהיהן שולס בהן", ע"ש, וצ"ע נוסף).

7.3 ולעיתים ניכר כבדור שנוסחאותיהם המשותפות של אדטל אינן אלא נוסחאות

מעובדות, כגון:

(א) 91/13 אדטל: "תלוי בכך (ואינו תלוי בך)" - תרגום

עברי של הכיטוי "תלוי בדלא תלי" שבוחר בגירסת רב וכן ס רמז קע"ח.

ר' מ"ש ביתר פרוט ע"כ, לעיל ח"ב § 30.2.

(ב) 144/8 אדטל מציגים את סדר שלשת הכתרים ע"פ המקבילה באבות

ובאדר"ג, כביגוד לגירסה המקורית שבשומרה בעדים רבמ ועוד, המאוששת ע"פ סדר

הצגת הכתרים בהמשך בכל עדי הנוסח: ר' ע"כ ביתר פרוט לעיל ח"ב § 29.3 הערה 5.

35. והשווה דברים י"א י"ב: "ארץ אשר ה' אלהיך דרש אותה", וצ"ע בוסף.

36. ובוסחי ר"ה משובשים: ה' מצנה (?) ה'3,2 מחני' לה(?) .

37. ל שוטפים.

(ג) 170/20 "באותה שעה עמדו עמונים ומואב' ובנו להן קו ל ין מבית הישימות ועד הר השלג, הושיבו שם בשום מוכרות כל מיני בוסנין³⁸..."

בגירסה "קולין" אחזים האטלקיים ר ב מ³⁹, ובדומה לכך ה ומה"ג ק י ל ין . ת

ק י ל ו ין . לעומתם גורסים ח צ ק ו י ס (צ' קויים)⁴⁰. ח א"ה בייא ק ל נ ו ס .

א ד ל מ ק ו ל ין (ד מקולי'), ובדומה לכך ס מ ק ו ל י א⁴¹.

וכבר פירש ר"ח: "קילין - לשון י ו ון הוא, שכן קורין ללשכה קילין (ה³ ת קילון)" =

κελλίον⁴². ובלשכות אלה מכרו הנשים "כל מיני בוסנין" = βουσινά, כ ל י פ ש ת ון³⁸.

ואין כאן מקום לגירסת א ד ט ל מקולין/מקוליא = μακέλλον, ב י ת מ ט ב ח י י ס⁴³,

שהרי גם אם נגרוס כמותם "כל מיני כ י ס נ י ון" (א ל), או "כל מיני ב ש מ י ס" (ד ט) -

בשר עכ"פ לא מכרו שם! וקרוב בעיני שאביהם המשותף המיר את מילת "קולין" ש א י ב ה

מ ו פ י ע ה . ב ב ב ל י ולכן לא הכירה, במילת "מקולין" שהכיר ע"פ בבלי מנחות כ"ט

א' וחולין צ"ב ב'!⁴⁴

7.4 ומצינו מספר השמות מחמת הדומות המשותפות לעדים א ד ס ל,

כגון:

(א) 14/13 ד"ה "מנחת קנאות" המצוי בעדים ר ח, בשמט בעדים א ד ס ל וכן מ מחמת הדומות,

ע"ש.

(ב) 111/5 ד"ה "כמספר אשר תעשו" המצוי בעדים ר ב ח, נשמט בעדים א ד ס ל וכן מ פ מחמת

הדומות, ע"ש.

38. כך בכ"י ברלין - ור' מ"ש לעיל ח"א § 3 הערה 21, כולל התפגיה לדיונו של רי"ן אפשטיין בנידון, ע"ש!

39. ור' גם תרגום יונתן שכתב ככל הנראה ע"פ ה ס פ ר י, כדרכו: ואקים ית בנתהון דמדיינאי ב ק ו ל ין מבית ישימות עד טוור תלגא, והוויין זבגן זינני כסנין...!"

40. שיבוש משותף של קולין?

41. ובמקבילה בבבלי סנהדרין ק"ו א' "ק ל ע י ס" (כן גם בכ"י ועדים עקיפים), וביר' שם כ"ח ע"ד "ק נ ק ל ין".

42. ר' קרויס, Lehnwörter, עמ' 529. ר' למשל ב"ר מה' ת"א, עמ' 283 ואילך: ואל אמה חכלינה מלמעלה - ר' יהודה אומר שלש מאות ק ו ל ין היו בה... ר' בחמיה אומר תשע מאות ק ו ל ין היו בה" (הציטוט ע"פ כ"י וטיקן 30, ודוק גירסתו "קולין" כגירסת ר ב מ בספ' במ'! ועיין כהנ"ב שם).

ג) 78/12 בשמט משפט בעדים א ד ס ל מחמת הדומות (או שחוקן) - ר' מ"ש לעיל ח"ב § 33.2, ע"ש.

7.5 ומצינו גם "ת י ק ו ב י ט" המ ש ו ת פ י ס ל ש נ י י ס א ו ש ל ו ש ה מ א ר ב ע ת ה ע ד י ס ה א ש כ נ ז י י ס ה ב " ל כ ל ב ד . ר' למשל מ"ש:

א) לעיל ח"א § 3 הערה 21: א ד "כ ש מ י ט" במקום בוסנין/כיסנין וכיו"ב בשאר, ע"ש.

ב) שם § 10 הערה 15: א ט¹ וכן ה ת "ו כ ב ר מלאו ימי בזירותו" במקום "ו ע ד י נ ל א מלאו ימי בזירותו" בשאר, ע"ש.

ג) לעיל ח"ב § 29.3: א ד ט "מונח" במקום "תוכחה", ע"ש.

ד) שם § 41 הערה 2: א ט ל "עלה" במקום "תמידים", ע"ש.

ה) שם § 43.3: א ד ל בוסח משותף מקוצר? ע"ש.

ו) לעיל ח"ג § 5.2 הערה 8: א ד ל בוסף "חציין לחטאת", ע"ש.

ז) להלן ח"ג § 9.3: א ד תיקון משותף. ס ל תיקון משותף, ע"ש.

ח) להלן ח"ה שו' 57-8: א ד בוסף "כדי" במקביל למשנה, ע"ש.

ט) בחוברת הזכרון למו"ר הרא"ש רוזנסל, עמ' 34-38: א ד "יכול" - תיקון משותף, ע"ש.
ור' עוד להלן § 7.7.

7.6 ואף ש י ב ו ש י ס ה מ ש ו ת פ י ס ל חלק מהעדים הנ"ל, כגון:

א) עמ' 154/6 המשפט "ודם פרה כשר ומוכשר להכשיר" מצוי בעדים ר ב ת, ובשמט בעדים א ט ל מ ח מ ת ה ד ו מ ו ת (והוא חסר גם בכ"י ל, אך בו אירעה השמטה גדולה יותר, ע"ש).

ב) עמ' 182/9 המשפט "כך א' לו הקב"ה למשה: משה בדבר זה אל תבקש ממני, אבל בדבר אחר גזור עלי ואני אעשה", מצוי בשלמותו בעדים ר ב מ ובאופן חלקי גם ט, אך נשמט בעדים א ד ל מ ח מ ת ה ד ו מ ו ת, ע"ש.

43. ר' קרויס שם, עמ' 349, וערוך השלם (בשני הערכים).

44. ור' מ"ש על גירסאות מעובדות נוספות המשותפות לעדים א ד ס ל לעיל ח"ב § 20.2 (משה ר ב י נ ו - ובעדים ב/מ תיקונים אחרים, ע"ש!), 26.1 (התחיל לגזור ובעדים ב/מ תיקונים אחרים, ע"ש) וכן שם § 25.2. ור' דוגמה נוספת להלן ח"ג § 7.7 אות ב'!

ג) עמ' 142/6: "ברית מלח וג' - כרת הכרת ⁴⁵ ברית(!) עם אהרן בדבר ה ב ר י א, ולא עוד אלא ש מ ב ר י א את אחרים". הנוסח "הבריא... שמבריא" מצוי בעדים ר ב ה ח ט מ ס פ צ ת רש"י ור' ידעיה הפניני ⁴⁶. לעומתם גורסים א ד ל: "...בדבר ה ב ר י ת (א' הבריק ⁴⁷) ולא עוד אלא ש מ ב י א את אחרים". - בוסח משובש חסר משמעות.

ד) ולעיתים ביתן לעמוד אף על התפתחותם של השיבושים. ר' עמ' 40/18: "קדש הוא לכהן על חזה התנופה ועל שוק התרומה - למה בא' לפי שהוא או' כי את חזה התנופה ... אף שלמי נזיר במזמק, הרי הכת' מוציאם מכללם ש י ט ע נ ו הפרשת זרוע". בגירסת "שיטענו" המקורית אוחדים ר ב ח מ ס פ. ובדומה לכך ל "ושיטענו". לעומת:

א שימענו. ד שמענו. ט שומע אני. ונדמה כי במקרה זה נ ג ר ס ה ש י ב ו ש ל ר א - ש ו נ ה ע " י א שהחליף מ'ם במקום טי"ת (ור' מ"ש בתאורו לעיל ח"א § 2,2 על שיבושים רבים של חילופי אותיות המצויים בו, ע"ש!), ו נ ו ס ח ו ה מ ש ו ב ש ה ו א ש ע מ ד ל פ ב י ד ט, שניסו לחקנו: שמענו/שומע אני! אך אין להסיק מסקנות כ ו ל ל ו ת אודות היחס בין עדי בוסח אלה ע"פ מקרה זה, וצ"ע בוסף ע"פ דוגמאות נוספות.

7.7 וחלק מהתיקונים בעדי בוסח אשכנזיים-צרפתיים אלה (שכאמור ילקוט שמעוני הוא אחד מהם) ת ו א ס ל ג י ר ס א ו ת ח כ מ י א ש כ ב ז ו צ ר פ ת. ר' למשל מ"ש:

א) לעיל ח"ב § 40.1. הערה 5: בוסח א ל ר' מאיר = ת ו ס פ ו ת במנחות, ע"ש!

ב) להלן ח"ה שו' 21-23: המילים "ר' יונתן אומר", שאינן מקוריות, נוספו בעדים א ד ט ל וכן ב פ ר ש ן ה א ש כ ב ז י - צ ר פ ת י ת, אך חסרות בעדים ר ב מ וכן ה ח, ע"ש!

ג) להלן ח"ה שו' 28: תיקון כ פ ו ל ע ק ב י (!) בעדים ד ט ל, ע " פ פ ס ק ר " ת ו פ ר ו ש ו, ע"ש היטב!!

45. כבוסח א ל - ר' מ"ש ע"כ לעיל ח"א § 2 הערה 14.

46. ופרשו צ: "כדבר הבריא - כלומר בדבר המתקיים דהיינו מלח. שמבריא את אחרים - את הבשר שלא יסריח". ובדומה לכך גם שאר הפרשנים.

47. יתכן שק"ה כתב: "הבריה", והאריך את הרגל של הה"א והפכה לקו"ף, וצ"ע בגוף כה"י!

פרק ג - נוסח תימן

8. מתימן לא הגיע לידנו עד נוסח ישיר ואף לא עד עקיף שבו מצוטט הספרי כ'ו ל'ו.
ציטוט ס'ד ר' של הספרי מנוסח תימן מצינו רק בילקוט מדרשי מועדים (י), שבו מצוטטות
פיסקאות ל"ט-ס"א מספרי במ' - ר' תאורו והוכחות למקורו התימני לעיל ח"א § 12.
ציטוטים מקוטעים ו'ח ל'ק י'ס מספרי במ' מצויים במדרשי תימן - ר'
תאורס ח"א § 21.

למרות שהקטעים ה'ח ו'פ י'ס המצויים הן בילקוט מדרשי המועדים והן במדרשי
תימן אינם מרובים, משתקפת מהם כברור מסורת נוסח משו-
תפת! ¹

8.1 י - מדרש החפץ

לעיל ח"א § 12 העמדנו על כך כי מצינו בציטוטי הספרי המשותפים לכ"י י'ומה"ח
אותם עיבורים על פ' ה'לק ח'טו ב. כן הראנו שלא ניתן לומר
שהיתה ביניהם תלות ישירה, ולכן הסקנו שלפני שניהם עמד א'ב משותף שעובד ע"פ
הל"ט, ע"ש!

בנוסף לכך מצינו קשר הדוק בין שני עדים אלה בציטוטי הספרי ש'ל א' עובדו ע"פ
הל"ט. לעיתים קרובות יחסית מצויים חילופים בין נוסחתם מחד, לנוסחת כ'ל שאר עדי
הנוסח מאידך ². ומצינו אף נוסחאות מעובדות המשותפות לכ"י י'ומה"ח בלבד ³,
ואף ש'בוש אחד המשותף לשניהם דווקא! ⁴
להמחשת התופעה נצטט דרשה אחת מספרי במ' עמ' 53/9, שבה מנינו ששת חבדים
בין נוסחתם לנוסח כל שאר העדים:

1. מהשוואת מדרש תימני אחד למשנהו לא ניתן לעמוד על מסורת הנוסח התימנית של הספרי,
כיוון שהעתיקו זה מזה - ר' תאורס לעיל שם.
2. כגון; 50/16 י'מה"ח "ש'א י'נ"ם" בניגוד לשאר "ש'ל א' ה'י"ו" 51/3 ומה
ש'ח ס'ר/ומה ש'מ ח'ס ר'י (פישוט סגנוני). 53/16 ש'מ ש'ל ו' הביא/מ ש'ל ו'
הביא. 56/14 ב'ק ו'ל נמור/ק ו'ל נמור. ור' עוד להלן בסמוך.
3. כגון; 50/20 בשניהם נוסף ד"ה: "ו'י ק'ר י'בו ו'ח ו'ס ל'פני המ'ש כ'ן -
באו ועמדו..." ע"ש. ור' דוגמאות נוספות להלן הערות 6, 7, 9, 10.

<u>י ומה"ח</u>	<u>ר א ב ר ח ט ל מ</u>
כבש אחד בן שנתו ⁵ לעולה	כבש אחד בן שנתו לעל'
מגיד שכולם כשרו לעולה.	מגיד שכולם כשרו לעלה.
<u>כבש אחד</u> ⁶ שנתפרש בו	<u>או כבש</u> ⁶ שנתפרש בו
<u>הוא יתא</u> ⁷ כשר לעולה ⁸ ,	כשר לעלה,
<u>אבל</u> ⁹ שאר כולם <u>מנין שכשרו</u> ¹⁰ לעולה,	<u>ושאר כולם לא הוכשרו</u> ¹⁰ לעלה,
ת"ל ¹¹ פר אחד בן בקר ¹² -	ת"ל פר אחד איל אחד -
<u>מלמד שכשרו כולם</u> ¹³ לעולה.	<u>מגיד שכולם כשרו לעלה.</u>

8.2 י - מדרש הגדול

קטעי הספרי במהר' הורוביץ, עמ' 44/2 - 45/18, 56/4-6 מצוטטים הן ע"י י והן ע"י מה"ג. מלבד בוסחאותיו היחידאיות של מה"ג בקטעים אלו, מניתי בהם שנים-עשר חילופי נוס-
חאות קלים (שינויי סגנון וכיו"ב) שבהם מתאימה בוסחת מה"ג לבוסחת כ מ ה משאר עדי
הנוסח, אך לא כולם. והנה בכל שנים-עשר המקרים הנ"ל ש ו ה

4. 51/4 י מה"ח: "כיון שראו בשיאים ש ה ש ל י מ ה ציבור את הכל", במקום ר א ד ח
ס ל "ש ה ש ל י מ ו", כשורה.

5. "כן שבתו" ח' מה"ח.

6. י ומה"ח ד " ה ח ד ש, לעומת ה מ ש ך ה ד ר ש ה כשאר! ור' עוד להלן הערה 10.

7. י ומה"ח תוספת לשון הקשר.

8. מה"ח: לעולות.

9. י ומה"ח תוספת לשון הקשר.

10. (י¹ בוסף: כולם). ודוק י ומה"ח נצרכו להדגשת השאלה כיון שהשמיטו את ה"או" לעיל -
ר' הערה 16!

11. "ת"ל" חסר מה"ח (שיבוש - וצ"ע בכ"י נוספים של מה"ח:!!).

12. מה"ח: "כו" במקום "כן בקר".

13. י2: שכולן כשרו.

נוסחת י ל נ ו ס ח ת מ ה " ג !¹⁴ ובשניים מחילופים אלה מצטרפת נוסחת י ומה"ג לנוסחת הלקח טוב (פ), בניגוד ל כ ל שאר עדי הנוסח:

(א) עמ' 45/5: י פ מה"ג: "ישא ה' פניו אליך בשעה שאתה עומד ומתפלל, כן¹⁵ ה ו א א ו מ ר ויאמר אליו הנה נשאתי פניך". לעומתם גורסים ר א ב ד ו ח ט ל מ ק "ש נ א מ ר" במקום "כן הוא אומר"¹⁶

(ב) עמ' 44/18 י פ מה"ג: "יאר ה' פניו אליך יתן לך מאור פנים. ור' נתן¹⁷ אומ' זה מאור השכינה שב' קומי אורי כי בא אורך, ואומ' כי הנה החשך יכסה ארץ וג' ו ע ל יך י ז ר ח ה' וג'"¹⁸. הסיומת "ועליך יזרח ה' וג'" חסרה בכל שאר עדי הנוסח: ר א ב ד ו ח ט ל מ ק.

(והיחס בין מה"ג ללקח טוב ו/או למסורת הנוסח של הספרי שעמד בפני הל"ט צ"ע נוסף¹⁹, ע"פ הממצא בספרי כולו. ור' דרך משל להלן ח"ג § 9.3 קשר נוסף ביניהם).

8.3 י - מדרש הבאור

מצאתי רק קטע קצר אחד מספרי במ' עמ' 53/22 המצוטט ע"י י ו א ו ל י (!) גם ע"י מה"כ, ובו נוסחה אחת המשותפת לשניהם בניגוד ל כ ל שאר עדי הנוסח: "...לפי שבא ראובן וערער ואמ' ל א דיי²⁰ שקדמני יתודה למסעות אקריב אני לתולדות"²¹. "לא דיי" רק י¹ ומה"כ לעומת שאר עדי הנוסח ר א ב ד ו ח ט ל מ ומה"ח, שבהם חסר "לא".

14. וזאת לעומת היחסים הבאים לשאר עדי הנוסח ברי ההשוואה: ח 2/10 (= עשרה שויבות שני הבדלים). ב 4/8. ד 5/7. ל 6/6. א ס 7/5. ר 9/3.

15. פ מה"ג: וכן.

16. ומיד בסמוך שם ח י מה"ג: ו ה ל א דכרים קל וחומר. ר א ב ד ו ח ט ל מ ק ו ה ר י דכרים קל וחומר. {פ' הקטע אינו מצוטט}.

17. "נתן" גם ב ד ו ח י כ. לעומת ר א ס ק יונתן. ל יונתן.

18. מה"ג חסר: וג'.

19. לא צרפתי את הל"ט להשוואה הסטטיסטית לעיל הערה 14, כיוון שלא כל הקטעים הנ"ל מצוטטים על ידו, וגם נעשו בו כמה וכמה עיבודים עצמאיים.

20. "... וערער לו דיי".

21. מה"כ: "... שקדמני במסעות ובדגלים אלא שיבוא ויקדמני בקרבנות". וגם בהמשך שונה מה"כ מהספרי. אפשר שלפנינו פרפראזה פרשנית, אך אפשר גם שמה"כ מצטט ממקור אחר!

פרק ד - נוסח יון (ביזנץ)

9. בידנו שלושה עדי נוסח ע ק י פ י ס מ"ארץ יון", שהרבו יחסית להעזר בספרי: פרוש הספרי לר"ה - ר' תאורו לעיל ח"א § 13, מדרש ל"ס לר' טוביה בר' אליעזר - ר' תאורו לעיל שם § 20, ופרוש ר' מיוחס לספר במדבר¹. לא הגיע לידינו עד נוסח י ש י ר מארץ יון, ועובדה זו מקשה מאד על שחזור נוסח יון, שהרי א י נ ל ב ו ב ס י ס - ו ל ו ק ס ע ק ס ו ב ל ב ד², שאליו ניתן להשוות את נוסחי העדים העקיפים! מהשוואת הציטוטים בנוסחי שלושת העדים העקיפים הנ"ל, קשה להכבות:
- (א) קטעים רבים מצוטטים רק ע"י עד עקיף אחד ולא ע"י רעיו.
- (ב) עדי הנוסח של פרוש ר"ה ועדי הנוסח של הל"ט גרועים יחסית. ה ס מ ש ו פ ע י ס ב ח י ל ו פ י נ ו ס ח א ו ת שבבעו משיבושים ותיקונים - ר' תאורס לעיל ח"א שם - ומובן שלא ניתן לערוך השוואה לפני העמדת נוסחו העצמאי של כל אחד מהם ב נ פ ר ד.
- (ו) דרך משל גם להלן בסמוך הערות 7, 17 ובמיוחד § 9.3.
- (ג) שימוש של ר' מיוחס בספרי ח ו פ ש י ב י ו ת ר³, גם ר' טוביה הרבה לעבד את הספרי, ואף ר"ה כפרשן הגיה את הספרי, ציטט פרפראזות וכיו"ב - ר' תאורס שם. מחמת עי-בודים ע צ מ א י ס אלה שעשה כל אחד מהם, לא ניתן, לעיתים קרובות, לשחזר את נוסח הספרי שעמד לפניהם. ואין צורך לומר כי בשינויים סגנוניים קלים - שלהם חשיבות יתירה בבניית אילן היוחסין - קשה מאד לחוש!
- ואמנם לע"ע בגין סיבות אלה, או אחרות⁴, לא חשתי בקשרים הדוקים במיוחד בין שלושת העדים מארץ יון. עם זאת, בדמה, שניתן למצוא במספר מקרים נוסחאות יחידאיות - ב ל ת י מ ק ו ר י ו ת ככל הנראה(!), ה מ ש ו ת פ ו ת ל ה ס בניגוד לשאר. במסגרת זו אדון בק צ ר ה בארבע דוגמאות, שכל אחת מהן מצריכה עוד עיון נוסף לעצמה(!):

-
1. מהד' ש' פרייליך, מוסד הרב קוק תשל"ז. על ר' מיוחס ודרכו בציטוט הספרי ר' מ"ש י"מ כ"ץ במבואו לפרוש ר' מיוחס לדברים, מוסד הרב קוק תשכ"ח.
 2. דוגמת ילקוט מדרשי המועדים, ש ר ק בעזרתו הצלחנו להעמיד את נוסח תימן - ר' לעיל § 8!
 3. אין הוא מזכיר מתי נובע פרושו מהספרי, והוא מרבה לפשט לשונו ולשלב עם מקורות אחרים.

9.1 עמ' 130/1: ויאמר ה' אל אהרן אתה ובניך ובית אביך אתך {תשאו את עון המקדש⁵} -

ר' ישמעאל או' למי הדבר מסור לא הן מזהירין.

בגירסת "לא הן מזהירין" אוחזים רק ר' ל. לעומתם גורסים שלוש עדי הנוסח מארץ יון -

ר"ח ר' מיוחס והל"ט: לו (!) הן⁶ מזהירין⁷. כ' לאהרן (!) לא הן מזהירין. ח' לאהרן הם

מזהירין. ס'² לאהרן לאותן מזהיר⁸. ס'¹ לאותן מזהירין. א' לאותן ש מן תרין⁹. ד' מסור

לאותן שמזהירים. ס' הן מזהירים, נ"א: שמזהירים¹⁰. מ' ת' מזהירין¹¹.

פרושה של דרשה זו על עשרת נוסחאותיה (!!) צ"ע נוסף. {וידדי משה

ב"א מחרת שמה ניתן לפתור את גירסת ר' ל' "לא הן" כמילה אחת: לאהן = לזה בארמית גלילית.

היינו, למי הדבר מסור לזה מזהירין. ופרושו: משום שעבודת המקדש נמסרה לאהרן ובניו

הוזהרו דווקא הם בפסוקנו "תשאו את עון המקדש". אך ביגתיים לא מציבו בלשון התנאים שי-

מוש בוסף כמילה ארמית זו (האם פתגם עממי לפנינו??), ועיין היטב בתרגום יובתן! ואכמ"ל

בברור הצעות נוספות הקשורות לדרשות הספרי בהמשך - ר' למשל עמ' 130/12, 132/4, 15, 20,

134/21. וכאמור לעיל, עדיין צריכין אנו למודעי!}.

4. הקשורות, אולי, למיקומם המדויק יותר בתוך "ארץ יון" - שהוא עצמו צריך לעיתים בדיקה נוספת, ר' מ"ש לעיל ח"א § 20 הערות 3, 37 - מקורות יניקתם וזמנם.

5. את הקטע המסוגר, שהוא המשך הפסוק, השלמתי ע"פ הרעים ד' ל.

6. ל"ט חסר "הן".

7. כן היא גירסת ה², 3 וכן¹. גירסת ה¹ "לא הן" מזהירין, אינה אלא תיקון ע"פ ד"ו של הספרי שאצטט נוסחו להלן - ר' מ"ש לעיל ח"א § 13.2. וככל הנראה ה"ה אף לגירסת פ² "למי שהדבר תלוי בו מזהירין עלי ו" - ר' מ"ש לעיל שם § 120.

8. צ: "למי הדבר מסור לאהרן", ואין לדעת מה גרס בהמשך, אם בכלל.

9. הסופר שיבש, כדרכו (ר' לעיל ח"א § 2) ונראה שצ"ל: לאותן ש מזהירין - השווה לגירסת רעיוס וכן ס'!

10. כך ס' וכן בציוסוס הרד"ף. ס' נמחקה ההגהה: "נ"א שמזהירים" ב"א!

11. ת' בוסף: "מכאן אמרו אין מזהירין אלא למזהירין (!) ואין מזהירין אלא למזהירין, ולכן היה מסור לאהרן ולבניו". ובדמה כי "מיכן אמרו... למזהירין" היה לפירו בספרי, אך עיין בספרי עמ' 1/15, שאולי העתיקו משם, כפרוש, וצ"ע בוסף!

9.2 עמ' 78/5: וארון ברית ה' בסע לפנ'י¹² - זה שיוצא (!) עמהן במחנה¹³ היו בו שברי לוחות שנ' וארון ברית ה' ומש' לא משו מקרב המחנה¹⁴.

נוסח זה מצוי בש"נ קטנים בעדים ר א ד ח ט ופרוש ר' אליהו מזרחי לתורה, וככל הנראה גם עמד בפני מ¹⁵ וכן ס¹⁶.

מאידך בכ"י ב שנינו: וארון ברית ה' - מכאן אמרו שני ארונות היו: אחד שיוצא עמהן למלחמה ואחד ששרוי עמהן במחנה. זה שיוצא עמהן למלחמ' היה בו ספר תורה שנא' {וארון} ברית ה' בסע אחריהן {צ"ל: לפניהם}, זה ששרוי (!) עמהן במחנה היה בו שברי לוחות שנא' וארון ברית ה' {ומשה} לא משו מקרב המחנה.

ובל"ט¹⁷ מצינו נוסח הזה מ י ל ו ל י ת לנוסח ב (למעט שלושת השיבושים שתיקנתי במסוגר בנוסח ב, המצוטטים בל"ט כשורה), אלא שהוא מצוי שם ב מ ק ו ס א ח ר, לאחר דברי ר' שמעון בר יוחאי בסמוך (עמ' 78/9). תוספת מעין זו בספרי - במיקום דומה לכ"י ב - היתה גם לפני ר"ה¹⁸ ובעקבותיו ת¹⁹, ואולי גם לפני ר' מיוחס²⁰.

12. כמ' י' ל"ג.

13. א ט במחנות.

14. כמ' י"ד מ"ד.

15. שנסח לתקנו - ר' להלן הערה 25.

16. מפרושו בו הוא מסיק על קיומו של ארון שני באופן ע ק י ף, עולה שלא עמד לפניו נוסח שהזכיר את הארון השני ב מ פ ו ר ש, ע"ש.

17. ע"פ פ¹ וקטע הגניזה T.S. c235, ובאופן חלקי אף בק"ג T.S. N.S. 170.8 בנוסח פ² (דפוס ובציה) נשמט מ ש פ ס א ר ו ך מחמת הדומות, ע"ש!

18. עיין מהד' קול' עמ' 43.

19. ונדמה שיש לתקן את נוסח ר"ה ע"פ ת בכמה פרטים, ואכמ"ל בזו. (העתקתו של ת מר"ה כהרגלו - ר' תאורו לעיל ח"א § 14.2 - מוכחת כאן מאיזכור מפורש של ת "פירש רב הילל" בסמוך, וכן מציטוטו את חס"ז - שלא עמד לפניו - ע"פ ר"ה, עיין תאורו שם ולהלן הערה 22).

20. ר' פרושו לפסוקינו (כמ' י' ל"ג), בו דן בשני הארונות, אמנם בלשונו הוא, ואפשר שע"פ מקורות אחרים.

לדרשת שני הארונות מקבילות רבות, שלא נדון בהן כאן ²¹. אמנם ביחס לחה"ב בספרי

יש להעיר:

(א) התוספת "מיכן אמרו" בעדים ב פ (ה ת), מצויה כלשהי, מלה במלה, בפי ר' יהודה בן לקיש בתוספתא סוכה פ"ז הי"ח (לפי גירסת כ"י וינה והדפוס, ע"ש), ובדומה לכך בברייתא דמלאכת המשכן (לפי נוסח ג"ש ח"א עמ' 377) ומקבילות נוספות - ר' ר"ש ליברמן תוסכפ"ש לסוטה, עמ' 7-686.

(ב) מיקומה השונה של התוספת, וחוסר הקשרה הן לד"ה המקראי לפי נוסח בהת ²² והן לדברי רשב"י לפי נוסח פ ²³, מרמזת, לענ"ד, שנוסח כ"י ב והעדים מארץ יון אינו אלא "תיקון" שבו השלימו את הספרי ע"פ התוספתא, או אחת מהמקבילות האחרות ²⁴, ור' עוד להלן בסמך.

(ג) מאידך גם נוסח שאר העדים קשה. לפיהם לא מזכיר הספרי כלל את הארון שיצא עמהן למלחמה הנלמד מפסוקו (כמ' י' ל"ג), שהיה וא"ה ד"ה, אלא רק את הארון השני הנלמד מפס' אחר (כמ' י"ד מ"ד)! יתרה מזו גם לשון שאר העדים "זה שיוצא עמהן במחנה", ולא זה ששרוי עמהן, או שהיה עמהן וכיו"ב - קשה! ²⁵

21. וכבר דן בכך ידידי מ"צ פוקס בעבודה סמינרית שהגיש למו"ר פרופ' א' גולדברג, שאת צילומה מסר לי בסובו.

22. וזאת בניגוד לט"ז בו שנינו (ע"פ מה"ג): "וארון ברית ה' נסע לפניכם ונאמר וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה - יש אומר שני ארונות היו עמהן...". וכבר חש בקושי זה ת (ע"פ ר"ה - ר' לעיל הערה 19) והציע להגיה את הספרי ע"פ ה"ס ז: "וארון ברית ה' נוסע לפניכם וכו' - ה"ג בסיפרי זוטא וארון ברית ה' נוסע לפניכם וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה".

23. שאולי שינה את המיקום מחמת הקושי הנ"ל??

24. על אופיו המעובד של כ"י ב ועל תוספותיו המרובות יחסית - ר' מ"ש בתאורו לעיל ח"א § 3. ודוק במקרה זה לא ניתר לו מר כי גירסת שאר העדים בוצרה מהשמטה מחמת הדיו - מות של בוסחב שהיה כביכול לפני ה'! (ואפילו אם נתקן את נוסח ב ונוסף בד"ה: וארון ברית ה' {נסע לפני ה' }, וכן נתקן בהמשך "לפניה" במקום "אחריה", עדיין לא ניתן לראות בגירסת שאר העדים השמטה מחמת הדומות של נוסח "אביו" של ב, בגין גירסתם "שיוצא" במקום "ששרוי" בכ"י ב, ור' ע"כ להלן בסמך).

25. ובנוסף שנינו: "וארון ברית ה' נוסע לפניכם - זה שיוצא (!) עמהם כמלחמה והיו שם שברי לוחות וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה". נוסח מגומגם זה (!) נוצר, לענ"ד, במטרה לפתור את הקושי הלשוני הנעוץ בגירסת שאר העדים -

(ד) לאור כל זאת בראה לעיניך כי במקורו דרש הספרי כאן את פסוקינו: וארון ברית ה' נסע לפניך - זה שיוצא (!) עמהן למלחמה. לאחר מיכן הזכיר הספרי את הארון השבי שהיה שרוי עמהן במחנה, אלא שבכל עדי הנוסח נשמט כאן קטע מ"עמהן" עד "עמהן" מחמת הדומות!! (ור' מ"ש להלן § 11, 12 על מוצאם המשותף של כל עדי הנוסח!). וכאמור לעיל בנוסח בו עדי הנוסח מ"ארץ יו"ן" ניסו לתקן שיבוש זה בעזרת השלמה ע"פ התוספתא או מקבילה דומה.

9.3 עמ' 96/18: ויאמר לו משה המקנא אתה לי - אי לו: יהושע כך²⁶ אני מקנא לווניאני כי יוצא בכך ולוואי כל ישי' כיוצא בי ומי יתן כל עם ה' נביאים.

לגירסה זו המצוייה בכ"י ר מצינו סיוע חלקי בפרוש ר"ה ע"פ ציטוט כ"א - עיין ע"כ להלן, וכן בפרוש צ שאמנם הגיה את הספרי ("ה"ג!) בכך אני מתקנא ולואי אתה יוצא ביי"), אך כדרכו מסר גם על הגירסה שהיתה לפניו: "ואי גר' ולוואי אני כיוצא בכך הוי לשון ענוה!"

בשאר עדי הנוסח מצינו ה'תפצלות' ע"פ ה: ח לואי אני (!) כיוצא בהם ולואי כל ישראל כך²⁷. אד לואי אתה כיוצא בו ולואי כל ישראל כיוצא בכך. ט ל ולואי אתה כיוצא בי ולואי כל-ישר' ²⁸ כיוצא בכך. ב ולא את כיוצא בו ולואי כל ישראל כיוצא בכך. פ ולואי ²⁹ בני כיוצא בכך ולואי ³⁰ כל ישראל כיוצא בכך ³¹. מה"ג אלווי כל ישראל כיוצא בכך

(המשך הערה 25)

שהיתה אף לפניו (!): "שיוצא עמהן במחנה" (שים לב גם להשמטת "שבאמר" בסיפא מחמת הקושי החדש שיצרתי בו - מעבר בלתי סביר מהארון שיצא עמהן במלחמה לפסוק המדבר על ארון מש "מקרב המחנה").

26. בגירסת "כך" אוחזים כל עדי הנוסח שנפרט להלן, למעט רח הגורסים "כך" - שיבוש משותף עקב דמיון הגרפי של האותיות כ"ת-כ"ף, ור' עוד בהערה הבאה.

27. ח שוב "כך" - ר' בהערה הקודמת, ולכן השמיט את "כיוצא" (בכך) המצוי בכל שאר העדים!

28. ל "אתה" במקום "כל ישר'" - אשגרה מהרישא!

29. פ הלואי.

אלווי בני כיוצא בך ³². ס נ"א ³³: ולואי בני כיוצא בך. ת הלואי בני כיוצא בך ולואי כל ישראל וכו'.

ובפרוש ר"ה (בד"ה) מצינו כאן שלוש נוסחאות:

(א) ח: ³הלואי בני כיוצא בך ולואי כל ישראל כו'. (וכאמור כן גורס ת כנראה ע"פ ר"ה ³⁴).

(ב) ה: ²הלואי בני אתה כיוצא בך (ה: ²ב ו) ולואי כל ישראל וכו'.

(ג) ב"א: הלואי אני כיוצא בך וגומר ³⁵.

וגדמה בברור שגירסת רה"א המפורשת, שהרי רק לפיה יש קשר ישיר

בין דברי משה - לפי כל עדי הנוסח הישירים - בתחילת המשפט: "בך אני מקנא",

לדבריו בתמשך: "לואי אני כיוצא בך!" אך כשאר העדים התקשו בעובדה העולה לכאורה

מהדרשה המקורית, שמשם קסן מיהושע ³⁶, ולכן תיקנוה בצורות מצורות שונות ³⁷.

30. פ2 והלואי.

31. ציטוט זה לקוח מפרושו השני של ר' טוביה, שיסדו ככל הנראה ע"פ הספרי, ע"ש, אך ר' עוד להלן סוף הערה 38. הפרוש הראשון של ר' טוביה נשמט בבוטח פ2 מחמת הדומות (וכבר חש המחזיר ר"א מקארלין בקושי, עיין באור הרא"ם אות פ"ה), אך בכ"י פ1 בותר כשורה!

32. רח"ש הור" שילב דרשה זו של המח"ג במה ד' הספרי זוטא שלו (עמ' 273), אך אין זה מוכרח כלל.

33. כך ברד"ף לעומת ס2: ג"כ (= נראה בעיני). ס1 חסרה כל ההערה, ועיין בהערה הבאה.

34. ואפשר שגם ר"ס אוהבא כתב הגהתו ע"פ נוסח ר"ה שהיה לפניו. אמנם אפשר גם שמקורו של ר"ס הוא הל"ס, או כ"י עצמאי של חספרי.

35. למרות שב"א לא מציין במפורש שהוא מצטט את פרוש ר"ה - אין ספק בכך, וזאת מחמת התאמת כל הציטוט בקסע שלפניו ושלאחריו לפרוש ר"ה מלה בלה.

36. עדות "מפורשת" להגהה בעקבות הקושי הנ"ל מצינו בפרוש צ - ר' לעיל. ומ"ח התחמק מהקושי ועיבד בקיצור: "ויאמר לו משה המקנא - אמר לו ולואי שהיית מוצא כיוצא בך מי יתן כל עם ה' נביאים".

37. אמנם עדיין צ"ע האם משה התייחס בדבריו "בך אני מקנא - לוואי אני כיוצא בך" לעניין הנבואה, כפשוטו פסוקי הורה, ונקט לשון ענוה כפרוש צ - פרוש המסתייע מגירסת סיוס המדרש: "ולואי כל ישראל כיוצא בי ומי יתן כל עם ה' נביאי". או שמא התייחס משה במדרשנו לעניין כביס - תולארץ - פרוש ההולם את דרשות הספרי הקודמות. ר' נבואת אלדד ומידד (שו' 10): "משה מת ויהושע מכניס ישר' לארץ", ותגובת יהושע על כך (שו' 15): "רכוני משה כלם מן העולם לבני אדם שבשרוני בשורה רעה זו", ואם כך "בך אני מקנא - לוואי אני כיוצא בך" = בכניסתך לארץ!

ולענייננו; ברי שנוסחת ה^{2,1} אינה אלא הרכבת בוטח ד"ו של הספרי
על גירסת ר"ה, כדרכם פעמים רבות - ר' מ"ש לעיל ח"א § 13.2. אמנם קשה להכריע
האם גרס ר"ה "א ב י" כ ג י ר ס ת ו ה מ ק ו ר י ת ש ל ה ס פ ר י , שנשמרה
כאמור בכ"י ר (וכן ח צ) - כעדות ב"א, או שמא גרס ר"ה "ב נ י" - כעדות ה^{3,2,1}, ת, ואם
כך לפנינו תיקון מובהק המשותף לר"ה ולרעו
מ"א רץ יו"ן" הלקח טוב! ³⁸

9.4 ובכמה מקרים מצינו נוסח המשותף לשניים משלושת העדים היווניים הנ"ל, בניגוד לרעם.
נסתפק בדוגמה אחת החשובה אף לעניין אחר. שנינו בעמ' 137/12: "כל חרם בישרי" - אין לי
אלא חרמי ישרי חרמי גרים נשים ועבדים מנין ח"ל כל חרם בישרי לך יהיה".
בגירסה "חרמי גרי ט" או חזים א במס ו כן פ. לעומת ד ח ס ל צ
חרמי גוים (ח גויים. ל הגוים). והנה בגירסת ר"ה ור' מ י ו ח ס שנינו:
"חרמי נשים ועבדים", היינו תמלה "הפרובלמטית" גרים/גוים חסרה! ובצילום כ"י ר
בתוצאת 'מקור' קשה להכריע בוודאות מהי גירסתו. ואין להוציא מכלל אפשרות שק"ה כתב
"גרם" וא"ה הפכו את הרי"ש לוא"ו + יו"ד = גוים. וצ"ע בגוף כה"י, כי
אולי בכוחה של גירסת ד כאן, להסביר את יסוד
כה"ב ה ב ל ?? (ורי עוד מ"ש להלן § 112).

38. ומצינו מספר מקבילות מאוחרות לדרשת הספרי: (א) ב"ר כ"י וטיקן מהד' ת"א, עמ' 1235.
(והשווה מה"ג לבראשית מהד' מרגליות, עמ' תשצ"ז, ובהח"ב שם!). (ב) קהלת זוטא
מהד' בובר, עמ' 148. ור' שם אות נ"ח אודות בוסחו השו"ב של קה"ז לפי היל-
קוט. ודוק נוסח הילקוט של קה"ז שו"ה מילולית
לבוטח הילקוט של הספרי!! אמנם ידידי מנחם הירשמן הודיעני
כי גם כ"י בה"מ לרבנים 5043 mic של קה"ז דומה בבוסחו לנוסח הילקוט דווקא!
(ג) קהלת רבה פרשה ט' י"א, ומנחם הירשמן מסר לי כי בדומה לגירסת הדפוסים "בני",
גורסים כ"י וטיקן 291 וכ"י בה"מ לרבנים 5529.2 mic "בנו י" (!). ובכ"י
בה"מ לרבנים שם הוגה ב"א "בני" 2x, במקום "בך" שבדפוסים, ע"ש.
ולא נוכל במסגרת זו למצות את הדיון בנוסחאותיהם השונות של המקבילות ומשמעם,
ביחסן ההדדי זו לזו (הקטע המקביל לספרי מהווה רק חלק קטן של דרשה ארוכה המובאת
בכולן, ע"ש), וביחסן לספרי. בקצרה נעיר רק זאת: (א) לנוסח כ"י ר בספרי "לוואי
אני כיוצא בך", לא מצינו רע במקבילות הנ"ל. (ב) לנוסח כ"י ר "לוואי כל ישר'
כיוצא ב'י" - שלא מצינו כמותו בעדי הנוסח של הספרי (!), מצינו רע בכמה וכמה
מתקבילות הנ"ל, ע"ש! (ג) לגירסת כמה מעדיו העקיפים של הספרי - כולל
עדי הנוסח מארץ יו"ן - "בני", מצינו רע בקה"ר בלבד, ואין
להוציא מכלל אפשרות דהא בהא תליא! וצ"ע נוסף.

9.5 באופן כללי ברמה שניתן לומר כי שלושת עדי הנוסח מארץ יון קרובים יחסית לנוסח אטליה³⁹. עם זאת מציבו בהם, ובמיוחד בלייט, מספר לא מבוטל של נוסחאות לא מקוריות, שכמותן מציבו בעדי הנוסח האשכנזיים-צרפתיים⁴⁰. ויש לחזור ולדון במסורת הנוסח של ארץ יון, על סמך מספר רב יותר של מקרים.

39. ר' דרך משל לעיל ח"א § 13.3 והערות 47-50; § 20 הערה 24, וכן ח"ג § 4.5, 4.6 (וכן 4.7), וביחס לר' מיוחס ר' ח"א § 3 הערה 22.

40. ר' ח"א § 13 הערה 51; § 20.2. ומקורות היניקה של יתדות כיזנץ מצריכים עיון לעצמם, אך כבר העירו חוקרים שמרכז יהודי זה היה קשור, אולי, לאטליה מחד ולאשכנז מאידך. ר' למשל מ"ש ד' פלוטר, יוסיפון מבוא, עמ' 84-98; י' תא שמע במאמר העומד להתפרסם ב'ספונות', והשוות למ"ש מו"ר פרוץ' י' זוסמן, 'כתבי יד ומסורות נוסח של המשנה' (ר' לעיל ח"א § 13 הערה 1), עמ' 6-234 והערות 88, 89 ובנסמן שם.

פרק ה - נוסח ילקוט תלמוד תורה

10. נוסח הספרי בילקוט ת"ת (ח) מהמאה הארבע-עשרה - ר' תאורו לעיל ח"א § 9, אינו קשור בקשרים של ממש לאחת מארבע מסורות הנוסח שהצגנו לעיל. ומצינו קירבה מפתיעה בינו לבין מסורת נוסח קדומה לו, המשתקפת בכ"מ "ר פרשת בשא (ו) מהמאה האחת-עשרה - ר' תאורו לעיל ח"א § 22. וכן כינו לבין מסורת מאוחרת לו, המשתקפת בצי-טוטי הספרי של ר"א הלוי בוקראט בספר הזהזכרון על רש"י מתחילת המאה השש-עשרה. מיקומה הגיאוגרפי של מסורת נוסח משותפת זו, לא נתברר לי לפי שעה¹.

10.1 ח - ו

בנוסף לנוסחאות רבות המשותפות לעדים וח ועדים בוספים בניגוד לעדים אחרים,

מצינו מספר לא מבוטל של "ת יקובי" מ שותפים לבוסח וח דווקא, בניגוד לכל שאר עדי הנוסח², כגון:

1. ור' מ"ש אודות ההצעה שלפנינו מסורת נוסח ספר ד"ת בח"א § 9.3 ובהערות שם. ור' גם מ"ש להלן ח"ג § 11 הערה 7 אודות מסורת הנוסח השונה של ציטוטי הספרי ע"י הרמב"ם, ע"ש.
ולעיתים מצינו זיקה בין נוסח ח לנוסח תימן. ר' דרך משל מ"ש לעיל ח"ג § 8 הערות 14, 16 (וכן ח"ב § 8.4). ועיין עוד בספרי עמ' 47/6 שם שנינו בנוסח ח וכן י²: "גדול שלום שניתן לבעלי תורה", לעומת ראב"ד טכ"מ פ וכן י²: "גדול שלום שניתן לאוהבי תורה". ומראיית הספרי בסמוך שם בכל הערים: "שנ' שלום רב לאוהבי תורתך", מוכח שבנוסח ח¹ נפל שיבוש משו-ח. וזאת כנראה באשגרה מנוסחתם ה"מתוקנת" (!) של ח, וכן מ"פ ומה"ח, לעיל שם שו' 3: "גדול שלום שניתן לבעלי תשובה" (במקום ל"עושי תשובה" כנוסח ראב"ד ס"ק!). אך למרות קשרים אלו ואחרים, במקרים רבים למדי מנו-גד בנוסח ח לבוסח תימן, ובאופן כללי הקשר ביניהם קלוש מאד. אך ציינתי זאת משום שאין להוציא מכלל אפשרות שנוסח ח משקף מסורת נוסח מזרחית, שהרי ר"י סקילי היה גם במזרח. אמנם ר' מ"ש בח"א § 9 הערה 3! (והשווה גם להערה 12 שם). וכל הנושא מצריך בדיקה נוספת ע"פ השוואה לציטוטי ראשונים בוספים (ר' מ"ש לעיל ח"א § 24!).

2. וברי שאין קשר ישיר ביניהם, שהרי ילקוט ת"ת מצטט הן מ"ספרי" והן מ"רבה", ורבים מציטוטי הספרי בילקוט ת"ת - גם כפרשת נשא, ואין צריך לומר כשאר חלקי הספרי - אינם מצוטטים כלל בבמ"ר. ולענ"ד גם לא סביר כי לפנינו השפעה עקיפה של ציטוטי הספרי כרבה על נוסח ילקוט ת"ת, כיוון שזהו קטעי הספרי שעורך במ"ר בעזר בהם הוא מסובך מאד, ולעיתים מצריך מחקר בפני עצמו - ר' מ"ש בתאורו שם. ומכאן שלפנינו מסורת נוסח שמוצאה באב משותף!

- (א) עמ' 28/4 ו ח: יזיר - שומע אני מסחורתו ומרפואתו ת"ל לא ישתה - בשתי יתה אסור (!) ברפואה ובסחורה מותר (וימותר ברפואתו ובסחורתו). לעומת ראב"ד טוכן המצת ויראים: ... ת"ל מילין ושכר יזיר - מותר הוא בסחורתו וברפואתו.
- (ב) עמ' 53/2 ו ח: ... שומע אני הואיל ולא שוה לא במשקל לא תשוה לו במדה ת"ל שניהם מלאים שהיו שוים במדה - תיקון משותף של 'שומע אני' בניחותא - ר' לעיל ח"ב § 131.2
- (ג) עמ' 2/24 ו ח וכן מנוסף ד"ה "מזכר ועד נקבה תשלח ו". ראד טל חסר.
- (ד) עמ' 5/21 ו ח מבין אתה אומר. ד מבין. ראטלמלמה נאמר מבין אתה אומר (ע"ש היטב, ור' גם עמ' 16/1).
- (ה) עמ' 10/10 ו ח יכול קורא אני עליו. ראדטל קורא אני עליו (ו ח הדגישו את ההו"א ע"י תוספת "יכול", אך באמת "קורא אני עליו" לבדו משמש גם בהוראת של הו"א - ר' מ"ש במאמרי לג"ה עמ' 270 הערה 55).
- ולעיתים קרובות ביותר מצינו חילופי נוסחאות בין עדי תנוסח של רבה כשחלק מהעדים מתאים, בין השאר לגירסת ח. ולעיתים תואמות נוסחאותיו היחידאיות של ח לכמה מעדי תנוסח של רבה בלבד. כגון עמ' 28/8 ו 5, מכאן אתה למד = ח. ו 6,2, מכאן אתה דן = ראב"ד טלמת. ולהלן § 10 נציג דוגמה נוספת מתופעה זו (להעלים/להערים). ור' מ"ש ע"כ לעיל ח"א § 22 הערה 32.

10.2 ח - ספר הזכרון

ס"ה מביתי כשלושים מקרים שבהם מצטט ספר הזכרון גירסאות ספרי שקיימת בהם התפלגות בוסחאות. ובשמונים אחוז מהם תואמות גירסאות ח וס' הזכרון.³

3. לעומת אב"ט - 65%, ר' - 50%, ד' - 45%, ל' - 35%, (לערך). ובספר הזכרון מצוטטים קטעים מהספרי שאינם מובאים בילקוט-ת"ח, וגם חת"נ מורים שספר הזכרון לא ציטט ע"פ ילקוט ת"ח, אלא שלשניהם אב"ט שותף.

ולעיתים מצינו בשניהם נוסח משותף בניגוד לכל עדי הנוסח או רובם המכריע, כגון:

(א) עמ' 173/2: ח ס' הזכרון "י מ י נ ו של פנחס". ר א ב ד ט ל מ "ז ר ו ע ו של פנחס".

(ב) עמ' 94/20: ח ס' הזכרון "ר' שמעון בן יוחאי או' ר' עקיבא היה דורש דבר אחד ואני דורש דבר אחר, ו ג ר א י נ ד ב ר י מ ד ב ר י ו". בשאר העדים שם שלושה (!) שינויים סגנוניים - עיין בחה"נ.

(ג) עמ' 12/2: "ונעלם מעיני אישה - ולא שיהא בעלה רואה ומעמעם, הא אם ידע בה בעלה אין רשיי לה ע ר י ס עליה ולהשקותה". בגירסת "להעריס" אוחזים ר א ד ט² מ פ, ט¹ א"ה כיה"ס, וכן 5,3,1. מאידך גורסים ח ט¹ ק"ה וכן 4,2 וספר הזכרון: "ל ה ע ל י ס" (שריד לנוסחה טובה שנוצרה בעקבות חילוף למ"ד-רי"ש?).

פרק ו - מוצאם המשותף של עדי הנוסח11.1 גליונות משותפים

לעיל ח"ב § 43 עמדנו על מציאותם של גופים זרים בספרי, שניתן להכיר בהם ע"פ שילובם שלא במקומם, לשונם, עניינם וכיו"ב, ע"ש. כמה מגופים אלה הכוללים לשונות פרוש בלחי מקוריים¹ ותוספות ע"פ החלמוד הבבלי² ומדרשים מאוחרים³, מצויים בכל עדי הנוסח הישירים וכן בעדי הנוסח העקיפים שבהם מצוטט הקטע. ס"ה משותפים גופים זרים אלו - או לפחות אחד מהם, לעדי הנוסח: רב מק האטלקיים, אדטלצת האשכנזיים-צרפתיים, ה פ היוניים, ח וספר הזכרון שמיקומם הגיאוגרפי צ"ע, וכנראה אף לציטוט הספרי ע"י הרמב"ם בפרוש המשניות⁴.

אופיים של הגופים הנ"ל מעיד שהם נוספו לאחר גמר עריכתו של ספרי במ', ומכאן, ככל הנראה, שמוצאם של כל עדי הנוסח הנ"ל מאב סכסט קדום, שהגופים הנ"ל שולבו בגליונותיו!!

בעדי הנוסח התימנים לא מצוטטים קטעי הספרי שבהם מצינו את הגליונות הנ"ל (וה"ה אף לגליונות בוספיים, שלא פרסתי שם). ועדיין צ"ע - ע"פ דוגמאות בוספות - האם גם מוצאה של מסורת מזרחית זו מאותו אב סכסט קדום, בו בוספו הגליונות הנ"ל. וכבר העמיד רא"א פינ' ('אקדמות', עמ' 26 ואילך) על תופעת הגליונות המשותפים גם בספרי דבריים, והסיק מכך (שם, עמ' 40) על מוצאם של עדי הנוסח (שהם הם עדי הנוסח של ספרי במ'!) מאב סכסט קדום⁵.

1. ר' שם הערה 5.

2. ר' שם הערה 4 וכן § 43.1!

3. ר' שם § 43.2.

4. וזאת במידה וביתוחיננו להלן ח"ה שן' 7-54 ד"ה 'וזו השערת'י נכון, ע"ש! ואף בספרי דברים משותפים כמה מהגופים הזרים גם לציטוטי הרמב"ם - ר' להלן הערה 5. ואודות מסורת הנוסח של הרמב"ם ר' גם הערה 7.

5. מסקנתו של רא"א פינ' שם, מתייחסת במיוחד לעדי הנוסח ה"הארופאים" לפי הגדרתו, אך הוא מציין שכמה מהגליונות המשותפים השתרבו

- 11.2 שיבושים משותפים. ככל הנראה מצינו בספרי במ' אף שיבושים המשותפים ל כ ל (!) ע ד י ה נ ו ס ח. על דוגמה אחת שיסודה בהשמה משותפת מחמת הדומות העמדנו לעיל ח"ג § 9.2, ע"ש. ולהלן § 12.3 נצביע על דוגמה נוספת, ע"ש. ושוב, גם בשתי דוגמאות אלה לא מצוטטים קטעי הספרי הנידונים ע"י עדי הנוסח התימניים. אין איפוא באפשרותנו לבקש עמדה ביחס למוצאם גם ע"פ קריטריון זה⁶, וצ"ע נוסף⁷.

(המשך הערה 5)

גם לעדי הנוסח ה"מצריים" לפי הגדרתו: מה"ג, הרמב"ם (!) וכן קטע גבי זה אהד, ע"ש. (ור' גם מאמרו 'לבאור בריאת סתומה בספרי', בספר היובל לשמעון הלפין בעריכת ע' פליישר, ירושלים תשל"ג, עמ' 2-181, שעליו העירני מ"ר פרופ' י' זוסמן). ולתופעת ה"גופים הזרים" בספרי דברים - ר' גם מ"ש רי"ן אפשטיין, מלה"ח, עמ' 711-723. וגם לדעתו כלל עותק הספרי של הרמב"ם כמה מהגופים הזרים ה"ג"ל - ר' גם מ"ש ע"כ בתרביץ שנה ו', עמ' 5-1373. ואכמ"ל בבדיקת החומר של ספרי דברים לגופו (למרות שכמה מהדוגמאות שבהן דבו מצריכות עיון נוסף!). בעיר רק כי בניגוד לגליונות המאוחרים, דוגמת התוספות מהתלמוד הבבלי, עליהם הצבענו לעיל בספרי במ', נוספו רובם המכריע של הגליונות בספרי דברים, לדעת רי"ן אפשטיין ורא"א פינ', מהמ - כילתא לספר דברים. ובספרי במ' לא מצאתי, לפי שעה, תופעה מקבילה של גליונות שחדרו לאב הסכסך הקדום של הספרי, מהספרים זוטא. אמנם ר' מ"ש ב-§ 43 שם, אודות הגליונות המשותפים מדכי רבי ומדכי ר"ע בספרי במ', שכמה מהם נוספו, אולי, בתקופה קדומה יותר (בשלבי העריכה הסופיים??), ע"ש. וברי ששאלת זמני התוספות של הגליונות מצריכה עיון נוסף בפני עצמו! (ולשאלה זו השלכות חשובות, במיוחד לברור יחסיהם לעדי המערביים, שבה עוד נדון להלן בסמוך).

6. כדאי להעיר כי לעיתים קרובות שווה נוסח תימן לנוסחת כמה עדים מערביים, בניגוד לעדים מערביים אחרים. ולעיתים נשתמר בכ"י נוסח, שתוקן או שובש בכל שאר עדי הנוסח - כולל נוסח תימן - בצורה שווה. ר' דרך משל לעיל ח"ב § 35.1, 3-40.2, וכן ח"ה שו' 9-37 (השמה משותפת מחמת הדומות), אך אין בכוחן של דוגמאות אלה ללמד על חלות ברורה, ע"ש. ויש לזכור שעדי הנוסח העקיפים והחלקיים מנוסח תימן המצויים כידנו, הם מאוחרים יחסית. ולפי שעה אין בידינו קטעי גבי זה לספרי במ', שהיו עשויים לסייע רבות בפתרון דילמה זו. וצ"ע נוסף (ר' גם מ"ש לעיל ח"א § 124).

7. במאמרו 'אקדמות' הבחין רא"א פינ' בצורה ברורה בין עדי הנוסח הארופאיים (= המערביים) לבין עדי הנוסח המצריים (= המזרחיים). אבחנתו זו באה לידי ביטוי גם בשרטוטו המסכם של אילן היוחסין בעמ' 38, ע"ש. יתרה מזו, במאמרו 'Maimonides and the Tanna'ic Midrashim' הציע להבחין גם בין קורפוס מדרשי ההלכה שהיה מצוי במערב, שכלל את מכילתא דר"י, הספרא וספרי במ' ודברים, לבין קורפוס מדרשי ההלכה שהיה מצוי במזרח, שכלל בנוסף לכך גם את מכילתא דרשב"י, ספרי זוטא ונהמ - כילתא לדברים. במיוחד מעניינת ראייתו מבדיקת ציטוטי מדרשי ההלכה ע"י הרמב"ם, שממנה הסיק כי רובם המכריע של ציטוטיו בפרוש המשניות מבוססים על הקורפוס המערבי - שהיה לפנינו בעת כתיבת הפרוש בספר ד. בעוד שבספריו המאוחרים יותר - ספר המצוות ומ"ת - הרבה להעזר גם בשאר המדרשים. וזאת ע"פ הקורפוס

12. כחיבת תלומה של עדי הנוסח בכ"י ר

לעיל ח"ב עסקנו בהוכחת סיכו המעולה של כ"י ר ביחס לשאר עדי הנוסח. כאן ברצוננו לבחון שאלה אחרות: באיזו מידה תלויים שאר עדי הנוסח בכ"י ר גופו, או אביו. לכאורה מצינו מספר דוגמאות המצביעות על תלות מעין זו:

- 12.1 שרידי ל"ח שנפתרו בצורות שונות: לעיל ח"ב פרק ב' עסקנו בתאור שרידי ל"ח האי"י בכ"י ר. ויש לזכור כי למדות התופעות המרוכות יחסית שמנינו שם, מדובר ס"ה על שרי - די מ. שהרי פעמים רבות למדי מצינו גם בכ"י ר כתיב וצורות "מקובלות" הנפוצות במקרא

(תמשך הערה 7)

המזרחי שהיה לפניו כמצרי מ, בעת כתיבתם של ספרים אלו! ובעמ' 5-473 הצביע על מספר חריגים לתאוריה כוללנית זו - הן ביחס לקורפוס המערבי, והן ביחס לציטוטי הרמב"ם - וביססה ליישבה, ע"ש. ואכמ"ל בשאלות אלה הדרושות עיון לעצמן - ר' לע"ע גם במאמרו המקיף של רי"ן אפשטיין, "מכילתא וספרי בספרי הרמב"ם" בתרכיץ ש"ו. ובוסוף מספר מילים אודות נוסח הרמב"ם. כנספח למאמרו הנ"ל צרף רא"א פינ' מפתח לקסעי מדרשי ההלכה המצוטטים במפורש ע"י הרמב"ם בפרוש המשניות, בספר המצוות, ובשו"ת. (ור' גם בהשלמה שפרסם ס"ה מנזיט שם יותר משיס קסעים מספרי במ' המצוטטים ע"י הרמב"ם. {והרשימה שם עדיין אינה שלמה. יש לחוסיף דרך משל את פרוש המשניות להלה ב' ז' (= הור', עמ' 115/11 - ר' מ"ש ע"כ להלן ח"ה שו' 28). וכן את החקדמה לקדשים מהד' הרב קאמח עמ' ס"ז (= הור' 112/4, קסע ארוך, ע"ש). וסביר כי בבדיקה שיטתית יתגלו קסעים נוספים במיוחד "סמויים", שבהם מצטט הרמב"ם מתספרי בלי לבקוב בשמו).

בדיקה ציטוטית אלה מורה, שמסורת תבוסה המשתקפת מהם אינה קשורה בצורה רציפה לאחד מעדי הנוסח שבידנו. יתרה מזו לא פעם שונים ציטוטי הספרי ע"י הרמב"ם בנוסחם, מכל עדי הנוסח האחרים. ר' דרך משל בחילופי הנוסח המשמעותיים לתן ציינתי להלן ח"ה שו' 28 'שאינן מפרשין חלה מן הקמח' ובהערה 53 שם. וח"ה אף לשינויים סגנוניים שאינן רואה טעם לפורסם כאן. אמנם כבר רי"ן אפשטיין העיר, כי לעיתים מוסר הרמב"ם קיצור או פרפראזה ממדרשי ההלכה, וכן משנה הלשון ומביא לשון ברייתא מקבילה שבבבלי (!) וכיו"ב (שם, עמ' 9-375). כן העיר כי לעיתים מכנה הרמב"ם את הס"ז בשם "ספרי", כדרך ראשונים אחרים (שם, עמ' 368-372). ולענ"ד בוכל להכריע בשאלה האם נהג הרמב"ם יד בחופשית בציטוטי הספרי שלו, או שמא כך כבר היה במסורת הנוסח שלפניו, רק לאור השוואה לעדי נוסח ספרי יי / מדרשי יי / בבי זמנו, של פישעה לא הגיעו לידנו. שהרי פרפראזות ועיבודים ע"פ הכבלי, מצויים הרבה גם בעדי הנוסח הישירים, כפי שהדגמנו לעיל ח"א בתאורם, וכן לעיל ח"ג בתאור משפחותיהם!

וכיו"ב. והנה במספר מקרים מצינו בכ"י ר שרידי מל"ח הא"י במילה מסוימת, ו ב מ י ל ה
ז ו ע צ מ ה מ צ י נ ו ח י ל ו פ י ב ו ס ח א ו ת. ונדמה כי ניתן להסביר
את הווצרות חה"ב בקבל, ע"פ ההשערה שבאביהם המשותף של עדי הנוסח נותר בדיוק כמלה זו
שריד מל"ח, כ פ י ש ה ו א א כ ן ב כ " י ר.

לדוגמה; בדרך כלל מצינו בכ"י ר את הכתיב: הוא, היא, שהוא, שהיא, וכיו"ב. כן
הוא בוודאי מ א ו ת פעמים. ולעיל ח"ב § 6.1 הצבענו על שורת מקרים - שמספרם אינו
עולה על ע ש ר ו ת בודדות - בהם מצינו בכ"י ר את הכתיב: הו, שהו וכיו"ב, ע"ש. כן
הערנו ב-§ 5.4 שם, על כתיב נדיר בכ"י ר - שכמותו מצינו כ ח מ ש פעמים - של יו"ד
כאם קריאה לאחר שי"ן הזיקה. בין השאר הערנו שם על דוגמה א ח ת ב ל ב ד בעמ'
214/11, בה חברו שתי התופעות ומצינו בגירסת כ"י ר את המלה "ש י ה י", שפתרונה
מוכה ע"פ ההקשר שם (החרב) = ש ה י א, וכך אמנם גורסים ב ח מ פ. לעומת ד שהוא.
א ס ל ש י ה א (!). וקרוב בעיני שגירסת א ס ל אינה אלא תיקון של גירסת ר הקשה: שיהי!
ורי עוד שם § 8.1: ר הבאהל = ב ק"ה חא באהל. < ח מה שבאהל. ד ל וכן א ב א"ה:
אשר באהל. א שבא והא(?) שם § 8.4: ר שלחט = ו ח י מה"ב שלא חטא. < ס שלא על חטא.
ב ד ל של חטא. א על חטא. שם § 12 הערה 77: ר רוב השבט = ב ד ל רב השבט. < א ס גדול
השבט. ה מ ת ראש השבט. ור' גם שם § 13.3, 14.2, 25,2 ועוד.

12.2 שיבושים אפשריים שנפתרו בצורות שובות. לעיתים מצינו בכ"י ר מילים שקשה להחליט
בצורה חד-משמעית האם הן ש ר י ד י ם מ ק ו ר י י ם מל"ח הא"י, או שמא אינם אלא
ש י ב ו ש י ם ש פ ל ו ב כ " י ר ונפתרו בשאר העדים בצורות ש ו נ ו ת,
המצביעות לעב"ד על תלותם של שאר העדים בגירסאות כ"י ר. ר' למשל מ"ש לעיל:
א) ח"ב § 8.4. גירסת ר: שלעבודה = ח שלא לעבודה, או שמא אשגרה מגירסת הספרי בסמוך?
ונפתר ע"י שאר העדים "ש א י נ ו של עבודה", וזאת בניגוד לגירסתם ברישא "שלא
לעבודה" - צ ר י מ ה ס ג נ ו נ י ת המהווה לעב"ד רמז לחיקובם: תוספת "ש א י ב ו"
לגירסת ר הקשה "שלעבודה" - עיין שם היטב!
ב) ח"ב § 30.8. גירסת ר: אקריב = אפעל הארמי של הקריב כגירסת ב ו¹ ח ל ומה"ח, או
שמא אשגרה מגירסת הספרי בסמוך. ונפתר ע"י שאר העדים ב ח מ ש צ ו ר ו ת ש ו ב ו ת (!) -
עיין שם היטב.

(ג) ח"ב § 43.3 הערה 30. גירסת ר' "ליום ובלילה". שנוצרה אולי מחילוף קדום של ב"ת=ו"ו, שלא הובן ותוקן ע"י תוספת ו"ו. ונפתר ע"י השאר בשני פנים: ליום ולילה. ביום ובלילה - ע"ש היטב!

(ד) ור' גם מ"ש לעיל ח"ג § 9.4 אודות גירסת ר' גרם. א"ה גויס. שגרמה אולי לחת"ב גרים/גויס ולהשמטת המלה כחלק מהעדים, אך צ"ע בגוף כה"י, ע"ש!⁸

- 12.3 ובספרי עמ' 21/3 מצינו דרשה בה חל, כנראה, שיבוש משותף בכל עדי הנוסח, ש ב י ת ן
ל ח ו ש ב ו ב י ח ר ק ל ו ת, ו א ו ל י א פ ל ה ס ב י ר א ת ת ה ל י ך
ה ו ו צ ר ו ת ו ע " פ כ " י ר. וכך שנינו בכ"י ר שם (חלוקת השורות שלי):
- 1 בספר ומחה בדבר הנמחה⁹ והלא דברים קל וחומר¹⁰
 - 2 מיכן אמרו אין כותבין לא על הלוח¹¹ ולא על הגייר אלא על המגילה על ספר.
 - 3 בספר ומחה בדבר הנמחה והלא דברים קל וחומר
 - 4 אם להטיל שלום בין איש לאשתו אמ' המק' ספר שנכתב בקדושה ימחה על המים,
 - 5 סיפרי מנין¹² שמטילין איבה ושנאה וקנאה ובעלי דבבות על אחת כמה וכמה שימחו
 - 6 מן העולם. ר' ישמ' או' כיצד הוא עושה קודר¹³ את האזכרה ושורף את השאר.
 - 7 ר' עקיבה או' שורף את כולו מפני שלא בכתב בקדושה.

8. ור' גם מ"ש לעיל ח"ג § 4.2 דוגמה ב' והערות 24, 25 שם אודות שיבוש משותף לכ"י ר ב, שהתפצלות שאר העדים מורה, אולי, שלפנינו בסיונות תיקון - ע"ש!
9. בכ"י ר נוספו כאן ביה"ס שתי אותיות: "(מ)א" (או: "(ב)א"?), ונגרדו.
10. כאן מסתיים הדף בכ"י ר.
11. = הלוח בשאר עדי הנוסח, ור' מ"ש ע"כ לעיל ח"ב § 9.2,
12. ר א"ה ביה"ס: מינין, ור' מ"ש ע"כ לעיל ח"ב § 6.2. וכן להלן ח"ה שו' 14-15 הערה 4.
13. קודר? וגם קריאת ט¹ איבה בטוחה: קודר/קודר? ובפרוש צ מדגיש (ואולי מגיה): "קודר גר' בשני דלחין, ור"ל נוסק, ודומה לו 'שמעתי שמקדיין בהרים". (משנה ערובין פ"ה מ"ד, וכן גירסת כ"י קויפמן שם!). לעומתם גורסים ד ט² ל מ ת קודר. א סודר. ור' מ"ש ר"ש ליברמן בחוסכפ"ש לשבת, עמ' 207.

- המילים "והלא דברים קל וחומר" בשו" 1 - שלאחריהן לא מוצג ק"ו - מצויות בכ"י ר ב ל ב ד, וברי שאינן אלא א ש ג ר ה מ ש ו' 3, שם אכן מוצג לאחריהן הקל וחומר גופו, ור' ע"ד עוד להלן, ביתר פרוט.
- אך גם לאחר שהסרנו שיבוש גלוי זה - המצוי כאמור בכ"י ר בלבד, קשים דברי הספרי לפי רב העדים עד מאד:
- (א) הדרשה "בספר ומחה בדבר הננחה מופיעה בעדים ר א ח ל פ ע מ י י ס.
- (ב) לפי העדים ר א ח ל נסמכת ההלכה בשו" 2 לדרשה הראשונה של "בספר ומחה בדבר הנמחה" בשו" 1. וכן גרס ר"ה ובעקבותיו ת כמוכח מפרושם¹⁴. אך ז י ק ת ההלכה לדרשה, שהספרי מדגישה בכיסוי "מ י כ נ א מ ר ו", אינה מובנת. שהרי הכתב על גייר (פפירוס) נ מ ח ה ב ק ל ו ת¹⁵, וה"ה לכתב על הלוח שפרשו, ככל הנראה - כפי שהעירבי מו"ר פרופ' רוזנטל - לוח שעוה¹⁶. מדוע איפוא "אין כותבין לא על הלוח ולא על הנייר אלא על המגילה על ספרי" הינו על הקלף¹⁷, ה ר י ה כ ת ב ש ע ל ג ב י ה ק ל ף
- א י נ ו נ מ ח ה ב י ת ר ק ל ו ת מ ה כ ת ב ש ע ל ג ב י ה נ י י ר
- ו ה ל ו ח ??¹⁸
-
14. "בספר ומחה - דלכתוב וכתב בספר את האלות האלה הכהן ומחה, אמאי הסמיך האי בספר גבי ומחה, אלא להכי אסמכיה לאשמועינן דלכתבינהו בספר דנמחה ולא על הלוח ולא על הנייר דאינו נמחה, מיכן אמרו וכו'." (הציטוט ע"פ פרוש ר"ה, וכן הוא בשיבווי סגנון קלים בלבד גם בפרושו של ת, ומכאן שהעתיק ממנו). לעצם הפרוש ר' עוד מ"ש להלן בסמוך.
15. ור' דרך משל משנת אבות פ"ד מ"כ: "הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על גייר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על גייר מ ח ו ק", ועיין בהערה הבאה.
16. שלא כפרוש רש"י בבבלי סוטה י"ז א': "לוח - ש ל ע י". והשווה משנת שבת פ"ב מ"ד "ל ו ח י פינקס" שאותו מפרש רש"י (בבלי שם, ק"ד ב'): "פנקס של חנוונים כעין אותם של סוחרים, שיש להם לוחים הרבה ו ס ו ח י נ ב ש ע ו ה". ועל נוהגי הכתיבה בזמן העתיק על פפירוס, שעוה, קלף וגייר ודרכי מחיקתם, ר' E.M. Thompson, 'Greek and Latin Palaeography', pp. 14-38, 64-66, ועוד, ואכמ"ל בזו.
17. ר' למשל ספרי דברים פ"ס ק"ס, עמ' 211: "על ספר - על גבי עור בהמה טהורה". והשווה משנת מגילה פ"ב מ"ב ומקבילות. ור"ה וכן צ פירשו את ספרי דברים עמ' 66 "מה כתב האמור ל ה ל ן על גבי הספר ובדיו" לעניין סוטה, ע"ש. וכן פרשו התו-ספות במנחות ל"ד א' שלא כרש"י שם, ור' גם בש"מ שם. והשווה למ"ש להלן הערה 20!
18. גם אם נפרש לוח כלוח עץ, נתקשה בגייר, ולא הועלנו כלום.

- ובנוסף ד"ס חסרה הדרשה הראשונה ומשנת הספרי שאחריה המצויות בשו" 2-19. אפשר שבשמיטתו מחמת הדומות, אך אפשר גם שהושמטו עקב הקשיים הנ"ל, ובמיוחד חשוד בתיקון נוסח ד שבמקום משנת הספרי שהחסיר כאן, הוסיף בסוף הדרשה השניה, לאחר דברי ר"ע בשורה 7 (!) "מיכן אמרו", שבו מצינו את הנוסח המקביל לה במשנת סוטה פ"ב מ"ד כל שו"ה, מלה במלה²⁰ ואודות נוסח מ"ר' להלן בסמוך.
- ומו"ר הרא"ש רוזנסל - לפניו דנתי בסוגיה זו - האיר את עיני בקבעו, כי ניתן ליישב את שני הקשיים הנ"ל גם יחד, בעזרת ההשערה הפשוטה שהמילים "ומה ח"ה בדבר הנוסח ח"ה" בעדים ראיה ח"ה, אינן אלא אשגרה משו" 3, ששם ורק שם נשתנה הדרשה המקורית: "בספר ומחה - בדבר הנמחה"²¹ (ושם אמנם הולמית הדרשה את הקל
-
19. וכך גירסתם: בספר ומחה בדבר הנמחה (ס' ח': בדבר הנמחה), וחלף (ס' ו'הרי) דברים קל וחומר, ומה אם לחסיל שלום בין איש לאשתו...".
20. "...מפני שלא נכתב בקדושה. מיכן אמרו אין כותבין לא על הלוח ולא על הנייר ולא על הדיפתרא אלא במגילה שנאמר בספר. ואינו כותב לא בקומוס ולא בקנקתוס אלא בדיו שנאמר ומחה אל מי המרים כתב שיכול לימחו" (והור"ק בעקב בגוף מהדורתו את "מיכן אמרו... שיכול לימחות" ע"פ נוסח הדפוס, אך שילבו בדרשה הראשונה כפי שהוא מצוי בכל שאר העדים, וכך יצר נוסח אקלקטי "חדש", שלא מצוי בשום נוסח: ...).
- ומן הדין להעיר כאן להבדל משמעותי אחד בין משנת הספרי למשנתו - משנת רבי. בכל עדי הנוסח של המשנה שנינו גם את הקטע "ולא על הדיפתרא" - עיין ד"ס השלם, עמ' רנ"ו. וכבר תמה ר"ח אלבק בהשלמותיו למשנת סוטה שם על יוספוס שכתב בקדמוניות ג, י"א, ו' שכותב את שם האלהים על הדיפתרא (διδασκα). ותיירץ: "אבל יוספוס משתמש במלה זו במקום קלף, וכן קורא רב שרירא את הקלף דפתרא שפעמים לא הבדילו ביניהם". ועי"ש הפנייתו למ"ש בספר האשכול ח"א, עמ' 147 הערה י"ב (והשווה להערה Thackeray בתרגומו האנגלי אות 8). וחנה בכל עדי הנוסח של משנת הספרי ראיה ח"ה למפת לא שבינו את המילים "ולא את הדיפתרא" (למעט ד שכבר ראינו שמצטט את המשנה ולא את משנת הספרי - כולל הקטע "ואינו כותב... שיכול לימחות", שאינו מצוי כלל במשנת הספרי). וגם במקבילה בספרי דברים פ"ס ק"ס לא שנינו "ולא על הדיפתרא" בכל עדי הנוסח (ור' על מקבילה זו בהערה 23 להלן). משנת הספרי אינה סותרת אפוא את עדות יוספוס!! (ורע"צ מלמד בספרו 'היחס בין מדרשי ההלכה למשנה והתוספתא', עמ' 125 תביא את משנת הספרי שלנו כדוגמה לציטוט "משנה כלשונה" ע"י הספרי, ובדומה לכך רי"ן אפשטיין, מלח"מ, עמ' 733. וכל זאת בהשראת גוף מהד' הורוביץ!).
21. ובדין שהמילים "בדבר הנמחה" מתייחסות לסוג הדיו ולא לסוג הספר, כפי שמצינו במדרש (!) המובא במקבילה במשנת סוטה: "ואינו כותב לא בקומוס ולא בקלקתוס ולא בכל דבר שהוא רשום אלא בדיו, שני" ומחה כתב שהוא יכול להימחו" (כך בכ"י קויפמן, ועיין ד"ס השלם, עמ' רנ"ז), ובמקבילות.

וחומר שהובא בעקבותיה! ²²). לשובה של הדרשה הראשונה לפי הצעה זו היה איפוא: כ ס פ ר - מיכן אמרו אין כותבין לא על הלוח ולא על הבייר אלא על המגילה ע ל ס פ ר ²³. וממילא אין ל פ נ י נ ו כ פ י ל ו ת, ו ג ס ז י ק ת ה ה ל כ ה ה מ ו - ב א ת ב "מ י כ נ א מ ר ו" ל ד "ה ה מ ק ר א י "ב ס פ ר" ב ר ו ר ה, ואמנם בדומה לכך גורס מ! ²⁴

22. "אם להטיל שלום... ס פ ר שנכתב בקדושה י מ ח ה על המים, ס י פ ר י מנין... על אחת כמה וכמה ש י מ ח ו מן העולם".

23. בניגוד לגירסת ר "ע ל ס פ ר" {שהור' לא ציטטו באופן מדויק, הן כחה"ב והן בפרשו!} גורסים א ח פ1 שני' על ספר. פ2 כתיב על ספר. ל שני' בספר על ספר (ומילת "בספר" בתחילת שו' 3 חסרה בכ"י ל!). מ חסר. ולכאורה נוסח א ח פ1 "שני' ע ל ס פ ר" קשה, שהרי בד"ה בשו' 1 גורסים כ ל עדי הנוסח "בספר", וכן הוא בשו' 3. ואמנם גם נוסח המקרא (כמ' ה' כ"ג) הוא "בספר", וכן גירסת המקבילה במשנת סוטה כ כ ל עדי הנוסח: "שנאמר כ ס פ ר" - עיין ד"ס השלט שם, וכן הוא ביר' סוטה פ"ב ה"ד י"ח ע"א: "שנייה היא הכא דכתיב כ ס פ ר ומחא", ע"ש. ונוסח מקרא זה משתקף גם בתרגום אובקלוס, באופיטי, השומ-רוני והסורי. והנה מצאנו בספרי בתחילת הדרשה הקודמת (= הור' 20/22) את כ"י ר המצטט בד"ה את פסוקינו לפי תומו: "וכתב האלות האלה הכהן ע ל ס פ ר". וכן בכ"י ל שם: וכתב את האלות האלה כהן ע ל". (ורח"ש הור' התעלם כחה"ב מ"שיבושים" אלו). אפשר איפוא שנוסח משנת הספרי לפי א ח פ1: "שני' על ספר", מ ש ק פ ת נ ו ס ח מ ק ר א ה ש ו נ ה מ נ ו ס ח ה מ ס ו ר ה: (ועל תופעות מעין אלו ר' מ"ש בהרחבה לעיל ח"ב § 42, ע"ש).

{והשווה לתרגום יונתן: "ויכתוב ית לוטיא תאלין כהנא ע ל מ ג י ל ת א". אמנם אפשר שאינו מתרגם, אלא מפרש בהשפעת לשון הספרי "על המגילה", כמנהגו פעמים רבות. ור' גם בפרוש רס"ג לתורה מהד' הרב קאפח ירושלים תשכ"ג, עמ' קי"ז "על ספר" במקום "בספר", אך סביר שגם זה פרוש (ובתאג' עכ"פ: פי כתאב = בספר). ובשכעים מתרגם את פסוקינו εἰς βιβλίον כפי שרגיל לתרגם את נוסחת "ע ל ספר". ר' למשל דברים י"ז י"ח, שם ל"א כ"ד, יהושע י"ח ט', ירמיה ל"ו ד', וזאת בניגוד לגירסת "בספר" שאותה רגיל לתרגם εἰς βιβλίον ר' למשל שמות י"ז י"ד, דברים כ"ח ג"ח, שם כ"ט י"ט, שם כ"ט כ"ו, שמ"א י' כ"ה, שמ"ב י"א ט"ו, ירמ' כ"ה י"ג, שם ל"ו ח', י' איוב י"ט כ"ג, דניאל י"ד א', נחמיה ח' ח'. אך יש מספר יוצאים מן הכלל לשני הכוונים, כגון ירמ' ל"ב י' בספר = εἰς βιβλίον או מל"א י"א מ"א על ספר = εἰς βιβλίον ואפשר שנוסח המקרא שהיה לפנינו היה שונה גם שם מנוסח המסורה, או שלא רקו המתרגמים (!) במילות אלה, וצ"ע נוסף).

ובספרי דברים פ"ט ק"ס, עמ' 211 מצינו דרשה מקבילה לדרשתנו, המיוסדת על הפסוק בדברים י"ז י"ח "וכתב לו את משנה התורה הזאת ע ל ס פ ר". וכן שנינו שם (אני מצטט ע"פ כ"י ר ובדומה לו א ד ט, בניגוד לרא"א פינ' שיסד את גוף מהד' שם על גירסת כ"י ברלין ומ"ח, ע"ש): "ע ל ס פ ר - ולא על לוח ולא על בייר אלא על המגילה שני' ע ל ס פ ר". אפשר איפוא שדרשת ספרי במ', אינה אלא העברה מ ס פ ר י ד ב ר י ס, ע ל נ ו ס ח ת ה "ש ב" ע ל ס פ ר". אמנם הביטוי "מיכן אמרו" וכן תחילת משנת הספרי כאן כותבין", אינו מצוי בספרי דברים. וכמובן מסויים אולי סביר יותר לשער, שדווקא הדרשה בספרי דברים הועברה מספרי במ', אם בכלל, ואכמ"ל כזו.

גירסת כ"י ל "שני' בספר על ספר" קשה להבנה. וקרוב בעיני כי מילת "בספר" חדרה לגוף מ ג ל י ו נ, שתיקן את נוסח משנת הספרי: "שני' על ספר", ע "פ נ ו ס ח

והביא ראייה מכרעת להשערתו זו, מגירסת כ"י ר, שאמנם המשיך להע-
תיק בשו" 1 גם את המשכה של שו" 3: "והלא דברים
קל וחומר!!"
נדמה איפוא, כי לפנינו שיבוש משותף לעדים הראה חל, אשר
ניכר ביותר קלות ע"פ גירסת כ"י ר. ור' גם מ"ש לעיל
אודות גירסת ד ט, שאולי גם לפניהם עמד נוסח מעין זה, ובשטט, או הושטט, ע"ש. ואין זה
סביר כלל כי שיבוש משותף זה - אשגרה משו" 3 - נפל בצורה עצמאית, בלתי תלויה,
בעדים האטלקי, אל האשכנזיים-צרפתיים, המארץ יון וכן חשבו משתקפת מסורת נוסח
נוספת. בראה איפוא כי השיבוש נפל באבססוס משותף.
יתרה מזו בראה שגירסת כ"י ר בשו" 1, נוצרה עקב השמטה מחמת הדו-
מות ממילת "בספר" בשו" 1 עד מילת בספר בשו" 3. והנה לאחר המילים "והלא דברים קל
וחומר" בסוף שו" 1 מסתיים בכ"י ר הדף! ושמה תחילת כתיבת הדף החדש
היא היא שגרמה למעתיק כ"י ר לחוש בהשמטתו הנ"ל מחמת הדומות, ולכן בפתיחת הדף החדש
חזר להעתיק כשורה את שו" 2 "מיכן אמרו..."! אין להוציא איפוא מכלל אפשרות, כי
במקרה זה כ"י ר גופו הוא הוא אביהם המשותף של
שאר העדים, שאמנם חשו בשיבושו הגלוי והשמיטו את המילים "והלא דברים
קל וחומר"!

(המשך הערה 23)

- המשנה "שנ' בספר" ! ור' מ"ש לעיל ח"א § 4 הערה 16 אודות התיקונים
המשובשים שנעשו בכ"י לע"פ משנת סוטה דוקא, ע"ש!
ושמה גם הוראת נוסחת כ"י ר "על ספר" = שנ' על ספר - ר' מ"ש לעיל ח"ב § 23 אודות
בסינת כ"י ר וטכסטים טובים אחרים להשמיט את המילה "שנאמר", ע"ש! מאידך יתכן גם
שנוסחת כ"י ר מהווה פרוש: על המילה = על ספר (היינו קלף). מעין נוסח
המקבילה במשנת סוטה לפי כמה עדים: "... אלא על המילה של ספר שנאמר בספר" -
עיי' ד"ס השלם שם.
24. "בספר - מכאן אמרו - אין כותבין לא על הלוח ולא על הנייר אלא על מגלה". אך
איני בטוח כלל שנוסח ממשקף כאן את נוסח הספרי המקורי שהיה לפניו. קרוב בעיני
שגם לפניו עמד כאן נוסח משובש כרעו כ"י ר, או כיו"ב, ולפנינו ס"ה שחזור
מעובד, כדרכו. וסימנך השמטת הסיומת "הפרובלמטית": "על ספר/שנ' על ספר -
ר' בהערה הקודמת! ועכ"פ בר' שהמשך דבריו כאן, אינם אלא עי-
בוד ע"פ המשנה: "ומה בדבר שנמחה מכאן אמרו אין כותבין לא בקומוס
ולא בקנקתוס ולא בכל דבר שהוא רושם, אבל בדבר שכתב ומחה. והרי דברים קל וחומר
ומה אם להטיל שלום..."

אמנם השערה זו אינה מוכרחת כלל, כי אפשר שהש"ב כבר חל בא"ב ו, כשהקשר עליו הצבענו בין תחילת דף חדש לתחילת תיקון ההשמטה הוא מקרי בלבד. בין כך ובין כך, נראה עכ"פ, שקרבתו היתה של כ"י ר לאביהם המשותף של שאר העדים, עולה מדוגמה זו בברור: ור' עוד מ"ש ע"כ להלן בסמוך.

12.4 קרבת כ"י ר לאב הטכסט הקדום. עיון כולל בספרי במ' מורה לענ"ד בברור, כי לא ניתן לומר שכ"י ר גופו הוא הוא אב הטכסט הקדום, שממנו בלבד השתלשלו שאר עדי הנוסח שהגיעו לידינו. שהרי מצינו מספר לא מבוטל של מקרים בהם נשתמרה בוסחת המקורית של הספרי בכל עדי הנוסח, למעט כ"י ר שבו. בפלה השמטה מחמת הדומות, או שיבוש אחר²⁵. ובמקרים אחרים מצינו שיבושים ואף תיקונים בכ"י ר ובעדים אחרים, בניגוד לעד בוסח אחד או כמה עדים בהם נשתמרה הנוסחה המקורית²⁶. כן מצינו מספר רב יחסית של שרידי ל"ח א"י שנשתמרו באחד מעדי הנוסח ולא בכ"י ר²⁷. וכשום אופן לא ניתן לומר שחכמי ימיה"ב, או מעתיקי הספרים, שיחזרו מדעתם את כל הנוסחאות המקוריות הנ"ל - שחלק גדול מהן נראות במבט ראשון קשות, בחינת *Lectio Difficilior* מאידך נדמה כי ניתן להסיק מהתופעות שמצינו לעיל, שכ"י ר הוא אחד מבניו הקרובים של אותו אב טכסט קדמון שעל מציאותו העמדנו ב-§ 11 !! וברי עכ"פ שקשריהם של שאר עדי הנוסח לאותו אב טכסט קדום, רופפים הרבה יותר. ועל כך יעידו גם כל אותן בוסחאות מקוריות שנשתמרו בכ"י ר בלבד - בניגוד לנוסחאותיהם המשובשות ובמיוחד המתוקנות של שאר העדים - שרבות מהן פרטנו לעיל ח"ב בשנים - עשר פרקים !!

25. ר' למשל לעיל ח"ב § 1 הערות 7-12.

26. ר' למשל לעיל ח"א § 2 הערות 14, 15; § 3 הערות 21, 22; § 13 הערות 47, 49; § 17 הערה 10. (וחשווה גם ח"ג § 2.2, 2.3, 4.2 - 4.6).

27. ר' למשל כדוגמאות הרבות שצינתי לעיל ח"ב § 4-15, ורבים כיו"ב.

(ור' במיוחד מ"ש שם. בפרק י"ב § 43.1, 43.2, 43.3) אודות השקפותם הבחירה של הגופים הזרים בנוסחאות כ"י ר, בניגוד לשאר העדים שכבר ניסו לשלבם במהלך דרשות הספרי, ע"ש. שהרי מתופעת הגופים הזרים עצמה הסקנו לעיל ח"ג § 11 על עצם מציאותו של אותו אב טכסט קדמון, שהגופים אשר בוטלו בגליונותיו, חדרו לכל עדי הנוסח שהגיעו לידנו, ע"ש!.

סוף דבר; במדה וצודקים אנו בהשערתנו אודות מוצאם המשותף של כל עדי הנוסח המערביים שהגיעו לידנו (ואפשר שה"ח אף בעדי הנוסח המזרחיים), יש לשחזר את בוסחו האחד (!) של אותו אב טכסט קדמון ממנו השתלשלו הנוסחאות השונות, כשלב ביניים בבסיון שחזור בוסחו המקורי של הספרי, כפי שנקבע בשלבי עדיכחו הראשונים²⁸.

28. וראוי לחשוות את מסקנותינו בדבר אילן היוחסין של ספרי במ' - התואמות בעיקרן למסקנותיו של ראי"א מינ' בספרי דברים - לאילנות יוחסין נוספים מפורסמים הקלא-סית, במיוחד פטרות תנאים. ר' דרך משל מסקנתו של מ"ע פוקס - שדן בעבודת הדוקטור שלו על מצבת סוכה ברחבה בשאלת אילן היוחסין - שגם מוצא עדי הנוסח של משנה סוכה, ממזרח וממערב גם יחד (1) מאב טכסט קדמון משותף (ר' מבראש שם, עמ' פ"ו-פ"ח). ובאשר למסקנתנו שב"י רהאסלס היא כח"י הקרוב ביותר לאב הטכסט הקדמון של כל עדי הנוסח שהגיעו לידנו (שגם הוא אסלקי חיח??), ר' לאחרונה בדיעונו המפולש של מו"ר פרופ' י' זוסמן במסגרת תנ"ל (ח"א § 13 הערה 1) עמ' 220 ואילך, אודות כח"י הבכירים של המשנה כ"י קויפמן וכ"י פרמה האסלסאים, ובגמטון שם. ור' במיוחד מ"ש בהערה 88 שם אודות "זיקתה של יהדות איסליה הקדומה למסורת הליטאית - הארץ-ישראלית" מתד, ולחיותה "ע"י גור מרכזי להעברת תורתה ומסורתה של א"י למרכזי יצירה אחרים" מאידך, ע"ש!

13. טבלה מסכמת

A אב סכסט קדמון בו בוספו הגליונות (ר' ח"ג
11.1 §, ח"ב § 2.2)

B אב סכסט בו נפלו השמטות מרובות מחמת הדומות
(ר' ח"א § 3 הע' 22)

C אב סכסט שעובד ע"פ הלי"ט (ר' ח"א § 12.2)

* נשתמר במספר עדי נוסח שתוארו בח"א, ע"ש

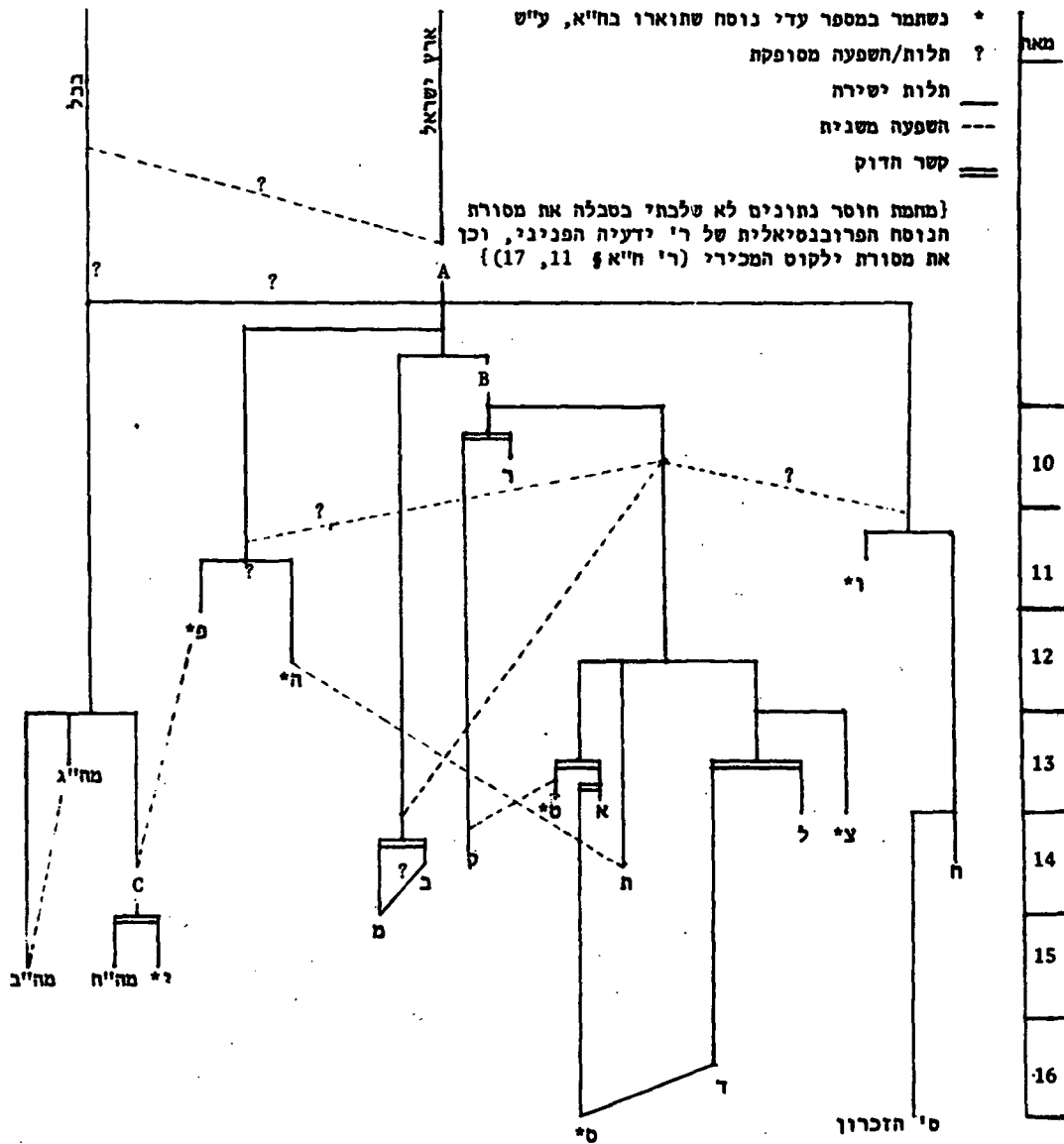
? תלות/השפעה מסופקת

— תלות ישירה

--- השפעה משנית

== קשר הדוק

{מחמת חוסר נתונים לא שלכתי בטבלה את מסורת
הנוסח הפרובנסאלית של ר' ידעיה הפניני, וכן
את מסורת ילקוט המכירי (ר' ח"א § 11, 17)}

חימן	ביזנץ	אסליה	צרפת - אשכנז	?
------	-------	-------	--------------	---

- 277 -

חלק ד

מהדורת רח"ש חורביץ לספרי במדבר

מ ב ו א

1. בשנת תרע"ז (1917) ההדיר ר' חיים שאול הורוביץ בלייפציג את ספרי במדבר "עם חלופי גרסאות והערות"¹. במהדורה זו ניתן לראות, מכמה בחיבות, מהדורה ביקורתית ראשונית של הספרות התלמודית כולה! ולמרות ראשוניותה של מהדורה זו, אין היא נופלת בערכה - לדעת כמה מחשובי החוקרים - ממהדורות אחרות של מדרשי ההלכה שיצאו אחריה!²
- ואכן גדולתו של רח"ש הור' "שהיה בקי בפלא ועמקן"³, ניכרת כברור משיקול דעתו בקביעת נוסח הפנים במהדורה זו, מהציונים הרבים למקבילות שהוסיף על המהדורות שקדמו לו, ומבאוריו ש"הם מזיגה של בקיאות חריפות ולמדנות עמוקה, ושל ביקורת פילולוגית המבוצעת בדיקנות ובזהירות"⁴.
- בנוסף למהדורת ספרי כמ' ההדיר רח"ש הור' גם את הספרי זוטא⁵ ומכילתא דר' ישמעאל⁶, ואף ריכז חומר רב להכנת מהדורות חדשות של ספרי דברים⁷ ומכילתא דרשב"י⁸. לאור

-
1. אודות פרושי הספרי שקדמו לו ר' להלן ח"ד 58 הערות 1, 5, 6.
 2. ר' למשל בסיכום הסטנוגרמי של דברי מו"ר פרופ' א' אורבך בלשוננו כ"ז-כ"ח, עמ' 287.
 3. ר"ש ליברמן, 'ספרי זוטא', עמ' 4.
 4. כדברי מו"ר פרופ' א' אורבך במאמרו 'שלושת מורי התלמוד של הסמינר בכרסלוי', ספר הזכרון לסמינר ברסלוי (1963), עמ' 185, שם העלה בין השאר קווים לדמותו ופעלו של רח"ש הור', ע"ש.
 5. לראשונה במכתב החדשי הגרמני ח"נ-חג"ד (1906-1910), והוציאו בהוצאה מיוחדת בשנת 1910 ואח"כ בהוצאה מתוקנת בשנת תרע"ז ביחד עם מהדורת ספרי כמ'. (אודות המהדורות הקודמות של הס"ז - ר' ר"ש ליברמן שם, עמ' 1-4).
 6. שנערכה והושלמה לאחר פטירתו ע"י י"א רבין, ברסלאו 1930.
 7. בחומר זה נעזר רא"א פיג' - עיין 'אקדמות', עמ' 3 הערה 2, ובהקדמותיו למהדורת ספרי דברים ברלין ת"ש, ניו-יורק תשכ"ט.
 8. וזאת בצד מאמרים וספרים נוספים כתחומים מגוונים (ספרות תורנית, פילולוגיה, פי-לוסופיה יהודית וערבית של ימ"ב), ודרשותיו בקהל (שכונסו אח"כ בארבעה כרכים) - ר' על כל זאת, ביתר פרוט, במאמרו חג"ל (הערה 4) של מו"ר פרופ' א' אורבך.

כל זאת נראה, שקשה להפריז בהערכת תרומתו המופלגת של רח"ש הור', למחקרים ופרושים המהודשים של מדרשי ההלכה, ואגב כך הספרות התלמודית כולה! אמנם מאז פירסומה של מהד' הור' לספרי במ', נמגלו מספר רב יחסית של עדי נוסח - ישירים ועקיפים - שלא עמדו בפני הור'. גם המחקר הפילולוגי-היסטורי של הספרות התלמודית - כולל מחקרם של מדרשי הלכה ודרך הוצאתם של מהדורות ביקורתיות - התקדם בצורה משמעותית. בפרקים שלהלן נסקור את מהד' הור'⁹ על מרכיבת: עדי הנוסח, נוסח הפנים, חת"ב, הציונים למקבילות והפרוש, במסדה להוכיח כי יש צורך בהוצאה חדשה של ספרי במ'. ונדמה שמן המותר לציין, שבכל דברינו להלן לא באנו לגרוע - ולו כמלוא הנימה - משיעור קומתו של רח"ש הור', שכתב ע"פ החומר שהיה ברשותו, בהשראת מצב המחקר בזמנו, שהרי אין אנו אלא "בנסים ורכבים על צוארי ענקים מפיני שראינו חכמתו!"

9. עד כמה שידיעתי מגעת, לא זכחה מהד' הורביץ לספרי במ' לביקורת סדירה, דוגמת ביקורתם של רע"צ מלמד על מכילתא דר"י מהד' הור' - רבין (תרביץ ש"ו, עמ' 112-123); ר"ש ליכרמן על מכילתא דר"י מהד' לאוטרבך (ק"ס שנה י"ב, עמ' 54-65) ועל ספרי דברים מהד' רא"א פינ' (ק"ס שנה י"ד, עמ' 323-336), ור"ח אפשטיין על ספרי דברים הנ"ל (תרביץ ש"ח, עמ' 375-392). (והשווה לתאור מקוצר של אופי מהד' הור' לספרי במ', שכתב ר' נתן יחיאל, מיכל גוטמן, 'הצפה לחכמת ישראל', שנה ו', עמ' 79-80).

פרק א - עדי הנוסח

2. בפני רח"ש הור' עמדו עדי הנוסח הבאים ¹:

(א) שלושה עדים ישירים: ד ל ר.

(ב) שני ילקוטים: ילי"ש ע"פ די"ר (ט²) וילקוט המכירי ע"פ. המהדורות שבדפסו עד הוצאת מהדורתו ².

(ג) שני פרשנים שבעזרו בכי"י: ר"ה כ"י פרנ' (ה²), ור"ס אוחנא ע"פ הציטוטים החלקיים מאד בדפוס וילנא תרכ"ו.

(ד) שלושה מדרשים: מ"ח (מ), במ"ר ע"פ דפוס וילנא 1878 (!), ³ ולי"ש ע"פ די"ר (פ²) ⁴.

(ה) ציטוטי ראשונים מהספרי בפרוש התורה התלמוד וכיו"ב.

בנוסף לעדים הנ"ל שהיו בידי הור' מצויים בידגו העדים הבאים (ואני מציינם בקיצור -

ר' פרוטס לעיל ח"א):

(א) שני עדים ישירים: א ב, וכן עשר פסקאות בכ"י ק.

(ב) כתבי יד של ילקוט שמעוני לתורה ולגביאים (ט¹, ט⁴), כתבי יד של ילקוט המכירי - הכוללים גם קטעים נוספים המצטטים ספרי, וכן הילקוטים ח י.

(ג) כתבי יד של פרוש ר"ה (ה¹, ה³), כתבי יד שלמים של פרוש ר"ס (ס), וכן פרושי צ ת לספרי כולו, ופרוש ר' ידעיה לקטעים נבחרים.

(ד) די"ר וכתבי יד של במ"ר (ו-1⁶), כ"י של הלי"ט (פ¹), מדרשי תימן, וקטעי מדרשים בגניזה.

(ה) מהדורות חדשות של ספרי ראשונים שהיו לפני הור', וכן ספרי ראשונים שבדפסו לראשונה לאחר מהדורותו.

ור' עוד מ"ש להלן ח"ד § 4.1 אודות השימוש החלקי שעשה בעדי הנוסח שעמדו לפניו.

1. לרובם ציין במבואו עמ' XIV, XV, ע"ש.

2. וראה מ"ש לעיל ח"א § 11 אודות השיבושים והתיקונים המרובים שנעשו במהדורות אלו!

3. וראה מ"ש לעיל ח"א § 22 אודות הגהותיו המרובות של דפוס זה, שאין לסמוך עליו כלל!

4. למעשה עמד בפני הור' גם מה"ג (בכ"י), כיוון שפקפק בשאלה האם נעזר מה"ג בספרי, לא עשה הור' שימוש במה"ג במהדורתו לספרי, אלא רק במהד' הס"ז - ר' מ"ש לעיל ח"א § 21 הערה 5.

פרק ב - נוסח הפנים3.1 מהדורה אקלקטית

במבואו עמ' XIV תאר רח"ש הור' את דרכו בהכנת המהדורה כצורה כללית בלבד. הוא ציין כי מלכתחילה רצה לייסד את נוסח הפנים ע"פ דפוס וביצת בלבד (!), אך נענה לכקשת עמיתו¹, שהיו כולם בדעה שיש לשלב בנוסח הפנים גם נוסחאות טובות מעדים אחרים. עיון במהדורה עצמה בהשוואה לעדי הנוסח שעמדו לפניו מלמד, כי ד"ו אכן שימש לו כסיס, אך הוא סטה ממנו פעמיים א י נ ס פ ו ר, לא רק בתיקוני השמסות וסעויות גלויות. למעשה ניכר כברור שהור' שקל בכובד ראש את נוסח הפנים של מהדורתו ב כ ל ד ר ש ה ו ד ר ש ה (!) כשהוא נעזר ב כ ל העדים שעמדו לרשותו. לשון אחר לאחר שאימץ הור', בניגוד לרצונו, את השיטה האקלקטית כעקרון מנחה, סטה מנוסח הדפוס כמעט בכל פעם שנוסח אחר נראה לו כטוב יותר!²

את ח ס ר ו ר ו ת ה ד פ ו ס שהשלג ע"פ עדים אחרים סימן ל ע י ת י ס (!) בתוך סוגריים מזווים < >³. אולם בכל המקרים שבהם ביכר נוסח אחר על פני נוסח הדפוס וקבעו בנוסח הפנים - המהווים את רובם המכריע של ססינתיו מנוסח הדפוס - ציין זאת בחה"ב בלבד⁴. ולעיתים קרובות קבע את ראשה של הדרשה ע"פ עד אחד, ואת סופה ע"פ עד אחר, כך שלמעשה יצר נוסח 'חדש' שלא מצא כמותו בעד הנוסח שלפניו!⁵

1. "Mitglieder des Ausschusses". וכוונתו ל- Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums, ור' עוד בהערה הבאה.

2. והשווה זאת לדברי רי"ן אפשטיין, תרביץ ש"ח, עמ' 375: "הורוביץ בספרי במדבר וכן במכילתא שיצאה אחרי מותו ע"י רבין בחר בהתאם להחלטת הגזלשפט ברע במיעוטו, הניח ליסוד את הדפוס הראשון והשלים את השמסותיו והגיה את סעויותיו הגלויות על פי כ"י אבל פינ' בחר דווקא בשיטה האקלקטית". ולעג"ד, ביחס לספרי במדבר, דבריו אינם מדויקים, ור' עוד להלן.

3. ולעיתים השלים את נוסח הדפוס בלי סוגריים, ולמעשה לא נתברר לי מהו הקריטריון מה ד ו י י ק לסימון סוגריים אלו!

4. ולעיתים קשה להסיק ממה"נ ע"פ איזה עד נקבע נוסח הפנים - ר' ע"כ להלן § 4.3.

5. ר' למשל לעיל ח"ג § 12.3 הערה 20; במאמרי לנ"ה הערה 80, ור' עוד מהדורתו, עמ' 121/6. (ולא דק בחה"ב), 136/17, 181/1, 192/16, ורבים כו"ב.

3.2 נוסח הפנים ע"פ עדי נוסח עקיפים ומקבילות

רח"ש הור' היה מודע לחשש כי לעיתים בוסחם של העדים. העקיפים מעובד⁶. עם זאת לא הסס לקבוע את פנים מהדורתו ע"פ נוסחת אחד. מעדי. הנוסח העקיפים, המבוגדת לנוסחת העדים הישירים. (ושאר העדים העקיפים)⁷.

במבואו שם ציין במפורש, שהפיק ממ"ח תועלת מרובה, ואמנם מאות פ ע מ י ס ייסד את נוסח הפנים על בוסחאותיו ה י ח י ד א י ו ת של מ⁸. ובמקרים אחרים קבע את נוסח הפנים על פי נוסחאותיהם היחידאיות של הלי"ט⁹, במ"ר¹⁰, ר"ה¹¹ וציטוטי ראשונים¹². בדרך כלל נזהר הור' והבזוין בין ציטוטי ד"ה של ר"ה לבין פרושיו. כן ציין להגהותיו של ר"ה בניגוד לנוסחאותיו. אך לעיתים לא דק. ושילב בה"נ ואף בנוסח הפנים את ל ש ו - נ ו ת ה פ ר ו ש ש ל ר"ה ו א ת ה ג ה ו ת י ו , כלי שעמד על טיבם¹³.

6. ר' למשל מ"ש במבואו שם, כי במספר מקומות חשוד נוסח מ בעיבוד, וכן כפרושו לעמ' 14/8 "וראוי להתבונן היטב בגי' מ"ח בסוף, אבל אפשר דהוגהה ונתקנה מידי המחבר", ועוד כיו"ב.

7. והדברים אינם אמורים רק ביחס לילקוט שמעוני שהרבה לייסד על פיו את נוסח הפנים (ר' למשל לעיל ח"א § 10 הערות 12, 22, 24), אלא במיוחד ביחס לעדים העקיפים המעובדים יותר - ר' להלן.

8. ופעמים רבות אף לא ציין בה"נ במפורש שנוסח הפנים בקבע ע"פ מ. ר' למשל עמ' 193/14, 98/17, 113/11, 118/3, 121/5, 132/10, 134/4, 134/14, 138/12, 177/2, 193/14, 196/17, 197/6, 201/2, 214/5, 7, 220/19 (ועיין עוד במ"ש להלן § 4, 3 על שיטתו בהצגת חה"נ). למעשה ברכ המקרים התייחס הור' אל מ כאל עד ישיר למרות מודעותו כי לפנינו מדרש - ר' לעיל הערה 6.

9. ר' למשל עמ' 20/2, 101/10, 173/17. והשווה להלן הערה 17 ומ"ש לעיל ח"א § 20 הערה 35.

10. ר' למשל עמ' 10/12, 28/5, 55/12. ור' עוד להלן הערה 16 ולעיל ח"א § 22 הערה 30.

11. ר' בדוגמאות שצינתי לעיל ח"א § 13 הערה 46, ור' עוד להלן הערה 13.

12. ר' למשל עמ' 57/10 (רמב"ן) 102/16 (רש"י), 110/11 (כ"מ), 156/1, 9 (רמב"ם), 222/3 (ערו), 175/4 (רמב"ן רשב"ם - ור' מ"ש ע"ש בהרחבה במאמרי לנ"ה עמ' 250, 260).

13. ר' על כל זאת לעיל ח"א § 13 הערות 43, 44.

ופעמים מספר ייסד את נוסח הפנים על גופתם ה'מתנק' של דפוס ה ס פ ר י
ה מ א ו ח ר י מ (!) בלי שציין לדרכו זו על אתר, או במבואו!¹⁴
ולעיתים לא דק הור' באבחון מקורותיהם של עדי הנוסח העקיפים, ושילב כחה"נ ואף
בנוסח הפנים נוסחאות ש מ ק ו ר ר א י ב ו ה ס פ ר י כ ל ל, א ל א ה מ ק -
ב י ל ו ת ב מ ש נ ה ו כ ב כ ל י, שצוטטו ע"י ילקוט שמעוני¹⁵, במ"ר¹⁶, ל"ס¹⁷,
ור"ה¹⁸. ופעמים אף קבע את נוסח הפנים ע"פ המקבילות כמעט ב צ ו ר ה י ש י ר ה !!¹⁹

3.3 לשיקוליו של חור' בקביעת נוסח הפנים

א) הערכת סיבם של עדי הנוסח. במבואו שם עמד רח"ש הור' בקיצור רב על כמה מחכונותיהם
של עדי הנוסח שעמדו לפניו²⁰. במסגרת זו ברצוני להדגיש בקודה מאלפת אחת, והיא
הערכתו ש כ"י ר ה ו א ב ע ל ע ר ר ב ב ו ג י (mittlerem Wert),
ל ע ו מ ת כ"י מ"ח ב ו ר א ה ע ד מ ע ו ל ה. הערכה זו מנוגדת בתכלית
הניגוד להערכתנו הרואה בכ"י ר א ת עד הנוסח הישיר(!). המעולה ביותר שנוחר בידנו, לעומת
מ ד ר ש חכמים שהוא לענ"ד עד הנוסח העקיף(!) ה מ ע ו ב ד ב י ו ת ר ש ח ג י ע
לידנו!²¹ ועל יסודן של התערבות הסותרות ר' עוד להלן.

14. ר' לעיל ח"ב § 30.6, הערה 17; 38.2 הערה 14! (ור' מ"ש במבואו שם על הדפוסים
המאוחרים שמקורם בד"ר. ולמרות זאת שם עיבנו על גירסותיהם - ר' למשל עמ' 40/11.
ואפשר שבשתי הדוגמאות הנ"ל, שקבע על פיהם את גופת הנוסח הפנים בשתיקה, הושפע מרמא"ש,
ע"ש).

15. ר' לעיל ח"א § 10 הערה 8, ח"ב § 40.5 הערה 32. (והשווה גם שם § 40.2 הערה 9).

16. ר' לעיל ח"א § 22 הערות 29-31 (והסעה את ר"ש ליברמן, ע"ש) והשווה גם שם הערה
9, 10.

17. עמ' 15/21, ור' ע"כ לעיל ח"א § 20 הערה 35.

18. ר' ח"א § 13 הערה 43.

19. ר' למשל עמ' 15/1 והשווה עמ' 222/3.

20. ר' למשל מ"ש בשמו לעיל ח"א § 4 הערה 13, § 5 הערה 10, ח"ד § 5.1 ועוד.

21. ר' תאורו לעיל ח"א § 19 ור' עוד בהערה הבאה.

(ב) תפיסתו הפרשנית. כמהדיר אקלקטי שלא ראה עצמו משועבד לעד נוסח מסויים, דן הור' בכל דרשה לעצמה, וקבע בד"כ את הנוסחה שהייתה מובנת לו, או שנראתה לו פשוטה יותר בנוסח הפנים. ולא דקדק במקורה של 'נוסחה מובנת' זו – האם עד ישיר הוא, או שמא עקיף.²² יחסית גם. מיעט להתחשב בשיקולים פילולוגיים עצמאיים.²³ באילן היוחסין של עדי הנוסח לא דן כלל.

(ג) תפיסתו האחדותית. בפרושו לעמ' 105/22 דן בזה"ג חצרות/מחצרות ובין השאר כתב: "ובכ"י ר גרס כאן חצרות... ולפי"ז הקושיא פשוטה, אבל בודאי (!) אין כאן אלא סעות המעתיק ורחוק לומר כי היתה המסורה שלהם בכאן משונה משל בו...".²⁴ ובפרושו לעמ' 6/7 כתב: "ודרוק לומר דהספרי פליג על הלכה השנויה בסתם בכמה מקומות".

נדמה כי התבטאויותיו אלו וכיו"כ שופכות אור הן על נטייתו הדומיננטית לקבוע את נוסח הפנים ע"פ העדים שגירסת פסוקיהם תואמת לנוסח המסורה, והן על נטייתו הדומיננטית לקבוע את נוסח הפנים ע"פ העדים שגירסתם תואמת לגירסת המקבילות במשנה, בתוספתא, בירושלמי ובמיוחד בבבלי, וזאת לעיתים גם במחיר פרשנותם היותר קשה של המקורות!

ואף כאן בד"כ לא חש יתר על המידה לשאלת מקורם של הנוסחאות ה'מקובלות' בעדים ישירים או עקיפים, לסבירות העיבוד ע"פ המקרא והמקבילות וכיו"כ. מובן איפוא מדוע ביכר הור' פעמים כה רבות את נוסחם המעובד של העדים העקיפים ה'תואם' למקבילות על פני העדים הישירים.²⁵

22. בדרכו של הור' הלכו גם מהדירים אחרים של מדרשי ההלכה עד שבא רי"ן אפשטיין וקבע בפסקנות (תרכ"ץ ש"ח, עמ' 375-6) שאין לייסד את נוסח הפנים על עדותם של העדים העקיפים, "שהרי כידוע עשה בעל מה"ג במדרשי ההלכה, ובייחוד בחלק ההלכה, כאדם העושה בחור שלו; קיצר ושנה וחוסף בו על פג מקורות אחרים... והוא הדין גם בנוגע ל'מדרש חכמים'. גם הוא אינו מבדיל בין המקורות מוסיף ממקורות אחרים מקצר ומשנה, וע"כ אין מ"ח מכריע כלל בשעה שאינו אלא עד אחר ד", ע"ש.

23. ר' למשל שיקוליו בעמ' 193/11, ולא חש שנוסח ר מוכיח כי לפנינו השמטה מחמת הדומות כפי שפרסתי לעיל ח"א § 20 הערה 25, ע"ש. ור' עוד להלן ח"ה שו' 21-3 הערה 15! ורבים כיו"ב.

יתר על כן מובן גם מדוע הסיק כי כ"י ר - על בוסחאותיו הקשות במבט ראשון, ו/או השונות לעיתים קרובות מנוסח המסורה והמקבילות. כפי שתארנו לעיל ח"ב - הוא כ"י בנובי, בעוד שדוקא מ"ח הוא כ"י מעולה. שהרי מחברו האלמוני של מ"ח קדס ל ה ו ר' כתפיסתו האחדותית ובבסיסו לפשט של הדרשות הקשות!!²⁶

ד) כל המוסיף הרי זה משוכח. עוד נראה כי במקרים רבים נטה הור' לשלב בנוסח הפנים את הנוסח הארוך יותר. דרכו זו בולטת במיוחד בציטוטי פסוקים²⁷ ובתשלומי גרשים²⁸ ונדמה שכן נהג באופן כללי, גם בתוספות אחדות כלשונות פרוש וכיו"ב, שמצא רק בעד נוסח אחד - ישיר או עקיף - והרבה לשלבם בנוסח הפנים. ואפשר ששאף להציג בפני הקורא נוסח "שלם" ככל האפשר בפנים, מחמת התחשבותו בקלות היחסית בה יוכל המעיין לדון בתוספות אלה, בהשוואה לחשש שיעלמו בסכך ח"י²⁹.

24. ור' מ"ש על דוגמה זו בהרחבה לעיל ח"ב § 42.1.

25. בתפיסתו זו המשיך הור' בדרכם של פרשני הספרי שקדמו לו - ראשונים גם אחרונים. (ואולי כדאי להעיר כי במיוחד הושפע הור' מנוסח הפנים של מהדורת רמא"ש, כפי שעולה בברור מהשוואת שתי המהדורות!). ואין לשכוח כי רק ר"ן אפשטיין העמיד לראשונה על ההבחנה החדה בין "חילופי-נוסחאות" (Varianten) - הם חילופים הנופלים בספר ע"י טעויות במסירתו שכתב ושבע"פ, לבין "חילופי-לשוניות" (Versionen) של התוכן, זאת אומרת עיבוד של "ספרי" ידוע ע"י "תנא" אחר... וכשם שאין להגיה מסי' לספרי, כך אין להגיה מתוספתא וברייתא למשנה, אפילו במקום שאין ההבדל אלא הבדל בלשון ולא בהלכה". (מלח"מ, עמ' 1). ור' מ"ש מו"ר פרוש' רוזנטל, 'המורה', עמ' ל"ה, כי אבחנה זו של ר"ן אפשטיין "בגין חילופי נוסחאות השייכים לתחומה של מסורת הגוים, לבין חילופי לשונות שהן סימניהן המובהקים של העריכות השונות... בעשתה בצורה זו או אחרת עיקר גדול ופורה אף במשנתנו של מהר"ש ליכרמן", ע"ש.

26. ר' בהערה הקודמת ולהלן § 6.2.

27. והשווה למ"ש במבואו על ציטוטי הפסוקים בנוסח הדפוס.

28. ר' עמ' 204/18, 206/1, 212/12 שם השלים "כולה" וכיו"ב רק ע"פ מ. ובעמ' 11-198/7 השלים הדרשה בניגוד לכל עדי הנוסח, ע"פ המקבילה בספרי ל ע י ל, ע"ש!

29. ואודות מגמתו של הור' להקל על הקורא ר' עוד להלן בסמוך § 4.

פרק ג - מדור חלופי הנוסחאות

4. בניגוד למהדורות הספרי ושאר מדרשי ההלכה שקדמו למהד' הור', הפריד רח"ש הור' בין אפרט חה"נ לאפרט המקבילות והפרוש. ו א י ן ל ה ק ל ר א ש ב ח י ד ו ש ח י ו ב י ז ה ! עם זאת מהשוואת עדי הנוסח שעמדו בפני הור' עם חה"נ שהציג, עולה, כי מדור זה לוקה בחסרונות מרובים. חלקם נבע מחוסר תשומת לב, וחלקם נבע, ככל הנראה, מרצונו של הור' לקצר במדור זה במטרה ל ה ק ל ע ל ה ק ו ר א. אך דא עקא האיב-פורמציה הגמסרת במדור זה אינה שלמה, ולעיתים קרובות עלולה אף ל ה ס ע ו ת א ת ה ק ו ר א.

4.1 שימוש חלקי בנוסחאות כמה מעדי הנוסח העקיפים

למעשה הציג הור' בצורה קבועה רק את חה"נ של העדים הישירים. ד ל ר והעדים העקיפים ט מ - המצטטים את רובו המכריע של הספרי. בצורה סדירה... בחה"נ המצויים בשאר העדים העקיפים שהיו לפניו, עשה שימוש ח ל ק י ל מ ד י ¹.

4.2 השמטות ואי דיוקים

גם חה"נ מהעדים ד ס מ ל ר - שעליהם יסד. כאמור את רב מהדורות - לוקים בחסרונות מרובים.

א) קיצורים וראשי תיבות. למעט מקרים ספורים לא ציין הור' במדור חה"נ לקיצורי מילים וראשי תיבות המצויים בעדי הנוסח. והדברים אמורים גם ביחס לקיצורים ור"ת, שיכלו לסייע לו לפתור בעיות, שהוא עצמו התחבט בהן! ²

1. חילופי נוסחאות מרובים מר"ה, בס"ר, והל"ט, שעמדו לרשותו לא ציין. וה"ה לציטוטי ספרי בלתי-סדירים בעדים אחרים. לדוגמה הוא בעזר ב-11 מתוך 22 קטעי הספרי המצו-טטים בילקוט שמעוני לבראשית, שמות, ויקרא ודברים; 13 מתוך 45 הקטעים ביל"ש לנביאים (ור' מ"ש לעיל ח"א § 10 על כלי העזר החשוב המצוי בידנו - שלא היה בידי הור' - ספריו של היימן, ע"ש); 11 מתוך 26 הקטעים המצוטטים במכירי (שהיו לפניו); 13 מתוך 62 הקטעים המצוטטים ע"י הרמב"ם (ר' מ"ש לעיל ח"ג § 12 הערה 7); 5 מתוך 25 הקטעים המצוטטים ע"י היראים; מספר מועט. מתוך כ-100 הציטוטים של המזרחי, וכיו"ב.

2. ר' למשל עמ' 169/12 בפנים רשם. "ואומר" ובפרוש העיר: "נראה דצ"ל ואומרים", ע"ש בהקשר. ולא ציין בחה"נ כי הגירסה "ואומר". מצוייה רק בדפוס לעומת ר ואו'. ט ל מ ואומ'. שניתן לפותרם: "ואומרים". וביחס לר"ת ר' למשל מ"ש לעיל ח"ב § 35.4 הערה 21 אודות התעלמותו מגירסת ר "על זו" והקושי שהתחבט בו עקב פתרונו את ראשי התיבות בשאר העדים: ע"ז = עבודה זרה, ע"ש! (ולעיתים רשם שמות חכמים בראשי

- (ב) "שינויים לשוניים" למעט מקרים ספורים לא ציין חור' במדור חור' לשינויי כתיב³ ותצורה שלדעתו לא היה להם השלכות חוביות. ואין צורך לומר כי לאינפורמציה זו חשיבות מרובה, ובכלל קשה לקבוע גבול ברור בין שינויים "לשוניים" ושינויים "חוביים"⁴, והא בתא תליא.
- (ג) הגהות. ברובם המכריע של המקרים לא מסר חור' במדור חור' אינפורמציה על נוסחאותיהם המוגהות של עדי הנוסח⁵. וגם במקרים המועטים שציין, לכך לא הבחין בין הגהות ביד הסופר להגהות ביד אחר. והדברים אמורים גם ביחס לנוסחאות המעוררות עניין רב⁶.
- (ד) שינושים. במקרים רבים למדי לא הציג חור' במדור חור' נוסחאות, שברי היה לו שיסודן בסעות. והדברים אמורים הן ביחס לחסרונות, והן ביחס לתוספות מילים ואף משפטים⁷ - כולל נוסחאות שהוא חשבם לשינוש, אך באמת נודעת להן חשיבות מופלגת⁸.
- (ה) "קטני". לעיתים קרובות התעלם חור' מש"ב "קטנים", שלכאורה אינם מעלים ואינם מורידים. והעיון מורה שלחלקם משמעות מברעת⁹.

(המשך הערה 2)

- חיכות, שפתונים אינו חד-משמעי, בניגוד לעדי הנוסח. ר' למשל עמ' 13/15 בנוסח הפנים ר"י = ר' יהודה/ר' יהוד' בכל העדים.
3. וכבר העיר לכך מ' סרופר במאמרו 'הכתיב שבמדורו ההלכה', לשוננו י"א, עמ' 7-126: "... וגם בחלופי הגרסאות לא הושם לב לחלופי הכתיב כלל וכלל... עובדות אלה, כמו גם עובדות אחרות... עוררו בי ספק במדעיותה של הוצאה מדעית זו, לפחות באשר לכתיב".
4. ר' למשל מ"ש במאמרי לנ"ה, הע' 66, ורכים כיו"ב.
5. לדוגמה בעמ' 141/18 נוספה בכ"י ר' המלה "שגית" ב י ד א ח ר (ע"פ תבבלי), וחור' ציין כאלו היא גירסת כ"י ר' גופו, והסעת את רי"ן אפשטין, מל"ח, עמ' 524, ע"ש. ור' עוד להלן הערה 16 ורכים כיו"ב.
6. ר' למשל לעיל ח"ב § 14.5 הערה 96 (נוסחת ב. בחלתה); § 42.3 (העיגולים שנוספו בכ"י ר' ב"א ותחתיו את הקטע שנוסף ממקור אחר, ע"ש).
7. ר' למשל עמ' 114/16 (והשווה להלן ח"ה שו" 9-136), 167/6, שם התעלם ממשפטים ארוכים שנוספו בכ"י ר'.
8. ר' למשל לעיל ח"א § 3 הערה 14. (ל כרת הכרת 4×); ח"ב § 29.4 (ר' כעניינו); § 41.4 הערה 21 (ר' חילוף לבעלים/לכתבים 3×).
9. ר' למשל לעיל ח"ג § 12.3 הערה 23. ובעמ' 26/12 לא ציין לנוסח ר': מכתי את ראשו (וכן א ב ח ועוד), במקום ראשי, והסעת את ר"ש ליברמן בתוספת נזירות עמ' 351, ע"ש. ובעמ' 126/1 לא ציין שהמילה "אותם" אינה מצוייה בכ"י ר' ל. ובעטיה של מילה זו דחה ר"ש ליברמן את גירסת הספרי בהלכות היר' לרמב"ם, עמ' כ' אות ב', ע"ש.

(ו) ציטוט פסקים. במקרים רבים למדי התעלם הור' מחילופים בהיקף הפסקים המצוטטים ובנוסחם. - כולל נוסחאות מקרא השונות בנוסח המסורה, שלחלקן השלכות חשובות בפרוש דרשות הספרי גופן: 10

(ז) סימני חלוקה. לא תמיד הקפיד הור' למסגר על מחלופים בחלוקת הפסקאות, הפרשות, שרידי חלוקה לעניינות, וכיו"ב¹¹. לשונידים בטרמנולוגיה של החלוקות הנ"ל, כמעט שלא ציין כלל.

(ח) קריאות מוטעות. במקרים לא מועטים לא דק הור' בקריאתם של עדי הנוסח, והדברים אמורים גם ביחס לנוסחאות מקוריות חשובות¹².

(ט) טעויות דפוס. מהד' הור' אינה נקיה מטעויות דפוס¹³, חלקן בלבד תוקן בסוף הספר. אמנם חשוב לציין כי ביחס להיקף העבודה ואופייה, מספר טעויות הדפוס קטן למדי.

ס"ה נדמה כי כמעט בכל שורה ושורה במהד' הור' מצינו אי דיוקים

מעין אלו שמבוננו לעיל: אמנם כדאי להעיר כי לקראת סוף המהדורה

ניכר שיפור מסויים בהשוואה לתחילתה! ומן הדין

לחוסף כאן, שר"ש הור' - שעל אופי עבודתו החלוצית בתחום זה כבר עמדנו לעיל - המשיך

לשכלל דרכו גם במתודות המכילתא. ר' הערת רע"צ מלמד בביקורתו על מהד' המכילתא של הור'

(תרכ"ץ ש"ו, עמ' 121): "מצאתי שהמחבר שם עגן פקנחם על הנוסחאות השונות, ויש

הבדל גדול מאד בין עבודתו בספרי במדבר, שהיא

לקויה בדיוק ובדקדוק, ובין עבודתו המדוייקת

בח"ג של ספרנו!!

10. ר' למשל לעיל ח"ב § 42.3 הערה 20 (ר עולם במקום משפט); ח"ג § 12.3 הערה 23 (ר' על ספר).

11. כגון עמ' 90/14, 91/16, 95/15 תוספת ס"פ בכ"י ר ולא ציין. ולחילופין עמ' 93/18, 116/2, 164/6 חסרון ס"פ בכ"י ר ולא ציין, ורכים כיו"ב. ואת סיום פס' קכ"ח בעמ' 166/2 קבע בניגוד לכל עדי הנוסח. - בהשראת רמא"ש(!) - ולא ציין.

12. ר' למשל קריאת מוטעות בכ"י ר 26/10 בעייב במקום בעיגם. (ועמד ע"כ רי"ן אפשטיין, תרכ"ץ ש"ד, עמ' 192), 154/14 ורואה במקום גרומה (השווה לעיל ח"ב § 38.3 הערה 19), 219/8 וזורה במקום ויורה (והשווה מכילתא עמ' 111/5 בכ"י מינכן!), 220/17 יגלה במקום וגולה (ר' לעיל ח"ב § 17.3). ור' עוד מ"ש לעיל ח"א § 19 הערה 13 (מ ספינדא במקום ספיודא) ולהלן ח"ה שו' 9-37 הערה 11 (חסרון כביכול בכ"י ר של "מקצתה ולא כולה") - קריאות מוטעות, שהטעו את ר"ש ליברמן שהסתמך עליהן, ע"ש!

4.3 שיטה לקויה של הצגת חה"ב

נראה שגם בדרך הצגת חה"ב ניכרת מגמתו של רח"ש הור' לקצר, במטרה להקל, ככל האפשר, על הקורא. אך שוב חוששני שנמצא קולו חומרו. השיטה עצמה אינה עקיבה. לעיתים ציין כצורה מוגדרת בלימא את המלה, או המשפט, שאליתם. מתגוחם. בשנבוג. אך. לעיתים קיצר וציין רק את השינוי, כשהוא סומך על הקורא שיציבו במקום הנכון. בין כך ובין כך לוקה המהד' לעיתים בחוסר בהירות¹⁴.

וחשוב מזאת. רק לעיתים נדירות ביחס צגין הור' במפורש באפרט חה"ב על איזה מעדי הנוסח ביסס את נוסח הפנים. כרב המקרים ציין בחה"ב ר ק א ת ה ג ר ס א ו ת ה ש ו נ ו ת מ ב ו ס ח ה פ נ י ס. את חסרונות העדים ד ט ל מ ר רשם בד"כ בחה"ב למלה שבו החל החסרון, כשהוא מציין שם את גבולות. הקטע. תחסר. (ולעיתים לא דק ושכח לציין לחסרון¹⁵). מאידך את גבולות קטעי הספרי המצוטטים ע"י שאר העדים העקיפים שבהם נעזר, לא תחס בד"כ.

אך דא עקא, היות והור' נקט בשיטה אקלקטית, והרבה לייסד את נוסח הפנים גם על עדי נוסח עקיפים, ישנה חשיבות מיוחדת בברור השאלה על מי ביסס הור' את פנים מהדורתו. ולכן בכל אותם מקרים שהור' לא ציין לכך במפורש, חייב המעיין לבדוק היטב את חה"ב ש ל ה ש ו ר ו ת ו א פ ה ע מ ו ד י ס ה ק ו ד מ י ס ש צווייבו (לרב): חסרונותיהם של חמשת העדים הנ"ל. (ובמיוחד אמורים הדברים ביחס לעדים העקיפים ס מ שמספר החסרונות שבהן גדול מאד - כעשרים אחוז מקטעי הספרי!). רק לאחר עריכת המאזן,

13. ר' למשל לעיל ח"ב § 39.1 הערה 27 (דוכמה במקום דיכמה, ועל פיו ר"ח אלקב, ע"ש), ועוד, ועוד.

14. ר' למשל עמ' 4/13 שם כתב בחה"ב: "אשר וכו' במנכה" ד. ל. ט. ר. ח"י". אך המילה "אשר" מופנעה בשו"ז פעמיים, ואין לדעת ע"פ חה"ב. למי מהן התכוון, ועוד כיו"ב, ואכמ"ל.

15. ר' למשל עמ' 11/7 שם. לא ציין לחסרון. ט. מהמלה "וכן" עד המילה "שיקור" בשו" 11.

באילו מחמשת העדים מצוטט הקטע מחד, ובאילו מהם לא צויינו ח"ב מאידך, יוכל הלומד להסיק בצורה עקיפה על מי מהם מבוסס. בוסס הפנים (ר') דרך משל מ"ש לעיל § 3,2 והערה 8 שם, אודות נוהגו התדיר של הור' לייסד את בוסס הפנים ע"פ העד העקיף מ, בלי שציין לכך בצורה חיובית ישירה!).

את האינפורמציה אודות שאר העדים העקיפים שבהם נעזר - האם גרסתם תומכת בבוסס הפנים, או שמא הקטע הנידון חסר בהם - לא יכול הקורא לשאוב, ברוב המקרים, ממחד' הירוביץ; וכבר הערנו כי לעיתים ייסד את בוסס הפנים גם על בוססאותיהם היחידאיות של עדים אלה בלי שציין לכך.¹⁶

סוף דבר; גוף מהדורתו האקלקטית של הור' נדרכו בהצגת ח"ב, הטעו לא פעם את גדולי החוקרים¹⁷. ולפי שעה אין למעיין המדקדק ברירה, אלא לחזור ולברוק את עדי הנוסח עצמם!

16. ר' למשל מ"ש לעיל ח"א § 13 הערה 46. אודות בוססאות ר"ה, ובמיוחד מ"ש לעיל ח"ד § 3.2 והערה 14 שם אודות יסוד בוסס הפנים ע"פ דפוסיו המאוחרים של הספרי - עובדה שגלויה הצריך 'בילוש' מיוחד, ר' מ"ש בדוגמאות גופן. ולשם המחשה נפתח כאן דוגמה נוספת. בעמ' 139/12 הוסיף הור' לדברי רבי במסוגר את הקטע: 'חופ' מן השטרות'. והעיר בהח"ב: "המוסגר ד'ל ח"ה". ובשו' 7 שם העיר שכל הקטע אינו מצוטט ע"י ס. אך לא העיר לפרט "שול"י, כי גם בכ"י ר גופו חסר קטע זה, ובוסס שם כ"א מע"ה: "חופ' משטב". (וכן חסר בכ"י א ב שלא עמדו בפני הור', ואף לא היה לפני צ כמוכח מהגהתו: ה"ג... חופ' מן השטרות). במצאנו למידין כי הקטע המסוגר חסר בעדים ד'ל וכן ס'ר על מי איפוא ייסד הור' את הפנים? הוא ייסדו על העדים העקיפים מ ור"ה כפי שהתברר מבדיקתנו בעדים אלה עצמם (וברי שאינם אלא חוספת ע"פ המקבילה ב'ל' ו'כ' ו'ת' נ"א א', ע"ש!), והטעה את רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 735, ואת רע"צ מלמד 'היחס בין...'. עמ' 135, ע"ש. (ומלמד הפנה שם לדיונו בעמ' 110 במקבילה במכילתא, עמ' 72/7. ובמכילתא אמנם ציין הור' במפורש שאת הקטע 'חופ' משטרות' קבע בגוף המכילתא ע"פ מ בלבד, ע"ש!).

17. ר' לעיל הערות 5, 9, 12, 13, 16 וכן § 3.2 הערה 16. (והשווה גם למ"ש לעיל ח"ב § 1 הערות 5, 16). ומו"ר פרופ' א' גולדברג, שפתח לי פתח לעולם מדרשי ההלכה ואף העמידני על כמה מצפונותיה של מהד' הור' לספרי במדבר, הפנה את תשומת לבי ל'מעשה רב' הוא רי"ן אפשטיין ז"ל, אשר בשיעוריו באונ' העברית על ספרי במ' קרא ממהדורת רמא"ש (שבוערתה ביתן. לשחזר על בקלה את בוסס הדפוס הראשון) ולא ממהדורת הור'!

פרק ד - מדור המקבילות והפרוש5. ציונים למקבילות

מהשוואת מהד' הור' למדורות הספרי שקדמו לו, ובמיוחד למהד' רמ"ש שבה נעזר רבות, ניתן ללמוד, שר"ש הור' הוסיף בבקורותיו ציונים למקבילות רבות. אשר לא הוזכרו קודם לכן - כולל הפניות למדורות הס"ז שההדיר.

אמנם כינתיים יצאו לאור ממדורות נוספות של מדרשי ההלכה, מהדורת ר"ש ליברמן לחוספתא ועוד, שבעזרתן ובעזרת עיון מחודש בחומר עצמו, ניתן להוסיף ציונים למקבילות נוספות. ר' למשל להלן ח"ה; לעומת ש ל ו ש י מ המקבילות לדרשות הספרי בפרשת חלה כולה, שרשם הור', רשמנו שם ציונים לכ מא ה ו ע ש ר י מ מקבילות.

6. הפרוש

בפרושו לספרי באר רח"ש הור' - בלשון במירה, מדויקת ותמציתית המעוררת הערצה - דרשות סתומות רבות שבהן התקשו הפרשנים שקדמו לו¹, ואף חשף את קשייהם של דרשות אחרות - בחיגם שאלת חכם חצי תשובה, כשהוא מבסס דבריו על בוסתאות ספרי רבות שלא בודעו קודם לכן. עם זאת נדמה שדרכי הפרוש לא ננעלו, ועדיין בשארה בקעה רחבה להתגדר בה.

6.1 כבר הערנו כי לעצמים הקדים הור' לשוקוליו הפילולוגיים, שיקולים המתחשבים ב'סבירותם' של חנוסחאות השונות (ע"פ המקבילות) ובאפשרות פרשנותן 'הקלה', וע"פ זה קבע את בוסח הפנים שאותו פרש את פרושו המחודש של הספרי יש לבסס איפוא בראשונה, על העמדת בוסחו המקורי של הספרי. וזאת הן ע"פ עדי בוסח שהגז בפני הור', אך הוא לא

1. כפי שציין הור' במבואו עמ' XV הוא נעזר בפרושיהם לספרי של: ר"ה (ע"פ כ"י פרנ'); ר' דוד פאדו, 'ספרו דבג רב' - שאלונקי תקנ"ט; ר' אברהם ליכטנשטיין, 'זרע אברהם' - דיהרנפורט תקע"א; ר' יהודה נג'אר, 'אהלי יהודה' - ליוורנו תקפ"ג; ר' מאיר איש שלום, 'מאיר עין' - וינא תרכ"ד; ר' סולימן אוחנא ע"פ דפוס וילנא תרכ"ו ור' מאיר לייבוש (המלבי"ם) - 'התורה והמצוה', וילנא תרכ"ו, בפרושיהם לקסעי הספר ד בי לקו ס של: ר' אברהם גדיליה, 'כרית אברהם' - ליוורנו תי"ז; ור' אברהם גומבינר, 'זית רענן' - דעסויא תס"ד; ובהגותיהם לספרי של: ר' מאיר בנבנישתי, 'אות אמח' - שאלונקי שכ"ה; והגר"א ע"פ דפוס וילנא תרכ"ו.

ייחס להם חשיבות מספקת - והכוונה במיוחד לכ"י ר, והן ע"פ עדי נוסח שלא עמדו לרשות

הור' ובראשם העדים הישירים א ב.

בפרוש גופו ניתן להסתייע רכות הן בפרושי הור' עצמו - שבמקרים

רבים פתח לבו פתח ואפשר להשלים דבריו, הן בפרושי הספרי שעמדו

בפני הור', אולי במיוחד בפרושי הרד"ף - שניתן במבט ביקורתי גוקב² -

הרמא"ש וז"א³, והן בפרושי הספרי שלא עמדו בפני

הור' - פרושי ראשונים שתארנו לעיל ח"א פרק ג' ובראשם פרושו המעולה של צ⁴, ופרושי

אחרונים כפרושו המקורי של הנצי"ב⁵, ופרושים אחרים⁶.

2. ר' למשל להלן ח"ה שו' 3-21, 7-44; מאמרי לנ"ה, עמ' 251, ורבים כיו"ב.

3. ר' למשל לעיל ח"ב § 35.3 הערה 17, 40.1 הערה 3.

4. ר' לעיל ח"א § 15.2 והערות 18, 19 שם.

5. 'עמק הנציב', ירושלים תשי"ט-תשכ"א, ר' למשל לעיל ח"ב § 33.1 הערה 27 ולהלן ח"ה שו' 4-33, 49-50.

6. 'משמרות כהונה' לר' אברהם בר' יצחק הכהן יצחקי - ליורנו תרכ"כ, עמ' שפ"ה-שצ"ד; 'ספרי חיים' לר' חיים פאלאג'י - איזמיר תרמ"א; 'כתר כהונה' לר' צבי הירש הכהן וואלק - ירושלים תשי"ד-תשכ"א; 'תולדות אדם' לר' משה דוד אברהם טרויש אשכנזי - ירושלים תשל"ב. ור' גם תרגום הספרי לגרמנית של Karl Georg Kuha, ברלין 1934 (ומהדו"ח עם מבוא חדש 1954), וספרו של צבי קארל, 'מחקרים בספרי' - ח"א תשי"ד (ולמרות כותרת המשנה "בסיון מקיף למפנסת דרשות חז"ל תוך גישה חדשה", ר' מ"ש בסוף הקדמתו בעמ' 11: "לבסוף עלי להזכיר שלא באחזתי בהוצאה מיוחדת של הספרי והשתמשתי בהוצאות שונות כי תכוונת להוצאה לא השפיעה על מחקר י" (!), ואכמ"ל בהערכת סגכם של הפרושים השונים). עוד מצויים בידי שלושה פרושים לספר ב"ב: פרוש ר' חזקים כפוס - כ"י מוסקבה גינסבורג 19, פרוש ר' מאיר בגבשטל - כ"י מוסקבה גינסבורג 112.1 {על שניהם הודיעני מו"ר פרוש י' זוסמן}, ופרוש ר' יעקב גוימבורג 'חלק יעקב' - כ"י האוב' העברית 189⁸.

ור' עוד לעיל ח"א § 18. בבספח הפרושים לספרי שלא הגיעו לידנו, ע"ש! ובקונטרסים לר' דוד העשיל-הורוביץ שנדפסו לראשונה בבספח לדפוס זולצבאך חס"כ; הערות והגהות לר' יוסף שאול הלוי נאטאהנזאהן שנדפסו לראשונה בדפוס לעמברג, תרכ"ו; קונטרס 'גנזי הספרי' לר' יעקב בצלאל זולסטיג שנדפס בפפס פרוש ר"ה מהד' קול - ירושלים תשי"ח, וב'ענף הלל' לר' שכנא קולידצקי שם; הגהות ר' עקיבא איגר לספרי שנדפסו בספרי עם פרוש ח"א הנ"ל - ירושלים תשל"ב; הגהות הרש"ש לספרי דברים בלבד שנדפסו ע"י צ. הרבכי ב'אור המזרח' שנה ו' תשי"ט, חוברת ג, ד, עמ' 30-32. וכדאי להעיר כאן כי אחד העותקים מדפוס המבורג תקמ"ט המצוי בספריה הלאומית בירושלים הוגה באופן שיסתי ע"פ הגהות הגר"א. בעמוד הראשון נכתב בכתובת יד: "זה הספר שיך לר' יעקב דוב בר' אברהם שערעשוווסקי בהנאדנא". לספר מצורף דף בו נוספו שתי הגהות נוספות, ככל הנראה באותה כתיבת יד, ובסופם קולופון: "ממני הכותב דובבלך חתנו של ר' יוסף {והמלה "יוסף" נמחקת בקו} שלום שערעשוווסקי העתקתו מכתובת יד של הגר"א זצ"ל". ומצויות בספר

6.2 חשיבות מיוחדת לפרשנותו המחודשת של הספרי בודעם למחקריהם התלמודיים של חכמי ישראל בשני הדורות האחרונים שהתפרסמו לאחר צאתה לאור של מהד' הור'. מחקרים אלה קידמו רבות את המחקר הפילולוגי-היסטורי של מקורותינו התורניים, ובכללם מדרשי ההלכה וספרי כמ' גופו.⁷

ואמנם לעיתים תדירות ניתן לפרש את דרשות הספרי שבהן ה ת ק ש ו הור' ו/או הפרשנים שקדמו לו, בעזרת: מחקרי לשון חז"ל.⁸ הכרה מדויקת יותר של הטרימינולוגיה המדרשית⁹ ותחבירן של הדרשות¹⁰, הבחנה חדשה יותר בין האסכולות של דבי ר' ישמעאל ודבי ר"ע - על מונחיהם¹¹, דרכיהם המדרשיות¹² ושיטותיהם השונות¹³, מודעות יתר לדרכו של הספרי (במקביל לספרות הא"י כולה) להעביר דרשות ממקורן הראשי למקורן המשני

(המשך הערה 6)

גם מספר לא מבוטל של הגהות שאינן מצוננות בהגהות הגר"א הנדפסות, ואפשר שגם ההגהות בספר עצמו הועתקו מכתובת יד של הגר"א. (ומאופיין של הגהות הגר"א - שלרובן המכריע לא מצינו רע בשום מסורת. בוסח, עולה כבורר, ש י ס ו ד ו ב ש י ק ו ל ד ע ת ו ש ל ה ג א ו ר ב ל כ ד !). כן הפנה דר' מ' כניהו את תשומת לבו לעותק ד"ו עם הגהות המצוי בספריתו. בדיקתי העלתה שאלו הן הגהות ר"מ בנבנשתי שהועתקו מתמחורה הנדפסת של א"א, ככל הנראה, ע"פ המלצת ר"מ בנבש' בהקדמתו שם דף ג' א: "ו כל אלו ההגהות צריך למי שירצה אותן שיכתבו בגליון המדרשים איש על מקומו".

7. ר' דרך משל במחקריו של רי"ן אפשטיגן שהכרת יתמנה לבנו גם בספרי במדבר, ועוד ועוד.

8. ר' למשל מ"ש הור' בפרושו לעמ' 149/13: "מן המובחר - עיין כח"ג. והגירסה מן המחובר (גירסת ד ל ר וכן גורסים א ב ח ת צ שלא היו לפניו. לעומת ס מ ס ת המובחר) יש לפרש דהיינו מן המוקף, א פ ד ק י מ א ל ון ד ת " מ א י נ ה צ ר י כ ה מ ו ק פ (!)...". אך כבר הערנו לדברי רי"ן אפשטיין ור"ש ליברמן כי המחובר = המחור, ר' לעיל ח"ב § 9.4 והערה 54 שם!

9. ר' למשל פרוש הור' לעמ' 106/9 שם בדחק הרבה והציע להגיה, בניגוד לכל הנוסחאות, וכל זאת מחמת תפיסתו האכסיומית. "ד א נ א פ ש ר ל פ ר ש ש ו מ ע א נ י כ נ י ח ו ת א", ע"ש. אך כבר העמיד רי"ח אלבק שאפשר ואפשר - ר' מ"ש ע"כ בתוספת דוגמאות נוספות לעיל ח"ב § 31. ור' גם מ"ש שם § 33.2 על הסרמין "לא גאמר... אלא", שם § 43.1 "לענין שאמרנו" = כעבר, ולהלן ח"ה שו' 30 הערה 75 "מכל מקום" = חתימת דיון, שם שו' 49-50 "אבל אמרו" = מדרבנן, ועוד.

10. ר' למשל מ"ש הור' בפרושו לעמ' 31/12 על הביטויים: "אע"פ מנוגע... אע"פ בזיר" ש "א י נ ה ל ש ון מ ד ו י ק", והסביר זאת כשיבוש שנבע מהעברה, ע"ש, אך באמת משקפים לשונות אלה את תחבירה המקורי של ל"ח הא"י, ר' לעיל ח"ב § 19. ור' גם שם § 17-28 אודות שרידי תחביר מקוריים, כהשמטת "שנאמר", "ואומר" וכיו"ב, ע"ש.

- כלי לשנותו¹⁴. ערבות לשאלות עריכתו של הספרי¹⁵, מורכבות דרשותיו¹⁶, וחדירתם של גופים זרים לתוכו¹⁷. שיחזור בוסח המקרא שעמד לפנ. הספרי, שהיה שונה לעיתים מנוסח המסורה¹⁸. הפגמת ייחודה של "משנת הספרי"¹⁹ וייחודן של דרשותיו²⁰. עיון מדוקדק במקבילותיו של הספרי - בס"ז ובמקורות אחרים, ע"פ דפוסים ראשונים וכ"י - המאירות לעיתים באור חדש את דרשות הספרי²¹. תשומת לב למציאות ששררה בזמנם של שוני הדרשות, על צודיה הריאליים²² והרוחניים²³, וכיו"ב.
-
11. ר' למשל לעיל ח"ב § 43.3 פרט ל... = ד ב י ר " ע, ע"ש בהסבר כל הקטע המוקשה ע"פ אבחנה זו.
12. ר' למשל שם § 33.1 35.1 אודות ר י כ ו י ו א " ו ש ל א מ צ י נ ו ב ד ב י ר' י ש מ ע א ל, ע"ש.
13. ר' למשל מה שהרחבנו בפרוש לחלה להלן ח"ה שו' 4-5, 18, 39, 60.
14. עיין רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 8-605. ודוק, גם רח"ש הור' היה מודע לכך. ר' למשל מ"ש במפורש בעמ' 189/2: "האמור להלן וכו' כאן. ראוי להיות להפך כאן... להלן, אבל כלל הפסקא מקומה לעיל פ"ס ס"ה, ובעתה משם ל כאן בל"ש יג ו י", אך לעיתים לא נעזר במתודה זו למרות שהשקפיים או בסתירות שנגרמו בעטיין של העברות. עיין היטב, דרך משל, בפרושי: לעמ' 11/10, 165/16, 154/4 ואכמ"ל בזו. ור' עוד מ"ש לעיל ח"ב § 42 הערה 10, 42.3.
15. ר' למשל לעיל ח"ב § 43 הערה 2 ('דב"ר רבי'), ולהלן ח"ה שו' 44-7 ('דרשה פיק-טיבית').
16. עיין רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 5-604. ור' גם מהד' הור' עמ' 10-18/4 בו נכפל הקטע. "ואמר אל האשה בכל לשון דבכ"ר ר' יאשיה". והארכתי בנאורו בעבודת הגמר 'סוגיות נבחרות בספרי במדבר'; עמ' 9-162, ע"ש.
17. ר' לעיל ח"ב § 43.
18. שם § 42 ('ור' במיוחד בדברי הור' ביחס ל- § 42.1 שם).
19. שם § 38 ('ור' במיוחד מ"ש ב- § 38.2 הערה 13 אודות הכרעת הור' ביחס לחילוף השוחות/ושוחות).
20. שם, § 40.
21. ר' למשל להלן ח"ה שו' 4-5 ('והיה' לדעת ר' ישמעאל), 3-31 ('והיבט בחומשי'), 36-37 ('א"ת הראשונה'), 39 ('דעת ר' ישמעאל בשייר מקצתה'), 49-50 ('חלת מע"ש בירושלים').
22. ר' למשל לעיל ח"ג § 12.3 ('בדבר הנמחה'), והשווה גם להלן ח"ה שו' 18 ('סירחון'), 58-9 ('שיעור אחד מששים').
23. ר' למשל לעיל ח"ב § 30.6 הערה 17 (אלה=שבועה), 41.4 והערה 20 שם (נטע רבעי לכהנים/לבעלים), ור' גם שם הערה 2 (קבלת חמידין מבוכרים). והשווה ר"ש ליברמן, 'יר' כפשוטו, עמ' ח', ומ"ש מו"ר הרא"ש רוזנטל ז"ל, 'המורה', עמ' י"ט ואילך.

ח ל ק ח

דוגמא למהדורת החדשה חמוצעת
ספרי במדבר פיסקא קיי - פרשת חלה

מ ב ו א

בחלק זה ברצוני להדגים את המהדורה החדשה המוצעת לספרי. במדבר על חלקיה השונים:

נוסח פנים, חילופי נוסחאות, ציונים למקבילות ופירושו. בחירת פרשת חלה (פיסקא ק"י)

להדגמה זו, נבקה מכמה סיבות שחברו יחדיו:

(א) הקיפה המצומצם של יחידה שלמה וסגורה זו בספרי במ'.

(ב) השתמרותה במספר גדול של עדי נוסח - כולל ציטוטי ראשונים מרובים יחסית, שבעזרתם ניתן לעמוד על בתי מדרשם של כמה מהעדים.

(ג) אפשרות השוואתה הנוחה של פרשת חלה בספרי, למקבילותיה במשנה וכתוספתא, שיצאו במהדורות חדשות¹.

(ד) קיומה של מצות חלה הלכה למעשה בימי התנאים, האמוראים וחכמי ימי הביניים. לעובדה זו נודעת השפעה על לימודה של מצוה זו והתפתחות הלכותיה, ואגב כך גם על לימוד עניינה בספרי - אחד ממקורות הראשיים - ו"התפתחות" נוסחאותיו ברב עדי הנוסח. לשון אחר: בפרשת חלה ניתן להדגים בצורה בהירה את סיכו המעולה של כ"י ר מחד, ואת עיבודיהם המרובים של שאר העדים מאידך. (ור' עוד להלן, בסיום הפרוש, בסיום הסכמסי של סיב עדי הנוסח בפרשת חלה).

את דרך ההדרת נוסח הפנים וחילופי הנוסחאות בדוגמה זו הצגתי ע"פ העקרונות והכללים שקבע מדריכי מו"ר פרופ' רוזנטל ז"ל, לפניהם דנתי בסוגיה זו בפרוט רב.

נוסח הפנים (1)

בנוסח הפנים הצגתי את גירסות כ"י ב כלשונן. את ההגהות שהוסיף הסופר ציינתי

בסוגריים מזווים < > ואת המחיקות שנעשו בכ"י ב ציינתי בסוגריים מזונכים { }².

את סימני הפיסוק קבעתי ע"פ שיקול דעתי בלי קשר לסימני הפיסוק המצויים בכ"י ב. כך

1. משנת זרעים עם שינויי נוסחאות וציונים לראשונים - הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, ח"ב ירושלים תשל"ה, ותוספתא כפשוטה לזרעים, מהד' ר"ש ליכרמן, ניו-יורק תשס"ו.

2. לא תמיד ניתן לקבוע בוודאות ע"י מי נעשו המחיקות - ר' לפי שעה מ"ש לעיל ח"א § 1.2.

נהגתי אף בקביעת מיקומם המדויק של סימוני הדרשות ותחילתן של דרשות חדשות³, שאותן הצגתי בשו' חדשה, ובקביעת היקפם של ציטוטי הפסוקים שאותם הדגשתי. את שיבושיו הגלויים של כ"י ר כהשטות מחמת הדומות, אשגרות וכיו"ב, הגהתי ע"פ עדי נוסח ישירים אחרים (כולל ההגהות שנוספו בכ"י ר ב"א). את השלמותי ביחס לכ"י ר ציינתי בסוגריים מזווים כפולים « », ואת מחיקותי בכ"י ר ציינתי בסוגריים מזונבים כפולים { } . את הקטעים שנוספו להערכתי לאחר עריכתו (הראשונה) של ספרי במ' הדפסתי באות קטנה. בשולי נוסח הפנים הצגתי את מראה המקומות לפסוקי התורה הנדרשים.

(2) הערות לנוסח הפנים

כאפרט עצמאי זה עסקתי בשני תחומים:

- (א) פרוט ממצאים 'טכניים' שונים בכ"י ר, כמיקום חוספות הסופר בין השורות או בשוליים, הצגת אופן המחיקות, קריאות מסופקות, מציאותם או חסרונם של סימני הפסק שלהם נודעת לענ"ד חשיבות תוכנית, וכיו"ב.
- (ב) הצעת הכרעותי וספקותי ה ט כ ס ו א ל י י מ . בכל אותם מקרים בהם נראה לי שנוסחו המקורי של הספרי לא נשמר בכ"י ר. כגון הגמקת החוספות והמחיקות שהגהתי ע"פ עדים אחרים בנוסח הפנים, ואף הצעת תיקונים והערות ביחס לנוסחאות כ"י ר בהן לא שלחתי יד בנוסח הפנים.

(3) חילופי נוסחאות

במדור זה ציינתי לנוסחאות העדים הישירים א.ב.ד.ל, וכן לנוסחאות הילקוטים ח ט שבדיקת נוסחם העלתה שיש להתייחס אליהם כאל עדי נוסח הקרובים בסיבם במידה רבה לעדי הנוסח הישירים⁴. (את נוסחאות שאר עדי הנוסח העקיפים - פרשגי הספרי, מדרשים שנעזרו

3. להנמקת דרכי זו ר', בין השאר, מ"ש על סימני הפסק בכ"י ר. לעיל שם § 1.3.

4. ר' מ"ש לעיל ח"א § 9, 10 בתאורם, ע"ש. ור' עוד להלן בסיום הפרוש, בסיכום הסכמתי של טיב עדי הנוסח בפרשת חלה!! (ועדיין צ"ע האם לשלב בכה"נ של מהד' הספרי העתידה גם את נוסחתו של יל"ש ל נ ב י א י מ, שציטוטי הספרי שבו בנפלים מציטוטי הספרי בילקוט לתורה, ר' לעיל ח"א § 10.2. ולפי שעה לא הוצרכתי להכריע בכך כיוון שבילקוט לנביאים לא מצוטטים קטעים מפרשת חלה. גם הילקוטים י כ אינם מצוטטים קטעים מפרשת חלה, ודעתי נוטה לשלב את נוסחאות כ במדור חה"נ - ר' מ"ש בתאורם לעיל ח"א § 11, 12.

בו וציטוטי ראשונים - שנוסחם בד"כ מעובד יותר מהעדים הישירים והילקוטים הנ"ל, לא כללתי במדור חה"נ אלא בפרוש!).

כרישום שינויי הנוסחאות הובאו כ ל השיבוים - כולל שינויי כתיב, קיצורי מילים והגהות שנוספו ביה"ס ובי"א⁵, למעט חילופים בכתיב. שם. הניה ואותיות מילוי בסופי שורות⁶.

את נוסחאות ילקוט שמעוני ושמתי דרך קבע ע"פ כ"י אוק' 2637 וסימנתי באות ט⁷ כמידה ומצאתי ח"נ ע י צ ו ר י ס כינו לבין בוסח הילקוט בד"ר רשמתי את נוסחאות שניהם: ט¹ = כ"י אוק'. ט² = ד"ר. כך נהגתי גם במקרים בודדים בהם מצאתי בכתיב ד"ר ובקיצוריו נוסחאות בעלות עניין (לענ"ד), אך בד"כ. התעלמתי מחה"נ בכתיב ובקיצורי מילים בין כ"י אוק' וד"ר.

כצד הלימא מבוטח הפנים ציינתי לראשונה את נוסחאות העדים ש ב ו ס ח ת ס ש ו ה ל ג ו פ . (במידה וישנן כאלה): את נוסחאות שאר העדים ציינתי לאחר מיכן ע"פ מידת קירבתם לנוסח הפנים, הקרוב הקרוב קודם.

4) מקבילות

כמדור זה רשמתי ציונים לפסוקי התורה (למעט הפסוקים הנדרשים, ופסוקי פרשת חלה המובאים בסמוך), וציונים למקבילות התלמודיות (ע"פ המהדורות המקובלות). את המקבילות התלמודיות הישירות הצגתי לראשונה, ע"פ הסדר: ספרי במ', ספרי זוטא, שאר מדרשי ההלכה, משנה, תוספתא, ירושלמי, בבלי, מדרשי אגדה. את המקבילות הפחות ישירות המצויות בספרים אלה, ציינתי בסוף - לאחר הקידומת "ועיין", "עיין", לפי אותו סדר.

5. להוציא כמה מלשונות הפרוש ומראה המקומות לפסוקי התורה שנוספו בגליונות כ"י ברלין ביד אחר - ר' תאורם לעיל ח"א § 13.1!

6. אמנם ר' מ"ש במבוא אודות השימוש שעשיתי ב צ י ל ו מ י כ ה " י , ולא בכה"י עצמם!

7. ר' מ"ש לעיל ח"א § 10.1 על יתרובו של כ"י אוק' על הדפוס הראשון של הילקוט!

(5) הפרוש

לפרוש, שאותו הפרדתי משאר מרכיביה של המהדורה המוצעת, הצבתי שלוש מטרות עיקריות:

(א) ברור נוסחם המקורי של דרשות הספרי, פרושן המילולי, אופן לימודן, יחסן לפשט הכתוב, הקשרים שביניהן וסדר הצגתם ע"י עורך הספרי.

(ב) עיון מפורט בדרכי הוצרתם ומשמעם של חילופי הנוסחאות בעדי הנוסח הישירים והעקיפים. (וכפי שיראה המעיין כמעט בכל דרשה מצובגו חילופי נוסחאות מרובים, שלחלק גדול מהם משמעות תוכנית).

(ג) השוואת דרשות הספרי למקבילותיהן המדרשיות וההלכתיות.

לאמיתו של דבר לעיתים הא בהא תליא, ורק בעזרת השוואה למקבילות ניתן לעמד הן על טיבם של חלק מהח"ג ומגמות המעבדים והמתקנים, והן על ייחודה של דרשת הספרי המקורית וכוונת הדרשן. אך דווקא קשרי גומלין אלה מחייבים את הפרשן הרוצה לייסד דבריו על בסיס איתן, והמעוניין לצמצם במידת האפשר את הסכנה הכרוכה בכניסה לשיקולים בעלי אופי של "מעגל סגור", להקפיד הקפדה יתרה על דרכו המתודולוגית וסדר הדיון, ברוח הנחייתו של מו"ר פרופ' רוזנטל: "על שלושה דברים כל פרשנות פילולוגית-היסטורית עומדת: על הנוסח; על הלשון; ועל הקונטקסט הספודי. וההיסטורי-ריאלי כאחד אלה הן היסודות שרק לאחר קיבוץ יש תקוה לעלות מהם - ועל ידם, ו בסדר זה ד ו ק א - אל המשמעות, המוכן, 'הלוגוס' של יצירה" ('המורה', עמ' ט"ו).

את נוסח הספרי בלימא של הפרוש, הצגתי ע"פ הנוסח שקבעתי בנוסח הפנים. בהערות לנוסח הלימא עסקתי במספר חילופי נוסחאות. ח ס ר י ה ש ל כ ה ת ו כ נ י ת, כשיבושי מעתיקים. ברורים, ושינויים דקדוקיים בעלי עניין. בפתיחת הפרוש הצגתי את ח"ג העיקריים - כולל אלו המצויים בעדים העקיפים שלא צוייבו באפרט ח"ג, ודנתי בהם. את ההשוואה למקבילות - בספרי עצמו ובמקורות אחרים - ערכתי כד"כ ב ס י ו מ נ של הדרשות, ולא בצמוד לציוטות החלקיים שבכל לימא ולימא. בסופו של הדיון ניסיתי לעמוד על משמעותה הכוללת יותר של דרשת הספרי, כמדת יכולתי הדלה.

בניסוח הדברים ניסיתי לחדד את הקשיים והספקות. ולא לסטשם, הן בשאלות שלהן

צרפתי את הכרעתי והן בשאלות שהשארתי בצ"ע. וזאת במטרה להקל על הקורא לקיים

ב ע צ מ ו "ואידך פירושא זיל וגמור".

-299א-

סימנים בנוסח הפנים

- < > תוספת סופר כ"י ר מעל השורה או בשוליים.
 { } מחיקה בכ"י ר.
 « » תוספת המהדיר.
 {{ }} מחיקת המהדיר.
 אות מרווחת - פסוק.
 אות קטנה - קטע שנוסף להערכת המהדיר לאחר עריכתו (הראשונית) של הספרי.

סימנים וקיצורים בהערות לנוסח הפנים ובחילופי הנוסחאות

- { סיום לימא מנוסח הפנים.
 ~ בערך ועיין פרוט חילופי הנוסחאות להלן.
 ? קריאה מסופקת.
 א כ"י אוקספורד 151.
 ב כ"י ברלין סיכנגן 33 1594 4° or.
 ד דפוס ראשון ונציה ש"ו.
 ח ילקוט תלמוד תורה כ"י אוק' 2638.
 ס ילקוט שמעוני.
 ס¹ ילקוט שמעוני כ"י אוק' 2637.
 ס² ילקוט שמעוני ד"ר שאלוביסקי רפ"ז.
 ל כ"י לונדון 341.
 ר כ"י רומי 32.
 א"ה אחר הגהה.
 בי"א ביד אחר *.
 ביה"ס ביד הסופר *.
 ח' חסר.
 חה"נ חילופי הנוסחאות.
 מע"ה מעל השורה
 (*) חוסר ציון אם הגהה נכתבה בי"א או ביה"ס מורה שאיני בסוח בכך.
 נ' נוסף
 ק"ה קודם הגהה.
 ק"מ קוקוי מחיקה.
 שו' שורה.

-299ב-

המהדורות שעל פיהן סומנו מראי המקומות במדור המקבילות

בראשית רבה, מהד' תיאודור-אלבק, הדפסה שניה, ירושלים תשכ"ה.

מדרש תנאים, מהד' הופמן, ברלין תרס"ח-תרס"ט.

מכילתא דר"י, מהד' הורוביץ-רבין, פרנקפורט תרצ"א.

מכילתא דרשב"י, מהד' אפשטיין-מלמד, ירושלים תשט"ו.

משנה, מהד' אלבק, ירושלים תשי"ס.

ספרא, מהד' וויס, וינה תרכ"ב.

ספרי במדבר וספרי זוטא, מהד' הורוביץ, לייפציג תרע"ז.

ספרי דברים, מהד' פינקלשטיין, ברלין ת"ש.

שמות רבה, מהד' וילנא תרמ"ז.

תוספתא זרעים - נשים, מהד' ליכרמן, ניו יורק תשס"ו-תשל"ג.

נזיקין - סהרות, מהד' צוקערמאנדל, פאזעוולק תרמ"א.

תלמוד בבלי, מהד' וילנא.

תלמוד ירושלמי, דפוס ונציה רפ"ג.

תנחומא, מהד' ורשא תרל"ט.

תנחומא בוכר, וילנא תרמ"ה.

-299ג-

וידבר. דבר אל בני ישי ואמי אלי בבאכם אל הארץ סו יז-יח
 אשר אני מביא אתכם - ר' ישמעאל או' שינה הכת' ביאות זו מכל ביאות
 שבתורה, שכל ביאות הוא או' והיה כי תבא אל הארץ, והיה כי
 יביאך וכאן הוא או' בבאכם, ללמדך שכיון שנכנסו <ישי>¹ לארץ מיד נתחייבו

5 בחלה

1. נ' מע"ה.

2. ר' ישמעאל א ו': ירושלמי ערלה פ"א ה"ב ס' ע"ד. 3. והיה כי
 תבא אל הארץ: דברים כ"ו א'. והיה כי יביאך: שמות י"ג
 ה', שם שם י"א, דברים ו' י', שם י"א כ"ט. 4. מיד נתחייבו בחלה:
 ספרא בהר פ"א א' ק"ה ע"א, ספרי דברים פ"ט מ"א ע"ב, 84, שם ע"ב, 85, תוספתא מנחות
 פ"ו ה"כ, בבלי: כתובות כ"ה ע"א, קידושין מ' ע"ב, ב"מ פ"ט ע"א, נדה מ"ז ע"א.

i. דידבר...אתכם ~ א ב ד ח ל. ח' ט. וידבר וידבר יל ב. וידבר יל וג' א. וידבר לי אל משה ד ל.
 ח' ח. דבר אל בני { א ב ח ל. ח' ד. ישי { ישר' א ח ל. ישראל ב. ח' ד. ואמי אלי { ואמרת
 אליהם א. וגו' ח. ח' ב ד ל. בבאכם { ד ל. בבואכם א ב. ח' ח. אל...אתכם { אל...
 אתכם שמח ~ א ד (א שמ'). אל... אתכם וגו' ל. ח' ב ח. 2 ישמעאל { ב ד ל. ישמע' א ט.
 שמעון ח. או' { א ב ח ט. אומ' ל. אומר ד. הכת' { א ט ל. הכתו' ב ח. הכתוב ד. מכל { א ד
 ח ט ל. לכל ב. ביאות { ביאה א ב ד ח ט ל: 3 שבתורה { ב ד ח ט ל. שבתור' א. שכל
 א ב ח ט². שכל ד ט¹. ח' ל. ביאות { ביאות שבתורה ~ א ב ד ח ט (א שבתו'). ח' ל. או' {
 א ב ח ט. אומ' ל. אומר ד. והיה כי תבא { ל. והיה כי תבאו ~ א ד ח ט (א תבוא'). כי
 תבואו ב. אל הארץ { א ד ח ט. ח' ב ל. 4 יביאך { ב ח ט. יביאך י' ד. יביאך י' י'
 וג' א. יביאך י' אלקיר ל. וכאן { ב ד ח ט ל. וכן א. או' { א ב ח ט. אומ' ל. אומר ד.
בבאכם { ל. בבואכם ב ד. בבאכם אל הארץ ~ א ח ט (א בבואכם). ללמדך { א ב ד ט ל. ח' ח.
ישי { ישר' א ט ל. ישראל ב ח. ח' ד. לארץ { ד ח ט ל. לאר' א. ח' ב. נתחייבו { א ב ד ח ט.
 נתחייבו ישר' ל.

-299ד-

אשר אני מביא אתכם שמה - מיכן אתה או' פירות חוצה לארץ שנכנסו
לארץ חייבין בחלה. יצאו מיכן לשם; ר' אליעזר מחייב ור' עקיבה פוסר. ר' יהודה
או' פירות חוצה לארץ; ר' אליעזר פוסר שני' והיה באכלכם מלחם האר' -
להוציא את שבחוצה לארץ, ור' עקיבה מחייב שני' ² והיה באכלכם מלח'
10 האר' - בין בארץ בין בחוצה לארץ, ור' אליעזר פוסר שני' שמה - שמה אתה חייב,
חוץ לשם אתה פוסר. יצאו מיכן לשם; ר' אליעזר מחייב שני' והיה באכלי מלי

2. ר' נ' נקודה מעל חשי"ן: שני' (?) .

6 מיכן אתה או': ס"ז שלח ס"ו י"ח עמ' 283, משנה חלה פ"ב מ"א, ירושלמי:
מעשרות פ"ה ח"ד נ"א ע"ד, חלה פ"ב ח"א נ"ח ע"ב. 7 ר' יהודה או':
ירושלמי חלה הנ"ל. ועיין ס"ז הנ"ל (ע"פ פירוש הריב"ץ לחלה פ"ב מ"א), ירושלמי
מעשרות הנ"ל.

6 אתכם שמה דחטל. את' שמי' א. אתכם ב. מיכן אד. מכאן בחט. מיכאן ל. אתה או' ~
בדחל (דל אומ'). אמרו אס. שנכנסו לארץ אבס. שנכנסו בארץ דל. ח' ה. 7 חייבין
בחלה אבחטל. חייבים בחלה ובמעשר ד. מיכן אדל. מכאן בחט. אליעזר אבדס.
אליעז' חל. ור' אבחטל. ורכי ד. עקיבה עקיב' סל. עקיבא אבדח. ר' יהודה או'
פירות חוצה לארץ ~ אבדטל. ח' ה. ר' יהודה בל. רכי יהודה ד. ר' יהודי אס.
8 או' בס. אומ' אדל. פירות אבס. אפילו פירות ד. אף אף פירות ל (ה"אף" חשני
בראש שו' חדשה). לארץ אבטל. לארץ שנכנסו לארץ ד. אליעזר דח. אליעז' סל. אליע' א.
אלעזר ב. שני' אבחטל. שנאמר ד. מלחם האר' מלח' הארץ ס. מלחם הארץ אדחל. ח'
ב. 9 להוציא... מלח' האר' (שו' 14) ~ אבטל. ח' ד. את אחסל. ח' ב. שבחוצה
שחוצה ח. של חוצה אבטל. ור' אבחטל. ר' ל. עקיבה עקיב' ס. עקיבא אבחטל. שני'
אחסל. שנא' ב. והיה... שני' (שו' 10) ח' אבחטל. 10 שמה שמה שמה שסאחסל.
שמה ב. חייב אבטל. מחייב ד. 11 לשם אבחטל. ² לשם ס¹. אתה פוסר ס. אתה פוסר
חל. פוסר את' א. פוסר ב. יצאו... פוסר (שו' 13) ~ אבטל. ח' חט. מיכן אל. מכאן ב.
אליעזר ב. אליעז' ל. אליע' א. באכלי מלי הא' באכלכם מלחם הארץ אל. באכלכם ב.

-299ה-

ה א' - בין בא' ובין בחוצ' לאר', ור' עקיבה פוטר שנ' ש מ ה - שמה אתה חייב, חוץ לשם אתה פטור.

והיה באכל כסמל חי' האר' - מנין³, לפי שהוא או' ראשית
 15 עריסות יכס שומע אני אף שאר פירות במשמע, הרי אתה דן. נא' כאן לחם
 ונא' להלן לחם, מה לחם האמור להלן חמשת המינין אף לחם האמ' כאן חמשת מינין,
 ואילו הן חטין ושעורין וכוסמין ושיבולת שועל ושיפון, יצאו אורז ודוחן הפרגין

3. צ"ל ה' מנין? עיין בזה"נ ובפרוש.

15 אף שאר פירות במשמע: ספרי להלן שו' 44. ועיין ירושלמי: חלה
 פ"א ה"א נ"ז ע"א, פסחים פ"ב ה"ד כ"ט ע"ב. נא' כאן לחם: ספרי להלן שו'
 46, ירושלמי חלה הנ"ל, שם פ"א ה"ד נ"ז ע"ד, ירושלמי פסחים הנ"ל, בבלי מנחות ע'
 ע"ב. ועיין מכילתא דרשב"י, י"ב כ' עמ' 24.
 16 ונא' להלן לחם: דברים ט"ז ג'. 17 ואילו הן חטין
 וכו' : ספרי במדבר פיס' קמ"ו עמ' 193, מכילתא: בא פ"ח עמ' 26, שם עמ' 29,
 פ"י עמ' 64, מ"ת ט"ז ג' עמ' 91, משנה: חלה פ"א מ"א, מנחות פ"י מ"ז. ועיין ט"ז
 שלח ט"ו י"ט עמ' 283, ירושלמי שקלים פ"ה ה"א מ"ח ע"ג. יצאו אורז וכו' :
 ספרי במדבר, מכילתא, מכילתא דרשב"י, מ"ת הנ"ל, ירושלמי חלה פ"א ה"א נ"ז ע"א,
 ירושלמי פסחים הנ"ל, בבלי: פסחים ל"ה ע"א, מנחות ע' ע"ב. ועיין משנה חלה פ"א מ"ד.

12 בין א. ל. חי' ב (ונו' מע"ה ב"י"א). בא' א. בארץ ב. ל. ובין ל. בין א. ב.
בחוצ' לאר' בחוצה לארץ א. ב. ל. ור' עקיבה ור' עקיב' א. ור' עקיבא ב. ר' עקיבא ל.
שמה שמה שמה שם א. ב. ל. אתה א. ל. חי' ב (ונו' מע"ה ב"י"א). 13 פטור א א"ה מ"א ב. ל.
 פוטר א.

14 באכלכם ב. ח. ס. ל. באכל' א. מלח' האר' מלחם הארץ א. ח. ס. ל. חי' ב (ונו' מע"ה ב"י"א).
מנין מה ח"ל ב. למח נאמר ~ א. ד. ח. ס. ל. (א. ח. נא'. ס. ל. נאמ'). או' ח. ס. אומ' א. ב. ד. ל.
 15 עריסותיכם ב. ד. ל. ערסותכם ח. עריסותיכם חלה תרימו א. עריסותיכם חלה תרימו תרומה ט.
במשמע ב. ד. ח. ס. ל. במשמ' א. נא' א. ח. נאמ' ב. ס. ל. נאמר ד. כאן ב. ד. ח. ס. ל. כן א. לחם
 א. ב. ח. ס. ל. לחם עובי ד. 16 ונא' א. ב. ח. ונאמ' ד. ס. ל. האמור א. ב. ד. ס. ל. האמור' ח.
המינין ב. ח. ס. ל. המיני' ד. מינין א. אף א. ב. ד. ח. ס. ל. אף כאן ט². האמ' א. האמור
 ב. ד. ח. ס. ל. כאן ב. ד. ח. ס. ל. כן א. מינין א. המינין ב. ד. ח. ס. ל. 17 ואילו א. ד. ל. ואלו
 ב. ח. ט. הן א. ד. ח. ט. ל. הם ב. חטין ח. ט. ל. חטים ב. חיסין א. חיסים ד. ושעורין ס. ל.

-1299-

והשומשמן שאינן באין לידי מצה וחמץ אלא לידי סירחון.

ת ר י מ ו ת ר ו מ ה ל י' - בתרומה גדולה הכת' מדבר, או אינו אלא בתרומת חלה.
20 כשהוא או' חלה ת ר י מ ו ת ר ו מ ה - הרי תרומת חלה אמור, הא מה אני מקיים
ת ר י מ ו ת ר ו מ ה ל י' - בתרומה גדולה הכת' מדבר דב' ר' יאשיה. לפי שהוא
או' ראשית דגנך וגו' - אתה אומ' חובה, או אינו אלא רשות, ת"ל ת ר י מ ו
תרומ' ל י' - חובה ולא רשות.

19 כתרומה גדולה הכת' מדבר וכו': עיין ספרי במדבר פס'
קכ"א עמ' 148. 22 ראשית דגנך וגו': דכריס י"ח ד'.

ושעורים אבדח. וכוסמין אבחסל א"ה ביה"ט. וכוסמים ד. וכוסמן ל ק"ה. ושיבולת
אד. ושבולת בחס. שיבולת ל. ושיפון אבדחס. והשיפון ל. אורז בדחסל. אודו א.
ודוחן אבדסל. ודחן ח. הפרגין והפרגין אבחסל. והפרגים ד. 18 והשומשמן אבסל.
והשומשמים ד. ושומשין ח ק"ה (והשי"ן השניה נמחקת). שאינן אדחסל. שאין ב. כאין
אבחסל. באים ד. מצה וחמץ בדל א"ה. מצוה וחמץ ל ק"ה. מצה ח. חמץ אס. סירחון
דל. סרחון בחס. הסירחון א.

19 לילי אבחסל. ח' ד. בתרומה בדחסל. בתרומ' א. הכת' אסל. הכתו' בדח.
מדבר בדחסל. מדב' א. או... מדבר (ש' 21) ~ אבדס. ח' חל. אינו אלא בתרומת אדס.
אינו מדבר אלא בתרומה ב. 20 כשהוא בדס. כשהוא א. או' אב. אומ' ס. אומר ד. תרומה
תרומה ב. ח' אדס. אמור א. אמורה בדס. מה אני מקיים בדס¹. מה ת"ל אס².
21 תרומה לילי אבס. תרומת י"י ד. בתרומה אדס. בתרומ' ב. הכת' אס. הכתו' ב.
הכתוב ד. מדבר בדס. מדב' א. דב' א. דכרי בדחסל. ר' יאשיה ב. ח. ר' יאשיה ר' יונתן
או' ~ אדסל (ס יאשיה. דל אומ'). 22 או' בחס. אומ' דל. ח' א. ראשית... או' (ש' 24) ~
אבסל. ח' דח. ראשית דגנך וגו' ראשית דגנך חובה ב. ראשית דגנך תירושך ויצתרך חובה
אס. מעשר דגנך חובה ל. אתה בסל. את' א. אומ' ל. או' אבס. חובת אס. חוב' ב.
ח' ל. 23 תרומה תרומה אבסל.

-299-

ר א ש י ת ע ר י ס ת כ ס - למה נא', לפי שהוא או' ו ה י ה ב א כ ל' מ ל ח' ס ו כ
 25 ה א' שומע אני אף הקמחין במשמע, ח"ל מ ר א ש י ת ע ר י ס ת כ ס משתתערס.
 מיכן אתה או' אוכלין עריי מן העיסה עד שיתגלגל בחטים ותיטמטם בשעורין, >גלגלה
 בחטים וטמטמה בשעורים<⁴ האוכל ממנה חייב מיתה. כיון שהיא נותנת את המים מגבתה
 חלתה ובלבד שיהא שם חמשת רבעים קמח שיש בהן כשיעור שאין מפרישין חלה מן הקמח. אי

4. נשטט מחמת הדומות ונ' מנ"ה ב"א.

25 א א פ ה ק מ ח י נ ב מ ש מ ע: עיין ס"ז שלח ט"ו כ' עמ' 283. מ ש ת ת ע ר ס:
 עיין ספרי להלן שו' 28 והנסמן שם, ס"ז הנ"ל. 26 מ י כ נ א ת ה א ו':
 משנה חלה פ"ג מ"א. 27 ת א ו כ ל מ מ נ ה ח י י ב מ י ת ה: משנה הנ"ל.
 ועיין ספרי להלן שו' 65, 66 והנסמן שם, משנה חלה פ"א מ"ט. כ י ו נ ש ה י א
 נ ו ת נ ת א ת ה מ י מ מ ג ב ה ת ח ל ת ה: משנה חלה פ"ג מ"א הנ"ל,
 תנחומא בוכר נח סימן א'. ועיין ירושלמי: חלה פ"ג ה"א נ"ט ע"א, שבת פ"ב ה"ו
 ה' ע"ב, בראשית רבה פי"ד עמ' 126, תנחומא נח סימן א', תנחומא בוכר: משפטים
 סימן כ', מצורע סימן י"ז, שמות רבה פ"ל י"ג. 28 ו ב ל ב ד ש י ה א ו כ ו':

24 עריסתכם עריסות' א. עריסותיכם ב ט ל. נא' א. נאמי ב ט. ח' ל. או' א. ס. אומי ב. ל.
ותית א ד ח ס ל. ח' ב. באכלי באכלכם א ב ד ח ס ל. מלח' הא' מלח' הארי' א. מלחם הא'
 ט. מלחם הארץ ד ח ל. ח' ב. 25 תקמחין א ב ח ט ל. הקמחים ד. מראשית ד ח ל. מראשי' ב.
 ראשית א. ס. עריסתכם ח. עריסות' א. עריסותיכם ב ט ל. משתתערס א ב ט.
 משתתערס ט². משתתערס ל (והשי"ן השניה נמחקה). משתערס ח. משיתערס ד. 26 מיכן א ד.
 מיכאן ל. מכאן ב ח ט. אתח או'~ א ל (א.א.ת! ל. אומי'). אמ' ח. אמרו ב ד ט. אוכלין ב ח ט ל.
 אוכלים ד. אוכל א. עריי א. עראי ב ד ט ל. ח' ח. מן העיסה א ב ד ט ל. בעסה ח.
שיתגלגל שיתגלגל א. שיתגלגל ב ד ח ט ל. בחטים ח. בחטין ט. בחיטין א ב ל. וטיטמטם
 א ד ל. וטמטמם ב ט. וטמטמם ח. בשעורין א ב ט. בשעורי' ד ל. בשעורים ח. גלגלה ב ח.
 גילגלה א ט. גילגל ל. כילבלה ד. 27 בחטים ח. בחטין ט. בחיטי' ד. בחיטין א ל. חטין ב.
וטמטמה ב ח ט. וטיטממה א ד ל. בשעורים ד ח ל. בשעורין א ב ט. כיון א ב ח ט ל. כאן
 ד. שהיא נותנת שנותנת א ב ד ח ט. שמתנת ל. את המים מים א ב ד ח ט ל. 28 חלתה
 ב ד ח ט ל. חלה א. שיהא א ב ח ט. שתהא ד ל. קמח א ח. קמח ועוד ד ט ל. ח' ב. שיש בהן
 א ב ט¹. שיהא בהן ~ ח ט² (ח בהם). כדי שיהא בהן ל. כדי שיהיה ד. כשיעור א ב ד ח ט.
 שיעור ל. מפרישין ב ח ל. מפרישים ד. מפריש א ט. חלה מן הקמח א ט ל. חלה מחקמה ח.
 קמח מן החלה ד. חלה מן הקמח עד שתגמר מלאכתו ב. אי זו היא איזו היא ד ל. אי זהו ח.

-299ח-

זו היא גמר מלאכתה קרימטה בתנור דב' ר' עקיבה⁵, ר' יוחנן בן נורי או' משתגלגל
30 בחסין ותמטטט בשעורין. ורי שלא יפריש⁶ חלה מן העיסה שומעני שלא יפריש מן הלחם⁷.

5. ר עקי' בת. חסופר כתב עקי' בקיצור והשלים תמלה.
6. יפריש - אשגרה מלהלן בסמוך "שלא יפריש", וצ"ל: הפריש, כגירסת שני עדי חנוסח.
7. ר אין כאן סימן הפסס ועיין בתח"נ ובפרוש.

ס"ז שלח ס"ו י"ס עמ' 283, משנח: חלה פ"ב מ"ו, שם פ"ג מ"א, עדיות פ"א מ"ב,
תוספתא עדיות פ"א ח' א-ב, בבלי: שבת ס"ו ע"א, שם ע"ו ע"ב, ערובין פ"ג ע"ב,
פסחים מ"ח ע"ב, מנחות ס"ז ע"ב. ועיין משנח: חלה פ"א מ"ד, פרה פ"א מ"א, תוספתא
חלה פ"א ת"ז, שם פ"ב ח"ב. שאין מפרשין חלה מן הקמח:
עיין ספרי לעיל שו' 25, משנח חלה פ"ב מ"ח, ירושלמי חלה פ"א ח"ד כ"ז ע"ד, בבלי
קידושין מ"ו ע"ב. אי זו היא וכו': עיין משנח חלה פ"ג מ"ו, תו-
ספתא: חלה פ"א ח"ב, שם פ"ב ח"ב, ירושלמי: חלה פ"ב ח"א נ"ח ע"ב, שם פ"ג ח"ח
נ"ס ע"ב. 30 חרי שלא יפריש וכו': עיין ס"ז שלח ס"ו כ' עמ' 283.

איזה הוא א. איזהו ט. ואי זו היא ב. 29 מלאכתה) ד ח ט. מלאכ' א. מלאכה ב ל. קרימטה)
א ב ח ט¹. קרימטה ד ט². עד קרימטה ל. דב' א ט. דברי ב ד ח ל. עקיבה) עקיב' א ד ט.
עקיבא ב ח ל. יוחנן) ב ד ח ל. יוחנ' א ט. או' א ב ח ט. אומ' ד ל. משתגלגל) ט¹.
משתגלגל ב ח ט². משתגלגל א. עד שתיגלגל ל. עד שיתגלגל ד. 30 בחסין) ט. בחסין
א ב ל. בחסי' ד. בחטים ח. ותמטטט בשעורין) א ב ט. ותמטטט בשעורים ח. ומטמטט בשעורים ד.
וטימטטה בשעורים האוכל ממנה חייב מיתה ל ("האוכל...מיתה" - נמחק בק"מ מע"ח). יפריש)
הפריש א ב ד ח ט ל. חלה מן העיסה) א ב ד ט ל. מן העסה ח. שומעני) ב. שומע אני א ד ח ט ל.
יפריש) א ב ח ט. יפריש חלה ד ל. מן הלחם) מן הלחם ת"ל ~ ח ל (ח מלחם). מן הלחם ת"ל
חלה תרימו תרומה א. מן הלחם ת"ל מלחם תרימו תרומה ט. מן הלחם ת"ל והיה באכלכ'
מלחם תארי' ד. מן הלחם ת"ל והיה באכלכם מלחם תארי' מכל מקום. או יפריש שתי חלות אחת
מן העסה ואחת מן הלחם ת"ל ב.

-299ט-

כ ת ר ו מ ת ג ו ר ן - { }⁸ מה תרומת גרן אחת אף תרומת חלה אחת, מה תרומת גורן עלה כאחד ומאה, אם נפלה לתוך מאה מדמעת וחייבת בחומש אף תרומת חלה כיוצא בה דב' ר' יאשיה. כן לו ר' יונתן אתה מקישו לתרומת גרן סתומה אני אקישנו לתרומת מעשר המפורשת. א' לו אם כן תיבטל אחד מעשרה. א' לו תיבטל. א' לו הרי הוא⁹ כ ת ר ו מ ת 35 ג ר ן - לתרומת גרן הקשתיה ולא לתרומת מעשר.

8. נגרדו שתי אותיות.

9. = הוא א' (אומר), כגירסת שאר עדי הנוסח ועיין בפרוש.

31 מה תרומת גורן עלה וכו': ספרי במדבר פיס' קכ"א עמ' 149, משנה: תרומות פ"ד מ"ז, חלה פ"א מ"ט, ערלה פ"ב מ"א, כיכורים פ"ב מ"א, תוספתא תרומות פ"ה ה"ח, ירושלמי: ערלה פ"ב ח"א ס"א ע"ד, חגיגה פ"ב ה"ה ע"ח ע"ב, בבלי: שבת קמ"ב ע"א, חגיגה י"ח ע"ב, יבמות ע"ג ע"א, ב"מ נ"ב ע"ב, ע"ז ס"ט ע"א.

32 אם נפלה וכו': עיין משנה תרומות פ"ה מ"ה-מ"ו, תוספתא תרומות פ"ו ח"א, ירושלמי תרומות פ"ה סח"ג מ"ג ע"ג. וחיובת בחומש: משנה: תרומות פ"ו מ"א, חלה וביכורים הנ"ל, תוספתא תרומות הנ"ל, ירושלמי: חגיגה הנ"ל, כתובות פ"ג ח"א כ"ז ע"ב, בבלי: פסחים ל"א ע"ב, חגיגה, יבמות, ב"מ הנ"ל, שם נ"ד ע"ב. אף תרומת חלה וכו': משנה: חלה וערלה הנ"ל, ירושלמי ערלה הנ"ל.

31 כתרומת גורן ב. כתרומת גרן כן תרימו ח. כתרומת גורן כן תרימו אותה~ א ד ס ל (ט כתרומ' ד בתרומת). תרומת א ב ד ח ט¹ ל. תרימו ט². גרן גורן א ב ד ח ט ל. תרומת ב ח. תרומ' ט. תרומת א. ח' ד ל. מת א ד ט. ומת ב ח ל. תרומת ב ד ח ל. תרומ' א ט.

32 גורן א ב ח ט ל. גורן מדמעת ד. עלה עולה א ב ד ח ט ל. כאחד ב ד ח ט ל. כאחת א. ומאה א ב ח ט. ומאה אף זו ד. ומאה אף חלה כיוצא בה ומה תרומת גורן ל. אם... בחומש ~א ב ד ט ל. ח. א. ד ל. ואם א ב ט. לתוך מאת א ד ט ל. במאה ב. וחייבת א ב ט ל. וחיובת ד. תרומת א ב ד ח. תרומ' ט. ח' ל. 33 דב' א ט. דכרי ב ד ח ל. ר' יאשיה' א ב ד ט ל. ר' ח. כן לו ר' יונתן א ב ח ט ל. ר' יונתן אומ' ד. אתה ב ד ח ל. את א ט. מקישו א ב ד ט ל. מקדשו ח. לתרומת גרן לתרומת גורן~ ב ד ח ט ל. א"ה (ד לתרומ'). עלתרומת (על תרומת?) גורן ל ק"ה (והעיין נמחקה בק"מ). סתומת א ב ד ט ל. הסתומת ח. אני א ב ד ט². ואני ח ל. ח' ט¹. אקישנו א ב ד ט¹. אקיש בו ט². מקישו ח ל. לתרומת א ב ד ח ל. לתרומ' ט. 34 מעשר ב ד ח ט ל. מעשר מעשר א. המפורשת א ב ד ח. מפורשת

-299-

מ ראש' ע ר י ס ת' - למה נא', לפי שהוא או' ראש ית ע ר י ס' שומע אני טו כא
את הראשנה שבעיסות, ת"ל מ ראש ית ע ר י ס'. {{הביא לקט שכחה ופאה שחייבין
בחלה, שהיה בדין מה שאר פירות שחייבין במעשרות {ו}פטורין ¹⁰ מן החלה}} ¹¹.

מ ראש' ע ר י ס' - מקצתה ולא מכולה.

10. הוא"ו נגרדה.

11. הביא... החלה} רק ד. ונראה שנ' מגליון שנעשה ע"פ לחלן שו' 40-41 - עיין בפרוש.
ואין כאן סימן הפסק - עיין כח"נ לשו' 39 ובפרוש.

39 מ ראש' ע ר י ס' מקצתה ולא כולת: מ"ת י"ח ד' עמ' 108, ירושלמי:

תרומות פ"ד ה"ה מ"ב ע"ד, מעשר שני פ"ה ה"ז נ"ו ע"ג, חלה פ"א ה"י נ"ח ע"א, בבלי

חולין קל"ו ע"ב. ועיין משנה חלה פ"א מ"ט, ירושלמי פאה פ"א ה"א ט"ו ע"א.

ט ל. א' לו} אמ' לו א ב ל. אמר לו ד. אמר ח. ח' ט. אמ כן} ח' א ב ד ח ט ל. תיבטל
א ב ל. תבטל ח. ותיבטל ד ט. א' לו} אמ' לו ב ל. אמר לו ד. א"ל ח ט. או לא א. תיבטל
א ד ט ל. תבטל ח. ח' ב. א' לו} אמ' לו א ל. אמר לו ד. א"ל ח ט. ח' ב. הוא הוא או'
א ב ח. הוא אומ' ט ל. הוא אומר ד. כחמות א ב ד ח ל. כתר' ט. 35 גרן גורן ב.
גורן כן תרימו ח. גורן כן תרימו אותה א ד ט ל. גרן גורן א ב ד ח ט ל. תקשתיה א ט.
תקשתה ד ל. תקשתיה ב ח. ולא ולא תקשתיה א ט. ולא תקשתה ד ל. ולא תקשתיה ב ח.

36 מראש' א. מראש' ל. מראשית ב ד ח ט. עריסת' עריס' א. עריסותיכם ב ד ח ט ל. למח...

עריס' ~ב ד ח ט ל. ח' א. נא' ח. נאמ' ב ד ט ל. או' ב. ח. אומ' ד ט. ח' ל. עריס'

עריסותיכם ב ד ח ט ל. 37 את א ד ט¹. אף ב ח ל. ח' ט². הראשנה הראשונה א ח ט ל.

הראשונ' ד. ראשונה ב. שבעיסות א ט ל. שבעיסו' ד. שבעסות ח. שבעסות ב. ת"ל} א ב ח ט ל.

תלמוד לו' ד. עריס' א. עריסותי' ט. עריסותיכם ד ל. עריסותיכם ח. ח' ב. הביא... עריס'

שו' (39) ח א ב ד ח ט ל. 39 כולה א ב ד ח ט ל. כולם ט¹.

-299א-

40 מראשי עריס' - {{למה נא' לפי שהוא או'}}¹² להביא לקט <שכחה>¹³ ופיאה שחיבין בחלה, שהיה בדין מה שאר הפירות שחיבין במעשר פטורין מן החלה {{להביא}}¹⁴ לקט שכחה ופיאה שפטורין מן המעשר אינו דין שיהו פטורין מן החלה, ת"ל מראש עריס' - להביא לקט שכחה ופיאה שחיבין בחלה.

12. נ' מחמת הדומות נשו' 36 אך עיין בפרוש.

13. נ' מע"ה. 14. אשגרה מלעיל שו' 40 או מלהלן שו' 43 ועיין בפרוש.

40 להביא לקט שכחה ופיאה שחיבין בחלה: ספרי להלן שו' 44, 62 ואילך, משנה חלה פ"א מ"ג, ירושלמי חלה פ"א ח"ר נ"ז ע"ג. 41 מה שאר הפירות שחיבין במעשר: עיין ספרי דברים פיס' ק"ה עמ' 164. פטורין מן החלה: עיין ספרי לעיל שו' 15 ואילך והנסמן שם, ספרי במדבר פיס' קכ"א עמ' 148. לקט שכחה ופיאה שפטורין מן המעשר: ר' בנממן לעיל שו' 40, ספרי דברים פיס' ק"ט עמ' 170, ירושלמי: תרומות פ"א ה"ה מ' ע"ד, מעשרות פ"א ה"ה מ"ח ע"ג. ירושלמי חלה הג"ל. ועיין משנה תרומות פ"א מ"ה (ולעניין פאה): משנה פאה פ"א מ"ו, ירושלמי: פאה פ"א ט"ז ע"ג, מעשרות פ"ה ה"ב נ"א ע"ד.

40 מראש' עריס' {מראשית עריס' א. מראשית עריסותיכם ב ד ח ל. עריסותיכם ט. למה...או'} ח' א ב ד ח ט ל. שכחה {א ב ד ט ל. ושכחה ח. ופיאה} א ב ד ח ל. ופאה ט. שחיבין {א ב ח ט ל. שחיבים ד. 41 מה} ב ט. ומה ד ח ל. מה אם א. הפירות {ב ד ח. פירות א ט ל. שחיבין} שחיבין א ב ח ט ל. שחיבין ד. במעשר {א ד ט. במעשרות ב ח ל. פטורין} ב ח ט ל. פטורים ד. בטורים א. להביא {ח' א ב ד ח ט ל. לקט... החלה (שו' 42)~א ב ד ח ט ל. ח' ל. 42 ופיאה} ב ד. ופאה ח ט. וביאה א. שפטורין {א ב ח ט. שפטורים ד. המעשר} א ד ח ט. המעשרות ב. שיהו פטורין² ט. שיהו פטורים ד. שיהיו פטורין ח. שיהו פטור א. שפטורין ב ט. ת"ל {א ב ח ט ל. תלמוד לומר ד. מראש' {מראשית א ב ד ח ט ל. 43 עריס' {עריסותי א. עריסותיכם ב ד ט ל. ערסתכם ח. ופיאה} א ב ד ח. ופאה ט. ופיאה שפטורין מן המעשר ל ("שפטורין... המעשר" - נמחק בק"מ). שחיבין {א ב ח ט ל. שחיבים ד.

-299יב-

ר א ש י ת ע ר י ס' - להביא את שאר הפירות שפטורין מן החלה, שחיה בדין מה לקט
 45 שכחה ופאה שפטורין מן המעשר חייבין בחלה שאר הפירות שחייבין ¹⁵ במעשר אינו דין שיהו
 חייבין בחלה, ת"ל ל ח ס - נא' כאן ל ח ס ונא' לחלן ל ח ס, מה לחם האמ' לחלן
 מחמשת המינין אף לחם האמ' כאן מחמשת המינין.

15. שחיבון?

44 ל ח ב י א א ת ש א ר ה פ י ר ו ת ו כ ו': עיין ספרי לעיל שו' 15 ואילך
 ובנסמן שם. מ ה ל ק ט ו כ ו': עיין ספרי לעיל שו' 41 ובנסמן שם. 46 נ א'
 כ א ן ל ח ס: ספרי לעיל שו' 15 וחנסמן שם.

44 ראשית} ב ד ח ט ל. ראש' א. עריס' א. עריסותיכ' ל. עריסותיכם ב ד ח ט. לתביא} א ב ד ח ל.
 להוציא ט. את} ח' א ב ד ח ט ל. הפירות} א ט. פירות ב ד ח ל. שפטורין} א ב ח ט ל.
 שפטורים ד. מן החלה} א ד ח ט. החלה ב. מן המע' החלה ל. מת} א. ומת ב ד ח ט ל. 45 ופאה}
 ט. ופיאה א ב ד ח ל. שפטורין} א ב ח ט ל. שפטורי' ד. חייבין} א ב ח ט ל. וחייבין' ד.
 שאר הפירות} שאר פירות א ב ד ח ט. פירות ל. שחיבין} שחיבין א ב ח ט ל. שחיבים ד.
 במעשר} ב ד ח ט ל. במעש' א. שיתו חייבין}~א ד ט ל (ד חייבים). שחיבין ב ח. 46 ת"ל
 לחם} א ח ט ל. תלמוד לומר לחם ד. ח' ב. נא'... לחלן לחם}~א ב' ח ט ל. ח' ד. נא' נאמ'
 א ב ח ט ל. כאן} ב ח ט ל. כן א. ונא' א ב ח. ונאמ' ט ל. מה... המינין (סוף שו' 47)~
 א ב ד ט ל. וכו' לעיל ח. האמ' האמור א ב ד ט ל. 47 מחמשת} א ב ד ט. חמשת ל. המינין}
 א ב ט ל. המינים ד. האמ' האמור א ב ד. דאמור ל. המינין} א ב ט ל. המינים ד.

-299ג-

מ ראש' ע ר י ס' - שומעני אף עיסת תרומה ועיסת מעשר שיני במשמע, ת"ל ח ל ה
ת ר י מ ו ת ר ו מ ה - את שמורס קדש והשאר חולין, ולא שזה קודש, אבל אמרו
50 עיסת מעשר שני בירושלם חייבת בחלה.

ת ת נ ו ל י' ת ר ו מ ה - למה נא', לפי שהוא או' ח ל ה ת ר י מ ו ת ר ו מ ה -
אבל לא שמענו שיעור חלה, ת"ל ת ת נ ו ל י' ת ר ו מ ה - עד שיהא בה כדי מתנה
לכהן. מיכן אמרו שיעור וולה שלבעל הבית אחד מעשרים וארבעה ונחתום אחד מארבעים

48 ע י ס ת ת ר ו מ ה ו כ ו': משנה חלה פ"א מ"ג, בבלי: פסחים ל"ז ע"ב ואילך,
ל"ה ע"א ואילך, סנהדרין קי"ב ע"ב. 49 א ב ל א מ ר ו: תוספתא חלה פ"א ה"ה,
ירושלמי: פאה פ"ז ה"ו כ' ע"ג, מעשר שני פ"ה ה"ג נ"ו ע"ב.

52 כ ד י מ ת נ ה ל כ ה ו: ספרי להלן שו' 56, תוספתא חלה פ"א ה"ז, ירושלמי חלה
פ"ב ה"ז נ"ח ע"ד. 53 מ י כ ון א מ ר ו: משנה חלה פ"ב מ"ז, תוספתא וירושלמי

48 מראש' מראש' א ט. מראשית ב ד ל. ראשית ח. ערס' } א. ערסותיכם ב ד ט ל. ערסותיכם
וגו' ח. שומעני } שומע אני א ב ד ח ט ל. עיסת תרומה ועיסת } א ב ד ט ל. עסת תרומה ועסת ח.
מעשר } א ב ד ט ל. ח' ח (וג' מע"ה ביה"ס). שיני } ד ל. שני א ב ח ט. חלה } א ד ח ט ל. ח' ב.
49 תרימו תרומה } ב ד ח ל. תרימו תרומ' ט. תרי' תרומ' א. את שמורס } א ב ד ט. את שהמורס ל.
אם שמורס ח. קדש ח. קודש א ד ט ל. מקדש ב. חולין } ד ח ל. חול א ב ט. שזה } ב ד ח ל.
זה א ט. קודש } א ד ט ל. קדש ב ח. אמרו עיסת } א ב ד ט ל. אמ' עסת ח. 50 שני } ב ט. שיני
א ד ל. ב' ח. בירושלם } ב ד ח ט². בירושל' א. בירושלים ט¹ ל.

51 תרומה } א ב ד ח ל. תרומ' ט. נא' } נאמ' א ב ט ל. נאמר ד ח. או' } א ח. אומ' ב ט ל. אומר
ד. חלה } א ד ח ל. ח' ב ט. תרומה } ב ד ח ט ל. תרומ' א. 52 ת"ל } א ב ח ט. ח' ד ל.
תתנו לי' תרומה } א ד ח ט ל (אתרו'). ליי' ב. שיתא } ב ד ח ט ל. שיהא א. בה } א ב ד ח ט.
ח' ל. מתנה } א ב ד ח ט¹ ל. תרומה ט². 53 מיכן } א ד ל. מכאן ב ח ט. אמרו } א ב ט ל.
אמ' ח. אתה אומ' ד. חלה שלבעל } חלה של בעל א ד ח ט ל. חלת בעל ב. אחד } ב ד ח ט ל. אחת
א. מעשרים וארבעה } א ד ל (ד מעשרי'). מכ"ד ב ט. מארבעה ועשרים ח. ונחתום } א ב ט.
ושל נחתום ד ח ל. אחד } א ד ח ט ל. ח' ב (וג' מע"ה ביה"א). מארבעים ושמונה } א ח ל (א

-299יד-

ושמנה. א' ר' יהודה מפני מה אמרו שלבעל הבית אחד מכ"ד ונחתום אחד ממ"ח, מפני ¹⁶

55 שהאיש עיניו יפה ושלאשה עיניה רעה וכשתפחות לא תפחות מארבעים. ושמונה ¹⁶. נ א' ת ת נ ו

ל ל' ת ר ו מ ה - עד שיתא בזת כדי מתנה לכתן וכזה כדי מתנה לכתן. מיכן אמרו

בעל הבית שעושה משתה לבנו אחד מכ"ד והאשה שעושה ומוכרת בשוק אחד ממ"ח. נטמאת

16. מפני... ושמנה) אפשר שנוסף מגליון פרשני ששולב לא במקומו לאחר "אחד ממ"ח" בשו' 54, במקום לאחר "אחד ממ"ח" בשו' 57(?) - עיין בפרוש.

הנ"ל, בבלי ערוכין פ"א ע"א. 54 א' ר' יהודה: תוספתא וירושלמי הנ"ל.

56 עד שיהא בזת וכ"ו: ספרי לעיל שו' 52 והנסמן שם. מ י כ ן

א מ ר ו: משנה, תוספתא, ירושלמי ובבלי הנ"ל. 57 נ ט מ א ת ע י ס ת ה:

ושמנה). מארבעי' ושמון' ד. ממ"ח ב ט. 54 א'... ממ"ח) א ב ט ל. ח' ד ח. א' ס. אמ'

א ב ל. יחודה) ב. יחוד' א ס ל. שלבעל) של בעל ל. בעל ב. חלה של בעל א ט. אחד) ב ט ל.

אחת א. מכ"ד) ב ט. מעשרים וארבעה א ל (א וארבע'). ונחתום) א ב ט. ושל נחתום ל.

אחד) ב ט. אחת א: ח' ל. ממ"ח) ב ט. מארבעים ושמנה א ל. מפני) א ב ט. לפי ד ח ל.

55 ושלאשה עינה רעה) ושל אשה עינה רעה ט. והאשה עינה רעה א ב ד ח ל (ד עינה). ועינה

רעה של אשה א. וכשתפחות) ב ד ח ט¹ ל. וכשתפחת א. ובבית פחות ט². תפחות) א ד ח ט ל.

יפחות ב. מארבעים ושמנה) ד ל. מארבעי' ושמנה ח. מארבע' ושמנה א. ממ"ח ב ט. נא') א ח.

נאמר ט². שני' ל. ונא' כאן ב. לכך נאמי' ד. ואמי' ט¹. 56 ליי' תרומה) א ב ד ט ל. תרומה

ליי' ח. שיהא) ב ד ח ט¹ ל. שיהו א ט². בזת כדי מתנה לכתן וכזה כדי מתנה לכתן) א ב ט ל.

בה כדי מתנה לכתן ח. מיכן) א ד. מכאן ב ח ט. מאיכן ל. אמרו) א ב ד ט. אמ' ח. אתה

אומ' ל. 57 שעושה) א ב ד ט². שעשה ח ט¹ ל. לכנו) א ב ט. לכניו ד ל. לכני כיתו ח.

אחד) ב ד ח ט ל. אחת א. מכ"ד) ב ט¹. מעשרים וארבעה א ד ח ל (א מעש'). מארבעה ועשר'

ט². והאשה שעושה) א ב ט² ל (ב שעושי'). והאשה שהיא עושה ד ח. ואשה ט¹. ומוכרת) א ב ד

ח ט². ומוכרת ל. שמוכרת ט¹. בשוק) א ב ד ח ט¹ ל. ח' ט². אחד) ב ד ח ט ל. אחת א. ממ"ח)

ב ט¹. מארבעים ושמנה א ד ח ל (ל מארבעי' ד ל ושמנה). מארבעי' וחמשה ט². נטמאת...

-299טו-

עיסתה שוגגת או אנוסה אחד ממ"ח, ניטמאת מזידה נוטלת מכ"ד שלא יהא חוטא נשכר. ר' שמעון בן יוחי או' אפילו לא עלת בידו אלא אחד מששים יצא ובלבד שלא יתכוון.

60 ל ד ר ת י כ ס - להביא את עיסת שביעית שתהי חייבת בחלה. שהיה בדין מה שאר פירות שחייבין במעשר פטורין מן החלה עיסת שביעית שפטורה מן המעשר אינו דין שתהי פטורה מן החלה. הרי לקט שכחה ופאה יוכיחו שפטורין מן המעשר וחייבין בחלה, והן יוכיחו לעיסת

משנה הנ"ל, 58 ר' שמעון בן יוחי או': תוספתא חלה פ"א ה"ח. 60 ל ד ר ת י כ ס להביא וכו' ב' בבלי בכורות י"ב ע"ב. שהיה בדין וכו': עיין ספרי לעיל שו' 41 ואילך ובנסמן שם. 61 עיסת שביעית שפטורה מן המעשר: עיין ספרי דברים: פיס' ק"ט עמ' 169, פיס' ש"ב

יתכוון (שו' 59) - א ד ס ל. ח' ח. נטמאת ב ט. ניטמאת ל. ניטמח ד. מטמאת א. 58 אנוסה ב ד ל. אונסת א ט. אחד ב ד ס ל. אחת א. ממ"ח ב ט¹. מארבעים ושמונה א ד ל. מארבעי וחמשים². ניטמאת נטמאת ב ט. ניטמח ד. מטמאת א. ח' ל. מזידה א ב ט ל. מן ידה ד. נוטלת ב ד ס ל. נוטל א. מכ"ד אחד מכ"ד ב ט. אחד מעשרים וארבעה ד ל (ד א'). אחת מעשרים וארבעה א. שלא ב ט ל. כדי שלא א ד. ר' שמעון ב ד ל. ר' שמעון ס. שמע' א. 59 יוחי יוחי א ד ס ל. יוחאי ב. או' א ב ט. אומי ד ל. אפילו ב ד ל. אפי' א ט. עלת א ד ס ל. עלתה ב. בידו א ב ט. ח' ד ל. אלא א ב ד ט¹ ל. מלא ט². אחד ב ד ס ל. אחת א. מששים א ד ס ל. מסי ב. יתכוון יתכוין א ד ס ל. יהא מתכוין ב.

60 לדתיתכם ח. לדורותיכם ב ד ס ל. לדורותיכ' א. להביא את עיסת שביעית א ד ס ל¹. להביא עיסה שביעית ב (ונ' מע"ה ב"א: "של" (שביעית). להביא את פירות שביעית ט². ח' ל (ונ' בגליון ב"א: להביא עיסת שביעית). שתהי חייבת שתהא חייבת א ב ח ט (א חייבת). שהיא חייבת ד. שחייבת ל. מה א ד ל. ומה ב ח ט. 61 שחייבין א ב ח ט. שחייבים ד. שחייבין בחלה ל. פטורין ב ח ט ל. ופטורים ד. פטור א. מן החלה עיסת שביעית א ד ס ל (ח עסת). מחלה עיסה שבשביעית ב. שפטורה א ד ס ל. שפטור' ב ט. המעשר א ד ח ט ל. המעשרות ב. שתהי פטורה שתהא פטורה א ב ד ח ט² (ט² פטור). שפטורה ט¹ ל. 62 מן החלה א ב ח ט ל. בחלה ד. הרי... בחלה (שו' 65) - א ב ד ס ל. וכו' ח. הרי א ב ט ל. והרי ד. ופאה ט ופיאה א ב ד ל. יוכיחו א ב ד ט¹ ל. יוכיחו ט². שפטורין א ב ט. שפטורים ד. שפטורה ל. המעשר א ד ס ל. המעשרות ב. וחייבין א ב ט. וחייבים ד. וחייבת ל. והן א ב ד ט. וס ל.

-299טז-

שביעית שאף על פי שפטורה מן המעשר שחייבת בחלה. לא אם אמרת בלקט שכחה ופאה שמינן חייבין במעשר לפיכך חייבין בחלה, ואמר בעיסת שביעית שמינא פטור מן המעשר לפיכך תהי 65 פטורה מן החלה, ת"ל ל ד ר ת י כ ס - להביא את עיסת שביעית שחייבת בחלה. מיכן אמ' האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורשה חלתה חייב מיתה.

עמ' 320, מ"ת כ"ו י"א עמ' 174. 65 מ י כ נ א מ': משנה שביעית פ"ט מ"ט, בבלי בכורות י"ב ע"ב. 66 ח י י ב מ י ת ה: עיין ספרי לעיל שו' 27 ובנסמן שם.

63 שאף על פי ד. שאע"פ א ט ל. שאע"פ ב. שפטורה א ב ד ט ל. שפטורין ט². המעשר א ד ט ל. המעשרות ב. שתהי א. שתתא ט ל. שתהי ד. תתא ב. אט א ד ט ל. ח' ב (ונ' מע"ה ב"א). אמרת כ ד ט ל. אמרתה א. ופאה א ט. ופיאה ב ד ל. שמינן א ב ל. שמינא ד. שמינן ט. 64 חייבין א ט ל. חייב ב. חייבת ד. במעשר א ב ט. במעשרות ד ל. לפיכך א ד ט ל. לפיכך ב. חייבין ב ט ל. חייבי א. חייבים ד. תאמר ב ד ט ל. תומר א. שמינא פטור א ב ל. שמינן פטורים ד. שמינא פטורה ט. מן המעשר א ט ל. ממעשר ב. מן המעשרות ד. תתי תתא א ב ט ל. תהי ד. 65 לדורותיכם לדורותיכם א ב ד ט ל. את א ד ט. ח' ב ל. שתתא א. שתתא ב ד ט ל. מיכן א ד. מכאן ב ח ט. מיכאן ל. 66 אמ' ח. אמרו א ב ד ט ל. עד שלא ב ד ח ט ל. ח' א. מיתת ב ח ט ל. מיתת סל' פיר' א. מיתת סליק פיסקא ד.

פ ר ו ש מ ס כ ת ח ל ה

ש' 1 - 2

- 1 - 2 וידבר. דבר אל בני ישי' ואמ' אלי' ב בא כם¹ אל הארץ אשר אני מכיא אתכם²: את הציטוט המקוצר של פסוק הפתיחה (י"ז) "וידבר ה' אל משה לאמר" ע"י המלה "וידבר" מצינו רק בכ"י ר³.
- בשאר עדי הנוסח או שאין ציטוט מפס' י"ז (ח וכן מ), או שהציטוט ארוך יותר (וידבר ה' ב. וידבר ה' וג' א. וידבר ה' אל משה ד.ל. וידבר ה' אל משה לאמר או"ז ראש הלכות חלה סימן רי"ג - והוא ממשיך לצטט בשלמותם גם את פס' י"ח י"ט). וכן מנהגו של כ"י ר גם בקיצור פסוק הפתיחה של הפרשה הקודמת עמ' 106/1: "וידבר⁴ דבר אל בני ישי' כי תבאו אל ארץ מושבות". וכן בפרשה הבאה עמ' 124/1: "וידבר⁵ דבר אל בני ישי' ואמרת אלהם ועשו להם ציצת". ולעיתים מצטרף פסוקי פתיחה מקבילים ע"י "וידבר וגו'" ר' עמ' 10/14, 42/9, 146/21. מאידך לעיתים מצטרף את פסו-קי הפתיחה הנ"ל בשלמותם. ר' למשל עמ' 1/1, 4/24, 25/7.

-
1. ר' כדרכו כתיב חסר כבמקרא - עיין תאורו, וכן גורסים ד.ל.פ. לעומת א.ב.מ.או"ז: "בבואכם", בכתיב מלא, כרגיל בל"ח. ור' להלן הערה 14.
 2. רק ר' מסיים הציטוט במלה "אתכם". ודוק בד"ה הכא להלן שו' 6: "אשר אני מביא אתכם ש.מ.ה", המלה הנדרשת היא "שמה" - ע"ש. ובכ"י א.ד.פ. נ' סיומת הפסוק "שמה" גם אצלנו. ל.נ' "וגו" (!). ב' מקצר בציטוט הפסוק כדרכו - עיין תאורו, ומסיים במלה הנדרשת: "דבר אל בני ישראל ב.ב.ו.א.כ.ס".
 3. הנקודה לאחר "וידבר" ישנה בכ"י ר' גופו. וכן הוא במקבילות שנציין להלן.
 4. לעומת: ב.ל.וידבר ה'. א.וידבר ה' אל משה. ד.ח.חסר.
 5. לעומת: ק.וידבר ה' אל משה לאמר. ב.וואמר ה'. ד.ל.וואמר ה' אל משה. א.וואמר ה' אל משה לאמ'. ט.חסר. ובנוסח המסורה שם (במדבר ט"ו ל"ז) "וואמר" בניגוד לנוסח ר' ק.בספרי "וידבר". והשווה רי"ן אפשטיין, מלה"ח, עמ' 615 הערה 164 ששער בעקבות כך, כי אפשר ש"וידבר" אינו ציטוט הפסוק אלא ציון לפתיחת קבץ חדש של ספר "וידבר" - ע"ש. אך ראה מ"ש לעיל ח"ב § 2.2 אודות חלוקתו הקדומה של הספרי. ולענ"ד סביר שלפנינו דוגמה נוספת לנוסח מקרא השונה מנוסח המסורה שנשמר בכ"י ר'.
 6. ושוב, בשאר עדי הנוסח בכל שלושת המקומות, או ציטוט מושלם יותר, או חסרון ציטוט של פסוק הפתיחה.

שוי 2 - 3

2 ר' ישמעאל או"י⁷ ש י נ ה ה כ ת' : הגירסה שינה הכת' (הכתוב) מצויה

בכל עדי הנוסח הישירים של הספרי וכן מ, רש"י לכתובות ותוספות הרא"ש הנ"ל, וכדומה לכך או"י "שינה". מאידך פ' "למה בשתיבת". סמ"ג הלכות חלה עשין קמ"א, רש"ס בפרוש ליר' ערלה פ"א ה"ב וכפ"פ הנ"ל - כולם בשם הספרי: "משונה". וזאת כנראה בהשראת הפרפורה של רש"י בפרוש לקידושין ל"ז כ' ד"ה 'מידי דהוה אחלה': "...ותניא משונה ביאה זו מכל ביאות שבתורה שנאמר בהן כי יביאך כי תבאו וכאן נאמר כבואכם מכיון שכאו בתחייבו". וכן רש"י בסמוך שם דף מ' כ' ד"ה 'גדול ת"ת': "...ואמר מר (!) משונה ביאה זו..." - ע"ש⁸. וגם בהמשך דרשת הספרי ניתן להצביע על קשרים בין גירסת רש"י לגירסת הסמ"ג הרש"ס וכפ"פ - ר' להלן שוי 3 ד"ה שכל ביאות, שוי 4-3 נוסח ג' והערות 18, 19.

אודות הלשון "משונה" גופה, אפשר שנוצרה בהשראת ה ב ב ל י במקומות אחרים. ר' ב"ב קי"ז א': "משונה נחלה זו מכל נחלות שבעולס" (ובמקבילה בספרי במ' עמ' 174: "ש י נ ה הכת' נחלה זו..."!), שבת נ"ו א': "רבי אומר משונה רעה זו מכל רעות שבתורה" והשווה גם ב"מ מ"א א'. (ואת הסגנון "שינה הכת'" לא מצינו בבבלי!).

2-3 ביאות זו מכל ביאות שכתורה: הנוסח "ביאות זו" רק ר. בכל שאר עדי הנוסח הישירים והעקיפים שפרטנו: "ביאה זו". יתכן כי

7. כן גורסים ראב"ד סל וכן רש"י לכתובות כ"ה א' ד"ה בתחייבו כחלה, או"י הנ"ל וכפ"פ פט"ו (מהד' לונץ, עמ' שני"ס). וכדומה לכך פ' ותוספות הרא"ש לנדה מ"ז א': "אמר ר' ישמעאל". לעומתם ח"ר' שמעון או"י, ואינו אלא שיבוש שנוצר בעקבות הקיצור ר' ישמע' (כנוסח א. ט) - שיבוש הרגיל בספרות התנאים ר' מל"מ, עמ' 4-1191. וגם במקבילות. שנציין להלן מובאת הדרשה בשם ר' ישמעאל.

8. ור' גם תוספות לנדה מ"ז א' ד"ה ל"ג: "...והכי איתא בספרי ובספ"ק דקידושין מיתא לה משונה ביאה זו..." - ע"ש. ולכאורה קשה שהרי בבבלי ספ"ק דקידושין לא מצינו כריתתא זו בדפוסים וכה"י, ואכן בדפוסים מחקו "ובספ"ק דקידושין". ור' רש"י לב"מ ג"ס א': "נתחייבו כחלה ולא נתחייבו במעשר - בפ"ק דקידושין וכתב כבואכם אל הארץ שינה הכתוב (!) ביאה זו..." - ע"ש. ובדפוסים מחקו "כפ"ק דקידו-שין" והגיהו "ספרי פ' בשלח". ואין צורך בהגהה, שהרי הדין עצמו נמצא בקידושין ורק את הנמקתו פרש רש"י עפ"י הספרי, כפי שכתב בפרוש בפרוש לכתובות הנ"ל. עכ"פ אפשר שהתוספות בנדה לא דק ולא הבחין בין גרסת התלמוד בקידושין לפרוש רש"י

- 302 -

ש' 2 - 3

"ביאות" בנוסח ר אינה אלא אשגרה מהמשך הדרשה: "מכל ב י א ו ת שבתורה שכל ב י א ו ת". אך לא מן הנמנע כי ביאות = ביאה ולפנינו חילוף בין משקל קטלה למשקל קטלות, במקביל ליראת חטא = יראות חטא, שתיקה = שתיקות ועוד, ר' י' קוטשר, "מח-קרים בדקדוק לשון חז"ל", בתוך קובץ מאמריו "מחקרים בעברית ובארמית", עמ' קלב-ג. שרביט, "שמות קטלות קטילה קטילות", לשובנו לעם, תשל"ט, עמ' 244-5⁹.

3 ש כ ל ב י א ו ת¹⁰ ה ו א ו' : את הצורה הלשונית הקשה: ש כ ל ביאות הוא אומר, מצינו בנוסח ר א ב ח ט² וכן או"ז כ"י כ"מ. לעומת ד ט¹ מ ש ב כ ל ביאות הוא אומר. או"ז¹ ב כ ל ביאות הוא אומר. תוספות הרא"ש ש ב כ ל מ ק ו ם הוא אומר. וכדומה לכך פ שהוא אומ' ב כ ל מ ק ו ם. כפ"פ ש ב כ ו ל ן הוא אומר. רש"י סמ"ג רש"ס שבכולן נאמר. וההתפצלות הרבה של עדי הנוסח ה ע ק י פ ם מורה, ככל הנראה, כי לפנינו נסיונות "תיקון" שונים של הצורה המקורית "שכל", שנשתמרה ברב עדי הנוסח ה י ש י ר י ם. ואף להלן בספרי כמ' עמ' 174/10: "ש כ ל"¹¹ נחלות שבתו' חיים יורשין את המתים". וכן במקבילה בכ"ב קי"ז א': "ש כ ל נחלות שבעולם חיינ יורשין מתים". שבת ג"ו א': "ש כ ל רעות שבתורה כתיב בהו". וסיבת השמטת הבי"ת בנוסח המקורי עדיין צ"ע¹².

(המשך הערה 8)

שם, אולי בהשראת רש"י לכ"מ. ואפשר גם שכלשון. "מייתי לה" כיוון התוספות לרש"י. ושם בנוסח הבבלי בקידושין שעמד בפני התוספות אכן היתה ברייתא זו, לאחר שחזרה מגליון ע"פ פרוש רש"י? אך כאמור בדפוסים וכה"י המצויים בידנו (ע"פ המכון התלמודי השלם) ליחא.

9. בדצוני להודות לידידי דר' משה ב"א, שהפנה את תשומת לבי לצורה זו.
10. כנוסח ר גם מ ואו"ז¹. לעומת א ב ד ח ט או"ז² בהם נוסף "שבתורה" במקביל לאמור לעיל "מכל ביאות ש ב ת ו ר ה". ל חסר "שכל ביאות" וככל הנראה גם לפניו היה: שכל ביאות ש ב ת ו ר ה, ונשמט מחמת הדומות.
11. כן הוא בכ"י ר א ב ט ל וכן פ ורשב"ם לכ"ב קי"ז א' ד"ה אלא מה אני מקיים. לעומת ד מ ש ב כ ל.
12. ומצינו חילוף מקביל ש כ ל מקום/ש ב כ ל מקום כה"ג לספרי כמ' עמ' 22/5, 40/17, 42/13, 83/1, 106/7, 118/6, 222/20, אמנם ככלל למעט האחרון ש ב כ ל מקום, וכן הוא בעמ' 112/15, 184/3 בכל עדי הנוסח.

- 303 -

ש' 4-3

3-4 ו ה י ה כ י ת ב א א ל ת א ר ץ , ו ה י ה כ י י ב י א ן ¹³ ו כ א ן
ה ו א א ו' ב כ א כ ם ¹⁴ : ב צ י ט ו ס הפסוק הראשון מצינו בספרי שלושה נוסחים.

(א) ר "והיה כי תבא אל הארץ", כלשון יחיד. וכן הוא בלי הסיומת "אל הארץ" אף
בכ"י ל, תוספות הרא"ש, וסמ"ג הנ"ל כ"י אוקי' בוד' 864, אוקי' בוד' 865 ¹⁵. וזהו
לשון הפסוק בדברים כ"ו א' העוסק בכיכורים.

(ב) א ד ח ט מ פ' "והיה כי תבאו אל הארץ", כלשון רבים. וכן הוא בלי הסיומת
"אל הארץ" אף באו"ז. וזהו לשון הפסוק בשמות י"ב כ"ה העוסק בזבח הפסח.

(ג) ב רש"י, סמ"ג דפוס, כפ"פ ורש"ס הנ"ל "כי תבאו". וכן הוא בתוספת "אל הארץ"
אף פ' ². וזהו לשונם של ששה פסוקים: שמות י"ב כ"ה (הנ"ל בנוסח ב') - זבח הפסח,
ויקרא י"ד ל"ד - "נגע צרעת בבית ארץ אחזחכם", שם י"ט כ"ג (ו כ י תבאו) -
ערלה, שם כ"ג י' - עומר, שם כ"ה ב' - שמיטת קרקע (ויובל), במדבר ט"ו ב' - גסכים.
הציטוט השני "והיה כי יביאך" מכוון לארבעה פסוקים: שמות י"ג ה' - שבעת ימי
הפסח (ותפילין?) ¹⁶, שם פס' י"א - פטר רחם, דברים ו' י' - החשש לשכחת ה' בעקבות
השפע בארץ, שם י"א כ"ט - הכרחה והקללה בה' גריזים ועיבל ¹⁷.

בנוגע לה"נ בפסוק הראשון; לכאורה אפשר שנוסח ג' שהסתפק בציטוט המילים
ה מ ר כ ז י ו ת - כי תבאו, אינו אלא ק י צ ו ר. ואמנם מציאותו בכ"י ב
הרגיל לקצר ציטוטים, ובנוסחאות הראשונים, מחזק סברה זו. מאידך בפס' השני לא
הושמט "והיה" ככל עדי הנוסח - כולל עדי נוסח ג' למעט רש"י. ועובדה זו מרמזת,

13. ר ב ח ט פ צ רש"י, או"ז סמ"ג תוספות הרא"ש רש"ס הנ"ל. ד ב' ה'. א ב' ה' וג'.
ל מ ב' ה' אלקיך. ועיין בהערה 17.

14. ר כדרכו כתיב חסר כבמקרא - עיין לעיל הערה 1, וכן הוא ח ט ל פ' ¹. הכתיב ככל
שאר עדי הנוסח הנ"ל "בבואכם". ובכ"י א ח ט פ' ² ב' "אל הארץ".

15. וכן הוא אף בכ"י ב"מ 506 אלא ששם בכפל "כי תבאו".

16. ר' קידושין ל"ז א'!

17. בשני הפסוקים בשמות חסר "אלהיך" בנוסח המסורה (ר' גירסת ל מ בהערה 13 הנ"ל),
אמנם בתרגום השבעים שם ועוד נ' "אלהיך" - עיין B.H.

אולי, שהשטט "והיה" כפ' הראשון לא נעשתה מטעמי קיצור גרידא. ואמנם השמטה זו היא שגרמה לר"ב וי הפסוקים להם מכוון ר' ישמעאל לפי נוסח ג'. לא פסוק אחד כנוסח א' ב', אלא ששה פסוקים (ששלושה מהם עוסקים במצוות התלויות בארץ!). ואכן רכזי הפסוקים הולם לכאורה יותר את דעת ר' ישמעאל המדגים בעזרתם את "כ ל ביאות שבתורה". מאידך דווקא עובדה זו מחשידה את נוסח ג' בקיצור מכוון! בין כך ובין כך, קשה לראות בנוכח ג' המאושש ע"י כ"י ב והראשונים בלבד הרגילים בקי-צורים ועיבודים, את נוסחו המקורי של הספרי ור' עוד להלן בסמוך.

ואף לנוסח א' עוסק הפסוק הראשון במצוה התלויה בארץ - ביכורים, ולפיו מצוטטים שני הפסוקים בלשון יחיד: "והיה כי תבא אל הארץ והיה כי יביאך". ואפשר שנוסח ב' הוא נוסח ביניים; מחד מצינו בו את הנוסח "המשופר" "תבאו" בלשון רבים כנוסח ג', מאידך נותרה בו הקידומת "והיה" כנוסח א', המגבילה אותו לעניין אחד בלבד - זבח הפסח. עכ"פ לפי נוסחי א' ב', בהם אוחזים כמעט כל עדי הנוסח הישי-ריס של הספרי, מדגים ר' ישמעאל את דבריו בעזרת שני פסוקים הפותחים במלת "והיה". ולענ"ד אין זה מקרי כלל, ולטעם הדבר ר' מ"ש להלן ש' 5-4 ד"ה לאור הרקע!!

- 4-5 ללמדך שכי ון שבכבגו. <ישי> לארץ¹⁸ מיד¹⁹
נתחייבו בחלה: ר"ק חסר "ישי". ואף דה פ² ת רש"י, תוספות הרא"ש
ורש"ס אינם גורסים את המלה "ישראל". מאידך ככ"י ר ב' מע"ה ביה"ס²⁰: ישי וכן

18. כן הוא בכל עדי הנוסח הנ"ל למעט רש"י ורש"ס "לה" (ועל הקשר ביניהם ר' מ"ש לעיל ש' 2 ועיין גם בהערה הבאה). ב חסר "לארץ".

19. כן הוא בכל עדי הנוסח הישירים וכן פ, תוספות הרא"ש וכפ"פ. מאידך מ רש"י או"ז רש"ס חסר "מיד", ור' על כך מ"ש להלן הערה 31.

20. כך נראה מהצילום, וצריך בדיקה בגוף כה"י.

שו' 4-5

גורסים אט (ישרי). כחמפ¹ או"ז וכפ"פ (ישראל). וככ"י ל שנינו: "ללמדך שכיון שנכנסו ישרי לארץ מיד נתחייבו ישרי בחלה". היינו המלה "ישרי" שולבה בשני מקומות! ²¹ סביר איפוא כי לפנינו שני מסורות בוסח בסיסיות: האחת גרסה "ישראל", והשניה לא גרסה, בעוד שבכ"י ר וכן ל ג המלה "ישראל" ע"פ המסורת האחרת! ולעצם הדרשה; ר' ישמעאל לומד מצורת המקור החריגה "בבאכט", כי בחלה נתחייבו ישראל מיד עם כניסתן לארץ ²². בניגוד לכך, במצוות בהן מצוייה הצורה הפעלית הרגילה: תבא, תביו, יביאך, נתחייבו ישראל לדעתו, רק לאחר ירושה וישיבה. וכן פרש ר' ישמעאל את דעתו בספרי לעיל ראש פיסקא ק"ז עמ' 106: "...כי תבאו אל ארץ מושבות" - ר' ישמעאל או' בא הכת' ללמדך שלא נתחייבו ישרי (!) בבסכין אלא מביאתן לארץ ואילך ²³. אחר ירושה וישיבה הכת' מדבר... או אינו אל' בכניסתן לארץ מיד, ת"ל כי תבאו אל הארץ אש' ה' אלהיך נתן לך וישרי וישוב' בה. תואיל ובאמ' ביאות בתו' סתם ופרט כאחד מהן שאינו אל' לאחר ירושה וישיבה אף פורטני בכל ביאות שבתו', שלא יהו אל' אחר ירושה וישיבה". וכן הוא בשם ר' ישמעאל אף במ"ת י"א ל"ד עמ' 58 (קטע בגזירה שכטר), ובמ"ת לדברים כ"ו א' עמ' 170 (ביכורים!). בשם תנא דבי ר' ישמעאל בקידושין ל"ז ב', ובסתם: ספרי במ' עמ' 215 (ערי מקלט), מ"ת עמ' 58 סימן י"ג (ע"ז), עמ' 103 (מלך). וכן סוכמא דעתו של ר' ישמעאל ביר' ערלה פ"א ה"ב ס' ע"ד: "וכרבי ישמעאל דאמר כל ביאות האמור' בתורה לאחר ארבע עשרה שנה נאמרו, שבע שכיבשו ושבע שחילקו ²⁴. רבי הילא בשם ר' לעזר מודי ר' ישמעאל בחלה ובערלה. ותני כן בבואם

21. אפשר כי "מיד נתחייבו ישרי בחלה" בא להוציא גוים שפטורין - ר' תוספתא חלה פ"ב ת"ו ושי"ג, ויש להוסיף את ט"ז עמ' 284. אמנם הלכה זו אינה מעניינה של דרשתנו, וברי שבוסחו היחידאי של ל אינו מקורי.

22. ואף בפס' הבא מצינו צורת מקור החולמת לכאורה את דרשת ר' ישמעאל: והיה באכלכם מלחם הארץ - מ י ד, תרימו תרומה לה'. וכמה מהפרשנים ניסו לאושש את דברי ר' ישמעאל מפשטי הכתובים כגון רד"ף: "דכז תבאו ר"ל ביאה גמורה, כלומר אחר שתבאו, וכל זמן שלא ירשו וישבו לא נגמרה ביאתן. אבל בבואכם משמע בעוד שאתם באים אע"ג שלא נגמרה ביאתכם". את מידת האילוץ כפרוש זה ניתן להדגים ע"י הלימוד המנוגד של הברייתא בכתובות ונדה שבביא להלן ד"ה 'ומן הדין'. נכון שלעיתים מצינו צורת מקור שהוראתה מיידיות ר' למשל בראשית ב' י"ז, ג' ה'; יהושע ה' י"ב, אך בוודאי שאין הוראת המיידיות הולמת את כל צורות המקור, ולו רק של הפעל בוא, וכבר חש בכך המלבי"ם בפרושו לספרי - ע"ש.

- 306 -

שו' 4-5

לפי ששינה הכתוב משמעו שינו חכמים חיובי²⁵. וכבר עמד על עניין זה רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 539-542, 567-8 והעיר, כי דעת ר' ישמעאל באן מקבילה לדבריו במקומות אחרים, הן בלימוד הסתום מן המפורש - בסגנון זה ממש²⁶, והן בדרשת החר"ג²⁷.

מאידך מצינו לרי"ע ובית מדרשו החולקים בצורה עקבית על ר' ישמעאל. לדידם בתחייבו ישראל מיד עם כניסתן לארץ במצוות נוספות, כולל מצוות בהן מצויה הצורה הפעלית הרגילה: "והיה כי תבא אל הארץ והיה כי יביאך", כי לדידם, "א י נ ו ה י א ל א מ י ד" קרי עכשיו, במדבר. כשהמילים כי תבא, כי יביאך. וכן בבאכם - ל ל א ה ב ח ה, מפורשות לעניין קבלת המצוות ע"י ישראל ב מ ד ב ר, ולא לזמן חלות המצוות ב א " י כר' ישמעאל. לדעתו של רי"ע עצמו בעניין ר' מ"ת לדברים עמ' 58 (ואגב מצטט ע"פ קריאתו של רי"ן אפשטיין במאמרו "ממכילתא לפרשת ראה" - מאמרים לזכרון ר' צבי פרץ חיות, ויגא, תרצ"ג, עמ' ט"ז): "ונתתה את הברכה על הר גריזים וג' אחר ירושה וישיבה הכת' מדבר... דברי ר' ישמעאל. ר' ע ק י ב א אומ' בכניסתן לארץ הכת' מד', אתה או' בכניסתן לארץ או אינו". וכאן נפסק הקטע ויש להשלימו ע"פ המקבילה בספרי דברים פ"ס נ"ה עמ' 122: "והיה כי יביאך - אין והיה אלא מיד. כ י יביאך - ק ב ל ע ל יך מצוה האמורה בעניין שבסכרה תכנס לארץ"²⁸. ובשיטה זו בוקט. אף. הס"ז - דבי רי"ע, בעניין חלה. ר' מהד' הורי, עמ' 283/10: ב ב א כ ס א ל א ר צ - ק ב ל ע ל יך עד שלא תבא אל

23. אמנם ר' מ"ש בשם רי"ן אפשטיין להלן הערה 37.

24. = יר' חלה פ"ב ה"א נ"ח ב', שם סוטה פ"ז ה"ג כ"א ג', שם פ"ס ה"א כ"ג ג'.

25. וצ"ע מדוע מודה ר' ישמעאל גם בערלה כהנאמר "וכי ת ב א ו" (ויקרא י"ט כ"ג), והסביר פרשני הירושלמי אינם אלא דוחק בעלמא. ואפשר כי "ותני כן" נוסף ע"י סתם היר', כשר' הילא התבסס על המסורת ה ש ב י ה בשם ר' ישמעאל ר' להלן ד"ה 'ורי"ן אפשטיין', וצ"ע נוסף.

26. ר' מכילתא דרי"י 269 - נזיקין, ספרי במ' עמ' 1 - צוואות. ובשם תנא דבי ר' ישמעאל שבת כ"ו ב' ושי"נ - בגדים. וכן רגיל במדרשי דבי ר' ישמעאל בסתם. ר' מכילתא עמ' 37 - לקיחות, ספרי במ'; עמ' 19, 20 - שבועות, עמ' 67 = עמ' 198 - דיברות, עמ' 154 - אצבעות עמ' 178 - סלתות.

27. יר' ב"ב רפ"ח ט"ו ד': "ת נ י ר' י ש מ ע א ל ש י נ ה ה כ ת ו ב (!) נחלה זאת מכל נחלות שבתורה שבכולן כתוב ונתתם. וכאן כתוב והעברתם" = סתם ספרי במ' עמ' 178 (והשווה לדברי רבי ב"ב ק"ט ב'), וראה דעת ר' יונתן בס' במ', עמ' 174 הנ"ל.

- 307 -

ש' 4-5

הארץ כשתבוא אל הארץ להפריש חלה. בזכות ש.ג.ק.ב.ל. ע.ל.י.ך. אתה בא אל הארץ. וכן נדרש בס"ז לעניין נסכים, למרות ששם הלשון "תבאו". ר' עמ' 280/15: "כי י תבאו אל הארץ - ק.ב.ל. ע.ל.י.ך. עד שלא תבא לארץ משתבא לארץ להקריב. נסכים, שבזכות ש.ג.ק.ב.ל. ע.ל.י.ך. תבא לארץ".²⁹

ובדומה לכך בספרי דברים פיס' רצ"ז עמ' 316 לעניין ביכורים: "והיה כי תבא אל הארץ - איך יהיה אלא מיד. כי תבא אל הארץ - עשה מצוה האמורה בעניין שבסכרה תיכנס לארץ".³⁰ ובלשון זו ממש נדרש במ' דרשב"י עמ' 38 אודות שמות י"ג ה' - פסח, שם עמ' 42 אודות שמות י"ג י"א - פטר רחם, מ"ת לדברים ו' י' עמ' 259 - שכחת ה' בעקבות השפע בארץ. והסיפא בלבד "עשה מצוה וכו'". בספרי דברים פיס' קנ"ו עמ' 208 - מלך.³¹

לאור הרקע הנ"ל כדאי שנחזור ובענין, ביתר דקדוק, בדרשת הספרי. לעיל ש' 3-4 ד"ה ואף, עמדנו על כך כי לפי רובם המכריע של עדי הנוסח הישירים בספרי הדגים ר' ישמעאל את הצורה הפעלית הרגילה ע"י פסוקים הפותחים במלה "והיה ה' - ע"ש. ולענ"ד נהג כך במתכוון מתוך פירוש מוסמסותר עם מדרש. דבי ר"ע השונים דרך קבע: אין והיה אלא מיד, תבא יביאך - קבל עליך וכו', וזאת גם ביחס ל'כל' (!) הפסוקים אליו כוון נוסח א' לעיל (כ"י רורעיו!) גופם! ורמז בוסף לדבר הדגש ו ה ל ש ו - נ י ת של ר' ישמעאל: "ללמדך שכיון שנכנסו יש' לארץ. מיד (!) בתחייבו בחלה".³¹

28. המלה הנדרשת היא "כ"י" = כעבור (השווה מאמר ר"ל ב"י. משמש בד' לשונות - ר"ה ג' א') ולא השורש בוא כר' ישמעאל. ויעידו מדרשים מקבילים שם מצויה המלה "כ"י" ללא תבוא/יביאך. ר' מ"ת לדברים י"ב כ"ס עמ' 61: "כי יכריח ה' אלהיך וג' - הרי משה מזהיר את ישראל שלא לעשות כמעשה הגוים שהם באין לירש את ארצם, בשכר שהן מקבלין עליהן שלא לעשות הן באין לירש את ארצם". ור' מ"ת עמ' 109, 111, ובמקבילות שנציין להלן הערה 30. אמנם ראה דרשת הסי"ז שבביא להלן על "בבאבם" ללא "כ"י".

29. על שייכותו של מדרש זה לדבי ר"ע כבר עמד הור' בהקדמתו לספרי עמ' IX הערה 15 והשווה ר"ה אלבק, 'מדרשים', עמ' 16.

30. ואף במדרשים נוספים מדבי ר"ע מופיעה הדרשה "אין והיה אלא מיד" ר' מ' דרשב"י, עמ' 212; ספרא דף כ"ד ב', כ"ח ב', ק"ח ג'; ספרי דברים עמ' 9 ור' הערת רא"א פינ' שם בשורה 6 שציין למימ' הנ"ל ויש להוסיף את ספרי דברים עמ' 84 ור' מ"ש עליו להלן ד"ה: 'ובספרא'. ובמדרשים נוספים בדרשת המלה "כ"י" ... - עשה מצוה האמורה בענין...". ראה ספרי דברים עמ' 139 - שחיטת בשר, עמ' 145 -

- 308 -

ש' 4-5

לפי ר' ישמעאל איפוא, לא מילת הפתיחה "והיה" או "כי" עיקר, אלא צורת הפעל. כחלה בה כתוב "בבאכם", נתחייבו "מי ד" עם כניסתן לארץ, בשאר המצוות כהן כתוב "והיה כי ת בא אל הארץ והיה כי יביאך" נתחייבו רק לאחר ירושה ושיבה.

ומן הדין להעיר כאן על ברייתא נוספת, אשר בוססת. המקורי בשתמר רק בכה"י של התלמוד הבבלי בכתובות כ"ה א' ונדה מ"ז א' ולא בדפוס הבבלי בשני המקומות. הברייתא מובאת ע"י רב הונא בריה דרב יהושע המנסה להוכיח בעזרתה ש"אפילו למד תרומה בזמן הזה אורייתא חלה דרבנן. דתניא אילו בא' כי תבאו. היגת. או' משעה שנכנסו שנים ושלשה מר-גלים, ת"ל בבאכם - ביאת כולכם אמרתי, ולא ביאת מקצמכם³². (ולעצם ראייתו ע"ש בהמשך).

גם ברייתא זו מבחינה בין "כי תבאו" ל"בבאכם", אך מסקנותיה הפוכות מאלו של ר' ישמעאל: חלה בה נאמר "בבאכם", נהגה רק עם כניסת כל ישראל לארץ, בעוד שמצוות כהן נאמר "כי תבאו" נהגו קודם לכן "משנכנסו לה שנים ושלשה מרגלים" היינו במדבר, מעין דעת מדרשי דבי ר"ע הנ"ל: עשה מצוה. ב.מ.ד.ב.ר. שבשכרה תכנס לארץ! ובדפוס הבבלי בשני המקומות שנינו: "ותניא בבואכם אל הארץ - אי בבואכם יכול משנכנסו לה שנים ושלשה מרגלים ת"ל בבואכם...". ולשון מגומגמת זו אינה אלא הגהתו של רש"י לכתובות ע"ש. ובתוספות לנדה שם ד"ה ל"ג מפרש שהגיה את הכרייתא בבבלי מחמת סתירתה לברייתא שבספרי - ע"ש³³!

(המשך הערה 30)

מעשה הגויים, עמ' 217 - מעובדים וקוסמים, עמ' 220. כנ"ל, עמ' 225 - תוספת לערי מקלט, והשווה אף לתנא דבי ר"י בקידושין ל"ז ב'. ודוק יש להבחין בין המדרשים שצינתים בתחילה (ובהערה 28) הנוקטים לשון: קבל עליך עד שלא תבא אל הארץ... בזכות שת קבל עליך אתה בא אל הארץ, לבין המדרשים הנוקטים בלשון: עשה מצוה האמורה בענין... שב.ב.ר.ה תיכנס לארץ. לפי הלשון הראשונה עצם הנכונות העקרונית לקבלת המצוות במדבר מהווה זכות לכניסה לארץ. בעוד שלפי הלשון השניה השכר לעשיית המצוות במדבר בפעל, הוא הכניסה לארץ. והוראה אחרונה זו קשה לגבי מצוות כגון מלך ותוספת ערי מקלט. שלא ניתן לקיימם במדבר. ור' מ"ש להלן ד"ה ולכאורה. ור' עוד ספרי דברים עמ' 282: "להצילך ולתת אויבך לפניך - אם עשית כל האמור בענין לסוף שהוא מצילך ונותן את אויבך לפניך". והשווה גם שם עמ' 237, 245.

31. תוכנה של הדרשה לא נפגע מחסרובה של המלה "מיד", ו"יוכיחו" עדי הנוסח העקיפים שהשיטוה - ר' לעיל הערה 19.

ובספרא בהר דפ"א דף ק"ה א' מצינו מדרש המסביר מדוע לא נהגה שמיטה מיד עם כניסתם לארץ לשיטת דבי ר"ע (הרי נאמר בה "כי תבאו!") וכך שבינו: "כי יתבאו - יכול משבאו לעבר הירדן ת"ל אל הארץ - ארץ המיוחדת... מנין אתה אומר כיבשו אבל לא חילקו, חילקו למשפחות ולא חילקו לבתי אבות ואין כל אחד ואחד מכיר חלקו יכול יהו חייבים בשמיטה ת"ל שך - שיהא כל אחד ואחד מכיר שדהו, כרמך - שיהיה כל אחד ואחד מכיר כרמו {ורק לאחר ירושה ישיבה הכירו שדותיהם וכרמיהם}. נמצאת אתה אומר ³⁴ כיון שעברו ישראל את הירדן נתחייבו בחלה ובערלה ובחדש הגיע ששה עשר בסיסן נתחייבו בעומר שהי חמישים יום נתחייבו בשתי הלחם. לארבע עשרה שנה נתחייבו במעשרות ³⁵ התחילו מונים לשמיטה, לעשרים ואחת עשו שמיטה, לשנים וארבע עשו יובל" ³⁴ וגם ממשנת ערלה פ"א מ"ב משמע שנתחייבו מיד בערלה, ע"ש. ובשיטת דב"י ר"ע שובה אף ספרי דברים פ"ס מ"א עמ' 84: "... והיה אם שמוע תשמעו מגיד שמידי (!) נתחייבו

32. הציטוט ע"פ כ"י מ לנידה (והשלמתי את קיצורי המילים), ובדומה לכך בשאר כה"י שם (רא רג וקטע גניזה), תוספות שם ד"ה ל"ג והרשב"א לשכועות ס"ז א' וכן גור-סיס רב כה"י במקבילה בכתובות וכן היה לפני ר"ח והריטב"א וכל הנראה גם לפני רש"י שם - עיין ד"ס השלם לכתובות עמ' קע"ג והערה 34 שם.
33. ובריטב"א לכתובות הגיה "דהא גבי חלה לא כתיב כי תבאו" (!?). וגירסת הרמב"ם בכריתא הנ"ל צ"ע - עיין תשובות הרמב"ם בלאו קכ"ט עמ' 236, שנ"ב עמ' 70 והשווה מ"ת הלכות תרומות פ"א הכ"ו.
34. והשווה תוספתא מנחות פ"ו ה"כ. ותוספתא ראשונים שם!
35. ולא מצינו במקורות הנמקה מדוע נהגו מעשרות רק לאחר י"ד (וזו דעה המקובלת ככל הנראה על הכל - ר' המקבילות שבביא להלן וכן ירושלמי; פאה פ"ז ה"ה כ' ג', מ"ש פ"ה ה"ג ב"ו א', והשווה שביעית פ"ו ה"א ל"ו ב' = קידושין פ"א ה"ט ס' א'). וכבר התחבט בכך רש"י בפרושו לכתובות כ"ה א', ב"מ פ"ט א' ונדה מ"ז א' והציע שלושה פרושים שונים (!) המבוססים על מדרש הכתובים, ע"ש. וע"פ הספרא נראית יותר הסברה שהוסיף בכתובות שם "שהרי חלה הכתוב המעשר ממנין שבות השמיטה". (ובמעשרות לא נאמר "כי תבאו"!).

- 310 -

ש' 4-5

בתלמוד. ואין לי אלא מצות עד שלא נכנסו ישראל לארץ כגון בכורות וקרבנות ומעשר בהמה, מצות משנכנסו ישראל לארץ כגון העומר והחלה ושתי הלחם ולחם הפנים מבין, ת"ל והיה אם שמע תשמעו אל מצותי לרבות שאר מצות. אין לי אלא עד שלא כבשו וישבו משכבשו וישבו כגון לקט שכחה ופיאה ומעשרות ותרומה שמיטות ויובלות מבין, ת"ל והיה אם שמע תשמעו אל מצותי - להוסיף עליהם מצות אחרות". (ור' מ"ח ע"א 33).

מאידך בהמשך דרשת הספרי שם (ע"א 85) שבינו: "...ר' יוסי הגלילי אומר ³⁶ גדול תלמוד שקודם ל ח ל ה ארבעים שנה ולמעשרות חמשים וארבע ולשמיטות ששים ואחת וליובלות מאה ושלש". וצ"ע האם מתכוון ר' יוסי הגלילי לחלה ד ו ק א וסובר כר' ישמעאל, או שמא מביא את חלה כ ד ו ג מ ה וסובר כר"ע ובית מדרשו? שאלה מקבילה ניתן לשאול גם ביחס לאימרת הבבלי: "דאמר מר ז' שכיבשו וז' שחילקו בתחייבו ב ח ל ה ולא נתחייבו במעשר" (כתובות כ"ה א' ועיין ד"ס שם, ב"מ פ"ס א', בדה מ"ז א').

ור"ן אפשטין שם העיר כי מצינו גם דעה אחרת לר' ישמעאל הקרובה לדבי ר"ע הנ"ל. ר' בבלי בכורות ה' א' (והשווה קידושין ל"ז ב'): "...ור' יוחנן והיה כי יביאך והעכרת מאי עביד ליה, מיבעי ליה לכתנא דבי ר' ישמעאל עשה מצוה זו שבשכילה תכנס לארץ". ובמכילתא, מבית מדרשו, ע"א 39 שבינו: "והיה כי תבא אל הארץ - תלה הכתוב לעבודה זו (פסח) מביאתך לארץ ולה לך" (= מיד עם כניסתך לארץ). וכך משמע לכאורה גם מהרישא של פיס' ק"ז בספרי במדבר ע"א 106: "...כי תבאו אל ארץ מושבות" - ר' ישמעאל או' בא הכת' ללמדך שלא נתחייבו יש' בנסכין אלא מביאתך לארץ ואל לך" ³⁷. וכבר העמיד אביי על מציאות תרי תנאי אליבא דר' ישמעאל בנו-שאנו באמרו בבבלי קידושין שם: "האי תנא דבי ר' ישמעאל מפיק מאידך תנא דבי ר' ישמעאל" ³⁸.

36. במקבילה בקידושין מ' ב' ר' יוסי.

37. אפשטין, מלה"ת, ע"א 541, 596 העיר כי המשך דרשת הספרי שם "אחר ירושה וישיבה הכת' מדבר..." - אשר הקשרו לאמור לפנינו מגומגם, ב' ממקור א"ח ר. וצ"ע נוסף.

38. ולדעה שניה זו בשם ר' ישמעאל מתאימה הברייתא הראשונה בקידושין ל"ז א': "ללמדך שכל מקום שנאמר בו מושב אינו אלא לאחר ירושה וישיבה דברי ר' ישמעאל". - "מושב" ולא "תבא" "יביאך"!

- 311 -

שו' 4-5

וביר' ערלה הנ"ל הקשה ר' יונה: "מחלפה שיטתיה דרבי ישמעאל, תמן הוא אמר היא הוייה היא הקמה, היא שבירה היא נפיצה, היא גאולה היא פדויה, והבא הוא משנה בין לישן ללישן?" ותרץ רי"ן אפשטיין כי שיטת היא הויה וכו' תואמת לדעה שניה זו בשם ר' ישמעאל, וזאת במקביל למקורות גוספיים בהם נוקט ר' ישמעאל בדרך זו ³⁹.

ולכאורה צ"ע מה ראו חכמים לתחקק כ"כ בשאלה "ה ה י ס ו ר י ת" ממתי כדיוק החלו ישר' לקיים כל מצוה ומצוה, במדבר, עם כניסתם לארץ, או לאחר י"ד. (= שתי שמיטות!). ואפשר שהדברים קשורים גם לשאלות אקטואליות בזמנם, כגון: מגין שנות השמי-טה, חיזוק התלות בין קיום המצוות לזכות הישיבה בארץ ⁴⁰, או אף לעצם הבחנתם התלכית בין מצוות התלויות בארץ למצוות שאינן תלויות בארץ ⁴¹ וכל המשתמע מכך, ואכמיל בזה.

39. ערובין ג"א א' ושי"ב: "תנא דבי ר' ישמעאל ושב הכהן ובה הכהן - זו היא שיבה זו היא ביאה". ור' סתם ספרי במדבר עמ' 27: "מגין ושכר יז' - והלא יין הוא שכר ושכר הוא יין, אל' שדיברה תורה שתי ל ש ו נ ו ת. כיוצא בו אתה או' שחיתה היא זכחה... קמיצה היא הרמה... עמוקה היא שפלה... אות הוא מופת... אל' שדיברה תורה שתי לשונות".

40. ר' כל המדרשים הנ"ל מדבי ר"ע: עשה מצוה האמורה בעגין שבשכרה תכנס לארץ, ובמיוחד הערות 28, 30.

41. הבחנה שאינה עולה מפשט כתובי התורה (ר' ראש סוגיית הבבלי בקידושין ל"ז א'), שלא התייחסה כלל לשאלת קיום המצוות בתנ"ל חז"ל למדו כי מצוות שאינן תלויות בארץ נוהגות גם בתנ"ל מדרשת הפסוק בדברים י"ב א': ודוק דווקא מפס' זה: "אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ אשר נתן ה' אלהי אבותיך לך לרשתה כל הימים אשר אתם חיים על האדמה (!)" - המשמש לכאורה מבוא לנאומו הארוך של משה המסתניי בפרק כ"ו י"ס - עשוי להשתמע שכל המצוות שפורטו שם, תלויות ושאין תלויות בארץ, נוהגות רק בארץ ישראל. חז"ל בדרשותיהם נקטו איפוא ב"הגבה התקפית" כשלמדו דווקא מפס' זה שמצוות שאינן תלויות בארץ נוהגות גם בתנ"ל. אם ע"י החיקש של "אלה חקיה" לאמור לה לן פס' ב' "אבד תאבדון" - מה ע"ז וכו' (כדרשת ספרי דברים פ"ט ב"ס עמ' 125 ובבבלי קידושין שם - עיין בכ"י שם), ואם ע"י החיקש "אלה החקים" לאמור לעיל פרק י"א י"ח "ושמרתם את דברי אלה על לבבכם" - מה תפילין ותלמוד תורה וכו' (כדרשת יר' קידושין פ"א ה"ס ט"א ג' = שביעית פ"ו ה"א ל"ו ב' - ע"ש. והשווה ספרי דברים עמ' 103). ור' גם מ"ש להלן שו' 11-13 הערה 35 אודות חריגי הכלל שמצוות התלויות בארץ נוהגות רק בארץ!

- 312 -

שוי' 6-7

6-7 אשר אני מביא אתכם שמה - מיכן אתה אוי' ¹ פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ ² חייבין בחלה. יצאו מיכן לשם; ר' אליעזר מחייב ור' עקיבה פוטר: נוסח זה של משנת הספרי המצוי ברב עדי הגוסס של הספרי (ראב"ח סל וכן מספ או"ז ויראים), דחה לברסח משנת חלה פ"ב מ"א ברוב עדי הגוסס - עיין ד"ס השלם שם, עמ' שכ"ח. מאידך בנוסח ד' של הספרי שבינו: "פירות חוצה לארץ שנכנסו בארץ חייבים בחלה ובמעשר". ובדומה לכך מצינו בכמה כ"י של המשנה עם פרוש הרמב"ם והכרוכים אחריו ³: "פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין בחלה ובמעשר ות". ובחלכות תרומות פ"א הכ"ב פסק הרמב"ם בהשראת דרשת פסוקנו: פירות א"י שיצאו חוצה לארץ פטורין מן החלה ומן התרומות ומן המעשרות, שנאמר אשר אני מביא אתכם שמה... וכן פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין בחלה שנאמר שמה... ואם נקבעו למעשר ביד ישראל אחר שנכנסו לארץ חייבין במעשרות מדבריהם". (והשווה חשבוותא הרמב"ם בלאו סימן קכ"ט). כרי איפוא שנוסח ד' בספרי אינו אלא "תיקון" בהשראת גוסס משנת הרמב"ם הנ"ל, או בהשראה ישירה של פסק הרמב"ם הנ"ל! ⁴ ובהמשך דרשה זו מצינו "תיקון" נוסף בנוסח ד' - עיין להלן שוי' 8. ובנוגע להנמקות ר"א ור"ע ר' להלן שוי' 11-13.

1. כנוסח ר' מיכן אתה אוי' גורסים גם בדלח וכן מ¹ או"ז הלכות חלה סימן רי"ג עמ' 64 ויראים (יראים השלם סימן קמ"ח, עמ' 131). לעומתם גורסים הרעים א"ס וכן ה² את הטרמין "מכאן אמרו" - הנפוץ יותר (ר' רע"צ מלמד, "היחס שבין מדרשי ההלכה למשנה ולתוספתא", עמ' 123 והשווה שם עמ' 10, 79, 105). וההבחנה בין שני מונחים אלה, בספרי בפרט ובמדרשי ההלכה בכלל עדיין צ"ע, ור' אף להלן: שוי' 26 הערה 16, שוי' 4-53 הערה 5.

2. ראב"ט וכן פצ או"ז ויראים הנ"ל, {וכן הוא בכל כה"י של המקבילה במשנה - עיין להלן}. לעומתם גורסים הרעים דל וכן מ שנכנסו בארץ (ח נשמש "שנכנסו לארץ" מחמת הדומות). ועל חילופי כ-ל אצל כנס/נכנס - כרגיל בפעלי תנועה, ר' רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 4-1122. ועל חילופי לארץ-בארץ ר' שם עמ' 1114, דוגמאות מס' 2, 11, 31.

3. ר' ד"ס השלם שם: כ"י אוק' בוד' 393 עם פהמ"ש לרמב"ם המוגה על ידו; כ"י ברלין עם פהמ"ש וכן שני כתבי יד תימניים ודפוס קושטא רע"ו המוגהים הרבה ע"פ פהמ"ש לרמב"ם - עיין תאורם במבוא שם, עמ' 76-82. וכן היה לפני מלא"ש - עיין ד"ס השלם שם, עמ' שכ"ח הערה 4 ותוספתא כפשוטה לתרומות, עמ' 317.

- 313 -

שוי' 8-7

- 7-8 ר' יהודה א"ו פירות חוצה לארץ: בדברי פתיחה אלו בהם מציג ר' יהודה את נושא מחלוקתם של ר"א ור"ע, מצינו שלשה בוסחים⁵:
- (א) ראב"ט וכן א"ז-דפוס: "ר' יהודה א"ו פירות חוצה לארץ". ומפשו-טו משמע שר' יהודה מעמיד את מחלוקת ר"א ור"ע בפרות חו"ל כשלעצמם, בחו"ל! וכן משמע מדברי ר"א ור"ע גופם לפי כ"י ר - עיין להלן שוי' 8-11:
- (ב) ל: "ר' יהודה אומ' אף⁶ פירות חוצה לארץ". ובדומה לכך באו"ז כ"י ב"מ: "... אף פירות בחוצה⁷ לארץ". גם לבוסח זה מעמיד ר' יהודה לכאורה את מחלוקת ר"א ור"ע בפרות חו"ל בחו"ל. אמנם לפיו לא חולק ר' יהודה על ת"ק, שהעמיד מחלוקתם בפירות א"י שיצאו לחו"ל, אלא מוסיף עליו.
- (ג) ד: "רכי יהודה אומ' אפילו פירות חוצה לארץ שבכ"סו לארץ". ולא בראה כי "שבכנסו לארץ" הוא חזרה מחמת הדומות לשוי' 6, שהרי שם גרס ד' "שבכנסו בארץ"². ולפיו - בניגוד לבוסח א' ב', מעמיד ר' יהודה את מחלוקת ר"א ור"ע בפרות חו"ל שבכנסו לארץ, ובכך מוסיף על ת"ק (כבוסח ב') שסבר כי בפרות חו"ל שבכנסו לארץ לדברי ר' יהודה כל תיכין. ואף מעמיד את מחלוקת ר"א ור"ע לפי ר' יהודה ב"פירות מחוצה(!) לארץ שבכנסו לארץ". וזו היא דעת ר' יהודה לפי המקבילה ביר' חלה שבביא להלן שוי' 9-11 ד"ה 'ושטת', ע"ש.
- ובפרוש שנינו: "ור' יהודה פליג כהדי ת"ק ומפ' פלוגתא דר' אליעזר ור' עקיבא בפירות חוצה לארץ בארץ". וקשה להסיק מפרפרזה זו האם גרס כבוסח ד, או שמא גרס כבוסח א' או ב' ופרש מעצמו שבפירות חו"ל בארץ עסקינן.

4. ועל דוגמה נוספת להשפעת פסק הרמב"ם על בוסח ד' בספרי, ר' מ"ש בחוברת הזכרון למו"ר פרופ' א"ש רוזנטל ז"ל, המכון למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"א, עמ' 37-9.

5. לכד מבוסח ח בו נשמט כל הקסע מחמת הדומות (ר' ... ר').

6. מעתיק ל סיים את השורה במלה "אף" ובטעות פתח את השו' החדשה שוב במלה "אף", אך שמא לפנינו שריד הרומז לכניסת "אף" מהגליון? ור' מ"ש להלן.

7. בדומה לבוסח ר' בדברי ר"א להלן שוי' 9 - ע"ש.

- 314 -

ש' 7-9

ויש להעיר כי הלשון אף - אפילו בנוסח ב' ג' מגומגמת. שהרי ר' יהודה אינו מוסיף בצורה פשוטה על ת"ק אלא סובר ב ב י ג ו ד ל ו שר"א פוסר ור"ע מחייב⁸ (אמנם ר' מ"ש להלן אודות סוגיית היר' והערה 21). וגמגום זה בצד עצם ההתפצלות הלשונית אף-אפילו, מחשיד בוסחים א ש כ נ ז י י מ אלה ב"תיקון"⁹, שתכליתו העמדת דברי ר' יהודה בפרות חו"ל ש ב כ נ ס ו ל א ר ץ. שהרי ע"י חוספת המלה "אף" בלבד כבר מתייחסים דברי ר' יהודה לדברי ת"ק ששבה במפורש "פירות חוצה לארץ ש ב כ נ ס ו ל א ר ץ". ואמנם בדפוס "הושלם" התיקון ע"י החוספת "שבכנסו לארץ" לדברי ר' יהודה, במקביל לדעתו ביר'. ועיין על כך ביתר פרוט להלן ש' 9-11 ד"ה אמנם. (וכאמור לעיל ש' 6-7 גם הרישא "תוקנה" ע"י ד!).

8-9 ר' אליעזר¹⁰ פוסר ש נ' ו ה י ה ב א כ ל כ מ מ ל ח מ ה א ר' ל ה ו צ י א¹¹ א ת ש ב ח ו צ ה ל א ר ץ.¹² את. הנוסח "להוציא את ש ב ח ו - צ ה ל ארץ" מצינו רק בכ"י ר. רב עדי הנוסח - א ב ט ל ו כ נ מ ס או"ז - גורסים: "להוציא את ש ל ח ו צ ה ל ארץ". ובנוסח מצינו גירסת "ביביים": "להוציא את ש ח ו צ ה ל ארץ". מנוסח ר': "שבחוצה לארץ" משמע בברור כי בפרות חו"ל בחו"ל עסקינן.¹³ וזאת במקביל לכותרת דברי ר' יהודה: "פירות חוצה לארץ" בנוסח א' ב' הנ"ל! מאידך את נוסח רב העדים: של חוצה לארץ, גיתן לפרש גם בפרות חו"ל בחו"ל, אך גם בפרות חו"ל ש ב כ נ ס ו ל ארץ כנוסח ג' הנ"ל! ולסיבת חילוף זה ברב עדי. הנוסח ר' מ"ש להלן, ש' 9-11 ד"ה 'ויש לדחוק'.

8. וכבר חשו בכך ר"ס וז"א שמחקו את תיבת "אפילו" מהדפוס, ור' גם את שני פרושי הנצי"ב אודות היחס בין ר' יהודה ות"ק בעקבות קושי זה.

9. וביחס לכניסה אפשרית מגליון בכ"י ל ר' לעיל הערה 6. וגם את מציאות "אף" באו"ז כ"י ב"מ ולא בדפוס גיתן להסביר כגליון!

10. ר א ד ח ט ל ו כ נ מ צ או"ז ור' אליעזר. לעומת כ ר' אלעזר. ולעיל ולהלן אף ב ר' אליעזר, וכן בכל המקבילות שבציין להלן. ועל שיבוש זה, המצוי הרבה, ר' רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1162 ואילך.

11. ד בשמט להוציא... האר' (ש' 14) מחמת הדומות והושלם ע"י ס.

12. ב: ש נ' והיה באכלכם להוציא של חוצה לארץ. היינו קיצר את הציטוט ע"י השמטת "מלחם הארץ" - למרות שאלה הן המילים הנדרשות, והשמיס "אח" - ועל בזהגיו אלה עיין תאורו.

- 315 -

ש' 9-11

9-11 ו'ר' עקובה מחייב ש'ו. וְהָיָה בְּאִכְלֹכְכֶם מִלִּחֵי הָאָרֶץ -
 בֵּין בָּאָרֶץ בֵּין בַּחוּצָה לָאָרֶץ. וְר' אֲלִיעֶזֶר פּוֹטֵר
 ש'ו שְׁמָה - שְׁמָה¹⁴ אֵתָּה חַיִּיב חוּץ לְשֵׁם אֵתָּה פְטוֹר¹⁵;
 נוֹסֵחַ זֶה מְצוּי רַק בְּכִ"י ר'. וּלְפָנָיו מְחַיֵּיב רִי"ע אֶת פִּירוֹת חו"ל בַּחֲלָה עִ"פ הַפְּרוּשׁ וְהִיא
 בְּאִכְלֹכְכֶם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ = לֶחֶם הָאֱדוּמָה - "בֵּין בָּאָרֶץ בֵּין בַּחוּצָה לָאָרֶץ" (בְּחוּ-
 צָה לָאָרֶץ - בְּמַקְבִּיל לְבִיסוּחוֹ שֶׁל רִ"א עִ"פ כִּ"י ר' הַחוּצָא אֵת שְׁבַח וְצָה לָאָרֶץ).
 וְהַסְפְּרִי מְמַשִּׁיךְ: "וְר' אֲלִיעֶזֶר פּוֹטֵר ש'ו שְׁמָה - שְׁמָה אֵתָּה חַיִּיב חוּץ לְשֵׁם אֵתָּה פְטוֹר".
 תּוֹפֵעָה זֹאת שֶׁל חֲמֶשֶׁת הַצָּגָה הוֹיכּוֹת בַּצּוּרָה עֲקִיפָה. (לְהַבְדִּיל מוֹיכּוֹת יִשְׂרָאֵל: אִמֵּר לוֹ... אִמֵּר
 לוֹ) אֵינָה רְגִילָה. אִמֵּנָם בְּדַמָּה כִּי דִרְשָׁתוֹ הַשְּׁנִיָּה שֶׁל רִ"א מְשַׁלֵּימָה
 וּמַחֲזִיקֵת אֶת דִּרְשָׁתוֹ/פְּרִשְׁנוֹתוֹ הָרְאוּשׁוֹת. הֵיכְלָו לְדַעַת רִ"א יֵשׁ לְחַבֵּן אֶת הַפְּסוּק
 "מִלֶּחֶם הָאָרֶץ" = אִ"י, בְּמַקְבִּיל לְחֻבַּת הַפְּסוּק הַקּוֹדֵם: "אֲשֶׁר אֲנִי מְבִיא אֲתֶכֶם שְׁמָה" = אִ"י.
 (וְאִפְשָׁר גַּם כִּי ר' יְהוּדָה (או עוֹרֵךְ הַסְּפָרִי) טָרַח לְהַצִּיג אֶת שִׁיטָּה

13. ו'ר' לעיל הערה 7.

14. ר' וְכֵן ס': שְׁמָה שְׁמָה. אֲחִסָּל או"ז שְׁמָה שֶׁס. ב' שְׁמָה (או קִיצוֹר, או הַשְּׁמַטָּה
 "שְׁמָה" מִחֲמַת הָדוּמוֹת). וְלֵהֲלֹךְ שו' 12. ר' שְׁמָה שְׁמָה. בְּיִגְרֵד לְכָל הַשָּׂאָר: שְׁמָה שֶׁס.
 וְגַם בְּמַקְבִּילוֹת בִּיר' חֲלָה וּבְסִ"ז לְפָנֵי הָרִיבִּמָּץ. תְּמִיד: שְׁמָה שְׁמָה - עֵינָן לְהֵלֶךְ.
 וְנִדְמָה כִּי בְּעַקְבוֹת סְמִיכוֹת תְּמִילִים נִקְטָה דִּרְשָׁן. גַּם בְּדִבְרֵיו בִּלְשׁוֹן הַמִּקְרָא "שְׁמָה"
 כְּנוֹסֵחַ ר'. וּבִשְׂאֵר עֲדֵי הַנוֹסֵחַ בְּדִ"ה "שְׁמָה", וּבִלְשׁוֹן הַתְּבָא "שֶׁס" - כְּצוּרָה הַתְּנֵאִית.

15. ר' ס' או"ז: אֵתָּה חַיִּיב... אֵתָּה פְטוֹר... אֵתָּה חַיִּיב... פְטוֹר אֵתָּה. ב' אֵתָּה חַיִּיב
 ... פְטוֹר. ל' אֵתָּה חַיִּיב... אֵתָּה פְטוֹר. ח' אֵתָּה מְחַיֵּיב... אֵתָּה פְטוֹר. אִפְשָׁר שְׁחִילוֹ-
 פִּי חַיִּיב-מְחַיֵּיב, פְטוֹר-פְטוֹר נִגְרָמוֹ בְּהִשְׁרָאָת שו' 7 לְעִיל "ר' אֲלִיעֶזֶר מְחַיֵּיב
 וְר' עֲקִיבָה פּוֹטֵר". (וְלַעֲנִיִּין הַמֵּתָה הַלְשׁוּבִי הַמִּשְׁתַּקֵּף בַּחֲ"ב כִּאֵן ר' גַּם בְּהִעְרָה
 הַבֵּאֵה!) אִמֵּנָם נוֹסֵחַ הַמְּנוֹמֵר שֶׁל "חַיִּיב... פְטוֹר" שְׁכֵמָתוֹ מְצִינֵנו אֶף כִּ"י
 א' ק"ה בְּשׁו' 13 - ר' לְהֵלֶךְ הָעֵרָה 25, מְרַמֵּז אוֹלֵי, כְּמִדָּה וְאֵין לְפָנֵינוּ ס"ס
 חוֹזְרוֹת, כִּי לְפָנֵינוּ חִילוּף לְשׁוּבִי בֵּין בִּיבּוּגִי פְעֻלָּה לְבִיבּוּגִי פְעֻלָּה. הַשּׁוּוֹה לְהֵלֶךְ שו'
 58 אֲנוּסָה = א' אֲנוּסָה וְר' מִ"שׁ בְּהִעְרָה 39 שֶׁס. (וְהַשּׁוּוֹה מְשַׁנֵּת חֲלָה פ"א מ"ו
 וּבִ"ה פּוֹטֵר ר' וּבְכ"ג שֶׁס (עֵינָן דִּ"ס הַשֵּׁלֶס, עַמ' שְׁכ"א) פְטוֹרִין = פְטוֹרִין?
 סְפָרִי לְעִיל עַמ' 5/19 ר' א' ד' ס' ע"ז. חֲמוּרָה. פ. ס. ר' בַּה אֵת הַקֶּסֶן. ח' פְטוֹר.
 ל' פְטוֹר = פְטוֹר? וְר' גַּם בַּחֲ"ב "לַעֲמ' 138/6. וְלַעֲנִיִּין זֶה ר' מִ"שׁ מִשָּׁה בִ"א אוֹדוֹת
 בִּיבּוּגִי פְעֻלָּה כְּמִאֲמָרוֹ "צוּרוֹת נְדִירוֹת בִּלְשׁוֹן הַתְּנֵאִיט", קוֹבֵץ מֵאֲמָרִים בִּלְשׁוֹן
 חֲזִ"ל ח"ב, עַמ' 138-142).

- 316 -

שו' 9-11

ר"א בשלמותה, במגמה לבסס את דעתו לנוכח דרשתו החרדית והמהמירה של
 ר"ע שפרש "מלחם הארץ" = מלחם האדמה בכל מקום, גם בחו"ל. ור' עוד להלן).
 ובשאר עדי הנוסח הישירים אבחוסל וכן סואו"ז שנינו: ור' עקיבא מחייב שנ'
 שמה - שם אתה חייב חוץ לשם אתה פטור. וקשה להלוס בוטח זה, שהרי לא ניתן לבסס את
 דעת ר"ע ה מחייב את פרות חו"ל בחו"ל בעזרת הנמקה לדעה הנוגדת: שם אתה
 חייב חוץ לשם אתה פטור!! ודוק את ההשמטה בשאר עדי הנוסח ניתן לראות
 כהשמטה מחמת הדומות (שנ'... שנ') בעוד שתוספת אינה מצויה בשלמותה לעיל או להלן,
 כך שלא ניתן לראות בה אשגרת מעתיק!

ויש לדחוק ולפרש את גירסת שאר העדים כי ר' יהודה בדבריו "פירות חוצה לארץ" -
 גירסה המאוששת גם ע"פ כ"י אלה ר' לעיל שו' 7-8, אכן התכוון להעמיד את מחלוקת ר"א
 ור"ע בפרות חו"ל שבכנסו לארץ. אלא שלא פרש זאת משום שהתייחס לדעת ת"ק
 ששנה במפורש "פירות חוצה לארץ שבכנסו לארץ". ור"א פטר את פירות חו"ל
 שבכנסו לארץ ע"פ הדרשה: "והיה באכלכם מלחם הארץ - להוציא את של חוצה לארץ"
 כגירסת עדי נוטח אלה, וכיוון לפרות של חו"ל שבכנסו לארץ - ראה מ"ש
 לעיל שו' 8-9. ר"ע לעומתו חייב בפירות חו"ל שבכנסו לארץ ע"פ הדרשה "שמה - שם אתה
 חייב", היינו בא"י אתה חייב גם בפרות חו"ל שבכנסו לארץ, כשהסיפא של דרשת ר"ע "חוץ
 לשם אתה פטור", שאינה עניין לכאן, אינה אלא א.ש.ג.ה מדבריו להלן בשו' 13 -
 ר' מ"ש שם¹⁶.

ושיטת ר' יהודה לפי עדי נוטח אלה תואמת לשיטתו לפי יר' חלה פ"ב ה"א ב"ח ב'
 בו שנינו: "פירות חוצה לארץ כו' - כתיב אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה - שמה אתם
 חייבין, אין אתם חייבין חוץ לארץ"¹⁷. תני זו דברי רבי מאיר אבל דברי ר' יהודה

16. ואפשר כי הד לכך ניתן למצוא בחה"נ המרובים לקטע זה - ר' הערה 15(?).

17. הפיסקא "פירות חוצה לארץ כו'" מצוייה אף בכ"י לייזן, ולכאורה קשה שהרי המדרש
 מתייחס לפיסקא מהרישא רק בדרך אגב ("שמה אתם חייבין" {מעין הקושי
 עליו הצבענו בדברי ר"ע לגירסת שאר העדים [למעט ר] בספרי!!}), בעוד שעיקר חידו-
 שו ("אין אתם חייבין חוץ לארץ") מתייחס לדברי ר"ע בסיפא, שבהם לכאורה דן הי-
 רושלמי בנפרד, להלן, לאחר ציטוט פיסקא נוספת: "וצאו מיכן {ל} שם ר' אליעזר
 מחייב ור' עקיבא פוטר". ורש"ס הגיה את היר' כעקבות קושי זה, ע"ש. ואין צורך

פירו' חוץ לארץ ש נ כ נ ס ו ל א ר ץ , ר' אליעזר פוטר ור' עקיבה מחייב¹⁸. מה טעמ' דרבי אליעזר לחם הארץ - לא לחם חוץ לארץ. מה טעמא דר' עקיבה אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה - שמה אתם חייבין ב י נ ב פ י ר ו ת ה א ר ץ ב י נ ב פ י ר ו' ח ו ץ ל א ר ץ"ו והיר' ממשיך לדו"ך כדעות ר"א ור"ע - ע"ש ולכסוף חוזר לדיון במשנה: "יצאו מיכן (ל)שם"¹⁹ ר' אליעזר מחייב ור' עקיבה פוטר - אמ' ר' ליעזר²⁰ מן אתריה ור' עקיבה מן אתריה. ר' ליעזר מן אתריה מ"ס דר' ליעזר לחם הארץ בכל מקו' שהוא. ר' עקיבה מן אתריה מה טעמ' דר' עקיבה אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה - שמה אתם חייבין ואין אתם חייבין חוץ לארץ"²¹. מ ס ו ג י ת היר' משמע איפוא שר' יהודה מקבל את דעת ת"ק שר"א ור"ע חלקו ב"יצאו מיכן לשם" ו מ ו ס י ף ע ל י ו שחלקו גם בפירות חו"ל שנכנסו לארץ²², ור' להלן שוי' 11-13. ובמדרש חכמים (מ) עובדה דרשת הספרי ע"פ הירושלמי: "ר' יהודה אומ' פירות מחוצה לארץ ש נ כ נ ס ו ל א ר ץ ר' אליעזר פוטר שנ' והיה באכלכם מלחם הארץ להוציא את של חוצה לארץ ור' עקיבא מחייב שנ' שמה ב י נ ש ל א ר ץ ב י נ ש ל ח ו ץ (!) ל א ר ץ". והור' קבע את נוסח מ בגוף מהדורתו, עמ' 113/11, מבלי שציין בחה"ב שמקורו מ, כי כדרכו ציין לשינויים מנוסח הגוף בלבד!

(המשך הערה 17)

בכך, שהרי כבר קבע רי"ן אפשטיין שאין לסמוך על הפיסקאות שבירושלמי "מפני שברובן אינן אלא הוספות סופרים והרבה מאד בטעות" (מלה"מ, עמ' 945). ואמנם בקטע גניזה שפרסם בתרכיץ שנה ג', ספר ב'-ג', עמ' 129 ח ס ר ה פ י ס ק א ז ו והפרק פותח במילים "כתוב אל הארץ..." - השווה מלה"מ, עמ' 937. והעירני מו"ר פרופ' י' זוסמן כי פתיחת פרקים בתבאת מדרש הלכה בסגנון זה "כתוב...". ר ג י ל ה ב י ר ו ש ל מ י. ר' למשל ראש פ"ד ופ"ו בברכות, פ"ד בפאה, פ"א פ"ח בבלאים, פ"א פ"ו בשביעית, פ"ו בתרומות, פ"א במעשרות, פ"א פ"ב בחלה פ"א פ"ג בערלה, פ"ב בביכורים.

18. וכן משמע, ככל הנראה, מיר' מעשרות פ"ה ח"ה ב"א ד: "...דר' עקיבה אמר פירות חוצה לארץ ש נ כ נ ס ו ל א ר ץ חייבין בחלה" - ע"ש.
19. ד"ו ושם. ובכ"י לידן חסר, ונ' בי"א "לשם", אלא שהלמ"ד נראית כוא"ו וטעה בה המסדר - עיין מלה"א, עמ' 481 הערה 3.
20. כן הוא בכ"י לידן והרא"ף הגיה "אמרי" ע"פ סרמינולוגיה ב ב ל י ת. ונדמה כי לפנינו אימרה א מ ו ר א י ת ששם אומרה בשמט מחמת הדומות (אמ' ר' ליעזר: ר' ליעזר?).

- 318 -

שו' 9-13

אמנם למרות התאמת שיטת ר' יהודה בשאר עדי הנוסח לשיטתו ביר', קשה לראות בגיר-
סתם מסורת נוסח מקורית של הספרי מחמת כל הדוחקים הפרשניים הנ"ל. אדרבה לענ"ד
יש לראות בגירסת שאר עדי הנוסח עיבוב דרשת הספרי ע"פ מגמה עקבית:
העמדת דברי ר' יהודה בפרות חו"ל שנכנסו לארץ בהשראת המקבילה בירושלמי. וזאת מחמת
חוסר הרגילות בהנמקה הכפולה של ר"א המצויה בכ"י ר, ובמיוחד מחמת דעתו החריגה של
ר"ע לפי כ"י ר לפיו חלה בזהגת - ע"פ דרשת הפסוקים (!) גם בחו"ל ואינה מצויה
התלויה בארץ (= א"י) דורו קא!! דעה זו עומדת בניגוד לדעתו של
ר"ע אליבא דר' יהודה במקבילות, ובכלל לא מצינו לה רע - עיין ע"כ עוד להלן שו' 11-13
ד"ה 'נמצינו למידין'.

ודוק במקום הקריטי - דרשת ר"ע שפירות חו"ל חייבין כחלה - הושמט משפט
שלם, בכל שאר עדי הנוסח. בדעת ר"א החולק על ר"ע "הסתפקו" שאר העדים
בשינוי קטן "של חוצה" במקום "בחוצה". בעוד שבכותרת "המרוחקת" של
ר' יהודה שמרו רב עדי הנוסח על הגירסה המקורית: "פירות חוצה לארץ". מיעוטם הסתפקו
בתוספת המלה "אף" ורק השלים תיקון זה ע"י תוספת מפורשת "שנכנסו לארץ" - ר' מ"ש
לעיל שו' 7-8 ד"ה 'ויש להעיר'. ולחה"ב בין כ"י ר לשאר, נ"מ פרשנות גם
בבאור המשך הדרשה.

11-13 יצאו מיכן לשם; ר' אליעזר מחיב שב' והיה
באכלי מליה אי²³ - בין בא' ובין בחוצ' לאר',
ור' עקיבה פוטר שב' שמה - שמה²⁴ אתה חיב

21. ר' אליעזר לומד: "מלחם הארץ" - מקום גידול התבואה בא"י
הוא הקובע לחיוב, בעוד שר"ע לומד: "אשר אני מביא אתכם שמה" - מקום הה-
פרשה בא"י הוא הקובע לחיוב.

22. ואין זה משתמע בהכרח מהכריית א שהובאה ביר' ברישא: "תני זו דברי ר"מ
אבל דברי ר' יהודה...!!"

23. ב' ח' מל' הא', כדרכו - עיין לעיל הערה 12.

24. "שמה שמה" רק ר. אבסל וכן מסאו"ז "שמה שם". ור' לעיל הערה 14.

- 319 -

ש' 11-13

חוץ לשם אתה פסור²⁵: לפי כ"י ר הספרי חוזר כאן לדעת ת"ק
(לעיל ש' 7), ומוסיף את גימוריהם של ר"א ור"ע שדעותיהם צוטטו שם ("מיכן
אמרו") - כפי שהם במשנת חלה - ללא הנמקה דרשנית. לא ניתן לראות
בקטענו, לפי כ"י ר, המשך לדברי ר' יהודה, משום שאין זה הגיוני שר"ע המחייב לדעת
ר' יהודה בפירות חו"ל בחו"ל, יפטור בפרות א"י שיצאו לחו"ל. גם אין זה סביר כי לדעת
ר' יהודה דורשים תן ר"א והן ר"ע את שתי הדרשות (א) מלחם הארץ - בין בארץ ובין
בחו"ל. (ב) שמה - שמה אתה חייב חוץ לשם אתה פטור} ורק מיישמים אותן כמציאות שובה.
מאידך לשאר עדי הנוסח שלדידס, ככל הנראה, העמיד ר' יהודה את מחלוקת ר"א ור"ע בפרות
חו"ל שבכנסו לארץ - ר' מ"ש לעיל ד"ה 'ויש לדחוק' - ומחלקם אף משמע בברור שר' יהודה
מודה לת"ק במחלוקת ר"א ור"ע אודות "יצאו מיכן לשם" - ר' לעיל ש' 7-8 נוסח ב' ג' -
יכול קטענו להוות המשך לדברי ר' יהודה. וכאמור
לעיל, אף מסוגיית היר' משמע שר' יהודה מקבל את דעת ת"ק ב"יצאו מיכן לשם" ורק מוסיף
עליו מחלוקת נוספת של ר"א ור"ע - ר' מ"ש לעיל ד"ה ושיטת והערות 20-22. והשווה להשע-
רתנו שם אודות עיבוד עדי הנוסח הנ"ל בהשראת היר'!

ובס"ז המצוטט כילקוט (הור' 283/11) שניבנו: "...יכול כיון שבאו יהו חייבין
להפריש בחלה שבחו צה לארץ. אמרת לא אמרתי אלא אשר אני מביא אתכם שמה²⁶
אתם חייבים להפריש חלה ולא בצו צה לארץ". היינו במקביל לדעת ר' יהודה
בספרי כ"י ר מעלה הס"ז את שאלת פרות חו"ל בחו"ל, אלא שהס"ז לא מציין מחלוקת בעניין
וסותם שפרות חו"ל בחו"ל פטורין כדעת ר"א וכחבמקטו השניה בספרי כ"י ר. אלא שציטוט
זה של הס"ז קטוע כמוכח מפירוש הריבמ"ץ לחלה פ"ב מ"א בו שניבנו (מהד' הרב זק"ש,
עמ' שני"ו): "ת"ר בספרי זוטא שמה(?) אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה - שמה אתם חייבין
להפריש חלה ולא בחוצה לארץ. מיכן אמרו פירות חוצה לארץ שבכנסו לארץ פטורין מן החלה

25. א ק"ה פוסר - ר' לעיל הערה 15.

26. צ"ל "שמה שמה" כציטוט כפרוש הריבמ"ץ. להלן, ובשם מחמת הדומות.

- 320 -

שו' 11-13

דברי ר' אליעזר, ר' עקיבה אומר והלא כבר באמר אשר אגז מביא אחכס שמה - שמה אתם חייבין ולא בחוצה לארץ²⁷. בניגוד לספרי שצטט ב"מיכן אמרו" את משנת חלה כלשונו, מצטט הס"ז, כדרכו, משנה שנינה לפנינו²⁸. ודברי ר"ע במשנת הס"ז צ"ע: מהסגנון "דברי ר"א, ר"ע אומר" משמע שר"ע חולק וסובר שפירות חו"ל שבכנסו לארץ חייבין בחלה. ואם כך נוקטת משנת הס"ז בסתם, בדעת ר' יהודה לפי הברייתא ביר' ושאר עדי הנוסח בספרי הצ"ל. אמנם דרשת ר"ע "שמה אתם חייבין ולא בחוצה לארץ" ממעטת לכאורה את פירות חו"ל בחו"ל - כמשמעה של אותה דרשה בדברי סתם הס"ז לעיל בהקשר הילקוט - ולא דווקא את פירות חו"ל שבכנסו לארץ. ואם בגיה ע"פ היר': שמה אתם חייבין להפריש בין של ארץ בין של חוזה לארץ תתרוּפף הזיקה בין "מיכן אמרו" לדרשת הספרי ברישא. ואפשר שיש למחוק במשנת הס"ז את המילים "שבכנסו לארץ" ולפרש שר"ע בדבריו "והלא כבר באמר" אינו חולק על ר"א, אלא מביא ראיה לדבריו שפרות חו"ל בחו"ל פטורין, כדרשת סתם הס"ז ברישא²⁹, וצ"ע.

נמצינו למידין כי במקבילות ביר' ובס"ז לא מצאנו רע לדעת ר' יהודה אליבא דספרי כ"י ר' כי ר"ע מחייב בפרות חו"ל בחו"ל. לדעה זו של ר"ע גם לא מצינו עד עתה סיוע מפורש משום מקור אחר (אמנם ר' להלן פרושנו לשו' 31 "מה תרומת גורן אחת אף חלה אחת" המתבסס על דעת ר"ע חנ"ל - ע"ש^{29*}). ראינו רק כי הס"ז דוחה הו"א לפיה יש לחייב פירות חו"ל בחו"ל. וכבר עמדנו בכמה מקומות על הריאליזם של הסכרות הגדחות במדרשי ההלכה!³⁰ אמנם

27. בילקוט קיצר ולא ציטט את "מיכן אמרו" וכו', או שצטט ונשמט מחמת הדומות.

28. על משנת הס"ז, שלא כמשנתנו ר' סיכום החומר ר"ש ליברמן, "ספרי זוטא", עמ' 11 ואילך.

29. ויש לשים לב כי לפי ציטוט הריב"ץ קיימת התאמה בין דרשת סתם הס"ז דבי ר"ע לדברי ר"ע במשנת הס"ז!

29*. ור' גם להלן הערה 35 אודות שאלת ר' יונה בירושלמי.

30. ר' למשל לעיל ח"ב § 41 הערה 20, להלן ח"ה שו' 18 ועוד, ועוד.

- 321 -

ש' 11-13

על עצם דמיונה של מצות חלה לשאר חובות ה' ג' ו' פ' כבר עמדו התוספות בקידושין ל"ו ב' ד"ה "כל": "...והיינו טעמא דגזרו על החלה בכל מקום טפי מתרומה ומעשר, לפי שהחלה דומה יותר לחובות ה' ג' ו' פ' שהרי החיוב בא ע"י ג' ו' ל' ע"ס שהאדם עושה...". ע"ש. כדאי גם לשים לב לדינים אודות חלת חו"ל במשנה³¹. אפשר כי בניגוד לדעה המקובלת במשנה כי חלת חו"ל אינה אלא מדרכבן, נבע הנוהג המורש להפריש חלה כחו"ל מדעה קדומה כדעת ר"ע אליבא דר' יהודה לפי ספרי כ"י ר, שסברה שחלת חו"ל בזהגת "מדאורייתא"³².

אין להוציא איפוא מכלל אפשרות כי דווקא דעתו הייחודית של ר' יהודה לפי כ"י ר בספרי, משקפת את דעתו המקורית של ר"ע³³. אלא שדעה זו הוכחתה בכל שאר עדי הנוסח בספרי ע"י סופרים³⁴. ואפשר כי תהליך מקביל חל, מוקדם יותר, במשנתם של התנאים עצמם ודברי ר' יהודה ביר' (ואולי אף משנת הס"ז) לפיהם לא חולקים ר"א ור"ע בפירות חו"ל בחו"ל, אלא בפרות חו"ל שבכנסו לארץ, אינם אלא "תיקון" מחמת דעתו החרדית והמחמירה של ר"ע שהלכה כמותו מחברו! תיקון ש"נמשך" במשנת חלה המצוטטת בספרי - שהיא משנת ר"מ לפי היר', לפיה חלוקים ר"א ור"ע בפרות א"י. שרק יצאו לחו"ל... ואדרבה דווקא ר"ע מיקל! תהליך התפתחות זה "הושלם" ע"י רב הובא בריה דרב יהושע שאמר בבית מדרשו של רב, כי אף חלת א"י אינה אלא מדרבבן. (כתובות כ"ה א' ומקבילות),

31. בנוסף להבחנת ר"ג שלוש ארצות לחלה (פ"ד מ"ח) ר' מ"י: "נתאי איש תקוע הביא חלות מביתר ולא קבלו ממנו. אנשי אלכסנדריא הביאו חלותיהן מאלכסנדריא ולא קבלו מהם". ובתחבטו המפרשים מדוע לא קבלו מהם - עיין בפרושיהם. ושמא יש לפרש משנה זו כמשנה הבאה "בן אטיבוס העלה בכורות מבבל ולא קבלו ממנו" כטעם הדבר המפורש במ"ל לדברים עמ' 77: "חזקיה בן אטיבוס העלה בכורות מבבל ולא קיבלו ממנו, אע"פ שהיה אדם של צורה, שלא יקבע הדבר חוב"ה"! (ועיין ע"כ רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 233 ור' אף מ"ש להלן שו' 30 הערה 97).

32. לענ"ד אין לראות בדרשת ר"ע אסמכתא לחיוב חלת חו"ל מדרבבן כי במובן ידוע זרות הבחנות האמוראים והראשונים בין "דאורייתא" ל"אסמכתא" - דרבנן" לרוח דרשנותם היוצרת של התנאים במדרשי הלכה. בדמה שכל זמן שהם עצמם לא פרשו שמקור ההלכה מדברי סופרים יש להתייחס לדרשותיהם כאל דבר תורה. ואכמ"ל בזו ר' לע"ע מ"ש להלן שו' 41-43 ד"ה 'הד'.

33. לדרכו של ר' יהודה לשמר נוסחאות משנה קדומה ר' רי"ן אפשטיין, "למשנת ר' יהודה", תרכ"ץ שנה ט"ו, עמ' 13; מלה"ת, עמ' 7-106, ולשרידי הלכות קדומות נוספות שנתורו בכ"י ר' לעיל ח"ב § 41.

- 322 -

שו' 15-13

ומובן כי מגדר ה ש ע ר ו ת לא יצאנו ³⁵ וכל הנושא צ"ע בוסף! ור' מ"ש להלן שו' 30 ד"ה 'סוף דבר' אודות התפתחות הלכה מקבילה בנוגע לזמן הפרשה - ע"ש.

14-15 והיה בא כל כ כ מ מ ל ח' ה א ר' ¹ - מ נ י נ, ל פ י ש ה ו א א ו' ראשית עריסות י כ מ ש ו מ ע א ב י א פ ש א ר פ י ר ו ת ²

34. ר' מ"ש לעיל ד"ה 'אמנם'.

35. ומצינו מצוות נוספות התלויות בארץ (= בקרקע) הנוהגות בחו"ל מדאורייתא. ר' משנת ערלה ספ"ג (= ספרא אמור דף ק' ע"ד): "החדש אסור מן ה ת ו ר ה בכל מקום, הערלה הלכה והכלאים מדברי סופרים". ובמשנת קידושין פ"א מ"ט (השווה ספרי דברים עמ' 103, 125) שנינו: כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ. ושאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ, חוץ מן הערלה והכלאים ר"א או' אף מן החדש". ואפשר כי לפי משנת קידושין אף הערלה והכלאים נוהגות בחו"ל מ ה ת ו ר ה. וכך עולה עכ"פ מדברי ר"ש בקידושין ל"ח א': "שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ ונוהגות בין בארץ בין בחוצה לארץ - ע"ש! (והשווה למחלוקת ר' יוחנן ושמואל בפרוש הערלה "הלכה": הל"מ או הלכות מדינה - בבלי קידושין ל"ט א', יר' ערלה שם ס"ג ב' וע"ש היטב גם במחלוקתם לענין כלאים!). וביר' קידושין שם דף ס"א ד' (ומשם הועבר ליר' ערלה הנ"ל) שנינו: "ר' יונה בעה ולמה לא תניבן א פ ה ח ל ה, א"ל ר' יוסי לא תניבן אלא דברים שנהגין בישר' ובוהגים בגוים, וחלה נוהגת בישר' ואינה נוהגת בגוים". אמנם לענ"ד אין לראות בר' יונה חבר לשיטת ר"ע אליבא דספרי כ"י ר שחלת חו"ל נוהגת מהתורה, כי סביר שר' יונה פרש את משנת קידושין ע"פ מ ש נ ת. ע ר ל ה והתכוון מדוע לא שנו אף את החלה שנוהגת בחו"ל מ ד ר ב נ - כתפיסה המקובלת. במשנת חלה. ולדעת כמה חכמים אף מתנות כהונה נוספות כזרוע לחיים והקיבה וראשית הגז נוהגות בחו"ל. ר' משנת חולין פ"י מ"א, פ"א מ"א ומקבילות. ור' על כל הנושא מ"ש מו"ר פרופ' י' זוסמן "סוגיות בבבלי ל סדרים זרעים וטהרות", עמ' 306-310 והספרות שציין שם. ולעצם ההבחנה בין מצוות התלויות בארץ למצוות שאינן תלויות בארץ ר' מ"ש לעיל שו' 4-5 הערה 41.

1. ב ח' "מלח הארץ". כדרכו קיצר את הציטוט (והשמיט את המלה הנדרשת!).

2. ור' גירסתו/פרושו של ר"ה ובעקבותיו ת "פירות ה ב י ל ו ש י נ" שרק אותם ניתן לרבות מ"ראשית ע ר ס ת כ ט", להוציא מהבנה מוטעית כי שאר פירות = כ ל שאר פירות האדמה והאילן.

- 323 -

ש"י 14-15

ב מ ש מ ע: נוסח ר' "והיה באכלכם מלח" האר' מ.ב.י.נ". הוא יחידאי ולכאורה קשה להולמו. ברב עדי הנוסח - א ד ח ט ל וכן ה מ ת ויראים סימן קמ"ח עמ' 131, סימן רנ"ג עמ' 231 - מצינו לאחר ד"ה את השאלה הרגילה "למה באמר". ב "מה ת"ל". אמנם לדירם דברי הספרי בהמשך "לפי שהוא או' ראשית עריסותיכם שומע אני אף שאר פירות במשמע" מגומגמים במקצת, כיוון שהם מתייחסים לכאורה לדעה ב ס י ס י ת, מ צ ו מ - צ מ ת י ו ת ר, ש א ו ת ה ל א ש ג י ב ו כ ר י ש א ?! ואם בגיה בנוסח ר: "והיה באכלכם מלח" האר' <ה'> מנין" ³ (= תמישה מינין, ודוק הכתיב החסר "מנין" בראה ככתיב א"י מקורי! ⁴) יוכל פרוש ראשון זה להיות בסיס להו"א בהמשך: "... שומע אני אף שאר פירות במשמע". ואפשר גם שלפני ר' היתה תוספת מעין זו: והיה באכלכם מלח" האר' - מנין <שהוא חמשת מינין>. (כדין משנת חלה פ"א מ"א!) שנשמטה מחמת הדומות. ואם כך יתפרש הקטע "לפי שהוא או"י וכו' כהשלמה וחיזוק לשאלה הנ"ל. ושם שנה הספרי בלשון קצרה והוראת "מנין" = חמשה מינין, ואין צורך בהגהה, אך לע"ע לא מצאתי רע ללשון זו. ואפשר כי הה"ב למה נאמר מה ת"ל מהווים הד קלוש לכך, כי לפנינו שני פתרונות אלטרנטיביים לנוסח הקשה של ר' וצ"ע נוסף.

במקביל לדרשת הספרי בו מוכנת הוראת "ראשית ערסתכם". כ כ ו ל ל ב י ת יותר מהוראת "מלחם הארץ", שנינו גם ביר' חלה פ"א ה"א נ"א א' (= פסחים פ"ב ה"ד כ"ט ב'): חמשה דברים חייבין בחלה כו' כתיב והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה'. יכול יהו כל הדברים חייבין בחלה ת"ל מלחם ולא כל לחם. אם מלחם ולא כל לחם אין לי אלא חיטין ושעירין בלבד, כוסמין שיבולת שועל ושיפון. מנין, ת"ל הא ש י ת ע ר י ס ו ת י כ ס ר י ב ה, ו ר י ב ה ה כ ל... (= "ראשית עריסותיכם שומע אני אף שאר פירות במשמע"!)

3. אפשר שהיה לפנינו: "מלח" הא' ה' מנין, ושיבש: מלח" הא' ר' מנין (והכתיב הא' = הארץ מצוי בכ"י ר לעיל ש"י 12 ולהלן ש"י 25). או שהיה לפנינו: "מלח" ה' ה' מנין, או: "מלחם הא' הא מנין" (ר' כתיב ר בספרי במ' עמ' 64/16: "נקוד על ה א"י"). והה"א השניה בשמטה כהפלוגרפיה, והסופר השלים: האר'??

4. הכתיב הא"י בלשון יחיד מן = מין כבר הדגים רי"ן אפשטין, מלה"מ, עמ' 1207, 1239-40. וכן גורס כ"י ר בספרי במדבר פעמים רבות ר' למשל עמ' 14/16 כמן חומר. 15/16 כמן שרביטין. 59/13 מן ככר מן זהב ומן קשה. ורי"ן אפשטין שם נתן דוגמה

15-16 הררי אתה דן בא' כאן⁵ לחם ובא' להלן לחם, מה לחם האמור להלן חמשת המינין אף לחם האמ' כאן⁵ חמשת מינין⁶: "בא' כאן לחם ובא' להלן לחם" היא גירסת רב עדי הנוסח ראב"ט לפי וכדומה לכך ה"ת. לעומתם ד': "נאמר כאן לחם ע'ו ב' ובאמ' להלן לחם". ובצדק הגיה ר"ס: נאמר כאן לחם ובאמ' להלן לחם ע'ו ב' ⁷. וכהגהת ר"ס מצוטט הספרי אף ביראים⁸ והסמ"ג, אלא שציטוטיהם מושפעים מהבבלי, כפי שמשמע מפתחותיהם⁹: "דתניא בספרי ומיתי לן (סמ"ג: ומביאה) במנחות פרק ר' ישמעאל". ואכן בבבלי מנחות ע' ב' שבינו: "...הני {חמשת המינין} אין, אורז ודוחן לא. מנא הני מילי אמר ריש לקיש אתיא לחם לחם ממצה: כתיב הכא והיה באכלכם מלחם הארץ וכתוב התם לחם ע'ו ב' י"¹⁰. ברי איפוא שהתוספת "עובי" ביראים והסמ"ג אינה אלא לשון פרוש בהשראת המקבילה בבבלי. ובדפוס - שאף הוא עד נוסח אשכנזי כסמ"ג והיראים(!) - נשתרבה לשון הפרוש "עובי" מגליון, וסימנך - הכנסתה שלא במקומה לאחר ה"לחם" הראשון במקום לאחר ה"לחם" השני!

(המשך הערה 4)

אחת מלשון רבים: כ"י מ לחלה פ"א מ"ב "לכל המבין". ויש להוסיף ספרי כמדבר עמ' 87/1 ל ק"ה "מחמשת המבין". עמ' 193/16 א ק"ה "חמשת המבין". בכ"י ר תמיד "חמשת" מינין" בכתב מלא, אך ר' עמ' 21/7 ר ק"ה "סיפרי מבין"!

5. אכן!

6. גירסת ר לא עקבית. ברישא "חמשת המינין" ובסיפא "חמשת מינין". שאר העדים הישירים מתפצלים(!): בד"ט לחם חמשת המינין. 2. א וכן מ ויראים סימן קמ"ח חמשת מינין 2. והשווה סמ"ג הלכות חלה בחמשת המינין בלבד 2. פ מחמשת המינין 2 (פ 2) ח' "אף... המינין" מחמת הדומות. ור' מ"ש על "מחמשת" להלן שוי' 44-47 הערה 11.

7. מחיקת "עובי" ברישא רק 2.

8. סימן קמ"ח כ"י קולומביה. בכ"י פריז שם (ועל פיו ביראה"ש) שובש - ע"ש. ובסימן רנ"ג: "נאמר כאן לחם ובאמר במצות לחם ע'ו ב' י".

9. יראים סימן קמ"ח בלבד.

10. המילים "לחם עובי" מצויות בכל עדי הנוסח שם (ד"ו וכ"י כ"ה מ רא"ב).

- 326 -

ש"י 17-18

אחריה "ושיפון". ובכ"י ל בספרי שם: "החטין השעורין והכוסמין ושיבולת שועל ו ה ש י פ ו ן" ובדומה לו ברב עדי הנוסח במשנת חלה שם - עיין ד"ס השלם עמ' שי"ד - ובמשנת מנחות שם כ"י לו פרמח. ועוד. ולדידם רק צמד המילים "ושיבולת שועל" לא מיודע ¹⁴.

17-18 י צ א ו א ו ר ז ו ד ו ח ן ה פ ר ג י ן ו ה ש ו מ ש מ י ן : רק בכ"י ר הגורס "הפרגין" לפנינו שתי קבוצות מופרדות: "אורז ודוחן" - צורות י ח י ד ש א י ב ן מ י ו ד ע ו ת מחד. "הפרגין והשומשמן" - צורות ר ב י ס : מ י - ו ד ע ו ת מאידך. בשאר עדי הנוסח הגורסים: "אורז ודוחן ו ה פ ר ג י ן והשומשמן" ¹⁵ מטושטשת ההבחנה בין שתי הקבוצות. ובמקבילה בספרי להלן פיס' קמ"ג שנינו בכ"י ר ל: "יצאו האורז והדוחן והפרגין והשומשמן", היינו לפנינו קבוצה אחת, שכולה מיודעת ¹⁶. (ובשאר עדי הנוסח שם, א י ן א ח י ד ו ת בידוע: א ד ח ט א ו ר ז ו ד ו ח ן והפרגין והשומשמן (ד והשומשמים והפרגים). ב האורז והדוחן והפרגין ו ה ש ו מ ש מ י ן). ובמקבילה במשנת חלה פ"א מ"ד כ"י ק ועדים נוספים שנינו: "אלו חייבין כמעשרות ופטורין מן החלה האורז והדוחן ה פ ר ג י ן והשומשמים..." ¹⁷. היינו למרות הידוע בכל הצורות - במקביל לכ"י ר בספרי להלן, מפרידה גירסת "הפרגין", בלז וא"ו החיבור, בין שתי קבוצות המשנה כגירסת כ"י ר בספרי כאן! ובהמשך המשנה שם ב' "והקטניות" בכל עדי הנוסח למעט

14. הנטיה לשנות צמד מילים זה וצמדים נוספים בצורה לא מיודעת באה לידי ביטוי בולט במשנת כלאים פ"א מ"א כ"י ק: החיטים והזובים אינן כלאים זה בזה השעורים ו ש י - ב ו ל ת ש ו ע ל הכוסמין והשיפון הפול והספיר הפורקדן והטופח ו פ ו ל ל ב ן והשעועית אינן כלאים זה בזה". (בשאר עדי הנוסח שם ופול ה ל ב ן :).

15. א (בט"ס אודו) ב ד ט ל וכן ה^{1,3} מ פ ויראים סימן קמ"ח. ובגירסת ה² כל הצורות לא מיודעות: "אורז ודוחן ו פ ר ג י ן ו ש ו מ ש מ י ן". ח א"ה: אורז ודחן ו ה פ ר ג י ן ושומשמן.

16. וכן הוא גם במשנת שביעית פ"ב מ"ז כ"י ק: "האורז והדוחן והפרגים והשומשמים שהישרישו לפני ראש השנה..." ובדומה לכך ברב עדי הנוסח שם - ר' ד"ס השלם שם, עמ' ט"ז (והשווה ספרא בהר דף ק' ג'; בבלי ר"ה י"ג ב').

17. ברב עדי הנוסח שם "והפרגין" - ר' ד"ס השלם, עמ' שי"ח.

- כ"י ק! ¹⁸ וגם בשלושת המקבילות במכילתא הנ"ל ובמ"ת, עמ' 91 (ע"פ מדה"ג לדברים, עמ' שני"ג!) נוסף "והקטניות". אמנם יש רגליים להשערה. כנ. תוספת זו במכילתא אינה אלא "תיקון" ע"פ המשנה ¹⁹. ואפשר כי ההבחנה הלשונית בין קבוצות המשנה הנ"ל בספרי ובמשנה מחד, וההבחנה בין ארבעת המינים המוזכרים בספרי ובמקבילות לבין הקטניות מאידך, משקפות הבחנות בוטאניות והלכתיות. שהרי לא ראי הצמד אורז ודוחן - שהתייחד במספר הלכות לעצמו ²⁰, כראי הפרגין והשומשמן ²¹. ולא ראי ארבעתם כראי הקטניות! ²²
- 18 שאינן באין לידי מצה וחמץ אלא לידי סירחון: בגירסה "מצה וחמץ" אוחזים רבד לא"ה וכן ה' ²³ מ פ ² מאידך גורסים א"ט וכן
-
18. ככ"י ק חסר גם "ופחות מחמשת רבעים בתבואה" (המפריד בין הקבוצה הראשונה לבין הקבוצה השניה הספגנין וכו') ואין זו השמטה מחמת הדומות! ועיין להלן ובהערה ²².
19. בעמ' 29 שם ד' ח' "והקטניות". ובעמ' 26 מצינו ח"ב במיקומם - רמז לתוספת מהגליון ² ובעמ' 64 מוזכרים הקטניות בסיפא בכל עדי תבוסח של המכילתא כולל קטע גביזה אנטונין לנינגרד 979 וצ"ע נוסף. וקרוב בעיני כי בעל מה"ג עיבד את הדרשה, כדרכו, ע"פ המשנה, ובתרגום יונתן לפסוקו בכמדבר שבינו: "ויהי במיכלכוון מלחמא דעללתא דארעא ולא מן אוריזא ודוחיבא וקוטבי"!
20. ר' פסחים ל"ה א': "ר' יוחנן בן גורי אוסר באורז ודוחן מפני שקרוב להחמץ". ברכות ל"ז א': "הביאו לפניו פת אורז ופת דוחן מברך עליו תחלה וסוף כמעשה קדרה". והשווה לדברי ר"ג שם ע"ב וערובין פ"א א'.
21. לעניין זיהויים, במיוחד לשאלת הפרגין, ר' - I. Löw, *Flora der Juden* 1, p. 743. וי' פליקס, "כלאי זרעים והרכבה", עמ' 5-194. וחזר בו ע"פ הלכות א"י מן הגביזה ב"תלמוד ירושלמי מסכת שביעית", עמ' 128-130, ע"ש.
22. ר' ספרי דברים פיס' ק"ה עמ' 164 (ואגב מצטט ע"פ כ"י ר): "...אין לי חייב במע-שרות אלא דגן תירוש ויצהר, מבי' לרבות שאר פירות ת"ל: תבואת זר'... אף אני איני מרבה אלא את כיוצא בה, את מה אנז מרבה את האורז והדוחן והפרגין והשומשמן והשומשמן מבי' לרבי' שאר קיטניות...". והשווה משנת כלאים פ"ב מ"ב: "במה דברים אמורים בתבואה בתבואה קטנית בקטנית תבואה בקטנית וקטנית בתבואה", ע"ש. ופליקס שם מבחין בין האורז הדוחן הפרגין והשומ' שהן גידולי קיץ (ר' משנת שביעית הנ"ל בהערה 116), שלמעט השומ', נמנים על משפחת הדגניים (Gramineae), לבין הקטניות שהן גידולי חורף הנמנים על משפחת הפרפרניים (Papilionaceae). ולעניינו יש לעיין כי מהקטניות לא נהגו כרגיל להכין פת (השווה הערות 20, 33) ולכן לא היה צורך לפוסרן מחלה!
23. ח מצה. ת חמץ.

ה' ס פ¹ (וראים): "חימוץ" (או "חמוץ"). ובמקבילנות. ת. א. ר. י. ש. ר. א. ל. י. ו. ת.; בספרי להלן, מכילתא, מ"ת, יר' חלה ופסחים הנ"ל שניבו תמיד "מצה וחמץ". מאידך ב ב ב ל י פסחים ומנחות הנ"ל ברכ עדי הנוסח שניבו: "...אמר ר' שמעון בן לקיש וכן תנא דבי ר' ישמעאל וכן תנא דבי ר' אליעזר בן יעקב אמר קרא לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות - דברים הבאים לידי ח י מ ו י אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, יצאו אלו שאין באין לידי ח י מ ו י אלא לידי סירחון"²⁴. כרי איפוא שהצורה המופשטת "חימוץ" בחלק מנוסחי הספרי אינה אלא "וויקון" ב ה ש ר א ת ה ב ב ל י !²⁵ (ובמכילתא דרשב"י, עמ' 24 מצינו "מצה ו ח י מ ו י" - האם צורת ב י ב י י ס זו במדרש שהוא "דבי ר"ע מ א ו ח ר ל כ ו ל י"י²⁵ משקפת גם שלב מעבר בחילוף הלשוני, או שמא מעשה מעתיק לפנינו?).

לעצם העניין כבר הערנו לעיל ש' 15-16 ד"ה 'ובבוגע', כי הבדיקה "אילו דברים באין לידי מצה ו ח מ י" נלמדה מדרשת הפסוק בדברים ט"ז ג' "לא תאכל עליו ח מ י שבעת ימים תאכל עליו מצה ו ח מ י" - ע"ש. דגן הספרי ומקבילותיו יצאו אורז ודוחן וכו' מוציא מדעת בני חוזאי ד"נהגי מפרשי חלה בארוזא" (פסחים ב' ב'). ואפשר שסמכו על דעה המקבילה לזו של ר' יוחנן בן גורי "דאמר אורז מין דגן הוא וחייבין על חימוצו כרת, דתניא ר' יוחנן בן גורי אוסר באורז ובדוחן מפני שקרוב להחמיץ" (שם, ל"ה ב' וש"נ). ואכן שנינו במפורש: "היה ריב"נ אומר ק ר מ י ת חייבת כחלה". וביתר פרוט ביר' הנ"ל: "...וברקו ומצאו שאין לך בא לידי מצה וחמץ אלא חמשת המינין בלבד, ושאר כל הדברים אינן באין לידי מצה וחמץ אלא לידי סירחון. תני אמר ר' יוחנן בן גורי קרמית חייבת בחלה". ר' יוחנן בן גורי אמר באה היא לידי מצה וחמץ, ורבין אמרין אינה באה לידי

24. את הגירסה "חימוץ" מצינו במנחות בכל עדי הנוסח הישירים - ד"ו וכ"י מינכן, כ"ח, ר"ב וכן בפסחים ד"ו וכ"י אוק', מינכן, קולומביה, ר"א, ששון וענעלאו. מאידך כ"י מינכן ב, ר"ב רג שם גורסים "חמץ".

25. ודוק בספרי להלן פיס' קמ"ו נותרה הצורה המקורית "מצה וחמץ" ב כ ל עדי הנוסח (וכן הוא במכילתא בשלושת מקבילותיה - ע"ש). ואולי מעיד התיקון ע"פ הכבלי בנוסחים האשכנזיים א ט ב ח ל ה ד ו ק א, ולא בנוסח א ס בספרי להלן, על העיסוק הא י נ ט ב י ב י י ו ת ר ש ל ח כ מ י א ש כ נ ז ב ס פ ר י פ ר ש ת ח ל ה (?).

מצה וחמץ. ויבדקוה? על עיקר בדיקותה הם חולקין; ר' יוחנן בן בורי אמר בדקוה ומצאוה שהיא באה לידי מצה וחמץ. ורבנן אמ' בדקוה ולא מצאו אותה ²⁶ שהיא באה לידי מצה וחמץ.

וכדאי להעיר כי לאחרונה ערך דר' ב"פ מובק מחקר. מדעי על "ההבדל בין חימוץ וסירחון" ²⁷. לאחר ש ב ד ק (!) הגיע למסקנה כי החימוץ בגרם ע"י פעילות אנזימים מסוימים על ע מ י ל ון הגורמים לפריקת גז ואלכוהול, בעוד שהסירחון נגרם ע"י פעילות אנזים אחר על ח ל ב ון, הגורם לייצור חומרים שריחם אינו נעים. כגרעיני האורז חסר אחד מהאנזימים הדרושים לחסיסת החימוץ (הכטה-עמילזה) ולפיכך אין בהם פירוק מהיר של עמילן והחימוץ מתקיים באיטיות ובמידה זעומה, לעומת פעולת ה"סירחון" המתקיימת בקצב מהיר ולכן עיסת האורז מסריחה, ע"ש בסיכום הגסיונות שעשה.

דרשת סתם הספרי בו נלמדה הוראת "לחם" בחלה ע"פ הוראת "לחם" בפסח היא היא דעת תנא דבי ר' ישמעאל כשנוי במקבילות בירושלמי ²⁸ והבבלי הג"ל ²⁹. ובס"ז מהד' הור', עמ' 283/14 שנינו (ואני מצטט ע"פ ט'): "מלחם הארץ - את שהוא לחם חייב את ³⁰ שאינו לחם פטור ³¹, איזהו לחם חטה ושעורה ³² וכו'". היינו בביגוד לספרי לא בזקק הס"ז לג"ש, אלא לומד את הוראת "לחם" מפסוקו במדבר. כנראה לדידו רק פת העשויה מחמשת המינין קרויה "לחם" ³³. ובמכילתא דרשב"י, עמ' 24 שנינו: "... יכול יהא אדם יוצא ידי חובתו בעיסת אורז ת"ל לחם (דב' ט"ז ג') - מה לחם האמ' להלן (במ' ט"ו י"ט) ³⁴ מחמשת מינין,

*25. רי"ן אפשטיין, מכוא שם, עמ' כ"ה.

26. כן הוא בכ"י וטיקן - ע"ש. כ"י ליידין וד"ו "אותו".

27. "תחומין", הוצאת "צמח", תש"מ, עמ' 7 - 102.

28. ר' פירוש במבואו של רמ"ש למכילתא, עמ' LX.

29. ר' הופמן, "מסילות לתורת התנאים", עמ' 10; הור' במבואו לספרי הערה 17; רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 589.

30. ט' ח' את.

31. ט' אינו חייב.

32. ט' החטה והשעורה.

אף לחם האמ' כאן מחמשת המינין". וכבר תמה הופמן במהד' המכילתא שלו, עמ' 19 הערה ב': "לכאורה קשה הא חלה גופה לא ידעיבן. אלא מג"ש דמצה כדאיתא בספרי שלח"? וע"ש בנסיון תרוצו. ולענ"ד נדמה כי המכילתא דרשב"י מ ד ב י ר " ע בוקטת כס"ז הב"ל מ ד ב י ר " ע, שכאמור לעיל למד את הוראת "לחם" מהפסוק ב ח ל ה גופו! אמנם לכאורה צ"ע מדוע לא למדו במ' דרשב"י את הוראת "לחם" בפסח מהפסוק ב ד ב ר י ס ג ו פ ו, ללא ג"ש, במקביל לס"ז שלמד את הוראת "לחם" בחלה מהפס' בבמדבר גופו? ואפשר כי במכילתא לא רצו לגזור את הוראתו ה ר ג י ל ה של "לחם" = חמשת המינין מהפסוק כדברים, בו מופיע א ג ב א ו ר ח א - כשם נדרף למצות, הביטוי ה י י ח ו ד י "לחם עני". ולכן העדיפו ללמוד את הוראת "לחם" מהפס' בחלה, בו הוא מוזכר בהוראתו ה ר ג י ל ה "והיה באכלכם מלחם הארץ", כס"ז.

לסיכום: תנא דבי ר' ישמעאל בספרי למד בג"ש את הוראת "לחם" בחלה ע"פ הוראת "לחם" הבא לידי מצה וחמץ בפסח. לעומתו "תנא דבי ר"ע" במ' דרשב"י למד בג"ש את הוראת "לחם" בפסח ע"פ הוראת "לחם" בחלה. ובמ' דרשב"י שם בוסף לימוד אחר: "ד"א עוגות מצות כי לא חמץ (שמי' י"ב ל"ט) - מצה הבאה לידי מצה וחמץ, יצאת עיסת אורז שאינה באה לידי מצה וחמץ". היינו לפנינו לימוד מקביל לדרשתו היסודית של תנא דבי ר' ישמעאל הב"ל, אלא שהוא בלמד ישירות מהפס' ב ש מ ו. ת. ללא צורך בג"ש לחם-לחם מדברים.

19-21 תרימו תרומה לי"י - בתרומה גדולה הכת'
מדבר, או¹ אינו אלא² בתרומת חלה, כשהוא³

33. ור' תוספתא נדרים פ"ד ה"ג: "הנודר מן הפת אין אסור אלא מן הפת הבא מחמשת המינין בלבד". והשווה משנת חלה פ"א מ"ב ודברי ר' יוסי ביר' חלה פ"א סה"ג נ"ז ג' = יר' פאה פ"ז ה"ב מ' ג'.

34. מראי המקום לפסוקים, שנוסף ע"י הופמן ור"ן אפשטיין במהדורותיהם, נראה מוכרח מתוכן הדרשה.

1. ח ל ח' "או... הכת' מדבר" מחמת הדומות.

2. ר א ד ט ת "או אינו אלא". בה מ והרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות לרמב"ם שורש י"ב: "או אינו מ ד ב ר אלא", וזאת במקביל לאמור לעיל "בתרומה גדולה הכת' מ ד ב ר".

- 331 -

ש' 19-21

או' חלה תרימו תרומה - הרי תרומת חלה אמור,
האמה אני מקיים⁴ תרימו תרומה לילי⁵ - בתרומה
גדולה הכת' מדבר דב' ר' יאשיה: את הנוסח "הרי תרומת חלה
אמור" מצינו בכ"י ר א. לעומתם גורסים בדט וכן מהרמב"ן: "הרי תרומת חלה
אמור ה". ואין צורך לראות בגירסה "אמור" שיבוש של "אמורה", שנבע מהשמטת סימן
הקיצור. לפנינו "אמור" בזכר, שניתן לפרשו: הרי עבדין תרומת חלה אמור. ואדרבה
נראה שדווקא צורת זכר זו היא המקורית, כמוכח מהישרדותה פעמיים
רבות בספרי במדבר כ"י ר, ובמידה פחותה אף בשאר עדי הנוסח!⁶ מאידך חשודה צורת
הנקבה "אמורה" ב"תיקון" שנבע מאי הכנת צורת הזכר.

3. א כשהו!

4. ר בדט¹: האמה אני מקיים. אט² מהרמב"ן הגי': האמה ת"ל.
וההבחנה המדויקת בין שני מובנים מקבילים אלה עדיין צ"ע.
5. כן גורסים ראבטטס מהרמב"ן. לעומתם גורס ד תרימו תרומת י"י. וככל
הנראה זו ט"ס, אך השווה לפס' המובא במקבילה בספרי להלן (!). במדבר י"ח כ"ט:
"תרימו את כל תרומת ה'". (ואודות חסרון "כל" ר' להלן הערה 12).
6. 18/1 ר שבועה האמור. 18/9 אלט שבועה אמור. 19/11 ר אלה האמור. 25/22 ראט
הפלאה האמור, וכן הוא בפעם הב' שם בנוסח רט². 34/1 אבדאמו האמור, וכן הוא
בפעם הב' שם בנוסח בד. 42/17 ר ברכה האמור. (5/66 ד מצות שעל גופו {כרבים}
אמור). 68/23 ל תקיעה (!). האמור. 5-69/4 ל תרועה האמור. 2, 127/11 בלט קדושת
כל המצות אמור. 136/21 ראט בשואה אמור. 149/18 ראט מלאה האמור, וכן הוא בכ"י
ר אף בפעם הב'. 156/3 ר לקיחה האמור. 2, 166/3 ר לקיחה האמור. 2, 188/12 קל
שמירה האמור. וכן הוא בכ"י ק בפעם הב' שם. 203/7 בט בשואה אמור. 205/10 בח
טל חרישה למיקט אמור. 208/11 ד חרישה לקיום אמור. 212/2 אדל שאינה ראויה
ליבעל אמור. ט"ה מתוך 37 מקרים של שם נקב בספרי במדבר מצינו בכ"י ר 13 x
אמור; 13 x אמורה; 11 x קיצורים (אמ' אמו'). (ורח"ש הור' ציין לחילוף אמור -
אמורה בצורה בלתי עקבית ולקיצורים לא ציין כלל). ור' גם ספרי
דברים עמ' 145/19 ר מצוה האמור. 222/6 ר מיתה האמור. (ורא"א פינ' לא ציין
בחה"נ ל"טעויות" אלה (!) כשם שלא ציין לקיצורים אמ' אמו' הרגילים הרבה בכ"י
ר לספרי דברים! ור' גם מכילתא: עמ' 16/15 אט שמירה האמור. 250/11 דט
כנענית אמור. 258/11 אט כת ישראל אמור. 259/15 ז עכריה אמור. 267/12
אזהרה לגונב ממון אמור.

- 332 -

ש' 19-21

ולעצם הדרשה; רב פרשני הספרי תמהו מה עניין תרומה גדולה – המפורשת במקום אחר – אצל חלה, ובעקבות כך העמידו את דברי ר' יאשיה בדגמי תרומה גדולה הקשורים ל ח ל ה ⁷. אך כבר העיר הור' כי פרושם אינו בראה "רק כפשוטו דתרומה דהכא היינו ת"ג, אע"ג דהדרש בהשקפה ראשונה רחוק מפשוטו של מקרא", וכן פרש ר"ה. ומדברי ר' יאשיה משמע כי המביע לדרשתו הוא ה כ פ י ל ו ת (כשהוא או'... הרי תרומת חלה א מ ו ר הא מה א נ י מ ק י י ס ...). ובספרי להלן ש' 31 ואילך שנינו: "כתרומת גורן – מה תרומת גרן אחת אף תרומת חלה אחת, מה תרומת גורן עלה באחד ומאה, אם בפלה לתוך מאה מדמעת וחייבת בחומש, אף תרומת חלה כיוצא בה ד ב ר י ר' י א ש י ה". היינו במקביל לדרשתנו בה העמיד ר' יאשיה את "תרימו תרומה לה" בתרומה גדולה, מקיש הוא שם את דיני תרומת חלה לדיני תרומה גדולה! ⁸ ובעקבות כך אין להוציא מכלל אפשרות כי ר' יאשיה בדרשתו לא מתייחס לכפילות המילים: "תרימו תרומה לה" – "חלה תרימו תרומה" בלבד, אלא לכפילות הפסוקים י"ט כ' ב ש ל מ ו ת ס. אפשר כי לדידו עוסק פסוק י"ט בדינה ה כ ל ל י של תרומה גדולה: "והיה באכלכם מלחם הארץ (= פרות הארץ, לאו דווקא פת!) תרימו תרומה לה" (= תרומה גדולה), בעוד שפס' כ' עוסק בדינה ה פ ר ט י של "תרומת" חלה: "ראשית ערסתכם (!) ח ל ה תרימו תרומה", תוך השוואתה לתרומה גדולה ש ה ו ז כ ר ה ק ו ד ס: "כתרומת גרן כן תרימו אתה" ⁹ ובספרי להלן פיס' קכ"א עמ' 148/17 בוקט ר'. יאשיה בשיטתו בשבית, ובעקבות ה כ פ י ל ו ת בפסוקי תרומת מעשר מעמיד אחד מהם בתרומה גדולה: "מכל מתנתיכם ת'

7. "דלא נהגה אלא בא"י דומיא דחלה" (א"י), או לעניין הפרשת חלה מתרומה גדולה ודיני קדימה שובים הקשורים בכך. (רד"ף, ז"ר, ז"א, ת"א, הנצי"ב). ור' עוד מ"ש להלן הערה 18.

8. על הקשר בין שתי דרשותיו של ר' יאשיה כבר עמד צ: "תי' מאי ענין תרומה גדולה אצל חלה... לכן נר' דהאי דאמ' בתרומה גדולה הכתוב מדבר לאו למימר דחייב בתרומה גדולה, אלא בתרומה גדולה הכתוב מדבר, ל א ו ק ש י ל ה ח ל ה ל ו מ ר: מה תרומה גדולה אחת אף חלה אחת כ ד ל ק מ ו".

9. והשווה לקושיית הרד"ף על ר"ה שפרש את דרשת ר' יאשיה אודות תרומה גדולה גופה: "דא"כ צ"ל דס"ל דאף תרומה גדולה נהגה מ י ד שנכנסו לארץ דהא קאי על ב ב ו א כ ס דלעיל?" (ש' 1-5) וגם בעקבות כך העמיד דברי ר' יאשיה לעניין ת"ג בחלה – ר' לעיל הערה 7. אמנם לפי הצעתנו מפרש ר' יאשיה ר ק את פס' י"ט

- א' כ' ¹⁰ ת' ה' - בתרומה גדולה הכת' מדבר. אתה או' בתרומה גדולה הכת' מדבר או אינו מדבר אלא בתרומת מעשר, כשהוא או' מכל מעשרתיכם הרי תרומה מעש' אמור, הא מה ת"ל תרימו את ¹¹ כ' ¹² ת' ה' - בתרומה גדולה הכת' מדבר דב' ר' יאשיה'. ועל יחסה של דרשה זו לדרשתנו עיין עוד להלן ¹³.
- 21-23 לפי שהו' או' ¹⁴ ראשית ¹⁵ דגב' וגו' ¹⁶ - אתה או' חובה או' אינו אלא רשות, ת"ל תרימו תרו - מה ל'י' חובה ולא רשות: קטע זה נשנה לפי עדי הנוסח האטלקיים רב מוכן חור"ה בסת"ס. מאידך בעדי הנוסח האשכנזיים אד"ס ל, הפרשן האשכנזי תוכן הרמב"ן שנינו: "ר' יונתן אומר לפי שהוא או'..." ומתוך
-
- (המשך הערה 9)
- ה"מיותר", כדין רקע, העוסק בתרומת גדולה. ולדידו מתייחס משפט התנאי בפס' י"ח - "בבא כס אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה" - לפס' כ "ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה", ולא לפס' י"ט!
10. כ' (= כל) רק רח. אד"ס לחסר, ור' בהערה 12 להלן.
11. ר ק"ה אחס (והמ"ם במחקה בקו). ובשאר העדים "את" כמבקרא.
12. כ' (= כל) ראחט ². בדל ¹ חסר. ובדברי ר' יונתן בהמשך הדרשה איתא "כל" בגירסת ראב"ד ח לעומת טל חסר. ובנוסח המסורה במקרא (במ' י"ח, כ"ט) מצינו "כל", אך הוא חסר במספר לא מבוטל של כ"י מקראיים (עיין קניקוט, די רוססי) ותרגומים (עיין B.H.).
13. ביחס לקושיית ז"ר: "ואת תרלי קראי למה לי בתרומה? (וי"ל דכל מחנות כהונה גישנו בפרשת קרח לכרות ברית עליהם) - ר' מ"ש ר"ח אלבק, 'מבוא לתלמודים', עמ' 84 ואילך. על דרכם של מדרשי ההלכה - בניגוד לדרך התלמוד - ללמוד הלכה מסוימת מכמה וכמה פסוקים. ור' גם 'מדרשים', עמ' 35-6.
14. א חסר "או'". ולהסבר תופעה זו ר' מ"ש להלן שו' 5-34.
15. ד חסר "ראשית... או'" (שו' 24). וזו השמטה פשוטה מחמת הדומות (לפי שהוא או' לפי שהוא או'). והור' שלא הקדים דרך קבע לשקול שיקולים פי-לולוגיים, ביכר "מצד הסבר א" את גוסט ד, ועשאו לאבן פינה בהשערותיו הביקורתי לות אודות סדר הדרשות המקורי בספרי - ע"ש!
16. במת חסר "וגו'". אטס רמב"ן גוסט "תירושך ויצהרך". וכל העדים הב"ל מקיימים את גירסת ר ולפיהם מצוטט כאן הפסוק מדברים י"ח ד'. מאידך גורס ל לפי שהוא אומ' מעשר דגגנ' המופיע בדברים י"ב י"ז ושם י"ד כ"ג בעניין מעשר שני ור' ע"כ להלן הערה 28. ובכל עדי הנוסח הב"ל, למעט ס, נוספה כאן המלה "חובה".

הקטע משמע שלפנינו תוספת ולא מחלוקת על דברי ר' יאשיה הנ"ל. וכך פרשו לבנון רא"נ ור"מ נג' ארה ב' לקח טוב' שלו. אך כבר רד"ף שהביאם – שלפניו בדומה להם עמד הנוסח "ר' יונתן אומר" ע"פ ד ט – הקשה על פירושם: "מעולם לא מצאתי שר' יונתן בחית לפרש דברי ר' יאשיה, וגם הלשון¹⁷ לא משמע הכי!" אמנם לנוסח ר' ורעיו – בו חסר "ר' יונתן אומר", סרה קושיית הרד"ף, ולפניו תוספת של סתם הספרי. תוספת שנועדה ככל הנראה "להשלים" את דברי ר' יאשיה ולהסביר כי הצורך לדרוש את "תרימו תרומה לה" לעניין תרומה גדולה, בעוץ בחידוש המשתמע מהפסוק ב ח ל ה ד ו ק א, שהפרשת תרומה גדולה היא חובה ולא רשות, ומכאן – אם צודקים אנו בפרוש יעודה של תוספת זו – שכבר עורך הספרי התחבט, ככל הנראה, בשאלת עניינה של תרומה גדולה – המפורשת במקום אחר – אצל חלה אליבא דר' יאשיה!¹⁸ עכ"פ נדמה כי התוספת "ר' יונתן אומר" בנוסחי אשכנז (!) אינה אלא אשגרה מהמקבילה בספרי להלן שם מצינו "ר' יונתן אומר" ב כ ל עדי הנוסח¹⁹, או מרגילות הלשון "ר' יונתן אומר" לאחר "דברי ר' יאשיה". בכל מקום.

אלא שעצם לימוד הדרשה כי הפרשת תרומה גדולה "חובה ולא רשות" מפסוקנו בחלה דווקא, עדיין צ"ע... מדוע לא בדרש דין זה מהפסוק בדברים י"ח ד' גופו? אפשר שהסיבה בעוצה ב כ פ י ל ו ת עליה עמד ר' יאשיה לעיל, המצויה בפסוקי חלה דווקא, ותו לא. אמנם מדרשים מקבילים משמע קצת שדרשת חובה ולא רשות מיוסדת על לשון ה צ ו ו י המצויה בפסוק. ר' למשל ספרי במדבר סוף פיס' ק"כ עמ' 147/9: "והרמתם ממנו תרומת הארץ"²⁰ – וכי מה למדנו לתרומת מעשר מעתה, אלא הרי זה כמלמד.²¹ ובמצא למד: מה תרומה מעשר חובה

17. היינו הטרימינולוגיה הרגילה של מחלוקת: "...דברי ר' פלוני ר' אלמוני או'..."

18. לזכותם של פרשני הספרי – אשר הוציאו מחמת אונתה שאלה את דברי ר' יאשיה מפרוטס, והעמידום בדיני חלה הקשורים לתרומה גדולה (ר' לעיל הערה 7) – ייאמר, כי לפנינו עמד הנוסח "ר' יונתן או'" שלפני החידוש "חובה ולא רשות" אינו מתייחס לדברי ר' יאשיה!

19. ראבד ח ט ל וכן ר"ה ועיין על כך להלן ד"ה 'ובמקבילה'.

20. "הארץ" רק ר ק"ה – ר' מ"ש על כך לעיל ח"ב § 43.2.

21. י"כ מ ל מ ד ובמצא למד" רק ר ק"ה. בכל שאר עדי הנוסח הטרמין הרגיל(!) י"ב א ל מ ד ובמצא למד" – ר' מ"ש ע"כ לעיל ח"ב § 34.2.

- 335 -

שו' 21-23

אף מעשר ראשון חובה". וכאן העניין מחוור כי בפסוק מעשר ראשון גופם מתארת התורה את קבלתו ע"י הלוויים²², אך לא מצוי שם צו מפורש המחיב את בני ישראל להפרישו. לעומת זאת מצוי צו מפורש בתרומת מעשר "והרמתם ממנו..." שממנו דרש הספרי: "מה תרומה מעשר חובה אף מעשר ראשון חובה!"²³ והנה לענייננו במקביל ללשון הצווי "תרימו תרומה לה'" ממנו דורש הספרי שתרומה גדולה "חובה ולא רשות", מצוי צו גם בדברים י"ח ד': "ראשית דגבך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו?"²⁴ למרות שקשה לרדת לסוף דעתם של דרשנים, כי לא נבעלו דרכי הפרוש וק"ו דרכי הדרשה, מן הדין להעיר כי בספר דברים ומ"ת שם לא דורשים שתרומה גדולה חובה, ככ"כ ולכ"ל בהתאמה לדרשתו בספרי במדבר(!). ויתרה מזו בספרי דברים שם פיס' קס"ו עמ' 216 ומקבילות דורשים: "תתן לו - שיהא בו כדי מתנה" לעניין ראשית הגז דורו קא ולא לעניין תרומה גדולה! ור' על דרשה זו מ"ש להלן שו' 51-53, 54-57 ד"ה 'ולעצם'. ובמקבילה בספרי להלן פיס' קכ"א לאחר המסקנה: "הא מה ת"ל את כל תרומת ה' בתרומה גדולה הכת' מדבר דב' ר' יאשיה", מצינו שלושה בוסחים:

(א) כ"י ר': "ר' יובתן או' לפי שהוא או' דגן חובה. אתה או' חובה או אינו אלא רשות, ת"ל את כל תרומת ה' חובה ולא רשות". וצ"ע לאיזה פס' מכוונת המלה "דגן". האם ל"ראשית דגן" כרכ עדי הנוסח - עיין בוסח ג' להלן, או אולי לפס' כ"ז בפרשת תרומת מעשר: "ובחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגרן". ולפי פרוש זה חולק ר' יובתן על ר' יאשיה שהעמיד את פס' כ"ס בתרומה גדולה - מחמת הכפילות לפס' כ"ח, וסובר שפס' כ"ט בא ללמד שהפרשת תרומת מעשר היא חובה ולא רשות²⁵. אפשר גם שהכוונה לפסוק במדבר י"ח העוסק במתנות כהונה: "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים". ודוק הספרי לעיל עמ' 136/9 דרש פסוק זה: "כל חלב ... ראשיתם

22. ר' במדבר י"ח כ"א-כ"ד: "ולבני לוי הנהגתו כל מעשר בישראל לנחלה... כי את מעשר בני ישראל ירימו ל' תרומה בתתי ללוים לנחלה...". והשווה י' קויפמן, 'תולדות האמונה הישראלית', ח"א עמ' 9-1154.

23. ר' גם מ"ש להלן ד"ה 'ובמקבילה' בפרוש חשבי של בוסח א'.

24. וכבר התחבט בקושי זה הנצי"כ, ע"ש בתרוצו, שאינו אלא דוחק בעלמא.

25. לחולשתו של פרוש זה עיין להלן הערה 28.

- 336 -

שנ' 23-21

- תרומה ותרומת מעשר ר'. ואפשר כי לפי פרוש זה סובר ר' יונתן - שוב בני גודל ר' יאשיה - שהצו המפורש בפס' כ"ט "מכל מתנתכם תרימו את כל" (!) תרומת ה'" מלמד שחובה להפריש "ת רומה ותרומת מעשר ר", ולא רשות כפי שיכול היה להשתמע מפסוקים ח'-כ' המתארים את קבלת המתנות ע"י הכהנים²⁶, אך לא מצוים במפורש על הפרשתם!

(ב) כ"י ל: "ר' יונתן אומ' לפי שהוא אומ' מכל מעשרו תיכם חובה...". גם לפי גוסס זה חולק ר' יונתן על ר' יאשיה וסובר כי פסוק כ"ט אינו מהווה כפילות לפס' כ"ח ("מכל מעשרתיכם"), אלא בא לחדש שתרומת מעשר חובה ולא רשות. (ולעיל הערה 16 עמדנו על גירסתו הייחודית של כ"י ל גם בדרשתנו: "ר' יונתן אומ' לפי שהוא אומ' מעשר דגגנך חובה... - ע"ש. במצינו למדין כי לפי כ"י ל לומד ר' יונתן מדרשתנו בחלה את חובת הפרשת מעשר שני²⁷, ומהדרשת המקבילה בפס' קכ"א את חובת הפרשת תרומת מעשר)²⁸.

26. "...ראשיתם אשר יתבו לה' לך בתתים. בכורי כל אשר בארצם אשר יביאו לה' לך יהיה... כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל לה' נתתי לך..."

27. והשווה לכך מ"ת י"ב כ"ב עמ' 76 (לעניין מעשר שני): "עשר תעשר - הרי זה חובה". ור' עוד ספרי דברים פס' ס"ד עמ' 130.

28. נוסחיו הבהירים והפשוטים של כ"י ל, בשתי הדרשות, שובים במבט ראשון את הלב. אמנם הרהור גוסס מעלה חשדות סבירים שבנוסחאותינו היחידאיות (!) של כ"י ל אינן אלא עי-בז. ביחס לדרשתנו בחלה אפשר שתיקן את האשגרה "ר' יונתן אומר" - שהיתה לפניו כבשאר נוסחי אשכנז - ע"י השינוי "מעשר דגגנך" במקום "ראשית דגגנך", ובכך יצר מחלוקת בין ר' יונתן ור' יאשיה. וביחס לדרשה בתרומת מעשר ר' את דרשת הספרי לעיל פס' ק"כ אודות פס' כ"ן: "והרמתם ממנו... הרי זה כמלמד ונמצא למדמה תרומת מעשר חובה אף מעשר ראשון חובה". (ור' מ"ש לעיל ד"ה 'אלא'). היינו כבר למדנו לעיל מהצו הראשון (!) את חובת תרומת מעשר ועוד הסקנו מכך גם על חובת מעשר ראשון, ולפי כ"י ל (וכן לפי הפרוש הראשון בכ"י ר הנ"ל - השווה לו מבחינה תוכנית) מהווה דרשת ר' יונתן תוספת או ניגוד לדרשה הנ"ל, כש"חידושה" משתמע מפסוקי הפסוקים הקודמים במפורש! ור' עוד להלן.

- 337 -

ש' 21-25

ג) כ"י אבד חס וכן ר"ח: "ר' יובתן או' לפי שהוא או' ראשית דגן ר' ירושך ויצה ר' חובה..." בנוסח זה שונה לדבר הספרי בדרשתו, ולפי מעמדי ר' יובתן את פס' כ"ט בתרומה ג' ד' ה' כר' יאשיה, ולומד כי הפרשה "חובה ולא רשות". חסרונם של בוסח זה - במקביל לחסרון בוסחי אשכנז בדרשתו, געץ בתוספת התוכנית המבוססת כמחלוקת - ר' מ"ש לעיל שט.

וקרוב בעיני כי הנוסחים ב' ג' אינם אלא שני פתרונות אלטרנטיביים לבוסח המעומעם של בוסח א' - קרי כ"ג ר, הטוב שבכה"י לספרי במדבר - "לפי שהוא או' דגן חובה". כ"י ל פרש "דגן" ע"פ "כדגן מן הגרן" והעמידו, ביתר בהירות, בתרומת מעשר. שאר עדי הנוסח פרשו "דגן" בהשראת דברי ר' יאשיה ו/או המקבילה בדרש-תו כ"ראשית דגנך" בתרומה גדולה. אמנם מגדר ספק לא יצאנו ובוסח המקורי של מקבילה זו ויחסה המדויק לדרשתו עדיין צ"ע.

סוף דבר: לענ"ד אין להוציא מכלל אפשרות כי הדרשות אודות חובת הפרשת תרומה גדולה, תרומת מעשר ומעשר ראשון בספרי במדבר - המיוסדות על פסוקים הדנים ע"פ פשוטם בעניינים אחרים (!) - אינן בבחינת דהו ש (1) וקבל שכל בלבד. אפשר כי הדגשת חובת ההפרשה נעוצה גם באי תקפדת העם למלא "חובה" זו, במיוחד לאחר החורבן! ²⁹ ואכמ"ל בזו.

24-25 ראשית עדיסת כס¹ - למה ג' א', לפי שהוא או' והיה באכלי מלח' הא' שומע אני, אף הקמחין במשמע:

29. אודות המציאות בתקופת המקרא ר' ניתוחו המבריק של קויפמן שם (הע' 22). ור' עוד א' אופנהיימר, 'הפרשת מעשר ראשון במציאות שלאחר חורבן בית שני', סני תשל"ח, כרך פ"ג עמ' רס"ז-רפ"ז, ע"ש בכל הספרות שצ"ן. ור' גם מ"ש להלן ש' 26-27.

1. רק ר' כתיב חסר "עריסתכם" בדומה לבוסח המסורה במקרא "עריסתכם". בשאר העדים כתיב מלא: א' עריסות'. בטל וכן מה מס' עריסותיכם. ואף להלן ש' 25 גורס ר' עריסתכם - ר' הערה 6. וכן בשו' 36 ר' מראש! עריסת! ועל דרכו זו של ר' לצטט פסוקים ככתיב חסר, בדומה לבוסח המסורה עיין לעיל ח"ב 8 42 הערה 11. אמנם בשו' 15 גורס ר' עריסותיכם (כרגיל מקצר: עריס'). וכבר בבוסח המסורה בנחמיה י' ל"ח "ראשית עריסתנו"; יחז' מ"ד ל' "וראשית עריסותיכם" (!)

- 338 -

שנ' 24-25

הספרי לומד מדרשת הפסוקים "שאין מפרישין חלה מן הקמח", כלשנו. להלן שנ' 28 - ע"ש בפרושנו. ההו"א כי "אף הקמחין במשמע" בלמדת מהפס' הקודם: "והיה באכלכם מלחם הארץ". והקשה צ על לימוד זה "דהא לחם כתי' וי"ל דסד"א באכילתו כחם כתיב - לרבות קמחין"². אך קשה לקבל פרוש זה משום שאין זה רגיל כלל לאכול קמח גולמי³. ובראה פרושם של הרד"ף, הנצי"ב והמלבי"ם, כי ההו"א "אף הקמחין במשמע" בלמדת מהמילים "מלחם הארץ". וזאת ע"פ ההוראה הרחבה של "לחם" כמזון בכלל בלשון המקרא. ר' למשל תהילים קל"ו כ"ה: "נתן לחם לכל בשר"; שם קמ"ז ט': "נותן לבהמה לחמה"⁴; משל ו' ח': "תכין בקיץ לחמה" (הנמלה) ועוד - ר' מילון בן יהודה. ולהוראת דרשתנו כי לחם = אף קמח, ר' במיוחד מל"א ה' ב': "ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כר סלת נשים כר קמח עשרה בקר בריאים..."⁵.

25 ת"ל מראשית עריסת כס⁶ משתת ערס⁷: לפי נוסח רבדחל וכן מויראים כ"י ניו-יורק בדחית ההו"א ע"פ "מראשית עריסתכם". מאידך לפי הרעים האשכנזיים אט וכן הפרשנים ה, הסמ"ג ויראים כ"י פריז בדחית ההו"א ע"פ "ראשית עריסתכם". נוסח שני זה מובן, כי לפיו חוזרת הדרשה "ת"ל מראשית עריסתכם", לד"ה

2. פרוש זה הולם לכאורה את גירסת ב...לפי שתוא אומ'...באכלכם", אך גם לעיל שנ' 8, 11, 14 מצטט ב פסוק זה באופן מקוצר "והיה באכלכם" וזאת ע"פ בנהגו התדיר לקצר בציטוטי פסוקים.

3. ורח"ש הור' הציע פרוש אחר ללימוד "אף הקמחין במשמע" מ'באכלכם", אך פרט בעצמו את חולשותיו של פרושו - ע"ש.

4. והשווה ספרי במדבר פיס' קל"ג עמ' 176: "...אבל מישאמר (!) והיה העול' איבו כן, רחמיו על הכל, שנ' נתן לחם לכל בשר וג' נתן לבהמה לחמה".

5. לפנינו ככל הנראה הדגמה כפולה של "לחם": מתבואת האדמה ומבשר החי. וכיחס להוראת לחם = בשר, כבר העיר הערוך על הקשר בין "לחם אשה" (ויקרא ג' י"א) ו"לחמו של מזבח" (בבלי מעילה ז' ב') לפרושו של ר' לוי בשמ"ר פמ"ב ד' את הפסוק בצפניה א' י"ז "ולחמם כגללים": "בערביא קורין לבשרא לחמא" (פ' פ). ולפרושו האטימו-לוגיים של ר' לוי ע"פ "בערביא קורין" ר' רש"י רפפורט, ביחודי העיתים ח"י, עמ' 60.

6. רח עריסתכם. א עריסות'. בדטל וכן ה מת סמ"ג ויראים: עריסותיכם. ור' לעיל הערה 1.

ברישא - ב כ ל עדי הנוסח: "ר א ש י ת עריסתכם למה באמר". מאידך חוסר ההתאמה בנוסח הראשון קשה.

ובנוסח המסורה במקרא מצינו בפס' כ' "ראשית ערסתכם". ובפסוק כ"א "מראשית ערסתכם".

וכן הוא אף בתרגום אובקלוס, יובתן, באופיטי והשומרוני. מאידך בתרגום הסורי מצינו בפס' כ' "מראשית" ובפס' כ"א "ראשית" - ההיפך מנוסח המסורה. ובתרגום השבעים מצינו בשני הפסוקים "ראשית" - עיין B.H. וכן הוא בכ"י אחד של המקרא לפי עדות Kennicott. אמנם נדמה כי גם לפני עורך הספרי עמד נוסח המסורה. שהרי לעיל בשנ' 23 גמר לדרוש את פס' י"ט. בד"ה של דרשתנו "ראשית ערסתכם", בכל עדי הנוסח, מתחיל לדרוש את פס' כ', ולהלן שנ' 36, 39, 40, 48 דורש את תחילת פס' כ"א "מראשית ערסתכם"⁸. ומתוכן הדרשה הראשונה בפס' כ"א (שנ' 36): "מ ר א ש! ערסת! למה בא' לפי שהוא או' ר א ש י ת עריס'...". מוכח כי הדרשן דורש את "מראשית" והיה לפניו, בפס' השני, "ראשית". וגם מתוכן הדרשה השניה שם בשנ' 39: "מראש' עריס' - מקצתה ולא כולה" מוכח כי הפסוק הנדרש הוא "מראשית" דווקא - עיין פרושנו שם. (וגם בס"ז - ע"פ הילקוט - דורשים קודם "ראשית ערסתכם" ואח"כ "מראשית ערסתכם" - במקביל לנוסח המסורה, אמנם אפשר שידו של בעל הילקוט כדבר).

ועל פי תוכן דרשתנו קשה לדעת איזו גירסה עיקר; אפשר כי ההו"א "אף הקמחין במשמע"

נדחת ע"פ המלה "ערסתכם" = "משתתערס" = "שאיין מפרישין חלה מן הקמח"⁹. ואם כך אין הבדל בין "ראשית ערסתכם" לבין "מראשית ערסתכם". אך שמא נדרשות כאן דווקא המילים

7. ר א ב ט¹ וכן ה² מ ת יראים² (יראים¹ חסר) סמ"ג כ"י: משתתערס, ובדומה לכך בס"ס: ל ק"ה משתתערס. ה¹ משתתערס. סמ"ג דפוס משתתארס. ח ה³ משתערס - הפלוגרפיה או הידמות התי"ו. ד משיתערס, ועל צורה זו ר' להלן הערה 17, ותוקן ע"י ס²⁰ משתתערס.

8. אמנם בשנ' 44 דרשה חריגה "ר א ש י ת עריס'", אך ראה מה ששערנו שאין זו אלא דרשה פ י ק ט י ב י ת, שנוצרה בהשראת "לפי שהוא או' ראשית(!) ערסותיכם" בשנ' 15 - עיין בראיותינו לכך בפרושנו שם!

9. לפרוש "ערסתכם" בהוראה זו ר' ר"ח אלבק במבואו למסכת חלה, עמ' 271; B.D.B., עמ' 791.

- 340 -

ש' 25

"מראשית ערסתכם" = משתתפים, היינו מתחילת העירוס¹⁰ מותר להפריש, כלשון הספרי להלן: "כיון שהיא בוחנת את המים מגבהת חלתה!"¹¹ ובדמה קצת שפרוש שני זה, המסוים יור, עיקר.

נחזור לשתי הגירסאות; ניתן לראות בנוסח הקשה "מראשית ערסתכם - משתתערס" אשגרת מעתיקים בהשראת פס' כ"א, אולי בהשראת לשון הדרשה "משתתערס". אמנם מציאותו של נוסח קשה זה ברב עדי הנוסח הישירים (שאינם תלויים ישירות זה בזה), ובראשם כ"י ר המעולה, והדרשה המסויימת יותר לנוסח זה דווקא, מעלה לעב"ד חשד סביר כי דווקא הנוסח הסוב לכאורה, המצוי ברעים האשכנזיים (!) אס וחכיהם, אינו אלא "תיקון", שיסודו בהתאמת הדרשה לד"ה "ראשית ערסתכם"! וכדאי לשים לב כי בניגוד לדרשה האחת בספרי על פס' כ' "מראשית ערסתכם", מצינו בספרי להלן ארבע דרשות על פס' כ"א "מראשית ערסתכם" (השתיים הראשונות מבוססות על דרישת המ"ם של "מראשית", והשתנו בהאחרונות מבוססות, ככל הנראה, על ה"י ור הנובע מחז"ר "מראשית ערסתכם" בפס' כ"א, עיין פרושנו להלן שם). ושמן ניתן לשער בעקבות כך כי במקורה באמרה גם דרשתנו "מראשית ערסתכם - משתתערס" ביחס לפס' כ"א, אלא שעורך הספרי, מחמת רצונו ליחד לפחות דרשה אחת לפס' כ', העכירה מפס' כ"א תוך שינוי ראשה בלבד: "מראשית ערסתכם למה בא..." ומוכן שמגדר השערה לא יצאנו וצ"ע בוסף.

ובס"ז (המצוטט בילקוט, פרוש הריב"ז לחלה פ"ב מ"ה ובעקבותיו, ככל הנראה, באו"ז

10. ומדיוק הירושלמי פסחים פ"ג ה"ג לי ע"א (= יר' ביצה פ"א ה"ח ס' ע"ד): "לשה מערב יום טוב... עירס לא אמר, אלא לש - הא עירס לא" מוכח שהעירוס קודם ללישה, או שהוא תחילת הלישה - ר' תוספות ביצה ס' א' ד"ה גלגל. ש' קרויס, "קדמוניות התלמוד" כרך ב', עמ' 174-178; ור' מ"ש להלן שו" 28-30 ד"ה 'בבוסף'.

11. ור' מה"ג עמ' רל"ו שאכן שילב את דרשתנו, בפרפרזה לפס' כ"א דווקא: "מראשית ערסתכם - מצותה שיפריש מתחילת דבר הגילוש בעישה. מכאן אמרו אוכלין עראי מן העיסה..." - ע"ש. ור' גם מ"ש להלן שו" 28 ד"ה "שאין מפרישין" אודות זיקת "מכאן אמרו" לדרשתנו.

- 341 -

ש' 25-26

הלכות חלה סימן רכ"ז ח"א עמ' 69¹² שנינו: "ראשית עריסותיכם - יכול אף¹³ חטים וקמח ת"ל חלה". היינו בניגוד לספרי בו הועלתה ההו"א כי "אף הקמחין במשמע" ע"פ הפסוק ה ק ו ד מ "מלחם הארץ", ובדחתה ע"פ פסוקינו ראשית/מראשית עריסותיכם, מועלית ההו"א בס"ז כי "אף חטים (!) וקמח" בעקבות פ ס ו ק י ב ו "ראשית עריסותיכם"¹⁴, ובדחית ע"פ ה מ ש ר ה פ ס ו ק "חלה" (תרימו תרומה) - להוציא חמרים גלמילים כחטים וקמח¹⁵.

26. מ י כ נ א ת ה א ו' ¹⁶: מכאן עד סוף הדיבור מביא הספרי שורת הלכות מפורשות הקשורות לדרשה בה פתח. הקטע הראשון "אוכלין עריי... חמשת רבעים קמח" (ש' 28) מצוי כלשונו, מלה כמלה, במשנה חלה פ"ג מ"ג. ולהלן נדון בסידורן של ההלכות וזיקתם המדויקת לדרשה.

12. ס"ה מובאים באו"ז הלכות חלה ארבעה קטעים מהס"ז (סימנים רי"ז, רכ"ב (נותר בכ"י כ"מ כלבד), רכ"ג (הנוסח המלא רק בכ"י כ"מ), רכ"ז) וכלם מובאים באותה לשון (!) בפרוש הריב"ץ למשנת חלה. (שלושה ציסטוסים בוספים מהס"ז המצויים בפרוש הריב"ץ למשנת חלה, לא מובאים באו"ז). ונדמה כי בעקבות מנהגו התדיר של האו"ז לצטט מפרוש הריב"ץ למסכת חלה (כדרכו גם בשאר הלכותיו, ראה ר"ש ליברמן, מבוא ל'תוספות ראשונים', ח"ד עמ' כ' ואילך), אין זה מן הנמנע שאת כל קטעי הס"ז בהלכות חלה העתיק האו"ז מהרי"מ ז"ל. ומוכן שהדברים צריכים אשור מכל ציסטוסי הס"ז באו"ז. ור' לע"ע או"ז פיסקי ע"ז סימן רכ"א: "כתבתי בליקוטי תניא בספרי המסביל סכין צריך להעביר חלודה. ועינינו בספרי פרשת מדין ולא מצאתיו ושמא (!) בס"ז הוא". (ור' דיוניהם של מורי ורבותי בקטע זה פרופ' א' אורבך, 'בעלי התוספות', עמ' 441; פרופ' ש' אברמסון, רב ניסים גאון, עמ' 212). ומכאן כדמות ראייה כי לפחות בחלק מהזמן לא היה מצוי עותק הס"ז תחת ידו!

13. בריב"ץ ובאו"ז חסר "אף", ואפשר שלפי צוסח זה לסברת ההו"א יש להפריש מחטים וקמח ד ו ו ק א, ועיין בהערה הבאה.

14. כמובן ראשית ערסתכם = תחילת ערסתכם = חטים וקמח?

15. ואודות המשך דרשת הס"ז - המקבילה אף היא להמשך דרשת הספרי (!), ר' להלן ש' 30 ד"ה ו'מעין'.

16. ר א ל מ י כ נ א ת ה א ו'. ב ד ח ט ו כ נ ה מ ת ס מ"ג ויראים הנ"ל: מכאן א מ ר ו - הסרמין הנפוץ יותר. והשווה מ"ש לעיל ש' 6-7 הערה 1.

- 342 -

שוי' 26-27

26-27 אוכליין עריי מן העיסה. עד שיתגלגל¹⁷ בחטים
ותיטטטם בשעורין. גלגלה בחטים וטטמה בש -
עורים האוכל ממנה חייב מיתה: המשפט "גלגלה... בשעורים"
בשטט בכ"י ר מחמת הדומות ונ' מע"ה כ"א. וככל שאר עדי הנוסח הנ"ל הוא ישנו.
במקביל לפירות שהגיעו לעונת המעשרות, אך טרם נגמרה מלאכתן - המותרים באכילת
עריי קודם. שהופרשו מעשרותיהם¹⁸ - אף אוכלין עריי מן העיסה שלא הופרשה חלתה
מנתינת המים ותחילת הלישה ועד הגלגול בחטים והטטטום בשעורים. לאחר מכן מוטבלת
העיסה והאוכל ממנה חייב מיתה בידי שמים, כדין כל אוכל טבל²⁰. ור' אף ספרי להלן
שוי' 65: "מיכן אמ' (= משנה שביעית פ"ט מ"ט) האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה
חלתה חייב מיתה"²¹. ור' עוד משנת שבת פ"ב מ"ה: על שלוש עברות הנשים
מתות בשעת לידתן, על שאינן זהירות בבדה ובחלה ובהדלקת הנר. אבות פ"ה מ"ח:
...גמרו שלא לעשר רעב שלמהומה ושלבצרת בא. ושלא ליטול את החלה
רעב. שלכליה (!) בא. אדר"ב ג"ב. פרק מ"א עמ' 113: אמר להם הקב"ה אני בותן
לכם עסיות מרוכות שתפרישו לי חלה ולא רציתם, אני בותן לכם דבר שהוא פטור מן
החלה, ומהו בשר בביתם ובבית יכם". וסביר כי האימים החוזרים
ובשנים על מיתה בגין אי הפרשת חלה, מהווים הד לרפיון
בהפרשת חלה²², במיוחד ע"י הנשים שמלאכתן בכך²³.

17. שיתגלגל רק ר. א שיתגלגל. בדחטל וכן המת סמ"ג¹ שיתגלגל. צ"ס סמ"ג², 3 שיתגלגל.
¹ שיתגלגל. ואין לראות בגירסת ר צורת זכר משובשת, לפנינו כתיב מלא יו"ד לאחר
ש"יין הזיקה (וכן גורס ד להלן שוי' 29 "עד שיתגלגל", והשווה לגירסת ד לעיל שוי' 25
"משיתערס"), בתוספת הידמות התי"ו: שיתגלגל = שיתגלגל. להדמות נוספת של
התי"ו ר' כ"י ר להלן שוי' 29 "משיתגלגל" והשווה לעיל הערך 7. על כתיב מלא יו"ד
לאחר ש"יין הזיקה כבר העיר ר"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1243 ומצינו דוגמתו במקומות
נוספים בכ"י ר בספרי במ' - ר' לעיל ח"ב, § 5.4.

18. ר' למשל משנה מעשרות פ"א משביות. ב-ה; תוספתא, שם פ"א ה"א.

20. ר' תוספתא זבחים פ"ב ה"ז (= תוספתא כריתות פ"א ה"ה; בבלי סנהדרין פ"ג א'):
"ואילו הן שבמיתה האוכל טבל...". והשווה משנת חלה פ"א מ"ט, ביכורים פ"ב מ"א
ומקבילות.

21. והשווה לאימו של יוחנן כהן גדול: ...לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין
אלא את רומה גדולה בל בד... אמר להם בני בואו ואומר לכם: כשם

- 343 -

ש' 27-28

27-28 כיון שהיא נותנת את המים ²⁴ מגבתה חלתה: הגמקת
 דין זה מפורשת ביר' חלה פ"ג ה"א ב"ט א': "אמ' רבי יוחנן דברי הכל היא ²⁵ כיון
 שהיא נותנת את המים זו היא ראשית עריות יכ"ס". ונדמה כי
 אף הספרי כוון לכך כשציטט את המשנה בזיקה לדרשתו "מראשית עריתכם - משתתערס".
 מאידך שנינו ביר' פסחים פ"ג ה"ג ל"א' (= יר' ביצה פ"א ה"ח ס' ד'): אמ' רבי יוסה
 כי רבי בון בדין היה בעיסה טהורה שלא יפריש חלתה אלא בסוף. תקנה
 תיקנו בה שיפרישנה חחילה, שלא תסמא את תעיסה" ²⁶. וכבר העיר הסמ"ג כי
 דעת ר' יוסה כר' בון מנוגדת לספרי: "אמנם בספרי... שאומ' משתתערס משמע שחיוב
 חלה טהורה בתחילתה מן התורה" ²⁷.

(המשך הערה 21)

- שטרומה גדולה יש בה עון מיתה, כך תרומת מעשר וטבל יש בהן עון
 מיתה". (בבלי סוטה מ"ח א'; תוספתא שם פ"ג ה"י ושי"ב). ועיין סנה' פ"ג א'
 בהנמקת שמואל לעונש המות לאוכל טבל ע"פ ג"ש, ור' עוד בהערה הבאה.
22. כך עכ"פ משתמע בברור מאימו המקביל של יוחנן בהן גדול - ר' בהערה הקודמת.
 וחומר ת העונש/איום "חייב מיתה", בולטת בהשוואה לדעתו של ר' אלעזר בר'
 יהודה: כעון חלה אין ברכה במכונס, ומארה משתלחת בשערים, וזורעים זרעים ואחרים
 אוכלים... (היינו עונש ממוגד) - בבלי שבת ל"ב ב' והשווה אדר"ב ב"ב
 פרק מ"ב עמ' 116).
23. ר' גם ספרי לחלן שו' 55 "שהאיש עיבו יפה ושל אשה עיבה רעה" ומה
 שפרשנו שם. משנת כתובות פ"ז מ"ו: "ואלו יוצאות שלא ככתובה: העוברת על דת משה
 ויהודית. ואיזו היא דת משה: מאכילתו שאיבן מעושר, ומשמשותו בדה ולא קוצה
 לה חלה...". והשווה מ"ש לעיל שו' 21-23 ד"ה 'סוף דבר'.
24. הלשון "שהיא נותנת את המים" רק ר', וכן הוא סגנון משנת חלה שם בכל עדי הנו-
 סח למעט אחד - עיין ד"ס השלם שם עמ' שמ"א. בשאר עדי הנוסח בספרי לשון מקו-
 צרת: שהיא נותנת המים ת. שנותנת את המים צ. שנותנת מים
 אכדתה (וכן היה לפני לכו נפלה ט"ס: שמתנת מים). החזרה במשפטי זיקה
 על שם העצם ככינויי הגוף רגילה כלשון חז"ל הא"י (ר' בן דוד, "לשון מקרא ולשון
 חכמים" ב' עמ' 9-658; מנחם צבי פוקס, מהדורה ביקורתית של משנת סוכה, עמ' 2-3)
 ולכן נראית גירסת כ"י ר' שהיא נותנת מקורית. וביחס להשמטת "אח" ר' מ"ש לעיל
 ח"א § 3.3 אות ה.
25. ר' שם בסוגיית הירושלמי ופרשניו. ובכ"י וטיקן. חסרה כל הסוגיה הקודמת ובוטרו
 בה רק שמות האמוראים (!): "ר' יוסה בשם ריש לקיש ר' חייא
 בשם ר' לקי' אמ' ר' יוחנ'...". היינו לפיו מתייחסים דברי ר' יוחנן:
 "דברי הבל תיא כיון שהיא נותנת את המים זו היא ראשית עריות י-
 כ"ס", לדברי ר' מחנייה, שפרש את דעת ריב"ב: "לא הוקשה לתרומת הגורן אלא
 למלאכת העירוס בלבד" - ע"ש. האם לפנינו תיקון מכוון??

- 344 -

ש" 27-28

שתי תפיסות אלו המוצגות ביר', העסיקו את רב הפרשנים שדנו בשניות זמן ההפרשה המשתקפת במשנה גופה: ג ל ג ו ל מ ח ד ו ב ת י ב ת מ י מ א י ד ך ²⁸. רובם פרשו את היחס ביניהם במקביל לדיני מעשרות ככלל ²⁹. ואפשר ששניות זו נוצרה מהר-כבת שני מקורות שונים זה על גבי זה: א' אוכלין ערבי מן העיסה עד שתתגלגל... ב' כיון שהיא נותנת את המים... (לשון נ ק ב ה !). ודוק אף מיקומו והקשרו של המשפט "כיון" לאחר "אוכלין" צ ו ר ס במקצת. (לכאורה היינו מצפים שדין זה יופיע בתחילת המשנה?) ואכמ"ל בניתוח מקורות המשנה.

הד לשניות זו בזמני ההפרשה מצינו אף במדרשי האגדה המסבירים את אחריותה של האשה להפריש חלה בעקבות חטאה של חוה. מחד שנינו בתנחומא בובר בח סימן א': "...ומצות חלה למה לפי שאדם היה חלתו של עולם ובאתה חוה וטימאתהו, אמר הקב"ה תינתן לה מצות חלה שיתכפר לה על חלתו של עולם שטימאתו. ומבין שהיה אדם חלתו של עולם, כך שנו רבותינו: כיון שהאשה נותנת מים בעיסה היא מגבת חלה, כך הקב"ה. אמר ר' יוסי בן קצרתא כ י ו ן ש נ ת ן ה ק ב " ה מ י מ ע ל ה א ד מ ה מ י ד (!) ה ג ב י ה ח ל ת ו ש ל א ד מ ן ה א ד מ ה , שכן הוא אומר: ואד יעלה מן הארץ, מ י ד ו ייצר ה' אלהים וגו'" ³⁰. מאידך בשמ"ר פ"ל י"ג מובע רעיון זהה - בסתם, ללא זיקה ללשון המשנה -

26. פרוש הפ"מ בפסחים כי מדובר ביו"ס דווקא אינו נראה - ר' בפרושי הר"ש משנץ (למשנה); ר"א האזיכרי (מהד' פרנצוס, עמ' 107).

27. לעומתו ראו אחרים בדרשת הספרי ודברי ר' יוחנן א ס מ כ ת א ב ע ל מ א , עיין למשל בפרוש הר"ש משנץ שם.

28. ר' למשל פרוש ת לספרי: "...ש מ ק ש י מ ה ע ו ל ם דהכא משמע דחיוב חלה משעת נתינת מים, ובמסכת חלה (פ"ג מ"ב) ... עד שלא גלגלה וכו', דמשמע דחיוב חלה הוי בגלגול ולא קודם".

29. ר' למשל ר"י קורקוס בפרושו לרמב"ם הלכות ביכורים פ"ח ה"ב (דפוס איזמיר קי"ב ג'): "דנתינת המים דהיינו בתחילת ערוב העיסה הני כמו עונת המעשרות, דילפינן מקרא דמשהביאו שליש ראוי לתרום ולעשר. וגלגול, דהיינו גמר ערוב עיסה, הוי כמו מרוח, שאז חל עליו החיוב, ואינו יכול לאכול אפילו אכילת ארעי עד שיעשר".

30. ומעין זה במדרשים אחרים, אלא ששם לא מצוטט משנתנו במפורש ודרשתו של ר' יוסי בן קצרתא מבוססת על ה מ צ י א ו ת , המבוססת בדומה ללשון המשנה. ר' יר' שבת פ"ב ה"ו דף ה' ב'; ב"ר פי"ד עמ' 126; תנחומא בח. סימן א'; תנחומא בובר משפטים סימן ב'; מצורע סימן י"ז - ע"ש.

- 345 -

שוי' 27-28

המכוסס על מציאות הפרשה לא חרר הלישה: "ממ דרכה של אשת בשעה שביא מבקשת להפריש חלתה מגבלת את הקמח ואח"כ בוטלה חלה. כך עשה אלהים גבל את העולם ואח"כ בטל אדם, שנאמר ואד יעלה מן תארץ ואח"כ וייצר".

28 ובלבד שיהא שם: כל עדי חנוסה בספרי גורסים "שיהא"³¹. מאידך במשנת חלה שם מצינו חילופי נוסחאות: "שיהא" מחד, "שלא יתא" מאידך³². את הגירסה "שיהא" פרשו פרשני המשנה על הקמח שעליו נביתנו המים. היינו כיון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה ובלבד (ובתנאי) שהקמח עליו נתנה את המים הוא כשיעור החייב בחלה: חמשה רבעים. ולא – היא פטורה מהפרכת חלה. לפי גירסה זו – המתפרשת בנקל ע"פ לשון המשנה, מתייחסת ההסתייגות "ובלבד" לסיומת המשפט הקודם "מגבלת חלתה", כשנוסאה – שיעור הקמח החייב בחלה, אינו קשור ישירות לעניינה המרכזי של המשנה הדנה בזמן ההפרשה³³.

מאידך את הגירסה "שלא יתא" פרשו על הקמח שבשתייר. ולא נותר בביטול היינו כיון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה. ובלבד שנתנה את המים ברובה של העיסה (= תחילת הלישה!) ולא נותרו שם חמשת רבעים קמח שלא בתערבו במים (כי מקמח זה תצטרך להפריש חלה נוספת). ולפי גירסה זו מתייחסת ההסתייגות "ובלבד" לזמן ההפרשה – עיקר עניינה של המשנה. אמנם לשון המשנה אינה מתפרשת בנקל, כי עיקרו של המשפט ובלבד שלא יתא שם חמשת רבעים קמח שעליו נביתנו המים – חסר מן הספר. ובירושלמי חלה פ"ג סה"א ג"ס א' שבינו: "ובלבד שלא יתא שם חמשת רבעים קמח – אמר רבי {מתנייה}³⁴: מתניתא קודם עד שלא למדו את הכהנות". היינו ר' מתנייה

31. ראב"ח חט וכן המצאת וכדומה. לבר דל "שבתא" (שגבש משותף!).

32. עיין ד"ס השלם עמ' שמ"א-כ' והערה 9 שם. וגם כה"י הסובים של המשנה חלוקים ביניהם. ר' למשל כ"י ק ופרמא "שיהא", ומאידך כ"י לו וקטע גניזה חשוב (ג') "שלא יתא".

33. קושיית בעל מלא"ש על גירסה זו, שאת שיעור הקמח החייב בחלה כבר שבינו לעיל (פ"א מ"ד, פ"ב מ"ו), אינו עניין לפשוט לשון המשנה.

34. השלמתי ע"פ כ"י וטיקן, אמנם בו חסר "מתניתא". ומגירסת הרמב"ן הר"ש והרא"ש: אמר רב מתנא מתניתא (עיין אחצו"י, עמ' 5-134), מוכח כי הן בכ"י ליידין והן בכ"י וטיקן נפלה השמטה מחמת הדומות. ועמד על כך ר"ש ליברמן, חוספתא כפשוטה לחלה, עמ' 797, הערה 32, ע"ש.

- 346 -

ש' 28

חש בסתירה שבין לימוד הכהנות לומר: "הרי זה חלה על העיסה הזאת ועל שאו' המתערב בה ועל הקמח ש נ ש ת י ר ב ה... לכשתעלה כולה גוש אחד הוקדש זה שבידי לשם חלה, חוץ מן הטמא שבה" (יר' לעיל שם), לבין משנתנו ממנה משמע שאין להפריש חלה על הקמח ש נ ש ת י ר ב ה. ולכן העמיד את משנתנו קודם ללימוד הכהנות. ולכאורה מוכח מתוכן דבריו כי לפנינו עמדה הגירסה "שלא יהא" שהרי לגירסת "שיהא" עוסקת המשנה כאן ב ש ע ו ר הקנח החייב בחלה, ואין לה זיקה ללימוד הכהנות כלל!³⁵

אמנם ר"ש ליברמן (תוספתא כפשוטה לשביעית, עמ' 567) ציין למשנתנו בצד דוגמאות נוספות בהן מצינו חילופי נוסחאות בין "בלבד ש" לבין "בלבד שלא" והסיק כי אין אלו ט"ס אלא חילופי סגנון. ומצינו "בלבד שלא" בהוראה חיובית³⁶, "ובלבד ש" בהוראה שלילית³⁷. נמצינו למידין כי ניתן לפרש את גירסת משנת הספרי "שיהא" גם כפרוש הנ"ל לגירסת "שלא יהא". ולשני פירושים אלה נ"מ ש ה פ ר ו ש ה מ ש פ ט ה ב א כ ס פ ר י: "שאינו מפרישין חלה מן הקמח" - עיין בפרושנו שם!

ח מ ש ת ר ב ע י ס ³⁸ ק מ ח: בגירסה זו אווזים עדי הנוסח האטלקיים ר ב (ח' קמח) מ, כ"י א האשכנזי וכן ח צ. מאידך עדי הנוסח האשכנזיים ד ט ל וכן ה ת גורסים: "חמשת רבעים קמח ועוד". ובמקבילה במשנת חלה הנ"ל ב כ ל עדי הנוסח: "חמשת רבעים קמח" - עיין ד"ס השלם, עמ' שמ"ב. וגם במשנת חלה פ"ב מ"ו שבינו "חמשת רבעים קמח חייבים בחלה", בכל עדי הנוסח למעט אחד בו נוסף "ועוד" - עיין ד"ס השלם, עמ' של"ו והערה 50 שם.

35. אין לקבל את דברי הר"ש בפרושו למשנת חלה שכתב אודות גירסת הפיסקא בירושלמי "שלא יהא": "והוא הדין דהוה מתישב הירושלמי אי הוה גרסינן שיהא - התנאי מועיל בכל ענין". וזאת, כאמור, מחמת חסרונן דברי ר' מתנייה ולא דווקא מחמת גירסת הפיסקא, שאינה בהכרח מגוף הירושלמי (ר' מ"ש לעיל שו' 9-11 הערה 17). אמנם דוק היטב בפרושו של הר"ש עצמו לגירסת "שיהא", ואכמ"ל.

36. ר' למשל דוגמתו בתוס"ר ח"ב עמ' 260 הוראת "ובלבד שלא ימסרו" = ובלבד שימסרו, "כי כנראה כללה המלה 'ובלבד' מושג שלילי, ו'בלבד שלא' הוא מושג חיובי".

37. ר' למשל דוגמתו מתוספתא שביעית שם: "ובלבד שעשאו" פרושו ובלבד שלא עשאו.

38. כן גורסים כל עדי הנוסח ראב"ד ח ט ל וכן ה³ מ צ ת (רביעיים), למעט ה^{1,2}, "חמשה רבעים". וגם במשנת חלה גורסים רב עדי הנוסח "חמשת רבעים" ורק בדפוסים וכמה כ"י מצינו "חמשה רבעים" - עיין ד"ס השלם, עמ' שמ"ב והערה 10 שם.

פ"א מ"ד: "אלו חייבין במעשרות ופטורים מן תחלה ... ופחות מחמשת רבעים בתבואה", ככל עדי הנוסח - עיין ד"ס השלם, עמ' ש"ס. ור' גם תוספתא חלה פ"א ה"ז: "הקדש והשאור מצטר- פין לחמשת רבעים...". שם פ"ב ה"ב: "... ומצרפו לחמשת רבעים". מאידך במקבילות ב ב ב ל י: שבת ע"ג ב', פסחים מ"ח ב'; בצד הגירסה "חמשת רבעים קמח" מצויה גם גירסה, מאוששת למדי(!): "חמשת רבעים קמח ו ע ו ד" ³⁹.

למשמעות החילוף ר' משנת עדיות פ"א מ"ב: שמאי אומר מקב לחלה וחלל אומר מקבים... ומשהגדילו המדות אמרו חמשת רבעים חייבין. ר' יוסי אומר תמשה פטורין, חמשה ועוד חייבין". ובס"ז (ע"פ הריב"ז) בפרוש למשנת חלה פ"ב מ"ז מהד' זק"ש, עמ' ס"א): "מלחם - ולא כל לחם פרט לעיסה קטנה. אי זו היא גדולה שבעת רבעים מדבריים קב וחצי ירושלים שהן ה' רבעים שלבו. ר' יוסי אומר חמשת רבעים גדושים. לחייב(!). ר' אליעזר בן יעקב אומ' חמשת רבעים (מחוקין ⁴⁰) לפטור". נמצינו למידין כי הגירסה "חמשת רבעים קמח" סותרת כחכמים, והגירסה "חמשת רבעים קמח ועוד" סותרת כר' יוסי (או ראב"י אליבא דס"ז). ונדמה שנוסחו המקורי של הספרי הוא "חמשת רבעים קמח", כגירסת כ"י ר, המקויימת בין השאר גם ע"י עדי נוסח בלתי תלויים זה בזה (א וכן ח צ). התוספת "ועוד" בחלק(!) מנוסחי אשכנז(!) ור"ח (ובעקבותיו ת?) נוספת ככל הנראה בהשראת המקבילות בבבלי ח"ל, או בעקבות פסק הלכה כר' יוסי ⁴¹. ראייה ברורה לחוסר מקוריותה של הגירסה "ועוד" בספרי, ניתן להביא מ"תיקון" נוסף שנעשה בעדי נוסח אשכנזיים אלה במשפט תבא "שיש בהן כשיעור", המשלים את התיקון "ועוד"! - עיין מ"ש לחלן בסמוך! נמצינו למידין כי משנת הספרי נוקטת בסתם ברעת חכמים, במקביל לסתמות בשאר המקבילות. ת ב א י ו ת !

39. בשבת גורסים ד"ו וכ"י אוק', מינכן, וסיקן וק"ג "וענד". ורק בדפוס שובצו חסר. בפסחים גורסים ד"ו וכ"י אדלר, ר"א ושון: "חמשת רבעים קמח ו ע ו ד". ובדומה להם כ"י קולומביה ר, וענאלאו(!): "חמשת רבעים ו ע ו ד ק מ ח". (!). לעומתם גורסים כ"י אוק', מינכן, מינכן ב', ר, "חמשת רבעים קמח". ורש"י מחק בשני המקומות את "ועוד", ונחלקו בכך הראשונים (ר' ד"ס השלם לזרעים, עמ' של"ו הערה 50, עמ' שמ"ב הערה 11). ובמנחות ע"ז ב' גורסים כ ל עדי הנוסח הישירים "אפשר דאפי לה פחות מחמשת רבעים קמח ו ע ו ד" (ד"ו וכ"י כ"ח ר"א ר. כ"י מינכן חסר כל העניין).

40. ע"פ ס' ¹. ריב"ז "קמח". ועיין ר"ש ליכרמן, ספרי זוטא, עמ' 43-41.

41. עיין למשל תוספות ערובין פ"ג ב' ד"ה 'שבעת', והשווה אנצ' תלמודית כרך ס"ו, עמ' רס"ט הע' 856.

- 348 -

ש' 28

ש י ש ב ה נ כ ש י ע ו ר . כנוסח זה אוחדים ר א ב ט¹ מ ס , ובדומה לכך ה: שיש בהן
ש י ע ו ר . מאידך גורסים ח ט² ש י ה א בהן כשיעור. ל כ ד י ש י ה א בהן שיעור.
ד כ ד י ש י ה י ה כשיעור. לכאורה ניתן לראות בחילופים אלה שינויים סגנוניים גרידא:
מעבר מהווה לעתיד שיש/שיהא (בהשראת "בלבד ש י ה א" לעיל?) בתוספת מילת קישור "כדי",
אך לענ"ד לפנינו חילופים בעלי משמעות ת ו כ נ י ת . שלושה מתוך ארבעת עדי הנוסח
השונים כאן בלשון עתיד גרסו 'לעיל "ועוד" (ד ט ל) . והשווה זאת לדעת ר"ת שאמר כי אין
למחוק את גירסת "ועוד" בבבלי שבת ע"ו ב' ופסחים מ"ח ב' הנ"ל, "דאמאי כר' יוסי". (תוספות
שבת ט"ו א' ד"ה 'רבי'). "ומפרש ר"ת דסבר ר' יוסי דראשית עריסותיכם היינו ד ל א ח ר
ה פ ר ש ת ר א ש י ת , ד ה ו א ח ל ה , י ש א ר ש י ע ו ר ע ר י ס ו ת י כ מ
דהיינו עיסת מדברית. ו ה ה ו א ו ע ו ד ת י י נ ו כ ד י ח ל ה" ! (תוספות
ערובין פ"ג ב' ד"ה 'חמשת' ור' אף תוספות פסחים מ"ח ב' ד"ה 'חמשת'). נראה איפוא כי
עדי נוסח א ש כ נ ז י ס אלה מכוונים לפרוש ר"ת! היינו כיוון שהיא נותנת את המים
מגבהת חלתה ובלבד שיהא שם חמשת רבעים קמח ו ע ו ד , כדי שיהיה בהן - פרוש: י ש א ר
בהן לאחר ההפרשה - כשיעור (או ליתר דיוק "שיעור" ⁴² כנוסח כ"י ל) ⁴³ !!

גירסתו המקורית של הספרי "שיש בהן כשיעור" איבה אלא לשון פרוש ל"חמשת רבעים
קמח". ובמקבילה במשנת חלה הנ"ל חסרה לשון פרוש זו. אפשר כי משנת הספרי אותה ציטט עורך
הספרי כלשונה ("מיכן אמרו"), כבר כללה לשון פרוש זו ⁴⁴ . אמנם הדעת נוטה קצת להשערה
שתוספת פרשנית זו יצאה מידו של עורך הספרי. וזאת הן מחמת התאמתה של משנת הספרי
עד כאן למשנתנו - משנת חלה - מ ל ה ב מ ל ה , המחזקת את הסברה שעורך הספרי ציטט את

42. דוק גם חילופי הנוסח ה"קטנים" שבין עדי נוסח אלה גופם: שיהא/כדי שיהא/כדי
שיהיה. שיעור/כשיעור - מהווים הד לעיבודם! (ובנוסח ח הגורס "שיהא" אך לא
גורס "ועוד" ניתן לראות נוסח מנומר, או שחל בו חילוף סגנוני כנ"ל).

43. ועיין לעיל ח"א § 4 הערה 20 אודות תיקונים בוספים בכ"י ל ע"פ ר"ת!! והשווה
גם לפרוש המובא במאירי לשבת שם (מהר' לנגה, עמ' 62): ויראה שחכמים שיערו
ועוד מפני שאי אפשר שלא ילך ממנת לאיבוד, והוסיפו בה מעט להשאיר המדה בלא
חסרון". והשווה אנצ' תלמודית ט"ו, עמ' רס"ח הע' 838-842.

44. ר' רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 274.

משנת חלה גופה, והן מחמת המשפט הבא בספרי "שאיין מפרישין חלה מן הקמח", הבראה אף הוא כלשון פרוש של עורך הספרי דווקא, שרצה לקשר את ההלכות לדרשה בה פתח - עיין פרושנו להלן בסמוך. ומעניין כי שעור חלה גופו אף הוא נדרש מפסוקנו. ר' חוספתא עדיות פ"א ה"א-ח"ב: "...וחכמ' אומ' לא כדברי זה ולא כדברי זה (הלל ושמאי) אלא קב ומחצה חייב בחלה שנ' ראשית עריסותיכם חלה - כדי עיסתכם, וכמה עיסתכם כדי עיסת מדבר, וכמה עיסת מדבר. כעומר שב' והעומר עשירית האיפה. שיערו חכמים שכעה רבעים ועוד ⁴⁵ מדברות שהן חמש רבעים בציפורן, שהן קב ומחצה ירושלמית". (והשווה ערובין פ"ג ב' וס"ז עמ' 283) ⁴⁶.

שאיין מפרישין ⁴⁷ חלה מן הקמח: זו היא גירסת הספרי ברוכס המכריע של עדי הנוסח ראחסלהמצוכן היה לפני פ ⁴⁸. ובנוסח ד שובש "שאיין מפרישים קמח מן החלה" ותוקן ע"י ס כלפנינו. מאידך מצינו בכ"י ב והרמב"ם נוסחה אחרת - עיין עליה להלן.

זיקת משפט הנמקה זה לאמור לעיל תלויה בשני הפרושים למשנת הספרי עליהם עמדנו לעיל ד"ה 'ובלבד שיהא שם' - ע"ש. לפי פרוש "בלבד שיהא". בתוראתו החיובית, הרגילה, לא מתייחס משפט ההנמקה למשפט הסמוך, אלא למשפט הקודם: "כיון שהיא בותנת את המים מגבהת חלה" ולא קודם לכן "שאיין מפרישין חלה מן הקמח" וכן פרש ר"ה. (כזכור לפי פרוש זה הווה המשפט "ובלבד שיהא שם חמשת רבעים קמח" מאמר מוסגר העוסק בשיעור הקמח החייב בחלה, ולכן מובן כי משפט ההנמקה חוזר לזמן התפרשה - עיין קר עניינה של המשנה). מאידך לפי הפרוש "בלבד שיהא" בתוראתו השלילית (עיין מ"ש שם בשם ר"ש ליברמן)

45. ר' מכילתא, עמ' 173; מכילתא דרשב"י, עמ' 117.

46. וכבר הרחיבו החוקרים בפרושו - ר' לאחרונה ר"ש ליברמן, "ספרי זוטא", עמ' 99-103.

47. רבדחל וכן המצמפרישין/מפרישים. לעומתם א.ס. מפריש (שיכוש משותף בשני רעים אלה, שנבע מהשמטת סימן הקיצור?).

48. כך משמע מהפרפרזה של הספרי בדבריו: "ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה - משתערב הקמח בעריכה. מיכן אמרו אוכלין עראי מן העיסה עד שתתגלגל שאיין מפרישין קמח חלה אלא עיסה".

- 350 -

ש" 28

מתייחס משפט ההנמקה למשפט הסמוך לו, שגם עניינו זמן ההפרשה: "כיון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה ובלבד שלא יהא שם חמשת הבעים קמח" שלא יעריבו במים, "שאין מפרישין חלה מן הקמח"!!

עכ"פ, לשני הפרושים, מבליט משפט הנמקה זה, שאיננו מצוי במקבילה במשנת חלה⁴⁹ את הזיקה שבין דרשת הספרי ברישא, למקור ההלכתי שהובא בעקבותיה ("מכאן אמרו"). היינו מסקנתה החיובית של הדרשה "מראשית עריסתכם - משתתערס" = "כיון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה", נובעת מדחיית ההו"א ש"אף הקמחין במשמע" = "שאינ מפרישין חלה מן הקמח". וכבר שערנו, בעקבות כך, לעיל ד"ה "שיש בהן כטיעור", שמשפט הנמקה זה נוסף ע"י עורך הספרי - ע"ש, ובכ"י ב שנינו: "שאין מפרישין חלה מן הקמח עד שתגמר מלאכתו". ואי זו היא גמר מלאכת קרימתה בתנור דברי ר' עקיבא...". לפינו שני שינויים: (א) תוספת "עד שתגמר מלאכתו". (ב) גירסת "ואי זו" במקום "אי זו" בשאר. ותכליתם המשותפת של שני השינויים: קישור המשפט "שאין מפרישין..." להלכה הבהא בספרי. וקשה מאד להלום נוסח זה היוצר קשיג הקשר. מלפנים ומאחור: לפיו לא מנמק המשפט "שאין מפרישין..." את המשפט הקודם - כמתבקש משי"ן הזיקה, אלא סותרו שהרי ההלכה שהובאה כחסם: "כיון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה" עומדת בניגוד לדעות ר"ע וריכ"נ הסוברים, לפיו, שאין מפרישין חלה קודם הגלגול או הקרימה! בנוסף לכך פתח כ"י ב בקמח: שאין מפרישין חלה מן הקמח עד שתגמר מלאכתו. וסלים בחלה: ואי זו היא גמר מלאכה⁵⁰ קרימתה (של חלה) בתנור.

ובפרוש הרמב"ם למשנת חלה פ"ג מ"ו שנינו: "ור"ע אומר הכל הולך אחר קרימה בתנור... לפי שר"ע סובר שאין מפרישין חלה אלא כשיקרמו פגי הפת בתנור, וזה הוא אצלו שעת חובת חלה. וכך ביארו סברתו בספרי ואמרו שם: אין מפרישין עד שתגמר

49. הדין עצמו מצוי במשנת חלה, במקום אחר, פ"ב מ"ה: "המפריש חלתו קמח אינה חלה וגזל ביד כהן". (ור' יר' חלה פ"א ה"ד ג"ז ד'; בבלי קידושין מ"ו ב' שם מובאת משנה זו).

50. עיין להלן הערה 52.

- 351 -

ש' 28-30

מ לא כתה, איזה הוא גמר למאכתה. קרימתה בתגור דברי ר' עקיבה", ובעקבותיו המאירי⁵¹. ודוק אין להפנות את שתי קושיותגבו. תנ"ל אודות כ"י ב גם לנוסח הרמב"ם. שהרי הוא שונה "א ין מפרישין" כהלכה בפגי עצמה, ולא "ש א ין" ככל שאר עדי הנוסח, כולל ב. בנוסף לכך אין תוא גורס את המילים "חלה מן הקמח" המצויות בכל שאר עדי הנוסח כולל ב. ולכן מתייחסים שני חלקי המשפט בציטוטו לחלה: "אין מפרישין עד שתגמר מ לא כתה איזה(!) הוא גמר מ לא כתה...". נראה איפוא כי נוסח ב אינו אלא נוסח מעובד של הספרי בהשראת ציטוט הספרי ברמב"ם⁵² וציטוט הספרי ברמב"ם עצמו צ"ע: האם לפנינו מובאה מילולית, או שמא פרפרזה מעובדת⁵³. ואולי כוונת הרמב"ם ב"ספרי" לסי' 54 ולעניין דעת ר"ע, עיין להלן בסמוך.

28-30 א י ז ו ה י א⁵⁵ ג מ ר מ לא כתה⁵⁶ ק ר י מתה⁵⁷ בתגור
ד ב' ר' עקיבה. ר' יוחנן בן נורי א' מ ש ת ג ל ג⁵⁸

51. מהדורת סופר עמ' 31, ע"ש. ס"ה מצטט המאירי את הספרי בפרושו. לחלה ארכע פעמים וכולם שווים ב מ י ק ו מ ס ו ל ש ו ג מ ל צ י ט ו ט הספרי ע"י הרמב"ם בפרושו למשנת חלה. (מהר" סופר, עמ' 28 = רמב"ם פ"ג מ"ג; מהר" סופר, עמ' 44 = רמב"ם פ"ד מ"ס; מהר" סופר, עמ' 46 = דמב"ם פ"ד מ"א). במצינו למידין כי ציטוטי הספרי של המאירי בפרושו לחלה הועתקו מהרמב"ם ולא מעותק עצמא של הספרי!

52. וצ"ע האם גירסת ב "מ לא כתה" בניגוד לנוסח הרמב"ם - מקור השראתו, ורעיו האטלקיים ר מ "מ לא כתה" היא פרי במינו. להבחנות את הפער בין "עד שתגמר מ לא כתה" (של הקמח), לבין "ואי זו היא גמר מ לא כתה" (של החלה), או שמא כך היה לפניו, כפי שמצינו במספר עדים עיין להלן הערה 56. ביחס למגמתו האפשרית של ב בעיבודו ר' להלן ש' 28-30 בסוף ד"ה 'אי זו היא'. ור' עוד בהערה הבאה.

53. לנוהגו של הרמב"ם למסור פרפרזה בלכד בציטוטי ממדרשי ההלכה - ר' רי"ן אפשטיין, 'מכילתא וספרי בספרי הרמב"ם', 'תרכיץ שנה ו', עמ' 375. וגם במקומות נוספים מצטט הרמב"ם נוסח ספרי שאינו לפנינו בשום נוסח אחר. ר' דרך משל פרושו למשנת פרה פ"ד מ"ד (= הור' 157/2, 158/9), משנת גדרים פ"י מ"ח (= 208/7) ועוד. ושם משקף נוסח הרמב"ם מ ס ו ר ת נ ו ס ח ס פ ר ד י ת. שלא הגיעה לידנו? ר' מ"ש ע"כ לעיל ח"ג § 11 הערה 7.

54. כפי שנוהג לעיתים - ר' רי"ן אפשטיין, שם, עמ' 1-370. ועכ"פ כרי שאין לבסס את גוף הספרי ע"פ נוסחים אלו כפי שמצינו במלה"ח, עמ' 274, ע"ש. (ואכן במלה"מ, עמ' 734 מובא הציטוט ע"פ מהר" חורוביץ!).

- 352 -

ש' 28-30

כחסיין ותסמסם בשעורין⁵⁹: עד עתה התרכזה דרשת הספרי בשאלה ממתי
מותר להתחיל להפריש חלה. בשאלה "אי זו היא גמר מלאכתה" - לפי כל עדי
הנוסח הנ"ל למעט ב והרמב"ם - מתחיל קטע חדש, שעניינו ברור הזמן בו הוא⁶⁰
להפריש חלה. מזמן זה ואילך נעשית העיסה טבל והאוכל ממנה, אפילו אכילת עריי, "חייב
מיתה" כלשון הספרי לעיל ש' 27. משמעות הלכית זו של "גמר מלאכה" בחלה מקבילה למשמעות
"גמר מלאכה" בתרומות ומעשרות⁶¹, אך ר' מ"ש להלן אודות נוסח ד ל.
בנוסח הנ"ל בדעת ר"ע "קרימתה בתבור", וריב"ן "משתגלגל בחסין ותסמסם בשעורין" -
אוחזים רב עדי הנוסח⁶². לעומתם גורסים ד ל בדעת ריב"ן: "ע ד שתיגלגל"⁶³. ובמקביל
לכך גורס ל אף בדברי ר"ע: "ע ד קדימתה"⁵⁷. בתבור". אפשר שהגירסה "עד שתיגלגל" אינה
אלא אשגרה מדברי הספרי לעיל ש' 26 (והמשנה): "אוכלין עריי מן העיסה ע ד שתיגלגל"⁶⁴,

55. רב תאי (ב ואי) זו היא - שלוש מילים בפרדות. וכן הכתיב הרגיל בכ"י ר כמקובל
בכ"י טובים של לשון חז"ל. בשאר עדי הנוסח מצוינו שתי מילים בשני צרופים שונים
ואף מלה אחת (איזה הוא ארמב"ם, איזו היא ד ל, אי זהו ח מ צ. איזהו ט. איזהו
ה) ועצם ההתפצלות מעידה על העיבודים השונים לנוסח ר המקורי. החילוף בין לשון
הבקבה "זו היא" ללשון הזכר "זה הוא", בובע מזיקה לסומך "מלאכתה", לעומת זיקה
לנוסח "גמר".

56. ר ד ח ס ה², מ צ רמב"ם מלאכתה. א מלאכ'. ב ל ה³ ת מלאכה והשווה לעיל הערה 52.

57. ד ל ט² קדימתה. שיבוש משותף של דל"ת במקום רי"ש בעדי. נוסח אשכנזיים אלה!

58. ר ט¹ מ ס משתגלגל = ב ח ט² משתגלגל. א משתיגלגל. ור' לעיל הערה 17.

59. ל בוסף "האוכל ממנה חייב מיתה" - חזרה מחמת הדומות לש' 27.

60. השווה למשל משנת חלה פ"ג מ"ג "שעת חובתה".

61. ר' למשל תוספתא מעשרות פ"א ה"א; תוס' דפשוטה, שם, עמ' 666. ואודות השוואה מפר-
רשת בין "גמר מלאכה" בחלה ל"גמר מלאכה" במעשרות ר' משנת חלה פ"ג משניות ג'-ד';
תוספתא חלה פ"א ה"א; בבלי ב"מ פ"ט א', והשווה לעיל הערה 29.

62. ר א ב ד ח ס ה צ מ ת רמב"ם בדעת ר"ע. ר א ב ח ס מ ס בדעת ריב"ן.

63. ד עד שתיגלגל. ור' לעיל הערה 17.

64. ממש בנוסח ד ר' בהערה הקודמת!

כשבנוסח ל הותאמה גם דעת ר"ע לדעת ריב"ן... (ודוק בכל שאר עדי הנוסח לבד מכ"י ל, סגנון דברי ר"ע: "ק ר י מ ת ה בתבור" אינו מקביל לסגנון ריב"ן "משתגלגל" "עד שתתגלגל" - ולא ג י ל ג ו ל ה). ושם בנוסח ד' ל שגנון מכוון. ובעקבות דברי הספרי לעיל: "כיון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה" פרשו, כי גמר מלאכה הוא מנתנת המים "עד שתתגלגל", או "ע ד קרימתה" לדעת ר"ע לפי ל! אמנם לפרוש זה קשה, שהרי לפי א י ו אוכלין עריי מן העסה עד שתתגלגל! ושם הכינו את המונח "גמר מלאכה" כחלה רק בהוראה של חובת הפרשה לכתחילה, שלא כהוראתו בשאר תרומות ומעשרות? וצ"ע בוסף. ובנוסח ב והרמב"ם מצינו גישה הפוכה: ב נ י ג ו ד. ל"כיון שהיא נותנת" סוברים ר"ע וריב"ן שאין מפרישין חלה מן הקמח עד שתגמר מלאכתה! ואין להוציא מכלל אפשרות ששני בוסחים אלה אינם אלא הד להתחבטות החכמים בשניות זמני ההפרשה: נתינת מים לעומת גלגול - ר' מ"ש לעיל ש' 27-28. וברב המקבילות נסתם כריב"ן, ר' משנת חלה פ"ג מ"א (= ספרי הנ"ל ש' 26), וכן הוא במשניות ב' ה' שם. וכמ"ו שם שנינו: "גר שנתגיר והיתה לו עיסה נעשת: עד שלא נתגיר פטור ומשנתגיר חיב... ר' עקיבא אומר הכל הולך אחר הקרימה בתבור". דברי ר"ע מובאים לכאורה ביחס לגר שנתגיר, אך הלשון "ה כל ל הולך" מורה, שר"ע חולק על כל סתמי המשניות (כפרוש הרמב"ם, מלא"ש, ר"ח אלבק ועוד). וגם כתוספתא פ"א ה"א נסתם כריב"ן. ובהלכה י"ב שם שנינו: "גר שנתגיר והיתה לו עיסה נעשית: עד שלא קרמו פניה חייבת, משקרמו פניה פטור" דברי ר' עקיבא. ר' יוחנן בן בורי או' עד שלא תגלגל בחטים ותטמטם בשעורין חייבת, גלגלה בחטים וטמטמה בשעורין פטורה". היינו התוספתא מעמידה את מחלוקת ר"ע וריב"ן במפורש בגר שנתגיר דווקא. אמנם כבר העיר ר"ש ליכרמן בתוס' כפשוטה, שם, עמ' 803, כי מן המקבילה ביר' לדברי ריב"ן בהמשך התוספתא "משתעשה מקרצות" משמע שאמר דבריו על חלה בכלל ולא דווקא על גר שנתגיר. "ומכאן משמע שגם ר"ע וריב"ן חולקים בחיוב חלה בכלל וכמו שמוכח מן הספרי". ובתוספתא שם פ"ב ה"ב נסתם כר"ע לגבי ספינה הבאה מחו"ל - ע"ש, ור' גם ביר' חלה פ"ב ה"א ג"ח ב'. וביר' שם פ"ג ה"ה ג"ס ב' שנינו: "ר' עקיבא אומר הכל הולך אחר קרימה בתבור: חבריא בשם רבי לעזר מודה ר' עקיבא לחכמים בעיסת הדיוט שגילגולה טיבולה. רבי הילא בשם רבי לעזר מודה רבי עקיבא לחכמים בעיסת הקדש שגילגולה פוטרה". נמצינו למידין כי רק ב ס פ ר י נ ו ת ר ה מ ח ל ו ק ת י ש י ר ה ו ג ל ו י ה ב י ו ר " ע ל ר י ב " ו ל ג ב י ג מ ר מ ל א - כ ה ב ח ל ה. ברב המקבילות נשנו דברי ר"ע אודות דינים ספציפיים (גר שנתגיר,

- 354 -

ש' 28-30

ספינה), כשהמחלוקת הבסיסית הוצנעה. וכמה אמוראים א"י העמידו דברי ר"ע במפורש בדינים מסויימים דווקא. ואין להוציא מכלל אפשרות שהגורם להכחיית דעת ר"ע במקבילות הנ"ל נגרם מפסק ההלכה כריב"ן, בניגוד לכלל שהלכה כר"ע מחבירו!

כנוסף לדעות ר"ע וריב"ן שהובאו בספרי, סובר ר' הושעיה "משתעשה גבלולין גבלולין"⁶⁵. ור' יהודה בן נתירה "משתעשה מקרצות מקרצות"⁶⁶. וביר' הובא בימוק לדעתו: "מה טעמא דרבי יודה בן בתירה כתרומת גורן כן תרימו אותה - מה תרומת גורן ניטלת מן הגמור אף זו ניטלת מן הגמור. מעתה לכשתאפה? רבי מתניה לא הוקשה לתרומת הגורן אלא למלאכת העירוס בלבד". יתכן שכל ארבעת הדעות הנ"ל נעוצות בפרושים שונים של מוכן "עירוסת כ"ס"⁶⁷. ועכ"פ בדמה כי בכך תלה עורך הספרי את מחלוקת ר"ע וריב"ן, ולכן שיבצה בעקבות הדרשה "מראשית עריסתכם משתערת", כשלאחריה הדין "הרי שלא הפריש חלה מן העיסה" - עיין ע"כ להלן בסמוך.

30 הרי שלא הפריש⁶⁸ חלה מן העיסה שומעני שלא
יפריש⁶⁹ מן הלחם: בסיום שורת ההלכות הגסמכות לד"ה "ראשית עריסתכם"

65. יר' חלה פ"ג ה"א נ"ס א'. ונחלקו מפרשי הירושלמי אם מועד זה קדום לגלגול או מאוחר לו. ונדמה שבגלול נגזר מגיבול = לישא הקודמת לגלגול. ור' לעיל הערה 10. והשווה כ"מ פ"ס א': "תניא אידך דיש - מה דיש דבר שלא נגמרה מלאכתו לחלה ופועל אוכל בו אף כל דבר שלא נגמרה מלאכתו לחלה פועל אוכל בו, יצאה לשם המקסף והאופה שנגמרה מלאכתו לחלה הוא לישה. (ובחזרה המיורת לכאורה על המקסף והאופה - עיין תוספות שם ד"ה 'יצא' - ביתן למצוא הדעת ר"ע??).

66. יר' שם, תוספתא שם. ופרשה ר"ש ליברמן בתוס' כפשוטה שם, עמ' 803: "כלומר שתיעשה חתיכות חתיכות כמו עוגות" - ע"ש. והוא שלב בבינים: אחר הגלגול ולפני הקרימה.

67. יתכן כי לר"ע קרויה "עיסה" עד שיעלה הקרום ומכאן ואילך קרויה לחם. ר' ספרא דף ל"ה ע"א (= מנחות ע"ה ב'): "על חלת לחם חמץ - מלמד שאין הלחם מתקדש עד שיקרמו פניו בתנור". והשווה משנת מנחות פ"ז מ"ג; ש' קרויס, "קדמוניות התלמוד", כרך ב' ח"א, עמ' 183 הערה 3.

68. "הפריש" בכל עדי הנוסח - אכדחטלמאויז סימן רכ"ז, סמ"ג עשין קמ"א, יראים סימן קמ"ח עמ' 132, יחוסי תו"א מהד' הרב מימון, עמ' ש"מ - למעט ר' יפריש. ונוסח ר' חסר מוכן ונדמה כברור שלפנינו אשגרה מלהלן "שומעני שלא יפריש".

דן הספרי באפשרות. התפרשה לאחר האפית. בוסת כ"י ר. לפיכך מ. מ. ק. ג. ת. הספרי היא, שאם שכח להפריש מן העיסה לא יפריש מן הלחם, הוא י. ח. י. ד. א. י. ולכאורה קשה להולמו הן מחמת הוראתו הרגילה של המונח "שומע אני" כח"א, והן מחמת הדעה התריגה המבוססת בו, שאין להפריש מן הלחם אף בדיעבד - עיין ע"כ להלן. בכל שאר עדי הבוסת מתווה משפט זה ה' ו' א. אמנם חלוקים שאר עדי הבוסת ביניהם בבוסת הדחית של הו"א זה. ס"ח מצינו ארבע בוסתאות עיקריות לדחיה זו:

(1) כ"י א: "...שומע אני שלא יפריש מן הלחם ת"ל חלה תרימו תרומה".
ההו"א נדחית ע"י המלה "חלה" שהוראתה כוללת גם לחם אפוי ר' למשל במקבילה כס"ז "אי חלה יכול אף חלה אפוייה"⁷⁰. לפי בוסת זה נדרש פס' כ' כסדרו בצורה פשוטה: (א) ראשית עריסתכם משתתערס = לכחילתה. (ב) חלה תרימו תרומה = תפרשה מן הלחם בדיעבד. (ג) כתרומת גרן כן תרימו אותה... (עיין להלן ש' 31).

(2) ד: "...שומע אני שלא יפריש חלה מן הלחם ת"ל ויהי באכל כ' מלחם הא רי"י"⁷¹. ובדומה לכך ט"ל... ת"ל מלחם הארץ תרימו תרומה".
ההו"א נדחית ע"י המלה "מלחם" שבפס' י"ט. ולפי בוסת זה מצינו בסוף הדרשה השלמה נ"ג ודית לתחילתה: ברישא נדחתה ההו"א כי "מלחם הארץ" = אף הקמחין במשמע, "ע"פ "עריסתכם". בסופא נדחית ההו"א שמקורה, ככל הנראה, במלה "עריסתכם" = "שלא יפריש מן הלחם", "ע"פ "מלחם הארץ".

(3) כ"י ב מ: "...שומעני שלא יפריש מן הלחם, ת"ל ויהי באכל כס מלחם

69. כן גורסים ראב"ח וכן מצ"סמ"ג יראים ויחוסיל תו"א. מאידך ברעיס האשכנזיים דל וכן בדפוס או"ז שנינו: "יפריש חלה". ובאו"ז כ"י ב"מ נ' "חלה" מע"ה: וברישא מצינו בכל עדי הבוסת (למעט ח): "הרי שלא הפריש חלה מן העיסה". סביר איפוא כי תחוספת "חלה" בסופא, אינה אלא לשון פרוש אשכנזי - זית, שנוספה בהשראת תרישא!

70. וזו היא הוראתה הפסגנית של "חלה" במקרא - עיין B.D.B., עמ' 319.

71. ס הוסיף "חלה תרימו" אך אין זה המשך פס' י"ט! ובראה כי ר"ס אוהא לא דק והרכיב את בוסת כ"י א - שנוסח קרוב לו עמד לפניו, עיין תאורו! - על בוסת ד.

- 356 -

ש' 30

ה א ר צ ⁷² מ כ ל מ ק ו ס . א ו י פ ר י ש ש ת י ח ל ו ת א ח ת מ ן
ה ע ס ה ו א ח ת מ ן ה ל ח ם ⁷³ ת " ל כ ת ר ו מ ת ג ו ר ן ⁷⁴ , מה תרומת גורן אחת אף
חלה אחת...". רח"ש הור' קבע את נוסח מ. בגוף מהדורתו ובפרושו לעמ' 114/8 כתב אודות
נוסחה זו: "ולכאורה בפלאה היא עד מאד דרך לפ"ז מדויק חלשון מה תרומת גורן אחת וכו' (!)
אבל קשה דא"כ מאי אהדר ליה ו' יובתן לר"י אתה מקישו לתרומת גורן סתומה וכו', וכי מאי
נ"מ בין סתומה למפורשת הא ר' יאשיה לא מיידי כלל בשיעור חלה... ואם באנו לקיים ג'
ז"ח צ"ל דאיזה חסרון בכאן. ואולי אחר הדרשה דאף חלה צ"ל דבור חדש: כתרומת גורן כן
תרימו אותה מה תרומת גורן אין לה שיעור אף חלה אין לה שיעור, מה תרומת גורן עולה
וכו' וצ"ע". היינו בכדי לפרסם את התוספת בנוסח זה מציע הור' להוסיף עוד קטע... ולענ"ד
את הקושי שהעלה הור' ביתן ליישב - עיין מ"ש להלן. ש' 31. אך נוסח כ"י ב מ לא נראה
כמקורי מחמת שתי סיבות אחרות. א) ק י ש ו ר שתי הדרשות בעזרת התוספת אינו
פשוט, כי הספרי מעלה הו"א: "או יפריש שתי חלות" ודוחה אותה בעזרת א ר ב ע השוואות
בין חלה לתרומה, כאשר שלוש השוואות האחרונות... א ג ב ן ר ל ו נ ס י ו ת כ ל ל
ל ד ח י י ת ה ה ו " א . ב) חרמין "ת"ל... מכל מקום" מובא במדרשי ההלכה ת מ י ד
בהצגת המסקנה הסופית ⁷⁵ , בעוד שכאן מועלית הו"א לאחריו. לאור זאת נדמה כברור
כי הו"א בנוסח זה "או יפריש שתי חלות אחת מן העסה ואחת מן הלחם" נוספה ע"י ת"ח ⁷⁶
שהתחבט בפרוש הקסע ה מ ו ק ש ה בדרשה ה ב א ה: "מה תרומת גרן אחת אף חלה אחת" -
עיין להלן מ"ש שם - ו י צ ר א ת ה ה ו " א ע " פ ה ה י ק ש ה ב " ל
ו ב כ ר ה ס ב י ר ו ! ביסודו שווה איפוא נוסח זה לנוסח השני אלא שנוספה פה הסיומת
"מכל מקום".

72. מ ח' "הארץ".

73. שתי... הלחם. מ מן העסה אחת ומן הלחם אחת ויפריש שתי חלות.

74. מ ב' "כן תרימו אותה".

75. מכ' דר"י x 28; ספרא x 15; ספרי במ' x 18; ספרי דב' x 41 - עיין פרוטס בקוב' ללשון התנאים.

(4) כ"י ח ל וכן צ. 77, או"ז, סמ"ג, יראים ויחוסים תו"א: "...שומע אני שלא יפרש מן הלחם ת"ל כתרומת 78 גורן 79 כן תרימו אותה 80 מה תרומת גורן אחת אף חלה אחת". וקשה איך מרכיב לחם מהמגלים "כתרומת גורן כן תרימו אותה?" וכבר הזכרנו כי בהמשך דרשם הספד מובאות השוואות בוספגם בגן חלה לתרומה שאף הן אינן קשורות להפרשה מן הלחם! ונדמה בברור כי המילים "כתרומת גורן (כן תרימו אותה)" הן ד"ה של הדרשה באה 80* ויתכן כי לפני אביהם של עדי נוסח אלה עמדה גירסת ב מ וחלה בו השמטה מחמת הדומות (ת"ל...ת"ל). אפשר גם כי לפני אביהם עמדה נוסחת ר, שמחמת קשייה הנ"ל ניסו להופכה להו"א ע"י תוספת תמילים "ת"ל" בלבד! ושם כווננו עושי נוסח אלה להסבר דעת ריב"ב ביר' הג"ל: "מה תרומת גורן ביטלה מן הגמור אף זו (חלה) ביטלה מן הגמור" היינו מן הלחם 81. ובוודאי שאין לראות בכך פס, שהרי העיקר חסר מן הספר. ור"ה שגם לפניו עמד נוסח מוקשה בספרי (!) עובדה המוכחת מהגהתו, אכן "השלים" את דרשת הספרי ע"פ הירושלמי: "הכי תנינן (!) מה תרומה מן הגמור דהיינו דמרח הכרי וגמור, אף תרומת חלה מן הגמור דהיינו שיפריש נמי מן הלחם. וה"נ בירושלמי...". ע"ש. ובדומה לכך אף ת: "ח"ג (!) מה תרומת גורן מן הגמור...".

76. השווה לעיבוד ב ע"פ הרמב"ם בקטע קודם של דרשה זו לעיל ש' 28 "שאין מפרשין חלה מן הקמח". ולעיבודים נוספים בעלי אופי דומה ככ"ג ב עינין תאורו.

77. "הכי איתא בספרי". והתקשה וחציע להגיה בנוסח השבי.

78. צ ויראים "כתבואת" - שיבוש משותף (הפס') במדבר י"ח ל! ונחשב ללויס כתבואת גרן" אינו עניין לכאן!).

79. סוף ציטוט בסמ"ג והיראים.

80. צ יחתו"א ח' "כן תרימו אותה". ח ח' "אותה".

80*. ואין לראות כמילים "כן תרימו אותה" בנוסח ח ל ואו"ז ד"ה של הדרשה הכאה, שהרי הדרשה הבאה מיוסדת על המילים "כתרומת גרן". דווקא, ע"ש. וכן מוכח מדברי ר' יאשיה שם ש' 34 "הרי הוא אומר כתרומת גרן - לתרומת גרן הקשיתה..." - ר' מ"ש בפרושנו ובהערה 30 שם.

81. וכך אמנם הבין היר' את ההשוואה ולכן שאל "מעתה לכשתאפה!" ור' עוד משבת חלה פ"א מ"ס: "החלה והתרומה... ואינן בטלין אלא מן המוקף ומן הדבר הגמור".

לענ"ד סביר לראות בהתפצלות הנוסחאות הנ"ל ארבעה שלמות שונות לאבסכסטקדום שאחד בגירסת כ"י ר!⁸² ודוק בכ"י ר גופו אין בקודת הפסק המפרידה בין "שומעני שלא יפריש מן הלחם", לבין ד"ה הבא "כתרומת גורן!"⁸³ אמנם סברה זו כשלעצמה אינה מלמדת בהכרח כי נוסח ר הוא אכן מקורי. אפשר שבפלה בו השמטה מחמת הדומות ויש להשלימו: שומעני שלא יפריש מן הלחם "ת"ל והיה באכלכם מלחם", בדומה לנוסח השני הנ"ל. אך דיוק מייצגי הנוסח השני לא מסיימים את הציטוט במלה "מלחם"⁸⁴, ואכן אין זה רגיל לסיים ציטוט בצורה מקוטעת מעין זו - ר' לעיל בשו' 14, 24 שם נדרשת המלה "מלחם" ולמרות זאת גורס שם כ"י ר "...מלחם הארץ"⁸⁵ קרוב איפוא בעיני, כי גירסת ר אכן משקפת את נוסחו המקורי של הספרי. ומצינו כאן "שומע אני" בהוראה של מסקנה, בניחותא - כהוראת מונחה במספר לא מבוטל של דרשות נוספות⁸⁶. שלא יפריש מן הלחם, מסקנה אותה הסיק הספרי, ככל הנראה, ע"פ ד"ה בראש הדרשה: ראשית עריסתכם!⁸⁷ ומעין זה מצינו בס"ז (!)⁸⁷: "ראשית עריסותיכם - יכול אף חטים וקמח ת"ל חלה. א"⁸⁸ חלה יכול אף חלה אפויה⁸⁹ ת"ל ראשית. הא כיצד? עמיד עריסה ויפריש מן המחובר"⁹⁰. וכבר

82. ואפשר כי גם לפני הפרשנים היתה עמדה נוסח קשה זה ולכן נאלצו להגיהו, אמנם גם הנוסח הרביעי הנ"ל מוקשה, ואפשר שהוא שעמד בפניהם. אך ר' מה שערתי לעיל אודות נוסח כ"י ר המשתקף, אולי, בנוסח הרביעי גופו!

83. ור' אף מ"ש להלן שו' 9-37 הערה 18. ובשאר סיומי הדרשות בפרשת חלה מצינו בכ"י ר סימני הפסק, אך במקומות אחרים רגיל מאד בכ"י ר להסמין שתי דרשות ללא סימן הפסק - ר' מ"ש לעיל ח"א § 1. ושיערנו שם שסופר כ"י ר או אביו הם שפיסקו, ע"ש, ואצלנו לא חש הסופר שבגמרה הדרשה ולכן לא הפסיק.

84. כך שלא ניתן לראות בגירסתם את הגירסה המדויקת שהביאה לדלוג מחמת הדומות בכ"י ר. ור' מה ששערנו אודות הווצרות נוסח ב' להלן ד"ה 'סוף דבר'!

85. וגם לעיל שו' 8, 10, 12 מסיים את הציטוט "מלחם הארץ", אמנם שם נדרשת המלה "הארץ". ובכל שאר עדי הנוסח בכל המקומות הנ"ל לא מצינו סיומת במלה "מלחם" (!) למעט כ"י מ בנוסח ג' הנ"ל: "ת"ל והיה באכלכם מלחם מכל מקום".

86. ר' לעיל ח"ב § 31!

87. המצוטט ע"י הריב"ץ בפרשו לחלה פ"ב מ"ה (ועל פ"ב באו"ז - ר' לעיל הערה 12) והילקוט. ובחלקה הראשון של דרשת הס"ז דנו לעיל שו' 25. ד"ה ובספרי זוסא, ע"ש.

88. ט או"ז. ריב"ץ: או.

- 359 -

ש' 30

התחבט ר"ש ליברמן בפרוש הס"ז⁹¹: "אבל קשה להבין. להבין. כיוצא. מוצא. מכאן עיסה אפויה וכי אפויה אינה מן המוכרח? ולכאורה הגירסה תכונה היא במח"ג וממעט אפויה שאינה ראשית אלא מפריש מן העיסה. ושם "עיסה" היא מן המוכרח משום שכולל לאפותה כמו שהוא רוצה, רוצה לאפותה חמץ אופה, רוצה לאפותה מצה אופה, הוצת להוסיף בה תבלין מוסיף, וכדומה", והדברים דחוקים⁹². ולענ"ד מכוון הס"ז בדבריו "ת"ל ראשונה" אף למלה הבאה "עריסותיכם" וממנה ממעט חלה אפויה! וזאת במקביל לעיסות ש.ת.ו. המולים בד"ה "ראשית עריסותי - ז.י.כ.מ" וגם הלימוד מתן: הא כיצד יעמיד עריסת (ע"פ עריסותיכם) ויפריש מן המוכרח (ע"פ ראשית) = המחזור⁹³ (היינו מן הנק"ז?). וכבר תמה האו"ז על הלכה חריגה זו - שלא יפריש מן הלחם - בס"ז, ואף עסק בכך בחשובת⁹⁴, אך אנו כאמור מצאנו ח"ב ל"ס"ז בדמות כ"י ש"ל ה"פ ר"י (אמנם מהספרי כ"י ר משמע בברור שאין להפריש מן הלחם אף בדיעבד, בעוד שמלשון הס"ז אין לדעת אם מלכתחילה או אף בדיעבד עסקינן)⁹⁵.

89. ט שובש "אסורה".

90. ט ח' "הא כיצד", ולאחר מכן שיבש. והקדים את הסוגיא: "מן המוכרח יעמיד ערימה (!) ויפריש". בגירסת "המחזור" אוחזים הרבנן ווא"ז כ"י ב"מ. לעומתם גורסים ס' ואו"ז - דפוס "המחזור" ור' להלן הערה 93.

91. "ספרי זוטא", עמ' 68 הערה 248. והדגיש שם את הלכותינו הייחודיות של הס"ז כי במקום אחר "לא מצאנו מוכרח כחלה" (וביתוס לגירסתו שם מצאנו בעניין מקצתה ולא כולה ר' מ"ש להלן שו' 39 והערות 11, 12 שם). ולא דן שם בהלכה הייחודית (!) שאין מפרישין חלה מן הלחם.

92. ור' מ"ש לעיל הערה 11 אודות דרשת מה"ג שאליה כוון, שהיא פ"פ ר"ז של הספרי ולא נוסחה מקוריית של הספרי זו סא, ע"ש!

93. ר' רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1224; ר"ש ליברמן, תוס' כפוסה למעשרות, עמ' 688 הערה 62.

94. כמשתמע מהערות באו"ז דפוס שם: "והה"ל דספרי זוטא פ"ל לקמן בחשובה בסוף הלכות חלה". ובכ"י ב"מ חסרה הערה זו (כנראה שבכתבה בראשונה בגליון - ר' מ"ש מו"ר פ"ר א' אורבך, 'בעלי החוספות' מהדו"ח, עמ' 442). ולעצור חסרה חשובה זו הן בדפוס שם גשמש קטע בסוף הלכות חלה, והן בכ"י ב"מ שם מצינו לאחר הלכות חלה רק את המילים הבאות: "שאלני חתני ר' שמואל וזו התשובה שה"ל".

95. כפרוש האו"ז שם. והעירבני מו"ר פ"ר ז' זוסמן כי דעת ח"ו ב"ת הדורשת לשרוף לחם שלא הופרשה ממנו חלה - לא מצאנו. (והשווה לדיון הפרשת פאה בדיעבד ב"ק צ"ד א' וש"נ - ע"ש).

- 360 -

ש' 30

בניגוד לספרי כ"י ר מזרגמים השבעים חלה. אפוי. וכדומה לכך סובר פילון

(על החוקים הפרסיים, ספר א' קל"ב). ומדברי יוספט (קדמוניות ס"ד פ"ד סעיף 71 - מהד'

שליט, עמ' 116): "והאופים את התבואה ועושים לחם חייבים ליתן להם (לכהנים) חלק

מה מא פ ה", משמע ככל הנראה כי מצות להפגוש מן הלחם דווקא ל כ ת ח י ל ה. ו"אנשי אלכסנדריא הביאו חלותיהן מאלכסנדריא" (חלה פ"ד מ"ה). וודאי שלא עיסה הביאו שהיא מפריחה בדרך, אלא לחם אפוי" (רי"ן אפשטין, מלח"ת, עמ' 270. ור' דיונו שם

במקורות החיצוניים שהזכרנו לעיל⁹⁶). ואפשר כי לפנינו הדים לויכוח הלכי קדמון,

י מ ח מ ת. ה ל כ ת. ה ס פ ר י. כ כ " י. ר. ל א. ק. ב. ל. ו. מ. ה. ן !!⁹⁷

ובספרות התנאים וחאמוראים - מלבד הספרי והס"ז הנ"ל, לא מצינו מקור בוסף הדן

ב מ פ ו ר ש. בשאלת ההפרשה מן הלחם. אמנם מכמה משניות וברייתות משתמע, כ ד ר ר

א ג ב, שהיו חכמים שהתירו להפריש מן הלחם⁹⁸. ר' במיוחד משנת חלה פ"ב מ"ד: העושה

עיסתו קבים ובגעו זה בזה פטורים מן החלה עד שישכו. ר' א ל י ע ז ר. אומר אף הרודה

ונתן לסל הסל מצרפן לחלה"⁹⁹. והשנוה זאת לדעתו. במשנת פממים פ"ג מ"ג: "כיצד מפרישין

חלת סומאה ביום טוב ר' א ל י ע ז ר. אוי' אל תקרא לה שם עד שתיאפה"¹⁰⁰. ובבלי פסחים

96. ור' גם ר"ח אלבק, מבוא למסכת חלה, עמ' 271. שהעלה את האפשרות כי אנשי אלכסנ' הפרישו חלה מן ה ע י ס ה. ולאחר מכן אפג. את החלה והביאנה.

97. על פרושנים אחרים מדוע לא קבלו מהם - אמ. משום שבטמא חלותיהן כארץ העמים, אם משום שאין מביאין חלה מחו"ל במקביל לתרומה - ראה ר"ח אלבק בהשלמותיו למשנה שם, ואכמ"ל בניתוח חו ל ש ו ת כל פרוש. ור' גם מ"ש לעיל שו' 11-13 הערה 31.

98. ר' משנת דמאז פ"ה מ"א (עליה תאיר ר"ח אלבק שם, הערה 2): "הלוקח מן ה ב ח ת ו ס כיצד הוא מעשר בוסל כדי תרומת מעשר. ו. ח. ל. ה". ור' עוד להלן הערה 100.

99. וזאת בניגוד לדעת ר' יהושע "תנור מצרפן" (פסחים מ"ח ב'). והשווה ר' חלה פ"ב ה"ה ב"ח ג': "אית תניי חני. הסל מצטרף (= מצרף!!) ואין התנור מצרף, ואית תניי חני התנור מצרף ואי' הסל מצרף". וכתב שר' יהושע אוחז בדעת ר"ע שגמר מלאכתה הוא קרימתה כתנור, אך לא ניתן להסיק מדעתו של ר' יהושע לעניין צ ר ו ף לחלה, מה היתה דעתו לגבי הפרשה מן הלחם שבעיסתו היה שעור חלה! ור' עוד להלן הערה 102.

100. הציטוט ע"פ כ"ג ק. וכבר הר"ף בהלכותיו לפסחים פ"ג. (י"ד א' ואילך) כתב: "...דחא דר"א שייכא בהך אחריית דר"א... וחז. סעמא הוא". ונחלקו בכך הראשונים, ר' למשל בדעות שהביא המאירי לפסחים מ"ו א' מהד' קליין, עמ' קס"א ואילך. ור' אף בבלי סנהדרין ו' ב': "ר' א ל י ע ז ר. אומר הרי שגזל סאה של חטים וסחבה ואפאה והפריש ממנה חלה כיצד מברך...". ומסדר הפעולות בברייתא הסיקו האו"ז ואחרים, שיותר להפריש מן הלחם. אמנם הנוסח "ר' אליעזר" מצוי רק בדפוסי שונצינו וונציה, כ"י תימני ועין יעקב. בניגוד לכ"ז מינכן, פלורנץ, אח"ת, פרמה-אגדות, כ"מ-אגדות: ר' אליעזר בן יעקב (ע"פ. מכון התלמודי והשווה ד"ס שם אות ח'). ובמקבילות בתוספתא שם פ"א ה"ב; ר' שם פ"א ה"א י"ח ב'; בבלי כ"ק צ"ד א' ב כ ל עדי הנוסח: ר' אליעזר בן יעקב.

- 361 -

ש' 30

- מ"ח ב' (= גדה ח' א) שנינו: "דחביא (!)" ¹⁰¹ ר' אליעזר אומר הרודה ¹⁰² ובתן בסל (!) ¹⁰³ הסל מצרפן לחלה. ואמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר' אליעזר. וברי"ף - המצטט את הבבלי הב"ל - נוספה הנמקה לאחר דברי ר' אליעזר: "דכתיב (!) והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו". וכן הוא ברא"ש לפסחים שם. וברמב"ם הלכות ביכורים פ"ו הט"ז כתב: "נתקבץ בסל שיעור חלה הסל מצרפן לחלה ומפריש החלה מן הפת שנאמר והיה באכלכם מלחם הארץ, מלמד שהוא מפריש מן האפוי" ¹⁰⁴. ועל מציאות גירסה זו בבבלי העיד המאירי לפסחים שם (מהד' קליין, עמק קע"א): "... ולא עוד אלא שהם גורסים כאן: הסל מצרפן דכתיב והיה באכלכם מלחם הארץ" ¹⁰⁵. ואכמ"ל בליבון השאלה האם הבבלי בפסחים מצטט משנה או כרייתא, והאם הסיומת המדרשית "דכתיב והיה באכלכם מלחם הארץ" נוספה ע"י הרי"ף ועל פיו חדרה לכמה מנוסחי הראשונים בבבלי, או שמא כך היה נוסח הבבלי שעמד בפני הרי"ף ¹⁰⁶.
- סוף דבר. לענ"ד לפנינו דוגמה נוספת בה נשתמר בוסחו המקורי של הספרי - בו נשתנה הלכה קדומה - רק בכ"י ר. אלא שבעקבות הוראתו החריגה של המונח "שומע אני" כמסקנה מחד,

101. כן הוא בפסחים ככל כה"י. מאידך בגדה "דתנן" ור' עוד להלן הערה 106.
102. במשנת חלה בכל עדי הנוסח הישירים למעט אחד שנינו "אף הרודה" - עיין ד"ס השלם עמ' של"ג והערה 35 שם. וכן הוא בגדה שם בדפוס שונצינו וונציה. לעומת זאת בכה"י בגדה שם (מינכן, ר"א ר"ג), ובכל עדי הנוסח הישירים לפסחים חסר "אף". ור' רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1008.
103. כן היא גירסת כ"י קולומביה וענעלאו (!) בפסחים. בשאר עדי הנוסח בפסחים וכן בגדה שנינו: "ובותן לסל", כבמשנה.
104. ניסוח הדברים בהקשר לצרף בסל מורה ככל הנראה שמקור הרמב"ם הוא הרי"ף או נוסח בבלי כיוצא"ב, ולא אה"פ ר. ור' עוד מה"ג עמ' רל"ד שו" 10. וכן פסקו כל הראשונים שנזקקו לכך! - ראה בציונים למשנת חלה בד"ס השלם שם.
105. ור' אנציקלופדיה תלמודית כרך ס"ו, עמ' רפ"ט הערה 91.
106. רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 821 הכריע כי במינוח "דתניא" מכוון הבבלי בפסחים למשנת חלה. וכן רגיל במשניות זרעים וטהרות כפי שהראה מו"ר פרופ' י' זוסמן, 'סוגיות בבביות...'. עמ' 101 ואילך. אמנם לענ"ד מצריכים שינויי הנוסח בבבלי פסחים (ר' לעיל הערות 102, 103) והנמקה המדרשית שם, דיון מחודש בנושא!

- 362 -

שו' 30-31

ופסק ההלכה של שמואל בבבלי מאידך, "הושלמה" דרשת הספרי בשאר עדי הנוסח בצורות ש ו ו נ ו ת. אפשר גם כי אחת מהשלמות: "ת"ל והיה באכלכם. מלחם. הארץ" בנוסח השני והשלישי הב"ל, נעשה בהשראת דברי הרי"ף והרמב"ם הנ"ל, או נוסח הבבלי כיוצא בו! והשווה זאת לפסק הלכה נוסף של שמואל (!) כי בחלת חו"ל ותרומת חו"ל "אוכל והולך ואח"כ מפריש" (ביצה ט' א'; בכורות כ"ז ב'; יר' חלה פ"ד ה"י ט' ד'). היינו לדעת שמואל, בחו"ל, לא רק שהסל מצרף בדיעבד, אלא, ככל הנראה, מפריש מן הלחם אף לכתחילה. ור' מ"ש לעיל שו' 11-13 ד"ה 'אין' אודות התפתחות הלכה מקבילה בבגוע לחובת הפרשת חלת חו"ל מכ"י ר בספרי, דרך מקבילות תנאיות ובעקבותם שאר עדי הנוסח בספרי, ועד פסקם של אמוראים בבליים ראשונים. וגם שם "השווה" דין חלה לדין תרומה - ע"ש!

וביחס לדרשה כולה: כל ארבעת ההלכות המרכזיות שהובאו בה דבות, כסדר (!), בזמן הפרשת חלה. החל מדחיית הו"א שיפריש מן הקמח (ע"פ דרשה), דרך היתר הפרשה כיון שנותנת את המיס' לחובת הפרשה בגמר מלאכתה - משתתגלגל או קרימחה בתבור, וכלה באיסור הפרשה מן הלחם (שסגובו. אף הוא מדרשי !). וקרוב בעיני כי הלכות אלה, כולן, נובעות מד"ה בראש הדרשה "ראשית עריסת כס" והדרשה שהובאה בעקבותיו "משתת ערס". כך עכ"פ. סבר עורך הספרי שקבעם כאן.

31 כתרומת¹ גורן - מהתרומת¹ גורן אחת אף תרומת חלה² אחת: לבאור לשון סתומה זו הוצעו ארבעה פירושים:

(1) מפריש מהחלה כל שבוא. כי כשם שלתרומת גורן אין שיעור ו"חטה אחת פוסרת את הכרי" (דעת שמואל בחולין קל"ז ב' וש"נ), כך אף לחלה אין שעור. (ר"ס אוחנא, רד"ף ועוד, וקדם להם רש"י בפרושו לפסוקנו, ע"ש).

1. צכת בואת גורן (וכן יראים) מהתבואת גורן. ור' לעיל שו' 30 הערה 78.

2. כך או בדומה לכך ראב"ח טמפ"א: "אף תרומת חלה" במקביל ל"מה תרומת גרן". מאידך ברעיס האשכנזיים דל וכן צ"א ו"ז ויחתו"א (!) מצינו לשון מקור - צרת: אף חלה. ולהלן שו' 31-32 גורסים ראב"ח וכן הנה: "מה תרומת גורן... אף תרומת חלה", לעומת לוכן מ: "...אף חלה". (ולעיל שם גורס לשוב אף חלה - עיין בחה"נ). היינו לעקבי "אף חלה" x 3, לעומת דאינו עקבי: אף חלה... אף תרומת חלה. וחוסר אחידות סגובנית רגיל בו - עיין תאורו!

(2) מפריש חלה אחת ולא שתי חלות - אחת מן העביטת ואתה מן הלחם (תבצי"ב). וכאמור לעיל כן גורסים ב מ במפורש: "או יפריש שתי חלות אחת מן העטה ואחת מן הלחם ת"ל כתרומת גורן - מה תרומת גורן אחת אף חלה אחת".

(3) מפריש חלה אחת אפילו מכמה כיכרות (צ).

(4) מפריש חלה אחת בסוריא כדעת ר"א במשנת חלה פ"ד מ"ז, להוציא מדעת ר"ג שמפריש שתי חלות (ז"ר, ז"א)³.

ל ש ו ן דרשת הספרי הולמת את שלושת הפרושים האחרונים. קשה מאד להכין את המילים

"מה תרומת גורן אחת אף תרומת חלה אחת" בהוראה שאין להם שעור כפרוש הראשון⁴. מאידך לפי הפרוש הראשון מובנת, לכאורה, משמעות השוגגות של החלה לתרומת גורן (= תרומה גדולה) דווקא. רק לפיו מתייחס הדו-שיח בין ר' יובתן ור' יאשיהו להלן שו' 33-35 לדעה אותה הביע ר' יאשיהו ב מ פ ו ר ש⁵. לשאר הפרושים בשוגגות חלה לתרומה גדולה אינה מסוימת, שהרי גם תרומת מעשר היא "אחת" לפי מובנם, עולה בא' ומאה וכו' (ר' ספרי להלן עמ' 149; משנת ערלה פ"ב מ"א). וקשה לדידם "מאי אהדר ליה ר' יובתן לר' יאשיהו אתה מקישו לתרומת גורן סתומה וכו', וכי מאי נ"מ בין סתומה למפורשת, הא ר' יאשיהו ל א מ י י ר י כ ל ל ב ש ע ו ר ח ל ה" (תורי בפרושו לשו' 8)⁶.

לפני שנאלץ להכריע בין המשתמע מהסכסס כפרושים האחרונים, לבין המשתמע לכאורה מהקונסכסס כפרוש הראשון, מן הדין להעיר כי ביר' תרומות פ"ד ה"ג מ"ב ד' מצינו מחלוקת

3. כז"ר מביא פרוש נוסף: "אי נמל דהוה אמינא שיפריש אחרים מעשר ראשון ושני קמ"ל דאינו מפריש אלא פעם א"י. ולא ירדתי לסוף דעתו.

4. וכבר חש בכך הגר"א שהגיה "אחת מ א ל פ", ור' גם בפרוש המלבי"ם.

5. היינו: "נמל לר' יובתן אתה מקישו (בדבריו לעיל "מה תרומת גרן אחת...") לתרומת גורן סתומה, אני אקישנו לתרומת מעשר המפורשת... א"ל. הרי הוא אן' כתרומת גרן - לתרומת גרן הקשתיה (בדברי לעיל "מה תרומת גרן אחת...") ולא לתרומת מעשר". ורמז לכך רמא"ש - ע"ש.

6. ר"א אפסוביצר, במאמרו שיוזכר להלן עמ' ש"ח, מבסס ליישוב קושיה זו ע"פ תפיסתו "שיעור בסול תרומה הוא שיעור הפרשתה", וע"פ עקרון זה מסיק ר' יובתן מדברי ר' יאשיהו "מה תרומה עולה בא' ומאה", כי "שיעור חלה הוא כשיעור ת"ג היינו א' ממאה". ואכמ"ל בברור יסודי הוכחתו. עכ"פ לענייננו ר' מ"ש להלן ד"ה 'יתרה מדו'.

- 364 -

שו' 31

כשאלה "עד כמה אדם פוסר סיכלו דבר תורה" בתרומה גדולה: "ר' יוחנן אמר אחד למאה כתרומת מעשר... דר' יבאי אמר אפילו אחד מאלף. אמר ר' מבא. לית כאן שיעורא דכתיב דגנך תירוש ויצהרך ואפילו כל שהוא" ^{6*}. במצינו למידין כי לפי הפרוש הראשון נוקס ר' יאשיה בדעת ר' מנא ושמואל הנ"ל, אך אין דעה זו מסכמת על כל. וכבר דן בכך בהרחבה ר"א אפטוביצר "לחקר ההלכה - יש שיעור לתרומה מן ההלכה?", סיבי ש"ו, עמ' רצ"ז-ש"ס, כשהוא משווה את היר' הנ"ל לדעות בנספוח המשתמעות מדברי תנאים ואמוראים, ע"ש ⁷. כן יש להעיר כי לפי הפרוש הראשון בוגדים דברי ר' יאשיה את דרשת סתם הספרי להלן שו' 51: "תתנו לה' תרומה - למה נא' לפי שהוא או' חלה תרימו תרומה" (!) אבל לא שמענו שיעור חלה ת"ל תתנו לה' תרומה עד שיהא בה כדי מתנה לכהן". ולפרוש הראשון כבר "שמענו" שיעור תרומה, ודווקא ע"פ "חלה תרימו תרומה" (!) כתרומת גרן כן תרימו אותה", בניגוד לדרשת הספרי שם תנו = כדי מתנה - עיין בפרושנו שם ⁸.

יתרה מזו ממחלוקת ר' יוחנן ור' יאשיה להלן לא משתמע בהכרח שהם מתייחסים לדעה אותה הביע ר' יאשיה במפורש. אדרבה מדברי ר' יאשיה להלן "אם כן. תיבטל אחד מעשרה" וחשובת ר' יוחנן "תיבטל" עולה כי בתגובתו הראשונה של ר' יוחנן "אתה מקישו" וכו' לא התייחס בצורה ישירה לשיעור תרומה - ר' מ"ש בפרושנו. שם! הצינו לפי הפרוש הראשון לפנינו ייתור דברי מס' בעלמא. יש לדחות איפוא את פרוש דרשתנו כי לתרומה והחלה אין שיעור. הוא אינו הולם את מילנת הספרי. והקשרם גם יחד: כבוגע לפרוש. תשגי. כבר עמדנו לעיל שו' 30 כי בוסח ב.מ. (הנוסח השלישי שם) אינו מקורי. התוספת שבו בכתבה ע"י ת"ח שרצה לבאר את דרשתנו הקשה - ע"ש בראיותינו ⁹.

*6. ור' להלן הערה 26.

7. והשווה ר"ח אלבק, מבוא למסכת תרומות, עמ' 173 הערה 2.

8. ובבוגע. לתרוץ המקובל כי אצלנו מדובר בשיעור מדאורייתא ושם מדרכנו, ר' מ"ש לעיל שו' 11-13 הערה 32 ולהלן שו' 41-43 ד"ה 'הד'.

9. לכאורה ניתן לפרש כך גם את נוסחת הספרי שלנו כבצ"ב, אלא שאז יראה חידושו של ר' יאשיה די קלוש. שהרי אף אחד לא העלה הו"א שיפריש שתי חלות כשאחת מהן מן הלחם - אדרבה לעיל דרש הספרי לפי כ"י ר שאין להפריש עיסה מן הלחם. וגם לשאר עדי הנוסח מפרשים מן הלחם רק בדיעבד. לא בכדי חש מעבד כ"י ב בצורך להוסיף הו"א מפורשת!

גם את הפרוש הרביעי קשה לקבל כלשבו, שהרי ר' יאשה לא העמיד דבריו בסוריא דווקא, אך קרוב בעיני כי ביסודו נכון הוא. צרוף המילים "ח ל ה א ח ת" בדרשתנו מופיע כלשבו במשנת חלה פ"ד מ"ח: "רבן גמליאל אומר שלוש ארצות לחלה מארץ ישראל ועד כזיב. ח ל ה א ח ת. מכזיב ועד הנהר ועד אמנה ש ת י ח ל ו ת, אחת לאור ואחת לכתן...". ואפשר כי ר' יאשה אווז בדעת ר"ע אליבא דר' יהודה לפי הספרי בכ"י ר הנ"ל ש' 7 ואילך, ולפיו פרות חו"ל כחו"ל חייבין בחלה מ"דאורייתא" כבארץ ישראל, וחידושו הוא שאין מקום לחבחה בין ארצות שונות לחלה. וכשם שמפרישין תרומת גורן אחת, כך מפרישין תרומת חלה אחת - כ כ ל מ ק ו ס - להוציא מדעת רבן גמליאל ור' אליעזר(!) בהמשך המשנה שם, ועוד. וצ"ע בוסף.

31-33 מה¹⁰ ת רומת גורן ע לה¹¹ באחד ומאה אס נפלה לתוך מאה מדמעת וחייבת¹² בחומש אף תרומת¹³ חלה כיוצא בה דברי ר' יאשה: לפנינו משפט הכולל שלושה נושאי השוואה בין חלה לתרומה: א) עולה באחד ומאה; ב) אס נפלה לתוך מאה מדמעת; ג) וחייבת בחומש¹⁴. רק בכ"י ר מצינו בתחילת החלק השני חיבור אסינרטי: "אס", וכן רגיל בכ"י טובים של המשנה ששמרו על לשונה המקורית של איי¹⁵ בכ"י א ב ט וכן ס "פתרו" נכונה "ואס", אך בשאר עדי הנוסח בתקשו כ"אס" זו כמוכח מתיקונים השונים:

10. ר א ד ט וכן ה: מה. לעומת ב ח ל וכן מ ח: ומה. ור' להלן הערה 15.
11. רק ר כתיב חסר עלה. בשאר עדי הנוסח הג"ל עולה. (למעט ה², 3: נסלח - לשון פרוש?). אך ה¹ עולה כבשאר - תיקון ע"פ ד כדרכו? ר' לעיל ח"א § 13.2).
12. ר א ב ט ל וכן ה מ ת וחייבת. ד "תוקן" וחייבים (האוכלים אותה!) חומש.
13. ל מ ח' תרומת - ר' לעיל הערה 2.
14. על שאלת עצמאותו של החלק השלישי ר' עוד להלן בסמוך.
15. ר"ן אפסטיין, מלח"מ, עמ' 1050 "מרוכים החלופים בוא"ו המחברת הלכות או חלקי הלכות או תנאי הלכה אחת. וכ"י ישנים (ביחוד ק) מקמצים בה הרכה". ור' גם בסיכו-מו שם עמ' 1064. ולדרכו זו של כ"י ר' למשל "מה" במקום "ומה" לעיל הערה 10 ולהלן סו' 41, 44, 60. הפרגין ש' 17, ע"ש. והתופעה ר ו ו ח ת ל מ ד י

- 366 -

ש' 31-33

- (1) ל: ומה תרומת גורן עולה באחד ומאה אף חלה כיוצא בה. ומה תרומת גורן אס(?) נפלה לתוך מאה מדמעת...
 (2) ד: מה תרומת גורן מדמעת (?) עולה באחד ומאה אף ז' אס(?) נפלה לתוך מאה מדמעת... (והד לתיקון - הגמגום).
 (3) מ: ומה תרומת גורן עולה במאה ואחד ש' אס נפלה לתוך מאה מדומעת(?)...
 (4) ח: ומה תרומת גורן עולה באחד ומאה אף תרומת חלה כיוצא בה. היינו שני נושאי ההשוואה האחרים בשמטו. ובכך "נפתרה" הבעיה, אמנם קרוב כי לפנינו היה כנוסח ד' או ל' ודילג מ"אף" עד "אף" מחמת הדומות.
- ברישא נהג. הספרי כדרכו בכל מקום, וחזר לפרט את הדין באבר השני של ההיקש: "מה תרומת גרן אחת אף תרומת חלה א' ח'". בסיפא לעומת זו הסתפק בסיכום: "אף תרומת חלה כיוצא ב' ה'", ככל הנראה מחמת א' ו' ר' כ' ו' של האבר הראשון¹⁶.
- לעצם הדין כי תרומה שנפלה לתוך מאה ואחד חלקים כמותה בטלה, ר' ספרי להלן עמ' 149/3: "מכל חלבו את מקדשו ממנו שאם נפל לתוכו. הרי הוא מקדשו. מיכן אמרו תרומה עולה במאה ואחד". וע"ש בהמשך ור' עוד מ"ש להלן בד"ה 'בס' לו ר' יונתן'. ובמשנת תרומות פ"ד מ"ז שנינו: "ר' אליעזר אומר תרומה עולה באחד ומאה. ר' יהושע אומר במאה ועוד". היינו ר' יאשיה וסחם הספרי הנ"ל נוקטים בדעת ר' אליעזר.
- ולעניין "וחייבת בחומש", לכאורה נדמה בברור כי לפנינו נושא חדש בו משווים חלה לתרומה: מה "האוכל תרומה ש' ג' משלם. ק' ר' וחומש" (משנה תרומות פ"א מ"א) אף חלה כיוצ"ב. וזאת ע"פ הפסוק בויקרא כ"ב י"ד: "ואיש כי יאכל קדש בשגגה ויסף חמשתו עליו ונתן לכהן את הקדש". וכן פרשו כל פרשני הספרי. וגם במשנה מצינו השוואה בין חלה לתרומה ברינים אלו: "החלה והתרומה חייבין עליהן מיתה וחמש... ועולין באחד ומאה"

(המשך הערה 15)

ב' כ' ל' ס' פ' ר' ב' מ'. ר' למשל 156/7 כ"י ר': אזוב ל' א' איזובין, ל' א' אזוב כוחלית, ל' א' אזוב מדברית ל' א' אזוב רומית". א' ב' ד' ח' ס' ל' ו' ל' א' א' ואכמ"ל בהבאת דוגמאות נוספות.

16. השוואה ספרי במדבר עמ' 112/5 "מה יש' שלא באו לברית אלא בג' דברים במילה ובטבילה ובהרצית קרבן אף הגרים כיוצא בהן". שם שו' 13: "מה אתם ששה לפר וד' לאיל וג' לכבש אף הגרים כיוצא בהן". אמנם ר' גם עמ' 26/1-6. ובכ"י ל' הנ"ל מתייחסים הסיכומים "כיוצא בה" 2x למשפטים קצרים מחמת עיבודם, וכן הוא בכ"י ח'!

(חלה פ"א מ"ט ור' אף משבת ערלה פ"ב מ"א ויר' שם. פ"ב ה"א ס"א ד').

כרם מבחינה לשונית ניתן לראות כמילים "וחייבת בחומש" גם את המושג המופיע

הקודם: אם נפלה לתוך מאה מדמעת וחייבת - התרומה שנפלה - בחומש! וזאת בביגוד

למקבילה בתוספתא תרומות פ"ו ה"א: "סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה חולין הרי זה אילו

מדומעין. אין חייבין עליהן קרן וחומש ואין משלמין מהן קרן וחומש ממקום אחר אלא

לפי חשבון". ופירש ר"ש ליכרמן (תוסכפ"ש שם, עמ' 378): "אין חייבין עליהן קרן וחומש

מפני שמן התורה בטלה התרומה ברוב, ואינו משלם חומש כלל, ומשלם לכהן דמי תרומה שנפלו

כדין כל ממון שאינו בטל ברוב...". וממשיך ר"ש ליכרמן שם: "כרם בירושלמי פ"ה סה"ג

מ"ג ג' שנינו: תגי סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה הרי אילו מדומעין ואין משלמין מהם

קרן וחומש על מקום אחר ולא ממקום אחר עליהן אלא לפי חשבון. וכדבר שאין דרכו להכלל,

אבל כדבר שדרכו להכלל הולכין אחר הרוב. אם רוב תרומה תרומה ואם רוב חולין חולין".

והסיק: "נמצאנו למדים שלדברי הירושלמי חייב חומש אפילו על תערובת שרובה חולין (בדבר

שאינו דרכו להכלל) אלא שאינו משלם אלא לפי חשבון התרומה שבה. ונ"ל לומר בדרך השערה

שבירושלמי צ"ל: סאה תרומה שנפלה לפחות מסאה וכו' ¹⁷ ומדברים כאן בתערובת שרובה

תרומה" - ע"ש בהמשך פרושו. אמנם אם נפרש את הספרי כהצעתנו הנ"ל, שאם נפלה לתוך מאה

מדמעת חייבת, התרומה שנפלה בחומש, מקבילה לה ברייתא בספרי

לברייתא בירושלמי ואין צורך להגיהו!

ולשיטת ר' יאשיה המקיש חלה לתרומה ר' דבריו לעיל שו' 19-21 ומ"ש שם. ובמשנת

חלה פ"א מ"ט הנ"ל מצינו דינים נוספים המשתתפים לחלה ולתרומה, ע"ש. והאמוראים בבואם

להסביר את דיבי התנאים נעזרים בהקשים מקבילים להיקשו של ר' יאשיה. ר' יר' חלה פ"א

ה"ד נ"ז ד'; שם פ"ג ה"א נ"ט א' ע"ש. והשווה מה"ג לבמדבר, עמ' רל"ה (עיבוד היר' ע"פ

משנת חלה!?). ואפשר כי ר' יאשיה עצמו תנא ושייר.

ור' עוד מ"ש להלן בסוף שו' 39.

17. ובהש"ה 3 שם כתב: "והסופרים שהיו רגילים לכתוב בכל הסוגיות הללו לפחות ממאה שיבשו את הסמ"ך למי"ם". ושיבוש זה מצינו בספרי להלן עמ' 175/16 בכ"י ר וכן ה ת (!) "בית מ א ה" במקום "בית ס א ה" (פעמיים!).

- 368 -

ש' 33-34

33-34 נ ס ל ו ר' י ו נ ת ן ¹⁸ א ת ה ¹⁹ מ ק י ש ו ל ת ר ו מ ת ²⁰ ג ר ן
 ס ת ו מ ה א נ י א ק י ש ב... ²¹ ל ת ר ו מ ת מ ע ש ר ה מ פ ו ר ש ת ²²;
 לעיל ש' 31 ד"ה 'יתרה מזו' הערבו, כי מהדו-שיח להלן בין ר' יאשיה לר' יונתן
 עולה כי בדבריו כאן עדיין לא מתייחס ר' יונתן לשיעור תרומה בגלוי - ע"ש. נדמה
 כי כתגובתו של ר' יונתן כאן הוא אינו חולק על דין מסויים בדברי ר' יאשיה, אלא
 מעיר כי יש להקיש את א ו ח ס ד י נ י ס (!) לתרומת מעשר, מעין פרושו של
 הנצי"כ, ע"ש היטב. בביטוי "תרומת מעשר המפורשת" לעומת "תרומת גורן סתומה" מכוון
 ר' יונתן לכלל דיני תרומת מעשר המפורטים ומפורשים יותר מדיני תרומה גדולה. במיוחד
 אמורים הדברים ביחס להקשו השבי של ר' יאשיה "מה תרומת גורן עלה באחד ומאה" שנלמד
 ע"י הספרי להלן בעמ' 9-148 מפסוקי ת ר ו מ ת . מ ע ש ר ד ו ו ק א ! (גם הדין שתרומה
 גדולה חובה לא נלמד מפסוקי תרומה גדולה. אדרבה לפי רב עדי הנוסח, ואפשר גם כ"י
 ר, לומד זאת ר' י ו נ ת ן ע צ מ ו בספרי להלן עמ' 9-148 מ פ ס ו ק י
 ת ר ו מ ת מ ע ש ר (!) ²³ הביטוי "תרומת גורן" אינו מובע מר' יונתן להקיש חלה
 לתרומת מעשר, שהרי נאמר על תרומת מעשר "ובחשב לכם תרומתכם כד ג ן מ ן
 ה ג ר ן... " (במ' ד"ח כ"ז ור' גם פס' לי שם).

18. ר א ב ח ט ל מ: נ ס ל ו ר' י ו נ ת ן . ד "תוקן": ר' יונתן א ו מ ר, מחמת קושי
 המלה "נבם" (וע"פ הדו-שיח להלן היה צריך לתקן: א מ ר ל ו ר' יונתן, ולא
 דק:). ללשון "נבם" ר' י' קוטשר, 'מחקרים בעברית ובארמית', עמ' רע"ג. וכפי שהעיר
 רד"ף הופמן ('מסילות לתורת התנאים', עמ' 45) היא רגילה בדכי ר' ישמעאל דווקא.
 ר' ספרי במדבר עמ' 12-26/9, 61/19 (וגם שם ד תיקן "אמר" במקום "נבם") 61/20,
 152/22 188/19 א 2, וכן הוא במכילתא.

19. הרעיס א ט "את".

20. ל ק"ה מקישו עלתרומת = מקישו על תרומת (!?).

21. ר א ב ד ט ל ת א ק י ש נ ו (ט' שובש: אקיש בו). מ א ק י ש ו ח ל מ ק י ש ו - כנראה בהשפעת
 "מקישו" כרישא. והשווה ספרי להלן עמ' 141/15: אתה מקישו... ואני אקישנו (= ר
 א ב. לעומת ד מקישו א 2).

22. ר א ב ד ו כ ן ה מ ת: סתומה... המפורשת. לעומת ח "הסתומה... המפורשת" מחד.
 ט ל "סתומה... מפורשת" מאידך.

23. ר' מ"ש לעיל ש' 21-23 ד"ה 'ובמכילתא'.

- 369 -

ש' 34

34 א' לו אס כן תיבטל אחד מעשרה. א' לו תיבטל²⁴:
 הנוסח בדברי ר' יאשיה אס כן תיבטל רק ר²⁵. לעומת אב ח למ צ¹ תיבטל
 (ח מ צ² תבטל). ד ט ה^{1,2} ותיבטל (ה³ חסר). ת ותבטל. צ² תבטל. בכל עדי
 הנוסח תשובת ר' יונתן חיובית: א' לו תיבטל, למעט כ"י א שבו מוצגים הדברים כהמשך
 לדברי ר' יאשיה: "אמ' לו תיבטל אחד מעשרה או לא תיבטל". אמנם מתגובת ר'
 יאשיה בהמשך "א מ' לו הרי הוא או' כתרומת גורן..." גם בכ"י א, מוכח שגירסתו
 לעיל אינה מקורית. ואפשר שאין זה שיבוש מעתיק, אלא תיקון מדעת שמגמתו לבטל את
 תגובתו החרוגה של ר' יונתן ששיעור חלה הוא אחד מעשרה (ואף הנצי"ב התקשה
 בכך - ע"ש).

עכ"פ מנוסחו המקורי של הספרי עולה כי בעקבות דברי ר' יאשיה (!) מגלה ר'
 יונתן כי לידו ניתן להקיש חלה לתרומת מעשר המפורשת גם לעניין שיעורה - אחד מעשרה.
 וזאת בניגוד לדעת סתם הספרי להלן ש' 53 ואילך ומקבילותיו, הסוברים כי שיעור תרומה
 הוא אחד מכ"ד או מ"ח. ובמשנת מנחות פ"ז מ"ב שבינו אודות לחמי תודה: "ומכלן היה
 בוטל אחד מעשרה תרומה..." ובבבלי שם ע"ז ב' כתשובה לשאלה מדוע נלמד שיעור לחמי
 תודה מתרומת מעשר ולא מחלה, מובאת ברייתא: "תנא דבי ר' ישמעאל דנין דבר שנאמר
 בו ממנו תרומת ה' מדבר שנאמר בו תרומה לה', לאפוקי תרומת חלה דלא נאמר בו ממנו
 תרומה לה'" (וע"ש בחה"נ). ומכאן שתנא דבי ר' ישמעאל סובר אף הוא ששיעור חלה
 אינו אחד מעשרה, שלא כר' יונתן²⁶.

24. "א' לו תיבטל" ח' ב מחמת הדומות.

25. והשווה ספרי במ' עמ' 23/18: "...א' לו ר' ישמעל אס. כן ילכו כל העקרות ויקלקלו..."

26. ור' תוספות יומא כ"ד א' ד"ה 'מתרומת' שאמנם התחבט מדוע לא נלמד את שיעור תרומה
 גדולה וחלה מתרומת מעשר - ע"ש. וביר' תרומות פ"ד ה"ג מ"ב ד' שנינו (ע"פ כ"י
 ליידין): עד כמה אדם פוסד טיבלו {דבר} תורה. ר' יוחנן א' אמ' אחד למאה
 כתרומת מעשר (!). אמ' ליה ר' יוחנן (!) מן מאן שמעית. אמ' ליה (!)
 מפלפול חברייא שמעית. "וגם אס בשלים ברישא אמר ליה: ר' יוחנן מן מאן
 שמעיתח (שלא כד"ו אמר ליה), היה צ"ל בסיפא: אמ' ליה ! וברש"ס מצינו
 גירסה מחוורת: "ר' יוחנן אמר אחד למאה כתרומת מעשר. א"ל ר' יוחנן
 מן מאן שמעתה "אל מפלפול חברייא שמעיתח". וגירסת "ר' יונתן" מאוששת גם ע"י
 כ"י וסיקן: "ר' יונתן כתרומה (?) א"ל מן מן שמעתה א"ל (!) מפלפול חבריים

34-35 א' לו הרי הוא כתרומת גרן - לתרומת גרן
הקשתיה²⁷ ולא לתרומת מעשר²⁸: הגירסה "הרי הוא" רק ר.
בשאר עדי הנוסח: הרי הוא אומר²⁹. ומתוכן דברי ר' יאשיה "לתרומת גרן הקשתיה"
(בדבריו לעיל ש' 31 "כתרומת גורן - מה תרומת גרן אחת" וכו') מוכח שצ"ל: הרי
הוא אומר כתרומת גרן³⁰. אפשר כג' לפני ר' היה: הוא א' ³¹ והאלף בשמטה (הפלו-
גרפיה). וקרוב בעיני שהיה לפניו: הו³² א', ששובש ל"הוא". ומעין ראייה לדבר השמטות
נוספות של "אומר" לאחר "הוא" ³³. ורי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 40-1139 העיר להש-
מטת "אומר" בספרות א"י והדגימה, "ואין זו השמטת סופרים, אלא שריד של מנהג א"י
ישן לקצר 'אומר', אבל בבבל לא ידעו מנהג זה...". ע"ש. אמנם כל דוגמאותיו מתייחסות
ללשון: ר' פלוני אומר³⁴, ולא ללשון: הרי הוא אומר, כלפנינו.

לגופם של דברים פירש הרד"ף: "א"ל ר' יאשיה מש"ה דייק קרא לומר כתרומת גרן
דהיינו תרומה גדולה שניטלת מן הגרן שהכהן מיחזר אחריה אחר הגר ב ו ת . אבל
תרומת מעשר הלוי מפריש אותה ב ב י ת ו אחר שבטל המעשר, ולא תרומת גרן
מיקריא". וכן פירש ז"ר.

(המשך הערה 26)

שמעית...". ואכמ"ל בליבון סוגיית היר'. [עיין ר"א אפטוביצר, שם, עמ' רצ"ח-ט,
והגהתו מבוססת על שיבוש שפ"ל בשרידי היר'
עמ' 365, ע"ש!]. נעיר רק כי ר' יונתן ביר' הלומד מתרומת מעשר שיעור אחד למאה,
שלא כשיטת הספרי (!) הוא ר' יונתן בר' אלעזר (המשוחח עם ר' יוחנן), ולא ר' יונתן
התנא שלנו.

27. ראט וכן ה¹, 3 סת הקשתיה. מהקשתי אותה. דל הקשתה(?). ב ח הקשיתה(?). ה²
הקשיתה. ור' בהערה הבאה.
28. ר מ ולא לתרומת מעשר. בשאר: ולא הקשתיה לתרומת מעשר (כך א ט. לעומת
דל הקשתה. ב ח הקשיתה).
29. א ב ח א'. ס ל אומ'. ד ה מ ת אומר.
30. ודוק בד"ה בשו' 31 גרור ר ב (וכן פ¹ צ יראים סמ"ג ויחתו"א): כתרומת גורן ובמק-
כ"ל לכך גורסים ר ב כאן "כתרומת גורן". בשאר עדי הנוסח נוסף ציטוט המשך הפסוק
שם וכאן: ח כן תרימו א². א ד ט ל מ כן תרימו אותה א². (וכן הוא שם פ² ואו"ז,
וכאן ה ת). ור' מ"ש לעיל שו' 30 הערה *80.
31. השווה לכתב ר: א' לו א² בתחילת השורה.
32. והכתיב הו = הוא מצוי בכ"י ר עיין לעיל ח"ב § 6.1.
33. ר' למשל כ"י א לעיל שו' 22 הערה 14 (ור' הערה 3 שם) וכ"י ל להלן שו' 36 הערה 2.
34. וכן מצינו בכ"י ר בספרי במדבר. ר' עמ' 12/9 "ר' אליעזר כדי לגמותה". (א ד ח ל
נ' אומר). 141/6 "היה ר' יוסי הגלילי שבא תחילה" (לעומת א ד ל היה ר' יוסי
הגלילי אומר כשבא תחילה. ב היה שם ר' יוסי הגלילי שבא תחילה!).

- 371 -

שוי' 36-37

36 מראש' עריסת' למה¹ בא' לפי שהוא א' וי' ² ראשית
עריס': בדרשה הקודמת גמר הספרי לדרוש את פמל... כאן מתחיל הוא לדרוש את
פס' כ"א. ולפי כל עדי הנוסח³ נדרשות כאן המילים "מראשית ערסתכס". עובדה
המשתמעת גם מתוכן הדרשה העוסקת בהוראת "מראשית ערסתכס" לעומת "ראשית ערסתכס"
עיין להלן. ומכאן שגם לפני עורר הספרי פתח פס' כ"א במקרא במלה "מראשית"
בבנוסח המסורה, וגם לפני הדרשן היה נוסח פסוק אחד "מראשית" ונוסח פסוק
שני "ראשית" בבנוסח המסורה. ור' מ"ש לעיל שוי' 25 ד"ה 'ובנוסח'.

36-37 שומע אני את הראשונה שב עיסות: את הגירסה "את הראשונה
שבעיסות" מצינו בכ"י ראד ס'¹. ובדומה לכך פ'² פ'¹ "הראשונה שבעיסות". ה' פ'² ת
רש"י ומה"ב "ראשונה שבעיסות" (ה' פ'², 3) בהשראת הארמית השגורה בפ' המעתיקים "דרא -
שונה שבעיסות". מאידך גורסים ח' א' א' הראשונה שבעיסות. ב' א' א' ראשונה
שב עיסות. ובקבוצתו מ' א' ראשית שב עיסות⁴. ולכאורה לפנינו
חילוף גרפי קטן בין "את" ל"אף", אך ר' עוד להלן.

1. "למה... עריס'" נשמט בכ"י א מחמת הדומות.
2. ל' ח' "אוי" ולהסבר תופעה זו ר' מ"ש לעיל שוי' 5-34.
3. ר' א' ב' ד' ח' ט' ל' וכן ה' מ' פ' ת, רש"י בפרשו. לפסוקבן, מדרש הבאור ומדרש החפץ.
4. אפשר כי בנוסח ב' חל שינוי גרפי יו"ד במקום רי"ש שבעיסות < שבערסות, ובכתב ע"י מ בכתב
מלא שבערסות. אמנם לענ"ד לפנינו שינוי מ' ב' ב' ו' ב' בהשראת המלה המקראית הנדרשת
"ערסתכס". וברי שאין זו נוסחה מקורית כי "עריס' ה'" בלשון המקרא (ר' גם יחז'
מ"ד ל'; נחמיה י' ל"ח) = עיס' ה' בלשון חז"ל. (וגדמה כי לפנינו פעלים שונים
ערס/עסט). לא מצינו עיסה בלשון המקרא, וכמעט שלא מצינו עריסה במונח עיסה בל"ח
(הוראת "עריסה" בל"ח: א) מטה; ב) הכלי שלשנים בתוכו. אמנם הפעל ערס ושם הפעולה
עירוס מצויים בל"ח - עיין בקובץ). חילוף לשוני זה בין לשון המקרא ול"ח בולט
בדרשתנו: "...ראשית עריס' שומע אני את הראשונה שב עיסות". וכן הוא
בתוספתא עדיות פ"א ה"א (= בבלי ערובין פ"ג א'): "...שנ' ראשית עריסותיכם
חלה - כדי עיסתכם וכמה עיסתכם כדי עיסת מדבר...". ובמנחות ס"ז א', ע"ש; פסחים
ל"ח א' (= סוכה ל"ה א'): "בשלמא עיסה דתניב עריסותיכם; סוכה ל"ה ב': "שאני
עיסה דאמר קרא עריסותיכם"; חולין קל"ה ב' כ"ז רב: "אלא עריסותיכם למה לי
כדי עיסתכס". בשאר עדי הנוסח שם - דפוסי ונציה, פיזרו, שאלוניקי, שונצינו,
כ"י מינכן, ר' א - ("תוקן") "כדי עריסותיכם".

- 372 -

ש' 36-37

לבאור ההו"א המשתמעת מהפסוק "ראשית ערסתכם" מוצעו שני פרושים:

(1) ר"ה: "שומע אני ראשונה שבעיסות שתגבל ב ב ו א כ ס ל א ר ץ תרימו כלה חלה, ולא בכל עיסה ועיסה שתערבו תביאו ממנה - לכך נאמר מראשית וכו'". והקשה רד"ף על פרוש זה הרי כתוב "ל ד ר ת י כ מ", אך כבר העיר הור"י כי ניתן ליישב קושיא זו ע"פ הגירסה "אף". היינו ב ג ו ס ף לחלה בה חייב אדם בכל עת, שומע אני א ף ראשונה שבעיסות שתגבל בבואכם לארץ.

(2) רד"ף: "שומע אני שאם עושה ג' או ד' עיסות זו אחר זו אינו חייב, אלא שהראשונה של ש ל ש ב כ ל י ו ם תהיה כולה חלה, אבל כל שאר העיסות שלש בו ביום פטורות לגמרי - ת"ל מראשית"⁵. חולשת פרוש זה נעוצה בחוסר התייחסות ההו"א לאדם העושה רק עיסה אחת ביום. ולכאורה ניתן ליישב שוב בעזרת הגירסה "אף". אמנם העמדת שני הפרושים בעזרת הגירסה "אף" מחשידה גירסה זו ב"תיקון", וכאמור רב עדי הנוסח כולל ר אינם גורסים כלל "אף"! גם סברות ההו"א לפי פרושים אלו די קלושות, שהרי לא מצינו דוגמתן בשאר המצוות התלויות בארץ.

ולענ"ד אין לפרש את ההו"א במציאות חד פעמים כפרוש הראשון, אף לא במציאות יום-יומית כפרוש השני, אלא במציאות חד שנתית. כ פ ר ו ש ה מ ל ה "ר א ש י ת" ב מ צ ו ת ה ב י כ ו ר י ם ו ה ע ו מ ר ! ר' ספרי דברים פ"ט ש"א עמ' 320 (ואני מצטט ע"פ כ"י ר): את ⁶ ר א ש י ת פ ר י ה א' - מ י כ ן א מ' י ו ר ד א ד ן (!) לתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה כול". (השווה משנת ביכורים פ"ג מ"א ומקבילות: "כיצד מפרישין את הביכורים"). ור' גם ויקרא כ"ג י': "כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם וקצרתם את קצירה והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן" - "שתהא תחילה לכל הנקצרים" (ספרא שם דף ק' ע"ב). והשווה משנת מנחות פ"י מ"ח-ט; דרשת ר' יוחנן במנחות ע' ב' "אתיא ראשית ראשית מחלה", ודרשת ר' אלעזר שם פ"ד א'). ובמקביל לכך יש לפרש, לענ"ד, את ההו"א אצלנו: לפי שהוא או' ראשית עריס' שומע אני את הראשונה שבעיסות ה מ ג ב ל מ ה ת ב ו א ה ה ח ד ש ה !

5. ובדומה לכך פרשו אף הנצי"ב והמלבי"ם וכן משתמע מהפרפזה הפרשנית של ר' זכריה הרופא בן שלמה במדרש החפץ: "...אם כן למה נאמר מראשית שלא יוציא עסה על עסות אלא כל עסה חלה שנ' מראשית - לא תוציא כולה".

6. כן הוא בכ"י רא"מ, בשאר עדי הנוסח נ' "כל" כבנוסח המסורה, אך מצינו גם בוסחאות במקרא בהן חסר "כל" - עיין IB.H.

- 373 -

שוי' 37-39

37-39 ת"ל מראשית עריס' הביא⁷ לקט שכחה ופאה שחייבין כחלה שהיה כדין מה שאר פירות שחייבין במעשרות ופטורין⁸ מן החלה מראש' עריס' מקצתה ולא כולה: בוסח זה מצוי רק בכ"י ר. ככל שאר עדי הנוסח (א בדחטל וכן פ' רש"י ומה"ב) שבינו: ת"ל מראשית עריסותיכם⁹ מקצתה ולא כולה. וכן גרסו ככל הנראה גם ה'ת ומדרש החפץ כמוכח מפרושיהם¹⁰. במבט ראשון נראה כי התוספת המקוטעת(!) בכ"י ר. נבעה מדלוג מחמת חדומות לשו' 40 להלן, והמעתיק לאחר שחש בסעותו חזר על המילים "מראש' עריס'(!)" והשלים את הדרשה "מקצתה ולא כולה"¹¹. אמנם השוואה קפדנית בין התוספת בכ"י ר. כאן לבין נוסח כ"י ר. להלן לא מאוששת סברה זו, משום שלפנינו ש.ב.ע.ה. הבדלים, בעיצורים ובכתיב בין שני הקטעים: הביא - להביא, שכחה - <שכחה>, ופאה - ופיאה, שאר פירות - שאר הפירות, שחייבין - שחיבין, במעשרות - במעשר, ופטורין - פטורין. גם החזרה, כביכול, על ציטוט הפסוק אינה זהה: מראשית עריס' - מראש' עריס'. לאור זאת מסתבר יותר כי התוספת בכ"י ר. נוספה מגליון, ולאישוש סברה זו ראה מ"ש להלן.

7. אפשר שב' מע"ה כ"י"א למ"ד: <ל> הביא, וצ"ע בכ"י גופו.

8. הוא"ו בגרדה.

9. ב מ רש"י חסר "עריסותיכם".

10. ניסוח ההו"א ע"י ה' (ובעקבותיו ת): "שומע אני ראשונה שבעיסות שתגבל בבואכם לארץ תרימו כולה חלה", משמש מבוא לדחיית ההו"א: "ת"ל מקצתה ולא כולה", וביחס למה"ח ר' לעיל הערה 5. (וביחס לעצם הקושי עליו ביססה ר"ה להתגבר בעזרת תוספת "כולה" בהו"א, עיין להלן!).

11. ור"ש הור' לא דק כהה"ב ולא ציין כלל למשפט שנוסף בכ"י ר. יתרה מזו לפי חה"ב במהד' הור' עולה כי המילים "מקצתה ולא כולה" חסרות בכ"י ר, ועל עובדה מוטעית זו ייסד ר"ש ליברמן את פרושו בספרו 'ספרי זוטא', עמ' 168 ולעצם פרושו של ר"ש ליברמן ר' בהערה הבאה.

היש משמעות תוכנית כל שהיא לשילוב תוספת זו כאן? בדמה כי ניתן לראות בדרשה "מראשית

עריס' - להביא לקט שכחה ופאה שחייבין בחלה...!" ד ח י ה ע ק י פ ה (1) ש ל
ה ה ו " א ש י ב י א ר ק א ת ה ר א ש ו ב ה ש ב ע י ס ו ת . שהרי לקט שכחה
ופאה ביתנים ב ס ו פ ו אף הם חייבין בחלה! אמנם דוק, גם דחיית ההו"א בשאר עדי הנוסח
א י נ ה י ש י ר ה כ ל ל . הדין שיפריש מקצתה ולא כולה מופיע במקבילות בצורה
ע צ מ א י ת - ראה משנת חלה פ"א מ"ט: "האומר כל גרבי תרומה וכל עיסתי חלה לא אמר
כלום עד שיישר מקצת". וטעם הדבר נדרש ביר' חלה פ"א ה"י ב"ה א': "מנין שלא עשה כלום
עד שיישר מקצת תלמוד לומר מ ר א ש י ת ולא כל ראשית" (ור' מ"ש על כך להלן שוי 39).
והנה מהפסוק "ר א ש י ת עריס'" בגזרה בדרשתנו הו"א: "שומע אני את ה ר א ש ב ה
שבעיסות" - ללא איזכור "כ ו ל ה" (!!) - הנדחית לפי שאר עדי הנוסח ע"י הדרשה "מקצתה
ולא כ ו ל ה" - ללא איזכור מפורש של "הראשונה שבעיסות" (!) - ממנה משמע ב ד ר
א ג ב , לדעת הפרשנים הנ"ל, שאין להביא את הראשונה שבעיסות כ ו ל ה (!?). ושתי
דחיות ע ק י פ ו ת אלה להו"א אינן רגילות כלל במדרשי ההלכה.

סביר לענ"ד כי נוסחו המקורי של הספרי כלל שלוש דרשום. ע צ מ א י ו ת:

(1) מראש' עריס' - למה נא' לפי שהוא או' ראשית עריס' שומע. אני את הראשונה שבעיסות
ת"ל מראשית עריס'.

(2) מראש' עריס' - מקצתה ולא כולה.

(3) מראשית עריס' - להביא לקט שכחה ופאה...

בדחיית ההו"א בדרשה הראשונה שבה הספרי בלשון קצרה: "ת"ל מ ר א ש י ת עריס'" וכוון
לכך כי ממלים אלו משמע שיש להפריש חלה מכל עיסה ועיסה ולא רק מהעיסה הראשונה. פעם
בשנה! ¹²

אלא שסיומת קצרה זו¹³ לא הובנה, וח"ת קדמון השלים בגליון אבינו של כ"י ר את
"פירושה" ע " פ ה ד ר ש ה ה ש ל י ש י ת: "הביא לקט שכחה ופאה שחייבין בחלה
שהיה בדין מה שאר פירות שחייבין כמעשרות ופטורין מן החלה". ודוק ברכ הפרטים נופלת

¹² גם ר"ש ליברמן הסיק ע"פ הנתונים שבידו (ר' בהערה הקודמת), שהדרשה מסתיימת
במילים: ת"ל מראשית עריס', ופרש: "ולפי גרסה זו דורש בספרי את המלה מראשית
מן האלפא מן המובחר". ואין פרושו מוכרח, ור' מ"ש לעיל שוי 30 ד"ה 'ומעין'
אודות קטע הסי'ז, 'שהווה בסיס לדיונו שם'!!

לשון הגליון מלשון הדרשה המקורית להלן: הביא במקום להביא ופאה במקום ופיאה¹⁴, שאר פירות במקום שאר הפירות¹⁵, ובמיוחד במעשרה במקום במעשר - "תיקון" ע"פ המשנה!¹⁶ וכמדומני, לאור זאת, כי גם תוספת הוא"ו ופטורין בלשון הגליון אינה שריד לוא"ו הנשוא המצוי לעיתים בכ"י ר'¹⁷, אלא פרי בסיובו של אותו ת"ח בעל הגליון לסיים את המובאה המקורית מהדרשה להלן!

ונדמה כי ניתן להביא ראיה כי לפנינו גליון משיבוש בוסף שנפל בכ"י ר. להלן ש' 40, בראש הדרשה השלישית, בוספו בכ"י ר בלבד המילים "למה בא' לפי שהוא אוי". אפשר כי לפנינו ט"ס שחזר מחמת הדומות לדרשתנו הראשונה בשו' 36. אך שמא לפנינו גליון בוסף אשר במקביל לגליון הראשון - שמגמתו היתה לשלב את דין הדרשה השלישית בדחיית ההו"א של הדרשה הראשונה - החל הוא לשלב את ההו"א של הדרשה הראשונה לפני דין הדרשה השלישית!

(ולהלן בשו' 41 בוספה שוב, בכ"י ר בלבד, המלה "להביא" שלא במקומה. לכאורה ניתן לראות בה אשגרה משו' 40 או 43 "לביא לקט שכחה..." אמנם העובדה שבמלה זו גם פתח

13. בדרך זו בוקט הספרי בדרשות בהן מוצאות מילות הפסוק במפורש את ההו"א. ר' למשל עמ' 69/20: "ובני אהרן הכהנים יתקעו למ' בא' לפי שהוא אוי' ואם באחת יתק' שומע אני אף י'ש' במשמע ת"ל ובב' אה' ה' כה' ב'". עמ' 70/9 "והיו לכם לחקת עולם למ' נא' לפי שהוא אוי' עשה לך שתי חצצרת כסף שומע אני הואיל ועשאו יהו' ירושה ל' לבניו ת"ל והיו ל' כ'י". עמ' 193/7 "לחדשי השנה למ' נא' לפי שהו אוי' ובראש' חדש' וגו' שומע אני מיעוט חדשים שניס ת"ל לחדשי השנה".
14. גם בהמשך הדרשה שו' 42, 43 כתיב ר "ופיאה" מלא, אמנם מאידך בשו' 45, 62, 63 כתיב ר "ופאה" חסר.
15. גם להלן שו' 44, 45 גורס ר "שאר הפירות". מאידך בשו' 15, 60 גורס "שאר פירות".
16. ר' מ"ש להלן בתחילת שו' 41-43.
17. עיין לעיל ח"ב § 17. והשווה להלן שו' 61 בוסח ד- ופטורין במקום פטורין = וא"ו הנשוא!

- 376 -

שו' 37-39

הגליון הראשון המצוי בכ"י ר בלבד ("תביא"), ומיקומה בדיוק לאחר המילים "פסורין מן החלה" שבהן נסתיימה בצורה מקוטעת ההכאה מדרשה זו בגליון הראשון הנ"ל(!), בותבת מקום למחשבה שיש קשר בין אסגרה זו לשני ה"גליונות" הנ"ל בכ"י ר, וצ"ע בוסף).

והדרשה השניה לפי השערותנו בותרת בכ"י ר בלבד: "מראש' עריס' - מקצתה ולא כולה". דרשה עצמאית כמקבילות הנ"ל!¹⁸ ובשאר עדי הנוסח בשמט ד"ה של הדרשה השניה - "מראשית עריסתכס' - מ ח מ ת ה ד ו מ ו ת (ואולי גם בהשראת חוסר הבנת הלשון הקצרה בסיומת הדרשה הראשונה) וע"י כך נהפכה הדרשה השניה לסימט הדרשה הראשונה! ומגדר השערה לא יצאנו, וצ"ע בוסף.

39 מראש' עריס' - מקצתה ולא כולה: כבר הצבענו לעיל על המקבילה במשנת חלה השונה דין משותף לחלה ולתרומה: "האומר כל גרבי תרומה וכל עיסתי חלה לא אמר כלום עד שישייר מקצת". (ור' גם יר' פאה פ"א ה"א ט"ו א'; בבלי חולין קל"ו ב'). כן הערנו על הסבר דין זה ביר' חלה פ"א ה"י ג"ח א' (= יר' מעשר שבי פ"ה ה"ז ג"ו ג'): "מראשית. ולא כל ראשית". ודוק הסבר זה מתייחס רק לחלה בת שנינו "מראשית" ולא לתרומה בת שנינו "ראשית" (דברים י"ח ד'). ובמשנת תרומות פ"ד מ"ה שנינו: "המרבח בתרומה - ר' אליעזר אומר אחד מעשרה כתרומת מעשר... ר' ישמעאל אומר מחצה חולין ומחצה תרומה. רבי טרפון ור' עקיבא אומרים עד שישייר. שם חולין ופירשו ביר' תרומות שם דף מ"ב ד': "מה טעמא דרכי ישמעאל ראשית דגבן דינו לראשית שיהא כדגן. מנין שלא עשה כלום עד שישייר מקצת תלמוד לומר מראשית. ולא כל ראשית". ולכאורה שם רק בתרומה עסקינן ובה כתוב "ראשית" ולא "מראשית", וכבר נתקשו בכך פרשני היר' - ע"ש. ונדמה כי הקטע האחרון "מנין... כל ראשית" אינו אלא העברה מיר' חלה ומע"ש הנ"ל, וראיה לכך הלשון "עד שישייר מקצת" כמשנת חלה ולא "עד שישייר חולין" כמשנת תרו-מות. וגם לא שנינו ביר' מה טעמא דר"ס ור"ע כמקביל לשאלת היר' מה טעמא דר' ישמעאל:

18. וסופר כ"י ר לא חש בכך ולכן לא יצר הפסק בנקודה ורווח לאחר הגליון, ולדרכו של הסופר בכגון דא ר' מ"ש לעיל שו' 30 הערה 83.

ור"ע נמק בעצמו את דעתו לעניין תרומה. ר' ספרי במדבר פס' ה' עמ' 8: "...ת"ל ראשית דגנך תירושך ויצהרך. ר' עקיבה או' בא הכת' ללמדך שאם רצה לעשות כל גורנו תרומה שיי ב ל ב ד ש י ש י ר מ ק צ ת". וכן הוא במ"ת לדברים י"ח ד' עמ' 108: "ראשית דגנך תיר' ויצ'... ר' עקיבה אומר מב' אתה אומ' שאם רצה אדם לעשות כל גרנו תרומה וכל עיסתו חלה (!) שהוא רשאי ובלבד שישיר מ ק צ ת (ת"ל ראשית)".¹⁹ ודעתו זו של ר"ע נשנית בסתם גם במדרשים דבי ר"ע. ר' מכילתא דרשב"י, עמ' 219 (ע"פ מה"ג) שם נדרש תפסוק "ראשית ככורי אדמך": "ראשית - נאמר כאן ראשית ונאמר להלן ראשית (דברים י"ח ד') יכול (!) מה ראשית האמור להלן עד שישיר מ ק צ ת אף ראשית האמור כאן עד שישיר מ ק צ ת. מבין שאם רוצה אדם לעשות כל שדהו ביכורים עושה ת"ל ביכורי אדמתך...". וכן בס"ז עמ' 295 (ע"פ מה"ג, עמ' רצ"ט): "ככורי כל אשר בארצם - לפה שב' ראשית ככורי אדמתך עד שישיר מ ק צ ת. ומבין שאם עשה כל שדהו בכורים הרי אלו בכורים ת"ל בכורי כל אשר בארצם". (ולעניין זה ר' גם יר' בכורים פ"ב ה"ג ס"ה א'). נמצינו למידין: ר"ע ובינת מדרשו דורשים הן בתרומה והן בחלה את המלה "ראשית" = "ששיר מ ק צ ת". בניגוד לכך דורש הספרי דבי ר' ישמעאל את המלה "מראשית" דוקא - ולא "ראשית", וגם לשונו נושנות: "מ ק צ ת ה ולא כול ה". ולמשמעות חשיבו ר' עוד להלן. ואמוראי בבל נוקטים, בלשונם הם, בדרשה המקבילה לדעת ר"ע "ראשית ששיר ריה גכרי ס", ר' חולין קל"ו ב' בסתם; ערובין ל"ז ב' בפי רבא/רבה (עניין ד"ס שם עמ' ע' אות א')²⁰; פסחים ל"ג ב' בפי רב הובא בריה דרב יהושע. מאידך ביר' מצינו

19. כך הגיה הופמן ובעקבותיו ר"ש פיש מה"ג, עמ' חי"ד. אמנם לענ"ד ניתן לוותר על תוספת זו ולהגיה ברישא את מב' <מכ' = מכאן (אתה אומ')>. (ור"ש פיש לא ציין במהדורות לקיצורי תיבות "שאין להטיל ספק בקריאתו" (??) והשלמט! - עיין מבואו). אמנם צ"ע האם דרשה זו מקורית היא, או רק עיבוד של ספרי במדבר ה"ל בהשראת משנה חלה.

20. ור' ר"ח שם "וקסבר תרומה אקרי ראשית וכל ראשית יש לו אחרית ידוע, הלכך בעינן תרומה ששירה בכרין".

- 378 -

ש' 39

דרשה המקבילה ל כ א ו ר ה לדעת ר' ישמעאל "מ רא ש י ת ולא כל ראשית", אך ר' להלן.
 ודוק משנת חלה הנ"ל מ ש ו ו ה ב י נ ח ל ה ל ת ר ו מ ה ונוקטת בשביהם
 כדעת ר"ע בתרומה ולשובו בכל מקום "עד ש י ש י ר מ ק צ ת". ולפי מ"ת, עמ' 108
 הנ"ל ש ו ב ה ר " ע ב מ פ ו ר ש את משנת ח ל ה ! וצ"ע האם חולק ר' ישמעאל
 על ר"ע גם בחלה וסובר כי תמרה: ב ח ל ה "מחצה חולין ומחצה תרומה", או ליתר דיוק
 כלשונו בתוספתא תרומות פ"ה ה"ג: "מחצה חולין ומחצה תרומה ו ב ל ב ד ש י ה ו
 ח ו ל י נ מ ר ו ב י נ ע ל ה ת ר ו מ ה" ?! קשה להכריע בשאלה זו ע"פ המקורות
 שהגיעו לידנו, אך נדמה שהדבר תלוי בפרשנותה מ ד ו י י ק ת של דרשתנו "מקצתה ולא
 כולה": האם "מקצתה" = חלקה "ו ל א כ ו ל ה" (!) = "מראשית ולא כל ראשית" = "לא
 אמר כלום עד ש י ש י ר מ ק צ ת" כדעת ר"ע בתרומה ובחלה²¹. או שמא מראש'
 ערים' = "מקצתה" ד ו ו ק א = ממיעוטה, מ פ ח ו ת מ ח צ י י ה²² - "תתנו לה'
 תרומה"? ואם כך נוקט הספרי דבי ר' ישמעאל בחלה כדעת ר' ישמעאל בתרומה, אולי בויכוח
 מסותר עס. ר"ע השונה בכל מקום "עד שישיר" (!) מ ק צ ת" !! (ובל נשכח כי אף החלה
 קרויה "תרומה", ור' יאשיה בדרשת הספרי לעיל ש' 30-35 ה ק י ש ח ל ה ל ת ר ו מ ה ,
 וכבר הערנו כי אפשר כי ר' יאשיה תנא ושייר²³).

21. הדרשה "מראשית ולא כל ראשית" אכן תואמת את דרכו המדרשית של דבי ר"ע דווקא.
 ר' ספרי דברים פיס' רצ"ז, עמ' 316 שם מצינו לשון זו ממש לעניין אחר: "ולקחת
 מראשית - יכול כל פירות כולן יהו חייבין בביכורין ת" ל מ רא ש י ת
 ו ל א כ ל רא ש י ת". והשווה ס"ז, עמ' 283 "מלחם ולא כל לחם"; ספרא
 בחוקותי קט"ו ב' "ממעשרו ולא כל מעשרו". ור' הופמן, מסילות לתורת התנאים,
 עמ' 10; הור', מבוא, הערה 17; רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 531, 704.

22. וזו היא הוראת "מקצת" בדברי ר"ע הנ"ל - אפילו כל שהיא (ור' גם ספרא דף ל'
 ע"ד).

23. לעיל ש' 3-31 ד"ה 'ולשיטת'.

- 379 -

שוי' 40-41

40-41 מראש' עריס' להביא לקט שכחה ופיאה שחייבין

בחה: בגירסת ד"ה "מראש' ת עריסותיכט" אוחדים ראבדחלמ ויראים

סימן קמ"ח עמ' 135¹. לעומתם גורס ט "עריסותיכט" ולהלן בסוף הדרשה (שוי' 42)

גורסים כל עדי הנוסח הנ"ל² - כולל ט(!): "ת"ל מראש' ת עריסותיכט להביא

לקט שכחה ופיאה שחייבין בחלה. מאידך בציוטוס הספרי עיי' ר" קורקוס [פרוש להלכות

ביכורים לרמב"ם פ"ו ה"ג - ד"ר איזמיר תקי"ז דף ק"ו ב'] שנינו בסיפא: "ת"ל

ראש' ת עריסותיכט...". ומקור מובאותיג. מהספרי - ד"ר או כ"י - צ"ע, ואפשר

שלא דק. במצינו למידין כי אין אחיזה טכסטואלית של ממש להגהת הגר"א "ראשית"

במקום "מראשית", וכרי כי במקביל לשתי הדרשות הקודמות ממשיך הספרי כאן לדרוש את

פס' כ"א "מראש' ת עריסותיכט". - ר' מ"ש לעיל שוי' 25, 36.

ככ"י ר לאחר ד"ה "מראש' עריס" נוספו המילים "למה בא' לפי שהוא או"י".

וכבר הערבו לעיל כי לפנינו חזרה מוטעית לשוי' 36 מחמת הדומות, או גליון שמטרתו

לשלב את שתי הדרשות - ר' מ"ש בשוי' 9-37 ד"ה 'אלא'. ולכאורה ניתן היה להציע גם,

שנוסח אביו של כ"י ר גרס: "מראש' עריס' למה בא' להביא...", ורק המילים

"לפי שהוא או"י" נוספו משוי' 36 מחמת הדומות. אך לפי הצעה זו אין הטבר טכסטואלי

לחסרונן של המילים "למה באמר" כשאר עדי תבסח. וגם במקומות אחרים בהם דורש

סתם הספרי "להביא", בסמוך לד"ה - במקביל לדרשתנו, לא מצינו את שאלת הכינייים

"למה באמר!"³

לעצם הדרשה נדמה כי הספרי לומד את חיוב לקט שכחה ופיאה בחלה מיי' ור

המילי' ס. "מראשית עריסותיכט" בפס' כ"א לאחר "ראשית עריסותיכט" בפס' כ' (מלבי"ם).

אך בעוד ששתי הדרשות הקודמות של "מראשית עריסותיכט" התבססו בעיקר על "מראש' ת"

1. ביראים¹ נוספה המ"ם של "מראשית" מעי"ה כנראה ביה"ס. יראים²: מראשית עריסותיכט
חלה תרימו תרומה.

2. למעט יראים המצטט רק את הרישא.

3. ר' להלן שוי' 44, 60 וכן ספרי במדבר עמ' 19/2, 24/6, 28/1, 34/14, 16, 109/8, 111/13, 136/9, 150/2, 155/19, 160/1, 219/8.

- 380 -

ש' 40-43

(בהשוואה גלויה ל"ראשית" בדרשה הראשונה, וסמויה בדרשה השניה - ר' מ"ש לעיל שו' 39), נדמה שכאן מיוסדת הדרשה בעיקר על המלה השניה "ע ר ס ת כ ס" - להביא עיסות לקט שכחה ופאה (ר' פרושי צ, רד"ף, ז"ר ופרוש ר' מיוחס לתורה. וזו ככל הנראה הסיבה להשמטת "מראשית" בנוסח ט הנ"ל!). מיקומה של דרשתנו לאחר שתי הדרשות הנ"ל מובנת ור' עוד מ"ש להלן שו' 48-9.

41-43 שהיה בדיון מה⁴ שאר הפירות שחיבין במעשר פטורין⁵ מן החלה⁶ לקט שכחה ופיאה⁵ שפטורין מן המעשר אינו דיון שיהו פטורין מן החלה, ת"ל מראש' עריס' להביא לקט שכחה ופיאה⁷ שחיבין בחלה: גירסת ראדט וכן תור"י קורקוס: שחיבין במעשר... שפטורין מן המעשר. מאידך ב: שחיבין במעשר ות... שפטורין מן המעשרות. ובתווח ח ל: במעשרות... המעשר, ולחילופין מ: במעשר... המעשרות. ובדרשות הספרי המקבילות להלן (שו' 2x45, 2x61, 62, 63, 2x64) גורסים ראט תמיד בלשון יחיד במעשר, המעשר, ט"ה 10 פעמים, לעומת ד ל 8 לשון יחיד בלשון רבים. ב 5 בלשון יחיד 5 בלשון רבים. ובמקבילה כמשנת חלה פ"א מ"ג בכל עדי הנוסח: "אלו חיבין בחלה ופטורין מן המעשרות. חלקם השכחה והפאה..." (עיין ד"ס השלם עמ' שי"ז שו' 10 וכן הוא בלשון רבים "המעשרות" כמשנה ד' שם ובמקבילה כמשנת פאה פ"א מ"ו בכל עדי הנוסח, ע"ש). נדמה איפוא בברור כי לשון היחיד

4. רבטממה. דחל ר"י קורי ומה (ור' מ"ש לעיל שו' 3-31 הערה 15). אסנ' "אמ" (ועל הקשר בין שני עדי נוסח אלה עיין לעיל ח"א § 16 הערה 12).

5. אבטורין וביאה, במקום: פטורין ופיאה! (ועל חילופי כ-פ הרגילים בל"ח ר' מלה"מ, עמ' 2-1220).

6. רב' כאן "להביא" - ר' מ"ש לעיל שו' 9-36 ד"ה 'אלא'. ובכ"י ל נשמט הקטע "לקט... מן החלה" מן הדומות, אלא שחלקו בשתייר מחמת חזרה מחמת הדומות, ר' בהערה הבאה.

7. ל' נ' כאן "שפטורין מן המעשר" - חזרה מחמת הדומות לשו' הקודמת.

- 381 -

שו' 43-41

בספרי בה בוקט כ"י ר תמיד, עיקר (והספרי משווה בין "מעשר" כשם כלל לחלה). ולשון הרבים המופיעה בצורה כ ל ת י ס ד י ר ה בנוסח בד ח ל אינה אלא "תיקון" בהשראת המקבילה במשנה ו/או הסברה ששאר פרות אכן חייבין בכמה מעשרות⁸.

הוראת הכיטוי "שאר הפירות" כאן כהוראתו בדרשת הספרי לעיל שו' 15 "שומע אני אף שאר פירות במשמע", היינו "אורז ודוחן הפרגין והשומשמן" החייבין במעשר ופטורין מן החלה, ע"ש. ובמ"ח כתב "שאר מינין" להוציא מפרוש מוסעה כי שאר פירות = שאר פרות האדמה והאילן, שהרי אלו אינם ברי חלה כלל ולא ניתן לומר עליהם "פטורין מן החלה". חיוב שאר פרות במעשר נלמד בספרי דברים פס' ק"ה, עמ' 164 (ע"פ כ"י ר):

"... יכול אין לי חייב במעשרות אלא דגן תירוש ויצהר מגי' לרבות שאר פירות ת"ל תבואת זר'... את מה אני מרבה את האורז והדוחן והפרגין והשומשמן מנ' לרב' שאר קיסניות...".

וע"ש בהמשך ברכוי הירקות ופרות האילן ובמקבילות שציון רא"א פיב' שם. ונחלקו הראשונים האם לראות בדרשת ספרי-דברים הנ"ל מקור לחיוב שאר פרות במעשרות מדאורייתא (הרמב"ם, הלכות תרומות פ"ב ה"א ועוד), או שדרשת זו ומקבילותיה אינה אלא אסמכתא בעלמא ומדאורייתא רק דגן⁹ תירוש ויצהר חייבין במעשרות (הרמב"ן בפרוש לדברים י"ד כ"ב; תוספות ר"ה י"ב א' ד"ה 'תנא' ועוד).

הד לויכוח זה מצינו אף בפרוש דרשתנו בספרי. במדבר. מחד הסיק הרד"ף מלשון הספרי "שהיה בדין מה שאר הפירות שחייבין במעשר" כי: "זה אחד מן המקומות דמוכח כסברת הרמב"ם דריש הל' תרומות שכל הפרות חייבין במעשר מן התורה". מאידך פירש צ: "שהיה בדין - לאו דין גמור קאמ' דמדאורייתא אין שאר פירות חייבין במעשרות. אלא דוקא דגן תירוש ויצהר".

ודוחק פרושו בולט, וכבר הערתי לעיל כי לענ"ד קביעה שרירותית שדרשה היא מדרכנן - שאינה מפורשת בדרשה גופה - זרה היא לרוחם של מדרשי ההלכה. ועכ"פ לענייננו ר' דרשת מ"ת לדברים י"ד כ"ב עמ' 76: "איסי בן עקביה אומר עשר תעשר כלל. את כל תבואת זרעך פרט.

8. וכזכור גם הגליון שאבחנו בכ"י ר לעיל שו' 8-37. "בכשל" בלשון רבים "במעשרות!"

9. ולהוראת "דגן" (כלשון חכמים!) ר' מחלוקת התנאים במשנת בדריס פ"ז מ"ב ומקבילות, האם הוא רק חמשת חמיבין או אף פרות בוספים, ע"ש.

- 382 -

ש' 47-41

אין לי אלא תבואה, אילנות מנ' ת"ל היצא השדה שנה שנה, אבל ירקות מדבר י
סופרי ס'. ו לא מובאת דרשה לחיובם! ¹⁰ (והשווה רמב"ם
שם ה"ו).

ובנוגע לפסוק לקט שכחה ופאה ממעשר ר' ספרי דברים פיס' ק"ט עמ' 170: "...
יכול אף לקט שכחה ופיאה יהו חייבים במעשר ת"ל ובא הלוי כי אין לו חלק ובחלה
עמך והגר והיתום - דברים שאין לו בהם חלק ובחלה עמך אתה בותן לו, יצאו אלו שיש
לו בהם חלק ובחלה עמך". וראה במקבילות ביר' להם ציין רא"א פינ' שם.
לעצם היחס בין דרשתנו בספרי במדבר למשנת חלה הג"ל, יתכן שהספרי מבמק את
הדין - המופיע גם במשנה - שלקט שכחה ופאה חייבין בחלה. אמנם הדיון המקביל
בספרי ככמשנה גם בפסוק לקט שכחה ופאה ממעשרות, ופסוק שאר פרות מחלה,
מחזק את הסברה שקיימת זיקה ישירה בין דרשת הספרי למשנת חלה גופה (פ"א
משניות ג'-ד').

ובניגוד למדרשי ההלכה בספרי במדבר. ודברים המבמקים את דין המשנה, כדרכם, ע"פ
דרשות הפסוקים, מצינו ביר' חלה פ"א ה"ד ב"ז ג' הבמקה אחרת לדין
המשנה המבוססת על סברה: "ר' הושעיה שאל לכהנא מניין שהן חייבין בחלה
ופטורין מן המעשרות... חזר ואמר מארבע עשרה. מה ארבע עשרה חייבין בחלה ופטורין
מן המעשרות ¹¹ אף אילו חייבין בחלה ופטורין מן המעשרות".

44-47 ראשית עריס' - להביא את שאר הפירות שפסו -
דין מן החלה. שהיה בדין. מה ² לקט שכחה ופאה

10. ור' גם מ"ש להלן שו' 49 אודות המונח "אבל אמרו" = מדרבנן המנוגד לדרשה, ע"ש.

11. ר' דרשת הספרי לעיל שו' 1-5.

1. ל ב': המע' (= המעשר), כנראה מחמת דלוג הדומות לשו' 45. והמעתיק שחש בטעותו
המשיך להעתיק כשורה.

2. ראמה מה בדחטל ומה. ור' מ"ש לעיל שו' 31-33 הערה 15.

שפטורין מן המעשר חייבין³ בחלת שאר הפירות
 שחייבין במעשר אינו דין שיהו חייבין בחלת ת"ל
 לחם - נא⁴ כאן לחם ובא' להלן לחם, מה לחם האמ'
 להלן מחמשת המינין אף לחם האמ' כאן מחמשת
 המינין⁵: בקשייה המרוכבים של דרשה זו התחבטו רב פרשני הספרי. הסיב לצטחם הרד"ף -
 הביקורתי שבפרשני הספרי: "עין רואה דאין מובן לדברים הללו: (א) חדא דהשתא קאי על קרא
 דמראשית ונקט הכא דראשית דלעיל. (ב) ותו דקאמר להביא וכו'. ומסיים דפטורים, ומהר"ס
 הגיה בגי' מראשית אבל לא הגיה להביא שצ"ל להוציא, איכא דר"ה גריס להוציא בהדיא.
 (ג) ומ"מ הענין קשה וישא אסיפא, דברישא נראה דמפיק לפטורא דשאר פירות מדכתיב מראשית -
 דמשמע ולא כל ראשית, ובסיפא אתי עלה מכא ג"ס...". וע"ש בקושיות נוספות שמעלה ובניסיונות
 פרושו, במיוחד בסברתו כי לפי נוסח ר"ה: "תרי תבאי ניהו, ותברא,
 מי ששה זולא שנה זו: איכא תבא דממעט שאר פירות מדכתיב מראשית
 דג"ש לא גמיר, וחדר הוה כמו ד"א ומייתי לה מג"ש! בשבב לדון בשלושת קושיותיו העיקריות
 לאור עדי הנוסח שבידנו:
 (א) גירסת ד"ה בכל עדי הנוסח הישירים ראב"ד חסל וכן מצה היא "ראשית עריסו-
 תיכם". רק ר"ה ובעקבותיו גורסים "מראשית עריסותיכם" וכן הגיה ר"ס את נוסח ד.
 והור"י יסד את גוף מהדורתו ע"פ ר"ה, אך ברי שבנוסחו העקיף, והיחידאי (ת) וכן ר"ס הושפעו
 ממנו, איבו אלא "חיקון" - אם מחמת ההקשר - ד"ה "מראשית עריסותיכם" לפניו
 ולאחריו, ואם מחמת פרושו!⁶

3. ד וחייבי. ולהלן שוי 61 גורס ד "ופטורנא" במקום "פטורנא" כשאר. ונראה כי לפנינו
 שני שרידים מוא"ו הנשוא (או ליתר דיוק: רא"ו הסיפא לאחר משפט תבאי), שנותרו רק
 בדפוס!

4. ד נשמת נא' כאן לחם ובא' להלן לחם" מחמת הדומות, והושלם ע"י ר"ס.

5. ראב"ד סמ מחמשת המינין... מחמשת המינין (מ מינין 2א). לעומת ל
 הגורס בצורה לא עקבית: חמשת המינין... מחמשת המינין. ור' להלן
 הערה 11.

6. "מדכתיב מראשית משמע ממקצת מן העיסות תרימו ולא מכל עיסות, להוציא (!)
 שאר פירות שפטורין מן החלה". (ע"פ ה¹ וכן ב"א. ה², 3 בשמט מחמת הדומות). ובעקבותיו
 מלה במלה. ועל הקושי הפרשני לגירסת "ראשית עריס" ר' מ"ש להלן בקושיה ד'.

- 384 -

ש' 44-47

(ב) גירסת רב עדי הנוסח ראבדחלמצת "להביא". מאידך גורס ס' "להוציא". וכלימא של פרוש ר"ה מצינו ח"ב ה^{1,2} "להוציא" וכברא שכן. היה גם בגירסת ר"ה שעמדה לפני הרד"ף - עיין פרושו לעיל, לעומת ה³ וב"א "להביא". וכאמור גם תהעתיק את פרוש ר"ה מלה במלה גורס בלימא "להביא". והנה בפרשו. בוקט ר"ה בלשון "להוציא" ⁷. וכבר העיר צ' כי "אי הוה גר' להוציא אתי שפיר". לכן בדמה בברור כי הנוסח "להוציא" אינו אלא "תיקון" של הנוסח המקורי הקשה: "להביא... שפסורין".

(ג) כפתיחת הדרשה לומדים מהפסוק "ראשית עריס" את פטרה שאר פירות מחלה, אך לאחר שמוצגת פירכה אפשרית לדין זה ("שהיה בדין...") אין הספרי חוזר כהרגלו בכל מקום לד"ה בו פתח - ר' למשל בדרשה הקודמת ולהלן שו' 60-66, אלא מביא פסוק אחר (י"ט): "ה"ל לחם" ⁸. עד כאן קושיות הרד"ף הנ"ל.

(ד) הרד"ף ביכר את נוסחת ר"ה "מראשית" ופירשה בעקבותיו, אך לגירסת הספרי המקורית "ראשית" (עיין לעיל קושיה א') ביתן להוסיף ולתקנות: איך ממעטים את שאר פירות ע"פ הביטוי "ראשית ערסחכם". עצם הכפילות מהווה יסוד רגיל לריבוי דווקא, ועכ"פ על ריבוי זה מבוססת, ככל הנראה, דרשות הספרי לעיל שו' 40-43 ולהלן שו' 48-50 ר' מ"ש שם. יתרה מזו מהוראת המילים "ראשית ערסחכם" עצמן הסיק הספרי לעיל שו' 14-15 מסקנה פרוכה: "לפי שהוא או" ראשית עריסותיכם שומע אני אף שאר פירות במשמע!" ⁹

והגר"א הגיה ומחק את תחילת דרשתו. ובמקומה כתב - כהמשך לדרשה הקודמת: "אוי הו' שאר פירות חייבין בחלה ומה לקט שבת. ופאה" וכו' ובכך בפתרו כל

7. ר' בהערה הקודמת. וקשה להכריע מה היתה גירסתו המקורית של ר"ה, ואכמ"ל בזו.

8. וז"א הציע ליישב קושי זה באמרו: "הא דקאמר ראשית עריסותיכם להוציא כו' דינא קאמר" (ולא דרשה), אך כבר העיר הנצי"ב: "וזוה אין לו שחר".

9. ור' גם מ"ש שם אודות המקבילה בירושלמי.

- 385 -

שור' 44-47

השאלות הנ"ל. רמ"ש לעומתו הציע הגהה פחות דרסטית: "מראשית ערים" מבין
להוציא שאר פירות שפטורין מן החלה! וכו'. אלא שאנו לא בחיבור דרשות חדשות עסקינן,
אלא בפרושה של זו הקיימת לפי נוסח כל העדים שבידנו... ואין בכוחו ליישב
את ארבעת הקושיות הב"ל, אלא לבסות ולהפכיר את נסיבות הוצרות:

כדאי שנשים לב כי בדרשתנו אין שום מוסר חדש ביחס לדרשות
הספרי לעיל שור' 14-18 (להלן: דרשה א') ושור' 40-43 (להלן: דרשה ב')¹⁰. כל המוסיבים
המצויים בדרשתנו מצויים בדרשות הנ"ל בצורה פשוטה ומוכנת - ללא הקשיים
הנלווים לדרשתנו - וביתר הרחבה ובאר. ר' במיוחד את סיומת דרשה א' המפרשת
את הג"ש לחם-לחם: "ואילו הן חסין ושעורין... יצאו אורז ודוחן... שאינן באין לידי מצה
וחמץ אלא לידי סרחון". לאור זאת נראה לענ"ד, כי דרשתנו לא שייכת
לרובד הראשונים של דרשות הספרי, וכל הורטה
ולידתה מכוחן של שתי הדרשות הב"ל.

מהם המניעים האפשריים ליצירת דרשתנו ע"י דרשן-חכם קדמון?¹¹ אפשר כי בהשראת הדין
הכפול במשנת חלה פ"א משניות ג'-ד': "אלו חייבין בחלה ופטורין מן המעשרות הלוקט השכחה
והפאה" מחד, ו"אלו חייבין במעשרות ופטורין מן החלה הארז והדוחן והפריגין והשומשמין"
מאידך, יצר הוא את דרשתנו כשמגמתו להציג בצד לימוד חיוב לקט שכחה ופאה בדרשה הקודמת,
גם את הלימוד המשיג של פטור שאר פירות, אורז ודוחן וכו', מחלה! את ד"ה
קבע "ראשית ערים היות ו"מראשית ערים" הוות מקור לדרשה הקודמת - דרשה ב'¹²,

10. לשם השוואה ר' דרשת הספרי להלן שור' 60-66 הדבה כאותם עקרונות, אך יש בה הרבה
מן החידוש, ע"ש.

11. מצינו הבדל נוסח אחד בין דרשתנו לדרשה א': שם בכל עדי הנוסח הישירים: מה לחם
האמור להלן חמשת המינין אף לחם האמי כאן חמשת מינין - ר' מ"ש לעיל
שור' 15-16 הערה 6 (וע"ש גם בנוסחתו הבלתי עקבית של ר' המינין... מינין והת -
פצלות שאר הנוסחאות!), מאידך בדרשתנו גורסים כל עדי הנוסח למעט ל: מה
לחם האמי להלן חמשת המינין אף לחם האמי כאן חמשת המינין (!) -
ר' לעיל הערה 5, ושם מחווה הגירסה הנוחה יותר של דרשתנו - לחם העשוי
מחמשת המינין, הד לפעלו של אותו דרשן-חכם? אמנם אפשר ואפשר שגם הלשון
"מחמשת המינין" מקורית היא. וכן הוא גם במקבילה במכילתא דרשב"י, עמ' 24, ע"ש.

12. אולי ע"פ תפיסה מקובלת בתלמודים כי לכל פסוק הוראה דרשנית אחת? (תפיסה זו
לא הבחנה את עורכי מדרשי ההלכה, במיוחד אלו תוקפים "בשיטת ר' ישמעאל שמוציא
כמה וכמה דרשות מפס' אחד" (ר"ל גינסבורג, גנזי שכטר ח"א, עמ' 70) וארבעת ד"ה
של דרשתנו יוכיחו. ואכמ"ל בזו.

- 386 -

ש' 44-47

ובכך התעוררו קושיות א', ד' הנ"ל. את הרישא יצר ע"פ. ת ק ב ל ה. נ י ג ו ד י ת
מ ד ו י י ק ת לדרשה ב' כולל "להביא" (קושיה ב'!), כשבסיפא דחה את הק"ו ע"פ דרשה א'
ולכן התעוררה קושיה ג'.

אפשר גם שמטרת דרשתנו מתוכחמת יותר והיא נוצרה במגמה ל ע ב ו ת ע ל ק ו ש י
ה ע ו ל ה מ ה ש ו ו א ת ד ר ש ת א' ו ב': מדרשה א' משמע כי דוחים את הוראת
"ראשית עריסותיכם" = "אף שאר פירות במשמע" ע"פ ג"ש לחם-לחם. מדרשה ב' משמע כי דוחים
את הק"ו ממנו מתחייב פטור לקט שכחה ופאה רק בעקבות הפסוק "מראשית עריס". וקשה, שהרי
מנתוני דרשה ב' ניתן ללמוד גם ק"ו הפוך לחיוב שאר פרות בחלה - כמוצג בדרשתנו, ומדוע
לא א ו ש ש הספרי ק"ו זה ע"פ מובן "ראשית עריס"? בדרשה א' לשון אחר: מדוע דחה הספרי
את הוראת "ראשית עריס" = "אף שאר פירות במשמע", ע"פ "הרי אתה דן" בג"ש לחם-לחם,
ולא אושש הוראה זו ע"פ "שהיה בדין...". המוצג בדרשתנו? אפשר כי אותו דרשן-חכם
קדמון ה ת ח ב ט ב ק ו ש י ז ה ולכן לפני שהציג את אותו ק"ו הפוך - אותו ייסד (!)
בדרשתנו - קבע את "ר א ש י ת עריס" כד"ח, המהווה כביכול מקור ללימוד פטור שאר
פירות מחלה. בכך "מנע" קושיה מביטוי זה ע צ מ ו, אך מבלי משים נוצרו גם קושיות
א' ד' הנ"ל...

עכ"פ, יהיו אשר יהיו מביעיו של הדרשן, בראה לעב"ד כי לפנינו דרשה שנוצרה
ל א ח ר דרשות א' וב' הנ"ל ו ב ע ק ב ו ת ו - מעין "דרשה פיקטיבית", ולכן קבעתי
בגוף המהדורה דרשה זו באותיות קטנות ¹³. (ואי"ה ארחיב במקום אחר בהצגת דרשות 'פיק-
טיביות' נוספות בספרי במ', ודיון באופיין המיוחד).

13. ור' גם מ"ש בסמוך ש' 9-48.

48-49 מראש' עריס' - שומעני אף עיסת תרומה ועיסת מעשר שיני במשמע ת"ל חלה... תרימו תרומה: גירסת ד"ה לפי רובם המכריע של עדי הבוסח ראב"ד ס' למורי קורקוס הלכות ביכורים פ"ו ה"ד היא "מראשית עריסותיכם", הספרי ממשיך לדרוש את פס' כ"א. רק ח גורס "ראשית עריסותכם וגו'" (פס' כ'). וברי שגירסתו היחידאית אינה מקורית, אפשר שנוצרה מאגרה ע"פ ד"ה הקודם בשו" 44. ראשית עריס', ואפשר שנוצרה בהשראת דחיית ההו"א ע"פ המשך פס' כ'. "חלה תרימו תרומה" ¹ (והוספת "וגו" רק בכ"י ח מחזקת במקצת השערה זו!). ולכאורה אמנם תמוה מדוע לא ייסד הספרי את דרשתו על פס' כ' ² ונדמה כי סברת ההו"א בדרשתו מבוססת על היותו הנובע מחזרת הכיטוי "מראשית עריסותכם" בפס' כ"א. ובמקביל לדרשה הקודמת בשו" 40 ר' השערתו לעיל כי הדרשה בשו" 44 אינה אלא תוספת מאוחרת} בה ריבה הספרי ע"פ "מראשית עריסותכם" את מתנות ה"ח ו"ל". לקט שכחה ופאה, מציע הוא בדרשתו לרבות ע"פ אותו פסוק גם את מתנות ה"ק ד ש" : "שומעני אף עיסת תרומה ועיסת מעשר שבי במשמע!"

49-50 את שמורם ³ קדש ⁴ והשאר חולין ⁵ ולא שזה וזה ⁶ קודש, אבל אמרו עיסת מעשר שבי בירושלם

1. כן גורסים ראדח ס' למפת. לעומתם גורסים ב ור"י קור' "תרימו תרומה" ולדידם אפשר שהכוונה כאן גם לפס' י"ט, אמנם סביר כי השמטת "חלה" אינה אלא קיצור ציטוט כרגיל הרכה בכ"י ב עיין תאורו, וכך מקצר ב פס' זה גם להלן שו" 51 ר' שם הערה 3.
2. והשווה לעיבוד דרשת הספרי ע"פ פ: "ד"א חלה תרימו תרומה פרט לעיסת תרומה ועיסת ² (ולעיסת) מעשר (!) לפי שאין השאר חולין. והתורה אמ' חלה תרימו תר' את שמורם קודש והשאר חולין ולא שזה וזה קדש". ור' להלן הערה 8.
3. ל שהמורם - כתיב ה"א לאחר שי"ן הזיקה במקום סגול, ועל דוגמתו בכ"י ק למשנה העיר רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1252, ונותר לעיתים בכ"י ר לספרי במדבר ר' מ"ש לעיל ח"ב § 5.4.
4. ב מקדש(?)

- 388 -

ש"י 49-50

ח י כ ת ב ח ל ה: את דחיית ההו"א ע"פ "חלה תרימו תרומה" פרש צ: "מתרימו תרומה דריש דמשמע ע"י הרמתכם תיעשה תרומה". וחלק מהעיסה אכן ח י כ להשאר "חולין" - ר' דרשת הספרי לעיל שו' 39 "מראש" עריס' - מקצתה ולא כולה" ומקבילותיה. והנצי"ב התחבט במיעוט עיסת מעשר שיני ע"י דרשתנו וכתב: "לכאורה ה"פ דתרומה ומעשר שני נקראו קודש בתרומה כתיב ואיש כי יאכל קדש (ויקרא כ"ד י"ד) ובמעשר שני כתיב וכל מעשר הארץ וגו' קדש לה' (שם כ"ז ל')⁷, בערתי הקדש מן הבית (דברים כ"ו י"ג). אבל אי אפשר לומר כן דאטו תרומה קודש כתיב, ובשלמא ת ר מ ה שפיר מימעט מדכתיב תרימו ת ר מ ה ולא שהמותר ג"כ תרומה... אבל מעשר שני לא בקרא ת ר מ ה?⁸ ותו קשה מאי נפקא מינה בין חוץ לירושלים לתוכה דמסיק בסמוך אבל אמרו עיסת מעשר שני חייבת בחלה ואמאי הא בירושלים ג"כ בקרא קודש?... אבל העיקר דה"פ והשאר חולין - דמותר באכילה ולא שזה וזה קודש - דאסור באכילה ומעשר שני חוץ לירושלים אינו ראוי לאכילה...". הסברו של הנצי"ב הולם את תוכן דרשת הספרי אך לא את מילותיה.

ונדמה כי לקושיה הראשונה שמעשר שני אינו קרוי תרומה כבר נזקק הספרי גופו... ולכן כשדרש (!) "חלה תרימו תרומה" לא שנה: את שמורם ת ר מ ה... ולא שזה וזה ת ר מ ה, אלא בקט בלשון "קדש" כדי לרבות גם את מעשר שני! והשווה לדרשת ספרי דברים פ"ט ש"ג, עמ' 321 (= משנת מ"ש פ"ה מ"י): "בערתי הקדש מן הבית זה מעשר שני

5. ר ד ח ט ל מ פ ור"י קור' "חולין", וכך בקראת התבואה שהפרישו ממנה תו"מ (ור' ר"ח אלבק, השלמות למסכת תרומות פ"ו מ"א). לעומתם גורסים א ב ס ת והרמב"ם בפרוש למשנת חלה פ"ג מ"ג (ובעקבותיו המאירי בפרוש עמ' 28 - ר' מ"ש לעיל שו' 28 הערה 51) "חולי", ואפשר שאינו אלא "חיקון" בהשוואה ביגודית ל"קדש" שנאמר בסמוך.

6. גירסת הרעים א ט: ז ה וזה.

7. ובספרא נדרש פסוק זה אודות מעשר שני. ור' גם בבלי קידושין נ"ג א' ומקבילות.

8. אפשר כי מחמת קושיה זו שבה הל"ט (לעיל הערה 2) "מעשר" ולא מעשר שני!

- 389 -

שו' 49-50

ונטע רבעי!! ובאשר לקושיתו השניה כי גם בירושלים קרויה עיסת מ"ש קודש ראה פרוש צ:
 "אבל אמרו - ר"ל ד מ ד ר ב ב ן מיתא חייבת, אבל ליכא למימר דמדאורייתא קאמ' וכו'
 יהודה דאמ' מעשר ממון הדינ' הוא ⁹, דאפי' לר' יהודה קדש איקרי ושפיר אמעיס מתרימו
 תרומה".

ויפה פירש, כי בדמה שהוראת הסרמין "אבל אמרו" כאן - כהוראתו בכמה וכמה מקומות
 אחרים: א ב ל ת ק נ ו ח כ מ י ס, מ ד ר ב ב ן. ר' למשל משנת ב"מ פ"ז מ"ד:
 "היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים... וכלן לא א מ ר ו (ר"ח אלבק: שמוחר לאכל מן
 התורה) אלא בשעת מלאכה. א ב ל משוט השב אבדה לבעלים א מ ר ו (ר"ח אלבק: תקנו
 חכמים) הפועלים אוכלים בהליכתן מאמן לאמן...". ובדומה לכך ספרי במ' פיס' ח' עמ' 13:
 "והביא האיש את אשתו אל הכהן - מ ן ה ת ו ר ה האיש מביא את אשתו אל הכ' א ל'
 א מ ר ו ¹⁰ מוסרין לו שני תלמי' חכמ' בדרך שלא יבא עליה". ובמקבילה בבלי סוטה ז' א'
 שנינו "א ב ל א מ ר ו ח כ מ י ס", ע"ש.

ה ו ר א ת "א ב ל א מ ר ו" ש ו ו ה א י פ ו א ל ה ו ר א ת "א ב ל
 א מ ר ו ח כ מ י ס" ¹¹. ר' למשל תוספתא יבמות פ"ו ה"ח: "יפת תאר, ה ת ו ר ה נתנה
 לה שלושים יום, אבל אמרו חכמים צריכה להמתין שלשה חדשים מפני תיקון הולד". תוספתא
 יומא פ"ד ה"ד: "מצות וידוי ערב יום הכיפורים עם חשיכה, אבל אמרו חכמים מתודה אדן
 קודם שיאכל וישתה, שמה תטרף דעתו בתוך אכיל' ושתיה". ספרא מצורע ע"ס ב': "כיון שטבלה
 טהורה להתעסק בטהרות, אבל אמרו חכמים לא תעשה כן שלא תבא לידי ספק". שם קדושים פ"ט
 ג': "לא תלבש... מותר אתה להציעו תחתיו, אבל אמרו חכמים לא תעשה כן שלא תהיה בימא

9. בבלי ב"מ צ' א'. ור' משנת קידושין פ"ב מ"ח ובבלי שם כ"ד א' וש"ב. ור' עוד דעת
 ר' יהודה ביר' שנצטט להלן.

10. כן גורסים ר א ד ל' מ וכן רבה בכל ששת עדי הנוסח. מאידך גורס ח (וכן ברבה דפוס
 וילנא): "א ב ל אמרו". וברי שהוא תיקון ע"פ המקבילה ב ב ב ל י - ר' להלן.

11. ור' גם משנת ב"מ פ"ד מ"ב (= המלצת חכמים). ובתוספתא שם פ"ג ה"ד ברישא "אכל
 אמרו" ובסיפא "אבל אמרו חכמים" - ע"ש גם בכה"ב. (ור' גם משנת חולין פ"ג ומ"ש
 עליה רי"ן אפשטיין, מלה"מ, עמ' 1148-9. ואכמ"ל בברור מסקנותיו - השווה בבלי
 שם ס"ה א' (דברי אביי). ולענייננו ראה ספרי דברים עמ' 162 כ"י ר אמרו = אמרו
 ח כ מ י ס בכה"י הטובים של המשנה, ע"ש! (והסרמין "אמרו" "אמרו חכמים" ב ל י
 "א ב ל" הוא עניין ל ע צ מ ו - ר' רי"ן אפשטיין, ספר הזכרון לאשר גולאק
 ושמואל קליין, עמ' 252 ואילך)).

- 390 -

ש' 49-50

אחת עולה על בשרו" 12.

נמצינו למידין כי הוראת הסרמין "א ב ל אמרנ" היא: אבל... בניגוד לדרשה הנ"ל השונה את דין התורה ת ק נ ו ח כ מ י ס. (וזאת בניגוד לסרמין הנפוץ "מ כ א ן אמרו" שהוראתו: מכאן - ע"פ דרשה זו, בסחו חכמים את דין התורה כלשונם הם:!!). ובנוגע לדרשתנו; בניגוד ללימוד הספרי ברישא ממנו משמע כי מ ד י ן ת ו ר ה פטורה עיסת מעשר שני מן החלה בכל מקום, ת י ק נ ו ח כ מ י ס שעיסת מעשר שני בירושלים תהא חייבת(!) (כבראה מחמת היתר אכילתה בירושלים) וסרה קושיית הנצי"ב.

ובנוגע למקבילות: במקביל לדרשת הספרי ברישא שבינו בבבלי פסחים ל"ח א'; סוכה ל"ה ב'; סנהדרין קי"ב ב' את הכריתא: "עיסת של מעשר שני פטורה מן החלה דברי ר' מאיר וחכמים אומרים חייבת בחלה" (ועוד נשוב לדון בנוסחאות כריתא זו להלן). וכדומה לכך שנה רב אסי בסוגיית פסחים וסוכה הנ"ל. נמצינו למידין כי דרשת הספרי ברישא לפיה עיסת מ"ש פטורה מן החלה - ללא הסתייגות כל שהיא לעניין המקום - הולמת את דעת ר' מאיר לפי כריתא זו.¹³

ובמקביל לסיפא של הספרי ("אבל אמרו...") שבינו בתוספתא חלה פ"א ה"ה: "עיסת מעשר שני בירושלם חייבת בחלה". ובסוגיית הבבלי בסנהדרין שם העמיד רב חסדא את מחלוקת ר"מ וחכמים בירושלים דווקא: "דר"מ סבר מ"ש ממון גבוה הוא, ורבנן סברי ממון הדיוט הוא, אבל בגבולין דברי הכל פטורי". וכדומה לכך שבינו ביר' פאה פ"ז ה"ו כ' ג' (= יר' מ"ש פ"ה ה"ג נ"ו ב'): "יר' בא ר' חייא בשם רבי יוחנן עיסת מעשר שני בירושלם כר' מאיר פטורה מן החלה כר' יודה חייבת בחלה. אמר ר' יונה¹⁴ לא אמרו אלא בירושלם אבל בגבולין לא". נמצינו למידין כי הכריתא בתוספתא שאותה, או את שכמותה הביא הספרי בסיפא, נוקסת בסתם כדעת

12. ור' גם משנת כריתות פ"ו מ"ט (= ספרא כ"ב ב', פ"ז א'); ספרא ק"ט ד', ע"ש; תוספתא יבמות פ"ד ה"ז (= המלצת חכמים). והשווה ספרי במ' עמ' 137 שם דן ר' יהודה בק"ו שבת ישראל המאורסת לכהן תאכל מן התרומה (מן התורה) אך מעיר: "א ב ל מה אעשה ש א מ ר ו ח כ מ י ס אין בת ישר' אוכלת בתרומה עד שתיכנס לחופה". ובמקבילה ביר' כתובות פ"ה ה"ד כ"ט ד' מוסיף: "ו ס מ כ ו (!) להם מקרא כמה שנאמר כל שהור בבייתך יאכלנו" ומכאן שכביטוי "אבל... אמרו חכמים" כוון ל ת ק נ ו חכמים.

13. ור' גם משנת חלה פ"א מ"ג: "אלו חייבין כחלה... ומעשר שני והקדש שניפדו", היינו קודם הפדיה פטורין מן החלה.

14. ביר' מ"ש ר' יודה - אשגרה מלעיל וכ"י וטיקן שם גורס נכונה ר' יונה.

ר' יהודה¹⁵ לפי ר' יוחנן, וכחכמים לפי האוקימתא של רב חסדא. ולכאורה לא מצינו במק-
בילות אלו הד לדעה המשתמעת לענ"ד מהספרי, כי חיוב עיסת מ"ש בירושלים אינו אלא תקנת
חכמים. אמנם דוק, מצינו ארבעה נוסחים בלשון הברייתא. הנ"ל בבבלי פסחים, סוכה וסנהדרין:

(א) בשלושה כ"י בסוכה (כ"מ, מיבנך ב' נג' אוק' 2671). שבינו: עיסה של מעשר שבי

ל ד ב ר י ר " מ פטורה מן החלה. ל ד ב ר י ח כ מ י ס חייבת בחלה.

(ב) ברב עדי הנוסח בפסחים (ד"ו וכ"י אוק', אדלר, מיבנך, מיבנך ב', ענעלאו, קולומביה,

ג' קמברידג' 56, רומי 109, רומי 125, ששון) ובסוכה (דפוס ונציה ופיזרו, כ"י אוק',

אדלר, מיבנך ובדומה רומי 134), ובשני כ"י בסנהדרין (התימני וקארלסרוה) שבינו: עיסה

של מעשר שבי פטורה מן החלה ד ב ר י ר " מ, ו ח כ מ י ס א ו מ ר י ס חייבת

בחלה. (ככמה מהנוסחאות חסר "בחלה").

(ג) כשאר עדי הנוסח בסנהדרין (דפוס ונציה ושונצינו, כ"י מיבנך ופלורנץ), בכ"י רומי

134 בפסחים, וכ"י ענעלאו בסוכה שבינו: עיסה של מעשר שבי פטורה מן החלה ד ב ר י

ר " מ ו ח כ מ י ס מ ח י י ב ין.

(ד) בשני כ"י בסוכה (אוק' 2677 וקטע תימני מס' 2010 בספריית הסמינר) שבינו: עיסה של

מעשר שבי פטורה מן החלה דברי ר"מ ו ח כ מ' א ו מ' ו מ ח י י ב ין !

בנוסח א' ב' מקביל ס ג נ ון הרישא. לסיפא. מאידך בנוסח ג' בניגוד לסגנון

הרישא "עיסה של מ"ש פטורה מן החלה ד ב ר י ר " מ. שבינו בסיפא "וחכמים מ ח י -

ב ין ! (נוסח ד' אינו אלא קונפלאציה של נוסחאות ב' ג'). אפשר שדווקא נוסח ג' עיקר

ובנוסח א' ב' הותאמה הסיפא לרישא אם מחמת תאחידות הפגנוניות ואם בהשראת דברי רב אסי¹⁶.

15. ועל מקומות נוספים בהם סובר ר' יהודה שמ"ש ממון הדיוס הוא ר' לעיל הערה 9.

16. בפסחים וסוכה פותחת הסוגיה בדברי רב אסי: עיסה של מ"ש ל ד ב ר י
ר " מ פטורה מן החלה ל ד ב ר י ח כ מ י ס חייבת בחלה. הברייתא שלנו מובאת
שם כ"לימא מסייע ליה" (לרב אסי), כשלאחר הבאתה שאל התלמוד: "לימא מסייע ליה
ה י ב ו ה ר", או כלשון אחרת "ה י א ה י א" ! ורמז להשפעת דברי רב
אסי על נוסח הברייתא ניתן לראות בנוסח א' ת ש ו ה ל ד ב ר י ר ב
א ס י ("היא היא!") המצוי בסוכה דווקא, ובמציאותו של נוסח ב' ה ק ר ו ב
ל ד ב ר י ר ב א ס י ברב עדי הנוסח בפסחים וסוכה דווקא. בסנהדרין לעומת
זאת פותחת הסוגיה בציטוט הברייתא ("תבן תתם"). ודברי רב אסי לא מובאים
שם כלל. אפשר איפוא שלא במקרה אוחדים רב עדי הנוסח בסנהדרין בנוסח
השלישי דווקא! ואכמ"ל בניתוח סוגיות הבבלי.

- 392 -

שו' 49-53

ולענייננו; האם ניתן לראות בלשון "וחכמים מחיביבין" בבוטח ג' – שאינה מקבילה

לפוטור/פוטריין ברישא כרגיל בכל מקום ¹⁷ – הד לחיוב עיסת מ"ש ע"פ ת ק נ ת

ח כ מ י מ, כבספרי, ולא מחלוקת חכמים על ר"מ? וצ"ע גדול, ולא באנו אלא לעורר!

וכשם שתקנת חכמים לא מ פ ו ר ש ת במקבילות, כך דרשת הספרי עצמה לא מצויה

שם. "במקומה" מציע רב פפא כסוגיית הבבלי בפסחים וסוכה הנ"ל הסבר אחר לפטור

עיסת מ"ש ע"פ הדרשה "עריסותיכם – משלכם", ע"ש ¹⁸. וכדומה לכך שנינו ביר' חלה פ"א

ה"ז ב"ח א': "חלות תודה ורקיני נזיר עשאו לעצמו פטור דכתיב ראשית עריסותיכם

ו לא ש ל ה ק ד ש" ¹⁹.

51-53 ת ת נ ו ל ה' ת ר ו מ ה – ל מ ה ב א' , ל פ י ש ה ו א א ו' ח ל ה

ת ר י מ ו ת ר ו מ ה א ב ל ל א ש מ ע נ ו ש י ע ו ר ח ל ה ת " ל ¹

ת ת נ ו ל ה' ת ר ו מ ה ² ע ד ש י ה א ב ה כ ד י מ ת נ ה ל כ ה ך :

הספרי דורש את המלה "ת ת נ ו" המופיעה כאן לראשונה: "כדי מ ת נ ה". ודוק

17. ר' למשל משנת דמאי פ"א מ"ג; מעשרות פ"ד מ"ב; חלה פ"א מ"ו, פ"ד מ"ה; עדיות פ"ד מ"י, פ"ה מ"ב; כריתות פ"א מ"ו; חולין פ"ה מ"ג.

18. והשווה ס"ז עמ' 284: "ראשית עריסותיכם – שלכם חייבת אלא שלגוים אינה חייבת... שלכם חייבת שלחיה אינה חייבת".

19. פסוקנו "חלה תרימו תרומה" נדרש ביר' חלה פ"א ה"ד נ"ז ד' לעניין א ח ר: "... העושה עיסה מן הטבל (!) חלה חייבת בתרומה ותרומה חייבת בחלה. מנין שחלה חייבת בתרומה ר' יצחק בשם ר' שמואל בר מרתא בשם רב: חלה תרימו תרומה – מחלה תרימו תרומה. מנין שהתרומה חייבת בחלה מן קושינו פתרון ההין קרייא: מאותה שכתוב בה ראשית תרימו חלה". וראה בפרוש ת.

1. ד ל ח' ת"ל (והושלם ע"י ס) – שיבוש משותף של שבי רעים אשכנזיים אלה.

2. ב מקצר כדרכו כציטוט הפסוק וגורס "לה" במקום "תתנו לה" תרומה" בשאר (ר א ד ח ט ל מ סמ"ג הלכות חלה ויראים סימן קמ"ח, עמ' 132), למרות שהמלה הנדרשת היא "תתנו".

- 393 -

שו' 51-54

בפסוקים הקודמים בקטה התורה בלשון "תרימו" שלוש פעמים: ת ר י מ ו תרומה לה' (י"ט), חלה ת ר י מ ו תרומה כתרומת גרן כן ת ר י מ ו אתה (כ'), אך הספרי ציין בהשוואתו הניגודית לביטוי האמצעי בלבד: "לפי שהוא או' חלה תרימו תרומה"³. אפשר שהספרי בקט לשון קצרה והסתפק בהבאת הצווי ה ע י ק ר י: "ראשית ערסכתם חלה תרימו תרומה"⁴. אפשר גם שציין ל"ח ל ה תרימו תרומה" דווקא מחמת לשונו בהמשך "אבל שיעור ח ל ה לא שמענו", או מחמת זיקתו לדרשה הקודמת בשו' 48-50 שם נדרשו המילים "חלה תרימו תרומה" דווקא, ע"ש. לעצם הקביעה "אבל שיעור חלה לא שמענו" ר' מ"ש לעיל שו' 31 ד"ה 'לפני' (ואודות הוראת המובח ר' ר"ח אלבק, 'מדרשים', עמ' 77,76).

ולעניין תחנו ל ה' = כדי מתנה ל כ ה ן, ר' יחזקאל מ"ד ל': "וראשית ערי-סותיכם תתנו ל כ ה ן להביח ברכה אל ביתך". ואף להלן שו' 56 שובה הספרי: "עד שיהא בזה כדי מתנה ל כ ה ן ובזה כדי מתנה ל כ ה ן". וגם במקבילות בתו-ספתא חלה פ"א ה"ז ויר' חלה פ"ב ה"ז ב"ח ד' שנינו: "כדי מתנה ל כ ה ן". וזאת כניגוד לדרשה המקבילה בספרי דברים פ"ס קס"ו עמ' 216 לעניין ראשית הגז: "תתן לו - שיהא בו כדי מתנה". וכן הוא גם בהמשך דרשת הספרי שם (= משנת חולין פ"א מ"ב), ובתוספתא חולין פ"י ה"ה. ובכל המקבילות הג"ל בראשית הגז ליתא "לכהן". (ואמנם בדברים י"ח ג' שנינו במפורש: "וזה יהיה משפט ה כ ה נ י ס", ולפס' זה נסמך "ראשית גז צאנך תתן לו", כניגוד לחלה שנתיבתה לכהן דווקא לא מוזכרת בפסוקי התורה). ועוד נשוב לדון במקבילה מספרי דברים להלן שו' 54-57 ד"ה 'ולעצם'.

53-54 מ י כ ן א מ ר ו ⁵ ש י ע ו ר ח ל ה ש ל ב ע ל ה ב י ת א ח ד
מ ע ש ר י ס ו א ר ב ע ה ו נ ח ת ו ס א ח ד מ א ר ב ע י ס ו ש מ נ ה ⁶:

3. כן גורסים ראד ח ל מ ויראים. לעומתם גורסים ב ט "תרימו תרומה" - לשון המתאימה גם לפס' י"ט, אך ככל הנראה לפנינו ק י צ ו ר של פס' כ' וכן קיצר ב גם לעיל שו' 48-49 ר' הערה 1 שם.

4. ואין להתעלם מן העובדה שאת "תרימו תרומה לה'" בפס' י"ט העמיד הספרי לעיל שו' 21 ב ת ר ו מ ה ג ד ו ל ה !

בנוסף ראט ויראים¹ מצינו חוסר אחידות: "חלה של בעל הבית" לעומת "ונוחתו" ⁷,
וכן גורסים ראט אף להלן בציטוט משנת הספרי ע"י ר' יהודה: "מפני מה אמרו (!) של בעל
הבית... ונוחתו" ! לעומתם מצינו שני בוסחים אחידים:
(א) דחלמ והאשכנזים (!) יראים², סמ"ג ורוקח סימן שני"ז: חלה של בעל הבית... ושל
נחתום (מ נחתומים). וכן גורס להלן בדברי ר' יהודה (דח יראים סמ"ג ורוקח הנ"ל - חסר
כל הקטע שם).

(ב) בחלה בעל הבית ⁸... ונחתום. ובדומה לכך פחלת בעלת (!) (פ¹ חלה (!) בעל) הבית...
והנחתום. וכן גורסים בפלהלן בדברי ר' יהודה: בעל הבית... ונחתום/והנחתום ⁹.
מציאותם של שני בוסחים אחידים מורה, לענ"ד, כי חוסר האחידות בכ"י המעולה ר
וכן ראט קדום הוא, ובנוסף דחל "תיקנו" את הסיפא ע"פ הרישא ובנוסף בפ "תיקנו" את
הרישא ע"פ הסיפא. ועד כמה שידיעתי מגעת אין זה רגיל בלשון התנאים להשמיט "של" בחלקו
השני של משפט! ובדומה כי אכן יש להבחין בין חלה "של בעל הבית" - רכוש בעה"ב,
לעומת "ונחתום" שמוכר לאחרים. ועל האפשרות כי גם במשנת חלה מצינו הבחנה
מעין זו - הקשורה לשיעורים השונים בחלה (!) ר' מ"ש להלן בסוף ש' 54-57.

זיקת "מיכן אמרו" לדרשת הספרי תתנו = כדי מתנה לכהן, מפורשת ע"י חכמים בתוספתא
חלה הג"ל: "...אלא בעל הבית עיסתו מעוטה ואין בה כדי מתנה לכהן, נחתום עיסתו מרובה
ויש בה כדי מתנה לכהן". וכן מצינו אף ביר' חלה אלא ששם בוספה בראש דברי חכמים דרשה
אחרת מפס' אחר: "...אלא ונתתם ממנו את תרומה ה' לאהרן

5. ראב"ח טלפ סמ"ג מיכן אמרו. דמ ויראים מיכן אתה אומר. ור' מ"ש
לעיל ש' 6-7 הערה 1. ולהלן בסמוך בציטוט משנת הספרי בפי ר' יהודה "מפני מה
אמרו" בכל עדי הנוסח.

6. אאת מעשרים וארבעה... אד מארבעים ושמה. ולהלן ש' 54x2, 57x2,
58x2 גורס באופן עקבי "אח" בביגוד לשאר "אחד".

7. גם - המצטט רק את הסיפא: "ונחתום". (וביראים השלם שם, בדפס: ונחתום אחד
ממה ותיתן בהערה ט' שם: צ"ל ממ"ח, אך בכ"י פריז יסוד המהדורה (וכן כ"י
ניו-יורק) ממ"ח כשורה!

8. וכן הוא בפרפרזה של הספרי המובאת ע"י הרמב"ם בפרושו למשנת חלה פ"ב מ"ז: "ועוד
אמרו שטעם היות חלת בעלת...". (וכוונתו לספרי ר' מ"ש להלן 18).
ואודות השפעת הרמב"ם על נוסח כ"י ב עיין תאורו לעיל ח"א § 3 הערה 29.

9. יר' עוד גירסת מס בדברי ר' יהודה: בעל הבית... ושל נחתום (מ נחתומין).

- 395 -

ש' 53-57

ה כ ה ן - ע ש ה ש י נ ת ב ו ל כ ה ן כ כ ה ו נ ו ¹⁰ אלא שהנחתום
עיסתו מרוב'...". שילוב הפסוק במדבר י"ח, כ"ח חדן ב ת ר ו מ ת מ ע ש ר
ודרשתו, אינם עניין לכאן. וכבר חש הרא"ף כי קטע זה "לא שייך הכא ואגב גררא
מייתי נמי הדרשה". ואכן נדמה כברור כי לפנינו אשגרה מירושלמי להלן פ"ג סה"ב
נ"ס א' שם מובא קטע זה כלשונו, מלה במלה ב מ ק ו מ ו, ע"ש. נמצינו למידין כי
דברי חכמים בתוספתא והירושלמי כללו רק את העיקרון "כדי מתנה לכהן", ללא הכיסוס
הדרשני תתנו = כדי מתנה המצוי רק בספרי?
ומשנת הספרי כאן "שיעור חלה"... מצוטטת מלה במלה ע"י ר' יהודה בספרי להלן,
ובדומה לכך, ע"י ר' יהודה בתוספתא וביר' (אלא ששם לא מצינו את ההבחנה בין
"ש ל כעה"ב לעומת "ונחתום"). כמשנת חלה פ"כ מ"ז מצינו מקבילה תוכנית ש א י נ ה
ש ו ו ה ב ס ג ג ו נ ה ל מ ש ג מ הספרי. ועל היחס ביניהן ר' מ"ש להלן שו'
54-57 ד"ה 'אם נשווה'.

54-57 א' ¹¹ ר' יהודה מפני מה אמרו ¹² של בעל הבית
אחד מכ"ד ונחתום אחד ממ"ח, מפני ¹³ שהאיש
עינו יפה ושל אשה עינה רעה וכשתפחות ¹⁴ לא
תפחות מארבעים ושמובנה בא' תתבו לה' תרומה -
עד שיהא בזה כדי מתנה לכהן ובזה כדי מת -
נה לכהן. מיכן אמרו בעל הבית שעושה ¹⁵ משתה
לבו אחד מכ"ד, והאשה שעושה ומוכרת בשוק

10. קטע זה מצוי ביר' ד"ו וכ"י ליידין ווסיקן ובציטוט היר' ע"י הריבמ"ץ והא"ז. מאידך
בציטוט הר"ש משנץ חסר. ואפשר שנשמס מחמת הדומות (אלא...אלא), או שקיצר מחמת
הקושי. ור' אף ג"ש ח"ב, עמ' 58 (= 'אוצה"ג לפסחים, המשובות עמ' 62): "...אם
הוציא ממנה פחות מאחד מארבעים ושמובה כאילו לא הוציא, כי הכת' אומ' ובתתם (!)
ואין בזה כדי מתנה". וזאת, ככל הנראה, ע"פ היר' הנ"ל.

11. "א' ... ממ"ח ח' ד ח מחמת הדומות, והושלם ע"י ס.

12. א ט ס ג' כאן "חלה" - ל ש ו ן פ ר ו ש ע"פ האמור לעיל "מיכן אמרו שיעור
ח ל ה שלבעל הבית"!

- 396 -

ש' 54-57

א ח ד מ מ " ח ¹⁶: דברי הספרי כאן, אותם מצינו בשיבוים קטנים בכל עדי הנוסח, קשים להכנה:

(א) בקטע הראשון פותח ר' יהודה בכד ומסיים בחכית כלשון הרד"ף. הוא מסביר את שיעורי בעל הבית והנחתו, ע"פ עינם היפה והרעה של האיש והאשה?!
(ב) הקטע השני תתנו לה' תרומה וכו' הפותח במלת "באי" הוא חסר הקשר. את גירסת ר' "באי" מצינו גם בכ"י א ח ובדומה לכך צ נאמ'. ²ט באמר. לעומתם גורסים: ¹ט ואמ'. ב ונא' כאן. ל שב'. ד לכך נאמ'. ונראה כי לפנינו בסוגיות "תיקון" שונים לפתיחה חסרת ההקשר נא' = נאמר. לא ניתן לראות בקטע זה הנמקה לדברי ר' יהודה לעיל כמשתמע מנוסחי דל הנ"ל, שהרי ר' יהודה נוקט בהסבר ע י נ י פ ה ו ר ע ה בעוד שהדרשה כאן - תתנו = כדי מתנה - תואמת לדעת חכמים בתוספתא. והיר' הנ"ל התולה את שיעורי החלה בגו - דל העיסות של בעה"ב והנחתום. וכן פירש הספרי לעיל ש' 3-51. ובמדרש חכמים (מ) הושמטה המלה הפרובלמטית "באי" ובכך יצר הדרשן-המעבד דרשה עצמאית החוזרת על הדרשה לעיל ש' 3-51...

(ג) זיקת הקטע השלישי הפותח במילים "מיכן אמרו". לדרשה המצויה לפניו, בקטע השבי, אינה בהירה כלל. שהרי בניגוד לדרשה התולה את שיעורי החלה בגודל העיסה, שנינו בקטע השלישי כי בעה"ב העושה משתה לבנו מפריש אחד מכ"ד. ל.מ.ר. נת. שעיסתו גדולה. (והאשה המוכרת בשוק מפרישה אחד ממ"ח כנחתום, למרות שסביר שעיסותיה קטנות מאלו של הנחתום) ¹⁷.

13. ראב"ט מפני דחלמפ לפי. והלשון הראשונה הולמת יותר את שאלת ר' יהודה מפני מה אמרו... מפני ש... וכן. הוא במקבילה בתוספתא. הלשון מפני מה... מפני ש... רגילה בספרי - ר' מהד' הור', עמ' 90/1-2 (ט לפי!), 160/9, 165/14. והשווה משנת שקלים פ"ג מ"א; סנהדרין פ"ו מ"ד; עדיות פ"א מ"ד; ע"ז פ"ה מ"ה, ועוד.

14. ²ט בסי': ובבית פחות.

15. ראב"ד ²ט המת בעל הבית שעושה (במקביל להמשך המשפט והאשה שעושה). ח ¹טל בעל הבית שעושה (כתיב חסר = שעושה, או לשון עבר).

16. ²ט מארבעים וחמשה, וכן גורס להלן בש' 58 - ט"ס שנבעה מקריאת מ"ה במקום מ"ח.

17. ובנוסח ל שנינו "מאי כן אתה אומ'" במקום "מיכן אמרו". אפשר כי "מאיכן" אינו אלא שיבוש של מיכאן = מכאן (ככתיב ב.ח.ט.ה.מ.ת), אך שמא לפנינו "תיקון"

- 397 -

שור' 54-57

(ד) כסניף לקושיות הנ"ל יש להעיר כי בביגוד לספרי לפיו מבחין ר' יהודה בין עינם היפה והרעה של האיש והאשה מבחין ר' יהודה במקבילות בתוספתא והיר' בין עינם היפה והרעה של בעה"ב והבחנתו ס. כך שביגדו בתוספתא: "אמ' ר' יהודה מפני מה אמרו כעל הבית אחד מעשרים וארבע מפני שעינו יפה בעינתו, נחתום אחד מארבעים ושמונה מפני שעינו צרה (!) בעינתו". ובדומה לכך שביגדו ביר' המצוטט באו"ז הלכות חלה סימן רכ"ט: "תני אמר ר' יהודה מפני מה אמרו כע"ב אחד מעשרים וארבעה ונחתום אחד מארבעים ושמונה, אלא הנחתום עינו רעה בעינתו, כע"כ עינו יפה בעינתו". בנוסח דומה מצוטט היר' ע"י הריב"ץ והר"ש בפרושם למשנת חלה פ"ב מ"ז. והרא"ש בהלכות חלה סימן ד' - עיין אהצו"י, עמ' 128. מאידך בד"ו מצינו גירסה הפוכה: "תני אמר ר' יודה... אלא שהבחנתו וס' עינו יפה בעינתו ובעל הבית רעה בעינתו". והר"ש ליברמן, תוסכפ"ש לחלה, עמ' 8-797 העיר כי אפשר שהראשונים הנ"ל העתיקו מהריב"ץ שהוא עצמו "היה נוהג לתקן הנוסחאות". מאידך העמיד ר"ש ליברמן את בוסחו המוקשה של ד"ו בעזרת הספרי כפי שנתפרש ע"י הרמב"ם בפרושו למשנת חלה שם: "ועוד אמרו שטעם היות חלת בעל הבית חלק מעשרים וארבעה לפי שחיוב זה מסור לאשה והאשה עינה רעה וכשתחייבנה להפריש חלק מכ"ד הלוואי שתרפיש חלק מארבעים ושמוב"ה" ¹⁸. מסקנת הר"ש ליברמן "ומכאן שאין להגיה בירושלמי ו.ת.מ.ס.ו.ר.ו.ת. ח.ו.ל.ק.ו.ת". וקשה לקבל מסקנה זו שהרי כבר העיר רי"ן אפשטיין, מלה"א, עמ' 482 והערה 10 שם כי בגוף כ"י לידן - וכן בכ"י וטיקן (מלמד שם) - חסר המשפט "ובעל הבית רעה בעינתו" ונוסף בכ"י לידן בגליון ביד אחר, והתוספת הנ"ל בס' עות יס' וד'ה וצ"ל: אלא שהנחתום עינו יפה בעינתו ובעל הבית עינו יפה בעינתו, כנוסח הראשונים הנ"ל ¹⁹. גם העמדת בוסח ד"ו ע"פ פרוש הרמב"ם לספרי מוקשה היא; הספרי עצמו קשה, כאמור לעיל, וגם פרוש

(המשך הערה 17)

מחמת הקושי הנ"ל ויש לקרוא בתמיה: מאיכן אתה אומ' (וגירסת ל "אתה אומ' בני-גוד לשאר "אמרו" מחזקת השערה זו במקצת, אך ר' לעיל הערה 5).

18. וברי שהרמב"ם כוון בלשונו "ועוד אמר ו" לספרי: רק בספרי מצינו את ההכללה שהאשה עינה רעה, והרמב"ם מפרש את המשפט "וכשתפחות..." שגם הוא מצוי רק בספרי. ומכאן שנוסח הספרי שעמד בפני הרמב"ם היה כנוסח הספרי שלנו!

19. שים לב גם לחסרון המילה "עינו" בגליון כ"י לידן! מאידך לשון היר' בסוף הסוגיה שם (בד"ו וכן בכ"י לידן ווטיקן) "כשעה שהיא עושה לביתה עינה רעה בעינתה, כשעה שהיא עושה למכור בשוק עינה יפה בעינתה", תואמת לכאורה את בוסח ד"ו

- 398 -

ש' 54-57

הרמב"ם לספרי אינו פשטני - ר' מ"ש להלן בסמוך. בראה איפנא - הן מצד הנוסח והן מצד הסברה - כי דברי רי"ן אפשטיין עיקר ובוטחו המקורי של הירושלמי היה כנוסח הראשונים הנ"ל; מקביל לדברי ר' יהודה בתוספתא, ושווה מהספרי וכבר נתחבטו פרשני הספרי בכאור דרשתנו. בנוגע לקושי הראשון נקטו רובם כפרוש הרמב"ם הנ"ל. אמנם פרוש זה דחוק מאד, שהרי מלבד הקושי הנוסף במעבר מבעה"ב לאשה משמע לפיו כי עין רעה מהווה יסוד לחומר, בניגוד לעין רעה בתרומה המהווה יסוד לקולה. גם לא מצינו במקומות אחרים "קנס בטחון" מעין זה, ומדוע דווקא פי שניים הרי לכשתפחות אין לדבר קיצבה!! בנוגע לקושי השני ראה פרוש צ: "נאמ' תתנו לה' תרומה - הוא כבר דרש לה לעיל והכא הוי כעין ד"א... ומ"מ בעל הבית שהוא עושה למשתה בבוותן מכ"ד אע"ג שהוא לש הרבה ביחד, כד"ש לא תחלו קבבעל הבית. וכן אשה שעושה למכור בשוק אע"ג דעיבה רע אחד ממ"ח שלא תחלו קבבחתו ס", והשווה לסוגיית היר' הנ"ל, ע"ש.

וכמה פרשנים הציעו להגיה את הספרי: ביחס לקושי הראשון ר' הצעת הרד"ף להגיה את דברי ר' יהודה ע"פ דבריו בתוספתא וביר', "אמנם כדי לא לשבש הספרי" מציע להסתפק בתוספת שתי מילים: אמר ר' יהודה מפני מה אמרו שלבעל הבית א' מכ"ד ובחתום א' ממ"ח <וכן האשה> מפני שהאיש...". וביחס לקושי השניה כתב רמ"ש, ובעקבותיו הור', כי בראה "דבריייתא לפנינו קטיעא" ולאחר דברי ר' יהודה יש להוסיף, ע"פ התוספתא והיר', את דברי חכמים: <וחכ"א לפי שעיסת בעה"ב מעוטה ועיסת: בחתום מרובה> לכך נאמר...". והגר"א הגיה את כל הדרשה בצורה דרסטית - עיין בדבריו, וסרו כל הקושיות הנ"ל... אמנם לענ"ד במקום להגיה את הספרי בצורה זו או אחרת²⁰ עדיף מבחינה מודו -

(המשך הערה 19)

הנ"ל. וכבר העיר רי"ן אפשטיין שם, שצ"ל ההיפך כנוסח הר"ש: עיבה יפה... עיבה רעה. ור' מה שסיער הרב ניסן זק"ש בהערותו לפרוש הריבמ"ץ, עמ' ס' הערה 50, כי אפשר שההשטה מחמת הדומות בראש הסוגיה היא שגרמה לחילוף בסיפא!

20. לכאורה ניתן היה להגיה את נוסח ראחנא' + ב"א = נוסח אחר. אמנם לא מצאתי במקום אחר בכ"י הספרי שימוש בטרמין זה - לא בגליונות ולא בגוף, וגם לאחר הגהה זו נשארות הקושיה הראשונה והשלישית בעינן.

- 399 -

שו' 54-57

לוגית לבאר את נוסח הספרי כמות שהוא לפי ג' ו, ככ"י הסובים, בעזרת השערה שבוסף כאן ג' ל' ו'ן שלא במקומו. וזאת מחמת ה'ת' ו'פ'ע' ה'ת' ד'ר'ה (!) של כניסת גליונות - שלא במקומם. ל' כ' ל' עדי הנוסח בספרי - ר' מ"ש לעיל ח"ב § 43, ח"ג § 12.1.

וזו השערת: בנוסחו המקורי של הספרי שבינו: "א' ר' יהודה מפגי מה אמרו שלבעל אחד מכ"ד ובחזתם אחד ממ"ח: נא' תתנו לה' חרומה - עד שיהא כזה כדי מתנה לכהן ובזה כדי מתנה לכהן. מיכן אמרו בעל הבית שעושה משתה לבנו אחד מכ"ד והאשה שעושה ומוכרת בשוק אחד ממ"ח". קטע אחרון זה ה'דן' בשיעורי ההפרשה ה'ש' ו'ג' י'ם של ה'א' י'ש ו'ת' א'ש' ה'לשים עיסה גדולה (!) פורש בגליון: "מפגי שהאיש עיבו יפה ושלשה עינה רעה וכשתפחות לא תפחות מארבעים ושמונה". אלא שבמקום לשלב גליון זה במקומו לאחר "אחר ממ"ח" בסיפא, הוכנס הוא לאחר "אחד ממ"ח" ברישא, אולי גם מחמת זיקת הפרוש בגליון לדברי ר' יהודה במקבילות בתוספתא וביר'! בעזרת השערה זו מ'ו' ש'ב' ו'ת' ש'ל' ו'ש'ת' ה'ק'ו' ש'י' ו'ת' ה'ר' א'ש' ו'ב' ו'ת' ה'נ' "ל' מאידך לפיה נוקט ר' יהודה בספרי כדעת חכמים בתוס' וביר' ב'נ' ג' ו'ד' לדעתו המוצגת במקבילות הנ"ל!²¹

נשוב לדון, ביתר פרוט, בחלקיה השונים של דרשתנו. לאור השערתנו הנ"ל: לאחר הדרשה תתנו = כדי מתנה לכהן, מצוטטת משנת הספרי ("מיכן אמרו") הכוללת הן את ההלכה "שיעור חלה שלבעל הבית" וכו' והן את הנמקתה "אמר ר' יהודה". וכו' (וזאת כדרך המשנה לשבות אמר ר' פלוני (ולא: ר' פלוני או מ'ר) כביסוס לדעת שבזכרה קודם²²). כתשובה

21. התופעה של מחלוקות מקורות תנאים אודות דעתו של חכם פלוני ר' ג' י'ל'ה ב'י'ו - ת'ר, אמנם לעינינו ר' עוד מ"ש להלך ד"ה 'אם בשוה'.

22. רי"ן אפשטיין, מלח"מ, עמ' 402, 1133; מלח"ת, עמ' 31, 34 ועוד; רי"ח אלבק, מבוא למשנה, עמ' 260-264. וכן ר' ג' י'ל' ב'מ' ד'ר' ש'י' ה'ל' כ'ה בהם משמש "אמר ר' פלוני" כביסוס לדעה קודמת, פתיחה, או תוספת - אך לא מחלוקת. ר' ספרי במדבר עמ' 14, 26, 63, 101 (!), 122, 152, 158, 190, 195, 220 (ואכמ"ל בדיון אודות שני החריגים בהם אמר ר' פלוני = מחלוקת בעמ' 123 ("אמר ר' הידקא...") - העברת סרמין מתמקבילות בעמ' 63, 177 (?) ובעמ' 106 ("אמר תלמיד אחד מתלמידי ר' ישמעאל"). וכן הוראת "אמר ר' פלוני" גם במכילתא. ר' עמ' 5, 177, 199, 214, 221, 242, 272, 291. (החריגים היחידים בעמ' 264, 282, 347 הן שוב ב"אמר תלמיד אחד מתלמידי ר' ישמעאל"). וראה גם ספרא דף ד' א', ד' ב', כ"ג ג', ל"ג ב', ק"ז א', קי"ב ג', ד', קי"ג ב', קס"ו ב'; ספרי דברים עמ' 3, 159, 228, 245, 279, 289, 311. ונושא זה דורש דיון לעצמו.

לשאלתו "מפני מה אמרו..." דורש ר' יהודה: "נא' תתנו לה' תרומה..." אלא שלא כדרשת הספרי ברישא שם שנינו פעם אחת: "עד שיהא ב'ה כדי מתנה לכהן", כאן - מחמת השיעור הכפול - כופל ר' יהודה: "עד שיהא בז'ה כדי מתנה לכהן ובז'ה כדי מתנה לכהן"²³. ובדרשה המקבילה בספרי דברים עמ' 216 מצינו מבנה מקביל: לאחר הדרשה "תתן לו" - שיהא בו כדי מתנה" מובאת משנת הספרי ("מיכן אמרו"²⁴ = משנת חולין פי"א מ"ב) הכוללת הן את ההלכה "כמה בותן לו משקל חמש סלעים... כדי לעשות ממנו כגד קטן", והן את הבמקתה הדרשנית: "שנאמר תתן לו - שיהא בו כדי מתנה!"²⁵

לאחר הדין הכללי והסברו כדרשת כדי מתנה ב"מיכן אמרו" הראשון, מביא הספרי "מיכן אמרו" שני בו מצויים מספר דינים פרטיים הקרובים בנוסחם למשנת חלה הב"ל: "בעל הבית שעושה משתה לבנו" = משנה כ"י ק: "העושה משתה לבנו"²⁶, וברי שהכוונה לעיסה הנעשית לכבוד המשתה כפי ש"מובהר" בנוסח אחר במשנה שם: "והעושה למשתה בגו", ומפורש בנוסח נוסף במשנה שם: "ויעיסה למשתה בגו" - עיי' ד"ס השלם, עמ' של"ח, ובנוסח האחרון גם מצוטטת המשנה בבבלי ערובין פ"א א' בכל עדי בוסח שם.

"לבנו" - כן הנוסח בספרי כ"י ראב"ט מס' ובכל כה"י במשנה. מאידך גורסים דל בספרי "לבניו". ח' "לכני כיתו". וכדמה כי לפנינו "תיקונים" שמטרתם להדגיש את כמות ה

23. וכן פרש ז"א בביגוד לר"ס שמחק את הפעם הב' ובעקבותיו הרד"ף. וגם בכ"י ח חסרה הפעם הב' ונראה שאין זו השמטה מחמת הדומות, שהרי במקום "בזה" הוא גורס "בה", כברישא!

24. ר חסר "מיכן אמרו" וממשיך כציסוס המשנה ללא קידומת זו.

25. "שיהא בו כדי מתנה" הוא נוסח הספרי, המקבילה בתוספתא פ"י ה"ה, ומשנת חולין כ"י: לו, תימני ורמב"ם. מאידך גורס כ"י ק במשנה שם: כד' שיהא לו מתנה. פריז: שיהא לו כדי מתנה (וכן בוסח הדפוס כדרשת הספרי שם ברישא). פרמה: כד' שיהא לו כדי מתנה - בחינת הילכך נימריהו לתרויהו!

26. שים לב להקבלה הסגנונית בכ"י ק: העושה עיסה לעצמו - העושה משתה לבנו.

- 401 -

ש' 54-57

ה ג ד ו ל ה ש ל ה ע י ס ה ! "והאשה שעושה ו מ ו כ ר ת בשוק אחד ממ"ח" - במקביל למשנה שם: "וכן האשה שהיא עושה ל מ כ ו ר בשוק אחד מארבעים ושמובה". וגם המשך דיני הספרי "נטמאת עיסתה" וכ' מקבילים - מ י ל ו ל י ת למשנה - ר' מ"ש להלן ש' 8-57. אם נשווה בין המשנה למשנת הספרי נבחין בשני הבדלים: המשנה לא עסקה ב ה ג מ ק ת שיעורי תחלה השונים. היא שנתה את דין "העושה עיסה לעצמו" ו ב ס מ ו ר ל ו את דין "העושה משתה לבנו" - אחד מכ"ד. כן שנתה את דין הגתתוס ו ב ס מ ו ר ל ו את דין האשה שעושה למכור בשוק - אחד ממ"ח. במשנת הספרי, לעומת זאת, הוצג תחילה "מיכן אמרו" בו נשנה הדין ה י ס ו ד י של בעה"ב ונחתום, בתוספת ה ג מ ק ת ו תתנו = כדי מתנה. לאחר מיכן מצינו בספרי ב"מיכן אמרו" ע צ מ א י את דין בעה"ב שעושה משתה והאשה שמוכרת. ודוק בכיטוי "מיכן אמרו" השני מגלה עורך הספרי את דעתו כי שיעורי ההפרשה בדינים פרטיים אלה נקבעו גם הם בעקבות הדרשה תתנו = כדי מתנה שהובאה קודם²⁷. עורך הספרי מתעלם איפוא מהסבר עין יפה ורעה. ש א י ג ו מ י ו ס ד ע ל ד ר ש ת ה כ ת ו ב י ס (!), ולדידו גם ר' יהודה - בעל דעת עין יפה ורעה בחוספתא וביירו' - נוקט בהסבר הדרשני תתנו = כדי מתנה!!

ומכאן לגליון ע"פ השערתנו: בניגוד לתפיסתו המקורית של הספרי אותה נסינו לשחזר לעיל, פרש חכם קדמון בגליון מדוע בעה"ב העושה משתה לבנו מפריש א' מכ"ד בעוד שהאשה המוכרת לשוק מפרישה א' ממ"ח, למרות שעיסות שניהם גדולות יחסית לטתם בעה"ב (וקטנות משל בחתום?): "מפני שהאיש עיבו יפה ושלשה עיבה רעה"²⁸, וכשתפחות לא תפחות מארבעים ושמובה". ופרשו; האיש עיבו יפה ולכן חייבוהו להפריש א' מכ"ד בעוד שהאשה עיבה רעה ולכן ה ק ל ו ב ה, אמנם גם כשתפחות לא תפחות ממ"ח - היינו תייבנה בשיעור המינימלי. וכאמור לפי

27. וכאמור גישה זו אינה מוכרחת כלל, שהרי בעה"ב העושה עיסה גדולה למשתה בנו מפריש למרות זאת א' מכ"ד. ולפשט המשנה ר' עוד מ"ש להלן ד"ה 'ולעצ"ד'.

28. ר ס ת ושלשה עיבה רעה. א ועיבה רעה של אשה (נסיון "תיקון" של הגירסה הרא- שונה?!). ב ד ח ל מ פ צ והאשה (מ צ2 ואשה) עיבה רעה. ושם מהווה הגמגום בנוסח ר ורעיו הד ללשונו של אותו פרשן קדמון? וצ"ע נוסף.

- 402 -

ש' 54-57

השערותנו נ' גליון זה שלא במקומו ובכך בוצרו כל הקושיות הנ"ל. עד כאן בנוגע לפרוש הספרי. ולעצם העניין בראה כי שני ההסברים שביטול ע"י התנאים לשיעורי החלה דחוקים עד למאד. ביחס לפרוש חכמים "כדי מתנה" כבר הקשו ביר' שם "והתנינן העושה עיסה לעצמו והעושה למשתה בנו אחד מעשרים וארבעה?" ותוצו "שלא תחלוק לעיסת בעל הבית". היינו יש צורך בעקרון בוסף בכדי שההסבר כדי מתנה יהלום את דינ: המשנה, אודות כמות העיסה המופרשת המוגדרת ב"כדי מתנה" - הקשה צ: "תימה דשיעור עיסה דמיחייב בחלה הוי מ"ג בצים וחומש, וחלה הויא חלק א' ממ"ח וחלק א' ממ"ח מאי כד ימתנה איכא?", ע"ש בנסיון תרצו²⁹ ולעצם העקרון העיר ז"ר: "וא"ת איכא בעיסה גדולה מאד יתן אחד ממאה ויהיה ג"כ כדי מתנה או איפכא בעיסה קטנה אפילו אחד מכ"ד אין בו כדי מתנה?" קושיות אלו מוארות ומחוזקות בעזרת השוואת הסבר "כדי מתנה" בחלה לעקרון "כדי מתנה" בראשית הגז. א) בניגוד לחלה, מוגדר "כדי מתנה" בראשית הגז במדויק "כדי בגד קטן"(!) או בערך כספי "חמשה סלעים". ב) בניגוד לחלה מצינו בראשית הגז הבחנה בין שיעור ההפרשה אחד מששים לבין העקרון "כדי מתנה" אותו העמידו כבר רב ושמואל (חולין קל"ז ב') "בישראל שיש לו גיזין הרבה עסקינן ומבקש ליתנן לכהן ואמר' ליה כל חד וחד לא תבצר ליה מחמשת סלעים"³⁰. (ודוק לפי פשוטו של מקרא מתייחסות המילים "תתן לו" בדברים י"ח ד' גם ל"ראשית דגנך תירשך ויצהרך" ומאלף לראות כי לא מצינו דרשה תתן = כדי מתנה בתרו - מה גדולה - רעותה שלה!).

גם ההסבר השני החולה את השיעורים השונים. בעין יפת ורעה דחוק מאד, בנוסף לקביעה

29. וביסודה תופסת קושיה זו אודות ה"מתנה" המועטת כ"כ, גם ביחס לשאר שיעורי החיוב בחלה - ר' משנת עדיות פ"א מ"ב ומקבילות.

30. הרמב"ם בפרושו למשנת חולין שם הפנה לעקרון דומה. אותו מצינו במעשר עני. ר' ספרי דברים פ"ט ק"י ע"א 171 (= פ"ט ש"ג ע"א 321): "ואכלו ושבעו - תן להם כדי שובען. מיכן אמרו אין פוחתין לעניים בגורן מחצית קב חיסים או קב שעורין". (פאה פ"ח מ"ה). ובתוספתא שם פ"ד ה"ב ביארו: "כמה דברים אמורים על הגורן, אבל מתוך ביתו בותן כל שהוא ואינו חושש, ושאר מתנות כתובה ולויה {כולל חלה!} בותן כל שהוא ואינו חושש" (ור' מ"ש ר"ש ליברמן בתוספתא שם, ע"א 179). היינו "כדי שבע" אינו עניין לשיעור הפרשת מעשר עני, אלא לדיני חלוקתו!

הבסיסית: בעה"ב עיבו יפה ונחתום עיבו רעה בזקקו חכמים ל כ ל ל י מ ב ו ס פ י מ
בבואם להסביר את הדינים הפרטיים: "האיש עיבו יפת. ושלשה עיבה רעה" (ולעניין זה אין
זה משנה אם כלל זה נקבע בספרי, או נוסף מהגליון), והאשה עצמה "בשעה שהיא עושה לביתה
עיבה רעה בעיסתה בשעה שהיא עושה למכור בשוק עיבה יפה בעיסתה"³¹. אך באמת קשה לקבוע
הכללות משכנעות כל שהן במידות נ פ ש י ו ת מעין אלו, ובוודאי שלא סביר לקבוע ע"פ
הכללות מפקפקות אלו גדרים קצובים לשיעורי הפרשה מ ל כ ת ח י ל ה. ושוב ניתן להאיר
קושיות אלה בעזרת השוואה לעקרון מקביל: עין יפה ורעה בתרומה. במשנת תרומות פ"ד מ"ג
ומקבילות מצינו הגדרות שונות אודות עין יפה. עין בבבית(!). ועין רעה בתרומה, אך את
ההחלטה באיזו עין לתת השאירו חכמים לה כ ר ע ת ו ה ח ו פ ש י ת ש ל כ ל א ד מ
ו א ד מ !³²

ונראים הדברים ששתי הנמקות אלה אינן אלא ב ו ס י ו ג ו ת ה ס ב ר מ א ו ח ר י מ
ל ש י ע ו ר י ה פ ר ש ה ק ד ו מ י מ. במפורש שנינו: "אמ' ר' יהודה מפני מה אמרו
(במשנה קדומה לו!) וכו'. וחכמים או' (ביחס לדברי ר' יהודה) לא מן השם הוא זה אלא...".
וכדמות ראייה לקדמות שיעורי חלה ניתן להביא גם מ מ י ע ו ס ה מ ח ל ו ק ו ת א ו -
ד ו ת מ³³ לעומת המחלוקות ה ר ב ו ת בשיעורי תרומה גדולה - רעותה של החלה³⁴.
וקרוב בעיני ששתי ההנמקות שהגיעו לידנו משקפות במידה מסוימת את שיעורי הפרשה החלה
ע"פ עקרונות שנודעו במתנות כחובה אחרות, קרי: תתנו - כדי מתנה ע"פ ראשית הגז, ועין
יפה ועין רעה ע"פ תרומה!

31. ירושלמי שם. והסבר שאלת היר' ותשובתו צ"ע - עיין במפרשים שם והשווה לעיל הערה 19.

32. ואולי מצינו רמז לתפיסה מעין זו גם בחלה - ר' בבלי בליצה כ"ט א': "אמר רב ירמיה
בר אבא אמר רב מודת אשה קמח כיו"ס ונותנת לתוך עיסתה כד י ש ת י ס ו ל
ח ל ה כ ע י נ י פ ה", ע"ש.

33. אפשר שהמחלוקת בין ר' יאשיה ור' יונתן המשתמעת מדברי הספרי לעיל שו' 34 "א'
לו אם כן תיבטל אחד מעשרה. א' לו תיבטל" אינה אלא בחיבת דרוש וקבל שכר - ר'
מי"ש שם. גם דעת רשב"י להלן שו' 59 אינה חולקת על השיעור הבסיסי מלכתחילה, ר'
מי"ש שם.

34. בנוסף למחלוקת כ"ש וב"ה המפורשת במשנה, ר' דעת שמואל כחולין קל"ז ב'; דעת ר'
יוחנן, דבי ר' ינאי ור' מנא ביר' תרומות פ"ד ה"ג מ"ב ד'; ואודות דעה נוספת
המשתמעת מפיוסי ינאי ר' ר"ש ליברמן, תוספתא כפוסטה לתרומות עמ' 322 הערה 13
עמ' 360!

- 404 -

שו' 58-54

ולענ"ד ניתן להציע הסבר אחר לשיעורי ההפרשה השננים בחלה. המשנה פותחת בקביעת השיעור הבסיסי: "שיעור החלה אחד מעשרים וארבעה". לאחר מכן מבחינה המשנה בין "העושה עיסה לעצמו והעושה משתה לבבו" - אחד מעשרים וארבעה, לבין "בחתום שהוא עושה למכור כשוק וכן האשה שהיא עושה למכור כשוק - אחד מארבעים ושמונה". היינו את הלש עיסה לצרכיו הו"א - ואין זה משנה אם עיסתו גדולה או קטנה - וייבנו להפריש את השעור הבסיסי אחד מכ"ד, מאידך הקלו בדיון הלש עיסה במטרה למוכרה כשוק, לאחרים, וחייבוהו להפריש א' ממ"ח. ואין להוציא מכלל אפשרות שעקרון זה רמוז גם כחילוף הסגנוני במשנת הספרי עליו עמדנו בתחילת פרושנו לשו' 53-54: "שיעור חלה של בעל הבית אחד מעשרים וארבעה ובחתום אחד מארבעים ושמונה", ע"ש! בכון שלא מצינו קריטריון מעין זה בשאר מתנות כהונה, אך גם לשיעורי חלה אחד מכ"ד ואחד ממ"ח לא מצינו רע בשאר מתנות כהונה! ³⁵ וחשוב מזאת, גם חובת ההפרשה מתת ערס דו"ק א שהביאה לחיוב הנחתום - הממצע בין בעל התבואה והלקוח ³⁶ ייחודית היא למצות חלה: ³⁷ ואין צורך לומר כי השערה זו זוקקת ביסוס נוסף.

57-58 נסמאת ³⁸ עיסתה שוגגת אנוסיה ³⁹ אחד ממ"ח ⁴⁰,
ניסמאת ⁴¹ מזידה ⁴² נוטלת מכ"ד שלא יהא חוסא

35. ואודות שיעורים אלו גופם ר' מ"ש להלן בסוף שו' 58-59.

36. וביחס לקולה נוספת לנחתומים ר' משנת דמאי פ"ב מ"ד: "הנחתומים לא חיבו אותם חכמים להפריש {מעשר שני}, אלא כדי תרומת מעשר וחלה".

37. ר' מ"ש לעיל שו' 11-13 ד"ה 'נמצינו' בשם התוספות.

38. א מטמאת ב"ס (ני < מ), ור' גם להלן הערה 41.

39. אט אונסט במקום אנוסה (בבבוי פעיל במקום בבבוי פעול), אולי בהשראת "שוגגת" בסמוך. ור' גם עמ' 25/21 א: "לרצונו ולא אונסט... או אפי' אונסט", בניגוד לשאר עדי הנוסח אנוס ²: ור' מ"ש יהושע בלאו, 'בבבוי פעול כהוראה אקטיבית', קובץ ל"ח ב', עמ' 100. אמנם לפנינו תופעה הפוכה - בבבוי פעיל כהוראה פסיבית, סיוע חשוב למקורותיה של אונס (בצד אנוס) מצאתי בספר המעשים לבני א"י, בקטע שפרסם לאחרונה מ"ע פרידמן, תרביץ נ"א עמ' 204: "[ויע] או ידי עולמן אונסין ביד הגויס". (ולחנם נדחק בראש הע' 50, ע"ש ובצילום הנספח היסב). ור' עוד בהה"ב לספר דברים עמ' 273/3.

40. ס' מארבעי וחמשי - ר' לעיל הערה 16.

ג ש כ ר: גם כאן תואמת משנת הספרי למשנת חלה הב"ל. הרישא "בטמאת עיטתה שוגגת או אבוסה אחד ממ"ח" זהה למשנה. ובסיפא מצינו שני שינויים: (א) משנת הספרי כ"י ר ניטמאת מזידה נו ט ל ת מכ"ד ובדומה לכך בשאר עדי הנוסח א ב ד ל מ ... נו ט ל ת אחד מכ"ד. במשנה ח' "בוטלת" בכל עדי הנוסח. ובכל הדינים שנזכרו לעיל הן במשנה והן במשנת הספרי ח' נוטל/בוטלת. ואפשר שמציאותה במשנת הספרי רק בסיפא מורה על שילוב הסיפא ע"פ מקור אחר ⁴³. (ב) משנת הספרי לפי כ"י ר ב ט ל: שלא יהא חוטא נשכר. לעומת המשנה ברכ עדי הנוסח: כ ד י שלא יהא חוטא נשכר. ובקטע גניזה מס' 5 במשנה חסר "וכדי" ⁴⁴. ו"לחלופין" בספרי כ"י א ד מ נ' "כדי". אמנם סביר שזו תוספת ע"פ ה מ ש ב ה כמצוי הרכה כעדי נוסח אלה. ומדובר כאן על אשה העושה עיטה לעצמה - המפרישה כרגיל א' מכ"ד - שהקלו בה אם בטמאת עיטתה שוגגת או אבוסה, מפני שחלתה עומדת לשריפה ואינה ראויה לכהן. קולה מקבילה מצינו בתרומה - ר' תוספתא תרומות פ"ה ה"ז: "אילו ביטלין אחד מששים... ותרומה שבטמאת בשגגה ובאונס". ועיין ר"ש ליברמן, תוספכ"ש, שם, עמ' 360.

58-59 ר' שמעון בן יוחי א ו' א פ י ל ו לא ע ל ת ⁴⁵ ב י ד ו ⁴⁶
א לא אחד מששים יצא ובכל ב ד ש לא י ת כ ו ון: דברי רשב"י אינם מצויים במשנת חלה הב"ל. ובתוספתא חלה פ"א ה"ח שבינו: הלוקח מן הנחתום ומן האשה שעושה למכור. בשוק צריך להפריש חלת דמיו. מן בעל הבית ומן המתארחין אצלו אין צריך להפריש חלת דמיו. לפי שחלת דמיו ביטלת (!) אחד מארבעים ושמונה. ר' שמעון

41. א מטמאת - ר' לעיל הערה 38. ל מ חסר - קיצור מחמת "בטמאת" ברישא.

42. ד "מן ידה" ב"ס, וחוקן ע"ס.

43. ואפשר שהשטמט "אחד" בכ"י ר ר ק כ"א - נוטלת מכ"ד, מהווה רמז נוסף לייחודו הסגנוני של הקטע (ואיני מביא בחשבון את ה ל ש ון ה ש ו ב ה: וכשתפחות לא תפחות ממ"ח). ובמשנת חלה הב"ל מצינו "אחד" בכל הדינים, בכל עדי הנוסח. גם במשנת הספרי מצינו "אחד" בעדים הישירים בכל הדינים; למעט החסרון בכ"י ב בשו' 53 בפעם הב', ובכ"י ל בשו' 54 בפעם הב'. אמנם מחילוף זה כ ש ל ע צ מ ו קשה להסיק מסקנות מחמת ר ג י ל ו ת ו - ר' למשל משנת תרומות פ"ד מ"ג ובה"ב שם; תוספתא תרומות פ"ה ה"ג ואילך ובה"ב שם.

44. עיין ד"ס השלם, עמ' של"ט והערה 71 שם. ובקטע גניזה זה נשתמרו ה ר ב ה נו ס ח א ו ת ט ו ב ו ת - עיין בה"ב במשניות שם.

- 406 -

ש' 58-59

אומ' אפי' לא עלה (א עלת!) בידו אלא אחד מששים יצא". בדמה כי מתוספתא זו משמע שר"ש חולק בחלת דמי⁴⁷. אמנם אין להוציא מכלל אפשרות שדברי ר"ש, שנקבעו ב ס ו פ דיני ש י ע י ר חלה בתוספתא, מוסכים אף על חלה רגילה.

ובספרי מובאים דברי ר"ש לאחר דיני עיסה טמאה. ובעקבות כך העיר ר"ש ליברמן בפרו-
שו לתוספתא שם שאכן כל חלת דמי טמאה היא, ע"ש⁴⁸. אמנם דוק בניגוד ללשון ה ב ק ב ה
"נטמאת עיסתה שוגגת או אנוסה" וכו' שונה ר"ש את דבריו בלשון ז כ ר: "בידו... יצא...
יתכוון". קרוב אפוא שדברי ר"ש בספרי, כ פ י ש ה ס ל פ נ י נ ו, מוסכים גם על
חלה טהורה כפרוש הנצי"ב - הן זו של הנחתום והן זו של בעה"ב. אך קשה לשחזר את הקשרם
המקורי של דברי ר"ש, כי יתכן שעורך הספרי לאחר שצטט את משנת חלה הסמיך לה את דברי ר"ש
ממקור אחר, מעין התוספתא⁴⁹. עכ"פ מסיומת דברי ר"ש בספרי "ובלבד שלא יתכוון"
משמע "דר' שמעון נמי אית ליה שעורי דלעיל ל כ ת ח י ל ה" כפרוש צ.

45. ב מ "תוקן" ע"פ דקדוק לשון המקרא "עלתה".

46. ד ל ח' "בידו" - שיבוש משותף!

47. כדברי ר"ש ליברמן בתוסכפ"ש שם, עמ' 799 "כנראה {} שהכוונה למפריש חלת דמאי".
וביתר בהירות משמע כן מנוסח ד בתוספתא שם. בו מתחיל לכאורה עניין חדש: "חלת
דמי' ניטלת אחד מארבעים. ושמונה ר' שמעון אומר...". ור"ש ליברמן שם נדחק לפרש
אף את גירסת כ"י בתוספתא: "ש ח ל ת דמי", בצורה דומה, ע"ש, וכל זאת מחמת
קשיי ה ה ק ש ר של הקסע "ל פ י ש חלת דמי...". לאמור קודם שם. אמנם לענ"ר
יש להעיר לפרושו כי אפשר שבנוסח ד חלה השמטה מחמת הדומות, ועכ"פ לנוסח כ"י
וינה "לפי שחלת דמי" ברי שאין כאן תחילת עניין חדש, וכן משמע מפשוטו של כ"י
א ש ח ל ת דמי. ונדמה כי התוספתא כאן (וכן הברייתא המקבילה ביר' חלה פ"ד
ה"ז ס' א') משמשת כ ת ו ס פ ת למשנתו, התוספתא קובעת כי "הלוקח מן הנחתום
ומן האשה שעושה למכור בשוק" - אותם כרכה המשנה יחד (!) וקבעה שיעורן אחד ממ"ח -
"צריך להפריש חלת דמי". מאידך, ממשיכה התוספתא, "מן בעל הבית ומן המת אר -
ח ין א צ ל ו" - שגם אותם כרכה המשנה יחד: "העושה עיסה לעצמו והעושה מ ש ת ה
ל ב ג ו (!) אחד מכ"ד" - "אין צריך להפריש חלת דמי". ומסבירה התוספתא:
"ל פ י ש חלת דמי ניטלת אחד מארבעים ושמונה" ובעה"ב החייב להפריש אחד מכ"ד גם
כשיפחות לא יפחות ממ"ח - שיעור חלת דמאי (ובוודאי ינהג כך לר' יהודה הסובר
שבעה"ב עיבו י פ ה, ולא יפחות כלל), ולכן פטרו את הלוקח מן בעל הבית מהצורך
בהפרשת חלת דמאי. (ובמקבילה הנ"ל ביר' חלה חסר הטעם "לפי" המצוי בתוספתא,
ובעקבות כך נחתבו האמוראים שם בהסבר הברייתא: ע"ש).

48. ולאור זאת הסיק ככל הנראה ש"מסתבר שר"ש אמר כן בכל המפרישים אחד מארבעים
ושמונה".

49. אמנם בספרי כדרכו "ר' שמעון בן יוחי י" - עיין מלה"מ, עמ' 1194, ולא
"ר' שמעון" כבתוספתא.

שיעור המינימום לדעת ר"ש בחלה - אחד מששגם, שווה לשיעור המינימום במתנות כהונה

נוספות: "אין פוחתין ל פ א ה... מששגם" (משנת פאה פ"א מ"ב), עין רעה ב ת ר ו מ ה
לשיטת ב"ה אחד מששים (ור' גם תוספתא תרומות פ"ה ה"ז). והשווה גם יר' בכורים פ"ג ה"א
ט"ה ג': "תני ר' ישמעאל ה ב י כ ו ר י מ אחד מששגם⁵⁰, פאה אחד מששים, ר א ש י ת
ה ג ז אחד מששים⁵¹, תרומה סמאה אחד מששגם, תרומה שאין הכהנים מקפידין עליה אחד
מששים". וקרוך בעיני כי בניגוד לשיטת הספירה ה ע ש ר ו ב י ת בה נקטה התורה כמעשרות,
נאחזו חכמנו בקביעת הגדרים המינימליים למתנות כהונה ששיעורם לא נתפרש בתורה, ב ש י ס ת
ה ס פ י ר ה ע ל ב ס י ס ש ש י מ⁵² ש ג מ ה י א ה י ת ה ר ו ח ת
ב ע ו ל ס ה ע ת י ק !⁵³ מאידך לשיעור חלה הבסיסי אחד מכ"ד וחציו אחד ממ"ח לא מצינו
רע בשאר מתנות כהונה. וכבר נתחבטו ביסוד שיעור זה מספר פרשנים וניסו להסבירו ע"פ סברות
קלושות המבוססות על גימטריות⁵⁴, פילפולים תלמודיים⁵⁵ וצורפי מספריים מקריים⁵⁶. ושם
ניתן להציע כי שיעור חלה ה ק ד ו ס ביחס⁵⁷ - שאף הוא מתקשר לבסיס ששים - הותקן בזיקה
ל ש י ע ו ר ה ח י ו ב ה ק ד ו ס בחלה "שמאי אומר מ ק ב לחלה"⁵⁸ = ארבעה לזגין =
= ע ש ר י מ ו א ר ב ע ה ב י צ י מ ??⁵⁹ ועדיין צריכין אנו למודעי!⁶⁰

50. ור' מ"ת עמ' 170, הערה א'.

51. ר' חולין קל"ז ב'.

52. ור' גם משנת מנחות פ"ב מ"ד: "מתנדב אדם מנחה ש ל ש ש י מ עשרון ומביא בכלי
אחד... אמר ר' שמעון (י)... אלא עד ששים יכולים להבליט, אמרו לו ששים גבללים
וששים ואחד אינן גבללים, אמר להן כל מדות חכמים כן...". (תוספתא שם פ"ב ה"ט:
"אמרתי להם כל ה ש ע ו ר י מ ש ב ת ו ר ה ק צ ו ב י ו ה ו..."),
והשווה גם "כסל בשישים" וכיו"ב.

53. יסודה של שיטת ספירה זו בבבל (ר' אנציקלופדיה מקראית ערך 'מספר' ח"ה עמ' 170,
174 יבנסמן שם), ו מ צ י נ ו ג מ ב ע ו ל מ ה י ו ו ב י מ י ס י מ
ב ש י ע ו ר א ח ד מ ש ש ג מ, ר' במדאי המקומות שצוגיבו במילון לידל-סקוט-
יונס I, עמ' 593, ערך ἐξῆκοντα.

54. פירוש הרש"ס לירושלמי שם (משמועה).

55. פירוש הנצי"ב לספרי בשם גיסו הגאון מוהר"י מיכל הלוי.

56. צבי קארל, 'מחקרים בספרי', עמ' 93.

57. ר' מ"ש לעיל שו' 54-7 ד"ה 'ובראים'.

58. עדיות פ"א מ"ב, ע"ש.

59. וגם היחס בין שיעורו הכפול של הלל 'מקביים', למציאותו של חצי שיעור, אחד ממ"ח,
מעורר עניין. (ור' מ"ש רי"ן אפשטיין, מלה"ת, עמ' 270-271 אודות הדים לשיעורי
שמאי והלל במשניות נוספות).

- 408 -

ש' 60

60 לדרת יכם¹ - להביא את עיסת שביעית שתהי חייבת בחלה: בנוסח ר' שתהי חייבת" גורסים גם אבח ט.מ. שתהא חייבת (א חייבת): לעומת ד שהיא חייבת. לפ שחייבת. ואפשר שלשון ההנהגה בנוסחי ד לפ אינו אלא "תיקון" שבא להוציא מטעות אפשרית שעיסת שביעית תהי חייבת רק לעתיד לבא. עכ"פ בחזרה על הלימוד בסיפא להלך ש' 65 גורסים כל עדי הנוסח - כולל ד ל: שתהי/שתהא חייבת. לשון זה אף תואמת את לשון הלימוד במהלך הדרשה, להלן ש' 61 "שתהי פטורה" (ט ל!) {שפטורה}, ש' 63 "שתהי חייבת", ש' 64 "תהי פטורה".

למובן הדרשה ר' ז"א: "דמשמע שנהוג מצות חלה בכל הדורות אפילו בשביעית". ובדומה לכך פירש רש"י במקבילה בבכורות י"ב ב'. וכבר העירו ר' יהודה בג'אר (א"י) ופרשנים אחרים ללימודו המקביל של רב חסדא במנחות פ"ד א' שמצות העומר חלה בשביעית ע"פ "לדרתיכם" שביקרא כ"ג י"ד, ע"ש. ולכאורה תמוה מדוע סטה הספרי כאן מדרשתו בכל מקום: לדרתיכם - שינהוג הדבר לדורות? וכבר התחבט בכך הנצי"ב ר' מה שהעלה והשווה א"י.

אמנם עיון מדוקדק ילמדנו שלא מצינו ב.ש.ו.מ. מקום בספרי במ' והמכילתא - מדרשי דבי ר' ישמעאל - את דרשת המלה "לדרתיכם" - שינהוג הדבר לדורות. אדרבה במכילתא בא פרשה ז' עמ' 26 אף מצינו הסבר לכך: "לדורותיכם. - שנהוג הדבר לדורות. או לדרורותיכם שומע אבי מי עוס דורות שנים (:) ת"ל חקת עולם תחגהו". ואכן במקביל למסקנת המכילתא מיוסדת הדרשה "שינהוג

(המשך ש' 58-59)

60. ושמן הוסמך שיעור החלה ללחם הפנים שאף הוא בקרא "חלה". ר' ויקרא כ"ד ה': "ולקחת סלת ואפית אותה שתיים עשרה חלות שביעיות עשרונות יהיה חלה אחת". או בלשון משנת מנחות פ"ו מ"ו: "לחם הפנים עשרים וארבעה עשרונות מעשרים וארבע סאים". היינו שיעור חלה אחד מכ"ד בקבע "כנגד" עשרים וארבעה העשרונות של חלות לחם הפנים שאף הן באלו ע"י כהנים כחלה (ויקרא שם פס' ט'; משנת מנחות פ"ו מ"ב)??

1. רחפ לדרתיכם (כתיב חסר כבמקרא). אבדטל מ לדרותיכם. ואף להלן ש' 65 כתיב לדרתיכם. אבדטל לדרותיכם. ועל דרכו זו שלר עיין לעיל ח"ב § 42 הערה 11, ור' אף בהערה הבאה.

- 409 -

שו' 60

הדבר לדורות" בדבי ר' ישמעאל על המילים "לחק/לחקת ע ו ל ס" דווקא! ראה ספרי במדבר עמ' 135/10, 136/5, 142/5, 159/16, 167/9. וכך יש להבין את הדרשות בעמ' 112/16, 146/2: "ח ק ת ע ו ל ס לדרתיכם" - שינהוג הדבר לדורות". ולכאורה מצינו שלושה יוצאים מכלל זה:

- (א) ספרי במדבר פיסקא ט"ט עמ' 65/10 (בעניין פסח שני): "או לדרתיכם - שינהוג הדבר לדורות". אך בנוסח זה אותו קבע חור' כגוף מהדורות, אוחזים רק תאשכבזיים א ס וכן מ פ. לעומתם גורסים ר ד ח ל וכן הפרשנים ה צ ת: ד " א ב ד ר ר ח ו ק ה - שינהוג הדבר לדורות. (ומחמת הקשי כבר הציג צ להגיה ע"פ המשך הפסוק "או לדרתיכם", כ"תיקון" הנ"ל) ופרושו: מציאות "איש אשר יהיה ב ד ר ר ח ו ק ה" מורה שלא רק אודות פסח שני ב מ ד ב ר, בו היו כולם מרוכזים, עסקינן, אלא שינהוג הדבר לדורות:
- (ב) ספרי במ' פיס' קס"א עמ' 221/1: "והיו אלה לכם לחקת משפט לדרתיכם - שינהוג הדבר לדורות". ואמנם כן הוא בכל עדי הנוסח³ למעט כ"י ר הגורס: "... לחקת ע ו ל ס לדרות" - שינהוג הדבר לדורות". ובנוסח המסורה שם (במדבר ל"ה כ"ט) "לחקת מ ש פ ט", אך בתרגום הסורי לחקת ע ו ל ס - עיין B.H. בדמה איפוא כי רק כ"י ר שמר פת על נוסחו המקורי של הספרי ולפיו תואמת דרשה זו למסקנת המכילתא הנ"ל. בשאר העדים "תוקן" הנוסח ע"פ נוסח המסורה!^{3*}
- (ג) מכילתא כי תשא עמ' 341/7: "לדרותיכם - שינהוג הדבר לדורות". אך דרשה זו חסרה בכ"י אוק' (הטוב שבדדי הנוסח למכילתא), כ"י מיבכנ. וכן מ, ובצדק לא שילכה לאוטרבך במהדורות, עמ' 204.
- נמצינו למידין כי בדבי ר' ישמעאל לא דרשו כלל את: לדרתיכם - שינהוג הדבר לדו-רות, וממילא דרשת הספרי אצלנו "לדרתיכם - להביא את עיטת שביעית שתהי חייבת כחלה" אינה חריגה כלל!

2. שוב ר כתיב חסר כבמקרא, אמנם ר' ציטוטו להלן בעמ' 221/1 "לדרות".

3. א ב ד ח ל מ פ (ב ד פ חסר "לדרתיכם").

3*. ור' מ"ש לעיל ח"ב § 42.

- 410 -

שו' 60-63

לא כן הוא בדבי ר"ע, כספרא מצינו חמש פעמים. את הדרשה: "לחקק עולם - לביח עולמים. לדרתיכם - שינהוג הדבר לדורות" (דף ט"ו ע"א, ל"א ע"א, מ' ע"ב, פ"ד ע"א, ק' ע"ג), ופעם ששית את הסיפא בלבד (צ"ו ע"א). במקביל לדרך דרשנית זו שנינו ב"ס"ז ל פ ס ו ק נ ו עמ' 284/9 (ע"פ ט"ז): "תתנו - יכול ליוצאי מצרים מנין אף לדורות, אמרת תתנו לה' תרומ' ל ד ו ר ו ת י כ ס". וכן גדרש בס"ז אף לעניין פסח שני (עמ' 259/22): "או בדרך רחוקה לכם - יכול ליוצאי מצרים מנין אף לדורות, אמרת לדורותיכם אף לדורות". לסיכום: הדרשה "שינהוג הדבר לדורות" מיוסדת בספרי במ' והמכילתא, ד ב י ר י ש מ ע א ל על "לחקק/לחקק עולם", ובספרא ד ב י ר ע על "לדרתיכם". והס"ז - שגם הוא ענף מדבי ר"ע, אוחד בשיתוף הספרא, אלא, שכדרכו, נוקט הוא בלשון עצמאית.

60-62 שהיה בדיון מה⁴ שאר פירות שחייבין במעשר פטורין⁵ מן החלה, עיסת שביעית שפטורה מן המעשר אינו דיון שתהיה פטורה מן החלה: לעניין שאר פירות שחייבין במעשר וכו', ר' מ"ש לעיל שו' 41-43. את פטור פירות שביעית ממעשרות נימקו ת"א והנצי"ב עקב היותם הפקר הפטור ממעשרות - ראה יר' חלה פ"א ה"ד נ"ז ג' ומקבילות. ויש להעיר כי מצינו שתי דרשות הממעטות פירות שביעית בצורה ישירה: א) מ"ת עמ' 174: "ד"א אתה והלוי והגר - להוציא פירות שביעית והיובל שהן פטורין מן המעשרות". ב) ספרי דברים פ"ס ש"ב עמ' 320: "בשנה השלישית - יכול אף שנת שבוע תהא חייבת במעשר ת"ל בשנה השלישית שנת המעשר - שנה שחייבת במעשר, יצאת שנת שבוע שאינה חייבת במעשר". וע"ש בהמשך ובמקבילה בספרי דברים פ"ס קי"ט עמ' 169 והערות רא"א פינ' שם.

62-63 הרי לקט שכחה ופאה יוכיחו שפטורין מן המעשר וחייבין בחלה והן יוכיחו לעיסת

4. ראדלה מה. כחט ומה. ר' מ"ש לעיל שו' 31-33 הערה 15.

5. ד ופטורים - ו"ו הנשוא, ר' מ"ש לעיל שו' 44-47 הערה 3.

- 411 -

ש' 66-63

שבעית שאף על פי שפסורה מן המעשר שהיה
חייבת בחלה: ר' מ"ש לעיל ש' 40-43 אודות לקט שכחה ופאה הפסורין מן
המעשר וחייבין בחלה.

63-65 לא אם אמרת ⁶ בלקט שכחה ופאה שמינן חייבין ⁷
במעשר לפיכך חייבין בחלה, תאמר ⁸ בעיסת שבי-
עית שמינה פסור מן המעשר לפיכך תהי פסורה
מן החלה: בניגוד לגירסה "שמינן חייבין... שמינה פסור" בה אוזנים בשינויים
קטנים ראב"ד לה"צ, גורס: "שאינן חייבין... שאינה פסורה".
והדברים חסרי מובן, לכן למרות השינוי העקבי, נראה שיסוד הגירסה בס"ס ולא
בשינוי מדעת. את אבחנת הספרי פירש לבכון: צ: לקט שכחה ופאה שמינן חייבין - "מה
שגדל עמו, דהיינו חלק בעה"ב, חייב במעשרות", לעומת עיסת שביעית "שמינה פסור -
היינו כל הגדל בשביעית" פסור ממעשרות. ובדומה לכך פרשו גם שאר הפרשנים, לבד
מר"ה שנדחק, ע"ש.

65-66 ת"ל לדוריכם ⁹ - להביא את עיסת שביעית שהיה
חייבת בחלה. מיכן אמ' האוכל מעיסת שביעית
עד שלא הורמה חלתה חייב מיתה: ב"מיכן אמרו" מצוטטת משנת שביעית
פ"ט מ"ס כלשונה. אמנם במוקד המשנה לא עומדת ההלכה עצמה כבספרי, אלא האיום בענש
לעובר על הלכה זו - "חייב מיתה", כדין כל אוכל טבל. ובבכורות י"ב ב' שבינו:
"ואמר רב חסדא בהמת שביעית פסורה מן הבכורה... לאכלה אמר רחמנא, ולא לשריפה...
מיתבי האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה חייב מיתה, ואמאי כיון דאילו מטמא
בת שריפה היא לאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה? שאני הכא דכתיב לדורותיכם. תנ"ה מבין
לאוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה שחייב מיתה שבאמר לדורות -

6. א אמרת! ור' גם הערה 8.

7. ר א ל "שמינן חייבין במעשר", ובמקביל "לפיכך חייבין בחלה". לעומת
ב ה שם "תוקן" הלשון ברישא "שמינן חייבין" ד שמינן חייבת(?).

8. א תומר!

- 412 -

ש' 65-66

ת י כ ס "... לפנינו איפוא ברייתא מברשנת המקבילה ל ה.ר ש.ת. הספרי, שגם בה מוצג הענש/איום ולא עצם הדין: ואפשר שניסוחים אלו מהווים הד לחוסר ההקפדה על דין זה - ר' מ"ש לעיל ש' 26-27 אודות "האוכל ממנה חייב מיתה".

בסוף פרשת חלה גורס א סל' פיר'. ד סליק פיסקא. לעומתם לא גורסים ר ב ל ס"פ, ותמוה הדבר, וצ"ע.

9. ר' לעיל הערה 1.

טיב עדי הנוסח בפרשת חלה - סיכום סכימטי

בשלושת חלקיה הראשונים של עבודה זו עסקנו בהערכת עדי הנוסח והקשרים שביניהם, ע"פ עיון בסוגיות ובדוגמאות בכתובות מספרים במדבר כולל מעניין לחשוות הערכות אלת לממצאים העגלים מעיון סדיר בפרשה אחת, וזאת הסיבה לבסיון הסיכום הסכימטי של טיב עדי הנוסח בפרשת חלה שבציג להלן.

מיותר לציין כי לא ניתן לשקול באופן מדויק את טיבם היחסי של עדי הנוסח, ולו גם בפרשה מצומצמת. שהרי אינו דומה שיכוש במילה אחת להשמט משפט שלם, ולא הרי חיקון לשוני קל ערך לשינוי מדעת של מסקנת הדרשה. יתרה מזו לא תמיד ניתן להכריע בוודאות מה הוא הנוסח המקורי, ומהם אופיים של חת"ב - שיבושים או תיקונים. ואמנם בפרושינו לעיל השארנו מספר לא מבוטל משאלות אלה בצי"ע, ובמקרים אחרים ניתן לחלוק על מסקנות פרושו. עם זאת, למרות כל ההסתייגויות הנ"ל, חושבני כי סיכום הממצאים שהעלינו בפרוש לפ-רשת חלה - כולל אלו המסופקים, עשוי לסייע בהמשך ערכם היחסי של עדי הנוסח בפרשת חלה. ואין כוונתה של מחלוקת בפרט זה או אחר לשנות בצורה יסודית את החממה הכוללת - לל ת, שהיא עיקר עניינו של סיכום סכימטי משווה זה.

בפרשת חלה בלבד מצינו בכ"י ר כעשר נוסחאות יחידאיות מקוריות בענייני לשון ותחביר, שנותרו רק בו¹, וחמש נוסחאות יחידאיות בעלות השלכות תוכניות השיבות, הנראות כמקוריות, שתוקנו ככל שאר עדי הנוסח². לעומת זאת מצינו בכ"י ר בפרשת חלה השמטה אחת מחמת הדפוס³, חזרה אחת מחמת הדפוס⁴, שלוש שיבושים ואשגרות מעתיקים⁵, וגליון פרשני אחד שנוסף רק בו⁶.

לעומת ששת הנוסחאות הכלתי מקוריות הנ"ל בכ"י ר, מצינו בשאר עדי הנוסח הישירים והילקוטים את הממצאים הבאים⁷:

1. שו" 2(?) , 10, 12, 17, 26, 27, 28, 29, 32, 34. (ולא כללם בכך צורות שגורות כחיבור של למלה שאחריה, ר' עקיבה, עריי וכיו"ב).

2. שו" 9, 10, 14, 30, 39.

3. שו" 26.

4. שו" 40.

5. שו" 14, 30, 41.

ס"ה	עד הנוסח	החומר המצוטט	דילוגים מחמת הדומות	שיבושים בנספחים	תיקובי 8 סופרים	ס"ה
6	(1) ר	100%	2 (אחד מהם חזרה)	3	1	6
15	(2) א	100%	2	4	9	15
16	(3) ס	95%	1	2 (4+ רק ס2)	13	16
23	(4) ב	100%	3	3	17 (9+ קיצורי ד"ה)	23
24	(5) ח	80%	6	4	14	24
36	(6) ל	100%	6 (2: מהם חזרה)	10	20	36
38	(7) ד	100%	5	9	24	38

ודוק, לא ניתן לגזור מטיבם היחסי של עדי הנוסח בפרשת חלה את ערכם של עדים אלה בספרי במדבר כולו. לדוגמה, אופיו המשובש של כ"י א, ואופיו המעובד ביותר של כ"י ב (ר' לעיל ח"א § 2, 3), לא באו לידי ביטוי בפרשם חלה. (והשווה למ"ש בהקדמה לפרשת חלה אודות ייחודה, ע"ש). עם זאת בדמה כי בשלושה תחומים משקפים הממצאים בפרשת חלה - המוצגים בטבלה הנ"ל - את הממצאים בספרי במ' כולו:

א) טיבם המעולה של כ"י ב ו כ"י א. לשאר העדים (השווה לעיל ח"ב).

ב) טיבם היחסי של בוסחאות הילקוטים ח ט, המצדיק את שילובם בא - פרס חה"ב (השווה לעיל מבוא ח"ה § 3).

ג) הקשרים בין הרעים א ט מחד, ד ל מאידך (השווה לעיל ח"ג § 5, 6), ובמיוחד אופיים המעובד יותר של הרעים ד ל ב ו כ"י א לעומת תיהם האשכנזיים א ט (השווה שם § 7.1).

6. שו' 8-37.

7. הטבלה אינה כוללת השוואה של שרידי ל"ח א"י מקורית.

8. כעיבודים ע"פ העניין והמקבילות, לשובות פרוש וכיו"ב.

רשימת כ"י ודפוסים ראשונים בהם בעזרתו, וסימניהם

- א - ספרי כ"י אוקספורד 151 (מכון צילומי כ"י באונ' העברית מס' 16215).
- ב - ספרי כ"י ברלין 33 1594 4° or (מכון 10058 + צילום מעולה בספריית שוקן).
- ד - ספרי דפוס ראשון ובציה ש"ו.
- ה¹ - פרוש ר"ה לספרי כ"י וינה 60 (מכון 1390).
- ה² - " " " " פרנקפורט 3 8° Hebr. (מכון 4211).
- ה³ - " " " " ששון 598.1 (מכון 9283).
- ה⁴ - " " " " לוונדון 9162 or (מכון 6598).
- ו¹ - כמדבר רבה דפוס ראשון קושטדינא רע"ב.
- ו² - " " " " כ"י מינכן 97/2 (מכון 1618).
- ו³ - " " " " פריז 150 (מכון 4137).
- ו⁴ - " " " " אוק' בודלי 147 (מכון 16211).
- ו⁵ - " " " " אוק' בודלי 2335 (מכון 21027).
- ו⁶ - " " " " האונ' העברית 515 8° Heb.
- ז - אוק' 912.6 (מכון 21871).
- ח - פריז 149 (מכון 4136).
- ט - ששון 920.1 (מכון 9815).
- י - ילקוט תלמוד תורה כ"י אוק' 2638 (מכון 22704).
- י¹ - " " " " כ"י ששון 783 (מכון 9732).
- י² - ילקוט שמעוני לתורה כ"י אוק' 2637 (מכון 22703).
- י³ - " " " " דפוס ראשון שאלוביסקי רפ"ו-ז (צלום מקור).
- י⁴ - " " " " לנביאים " " רפ"א (צלום מקור).
- י⁵ - " " " " כ"י פרמח 1172 (מכון 13266).
- י⁶ - ילקוט מדרשי מועדים מדרבנן כ"י J.T.S. mic 4954 E.N.A. 349 (מכון 34792).
- י⁷ - " " " " J.T.S. mic 4930 E.M.C. 827 (מכון 34791).
- כ - ילקוט המכירי כ"י לייזן Scal. 7 (מכון 19041).
- כ¹ - " " " " לוונדון 9960/2 (מכון 7009).
- כ² - " " " " אוק' 167 (מכון 16231).

- ילקוט המכרי כ"י בר אילן 489 (מכון 36996).
- " " לונדון 342 (מכון 4872).
- " " וטיקן 291/2 (מכון 8633).
- " " פרמה 1172 (מכון 13266).
- ל - ספרי כ"י לונדון 341 (מכון 4964).
- מ - מדרש חכמים כ"י בהמ"ל 4937^a (צלום ביד).
- ס¹ - פרוש ר' סוליימאן אוחנא נ"ל עותק ד"ו של הספרי. בספרית הרב גיסים ז"ל (צלום ביד).
- ס² - " " " " כ"י וורטהיימר השיין לדא"א פינקלשטיין (צלום ביד).
- פ¹ - מדרש לקח טוב כ"י בהמ"ל E.N.A. 322 L 823 (מכון 24057 , צלום מה"י ביד).
- פ² - " " " " דיון ש"ר.
- " " " ק"ג T.S. c₂35 (מכון פ' 3840).
- " " " ק"ג T.S. N.S. 170.8 (מכון פ' 4668).
- צ¹ - פרוש הספרי בכ"י אוקספורד 425 (מכון 18569).
- צ² - " " " ששון 598/2 (מכון 9283).
- ק - ספרי כ"י רומי קזנטזה H2736 (מכון 30).
- ר - ספרי כ"י רומי 32 (מכון 148 + צלום מקור).
- ת - פרוש הספרי בכ"י מנסובה 36 (מכון 816).
- ספרי כ"י האוניברסיטה העברית 1221°.
- מה"ב - מדרש הכאור כ"י מוסד הרב קוק כ 259 (מכון 20822 , צלום מה"י ביד).
- מה"ה - מדרש החפץ כ"י אוק' 2492 (מכון 22204).
- מדרש בור אלעלאם (מאור האפלה) כ"י אוק' 2346 (מכון 21410).
- שרידי מדרש ק"ג אדלר E.N.A. 2646.4 (צלום ביד).
- " " ק"ג קמברידיג' T.S. c₂33 (מכון פ' 3840).
- פרוש ר' ידעיה הפניגי לספרי כ"י אוק' בודלי 157 (מכון 16221).
- " " " " " פרמה 222 (מכון 13758).
- " " " " " אוק' בודלי 158 (מכון 16222).
- " " " " " פרמה 217 (מכון 3407).

" " " " " " המבורג 69 א' (מכון 933).

פרוש ר' חיים כפוס ל'ספרי כ"י מוסקבה גינסבורג 19 (מכון 6700).

פרוש ר' יעקב נוימבורג לספרי כ"י האוניברסיטה העברית 8^o189.

פרוש תוספות לתורה כ"י ב.מ. 2853 סז (מכון 6389).

פרוש הרמב"ן לתורת דפוס רומא.

יראים¹ - כ"י פריז 1309 (מכון 34247).

יראים² - כ"י ניו יורק קולומביה EI 43 (מכון 27346).

או"ז¹ - דפוס זיסאמיר תרכ"ב; ירושלים תרמ"ז, תר"ב.

או"צ² - כ"י ב.מ.: 2859, 2860 (מכון 6408, 6409).

סמ"ג¹ - דפוס ונציה, ש"ז.

סמ"ג² - כ"י אוק' בודלי 864 (מכון 21625).

סמ"ג ³ - כ"י אוק' בודלי 865 (מכון 21626).

סמ"ג ⁴ - כ"י ב.מ. 506 (מכון 4855).

יְחוּסֵי תְנָאִים וְאַמְזֵרָאִים כִּי אִי אִוָּק' 2199 (מִכּוֹן 20481).

ילקוט רושיני כ"י אוק' 213 (צילום מכון תלמודי שלם).

" " " ") 1137 בהמ"ל " " "

דפוס קושטא, רע"ה.

דפוס ונציה, ש"ה.

כ"י אוקי 151.

- 418 -

כ"י מינכן 117. Hebr.

כ"י רומי קזנטנזה H 2736.

קטעי גניזה: ב.מ. or 5559 a fol 18-19; אוק' M.S. Heb. d 22 fol 5-6; קויפמן 225;
קולומביה X 893; קמברידג' T.S. c₄ 4; דרופסי פילדלפיה Halper 80; אנטונין לנינגרד 979.

פרוש כ"י מנטובה 56.

פרוש ר' אליעזר נחום כ"י בהמ"ל mic 5535E.N.A. 452.

ספרא

דפוס קושטא, רפ"ג (?).

דפוס ונציה, ש"ה.

כ"י אוק' 151.

כ"י לונדון 341.

כ"י רומי 31.

כ"י רומי 66.

קטע גניזה T.S. c₅ 3.ספרי דברים

(בנוסף לעדי הנוסח של ספרי במדבר) קטעי גניזה: קמברידג' T.S. c₁ 26; T.S. c₁ 34; T.S. c₂ 181;
T.S. c₂ 182; T.S. c₂ 211; T.S. 12 852; T.S. N.S. 171.1; T.S. N.S. 175,1; T.S. N.S. 311 104;
T.S. N.S. 329 377; T.S. N.S. 329 707; אוק' M.S. Heb. C10; M.S. Heb. 117-116 I, שם, d 47 fol 43; וסטמינסטר תלמודיקה I 78-80; שם, I 116-117.

משנה

דפוסים ראשונים וכתבי יד שצולמו ע"י הוצאת 'מקור'.

ירושלמי

דפוס ונציה וצילומי כתבי יד ליידין ווטיקן.

בבלי

דפוסים ראשונים וכתבי יד שצולמו ע"י הוצאת 'מקור'.
רשימות שיבווי הנוסחאות במכון התלמודי השלם.

דפוסים, הספרים, פרשנים, המגדפוסים וקיצוריהםדפוסים

ר"ו - דפוס ונציה, ש"ו.

דפוס המבורג, תקמ"ט.

דפוס זולצבאך, תקס"ב עם קונטרס פרושים לר' דוד העשיל הורוביץ.

דפוס מינקוביץ תקס"ג, תקס"ד.

דפוס לעמברג, תרכ"ז עם קונטרס הערות והגהות לר' יוסף שאול הלוי נאסאחנזאחן.

דפוס וילנא, תרכ"ו עם הגהות הגר"א וקונטרס הגהות ובאורים לר"ס אוחנא.

פרושים (* = פרוש + סכסס הספרים גופו).

רד"ף - פרוש ר' דוד פארו, 'ספרי דבי רב', שאלוניקי תקנ"ט.

ז"א - פרוש ר' אברהם ליכנסטשנין, 'זרע אברהם', ח"א דיהדפוסת תקע"א; ח"ב ראדויל תק"פ.

ר"ס - פרוש והגהות ר' סולימאן אוחנא בגלילות פבוש. ז"א וכןספח לדפוס וילנא, תרכ"ו.

א"י - פרוש ר' יהודה נג'אר, 'אהלי יחודה', ליורנו תקפ"ג.

מ"כ - פרוש ר' אברהם ב' יצחק הכהן יצחקי, 'משמרות כהונה', ליורנו תרכ"ב.

רמ"ש - פרוש ר' מאיר איש שלום, 'מאיר עין', ספרי דבי רב, וינא תרכ"ד.

מלכ"ס - פרוש ר' מאיר לייבוש, 'התורה והמצוה', וילנא תרכ"ו.

ס"ח - פרוש ר' חיים פאלאג'י, 'ספרי חיים', איזמיר תרמ"א.

הור' - פרוש ר' חיים שאול הורוביץ, 'ספרי דבי רב', לייפציג תרע"ז.

ר"ח - פרוש ר' חלל, מחד' ש' קולידעקי בחוספת פנא הללי, ירושלים תשי"ח.

כ"כ - פרוש ר' צבי הירש הכהן וואליק, 'כתר כהונה', ירושלים תשי"ד-תשכ"א.

נצי"ב - פרוש ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, 'עמק תנצבה', ירושלים תשי"ט-תשכ"א.

ת"א - פרוש ר' משה דוד אברהם טרויש אשכנזי, 'תולדות אדם', ירושלים תשל"ב.

מחקרים בספרי, צבי קארל, ת"א תשי"ד (והשגות סיני ס"ו).

פרוש קטעי הספרים בילקוט שמעוני

ב"א - ילקוט פרושים לר' אברהם גדליה, 'ברית אברהם', ליורנו תי"ז.

ז"ר - פרוש ר' אברהם גומלינד, 'זית רענן', דעסויה תס"ד.

הגהות

- א"א - הגהות ר' מאיר כנבשתי; 'אות אמת', שאלוביקי שכ"ה,
הגר"א - הגהות הגאון מוילנא בדפוס וילנא תרכ"ו.
רע"א - הגהות ר' עקיבא איגר בגליונות פרוש ת"א, ירושלים תשל"ב.

בִּיבְלִיּוֹגְרַפִּיָּה

אברמסון, ש',	במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאוגים, ירושלים תשכ"ח.
---	רב נסים גאון, ירושלים תשכ"ח.
---	קסע חדש ממכילתא דרשב"י, <u>תרביץ</u> מ"א (תשל"ב), עמ' 372-361.
---	ארבעה עניינות במדרשי תהלכת, <u>סיני</u> ע"ד (תשל"ד), עמ' א'-י"ג.
אורבך, א"א,	שלושת מורי החלמוד של הסמינר בברסלוי, ספר הזכרון לסמינר ברסלוי 1963, עמ' 185-175.
---	ספר פתרון תורה, ירושלים תשל"ח.
---	בעלי התוספות, מהדו"ח, ירושלים תש"מ.
איש-שלום, מ',	מכילתא דר' ישמעאל, וינא תר"ל.
---	בריתא דמלאכת המשכן, וינא תרס"ח.
---	ספרא דבי רב, ברעסלויא תרע"ה.
אלבק, ח',	בראשית רבתי, ירושלים ת"ש.
---	מבוא למשנה וששה סדרי משנה, ירושלים תשי"ט.
---	בראשית רבה מבוא ומפתחות, הדפסה שנייה עם תיקונים, ירושלים תשכ"ח.
---	מבוא לתלמודים, ת"א תשכ"ט.
אפשטיין, י"ב,	ביסינון, <u>השלח</u> מ"ד (תרפ"ה), עמ' 342-399.
---	ספרי זוטא פרשת פרה, <u>תרביץ</u> שנת א' ספר א' (תר"צ), עמ' 78-46.
---	מכילתא לפרשת ראה, מאמרים לזכר ר' צ"פ חיות, וינא תרצ"ג, עמ' ס'-ע"ה.
---	מכילתא וספרי בספרי הדמב"ם, <u>תרביץ</u> ו (תרצ"ח), עמ' 383-343.
---	ספרי דברים מהד' רא"א פינקלשטיין (בגמורת), <u>תרביץ</u> ח (תרצ"ז), עמ' 392-375.
---	שרידים מדבי ר' ישמעאל לספר ויקרא, ספר חיובל לקרויס, ירושלים תרצ"ז, עמ' 35-19.
---	מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח (= מלח"מ).
---	מכילתא דרשב"י, ירושלים תשס"ו.
---	מבואות לספרות התנאים, ירושלים תשל"ז (= מלח"ת).
---	מבואות לספרות האמוראים, ירושלים תשכ"ג (= מלח"א).
בובר, ש',	מדרש לקח טוב לבראשית ושמות, וילנא תר"מ (= ל"ט).
---	מדרש אגדה, וינא תרנ"ד (= מ"א).
---	ילקוט המכירי לתהילים, ברדיסשוב תר"ס.
בכר, ב"ז,	ערכי מדרש, מחורגם מגרמנות ע"י א"ז רבינוביץ, תל אביב, תרפ"ג.
בן-חיים, ז',	עברית וארמית נוסח שומרון, כרכים א-ה, ירושלים תשי"ז-תשל"ז (= עונ"ש).

- בר-אשר, מ', עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכ"י רומי. 32. לספרי במדבר, עתיד להתפרסם ב'תעודה' ג' (= לשון ר').
- שתי תיבות מורכבות שלא הוכרו, לשובנו מ"ג (תשל"ט), עמ' 185-193.
- (עורך) קובץ מאמרים בלשון חז"ל. א - ירושלים תשל"ב. ב - ירושלים תש"מ.
- גולדברג, א', מסכת אהלות מהדורה מדעית, ירושלים תשס"ו.
- פרוש למשנה מסכת שבת, ירושלים תשל"ו.
- וכולהו אליבא דר' עקיבא, תרכיץ ל"ח (תשכ"ט), עמ' 231-254.
- הדרשות הכפולות במכילתא דמילואים, סיני פ"ט (תשמ"א), עמ' קט"ו-ק"ח.
- גייגר, א', המקרא ותרגומיו, מתורגם מגרמנית ע"י י"ל ברוך, ירושלים תש"ס.
- גינצבורג, ל', גנזי שעכסער, ביו יורק חרפ"ח (= ג"ש).
- על הלכה ואגדה, תל אביב תש"ך.
- גרינאוף, א', ילקוט המכירי לתרי עשר, לונדון תרפ"ט-תרע"ג.
- גרינהוט, א', ילקוט המכירי למשלי, ירושלים תרס"ב.
- ספר הליקוטים כרכים א-ו, ירושלים תרנ"ח-תרס"ג.
- דה-פריז, ב', מחקרים בספרות התלמוד, ירושלים תשכ"ח.
- הופמן, ד"צ, מכילתא דרשב"י, פרנקפורט תרס"ה.
- מדרש תנאים לדברים, ברלין תרס"ח-תרס"ט.
- לחקר מדרשי התנאים, מתורגם מגרמנית ע"י א"ז דבינוביץ בתוך: 'מסילות לתורת התנאים', תל אביב תרפ"ח.
- הורוביץ, ח"ש, ספרי במדבר וספרי זוטא, לייפציג תרע"ז.
- מכילתא דר"י בעריכת י' רבין, פרנקפורט תרצ"א.
- היינמן, י', דרכי האגדה, ירושלים תש"י.
- היימן, ד', מקורות ילקוט שמעוני לתורה ולבבאיים, ירושלים תשכ"ה, תשל"ד.
- הלוי, א"א, מדרש במדבר רבה, תל אביב תשכ"ג.
- הנמן, ג', תורת הצורות של לשון המשנה ע"פ כ"י פרמא. 138, תל אביב תש"מ.
- ווארטסקי, י', לשון המדרשים, ירושלים תש"ל.
- וויס, א"ה, ספרא דבי רב, וינה תרכ"ב.
- ורטהיימר, ש"א, בתי מדרשות בעריכת א"י ורטהיימר, ירושלים תש"י-תשי"ג.
- זוטמן, י', סוגיות בבליזות לסדרים זרעים וסוהרות, דיטרסצית האונ' העברית תשכ"ט.
- כתובת הלכית מעמק בית שאן, תרכיץ מ"ג (תשל"ד), עמ' 88-155.
- ברייתא ד'תחומי ארץ ישראל', תרכיץ מ"ה (תשל"ו), עמ' 213-257.

- זוסמן, י', כתבי-יד זמסורות-נוסח של המשנה, דבריו תקובגרם העולמי השביעי למדעי היהדות, ירושלים תשמ"א, עמ' 215-250.
- זק"ש, ב', (עורך) משנה סדר זרעים עם שניבניד בוסחאות תשלי"ב-תשל"ה (= ד"ס השלם).
- חבצלת, מ', מדרש החפץ על ספר בראשית, ירושלים תשמ"א.
- ילון, ח', פרקי לשון, ירושלים תשל"א.
- כהן, מ', מגבשי כתיב במצחפי מסורה עתיקים ומשמעם לתולדות נוסח המקרא המקובל, דיטרסצית, אונ' בר-אילן תשל"ג.
- קווי יסוד לדמותו העיצורית של הסכסם בבלי מקראיים מימי הביניים, עיוני מקרא ופרשנות בעריכת א' סימון ומ' גושן, בר-אילן תשמ"מ, עמ' 123-182.
- כשר, מ"מ, תורה שלמה, ירושלים תרפ"ז-תשמ"א.
- שרי האלף, מהדו"ח ירושלים תשל"ט.
- לוי, ח"י, מחקרים במכילתא ובמשנה פסחים וב"ק, ת"א תשלי"ב.
- ליברמן, ש', מכילתא מהד' לאוסדרכ (ביקורת), קרית ספר י"ב (תרצ"א), עמ' 54-65.
- ספרי דברים מהד' פינקלשטיין (ביקורת), קרית ספר י"ד (תרצ"ג), עמ' 323-336.
- תוספת ראשונים כרכים א-ד, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ט.
- תוספתא כפוסה לסדדים זרעים מועד בשם בני יורק תשס"ו-תשל"ג.
- יוונית ויוונית בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג.
- ספרי זוסא, בני יורק תשכ"ח.
- מדרשי חזקוני, מהדורה שנית עם הוספות וחזקוני, ירושלים תשל"ל.
- מדרש דברים רבה, מהדורה שלישית עם הוספות וחזקוני, ירושלים תשל"ד.
- מלמד, ע"צ, מכילתא דר"י מהד' חזקוני-רכין, תרביץ ו (תרצ"ה), עמ' 112-123.
- מכילתא דפוס קושטא ודפוס ויניציא, תרביץ ו (תרצ"ה), עמ' 498-509.
- מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד הבבלי, ירושלים תש"ג.
- מבוא למכילתא דרשב"י, ירושלים תשס"ו.
- היחס שבין מדרשי ההלכה למשנה ולתוספתא, ירושלים תשכ"ז.
- פרשיות מאגדות התנאים, ירושלים תשכ"ח.
- פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג.
- מנדלבוים, ד', פסיקתא דרב כהנא, בני יורק תשכ"ב.
- מרגליות, מ', מדרש ויקרא רבה, ירושלים תש"ך.
- עפשטיין, א', כתבי ד' א. עפשטיין בעריכת א.מ. הברמן, ירושלים תש"י-תשי"ז.

- פוקס, מ"צ, מהדורה ביקורתית של משניות מסכת סוכה, דיסרסציה האוני' העברית תשל"ט.
 פינקלשטיין, א"א, ספרי דברים, ברלין ת"ש.
 --- תורת כהנים ע"פ כ"י רומי 66, ביו יורק תשי"ז.
 --- ללשונם של התנאים, תרביץ כ (תש"ך), עמ' 96-106.
 פיש, ש', מדרש הגדול לספר במדבר, לונדון תשי"ח.
 פריזאמן, י"מ, ספר וזההיר לייפציג תרל"ג - ורשא תר"מ.
 צונץ, י"ל, הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית, בעריכת ח' אלבק, ירושלים תשי"ז.
 קאפח, י', מדרש נור אלצלאלם (מאור האפלה), ירושלים תשי"ז.
 קוטשר, י', הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו, ירושלים תשי"ט.
 --- מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז (= מחקרים).
 --- (עורך) ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, כרך א', רמת גן תשלי"ב.
 (= ערכי א'; כרך ב', רמת גן תשל"ד (= ערכי ב').
 קוק, ש"ח, עיונים ומחקרים, ירושלים תשכ"ג.
 רבינוביץ, צ"מ, הלכה ואגדה בפיוטי יבני, תל אביב תשכ"ה.
 --- מדרש הגדול לספר במדבר, ירושלים תשי"ז.
 --- גנזי מדרש, ת"א תשל"ז.
 רוזנטל, א"ש, לשונות סופרים, ספר יובל לש"י עגנון, רמת גן תשי"ח, עמ' 293-324.
 --- המורה, פרוסידגס 1963, עמ' א'-ע"א.
 --- הכתובת מגבעת המבחר, פרקים ב', מכון שוקן, ירושלים תשל"ד, עמ' 335-373.
 רוזנטל, ד', משנה ע"ז, מהדורה ביקורתית ומבוא, דיסרסציה האוני' העברית תשמ"א.
 --- על דרך סיפולם של חז"ל בחילופי בוסם במקרא, עתיד להתפרסם בספר היובל לזליגמן.
 שפירא, י"ז, ילקוט המכירי לישעיה, ברלין תרנ"ג.

(=מדרשים) Albeck, Ch., Untersuchungen über die halakischen Midraschim, Berlin 1927.

Aptowitzer, V., Des Schriftwort in der rabbinischen Literatur, Wien 1906-1915.

Blondhim, D.S., Les Gloses Françaises, Paris 1929.

Finkelstein, L., Prolegomena to an Edition of the Sifre on Deuteronomy, Proceedings, vol. III, pp. 3-42 (אקדמות)

— Improved Readings in the Sifre, Proceedings, vol. IV, pp. 43-52.

- Finkelstein, L., The Mekilta and its Text, Proceedings, vol. V, pp. 3-54.
 --- Studies in the Tannaitic Midrashim, Proceedings, vol. VI, pp. 189-222.
 --- Maimonides and the Tannaitic Midrashim, J.Q.R. XXV, pp. 469-517.
- Greenup, A.W., A Fragment of the Yalkut of R. Machir bar Abba Mari on Hosea, J.Q.R. XV, pp. 141-212.
- Horovitz, H.S., Der Sifre Sutta nach dem Jalkut und andere quellen, Breslau 1910. (MGWJ 50-54 מחור).
 --- Beiträge zur Erklärung und Textkritik der Mechilta des R. Simon, Breslau 1919.
- Kadushin, M., A Study in the Mekilta, H.U.C.A. XIX (1945-6), pp. 57-96.
 --- A Conceptual Approach to the Mekilta, New York 1969.
- Kennicott, B., Vetus Testamentum Hebraicum cum variis Lectionibus, Oxonii 1776-1780 (קניקוט =).
- Krauss, S., Griechische and Lateinische Lehnwörter im Talmud Midrasch und Targum, Berlin 1899.
- Kuhn, K.G., Sifre zu Numeri, Berlin 1934, 1954.
- Lauterbach, J.Z., Midrash and Mishnah, J.Q.R. V (1914-5), pp. 503-527; VI, pp. 23-95, 303-323.
 --- The Name of the Mekilta, J.Q.R. XI (1920), pp. 169-196.
 --- The Arrangement and the Divisions of the Mekilta, H.U.C.A. I (1924), pp. 427-466.
 --- Mekilta de-Rabbi Ishmael, Philadelphia 1933.
 --- Unpublished Parts of the Yalkut Ha-Makiri on Hosea and Micah, Occident and Orient, London 1936, pp. 365-373.
- Lieberman, S., Roman Legal Institutions in Early Rabbinics and in the Acta Martyrum, J.Q.R. XXXL (1944), pp. 1-48.
- Maas, P., Textual Criticism, Oxford 1958.
- Mann, J., The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue, Cincinnati Ohio 1940, 1966.
- Marmorstein, A., Sur un auteur Français inconnu du treizième siècle, R.E.J. 76(1923), pp. 113-131.

מ פ ת ח ו ת

(א) מקורות

ספרי במדבר (מחל' הורוכיץ)

101, 87-8, 85, 40, 25-6, 19, 17, 16 :26	
368, 366, 288-287, 247, 240, 110	
311, 246, 207 :27	306, 300, 255, 246, 151 :1
263, 144, 27 :28	263, 151, 150, 138, 110, 107, 30 :2
144, 27, 17, 16 :29	30, 25 :3
240, 144, 142, 140, 78, 45 :30	300, 209, 153, 151, 135, 102 :4
293, 219, 169, 147, 145, 142 :31	263, 245, 142, 135, 109, 102, 25 :5
45, 24 :32	245, 209, 144 :6
85, 25, 19 :33	44, 25 :7
331, 240, 145, 32 :34	377, 245, 141, 130, 39, 11 :8
236, 140 :35	205, 69 :9
219, 150, 140, 112, 111 :36	300, 263, 205 :10
142 :37	219, 188, 142, 110, 109, 68, 30, 25 :11
147, 145, 48 :38	294 :11
236, 208, 207, 150, 140, 136, 48 :39	570, 264, 219, 198 :12
250, 150, 142, 44 :40	389, 136, 112, 111, 68, 25 :13
152, 138, 137 :41	399, 248, 209, 207, 150, 30 :14
300, 236, 231, 209, 79, 69, 54, 34 :42	149, 112, 102, 68, 44, 30, 25, 11 :15
331 :42	185, 163 :15
142, 139, 136, 87 :43	399, 112, 109, 85, 68, 40 :16
252-3, 233, 151, 88, 53, 19 :44	245, 150, 110, 102 :17
232, 209, 208, 151-2, 142, 55, 49 :45	331, 294, 143, 44, 11 :18
252-3 :45	331, 306, 208, 111, 8 :19
151, 150, 111, 59, 55, 19 :46	306, 272, 209, 208, 25, 10 :20
150, 145, 110, 94, 55, 34, 24, 19 :47	155, 141, 111, 110, 101, 31, 25 :21
262, 232, 217, 208, 151 :47	274-269, 196 :21
237, 94, 88, 55, 19 :48	150 :22
151, 123, 111, 55 :49	162, 161, 151, 140, 134, 26, 25 :23
251, 245, 174, 150, 55, 54, 19 :50	369 :23
251-2, 209, 153, 141, 19 :51	139, 138, 137, 79, 30, 10 :24
	404, 331, 300, 163, 150, 141, 46, 17 :25

239 ,151 ,140 ,100 ,93 ,48 ,25 :81	167 ,161 ,55 ,54 ,39 ,19 :52
216 ,180 ,176 ,151 ,150 ,93 ,48 :82	,253 ,251 ,164 ,135 ,56 ,55 ,54 ,40 :53
181 ,150 ,140 ,87 ,19 :83	263
151 ,150 ,49 ,25 :84	239 ,151 ,140 ,56 ,55 ,25 :54
183 ,177 ,141 ,4 :85	153 ,56 :55
87 ,85 ,41 :86	251-2 ,153 ,151 ,150 ,19 :56
324 ,239 ,151 ,49 :87	245 ,141 ,88 ,87 ,45 ,4 :57
240 ,31 ,19 :88	241 ,239 ,69 ,55 ,30 :58
175 :89	241 ,208 ,207 :59
,241 ,239 ,237 ,178 ,177 ,40 ,39 ,19 :90	368 ,167 ,151 ,150 ,19 :61
288	151 ,150 ,145 ,71 ,18 :62
288 ,247 ,177 ,160 ,146 ,45 :91	399 ,246 ,135 :63
151 ,48 ,47 :92	245 ,181 ,144 ,68 ,16 :64
288 ,53 ,45 :93	409 ,245 ,32 :65
264 ,239 ,180 ,177 ,151 ,136 ,46 :94	207 ,144 ,46 ,39 ,19 :66
288 ,241 ,239 ,19 ,9 :95	306 ,148 ,26 :67
260-258 ,149 ,99 :96	331 ,239 ,208 ,159 ,40 ,21 ,19 ,8 :68
,239 ,211 ,207 ,152 ,151 ,142 ,19 :97	375 ,331 ,239 ,96 ,40 :69
245	375 ,245 ,69 ,19 :70
144 ,48 ,19 :98	241 ,240 ,239 ,40 ,19 :71
245 ,157 ,150 ,144 ,52 ,51 ,30 ,18 :99	239 ,150 ,94 ,69 :72
152 ,100 ,88 ,48 :100	150 ,147 ,49 :73
399 ,158 ,150 ,102 ,40 ,18 :101	151 ,144 ,49 ,18 :74
245 ,242 ,183 ,145 ,137 ,40 ,5 :102	239 ,151 ,16 :75
245 ,239 ,215 ,209 ,151 ,44 ,19 :103	150 ,87 ,48 ,47 ,40 ,18 ,16 :76
245 ,208 ,151 :104	241 ,215 ,139 ,48 ,21 :77
,245,239 ,212-210 ,174 ,150 ,44 ,19 :105	256-8 ,247 ,197 ,173-169 ,100 ,19 :78
305	40 ,19 :79
399 ,300 ,246 ,164 ,40 ,25 ,24 :106	246 ,239 ,203 ,177 ,145 ,100 ,19 :80
68 :107	
242 ,152 ,69 ,25 :108	

139 ,69 ,68 :138	245 :109
290 :139	151 ,100 ,44 ,40 :110
84 :140	248 ,238 ,209 ,201 ,101 ,96 ,31 :111
370 ,287 ,69 ,16 :141	409 ,366 ,240 ,237 ,141 ,40 ,19 :112
,209 ,208 ,182 ,151 ,44 ,31 ,29 ,9 :142	337-300 :113
409 ,250 ,246	382-337 ,247 ,241 ,202 ,168 :114
182 ,131 ,88 ,40 ,29 ,25 ,21 :143	411-382 ,202 ,69 :115
156 ,155 ,151 ,149 ,135 ,48 ,45 ,44 :144	411-2 ,288 ,217 ,163 ,151 ,85 ,69 :116
143 ,39 ,29 :145	242 ,208 ,137 ,44 ,25 :117
409 ,300 ,208 ,47 ,44 ,39 :146	245 ,44 ,31 :119
334 ,213 ,174 ,44 ,29 :147	241 ,179 ,138 ,137 ,100 ,31 ,30 ,26 :120
,331 ,245 ,209 ,208 ,163 ,100 ,44 ,19 :148	209 ,180 ,179 ,138 ,102 ,19 :121
368 ,334-7	399 ,241 ,208 ,196-8 ,150 ,18 :122
331 ,293 ,136 ,84 ,39 ,29 ,19 :149	399 ,239 ,189 ,174 ,146 ,135 ,19 :123
136 ,123 :150	201 ,168 ,140 ,99 ,67 ,63 ,34 ,25 ,18 :124
294 ,123 ,101 ,67 ,44 ,29 :151	300 ,246 ,241 ,240 ,255 ,209 ,208
399 ,368 ,243 ,153 ,140 ,16 :152	245 ,197 ,99 ,66 ,44 ,34 ,31 ,16 :125
241 ,135 ,44 ,40 ,39 ,30 :153	,233 ,215 ,193 ,134 ,100 ,46 ,34 :126
306 ,249 ,187 ,186 ,16 :154	287 ,245-6
245 ,235 ,142 ,41 ,40 :155	331 ,233 ,197 ,34 :127
366 ,331 ,181 ,41 ,19 :156	,181 ,163 ,153 ,143 ,34 ,31 ,30 ,19 :128
245 ,181 ,141 ,136 ,15 :157	231-2
399 ,240 ,25 :158	143 ,102 ,95 ,19 ,17 :129
409 ,174 ,136 ,43 ,29 ,26 :159	255 ,142 ,100 ,66 ,24 :130
174 ,102 ,40 :160	102 ,101 ,100 ,40 ,24 :131
239 ,29 :161	43 :132
237 ,174 ,159 ,134 ,22 :162	242 ,236 ,142 ,102 ,100 ,66 ,17 ,11 :133
150 ,136 ,46 ,22 :163	238 ,151 ,100 ,48 ,40 ,8 :134
288 ,136 ,124 ,30 ,25 :164	409 ,241 ,150 ,137 ,136 ,39 ,30 ,9 :135
294 ,239 ,150 ,140 ,100 ,40 :165	409 ,335 ,331 ,245 ,208 ,141 ,9 :136
	390 ,260 ,245 ,240 ,101 ,100 ,19 :137

209 , 30 , 16 , 8 : 194	331 , 288 , 241 , 181 , 124 : 166
399 , 235 , 207 , 102 , 47 : 195	409 , 219 , 207 : 167
209 , 151 , 142 , 30 : 196	182 , 124 : 168
306 , 21 : 198	286 , 151 , 143 , 52 , 48 , 45 , 30 : 169
245 , 150 , 47 , 21 , 19 , 18 : 199	, 137 , 53 , 52 , 48 , 45 , 40 , 29 , 19 , 15 : 170
47 , 40 , 39 : 200	248 , 196 , 195 , 142
174 , 25 , 19 , 17 : 201	241 , 239 , 194 , 191-189 , 138 , 66 , 19 : 171
136 , 131 , 22 , 21 , 18 : 202	, 155 , 153 , 150 , 147 , 140 , 85 , 68 , 29 : 172
331 , 145 , 131 , 40 , 31 : 203	221-4 , 218
39 , 23 , 22 , 21 , 18 : 204	264 , 241 , 221-4 , 124 , 102 , 41 , 26 , 14 : 173
331 , 218 , 145 , 142 , 41 : 205	301-2 , 85 , 14 : 174
143 , 26 , 22 , 21 , 18 : 206	239 , 237 , 30 : 175
26 : 207	, 239 , 174 , 152 , 151 , 66 , 45 , 25 , 17 : 176
331 , 209 , 174 , 124 , 40 : 208	338 , 245
, 141 , 136 , 100 , 94 , 40 , 30 , 23 , 22 : 209	161 , 135 , 44 , 40 : 177
247 , 208 , 164 , 161 , 150	306 , 100 , 17 : 178
208 , 72 , 68 : 210	208 , 153 , 124 , 68 , 67 , 30 , 17 , 8 : 179
247 , 209 , 208 , 207 , 148 : 211	, 151 , 150 , 145 , 94 , 53 , 30 , 19 , 16 : 180
331 , 159 , 22 , 21 : 212	154
215 , 148 , 146 , 63 , 29 : 213	150 , 152 , 69 : 181
268 , 131 , 124 : 214	249 , 208 , 150 , 19 : 182
305 , 208 : 215	247 , 208 , 122 , 100 , 53 , 29 : 183
39 , 31 : 216	160 , 29 : 184
208 , 153 , 29 : 217	239 , 151 , 141 : 185
181 , 25 : 218	152 , 68 , 49 , 25 : 186
288 , 208 , 159 , 142 : 219	136 , 124 , 69 , 23 , 22 : 187
399 , 184 , 146 , 47 , 25 , 19 , 18 : 220	368 , 331 , 232 , 167 , 123 , 40 , 34 , 21 : 188
409 , 239 , 212 , 18 : 221	294 , 209 , 174 , 101 , 34 , 16 , 8 : 189
151 , 148 , 69 : 222	399 , 241 , 209 , 139 , 59 , 19 : 190
208 , 123 : 223	100 : 191
	209 , 142 , 59 , 40 : 192
	375 , 328 , 324-6 , 284 , 100 , 16 : 193

מכילתא דר"י		מכילתא דר"י	
378	בחוקותי : קטו ב	307 42	
		212 110	בשלח : (מהד' הור' רבין)
	ספרי זוטא	185 170	משפטים :
	(מהד' הורוביץ)	307 212	8 9
199	233 : נשא	377 219	217 15
17	240		331 16
220	241	ספרא	408 , 325-7 26
410	259 : כחולותך :	(מהד' וייס)	325-7 29
257 , 170	266	ויקרא : ד א	306 37
180	272	טו א	310 39
259	273	כב ב	325-7 64
307	280 : שלח :	307 כד ב	288 111
341, 340 , 320 , 319 , 306	283	307 כח ב	166 , 16 112
359 , 358 , 355 , 349 , 347	284	410 לא א	187 124
410 , 392	284	צו :	
17	293 : קרח :	354 לה א	216 135
377	295	410 מ ב	176 161
43	315 : חקת :	389 מצורע : עט ב	212 165
72	329 : מסות :	410 אחרי מות : פד א	149 178
185	335 : מסעי :	390 קדושים : פז א	331 250
	ספרי דברים	389 פס ג	331 , 8 259
	(מהד' פינקלשטיין)	410 צ א	185 262
48	5 : דברים :	231 צא ב	331 267
307	9	231 צט ד	306 269
309 , 307	84 : עקב :	372 ק ב	409 341
310	85	ק ג	
306	122 : ראה :	309 קה א	מכילתא דרשב"י
311	125	307 קח ג	(הוצ' אפ' - מלמד)
307	139	231 קט ג	358 , 330-328 24
		390 קט ד	307 38

- 431 -

155	ב ג	מעשרות:	מדרש תנאים	331 , 307	145
388	י	מעשר שני:	(מתדי חופמן)	81	159
325	א א	חלה:	307 259	ואתחנן:	389 162
382 , 380	א ג-ד		305 58	עקב:	381 , 327 164
347 , 326	א ד		336 , 214 76	ראח:	410 169
376 , 367 , 357	א ס		321 , 214 77		382 170
312	א ב		381 8 90		402 171
360	ב ד		325-7 91		129 180
346	ב ו		305 103	שופטים:	307 208
401 , 400 , 395	ב ז		377 108		272-270 211
404-5					
353	ג א-ב		73 121		393 , 335 216
353 , 344-9 , 341	ג ג		305 170	כי תבא:	308 217
353	ג ד-ה		410 174		308 220
					231 222
353 , 350	ג ו		307 259		308 225
363	ד ז				200 227
			משנה		
365 , 321	ד ח		16	א ב ברכות:	71 228
360	ד י		151	ס ה	81 261
182 , 31	ד יא		407	א כ פאה:	226 267
309	ב א	ערלה:	380	א ו	308 282
322	ט ג		360	ה א דמאי:	378 , 307 316
342	ב ה	שבת:	153	ז ד	410 , 372 320
360	ג ג	פסחים:	411 , 342	ט ט שביעית:	402 , 388 321
139	ז ח		326	א א כלאים:	129 342
173	ג ד	כתובות:	327	ב ב	403 400
26	ב יא	נדרים:	214	ה א תרומות:	
17	ה יא		366	א ד	
219	ג א	נזיר:	403	ד ג	
			376	ד ה	

ג א 45	חולין: ג ו 389	ב"מ: ג יד 389	
נ ב 17	יא ב 393, 400	סנהדרין: א ב 360	
סוטה:	מידות: ב ד 186	מכות: ג ח 185	
א ה 102	אהלות: יח י 140	עדיות: א-ב 349	
ב א 30	נגעים: יג יב 46	כריתות: א יב 240	
ב ד 31, 271-4	פרה: ג ט 187	פרה: ד יא 26	
ב ה 10, 25	ד ב 187		
ג ג 26		<u>ירושלמי</u>	
ג ה 25, 30, 186	<u>תוספתא</u>	פאה: ד ו 72	
קידושין:	תרומות: ה ג 378	שביעית: ו א 311	
א ז 201, 240	ה ז 405	תרומות: ד ג 363-4, 369, 403	
א ס 322	ו א 367	ד ה 376	
ב"מ:	חלה: א ה 390	ה ג 367	
ז ד 389	א ז 347, 393-5	ה ז 376	
סנהדרין:	א ח 405-6	חלה: א א 323, 328-9	
א ו 166	א יא-יב 353	א ז 392	
ו ד 189	ב ב 347	א י 376	
ז ו 189-191	ב ז 182	ב א 316-8	
מכות:	ב ז 182	ב ה 360	
ב ז 185	ב יב 353	ב ז 393-5, 397-8	
עדיות:	ג כא 240	ג א 343, 345, 354, 357	
א ב 347, 407	ד יא 389	ג ב 395	
ד י 226	ד ז 390	ג ה 393	
ה ו 25, 110, 188	שקלים: ג 240	ד ז 406	
ע"ז:	יומא: ד יא 389	ד י 362	
ה ז 195	יבמות: ד ז 390	ד יא 182	
ד יג 156	ו ח 389	א ב 305-6, 311	
אבות:	כתובות: ז י 139	ג ט 322	
ה ח 342	ז י 139		
ה ו 408	נדרים: ד ג 330		
ו ו 408	נזיר: ב י 45		
י ז 325	סוטה: א ב 199		
יב ד 407	ז יח 257		

- 433 -

109 ,40	טו ב	סוטה:	328 ב	לה ב	פסחים:	407 א	ג א	ביכורים:
139 ,8	כד א		392-390	לח א		323 , 328-9	ב ד	פסחים:
26	כו א		26	מד א		343	ג ג	
139 ,8	כז א		347-8 , 360-1	מח ב		139	ז ח	
342	מח א		328	ג ב		139	א א	יומא:
311 ,166-7	לז א	קידושין:	46	צה א		158	ג ח	
305 ,301 310 ,308	לז ב		26	ג ב	יומא:	343	ח א	ביצה:
322	לח א		139 ,31	ט ב		390	ה ד	כתובות:
360	צד א	ב"ק:	187	סז א		122 , 199	א ב	סוטה:
182	קי ב		40	מב א		187	ה א	
354	פט א	ב"מ:	26	מב ב		175	י ח	
17	קט ב	ב"ב:	46	עה ב		311	ט א	קידושין:
17	קיא ב		177-8	עו א		322	ט א	
301-2	קיז א		392-390	לה ב	סוכה:	306	ח א	ב"ב:
40	קיס א		362	ט א	ביצה:	223 , 248	י ב	
360	ו ב	סנהדרין:	403	כט א				בבלי
221 ,220	כב ב		221 ,220	יז א	תענית:	46	ב יב	ברכות:
17	לט ב		221 ,220	יט ב	מו"ק:	110 , 188	א יט	
175	נא ב		310 ,308 321	כה א	כתובות:	26	ב לא	
191 ,190	סד א		26	א ג	נדרים:	343	ב לב	שבת:
180	סד ב		40	ב ט				
223-4 ,218	פב ב		26	ב עט		301-2	א נו	
196-8 ,180	צ ב		219	א ה	נזיר:	347-8	ב עו	
179 ,100 ,26	צט ב		26	א לז		203-4	ב קטו	
248 ,194-5	קו א		200-198	א ד	סוטה:	377	ב לז	ערובין:
392-390	קיב ב		186	א ו		311	א נא	
185	יב ב	מכות:	389	א ז		400	א פא	
32	לז א	שבועות:	11	ב ז				

- 434 -

בר - בן 161	(ב) מילים מונחים ועניינים
ברייחא (במדרשי החלכה) 122-6	אבל אמרו (=אבל תקנו חכמים) 390-388
גדר - גדר - גזר דין 8, 9	או - יכול 40
גיטסריא 41, 221	אומר (השמטתו) 370, 198, 151
דיכמה - דוגמא 188	אונס = אנוס 404
דחה - דחה 186	אי זו היא - איזוהי 352
דך = דק 110, 167	איזדרזו - הזדרזו 161
דרכי מחיקה בכ"י 4, 5, 204	אכפת - עכבת 194
הא אין עליך לומר כלשון אחרון אלא כלשון ראשון 19	אלה = שבועה 162
הוא - חו א' (= הוא אומר) 370	אלמלי כתוב דבר - אלמלי מקרא כתוב 174
החזיר = סובב 155	אלקים - אלהים 24
הידקא - חידקא 135-6	אמר ר' פלוני (לעומת ר' פלוני אומר) 205, 399
הלי - הרי/הלא 129	אן - אין 198, 133
הלכה (במדרשי ההלכה) 14, 122	אנדרוגינס - אנדרוגינס 145
הניה - הנאה 144	אף... כיוצא בו 366
הפרה - אפרה 136	אפטרופוס - אפטרופוס 145
הקנה = תקן 145	אקריב - הקריב 164
הרי... אמור (בלשון זכר) 331	את (השמטתו) 22
הרי זה כמלמד ונמצא למד - הרי זה בא ללמד ונמצא למד 174	בא כת' ולימד - בא הכתוב ולימד 174
התחל = הלחל 143	בוסנין 15, 248
ואומר (השמטתו) 151	בזה (את המים) 185-6
וכן הוא אומר (השמטתו) 151	ביאות = ביאה 301-2
ועוד קל וחומר 17	בירייה - בריה 144
זה = זו 163	בית הבירה = בית הבחירה 140, 139
זוג - זג 144	כלכד שיהא = כלכד שלא יהא 345-6, 349, 350
חוץ - חץ 140	במרקולים - למרקולים 191-189
חמין (= מעין מים חמים) 15, 16	בעלה - בא אליה 240
חמץ - חימוץ 8-327	

- סלח - סליח 34
 סריקלין - סרקלין 145
 יאה - יפה 161
 יהודה בן אבא - יהודה בן בבא 53
 יוצא לשלום = בא לשלום 88
 יושנין (= בני מלכים) 16
 יכול (בניחותא) 169
 ילקוט מדרשים תימני 54, 105-7, 251-3
 ילקוט המכירי 53-50, 109
 ילקוט ראובני 37
 ילקוט רושיני 37
 ילקוט שמעוני 9-42, 244-250, 404
 ילקוט ת"ת 37-42, 109, 112, 262-4, 404
 ירושלמי - גמרא דבני מערבא 72
 ישלם - ישלים 142
 ישמעל - ישמעאל 132-3
 יושב שליוה - יושב בשלוה 149, 150
 כושיה - כושית 144
 כינה הכתוב 6-215
 כיצד נחקימו שני כתובים הללו 19
 כלאה - כליה 144
 כעניינו (= כהקשרו) 158
 כענין שנאמר 215
 כרת הכרת (= כרת הקב"ה) 8, 9
 כשומעו - כשמועו - כשמעו 174
 כת' ולימדך - בא הכתוב ללמדך 174
 כתוב אחד אומר... וכתוב אחר אומר 19, 51
 לא הן - לאתן (= לזה) 255
 לא נאמר...אלא (= אין ת"ל...אלא) 169-173
 לא ראי זה כראי זה 181
 לחביא 379
 לחם (= מזון) 338
 ליווי - לוי 184
 לייסין האילין 3-161
 ליתן חשבון - ליתן דין וחשבון 19
 לכך נאמר 181
 למח נאמר 171
 למח נאמר - מח ת"ל 25, 323
 לענין שאמרנו - 220
 לפי שהוא אומר - לפי שנאמר 44, 220
 מדרש במדבר רבה 107-112, 262-3
 מדרש הבאור 6-105, 253
 מדרש הגדול 5-104, 113, 251-2
 מדרש החפץ 56, 7-106, 251-2
 מדרש חכמים 6-92, 8-234, 283
 מדרש חמדת הימים 103
 מדרש לקח טוב לר' טוביה בר"א 7-55, 69, 85, 238, 251-254, 92
 מדרש לקח טוב לר"מ נג' ארה 92
 מדרש מאור האפלה 103
 מדרש צפנת פענח 105
 מדרש קהלת רבה 260
 מדרש שמואל 157
 מדרשים בגניזה 113
 מודיעית - מודיעים 144
 מחובר = מחזור 99, 293, 358-9

- 436 -

מקום 3, 233	מי שאמר והיה העולם - הקדוש 245
משלו/מושלין משל למה הדבר דומה 21-2, 170	מיכן אמרו - מיכן אתה אומר 47, 312, 341
משם - משום 144	מכל מקום 356
משפחות הארצות - משפחות האדמה 88	מכריע - אכריע 149
מתחיל = מתחלל 143	מן - מין 133, 269, 323-4
נווה - נאה 144	מנע = גרע 8
נסע רבעי לכהנים/לבעלים 6-205	מסרום - מסרו 5-164
נס - אמר 140, 368	מעשר - מעשרות 380, 381
נסים שנעשו לפנחס 4-221	מפני מה אמרו... מפני ש... 396
נקוד עליו 4-203	מצויינין במצוות 51
נקוד עליו מלמעלה ומלמטה 4-203	מצוות התלויות בארץ
נוטות - שוטות - שטות 196	הבחנה בינן לשאר המצוות 311
ילק = עלה 40	חיובן בחו"ל 322
ספורא דרומי 95	תחילת זמן חיובן 301-311
ספק - פסק 145	מצות חלה
ספר וידבר 6-122	הדים לרפיון בקיומה 337, 342-3, 412
ספר זאת 6-122	הפרשתה מחמשת המינין 322-330
ספרי = ספרים 3-122	הפרשה 'מקצתה ולא כולה' 8-373
ספרי = ספרי זוטא 114, 351	זמני הפרשתה 7-333
ספרי במדבר	חיובה בחו"ל מדאורייתא או מדרבנן 312-322
בריתות המתקנות ע"פ הבבלי 192-200	חיובה בחומש 7-366
גופים זרים 217-227, 265, 399	חלה דמאי 6-405
דבי רבי 204, 217, 266	עיסת מ"ש בירושלים 388-392
דבי ר' ישמעל לעומת דבי ר"ע 213, 226, 293-305, 311, 329, 330, 377, 408-410	עיסת שביעית 408-412
דרכי פרושו 4-293, 299	שיעורי הפרשתה ומקורם 369, 395-407
דרשות פיקטביות 6-382	שיעורי העיסה החייבת בחלה 346-349
העברות 293	מקולין 248

- העתקתו עם ספרי דברים 35, 122
חילופי נוסחאות 118, 299
חלוקתו 8, 13-15, 20, 23-4, 29, 34, 412, 239, 121-6, 85, 71, 70, 66-7, 61, 58
חסרון דרשות יתור וא"ו 170, 175-6
חסרון דרשות גימטריא 41, 221
יחסו לתרגום יונתן 161, 164-5, 195, 327, 255, 248, 205
לימוד הלכה אחת. מכמה פסוקים 333
לימוד כמה הלכות מפסוק אחד 385
לשונות פרוש 10, 11, 18, 19, 31, 40, 241-2, 217, 194, 111, 94-5, 55-6, 46
מהדורת רח"ש הורוביץ 9-68, 109, 294-277
מהדורה חדשה מוצעת 9-296
משנת הספרי 184-191, 271
נוסח המקרא המשתקף בו 53, 109, 339, 272, 216-207
סגנונו 3-181
עדי הנוסח ואילן היוחסין - ר' תוכן
פרשניו 58-91, 3-291, 419, 420
ציטוט פסוקים שלמים לפני ד"ה 22, 29
קיצורים 19, 21, 22, 31, 34, 38-40, 181-2, 121, 107, 95, 55, 53, 48
שרידי הלכות קדומות 6-201
ספרי דברים (כללי) 12, 35, 77, 96, 117-8, 265-7, 229
ספרי זוטא
ציטוטו באו"ז ע"פ ריבמ"ץ 341
ציטוטו בפרוש ת ע"פ ר"ה 72
קטעים חדשים 6-65, 3-72, 319
ספרי מניין 7-196
ערך - עד אן - עדאין - עדין 5-144
עולמו - עולמו 69, 237
עכבת - עכבה - עיכוב 5-194
- ענשת את חדין - ענשת מן הדין 174
עסה - עריסה 371
פסור - פוטר 315
פיסול - פסול 55
פירייה - פריה 144
פלנית - פלונית 144
פמיליא - פמליא 145
פנים - פנס 145
פסוקא, פיסקא, פיסוק, פיסק 2-121
פרט ל... (= דבי ר"ע) 226
פרשו מפורש 157
צחב - צהב 136
צריכו - צרכו 246
קבר - בית חקברות 240
קדר - קדר 269
קול וחומר - קל חומר 144
קולין, קילין 248
קורא אני עליו 263
קורפוס מרשי ההלכה במזרח ובמערב 7-266
קשה - נתקשה 55
קצורים - קצרים 99
רבי משה, רבוני משה 9-148
רוב השבט - רב השבט 140, 218
ריבייה - רביה 144
רמה = זרק 7-186
שובלין - שיבולין 163
שומע אני (בניחותא) 9-166, 358

- 438 -

שילוח - שלוח - שליח 144
שינה הכתוב - משונה 301, 306
שכל' - שבכל 302
שלחט - שלא חטא 132, 135
שליש = שליח 111, 155
שלעבודה - שלא לעבודה 135
שמש - שעמש 139
שמענו - שומעני - שומע אני 174
שנאמר (השמטחו) 150
שנאמר - ת"ל 88, 173
שנה הכתוב עליו - שנה עליו הכתוב 102
תוכחה = הוכיח = הוכחה 7-156
תוספתא = ספרי 114, 4-193
תחילה = חלחלה 143
תחית המחיס באמונת המינים 198
ת"ל 88, 173, 5-374
תלי בדלא תלי 160
תמידים - הקרכתם ע"י גוים 201
תקון סופרים 6-215

ג) ענייני לשוןכללי

ארמית 18, 19, 24, 30, 40, 44, 94, 110, 121, 123, 139, 150, 155, 160-165, 187,
220, 255

לעזים אטלקיים 13, 5-94

לעזים צרפתיים 73, 81

שרידי ל"ח בעדי הנוסח 8, 16, 24, 29, 34, 40, 44, 54-5, 99, 101, 118-9, 127-8, 267-9

כתיב

כתיב חסר: א, י 3-132

כתיב מלא: א לעיון a 130

ה-לאחר ש הזיקה 130, 131, 387

ה לעיון שווא 131

ו עיצורית כפולה 130

י עיצורית כפולה 130

י לאחר אותיות בכל"ם ו-ש הזיקה 1-130, 221, 342

י לעיון חיריק, סגול, צירה ושווא 131, 232

כתיב בסוף מילה: ay ב-י, a ב-ה, e ב-י 129

חילופי -ן/-ם 130

הסמכת מיליות: של, אחר, מן, מי, לי, בן 34, 55, 4-133

הא, מה, מי, לא (תוך הבלעת אותיות) 5-134

תעתיק מילים שאולות 145

פונולוגיה

המרת חנועה קדמית באחורית 140, 162, 164

חילופי אותיות: א/ה, א/ח, א/י, ב/ו, ב/פ, ג/כ, ח/ח, כ/ק, ל/ר, מ/ב, ס/ש, ע/ח,

8-135, 225, 264

- 440 -

שימוט והבלעת אותיות: א, ה, ח, ע, ת 138-140, 221, 339

ן- לסגירת הכרה פתוחה 140

מורפולוגיה

הפעיל ע"ו<פ"י 142

חילופי כנוני: פֶּעַל - פֻּעַל/פָּעַל, פְּעוּל-פֻּעַל, מְקוּטל מוקטל 2-141, 315

חילופי בנינים: קל-פיעל, קל-הפעיל, הפעיל-קל, נפעל-נתפעל, התפעל-הפעיל 55, 3-142

חילופי צורות בשם 144

נופעל 141

נפעל והתפעל בשימוש פעיל 142, 360

נחקטל: כנוני של נתפעל 141

עבר נסתרת - ת במקום - תה 143

עבר נוכחת - תה במקום - ת 143

תחביר

אע"פ = אע"פ ש 147, 293

כנוני 149

השמטת ש' הזיקה 3-152

התחיל + נסתר עבר 4-153

ו הנשוא וכיו"ב 7-146, 189, 375, 383, 410

חיבור אסינדטי 147, 365

חילופי ב-ל אצל פעלי תנועה 191, 312

ידוע 6-325

רכוי תאר יחס בסופית 197

(ד) אישים

- ר' חיים חברינא 80, 90
- ר' אברהם בן דוד (ראב"ד) 59, 60, 61, 80, 81, 85, 91
- ר' חיים יוסף דוד אזולאי 58, 80, 90, 91
- ר' אברהם גדיליה (בעל כ"א) 62, 78, 80
- ר' חיים כפוזי 292
- ר' אברהם האליגרי 83
- ר' חיים פלאג'י 293
- ר' אברהם הלוי בוקראט (בעל ס' הזכרון) 42, 91, 262-4
- ר' טוביה בן אליעזר - ר' מדרש ל"ט
- ר' אברהם הלחמי 83
- ר' ידעיה הפניני 8-86
- ר' אברהם בן יצחק הכהן יצחקי 292
- ר' יהודה גדיליא 29
- ר' אברהם ליכטנשטיין 82, 292
- ר' יהודה בן משה 2
- ר' אברהם מאורלינס 75
- ר' יהודה מפריז 75
- ר' יהודה נג'אר 82, 291
- ר' אהרן בן חיים 91
- ר' יהודה בן קלונימוס (בעל יתו"א) 26, 114, 115, 243
- ר' אולשרגו בן לוי 2
- ר' יהודה שירלאון 6-75
- ר' אליה בן מנחם 33
- יהוסף האייל בן שחתי לב"י 33
- ר' אליהו מוילנא (הגר"א) 3-292
- יהוצק בן אלחנן 7, 10
- ר' אליהו כהן 75
- ר' יואל בר' יצחק מכונא 74
- ר' אליהו מזרחי 85
- ר' יום טוב מיוני 75
- ר' אליהו מפריז 74
- ר' יוסף בן ברוך 74
- ר' אליעזר ממיץ - (יראים) 32, 115, 243-5, 324, 417
- ר' יוסף משילר (?) 75
- ר' אליעזר נחום 82, 90, 91
- ר' יוסף קורקוס 379
- ר' אניה (?) מניה 75
- ר' יחיאל מפריז 73
- ר' אפריים בן יצחק מרגנשבורג 74
- ר' יעקב אלפנדארי 83
- ר' גרשום בן יעקב ונכדו 74, 76
- ר' יעקב בן אברהם שערשווסקי 292
- ר' גרשון הגוזר 76
- ר' יעקב בר' חננאל סקילי - ר' ילקוט ח"ת
- ר' דוד העדני - ר' מדרש הגדול
- ר' יעקב מאורליינס 74
- ר' דוד פארדו 62, 82, 90, 91, 292
- ר' יעקב מנטין ספרדי 28
- ר' הלל בן אליקים 58-69, 71-2, 84, 89, 237, 261-254
- ר' יעקב נוימבורג 292
- ר' זכריה הרופא - ר' מדרש החפץ
- ר' יעקב בן נתן מיאיברא 33
- ר' זכריה בן מלכיאל איש קנדיא 97

- ר' יעקב מפּרובינס 74
- ר' יצחק בן אברהם 74
- ר' יצחק אלפסי 74, 1-360
- ר' יצחק בן מלכיצדק 74, 341
- ר' יצחק בן משה (האו"ז) 26, 74, 115, 242-3, 4-313, 341, 359, 417
- ר' יצחק בן משה מפיצא 23
- ר' יצחק בן שמואל (ר"י) 74
- ר' ישראל דקוריאל 77
- ר' מאיר איש שלום 8-47, 285, 290
- ר' מאיר בנבנישתי 9-28, 90, 107, 292, 293
- מאיר בן חנוכה אשכנזי 77
- ר' מאיר בן קלונימוס 89
- ר' מיוחס 69, 103, 114, 6-254, 260
- ר' מכיר בר אבא מרי 50-53
- ר' מלכיאל 77
- ר' מנחם בן שלמה (המאירי) 351
- מרדכי בן שמשון חזקיה 4-23
- מרדכי בן יוסף אדרי 77, 80, 84, 91
- ר' משה דוד אברהם טרויש אשכנזי 292
- ר' משה הדרשן 107
- ר' משה נג' ארה 92
- ר' משה בן מימון 17, 42, 81, 93, 113, 361-2, 350-1, 312-3, 265-7, 115
- ר' משה בן נחמן 17, 42, 85, 93, 101, 114-5
- ר' משה מקוצי (הסמ"ג) 32, 76, 80-1, 417, 301, 242-3
- ר' משה בן שמואל 33
- ר' משה בן שמעון מפרנקפורט 91
- ר' נפתלי צבי יהודה ברלין 292
- ר' נתנאל בן ישעיהו 103
- ר' סולימאן אוחנא 59, 61, 5-82, 91
- ר' סעדיה בן דאוד אלד' מארי - ר' מדרש הבאור
- ר' עזריה מן האדומים 13, 14, 26, 43, 96
- ר"ץ 74
- ר' צבי הירש הכהן ואלק 292
- ר' צבי קארל 292
- קורנליו אדיל קינר 28, 97, 99, 101
- קלונימוס בן יעקב 43
- ר' קלונימוס בן שבתי 212
- ר' שלום שבזי 103
- ר' שלמה יצחקי (רש"י) 32, 41, 49, 73, 215-6, 114, 110, 109, 96, 93, 85, 81, 75, 301, 242
- ר' שלמה לוריא 89
- ר' שמואל בן חפני 122, 5-124
- ר' שמואל בן מאיר 74, 2-211
- ר' שמחה מאשפירא 74
- ר' שמעון הדרשן מפרנקפורט - ר' ילקוט שמעוני
- ר' שמשון משנץ 74, 81
- ר' תם 26, 27, 74, 250, 348

Prolegomena to a New Edition of the
Sifre on Numbers

Thesis submitted for the Degree
"Doctor of Philosophy"

By Menahem Kahana

Submitted to the Senate of the Hebrew University on April 1982

**This work was carried out
under the supervision of
Prof. E.S. Rosenthal ז"ל**

- II -

Braitoth of the Sifre that are different from their Talmudic parallels; ancient halachic traditions; the Bible text; the marginal annotations reflected in the Sifre.

The conclusion from all the above sections: the text of the new edition, should be based on Ms. Vatican!

The third part deals with the following groups of textual witnesses: the Italian sources, the German-French sources, the Yemanite sources, the Byzantine sources, and another group of unknown origin, consisting of Yalkut Talmud Tora, Bamidbar Rabbah, and the citations of R. Abraham Ha-Levi Bukrat in his Sepher Ha-Zikaron.

Some common marginal annotations and common errors which are found in all the versions lead to the conclusion, that all the known western witnesses (and perhaps the oriental versions as well) were descended from one parent Sifre text. A further conclusion alludes to the closeness of Ms. Vatican to this parent text.

The fourth part includes a description and criticism of the important edition of R. H.S. Horovits. This edition is considered to be the first critical edition of the Talmudic literature. Now, it appears essential to publish a new edition for the following reasons:

- 1) The new textual witnesses that Hor' did not exploit;
- 2) The eclectic nature of the base text in the Hor' ed'. This text has many faults which stem from his improper evaluation of the quality of the direct witnesses, his lack of discrimination between the direct and indirect witnesses, and between 'Varianten' and 'Versionen', his indiscrete preference for the versions resembling the Babylonian Talmud, his harmonical view, and so on.
- 3) The apparatus of textual variants in which Hor' presented only "important variants", while ignoring variants in orthography,

A B S T R A C T

The dissertation "Prolegomena to a New Edition of the Sifre on Numbers" includes five parts:

- 1) A description of the primary textual witnesses;
- 2) A proof of the excellent quality of codex Vatican 32;
- 3) The stemma;
- 4) The edition of R. H.S. Horovitz;
- 5) A Model of the new edition.

The first part discusses the character of the following textual witnesses:

- 1) Direct witnesses of the Sifre: Manuscripts: Vatican 32, Oxford 151, Berlin or 4° 1594 33, London 341, Casanatense H 2736, Hebrew University 8° 1221, and the first printed edition - Venice 1546.
- 2) The citations from the Sifre in the Y a l k u t i m: Talmud Tora, Shimoni, Ha-Makiri and an anonymous Yemenite Yalkut.
- 3) The citations from the Sifre in the c o m m e n t a t o r s: R. Hillel, R. Suleman Okana, R. Yedaiah Ha-Panini, and two anonymous commentaries in Ms. Mantova 36, and Ms. Oxford 425 = Sasum 598.
- 4) The citations from the Sifre in the M i d r a s h i m: Midrash Hakamim, Midrash Lekah-Tov, Midrash Ha-Gadol, Midrash Ha-Beur, Midrash Ha-Kefez, Midrash Bamidbar Rabbah, and fragments of Midrashim from the Cairo Geniza.

The second part discusses the great gap between Ms. Vatican on the one hand, and all the other witnesses on the other hand. Many original traditions are preserved only in Ms. Vatican.

The excellent quality of Ms. Vatican is illustrated by examples from the following subjects: ancient division; Mishnaic Hebrew (spelling, phonology, morphology and syntax); difficult words; Aramaic words; terminology of Tannaitic Midrashim; original version; original style; The Mishnah of the Sifre; the

- III -

abbreviations, emendations, "mistakes" and other "small textual variants" which, frequently, are of great importance.

- 4) The citation of variants by Hor' in the apparatus of textual variants without mentioning, generally, sources of the base text, leads to d i f f i - c u l t i e s a n d f a l s e conclusions.
- 5) The numerous T a l m u d i c p a r a l l e l s that Hor' did not cite in his edition.
- 6) Many of the difficulties with which Hor' was confronted in his c o m m e n t - a r y can be explained by philological-historical principles, that were developed after his time.

The fifth part is an example of the new edition from "Parashat Hallah" (Piskah 110 of Sifre on Numbers). It includes the base text, notes to the base text, textual variants, Talmudic parallels, and a long commentary.

